

**T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

**XVI.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
II.CİLT**

**25-29 MAYIS 1998
TARSUS**

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 2200

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No: 69

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Hayrünnisa ÇAKMAK

Fahriye BAYRAM

Filiz KAYMAZ

Nuray TARLAN

Adil ÖZME

Kemalettin ATAŞ

Haydar DÖNMEZ

DİZGİ:

Yaşar MORKAYA

Meryem UYANIKER

Can DEMİRSOY

ISBN: 975-17-2203-9 (Takım)

975-17-2205-5 (II.Cilt)

ISSN: 1017-7663

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

**KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA-1999**

İÇİNDEKİLER

Aynur ÖZFIRAT

1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması:

Tunç ve Demir Çağları 1

Hasan BAHAR

Konya ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1997 23

Nurettin YARDIMCI

1997 Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırması 55

Mehmet ÖZSAİT

1997 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırması 77

Mehmet ÖZSAİT

1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırması 89

Engin BEKSAÇ

Balıkesir İli Ayvalık ve Gömeç İlçelerinde Pre ve
Protohistorik Yerleşmeler Yüzey Araştırması 1997 109

Geoffrey D. SUMMERS, M.E. Françoise SUMMERS

Kerkenes Dağı 1997 121

Wolf KOENIGS, Alexander von KIENLIN

Priene 1997 153

Frank RUMSHEID

Milas 1997 165

Ufuk ESİN, Sevil GÜLÇUR, M. Emin ÖZEL

Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1997 Ortak Yüzey Araştırması..... 187

Stephen LUMSDEN

Gavurkalesi, 1997 209

Aslı ÖZDOĞAN, Catherine MARRO, Aksel TİBET

Kastamonu Yüzey Araştırması 1997 Yılı Çalışmaları 219

Roger MATTHEWS

Project Paphlagonia: Regional Survey in

Çankırı Province, 1997 245

Timothy MATNEY

Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe

(Diyarbakır Province), 1997 255

Oktay BELLİ 1997 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması	267
Gustavo TRAVERSARI 1997'de (Frigya'daki) Laodicea'da Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması	293
Vecihi ÖZKAYA, Oya SAN, Gürol BARIN Alinda (Karpuzlu)	299
Poul PEDERSEN Investigations in Halikarnassos 1997	325
Burçin ERDOĞU 1997 Yılı Edirne İli Yüzey Araştırması	345
Owen DOONAN, Alex GANTOS, David SMART, Frederik HIEBERT Sinop İli Yoğun Alan Araştırması, 1997	359
Thomas MARKSTEINER, A.KONECNY, B. MARKSTEINER Der Istlada-Survey: Die Kampagne 1997	373
Frank KOLB 1997 Yılı Kyaneai Yüzey Araştırması	385
Nevzat ÇEVİK, İsa KIZGUT, Şevket AKTAŞ 1997 Yılı Trebenna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları.....	401
HAVVA İŞKAN, Nevzat ÇEVİK Tlos 1997	423
Robert L. VANN, Robert L. HOHLFELDER Survey of Ancient Harbors in Turkey: 1997 Season at Aperlae in Lycia.....	443
Anneliese PESHLOW Die Arbeiten Des Jahres 1997 in Harakleia am Latmos und Umgebung.....	461
Michael KÜPPER Silyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996.....	475
Hans LOHMANN Survey auf Der Halbinsel Von Milet 1997.....	497

Şevket DÖNMEZ Sinop-Samsun-Amasya İllerİ Yüzey Araştırması, 1997.....	513
Christoph B. KONRAD Architektur und Funktion der Arkadios Sütunu in İstanbul	537
Eugenio LA ROCCA Archaeological Survey in the Territory of the Fulf of Mandalya: Results of the 1993-1997 Campaigns	547
Elisabeth CARTER, Çiğdem EISSENSTAT, Christopher HILL, Lynn SWARTZ The Kahramanmaraş Archaeological Project Survey 1997	569

1997 YILI BİTLİS-MUŞ YÜZEY ARAŞTIRMASI: TUNÇ VE DEMİR ÇAĞLARI

Aynur ÖZFIRAT*

Kuzeydoğu Anadolu'da son yıllarda özellikle M.Ö. 2. binyıl üzerinde sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları 1997'de Bitlis ve Muş illerinde, özellikle Orta Tunç, Son Tunç ve Demir çağlarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir¹. Muş Ovası'nın kuzeyi ile Süphan ve Nemrut volkanlarının eteğindeki yüksek yaylaları inceledik. Doğu Anadolu'nun yüksek otlaklarındaki bu araştırmalarımızda İlk Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a değin yerleşmeler bulunmuştur (Resim: 1).

İlk Tunç Çağı'na ait yalnızca iki yerleşme belirlenebilmiştir: Kümbet Höyük ve Harabe Hulik. Kümbet Höyük'ten ele geçen erken malzeme içinde, bir iki Demir Çağı keramiği dışında, ağırlık Erken Transkafkasya türü parçalardadır (Resim: 2, 3). Ahlat'ın kuzeyindeki Atom Yaylası'nda yer alan Harabe Hulik ise Erken Transkafkasya türü çanak-çömleğin bu denli yüksek bir yaylada bulunması açısından dikkat çekicidir (Resim: 4, 5)².

Araştırmamızın odak noktasını Orta ve Son Tunç çağları oluşturur. Bu dönem kültürleri bugünkü bölünmeyle Kuzeydoğu Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran'dan tanınmaktadır. Boyalı çanak çömlekleri ile karakterize olan bu kültür özellikle, Aras boyunda yoğunlaşan alanlarda yaygındır ve nekropollerden tanınır. Aras Boyalıları adını verdiğimiz bu kültür³, boyalı çanak çömleğin yanında düz ve kazıma bezemeli mallara da

* Dr.Aynur ÖZFIRAT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 İSTANBUL

- (1) Araştırmalarım için gerekli izni sağlayan Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile başından beri her türlü desteği esirgemeyen hocam Prof.Dr.Veli Sevin'e teşekkür ederim. Yüzey araştırmamıza Bakanlık Temsilcisi olarak, Erzurum Müzesi'nden Alişan Işık; ekip üyesi olarak İstanbul Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi Z.Nilüfer Aydın, Sanat Tarihçisi Nuray Kaygaz ve Mimar Sinan Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden Kamile Pınar Kandal katılmıştır. Güvenlik problemleri nedeniyle araştırmalarımız Bitlis'te Ahlat ve Adilceviz, Muş'ta ise Taşoluk ve Bulanık jandarma komutanlıklarının eşliğinde gerçekleştirilebilmiştir. Hem ekip üyeliklerine hem de ilgili komutanlıklara yakın ilgi ve yardımlarından dolayı çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim.
- (2) Ahlat-Sütey Yaylası'nda 1992 yılında ilk araştırmamızda bulduğumuz Yuvadamı Nekropolü'nde de Erken Transkafkasya Dönemi'ne ait taş sandıklar bulunmuştur. Bkz.A.Özfırat "M.Ö.2. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1993:361 vd.
- (3) Bkz.A.Özfırat, *Kuzeydoğu Anadolu M.Ö.2. Binyıl Çanak Çömlek Kültürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (İstanbul 1997).

sahiptir. Boyalılar monokrom ve polikrom olmak üzere ikiye ayrılır. Bu tür boyalılar Doğu Anadolu nekropollerindeki yoğun kaçak kazılar nedeniyle tüm Türkiye müzelerinde ve özel koleksiyonlarda bol sayıda karşımıza çıkar. Yerleşmelerin sayısı nekropollere oranla oldukça azdır. Ovalarda hemen hemen hiç karşılaşılmayan bu kültürün izlerine ancak yüksek yaylalarda rastlanır. Büyük otlaklara sahip söz konusu alanlar hayvancılığa oldukça elverişlidir. Bu nedenle yüksek yerlerdeki bu yerleşmelerin hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip oldukları düşünülür. Buna bağlı olarak bu kültür için genellikle pastoral bir yaşam tarzı kabul edilir. Çalışmalarımızda bu kültürlerin Kuzeydoğu Anadolu'yu içine aldığı ortaya konmuştur. Ancak bu alanlar düzlüklerden çok yüksek yaylalardır ve 2000 m. civarı ve üzerindeki yüksekliklerde yer alırlar.

1991 yılından beri sürdürdüğümüz araştırmalarda, Sütey Yaylası nekropollerini, Nurettin ve Suluçem kurganları, Sarıveli Höyüğü ve Nekropolü ile Eski Norgüh yerleşimini saptamıştık (Resim: 1). 1997 yılında bu döneme ilişkin olarak bulduğumuz ilk yerleşim, Süphan Dağı'nın eteklerinden Van Gölü'ne akan Uludere'nin sol yamacındaki Eriklik Mevkii'dir (Resim: 6). Ahlat'ın kuzeyindeki Sütey Yaylası sınırları içindeki Eriklik, bu yaylada daha önce bulduğlarımız gibi dere yamacındadır ve olasılıkla bir nekropoldür. Toplanan çanak çömlekler monokrom ve polikrom türdeki boyaları ve formlarıyla bu kültür için tanıdık (Resim: 7, 8). Burada bulunan boyasız ve kazıma bezemeli parçalar da bu gruba aittir (Resim: 9).

İkinci tespit Bulanık Ovası'nın doğusunda ve Süphan'ın kuzeybatı eteklerindeki Elmakaya'da yapılmıştır. Ovanın hemen doğusundaki yüksek terasta yer alan Elmakaya'daki kalıntılar geniş bir alana yayılmış ve bu yüzden zaman yetersizliği nedeniyle fazla incelenememiştir (Resim: 10). Neredeyse 3-4 km. lik bir alana yayılan Elmakaya, Orta Tunç Çağı'ndan Urartu'ya değin buluntu verir ve nekropollerıyla dikkat çekicidir. Daha geniş bir inceleme yapmayı planladığımız bu alan şimdiki belirlemelerimize göre köyün altından başlayarak teraslar halinde yükselir ve çeşitli dönemlere ait gruplar halinde devam eder. Doğu Anadolu'nun en hızlı ve en geniş çaplı kaçak kazılarının sürdürüldüğü bu nekropolden müzelerimize 20-30 yıldan beri sayıları binlere ulaşabilecek eser geldiği anlaşılmaktadır. Hem müze kayıtları hem de gördüklerimiz bu konuda kuşkuyla yer bırakmaz (Resim: 11). Buradan elde edilen çanak çömlekler daha çok monokrom boyalıdır ve Eriklik gibi türünün tipik örnekleridir (Resim: 12). Elmakaya yine Eriklik gibi bu döneme ait boyasız ve kazıma bezemeli mallara da sahiptir.

Üçüncü alanımız Muş Ovası'nın hemen kuzeyindeki yüksek terasta ve ulaşımı son derece zor bir noktada yer alan Yılankalesi'dir (Resim: 13). Burası Kuzeydoğu Anadolu'da bugüne kadar belirlediğimiz ilk Orta Tunç Çağı kalesidir. Etrafı surlarla kuşatılmış olan kale dikdörtgen planlıdır⁴. Kaba taşlardan inşa edilmiş duvarlar bugün görebildiğimiz kadarıyla üç kademedan oluşur. Kalenin güney eteklerinden hem monokrom hem de polikrom türde M.Ö.2. binyıl parçaları topladık (Resim: 14). Az sayıda olmakla birlikte, bunların ilk kez bir kaleden ele geçmiş olmaları nedeni ile önemleri büyüktür.

(4) Yılankalesi'nin planını zaman yetersizliği ve güvenlik kuvvetlerinin programına uyma zorunluluğu nedeniyle ne yazık ki çizemedik. Çalışmalarımıza önümüzdeki yıllarda devam etmeyi planlamaktayız.

Görüldüğü gibi Kuzeydoğu Anadolu M.Ö.2. binyıl yerleşmelerinin sayısı giderek artmaktadır. Bu kültürün daha önce bilinmeyen batı sınırı araştırmalarımızla belirlenmiş görünür. Şimdilik güneybatı uçta daha ayrıntılı incelemelerimiz sürmektedir⁵.

Araştırmamızda yoğun bir şekilde Demir Çağı yerleşmelerine de rastlanmıştır. Van Gölü'nün batı kıyısında Arınçküs, Kümbet Höyük, Ağak Burnu (Burn Harabesi) (Resim: 15) ve Tatvan Kalesi (Resim: 16); Ahlat-Uludere'nin kıyısındaki Kızıl Mezra (Resim: 6), Gavur Çimeni (Resim: 6) ve Gadnabur (Resim: 6); Nemrut Dağı'nın doğu eteklerindeki Segrin Kalesi ile güney eteklerindeki Havuzikar Tarlası; Murat Nehri'nin kıyısındaki Harabetepe ile Çayır Kalesi (Resim: 17); Muş Ovası'nın kuzeyindeki yüksek terasta yer alan Graaver (Resim: 18), Gramezra ve Yılankalesi (Resim: 13); Bulanık Ovası'nın doğusundaki terasta yer alan Elmakaya.

Demir Çağı yerleşmelerinin dikkat çekici özelliği Erken Demir Çağı'na ait olanların tıpkı Orta Tunç Çağı gibi yaylalarda yer almasıdır. Bu, aynı yaşam tarzının devam etmesiyle açıklanabilir. Söz konusu alanlarda Orta Demir Çağı ya da Urartu Krallığı dönemine tarihlenebilecek çanak çömlek de ele geçmiştir. Urartu Krallığı ile daha farklı bir yönetim sistemine geçilmesine rağmen bölgenin geleneksel ekonomisinin yani hayvancılığın devam etmiş olması doğaldır. Topladığımız Demir Çağı keramikleri yöresel olarak farklılık gösterirler. Van Gölü'nün batı kıyıları hem Erken hem de Orta Demir Çağı için Urartu merkezi bölgesi ile paralellik içindedir: Burada saptanan yeni merkezler şunlardır: Kızılmezra (Resim: 19), Elmakaya ve Gadnabur. Diğer grup ise Doğu Anadolu'nun batısıyla yani, Bingöl-Elazığ yöresiyle daha yakındır: Graaver (Resim: 20), Çayırkale, Yılankalesi ve Gramezra yeni merkezleri oluşturur. Bunlarda en belirgin özellik olan kazıma bezeme ağırlıklıdır.

Söz konusu Demir Çağı yerleşimleri içinde en ilginçlerinden biri, daha önce Burney ve Bilgiç tarafından ziyaret edilmiş olan Arınçküs'teki kaledir (Resim: 21). Bilgiç herhalde isim benzerliğinden hareketle buranın Erken Urartu kalelerinden Arzaşkun olabileceğini düşünmüştür⁶. Kanımızca mevcut kalıntılar bu öneriye destek sağlayabilecek büyüklükte değildir. Asur Kralı III. Salmanasar'ın tahrip ettiği bu başkentin çok daha büyük olması gerekir, ayrıca son yıllarda bu başkentin çok daha güneyde lokalize edilmesi gerektiği önerilmiştir⁷.

Yeni bulduğumuz Segrin Kalesi ise Erken Demir Çağı'na tarihlenebilecek mimarisi ile dikkat çekicidir. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Asur yazıtları Doğu Anadolu'da kentler ve kalelerin varlığından bahseder. Balavat Kapıları'nda da yakıp yıkılan Urartu kent ve kalelerinin resimleri vardır. Bugüne kadar Anadolu'da Urartu öncesine giden yerleşmeler belirlenebilmiş değildir. Biz Segrin Kalesi'nin bu döneme ait olduğunu düşünüyoruz. Doğu ve batıda iki kapıya sahip olan kale, oval planlıdır (Resim: 22)⁸. Kiklopik taşlardan inşa edilmiş sur

(5) Bu kültürün yayılımı ve alt gurupları için bkz. A.Özfarat, *Kuzeydoğu Anadolu M.Ö.2. Binyıl Boyalı Çanak Çömlek Kültürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 1997).

(6) E. Bilgiç "Urartular", *Türk Ansiklopedisi* XXXIII, 1984: 40-41.

(7) M. Salvini, *Geschichte und Kultur Der Urartäer* (Darmstadt 1995): 26 vdd.

(8) Segrin Kalesi'nin planını zaman zaman yetersizliği nedeniyle çizemedik. Buradaki çalışmalarımıza daha sonra devam etmeyi planlamaktayız.

duvarlarının içinde yine aynı yapılar varsa da planları çok açık değildir (Resim: 23). Duvarlar düzdür, klasik Urartu örneklerinde olduğu gibi çıkıntı yoktur ve işçilik olarak da son derece düzgün olan Urartu taşlarından farklıdır.

M.Ö.2. binyıl için olduğu kadar Demir Çağı için de oldukça önemli olan Elmakaya malzemesinin en dikkate değer örnekleri gri mallardır (Resim: 24, 25). Bölgenin yöresel özelliklerini taşıyan malların yanı sıra gri malların sayısı az değildir. Bu dönemde Doğu Anadolu'dan farklı bir keramik kültürüne sahip olan Kuzeybatı İran'dan tanıdığımız bu grup, form açısından İran'dan farklı ise de mal olarak aynıdır. Burney, Kuzeybatı İran'da Demir I. ve II. dönemlerinden bilinen bu malın Muş Ovası'nda varlığına daha önceden değinmişti. Şimdi biz de bu civarda bu tür malların bulunduğunu desteklemiş bulunuyoruz.

BULUNTU YERLERİ LİSTESİ

Adilcevaz Yöresi

Kümbet Höyük (Resim: 2)

Bitlis-Adilcevaz ilçesi, Orta Mahalle'de yer alan höyük daha önce Burney tarafından ziyaret edilmiştir⁹. Yaklaşık 150 x 100 m. boyutlarındaki höyüğün üzeri tamamen mezarlıktır. Mezarlar oldukça yoğun olduğundan yalnızca eteklerden az sayıda çanak çömlek toplanabilmiştir. Bunlar Erken Transkafkasya Dönemi, Orta Demir Çağı ve Ortaçağ'a aittir.

Arınçküs (Kıraçali) Kalesi (Resim: 21)

Adilcevaz-Erciş karayolunun 30. km.sindeki Göldüzü Mevkii'nden doğuya devam eden bir yolla ulaşılan, Van Gölü kıyısındaki Kıraçali Köyü'ndedir. Köyün güneydoğusundaki Ziyarettepe (Terhan) isimli tepenin üzerinde yer alır. Üzerinde Urartu mimarisi özellikleri gösteren dikdörtgen planlı yaklaşık 16 x 12 m. boyutlarında bir oda ile buna bitişik, planı tam olarak anlaşılamayan mekanlar bulunmuştur. Daha önce Burney¹⁰ tarafından ziyaret edilen bu kaleden toplanan çanak çömlek parçaları Orta Demir Çağı'na aittir.

Ahlat Yöresi

Kızıl Mezra (Resim: 6)

Ahlat-Uludere Vadisi'nin şimdilik gidebildiğimiz en kuzey noktasındaki bu yamaçta görünen mimari kalıntılar Ortaçağ'a aittir. Dereye doğru inen geniş yamaçtan Orta Demir Çağı çanak çömlek parçaları bol miktarda ele geçirildi, ancak söz konusu parçaların bir yerleşime mi yoksa bir nekropole mi ait olduğu belli değildir.

(9) C.A.Burney, "Eastern Anatolia in The Calcholithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII, 1958: No. 234; H.F.Russel, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, 1980: No.234.

(10) C.A.Burney "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies* VII, 1957: Fig.1, no.235; H.F.Russell, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, 1980: No.235; W.Kleiss, H.Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu* (Berlin 1976): 360 vd.

Gadnabur (Sağlık) (Resim: 6)

Ahlat-Uludere Vadisi'nde ve Kızıl Mezra'nın alt kısmında yer alan bu yamaçtan da Orta Demir Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları ele geçmiştir. Kaçak kazıların yapıldığı bu alan daha önce belirlediğimiz Kaş Deresi'nin sol yamaçlarında yer alan Yuvadamı gibi bir nekropol alanıdır⁽¹⁾.

Gavur Çimeni (Resim: 6)

Ahlat-Uludere Vadisi'nde ve Gadnabur'un güneyinde yer alan bu yamaçtan, çok az miktarda bulunan Orta Demir Çağı çanak çömleğinin dışında bilgi edinilememiştir.

Eriklik (Resim: 6)

Ahlat-Uludere'deki en önemli buluntu yeri şimdilik bu yamaçtır. Küçük tüf taşlarıyla kaplı bu yamacın alt kısmında dereye doğru, Köydüzü denilen kısımda olasılıkla Erken Ortaçağ'a ait kayaya oyulmuş mekanlar (Tay Mağaraları) vardır. Bunlar, dereye paralel giden yolun altında yer alırlar. Yolun üst kısmından ise oldukça bol miktarda boyalı ve boyasız, Orta Tunç Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Söz konusu parçalar Kuzeydoğu Anadolu'nun M.Ö.2. binyılı için bugüne değin belirlenmiş en önemli grubu oluşturur. Ancak hiçbir mimari ize rastlanılmamıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Yuvadamı Nekropolü'nden sonra Sütey Yaylası'nın ikinci Orta Tunç Çağı buluntu alanıdır.

Segran Kalesi (Resim: 22)

Ovakışla'nın batısında, Nemrut Dağı'nın kuzey eteklerindedir. Kuzey tarafı oldukça dik bir kayalık tepe üzerinde yer alan kale, yaklaşık 173 x 115 m. boyutlarındadır. Oval planlıdır; kale, batı ve doğusunda olmak üzere iki girişi sahiptir. Oldukça iri taşlardan yapılmış ortalama 2.50-3.00 m. kalınlığındaki duvarları bazı yerlerde 2.00 m. yüksekliğe kadar ulaşır. İç kısmında da büyük boyutlu mekanların varlığı anlaşılmaktadır, ancak kalıntıların planı açık değildir. Kayalık bir alan ve taş mimari nedeniyle çanak çömlek parçaları bulunamamıştır. Mimari tarzı ise bu kalenin Urartu'nun hemen öncesine ait olduğunu düşündürür.

Segran Kalesi'nin güney eteğinde yer alan dar dere yatağının içinde, her iki tarafta Erken Ortaçağ'a ait kaya mezarları belirlenmiştir.

Harabe Hulik Tepesi (Resim: 4)

Ahlat-Ovakışla'nın kuzeydoğusunda ve Atom Yaylası'nın güney eteğindeki Otluyazı Köyü'ne yaklaşık 2 km. mesafede ve Karagöller Deresi'nin sol

(11) Bkz. Aynur Özfirat "M.Ö.II.Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1993: 360 vd.

yamacında yer alır. Harabe Hulik'ten Erken Transkafkasya, Orta Demir Çağı ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Tepenin eteğinde ve dereye inen dik kısmın üzerinde Ortaçağ'a ait çok sayıda kayaya oyulmuş, bazıları bi-tişik olan mekanlar vardır.

Ağak Burnu (Burun Harabesi) (Resim: 15)

Daha öne Burney¹² tarafından ziyaret edilen yerleşim Ahlat-Tatvan kara-yolunun üzerinde, Ahlat'a yaklaşık 5 km. mesafede ve göle doğru uzanan bir yarımada- nın ucundadır. Kayalık olan alanda iki adet söve mili yatağı ve kaya- ya oyulmuş kare planlı, 1 m. kadar derinlikte bir çukur belirlenmiştir. Toplanan çanak çömlekler Orta Demir Çağı özellikleri gösterir. Kaya işçiliği ve çanak çömlekler burasının bir Urartu yerleşimi olduğuna işaret eder.

Tatvan Yöresi

Tatvan Kalesi (Resim: 16)

Bitlis-Tatvan ilçesinin içinde, Van Gölü'nün hemen kıyısında yer alan ve daha önce ziyaret ettiğimiz Tatvan Kalesi'ne bir kez daha gidildi. Tatvan ilçe- sindeki Denizcilik İşletmeleri'ne ait feribot iskelesinin hemen yanındaki tepe üzerindeki kale bir Urartu yerleşimidir. Tatvan Kalesi'nin varlığı bizden önce de bilinmekteydi. Burney¹³ burasının önemine 1956 yılındaki keşifleri sırasında değinmişti. Ancak bugüne kadar buradaki Urartu Dönemi kalıntıları hakkında hiçbir yayın yapılmış değildi. Bu tepede yalnızca bir Urartu mezarı, kaya işaret- leri ve kayalara oyulmuş bazı küçük kanallar belirledik. Tepenin doğusundaki taş ocağının tahribatı nedeniyle daha başka mimari buluntuya rastlayamadık. Mezar kayalara oyulmuştur. Önde çukur biçimli bir dromos ile bunun gerisin- deki odalardan oluşur. Dromostan salona geçilir, buradan da esas gömü mekanı ile bir yan odaya girilmektedir. Ana gömü odası klasik örneklerden tanıdığımız türdedir, duvarlarında nişler bulunmaktadır ve odayı çepeçevre bir seki kuşatır. Duvar işçiliği daha kaba görünen ikinci oda ise olasılıkla zamanla dolan gömü odasındaki fazla eşyayı barındıran bir depo mekanı olmalıdır.

Havuzikar Tarlası

Tatvan'ın kuzeybatısında Karşıyaka Mahallesi, Handak Mezrası'nda yer alır. Nemrut Dağı'nın eteklerindeki bu arazide tarlaların sürekli olarak kullanı- lmış olması yüzünden mimarının niteliği anlaşılamamıştır. İşlenmemiş iri ob- sidiyen ve bazalt taş yığınları dikkat çekicidir. Bunların arasında yalnızca iki adet bazalt sütun kaidesi belirlenebilmiştir. Toplanan çanak çömlek parçaları Ortaçağ'a aittir.

(12) C.A.Burney "Urartians Fortresses and Towns in the Van Region" *Anatolian Studies* VII, 1957: 39, 53, fig.1, no.237; H.F.Russell, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, 1980: No.237; W.Kleiss, H.Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu* (Berlin 1976): No.37.

(13) C.A.Burney "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region," *Anatolian Studies* VII, 1957:39, 53, fig.1, no.238; H.F.Russell, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia* 1980: No.238; W.Kleiss, H.Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu* (Berlin 1976): No.38.

Muş Yöresi
Graaver Tepesi (Resim: 18)

Muş'un kuzeyindeki yüksek terasta yer alan Sürügüden Köyü'nün hemen güneyinde alçak bir tepedir. Bu tepenin üzerinden oldukça bol sayıda Orta Demir Çağı, daha az olarak da Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

Yılankalesi (Gela Mağara) (Resim: 13)

Muş-Sürügüden Köyü'nün kuzeybatısındaki Sarıdal Yaylası'ndadır. Yaylanın kuzeybatısında yer alan ve oldukça zor ulaşılabilen kale, kayalık bir tepenin üzerindedir. Dikdörtgen planlı yapı yaklaşık 80 x 40 m. boyutlarındadır ve batı yönünde iki sıra daha teras halinde duvar kalıntıları vardır. Çok iri olmayan taşlardan yapılmış yaklaşık 2.00 m. kalınlığındaki surlar çoğu yerde yalnızca yıkıntı halindedir. Bunlardan batıda küçük bir kısım ancak 1 m. kadar ayakta kalabilmiştir. Muş Ovası'na bakan güney etekten Orta Tunç Çağı'na ait boyalı çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

Kalenin güneyinde kuş uçuşu 1 km. mesafede yer alan yamaçta, köylülerin ifadesine göre boyalı çanak çömlekler bulunmaktadır. Biz, araştırmamız sırasında buradan topladığımız parçalar arasında boyalılara rastlayamadık, ancak kalenin nekropolü olma olasılığı kuvvetlidir.

Gre Mezra (Sit Mezra) (Resim: 13)

Muş-Sürügüden Köyü, Sarıdal Yaylası'na giden yolun hemen alt kısmında bir tepedir. Üzerinde taş sandık mezarlardan oluşan yoğun bir Ortaçağ mezarlığı vardır. Eteklerden Orta Demir Çağı'na ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

Çayırkale (Resim: 17)

Muş'un kuzeyinde ve Murat Nehri'nin sol yakasındaki kale, Muş Ovası'na oldukça hakim bir noktadaki yüksek bir tepe üzerindedir. Dumlusu Köyü'nün güneyindeki kalede görülebilen bazı duvarlar Ortaçağ karakterini taşır. Ancak toplanan çanak çömlek parçaları arasında Ortaçağ'ın yanı sıra yoğunlukla Orta Demir Çağı da vardır.

Harabetepe (Resim: 17)

Muş-Dumlusu Köyü'nün hemen batısında Murat Nehri'nin sol kıyısı üzerinde alçak bir tepedir. Çoğunlukla Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Tamamen yıkıntı halinde olan kalıntılardan da söz konusu dönemde yoğun bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak toplanan parçalar arasındaki "triangle ware" türünde tek bir Geç Demir Çağı boyalı, daha erkene doğru giden bir yerleşim olduğunu kanıtlar.

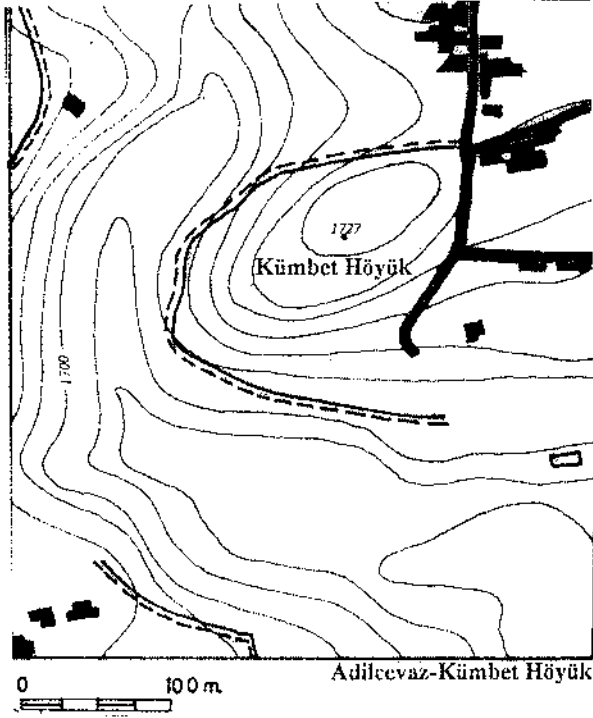
Elmakaya (Leter) (Resim: 10)

Muş-Bulanık ilçesinin güneydoğusundaki ilk terasta yer alan Elmakaya Beldesi ve hemen doğusundaki yüksek tepeler üzerindeki Altintepe (Çırkara) ve Gürgüre mevkileri tamamen Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağı ve köylülerin ifadesinden anlaşıldığı üzere Urartu nekropolleridir¹⁴. Elmakaya'nın içindeki İncesu Mevkii geniş bir alana yayılmış Orta Tunç ve Erken Demir Çağı nekropolüdür. Ancak kaçak kazılar sonucunda oldukça yoğun bir şekilde tahrip edilmişlerdir. Aynı durum Altintepe ve Gürgüre mevkileri için de söz konusudur. Söz konusu alanlarda yüzlerce kaçak kazı çukuru ve kırık durumda tüm kap parçaları vardır. Topladığımız parçalar, Eriklik gibi Kuzeydoğu Anadolu Orta Tunç Çağı için oldukça önemli bir grubu oluşturur. Ancak kilometrelerle ölçülebilecek bir alana yayılmış olan bu nekropoller, bugüne değin belirtilenler içinde diğerleriyle kıyaslanamayacak şekilde önemli olduğunu gösterir. Zaman yetersizliği nedeniyle alanın tümü gezilememiş ve çalışmalar gelecek yıla ertelenmiştir. Elmakaya'nın içinde de, İncesu Mevkii'nin dışında da kalıntılar vardır ve olasılıkla yerleşim buradadır.

(14) M.S.Rothman "Alpaslan Baraj Gölü Alanında Muş Ovası'nda Yüzey Araştırmaları Ön Rapor, 1991" X. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1992: Cetvel 1, no.34 ve "Doğu Anadolu Plato Yöresi Çerçevesinde Muş Ovası Seramiği", XI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1993:294'teki tabloda, ziyaret ettiği ancak hiçbir malzeme toplamadığını belirttiği Elmakaya'da Geç Kalkolitik, İlk Tunç I-III ve Orta Tunç malzemesi olduğunu bildirir. Elmakaya'dan geldiği düşünülen obsidiyen ok uçları için bkz.V.Kaya "Kanatlı Ok Uçlarına Yeni İlaveler" *Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1991 Yılı* 1992: 143-148.

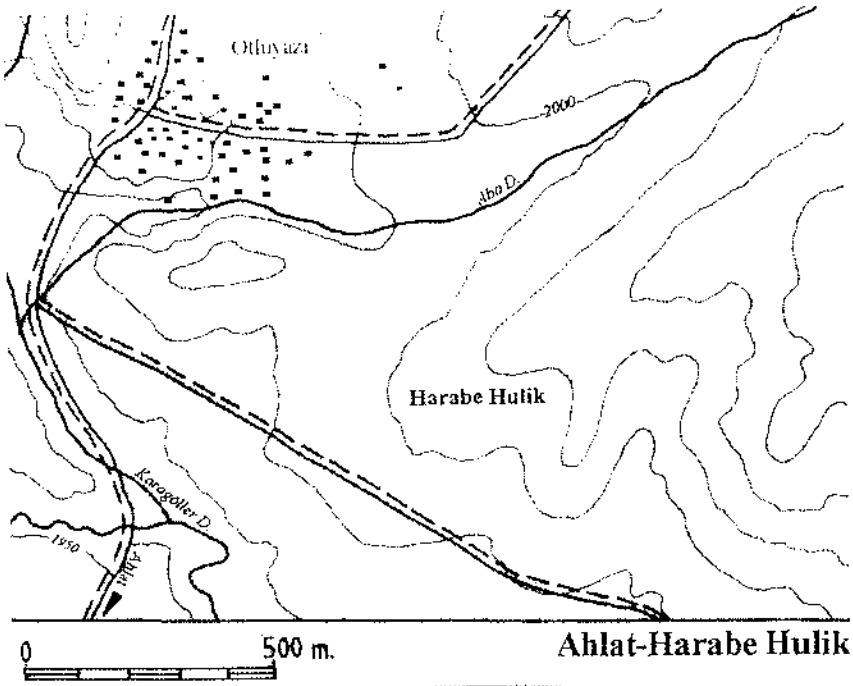
Resim 1: Bitlis-Muş -Ağrı illeri yüzey araştırması (1995-1997) haritası

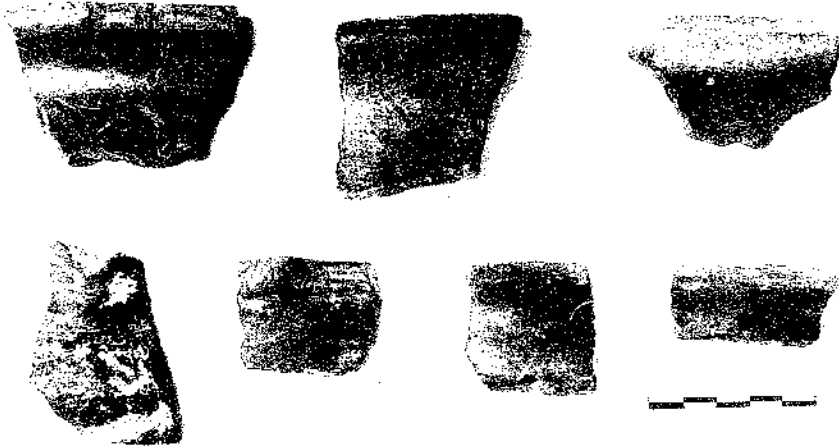
Resim 2: Kümbet Höyük ve çevresinin topografik planı

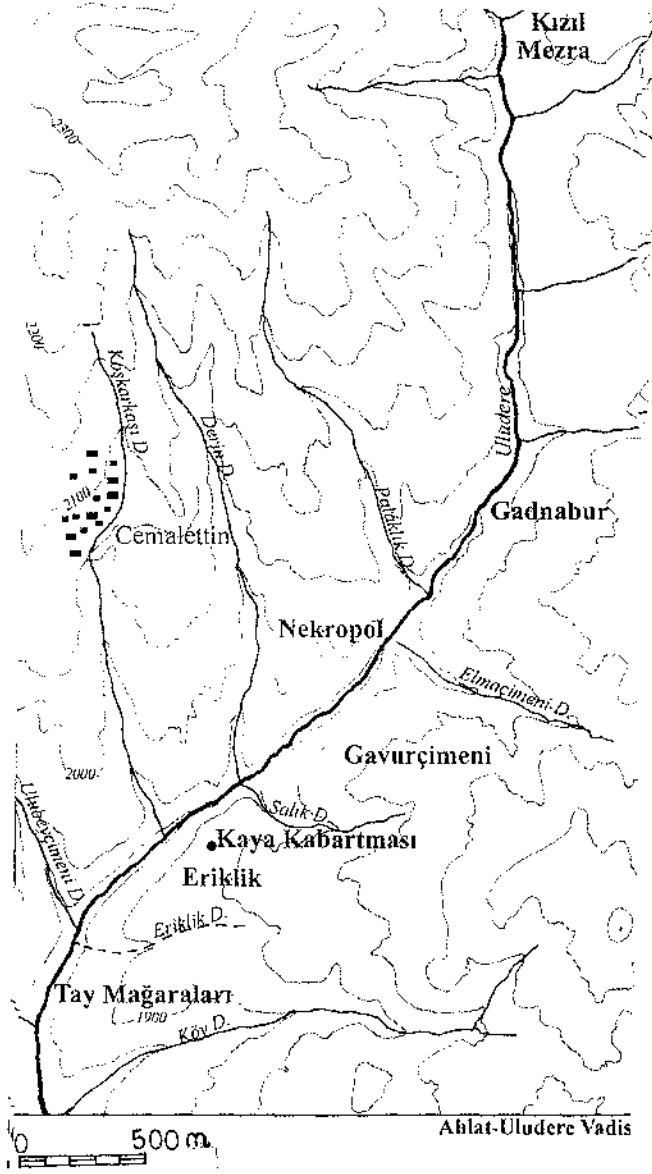
Resim 3: Kümbet Höyük, Erken Transkafkasya Dönemi çanak-çömlekleri

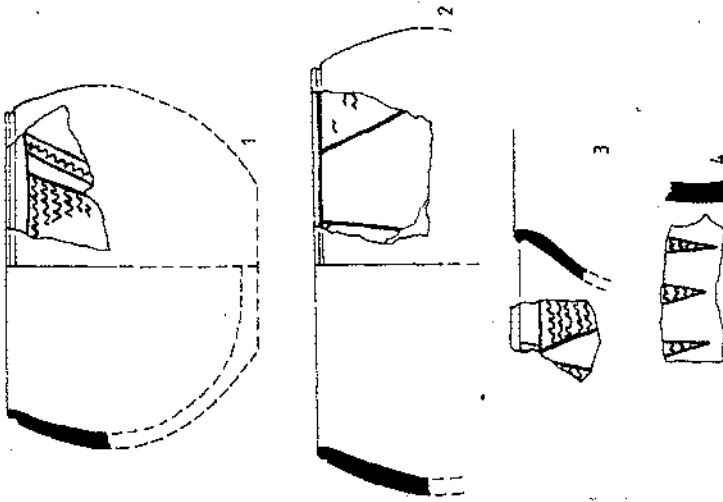
Resim 4: Harebe Hulik, topografik plan

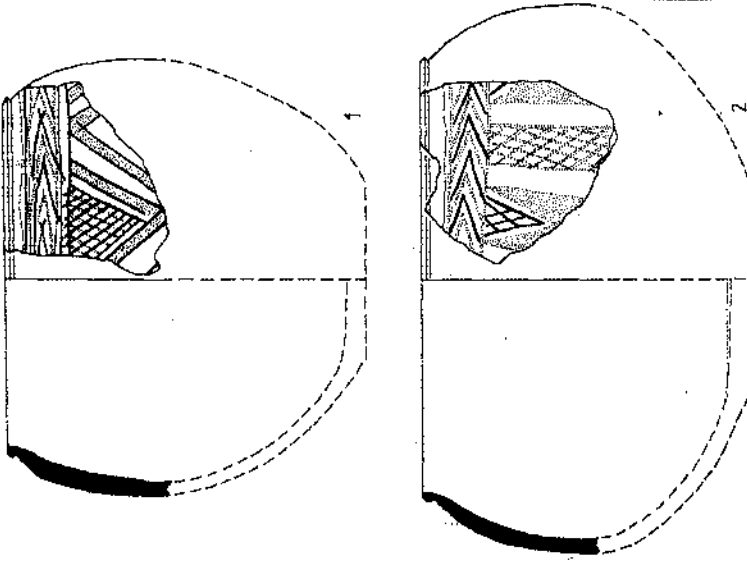
Resim 5: Harabe Hulik, Erken Transkafkasya Dönemi çanak-çömlekleri

Resim 6: Uludere Vadisi topografik plan ve yerleşimler

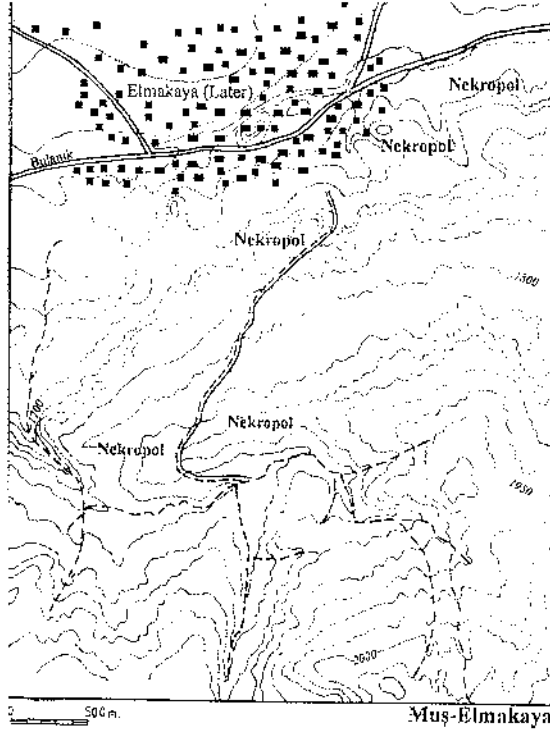
Resim 7: Eriklik, Orta Tunç Çağı monokrom boyalı çömlek parçaları

Resim 8: Eriklik, Orta Tunç Çağı, monokrom boyalı çömlek parçaları

Resim 9: Eriklık Mevkii, M.Ö.2. binyıl kazıma bezemeli çanak-çömlek parçaları

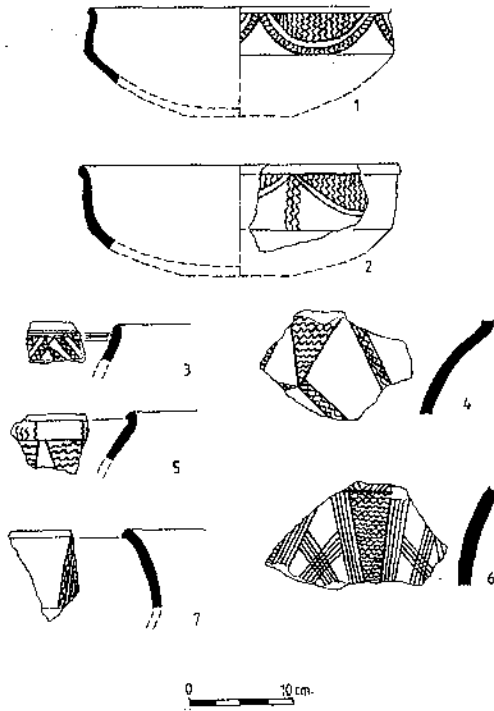

Resim 10: Elmakaya topografik planı

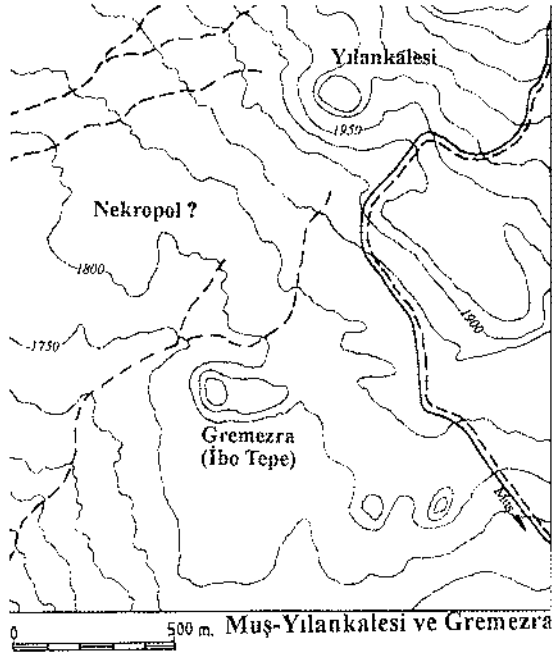

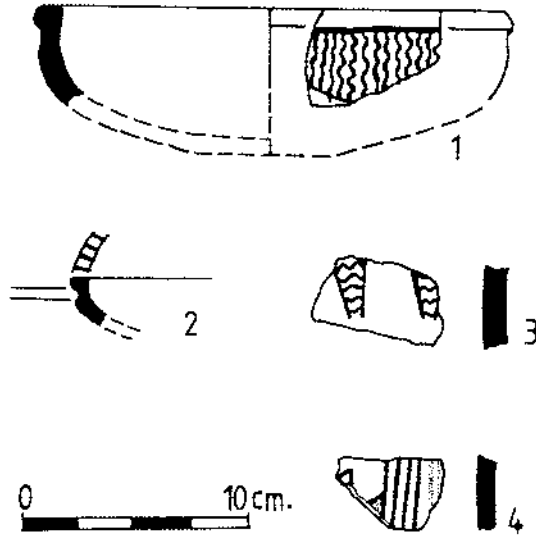
Resim 11: Elmakaya Nekropolü, kaçak kazı çukurları

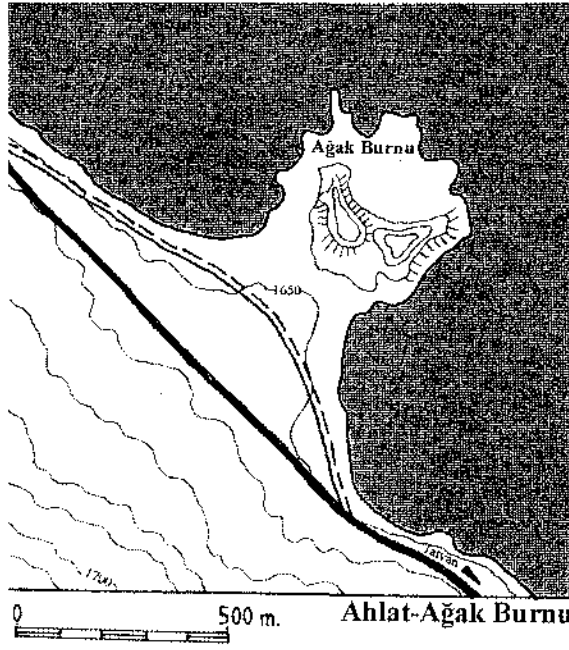
Resim 12: Elmakaya, Orta Tunç Çağı monokrom boyalı çanak-çömlekler

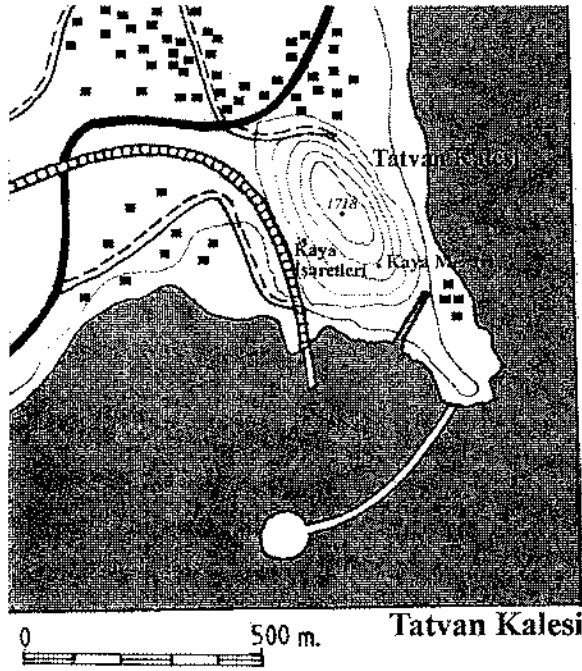
Resim 13: Yılankalesi ve Gremezra topografik plan

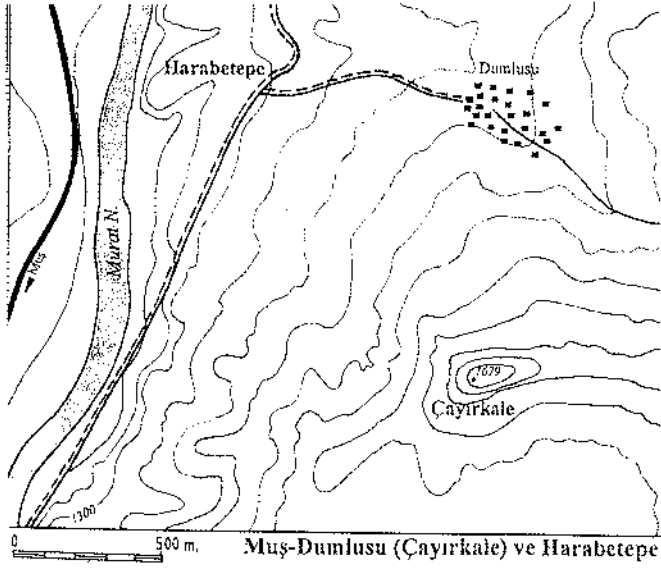
Resim 14: Yılankalesi, Orta Tunç Çağ monokrom ve polikrom boyalı çanak-çömlekler

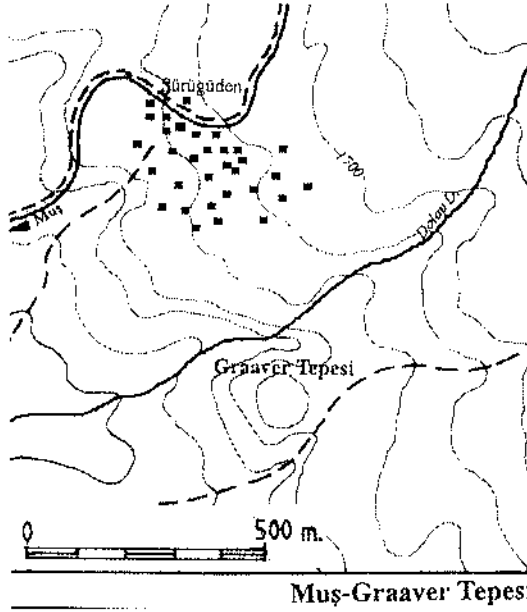
Resim 15: Ağak Burnu (Burun Harabesi) topografik plan

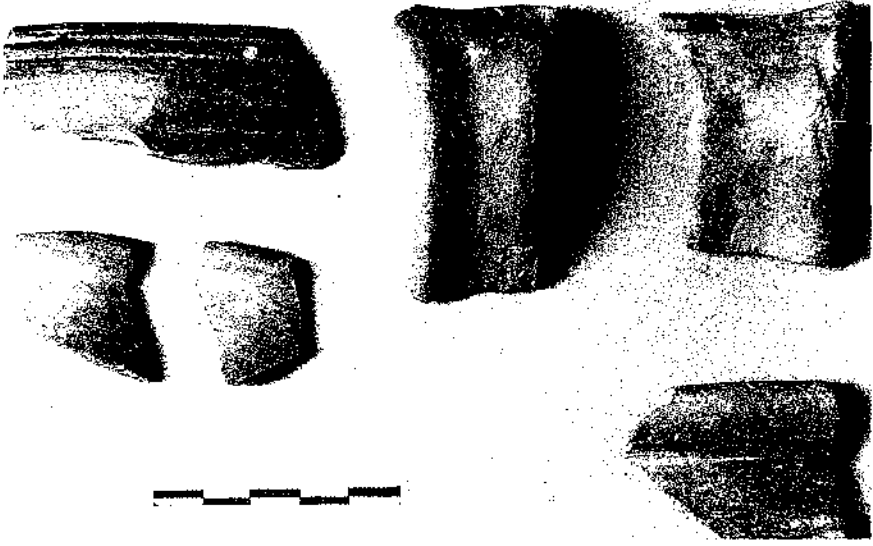
Resim 16: Tatvan Kalesi topografik plan

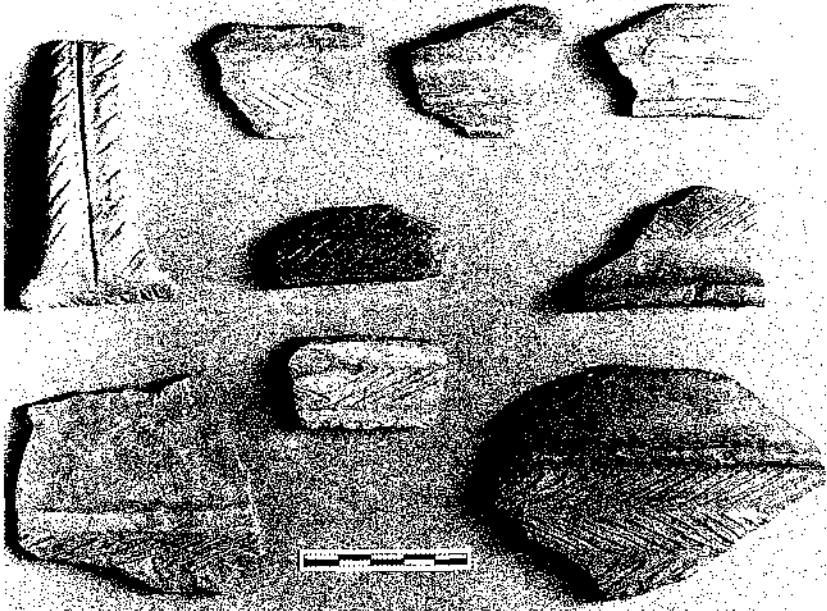
Resim 17: Çayırkale ve Harabetepe topografik planı

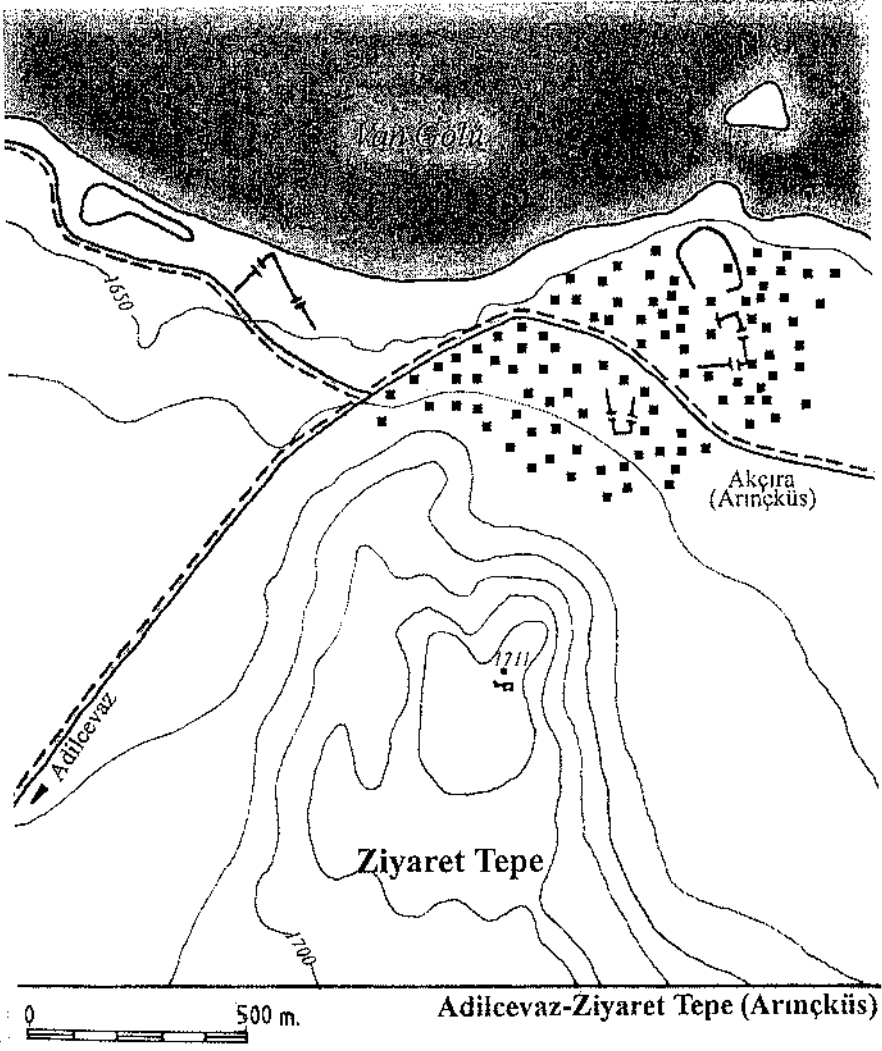
Resim 18: Graaver topografik planı

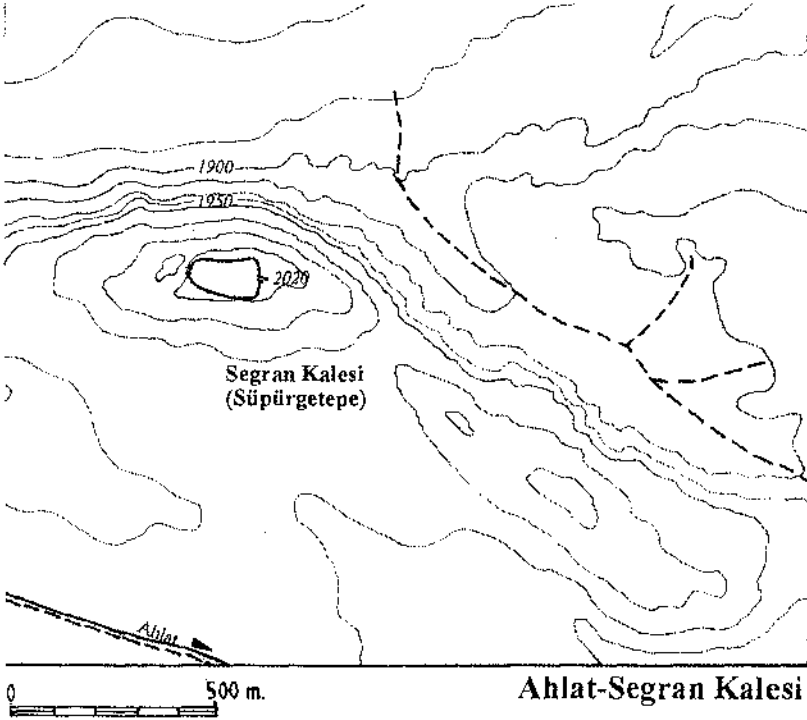
Resim 19: Kızılmezra, Orta Demir Çağı çanak-çömlekleri

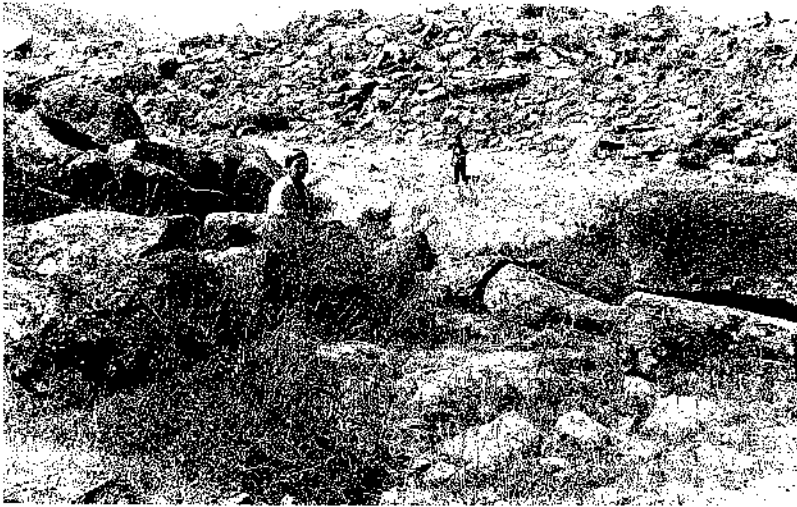
Resim 20: Graaver, Orta Demir Çağı çanak-çömlekleri

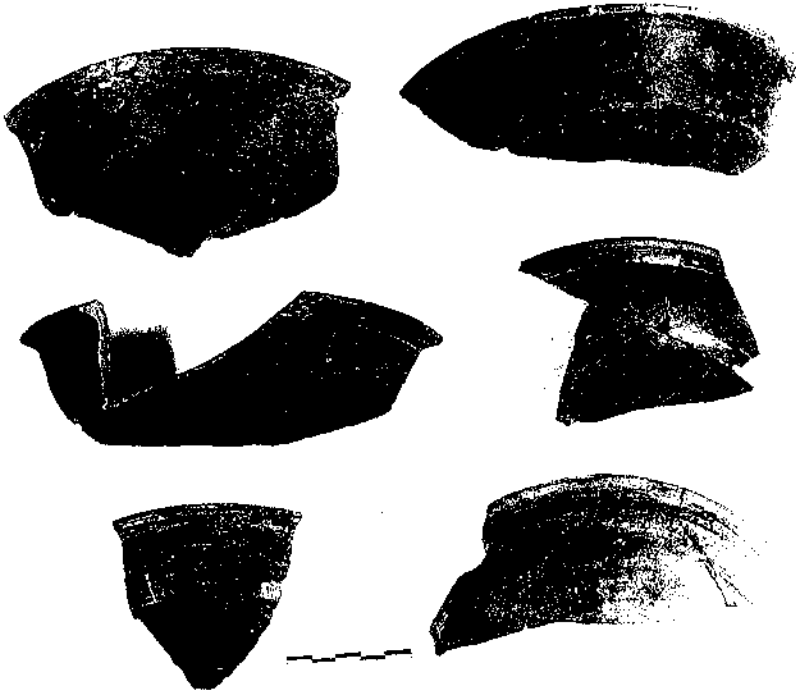
Resim 21: Arinçküs Kalesi topografik planı

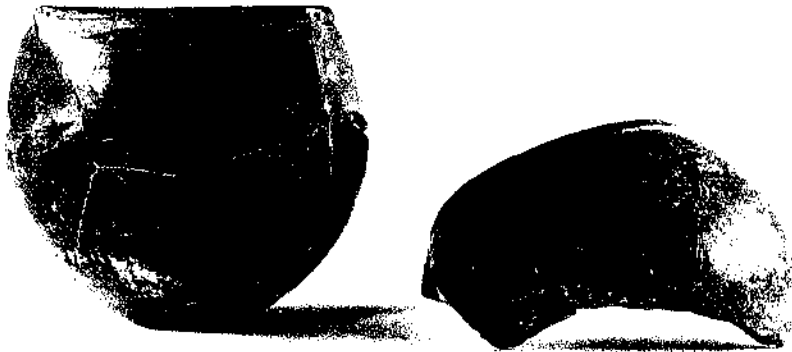
Resim 22: Segrant Kalesi topografik planı

Resim 23: Segrant Kalesi batı girişi ve içteki yapılar

Resim 24: Elmakaya, Erken Demir Çağı (?) gri mal çanakları

Resim 25: Elmakaya, Erken Demir Çağı (?) gri mal çömlekçikleri

KONYA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

1997

Hasan BAHAR*

Bu yılki çalışmalarımız T.C.Kültür Bakanlığı'nın araştırma izniyle başkanlığım altında bir ekip ve Bakanlık temsilcisi Konya Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Muzaffer Tunç'la birlikte 01.09.1997-30.09.1997 tarihleri arasında Konya ili sınırları içinde gerçekleşmiştir. Araştırma alanımızı Konya Merkez ilçeleri (Karatay, Selçuklu, Meram), Akören, Tuzlukçu, Yunak, Çeltik ve Altınekin ilçeleri olmuştur¹.

Zoldra Höyük-Zoldere (Lystra) (Çizim 1: 1/7; Resim: 1)

Konya ili Hatunsaray ilçesinde bulunan höyük ilçenin 1 km. kuzeyinde yer alır. Boyutları 300 x 300 x 30 m.dir. Zoldere yerleşmesi ilk kez Steret tarafından 1880'li yıllarda Lystra olarak idenfike edilmiştir².

Araştırmalarımızda İlk Tunç Çağı (İTÇ), M.Ö.II.bin, Demir Çağı (DÇ), Hellenistik-Roma dönemleri keramik parçaları tespit edilmiştir. Geç Tunç Çağı kaplarının Tarsus II keramiği³ ve Beycesultan I-III kapları⁴ ile yakın benzerleri tespit edilmiştir. Ayrıca burada bulunan boyalı (pembemsi krem astar üzeri kahverengi) bir kratere ait ağız parçası üzerindeki bezemeler Tarsus'un Geç II. bin kaplarıyla benzerlik göstermektedir⁵. Höyüğün 50 m. kadar güney-batı yönünde yer alan tarlalarda antik çağda ekime alındığı iddia edilen boya otu kökü çıkarılmaktadır. Dokumacılıkla uğraşan Mehmet Erat adlı bir vatandaşın 40-50 cm. derinlikten çıkardığı bu köklerin höyükler yakınında olduğunu iddia etmesi ilginç bulunmuştur.

* Yard.Doç.Dr.Hasan BAHAR, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kampüs-KONYA

- (1) Sayın M.Tunç temsilciliğinin yanında her konuda tam bir ekip elemanı gibi uyumlu bir çalışma göstermiştir. Katkıları için teşekkür ederiz. Ayrıca bu yılki yüzey araştırmalarına mazeretleri nedeniyle katılamayan, ancak laboratuvar ve çizim çalışmalarındaki katkılarından dolayı Arş.Gör. Özdemir Kocak ve Arş.Gör.Güngör Karauğuz'a teşekkür ederiz.
- (2) Steret 1888; 142-148, no. 242-255; 153-155, no. 261-265.
- (3) Goldman 1956; Lev.384: 1119, 1137, B.1180; Lev.389:C.H.; Korbel 1987; Lev.25:199.
- (4) Mellaart- Murray 1995; fig.P.50:10
- (5) Goldman 1967; Lev. 315: 1085. Bu tür üzeri kuş bezeme geleneğine Kültepe'nin II.bin ve Demir Çağı ile Maşat Höyük'ün Demir Çağı katmanında rastlanmaktadır. Bu konuda bkz. Özgüç 1971; Lev.XVIII/3; XXVIII/4-8; Özgüç 1982; Lev.77; 64/2b; Özgüç 1986; Lev. Pl.108: 1-2.

Mula Höyük (Çizim 1: 8-9)

Konya ili, Meram ilçesine bağlı, Gökyurt (Gilisra) Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda bulunan höyük 200 x 150 x 20 m. boyutlarındadır. İTÇ., M.Ö.II.bin ve Demir Çağı keramik parçaları vermektedir. Burada bulunan Geç Bronz Çağı'na tarihlenebilecek sepet kulplu kabın benzerleriyle Beycesultan ve Porsuk'ta karşılaşılmaktadır⁶. Çizim 1: 9'daki yonca ağızlı testinin benzerleriyle yine Beycesultan'da karşılaşılmaktadır⁷.

Akören Karahöyük (Çizim 2: 1-16; Çizim 3: 1)

Akören ilçesinin 5 km. doğusunda Karahöyük köy merkezinde bulunan höyük 300 x 250 x 35 m. boyutlarındadır. Bu höyük 1950 yıllarda Mellaart tarafından görülmüştür. Köylülerin höyükten toprak almaya devam etmesi nedeniyle giderek yok olmaktadır. 1/10'u bu nedenle tüketilmiştir. Höyüğün 1/3'ü ise köyün mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Keramik buluntuları olarak ise İTÇ, M.Ö.II.bin, Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi tespit edilmiştir. Höyük üzerindeki mezarlığın batı duvarının dış yüzeyinde 110 x 64 cm. boyutunda antik bir mezar steli bulunmaktadır.

Erken Kalkolitik (Çizim 2: 1) ve Geç Kalkolitik Çağ (Çizim 2: 2) buluntuları Kuruçay Höyüğü keramikleriyle benzerlik gösterir⁸. İlk Tunç Çağı III'e tarihlenebilecek bir tabak parçası Tarsus İTÇ III tabakaları ile benzerlik göstermektedir⁹. Ayrıca Geç Tunç Çağı keramiklerinin (Çizim 2: 5-16) batıda Beycesultan, Orta Anadolu'da Maşat ve Porsuk, güneyde Tarsus'ta benzerleri bulunmaktadır¹⁰. Buradaki Çizim 2: 9 boyalı keramiği Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağına geçiş dönemi olarak ele alınabilir. Çizim 3: 1'deki boyalı İTÇ II kabı türü Konya Ovası'nın daha çok doğusunda görülmeye başlamıştır. Benzerleriyle Tarsus'ta karşılaşılmaktadır¹¹.

Eksile (Çataören) Höyük (Çizim 3: 2-5)

Akören ilçesine bağlı Eksile Köyü merkezinin kuzeyinde, yerleşme alanı içinde olan höyük oldukça tahribat görmüştür. Mevcut konumu itibarıyla 200 x 100 x 10 m. boyutlarındadır. Kalkolitik, İTÇ, Grek ve Roma Dönemi keramik parçaları tespit edilmiştir.

May Höyüğü (Çizim 3: 6-11)

Akören'in 5 km. güneybatısında May yolu üzerindedir. Yoldan 500 m. doğuda yer alan höyüğün boyutları 400 x 400 x 40 m.dir. İTÇ., Demir Çağı ve Hellenistik keramik parçaları tespit edilmiştir.

(6) Mellaart-Murray 1995: Fig. P34: 1,3; Dupre 1983:153.Lev.16:95-98; 187, lev. 48:21-24

(7) Mellaart-Murray 1995: 41.Fig.P19:8-10.

(8) Duru 1980; 80.Lev.20,s.94.Lev.22:15.

(9) Goldman 1956:354:A

(10) Mellaart-Murray 1995:Fig.P2:12-14; 36:6-8, 17-22; P42:4,9; P45:1,15; P47:14.; Özgüç 1982: Fig. A.2,33-34; H.11; Dupre 1983:Lev.76-116.; Goldman 1956:Lev.313; 384:1127; Korbel 1987:30:394.

(11) Goldman 1956:247; 191, 196, 198.

İşgalaman Çingen Höyük (Çizim 4: 1-9)

Konya-Karatay ilçesinin merkezinde İşgalaman Mahallesi Tekel depolarının bahçe alanında yer alan höyük 300 x 500 x 20 m. boyutlarındadır. Höyüğün yarıya yakın kısmı teraslama nedeniyle tahrip olmuştur. İTÇ, M.Ö.II.bin ve antik çağı yansıtan keramik parçaları tespit edilmiştir. Bu malzemelerden bir kısmı GKÇ¹² (Çizim 4: 1-2) bir kısmı da M.Ö.II.bin yıl¹³ (Çizim 4: 3-9) form özellikleri vermektedir.

Karaaslan Höyük (Çizim 4: 10-19)

Karatay ilçesi Karaaslan Mahallesi'nde yer alan höyüğün 5/4'ü Konya-Karaman karayolu ve etrafındaki yapılaşmadan dolayı tahrip olmuştur. Mevcut boyutları 250 x 50 x 10 m.dir. Demir Çağı ve Hellenistik keramik parçaları tespit edilmiştir. Burada da Tarsus'un M.Ö.II. bin formlarına benzer malzemeler bol miktarda görülmektedir¹⁴ (Çizim 4: 10-12; 15-16).

Karaaslan-Tekintaş Höyük (Çizim 4: 20-22)

Karatay ilçesi Karaaslan Mahallesi'nde, Konya-Karaman karayolunun 1 km. doğusunda yer alır. Höyük 200 x 150 x 20 m. boyutlarındadır. M.Ö.II.bin ve antik çağ keramik parçaları tespit edilmiştir.

Kızılören (Çizim 5: 1-16; Resim: 2)

Meram ilçesinin Kızılören Kasabası'nın 2 km. batısında kaya oygu şeklinde iki adet erken dönem kilise bulunmaktadır. Kiliseler ile Kızılören arasında antik bir yol bulunmaktadır (Resim: 2). Aralarında 50 m. olan kiliselerden kuzeyde olanı bazilica tipinde olup 4x5 m. dikdörtgen şeklinde ve 2.5 m. kadar yüksekliktedir. Özellikle doğu ve güney iç yüzey duvarlarında nişler, kırılmış olduğu anlaşılan anakayadan yapılmış sütun yerleri mevcuttur. Ayrıca batı duvar yüzeyinde kırmızı boya ile yapılmış bezeme izleri seçilebilmektedir. Güneybatıda yer alan giriş kapısının batı çerçevesinin üst kısmında bir Grekçe yazıt yer almaktadır. Ancak bu yazıt oldukça tahrip olmuştur:

Mevcut yazıt:

? YKTPH,

ONTIC ///

AHKH///ICK, şeklinde okunabilmektedir.

(12) Duru 1980, Lev.24-5; 24-8; 26-17; Goldman 1956, 341-15d; 342-8.

(13) Korbel 1987, Lev.4-182; Dupre 1983, s.143-30; Özgüç 1982, Şek.A, 9-10; Mellaart-Murray 1995; Fig.P.35,6-7 (Beycesultan I); Fig.PI (Beycesultan II).

(14) Korbel 1987, Lev.11-256, 283, 385, 453; 16-225, 258; 21-95; 36-75; 389 J.Ayrıca Beycesultan, Troia ve Porsuk malzemeleriyle benzeşen örnekler de vardır (Levha IV. 13-14). Bunlar için bkz. Mellaart-Murray 1995, Fig.P.36; 1-11 (Beycesultan I); Blegen 1953, P.444-11 (Late VI).

Kızılören yerleşmesi malzemeleri ağırlıklı olarak Son Tunç Çağı formları vermektedir (Çizim 5: 1-10, 12-14). Burada da Tarsus ağırlıklı olmak üzere Porsuk ve Beycesultan gibi çevre merkezlerdeki M.Ö.II.bin form özellikleri gösteren malzemeler yoğunur¹⁵.

Balkaya (Çizim 5: 17-21)

Balkaya keramikleri genel olarak açık ağızlı bir görüntüyle M.Ö.II.bin yılın form özelliklerini göstermektedir. Burada Porsuk ve Tarsus'un bu dönemiyle eşitlenebilecek keramikler bulunmaktadır¹⁶ (Çizim 5: 17-20).

Altinekin Höyük (Çizim 6:1-5)

Altinekin ilçe merkezinde 300 x 350 x 30 m. boyutlarında olan höyükte İTÇ., M.Ö: II.bin, Ortaçağ keramikleri tespit edilmiştir. Belediye tarafından höyük üzerinde yapılan gezi yolu ve ağaçlandırmanın höyüğe tahribatı olmuştur. Ayrıca höyüğün doğusundan geçen cadde yapımı höyüğü tahrip etmektedir.

Tutup Höyük (Çizim 6: 6-15)

Konya-Ankara karayolunun 45. km.sinde yer alan höyük 300 x 300 x 20 m. boyutlarındadır. İTÇ., II.bin ve Demir Çağı keramik parçaları tespit ettiğimiz höyüğün tepe kısmında antik mimari izler izlenebilmektedir.

Güvenç (Göğenç) Höyük (Doğu) (Çizim 6: 16-20)

Karatay ilçesine bağlı Güvenç Köyü'nün 3 km. doğusunda yer alan höyük 150 x 200 x 25 m. boyutlarındadır. M.Ö.II.bin, Demir Çağ ve Klasik keramik parçaları vermektedir¹⁷ (Çizim 6: 16-20). Tepede defineciler tarafından yapılan kaçak kazılara ait izler mevcuttur.

Eğribayat Höyük (Çizim 7: 1-23; 8: 1-15)

Selçuklu ilçesine bağlı Yağlıbayat Köyü'nün 2 km. doğusunda yer alan höyüğün boyutları 150 x 200 x 20 m.dir. GKÇ, İTÇ, M.Ö.II.bin ve Demir Çağ keramik parçaları tespit edilmiştir (Çizim 7: 1-23; 8: 1-15). Buradaki erken dönem malzemelerinin benzerlerine Tarsus'ta rastlanmaktadır¹⁸. Burada da sözünü ettiğimiz diğer merkezlerde olduğu gibi Son Tunç Çağı buluntuları yoğunur¹⁹ (Çizim 7: 6-23; 8: 1-10).

(15) Korbel 1987, Lev.5/81; 8/415; 11/388; 17/376, 502; 22/100; 34/84-85; Dupre 1983, s.208/51 (III); Mellaart-Murray 1995, Fig.P36/13; 37/10; 45/1.

(16) Dupre 1983, s.145, Lev.8/45; s.227/213-215; Korbel 1987, lev.28/342.

(17) Mellaart-Murray 1995, Fig.P36/17 (Beycesultan I); Korbel 1987, Lev.30/394.

(18) Goldman 1956; P343/P.Ö.R (GKÇ); 344/U (IT I); 346/B,F; 346/1236 C,D,E; 354/K,L.

(19) Dupre 1983, s.169/199-209; Lev.76/108-116; Mellaart-Murray 1995, Fig. P4/18; 32/10, 12, 14, 17 (Beycesultan I); 35/6; 46/3; s.17/10; 68/9; 81/4; 83/5, 24-25; 87/9. Dupre 1983; Lev.76/108-116; Korbel 1987, Lev.34/86

Höyüğün doğu eteklerinde XIX. yüzyıla ait bir han ve sarnıç bulunmaktadır. Defineciler tarafından hanın içinde tahribatların olduğu kazı çukurlarından anlaşılmaktadır.

Beçene (Biçer) Höyük (Çizim 8: 16-20; 10: 11-19)

Selçuklu ilçesine bağlı Beçene Köyü'nün 2 km. güneyinde yer alan höyük 300x200x 40 m. boyutlarındadır. Höyükte Neolitik Çağ'ı yansıtan bol miktarda obsidiyen alet parçacıkları tespit edilmiştir. Ayrıca höyük üzerinde M.Ö. II. bin ve Demir Çağı yerleşme izlerini yansıtan keramik parçaları bulunmaktadır²⁰. Diğer taraftan höyüğün 50 m. güneyinde yayvan bir şekilde genişleyen 200x200x5 m. boyutlarında ikinci bir höyükleşme bulunmaktadır. Obsidiyen parçaları bu alanda ve kuzeye doğru yayılan bir alanda tespit edilebilmektedir. Beçene Köyü içinde antik dönemden kalan mimari parçalar, pithos parçaları bulunmaktadır.

Karahöyük (Çaltı) (Çizim 9: 1-11)

Çaltı Köyü'nün 3 km. kuzeyinde yer alan höyüğün 100 x 150 x 35 m. ITÇ., M.Ö. II. bin, Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi keramikleri saptanmıştır. Buranın M.Ö. II. bin malzemelerinin yakın benzerleri özellikle Beycesultan ve Tarsus'ta görülmektedir²¹.

Hasanbeyler Yaylası Höyük (Çizim 10: 1-5)

Konya ili Yunak ilçesine bağlı Piribeyli Kasabası'nın 2 km. güneyinde Yunak karayolunun batısında yer alır. 150 x 100 x 25 m. boyutlarında olup DÇ., keramik parçaları vermektedir²².

Kızılkuyu Höyük (Çizim : 6-10)

Yunak-Turgut Köyü yol kavşağının güneyinde bulunan höyük 150 x 100 x 8 m. boyutlarındadır. Buluntuları Kalkolitik, ITÇ., keramik parçalarıdır. Bu malzemelerin yakın benzerleri Kuruçay'da bulunmaktadır²³.

Üçkuyular Höyük (Küçük Hasan)

Yunak-Çeltik karayolunun 10. km. sinde karayolunun 500 m. doğusunda. Küçükhasan içme suyu pompa istasyonunun güneyinde yer alır. Höyüğün yarıya yakın kısmı tahrip edilmiştir. Mevcut boyutları 200 x 100 x 30 m. dir. Bu-

(20) Buradaki M.Ö. II. bin malzemelerinin benzerleri için bkz. Korbel 1982, Lev. 22/247; 34/169.

(21) Mellaart-Murray 1985, Fig.P.3/12-19; 36/2, 17-20; 64/4; 47/19; 50/10; s.81/2-4; Goldman 1956, 384/1127-1128; P.336/1353; Korbel 1987, Lev.42/355; 43/348, 351; Blegen 1953 (III/2), 421/31.

(22) Buradaki parçalardan biri (Levha X.2) Tarsus malzemelerine benzemektedir. Bkz.Korbel 1987, Lev.17/284, 269.

(23) Duru 1980, Lev.33/12; 36/10; 129/4. Ayrıca Tarsus'taki benzerleri için bkz. Goldman 1956, 345/B,F.

luntu olarak Kalkolitik ve İTÇ, Son Tunç Çağı keramik parçaları vermektedir. Bu malzemeler arasında ağız kısmı yukarı doğru daralarak düz bir şekilde yukarı çıkan bir parça (Çizim 11: 1) buranın en erken malzemelerinden biridir ve GKÇ'a tarihlenmektedir. Bunun dışında yine Kalkolitik Çağ özellikleri gösteren farklı malzemeler de vardır²⁴ (Çizim 11: 3-5, 7, 9). Ayrıca burada İTÇ I'e tarihleyebileceğimiz keramiklerle²⁵ (Çizim 11: 8,12), İTÇ II'ye tarihlenebilecek, üzeri paralel oluk bezemeli bir kulp parçası da dikkat çekicidir²⁶ (Çizim 11: 1). Gene buradaki ağzın üzerine doğru uzanan, şerit kulp parçası da erken dönem malzemeleri arasında yer almaktadır²⁷ (Çizim 11: 6). Küçükhasan yerleşmesinde STÇ ve Demir Çağ malzemeleri de ele geçmiştir²⁸ (Çizim 11: 10-11).

Karataş Höyük; Konya ili Yunak ilçesinin 5 km. kuzeyinde Piribeyli kasabası yol güzergahının doğusunda bulunmaktadır. Boyutları kuzey-güney doğrultusunda 500 m. doğu batı yönünde 50 m. ve yüksekliği 40 m.dir. Höyüğün 200 m. kuzeyinde bir tümülüs bulunmaktadır. Yine Karataş Höyüğün 2 km. batısında iki adet tümülüs yer almaktadır. Bu tümülüslerin daha önce tepelerinden açıldığı anlaşılmaktadır. Piribeyli Kasabası'nın 1 km. güneyinde de bir tümülüs bulunmaktadır.

Piribeyli Kasabası: Piribeyli Kasabası Belediye parkında çok sayıda antik mezar steli, mimari parçalar ve pithoslar bulunmaktadır.

Çatalak Höyüğü; Çeltik-Yunak arasında yer alan höyük Küçük Hasan Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda bulunan Akgöl'ün doğusunda doğal bir tepe üzerinde yer alır. Tepedeki höyükleşme 100 x 100 x 15 m. höyük etrafındaki yüzey yerleşmesi 1000 x 500 m.lik bir alana yayılmıştır. Buluntu grubu olarak İTÇ., M.Ö.II.bin, DÇ., keramikleri vermektedir.

Gökpinar Tümülüsü: Çeltik ilçesi Gökpinar Kasabası'nın 5 km. güney mesafesinde Höyükler Mevkii'ndedir. Halk yöreye bu tümülüsten dolayı Höyükler Mevkii adını vermektedir.

Çögürlü (Mennik) Höyük: Tuzlukçu ilçesinin Çögürlü Köyü'nde bulunan höyük köyün güneybatısında yer alır. Boyutları 150 x 150 x 7 m.dir. İTÇ. ve M.Ö.II.bin keramik parçaları bulunmaktadır.

Korna-Dinorna-Elfetirli Höyük; Hatunsaray ilçesine bağlı Kavak Köyü'nün 4 km. güneyindeki höyüğün boyutları 500 x 250 x 30 m. olup, höyüğün güney ve güneybatı yönünde antik yerleşme 1 km. çapında bir genişlikte devam etmektedir. Höyüğün güneyinde yer yer sur kalıntıları ve mimari izler mevcuttur. ayrıca höyüğün batı eteklerinden geçen antik yol (Roma) izleri takip edilebilmektedir.

Örencik Yerleşmesi: Meram ilçesine bağlı Kayı Köyü'nün 1 km. güneyinde Kavak karayolunun içinden geçtiği bir yüzey yerleşmesidir. Kavak Köyü'ne geçit teşkil eden dağların kuzey yamacında olan Antik-Ortaçağ yerleşme üzerinde, ayrıca XIX. yüzyıla ait bir han ve günümüzde de tamir edilmiş bir sarnıç bulunmaktadır.

(24) Duru 1980, Lev.8/10-11: 23/13; 24/5; 33/11; 34/15; 36/9; 152/2-3; 153/3-4; 167/5X 168/1; Duru 1994, 43/1; Goldman 1956, 345/AR.

(25) Goldman 1956, 349/310:345/B6: 345/102 J; Bj .BK.

(26) Goldman 1956, 344/A; 350/309; Duru 1980, Lev.39, 9-17

(27) Benzerleri için bkz. Duru 1980, Lev.109/13-14.

(28) Korbel 1987, Lev.43/96; Goldman 1956, 376/B; Mellart-Murray 1995, Fig.P29/1 (Beycesultan II).

Peynirli Höyük (Çaltı): Selçuklu ilçesine bağlı Çaltı Köyü'nün 500 m. batısında, Konya-İstanbul karayolunun 6 km. doğusunda bulunan höyüğün boyutları 75 x 50 x 25 m. kadardır. Ancak yüzey yerleşmesi höyüğün 1 km. batısına kadar yayılmaktadır. Buluntu olarak Neolitik (Neo.), Kalkolitik (Kal.), İTÇ. ve DÇ. keramik parçaları vermektedir.

Bağrıkurt Höyük ve Tümülüsü: Selçuklu ilçesine bağlı Bağrıkurt Köyü'nün 3 km. kuzey doğusunda Meydan karayolunun 30 m. güneydoğusunda bir höyük ve tümülüs bulunmaktadır. Höyük 75 x 75 x 30 m. boyutlarındadır. Demir Çağ, Klasik ve Hellenistik Dönem keramik parçaları tespit edilmiştir. Höyüğün 50 m. güneyinde 30 x 8 m. boyutlarında Klasik Dönem'e tarihlenebilecek bir tümülüs bulunmaktadır. Defneciler tarafından soyulduğu anlaşılan tümülüsün tepe noktasından, mezar odasına girilmiştir. Üçgen çatılı mevcut boyutlarına göre 1.75 x 125 x 1 m. olan oda blok taşlardan yapılmış olup herhangi bir bezeme izi görülmemektedir.

Bulunya (Erenkaya) Kaya Oygu Mezarları ve Kiliseleri: Konya-Seydişehir karayolunun 45. km.sinde Bulunya (Erenkaya) Köyü-İnlice Köyü arasında antik yerleşmede antik bir havuz, kaya oygu mezarı ve bir Ortaçağ Dönemi'ne ait han kalıntısı mevcuttur. Antik yerleşmeden kuzeydoğuya doğru uzanan volkanik vadi üzerinde kaya oygu odalar ve mezarlar yer almaktadır. Bu alandan güneye doğru Güneydere (Botsa) ve Gökyurt (Gilisra)ya kadar uzanan 15 km.lik bir alanda yer yer peri bacaları görüntüleri kaya oygu odalarıyla Ürgüp-Göreme benzeri jeolojik oluşumlar ve arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır.

Gilisra (Gökyurt): Gökyurt Köyü volkanik bir yapı üzerine kurulmuş köydür. Köyün oturduğu alanda antik döneme ait kaya oygu mezarlar, sarnıçlar ve kilise yapıları mevcuttur. Köyün 1 km. kuzeyindeki dağlık alan ise yüzlerce peribacaları ile doludur. Bölge olarak korunması gerekmektedir.

Güneydere (Botsa): Botsa Köyü'nden geçen vadi üzerinde birçok kaya mezarı bulunmaktadır.

Yaylapınar Höyük: Meram ilçesi yaylapınar semtinde bulunan höyüğün boyutları 200 x 200 x 20 m.dir. Höyüğün doğu kısmı toprak alma ve batı kısmı yapılaşma nedeniyle tahrip olmaktadır. İTÇ., M.Ö.II.bin, Demir Çağı ve Hellenistik keramik parçaları tespit edilmiştir.

Eksile II Höyük: Eksile Köyü'nün 2 km. kuzeyinde Dinorma yolu üzerinde bulunan höyük 150 x 100 x 15 m. boyutlarındadır. İTÇ keramik parçalarından başka bir buluntu vermeyen höyük üzerindeki mimari kalıntılarında aynı döneme ait olduğunu sanıyoruz.

Şahne Öreni: Eksile Köyü'nün 1 km. güneybatısında Eksile Deresi'nin doğu kıyısında yer alır.İTÇ., DÇ., ve Ortaçağ keramik parçaları bulunmuştur. Ayrıca 50 x 10 m. boyutlarında bir mimari yapıya ait temel izleri görülmüştür. Kireç harcı kullanılan yapının bir kilise ya da manastır olabileceğini sanıyoruz.

Pamukçu Höyük: Konya'nın 18 km. güneydoğusunda bulunan höyük 100 x 100 x 25 m. boyutlarındadır. Höyüğün karşısında Selçuklu Dönemi'ne ait bir de han bulunmaktadır. Höyük yüzeyinde M.Ö.II.bin ve Demir Çağ keramik parçaları tespit edilmiştir.

Bayat Höyük; Konya'nın 20 km. güneydoğusunda Bayat Köyü sınırları içindedir. Höyük köyün kuzeyinde bulunmakta 150 x 150 x 20 m.lik boyutlara sahiptir. Kalkolitik, İTÇ., DÇ. ve Antikçağ keramik parçaları vermektedir.

Kayı Höyük; Konya'nın 30 km. güneydoğusunda Kayı Köyü merkezinde bulunmaktadır. Höyük 200 x 150 x 25 m. boyutlarında olup eteklerinden toprak alımı nedeniyle tahribatlar olmaktadır. Buluntu grubu olarak Kalkolitik, İTÇ., II.bin, Demirçağ ve Antik Çağ keramik parçaları tespit edilmiştir.

Seydişehir II. Höyük; Seydişehir ilçesinin 1 km. kuzeyinde, Konya karayolunun 50 m. doğusunda kayalık doğal bir tepe üzerinde yer alan höyük 500 x 300 x 50 m. boyutlarındadır. Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı boyalı ve gri keramikler tespit edilmiştir²⁹.

Lodikeia Combusta (Konya-Ladik) Yazıtları (Resim: 3-8)³⁰

Günümüzde Halıcı olarak adlandırılan Ladik (Laodikeia Combusta) Konya'nın 40 km. kuzeybatısında bulunup Konya-İstanbul karayolu üzerinde yer alan bir kasabadır. Antik çağda bu özelliğiyle bilinen Ladik, Roma ve Bizans çağlarında yolların kavşak noktası olarak batı ve doğu arasında en önemli merkezlerden biriydi (Resim: 3). Bu nedenden dolayı söz konusu çağlara ait oldukça fazla sayıda Latince-Grekçe yazıtlar bulunmaktadır. Prof.Dr.Thomas Drew-Bear ile birlikte Ladik ve çevresinde yaptığımız çalışmalarda elde edilen yazıt bilgileri konu olarak: 1- Adak Yazıtları, 2- Şeref Yazıtları, 3- Mezar Yazıtları, 4- Erken Hristiyanlık yazıtlarıdır. Ancak bu sınıflandırmanın dışında kalan konular da içermektedir. Ladik çarşı meydanında bulunan bir adet "Zanaatkarlar levhası" yazıtı Anadolu'da Roma Çağı'nda pek karşımıza çıkmayan türdendir (Resim:6). Bu kitabe meslekler şu şekilde verilmektedir; Marangoz, boyacı, taşçı, tuğlacı vs. bu mesleklerin aynı levhada yer alması zanaatkarların bir dayanışma içerisinde olduğunu gösterir. Bölgede bulunan yazıtlar dil olarak Latince ve Grekçe şeklinde iki gruba ayrılabilir.

1- Adak Yazıtları

Ladik'in batısında Bayramlı Dağı'nın tepe noktasında bu yıl tespit ettiğimiz bir açık hava Kybele Tapınağı yer almaktadır. Tapınağın kuzey girişinde sol tarafda 60-70 cm. boyunda kalkerden yapılmış bir Kybele heykeli, iki parça halinde tahrip olmasına rağmen büyük olasılıkla in situ konumdadır. Açık hava tapınağı oval bir daire şeklinde olup, harçsız, düzgün olmayan moloz taşlarla 60-70 cm. yüksekliğinde bir duvarla çevrilmiştir. Bu tapınağın 20-30 m. doğusunda çok odalı tapınağa ait olduğunu sandığımız bir yapı kompleksi bulunmaktadır. Bir avlu etrafında çevrili odaların giriş kapıları avluya yönelik olup, özellikle eşikleri ana kayanın tesviyesiyle oluşturulmuş ve burada rahiplere ait olabilecek Grekçe yazılmış isimler bulunmaktadır.

(29) İlk kez 1996 yılındaki yüzey araştırmamızda gördüğümüz höyüğün Demir Çağı keramikleri IV. Demir Çağları Sempozyumu'nda verilmiştir. Yayın aşamasındadır.

(30) Bu çalışma Fransa Lion Üniversitesi öğretim üyelerinden Sayın Prof.Dr.Thomas Drew-Bear ile yapılmış ve kaleme alınmıştır. Burada sunma imkanı verdiği için teşekkür ederiz. Ayrıca bu araştırmada Bakanlık Temsilcisi olarak Konya Müzesi'nden Yaşar Erten bulunmuştur, katkılarından dolayı teşekkür ederim.

2- Şeref Yazıtları

Ladik Haçpınarı'nda Geç Roma Laodikeia imparatorları Valentinianus ve Valens'e ait bir heykel kaidesi tespit edilmiştir.

Roma yönetim sistemi hakkında bilgiler veren yazıtlar arasında Sarayönü ilçesinin 10 km. kuzeyinde bulunan günümüzde Konuklar Devlet Üretim Çiftliği olan alanda bulunmuş bir adak taşı (Resim: 7-8) bize dönemin yönetim durumu hakkında ipuçları vermektedir. Bu taşıdaki yazıttan çıkardığımıza göre bugünkü Devlet Üretim Çiftliği'nin yerinde o dönemde Roma İmparatorluk Çiftliği yer almaktaydı. Ayrıca bu taşın dışında Ladik Kasabası'nda Grekçenin dışında Latince yazılmış kitabeler de tespit edildi. Bu yazıtlar imparatorların kahyalarından ve azatlılarından bahsetmektedir. İmparatorluk merkezi İtalya'dan buraya gelen, ana dili Latince olan vatandaşlara ait mezar taşları bulunmaktadır. Burada nadiren bulunan geç dönem Latince yazıtlarda vardır.

3- Mezar Yazıtları

Sarayönü, Ladik, Kurşunlu ve Başhöyük'te M.S.2. ve 3. yüzyıllara tarihlenen mezar taşları vardır. Bu yazıtların çoğu günümüz mezarlıkları başta olmak üzere cadde, sokak ve temel yapılarının duvarlarında yer almaktadır. Sarayönü Hurdalık Mevkii, terk edilen Kurşunlu Etibank Fabrikası'na ait avluda diğer moloz taşlar ve kırılmış beton blokları arasında görmek mümkündür. Mezar kitabelerinde yaygın olarak kullanılan Latin-Grek isimlerinin yanı sıra yerel karakterli isimlere de rastlanmaktadır. Yerel isimlere örnek olarak Ourandeis ve İman verilebilir. Ladik'in batısında Bayramlı Dağı eteklerinde anakayaya oyulmuş lahitler ve yazıtları bulundu (Resim: 4).

4- Geç Roma ve Erken Bizans Yazıtları

Bu yazıtlara bölgede sıkça rastlanmaktadır. Bu, Ladik'in bir hükümet merkezi olduğunu göstermektedir. Augustalis Domestikos adı verilen yöneticilerin burada görev yaptığını yansıtan kitabeler bulunmaktadır.

5- Bizans Dönemi Yazıtları

Bizans Dönemi'nde taş yazıtlar genel olarak imparatorluk sınırları içinde azalırken istisnai bir durum olarak Ladik ve çevresinde bu geleneğin devam ettiğini görmekteyiz. Bu durumda Ladik güçlü bir kenti olarak, dışarıdan gelebilecek gelişmelerden pek etkilenmeden kültürel konumunu devam ettirmiş olmalıdır.

Bölgede yaptığımız araştırmalarda; yeni bulduğumuz kitabelerin yanında, yüzyılımızın başlarında Ramsay ve Calder gibi araştırmacıların sözünü ettiği yazıtların³¹ son durumunu görme imkanımız olmuştur. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Calder'in Anadolu Hristiyan kitabelerinin kraliçesi olarak adlandırdığı "Julius Eugenios" adındaki piskoposun kitabesidir (Resim: 5).

(31) Calder 1956; 1-21

Bu kitabe şimdi Ahmet İnceçayır'ın evinin bahçe duvarının dışında, cad-denin hemen kenarındadır. Cadde kenarında olması kitabenin tahribata açık ol-masına yol açmıştır. Bu tahribatlar neticesinde 1/3 oranında kalabilmiştir.

Kitabenin önemi: Roma İmparatorluğu'nun geç döneminde Hristiyanlı-ğın henüz İmparator Diocletianius tarafından yasaklandığı, devlet tarafından meşru görülmediği bir sırada Hristiyan bir general olan Julius Eugenios'un Vali Diogenes tarafından işkenceye çarptırılması üzerine onun ordudan ayrılıp Ladik'e gelerek şehrin piskoposu olarak tanınmasıdır. O uzun bir süre Ladik'te piskoposluk yapıp, görkemli bir kilise inşa ettirmişti. Bu yüzden araştırmacılar bu yazıtın üzerinde önemle durmuştur.

1997 yılı çalışmalarımız Prehistorik çağlardan Ortaçağ'a kadar uzanan dönem içinde Konya ve çevresi için son derece önemli bilgileri ortaya koymuş-tur. Konya ve çevresi Anadolu'nun merkezi kesiminde yer alması bakımından bölgeler arası geçişte köprü görevi yapmaktadır. Konya'da tespit ettiğimiz kül-türel materyaller komşu bölgelerle yakın bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bölge-de yaptığımız çalışmaların Konya'ya olduğu kadar Anadolu tarihi için de önem-li katkıları olmuştur. Bu nedenle bölgede yapacağımız çalışmalar ileriki yıllar-da da devam edecektir.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Blegen 1953- BLEGEN, C.W.-J.L.CASKEY-M RAWSON, *Troy III/2*, Princeton.
Calder 1956- CALDER, W.M. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, VII. Monuments from Eastern Phrygia*, Manchester.
Dupre 1983- DUPRE, S., *Porsuk I*, Paris.
Duru 1980- DURU, R., *Kuruçay Höyüğü Kazıları 1978-1979 Çalışma Raporu*, İstanbul
Duru 1994- DURU, R., *Kuruçay Höyük I*, Ankara
Goldman 1956- GOLDMAN, H., *Excavations at Gözlü Kule Tarsus II*, Princeton.
Korbel 1987 - KORBEL, G., *Materielheft Spätbronzezeitliche Keramik Tarsus*, Hannover.
Mellaart-Murray MELLAART, J., -A.MURRAY, *Belcesulian III/II*, 1995- Ankara.
Özgüç 1971 ÖZGÜÇ, T., *Demir Devri'nde Kültepe ve Çevresi*, Ankara.
Özgüç 1982 ÖZGÜÇ, T., *Maşat Höyük II*, Ankara.
Özgeç 1986- ÖZGÜÇ, T., *Kültepe-Kaniş II*, Ankara.
Sterret 1888- STERRET, J.R.S., *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Boston.

KATALOG

ÇİZİM I

LYSTRA HÖYÜK

1. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
2. Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu, taşçık ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapı-mı
3. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu, taşçık ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; iç ve dışta ağız kenarı kahverengi boya bezemeli.
4. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.

5. Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu, taşık, kireç ve mika katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; dış kısmı koyu gri boya bezemeli.
6. Açık kahve rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu, taşık, kireç katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
7. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu, kireç katkı; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.

Resim 1: Açık kiremit hamurlu, pembemsi astar üzerine kiremit rengi-kahverengi boya bezekli, ince kum katkı, çark yapımı.

MULA HÖYÜK

1. Açık deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu, mika katkı el yapımı.
2. Açık saman rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu katkı; el yapımı.

ÇİZİM 2

A.KARAHÖYÜK

1. Koyu gri hamurlu; kahverengi astarlı; ačkılı; ince kumlu, taşık, kireç katkı; orta pişmiş; el yapımı.
2. Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kaba kumlu, taşık, kireç ve mika katkı; orta pişmiş; el yapımı.
3. Kahverengi hamurlu; içi koyu, dışı açık kahve rengi astarlı; ačkılı; orta kumlu, taşık, saman katkı; kötü pişmiş; el yapımı.
4. Kahverengi hamurlu; açık kahve rengi astarlı; ačkılı; ince kumlu, taşık ve mika katkı; iyi pişmiş; el yapımı.
5. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşık ve mika katkı; orta pişmiş; çark yapımı; dışı ve ağız kenarı koyu kahverengi boya bezemeli.
6. Kahverengi hamurlu; dışı kendinden, içi açık kahverengi astarlı, çok silik ačkılı; orta kumlu, mika ve taşık katkı; orta pişmiş; çark yapımı.
7. Kahverengi hamurlu; kendinden ve açık kahve rengi astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, mika, taşık ve saman katkı; orta pişmiş; çark yapımı.
8. Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; içi silik ačkılı; orta kumlu, mika, taşık ve kireç katkı; orta pişmiş; çark yapımı.
9. Kahverengi hamurlu; açık kahverengi astarlı; orta kumlu, taşık ve mika katkı; orta pişmiş; çark yapımı; keskin hatlı kulp.
10. Deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşık ve kireç katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; iç ve dışta üstten omuza kadar kahverengi boya bezemeli. Dışta ağzın hemen altında keskin oluk bezemeli.
11. Pembemsi kahverengi hamurlu; açık kahve rengi astarlı; silik ačkılı; ince kumlu, taşık katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ve dışta yatay bant dalgalı çizgi; ağız kenarında koyu kahverengi dikey çizgiler vardır.
12. Kahverengi hamurlu; krem astarlı; ince kumlu, taşık, mika katkı; orta pişmiş; çark yapımı.
13. Kiremit hamurlu; açık kahve rengi astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, taşık ve kireç katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; dışta paralel kabartma bezemeli.
14. Kahverengi hamurlu; dışı ve ağız kenarı kemik rengi astarlı; dışı ačkılı; orta kumlu ve taşık katkı; kötü pişmiş; çark yapımı.
15. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, kireç, mika ve taşık katkı; orta pişmiş; çark yapımı.
16. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, taşık, kireç ve mika katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; ağız kenarında ve içte şerit şeklinde koyu kahverengi boya bezemeli.

ÇİZİM 3

1. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşık ve kireç katkı; iyi pişmiş; çark yapımı; ağız kenarında ve kulp üzerinde kahverengi boya bezemeli. Omuz kısmında nokta şeklinde düzensiz kahverengi boya bezemeli.

EKSİLE HÖYÜK

- 2 Açık kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; iri taşçık ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 3 Kiremit rengi hamurlu; kırmızı astarlı; ince kum katkılı; çark yapımı; ağız kenarı iki, iç kenarı tek yivli, ağız dudak kenarı koyu kahverengi boya bezemeli.
- 4 Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; kırmızı boyalı; ince kum katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 5 Deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum katkılı; orta pişmiş el yapımı; dış yüzeyde yer yer bombeler oluşmuş.

MAY HÖYÜK

- 7 Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; taşçık ve mika katkılı; iyi pişmiş.
- 8 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 9 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, mika ve saman katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 10 Deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 11 Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 12 Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı, orta kumlu, taşçık ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 13 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ve dışta ağızdan omuza kadar kahverengi boya bezemeli, içte ağzın hemen altında paralel oluk bezemeli.

ÇİZİM 4

ÇİNGENE HÖYÜK

- 1 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; kum, taşçık katkılı; orta pişmiş; el yapımı; kahve rengi boya bezemeli.
- 2 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, saman katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 3 Açık kahverengi hamurlu; deve tüyü rengi astarlı; açkılı; orta kumlu, kireç, mika katkılı; iyi pişmiş; el yapımı; kiremit rengi boya bezemeli.
- 4 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; ince kumlu, taşçık, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; dışta ve içte ağız kenarında kahverengi boya bezemeli (içte muhtemelen boya bezemelerle panolara ayrılmış).
- 5 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; kum, taşçık, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 6 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
- 7 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 8 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; kum ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; deve tüyü boya bezemeli.
- 9 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; açkılı; ince kumlu, kireç, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.

KARA ARSLAN HÖYÜK

- 10 Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; dışı çok silik açkılı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 11 Koyu krem hamurlu; kendinden astarlı; silik açkılı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içi koyu kahve rengi-koyu gri boya bezemeli.
- 12 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; içi ve ağız kenarı çok silik açkılı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; içi ve ağız kenarı koyu kahverengi boya bezemeli.
- 13 Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; orta kumlu, taşçık ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; ağzın üzerinde yayvan bir oluk bezeme var.
- 14 Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; orta kumlu, mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 15 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; büyük kısmı kahverengi boya bezemeli.

- 16 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu, kireç, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ağzın biraz altına kadar ve dışı koyu kahverengi boya bezemeli.
- 17 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; dışta ağzın hemen altında iki paralel oluk bezeme var.
- 18 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; dışta ağzın altına kadar ve içi koyu gri boya bezemeli.
- 19 Krem hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ve dışta ağızdan omuza kadar kahverengi-koyu gri boya bezemeli.

ÇİZİM 5 KIZILÖREN HÖYÜK

- 1 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 2 Pembemsi kahverengi hamurlu; açık kahverengi astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 3 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 4 Açık devetüyü rengi hamurlu; ince kum katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 5 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; içi koyu gri boya bezemeli.
- 6 Kiremit hamurlu; kahverengi astarlı; silik ağırlı; orta kumlu, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 7 Gri renkli hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 8 Ağırşak; kilden yapıma, kırmızı renkli hamurlu; ince kum ve mika katkılı.
- 9 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 10 Açık deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum katkılı; çark yapımı.
- 11 Açık kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum katkılı; çark yapımı.
- 12 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 13 Açık kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 14 Deve tüyü rengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; ağzın biraz altına kadar koyu gri boya bezemeli.
- 15
- 16 Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içte kabın orta kısmında iç içe koyu kahverengi 3 şerit bezeme var.

BAL KAYA

- 17 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; koyu kahverengi koyu gri boya bezemeli.
- 18 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ağız altında paralel oluk bezemeli.
- 19 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 20 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağırlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 21 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ağırlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içinde iç içe 3 kahverengi konsantrik daireli.

ÇİZİM 6 ALTIN EKİN HÖYÜK

- 1 Pembemsi kahverengi hamurlu; deve tüyü astarlı; ağırlı; ince kum, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içi kahverengi boya bezemeli.
- 2 Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağırlı; ince kumlu ve kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.

- 3 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kum, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
- 4 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; dışı açık kahverengi boya bezemeli.
- 5 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum, taşçık ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.

TUTUP

- 6 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, taşçık, kireç katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 7 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ačkılı; orta kumlu, taşçık ve mika katkılı; kötü pişmiş; el yapımı.
- 8 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 9 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı, ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 10 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu; iyi pişmiş ; çark yapımı.
- 11 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 12 Kahverengi hamurlu; açık kahverengi astarlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 13 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkısız; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; dışta ağzın hemen altında 2 paralel oluk bezeme var.
- 14 Gri hamurlu; kendinden astarlı; silik ačkılı; orta kumlu, taşçık, mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 15 Gri hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ačkılı; ince kumlu, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 16 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum ve kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; dıştan omuza kadar ve içten kahverengi boya bezemeli.
- 17 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum, taşçık, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; dışı deve tüyü, içi açık kahverengi boya bezemeli.
- 18 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum, kireç, taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
- 19 Gri hamurlu; kendinden astarlı, ačkılı, taşçık ve mika katkılı, iyi pişmiş; çark yapımı.
- 20 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; kum, kireç, taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
- 21 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.

ÇİZİM 7

E.BAYAT HÖYÜK

- 1 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ačkılı; orta kumlu, taşçık katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 2 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, kireç, saman katkılı; orta pişmiş; el yapımı; gaga ağız parçası.
- 3 Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, orta kumlu, taşçık katkılı, orta pişmiş, el yapımı.
- 4 Kiremit rengi hamurlu, kahverengi astarlı, orta kumlu, mika, kireç katkılı, iyi pişmiş, el yapımı.
- 5 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; orta kumlu, taşçık ve kireç katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 6 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ačkılı; ince kumlu; orta pişmiş; çark yapımı.
- 7 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ačkılı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 8 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve saman katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.

- 9 Koyu krem hamurlu; kendinden astarlı; silik ağıklı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içi ve ağız kenarı koyu gri boya bezemeli.
- 10 Kahverengi hamurlu; açık kahverengi astarlı; orta kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 11 Açık kahverengi hamurlu; gri astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 12 Kiremit rengi hamurlu; içi kahverengi, dışı açık kahverengi astarlı; ince kumlu, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; dışta ağzın hemen altında düzensiz oluk bezeme var.
- 13
- 14 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; silik ağıklı; ince kumlu; orta pişmiş; çark yapımı.
- 15 Deve tüyü rengi hamurlu; açık kahverengi astarlı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; içte ağzın hemen altında paralel oluk bezemeli.
- 16 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, taşçık, mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 17 Açık gri hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 18 Gri hamurlu, kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 19 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu; taşçık, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 20 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 21 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 22 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; dışta ağzın altında paralel kabartma bezemeli.
- 23 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.

ÇİZİM 8

- 1 Açık kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 2 Krem hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kum katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; koyu gri boya bezemeli.
- 3 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi ve astarlı; silik ağıklı; orta kumlu, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 4 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi koyu gri boya bezemeli.
- 5 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; silik ağıklı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; ağzın altında paralel oluk bezemeli.
- 6 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 7 Gri rengi hamurlu; krem rengi astarlı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 8 Açık gri rengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 9 Açık kahverengi hamurlu kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; ağzı ve içi kahverengi boya bezeli.
- 10 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı, orta kumlu; taşçık, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı; dış yüzeyde çift paralel oluk bezemeli.
- 11 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 12 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kahverengi boya bezemeli.
- 13 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte kabın tam ortasında yuvarlak kahverengi şerit bezemeli.
- 14 Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; kabın iç kısmında birbiri içine geçmiş 3 konsantrik kahverengi daire bezemeli.
- 15 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu; mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte iç içe koyu kahverengi-açık kahverengi şerit bezemeli.

BEÇENE HÖYÜK

- 16 Kül rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 17 Kiremit rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 18 Kül rengi hamurlu; koyu gri astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 19 Kahverengi hamurlu; krem astarlı; ağıklı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ve dışta bir kısmı koyu kahverengi boya bezemeli.
- 20 Taş ağırsak; kumlu konglomera taştan yapılmış; uç kısım kırık.

ÇİZİM 9

ÇALTI KARAHÖYÜK

- 1 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık katkılı; orta pişmiş; el yapımı.
- 2 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 3 Koyu kırmızı rengi hamurlu; kendinden astarlı; kum ve taşçık katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 4 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kum ve mika katkılı; kötü pişmiş; çark yapımı.
- 5 Koyu deve tüyü hamur renginde; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık ve mika katkılı; silik ağıklı; orta pişmiş çark yapımı.
- 6 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık, mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; dış yüzeyde zik zak çizgi bezemeli ve ağızda boya bezemeli.
- 7 Açık kahverengi hamurlu, krem astarlı, ağıklı; ince kumlu, mika katkılı, iyi pişmiş, çark yapımı, omurgaya kadar koyu-gri kahverengi boya bezemeli.
- 8 Krem rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı; içte ve dışta ağızdan omuza kadar mat kırmızı boya bezemeli.
- 9 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 10 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık, kireç katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 11 Saman rengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı; ağız iç yüzeyi geniş bir bantla kiremit rengi boyalı, iç yüzey, dip ve etrafı konsantrik kiremit rengi daire boyalı.

ÇİZİM 10

HASANBEYLER YAYLASI HÖYÜK

- 1 Gri hamurlu, koyu gri astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 2 Gri hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu; orta pişmiş; çark yapımı.
- 3 Gri hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu; orta pişmiş; çark yapımı.
- 4 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 5 Gri hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık ve mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.

KIZILKUYU HÖYÜK

- 6 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; ağıklı; ince kumlu, kireç katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 7 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.
- 8 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 9 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; çok silik ağıklı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çark yapımı.
- 10 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ağıklı; ince kumlu, mika katkılı; orta pişmiş; çark yapımı.

ÇİZİM 11

KÜÇÜK HASAN HÖYÜK

- 1 Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 2 Deve tüyü hamurlu; kendinden astarlı; ağıklı; ince kumlu; saman, taşçık ve mika katkılı; el yapımı; dış yüzey, iç dudak kenarı kırmızı boyalı; Kulp üzerinde oluk bezemeli.

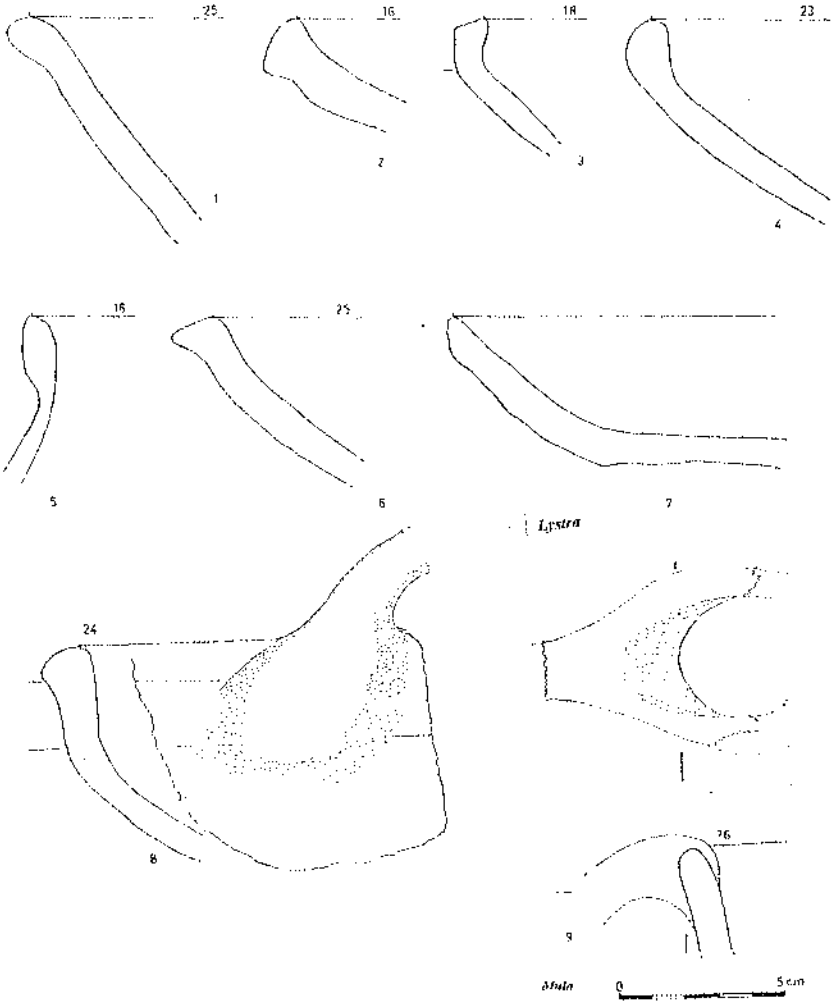

- 3 Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; silik ağıklı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; orta pişmiş; el yapımı; dışta ve içte ağzın biraz altına kadar koyu kahverengi boya bezemeli.
- 4 Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç, saman ve mika katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 5 Kahverengi kırmızımsı hamurlu; krem astarlı; kaba kumlu, iri taşçık ve saman katkılı; kötü pişmiş; el yapımı.
- 6 Açık kahverengi hamurlu; kendinden ve kahverengi astarlı; ağıklı; ince kumlu, taşçık, mika, saman katkılı; el yapımı.
- 7 Açık kahverengi hamurlu; içi kendinden, dışı koyu gri astarlı; silik ağıklı; orta kumlu, taşçık, mika ve saman katkılı; orta pişmiş; el yapımı; dışta hemen ağız seviyesinde hilal şekilli kulp var.
- 8 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; ağıklı; orta kumlu, taşçık, mika ve saman katkılı; iyi pişmiş; el yapımı.
- 9 Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; ağıklı; ince kumlu; taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş el yapımı.
- 10 Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç, mika ve saman katkılı; iyi pişmiş; içi biraz ağzın altına kadar ve dışı kahverengi boya bezemeli.
- 11 Koyu gri hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, mika katkılı; kötü pişmiş; çark yapımı.
- 12 Pembemsi kahverengi hamurlu; dışı kendinden astarlı, dışı ağıklı; ince kumlu, kireç katkılı; orta pişmiş; el yapımı.

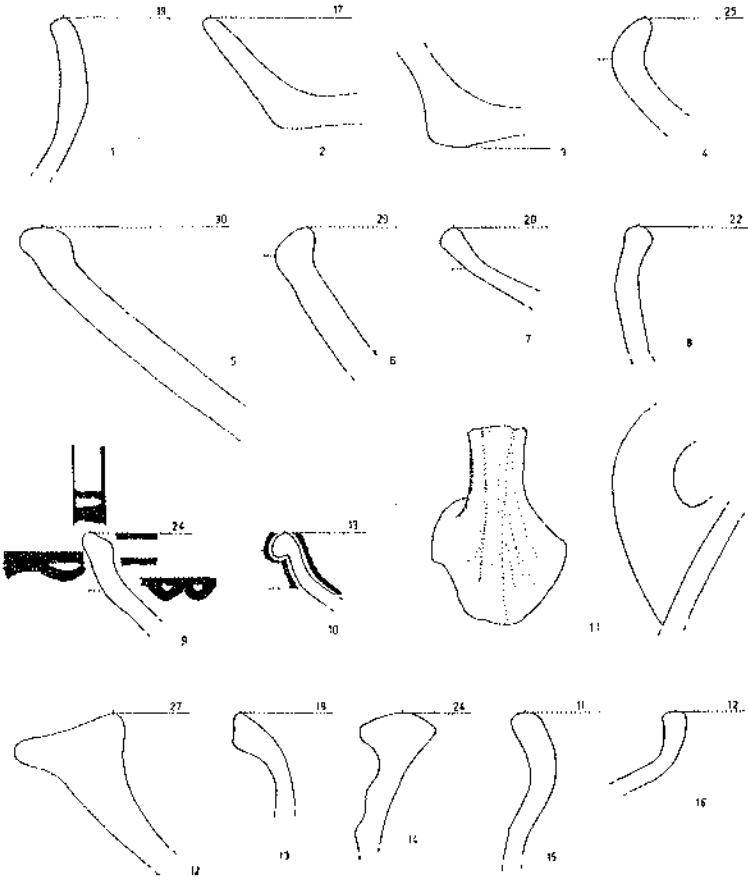
HARİTADAKİ YERLEŞMELERİN LİSTESİ

1 Hatip Höyük	22 Bağrıkurt Tümülüsü
2 Pamukçu	23 Altınekin
3 Bayat Höyük	24 Tutup
4 Kayı	25 Güvenç (Göğenç-doğu Höyüğü)
5 Lysra	26 Eğribayat
6 Korna	27 Çingene Höyük
7 Örencik	28 Tekintaş
8 Eksile (Çatören)	29 Karaarslan
9 Eksile II	30 Yaylapınar
10 Şahne Ören	31 Kızılören
11 May Höyük	32 Kızılören Höyük
12 A.Karahöyük	33 Balkaya
13 Bulumya-Kaya odaları ve mezarları	34 Karataş Höyük
14 Mula Höyük	35 Tümülüsler
15 Gilisra (Gökyurt)	36 Tümülüs
16 Güneydere	37 Hasanbeyler
17 Seydişehir II	38 Üçkuyular-Küçükhasan
18 Çaltı Peynirli Höyük	39 Çatalak Höyük
19 Çaltı Karahöyük	40 Gökpınar Tümülüsü
20 Zivra (Beçene)	41 Kızılkuyu-Turgut Yol Ayrımı
21 Meydan Kınık	42 Çöğürlü Höyük (Mennik)

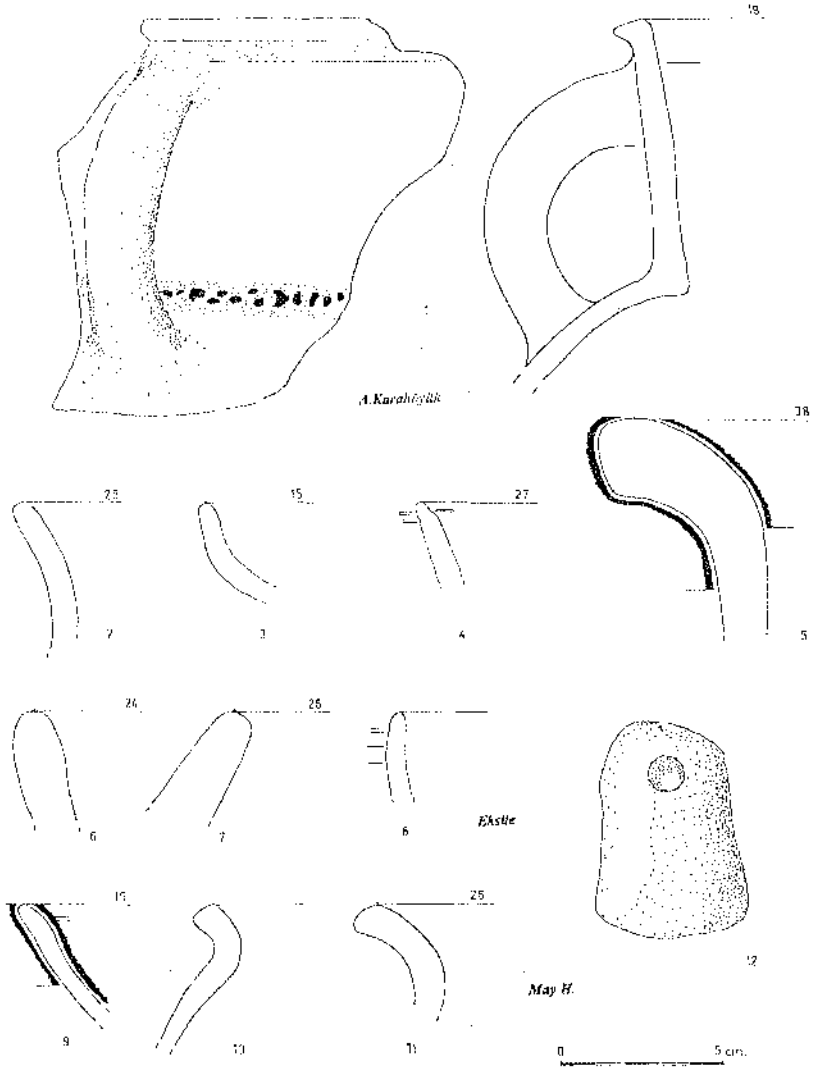
Çizim: 1

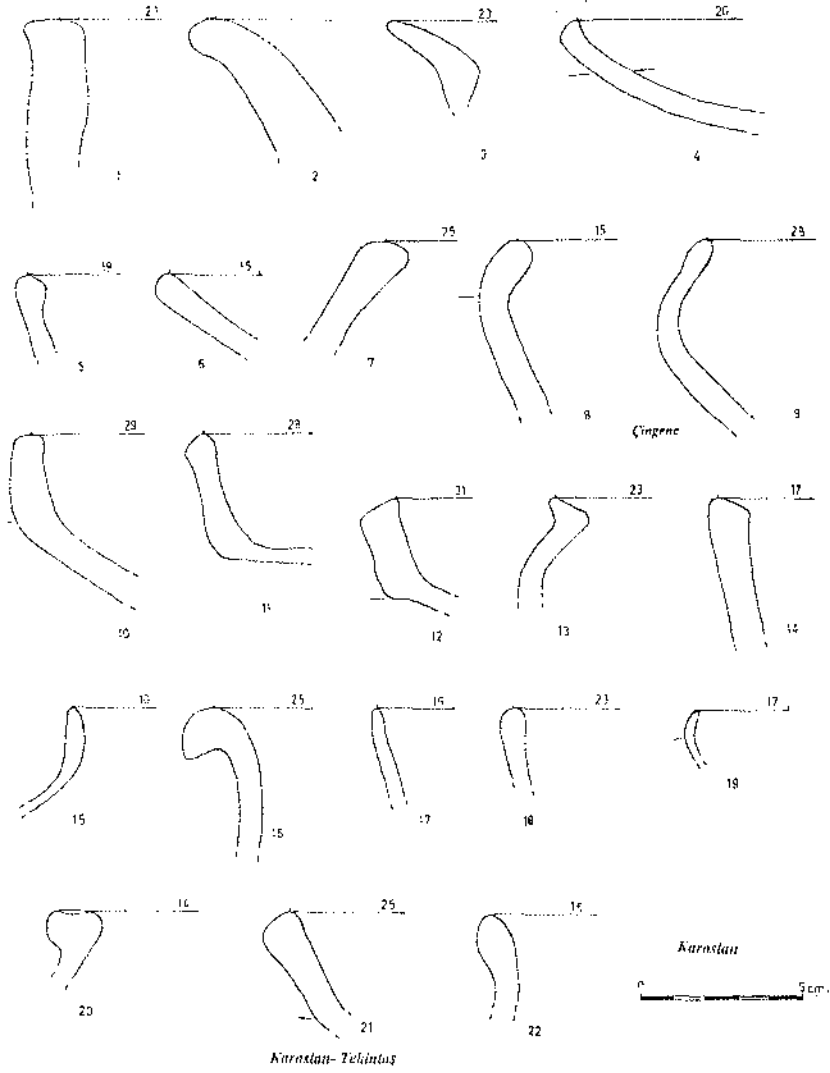
Akören-Karahöyük

0 5 cm.

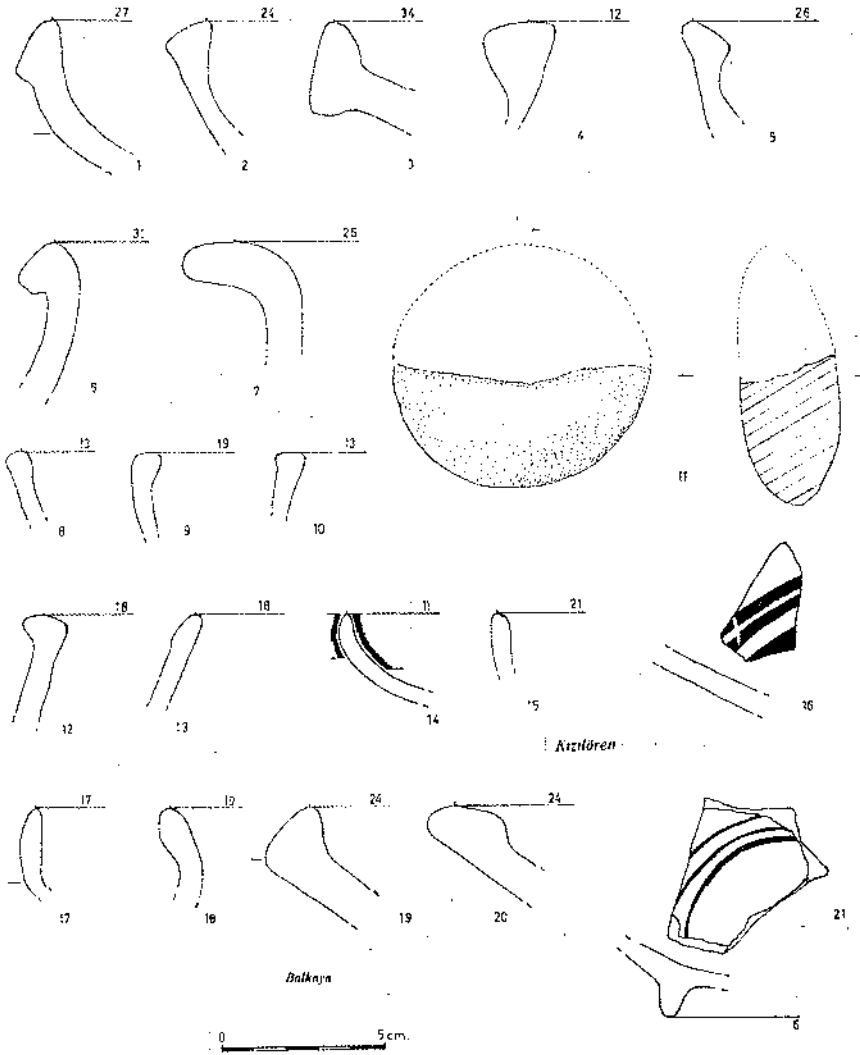
Çizim: 2

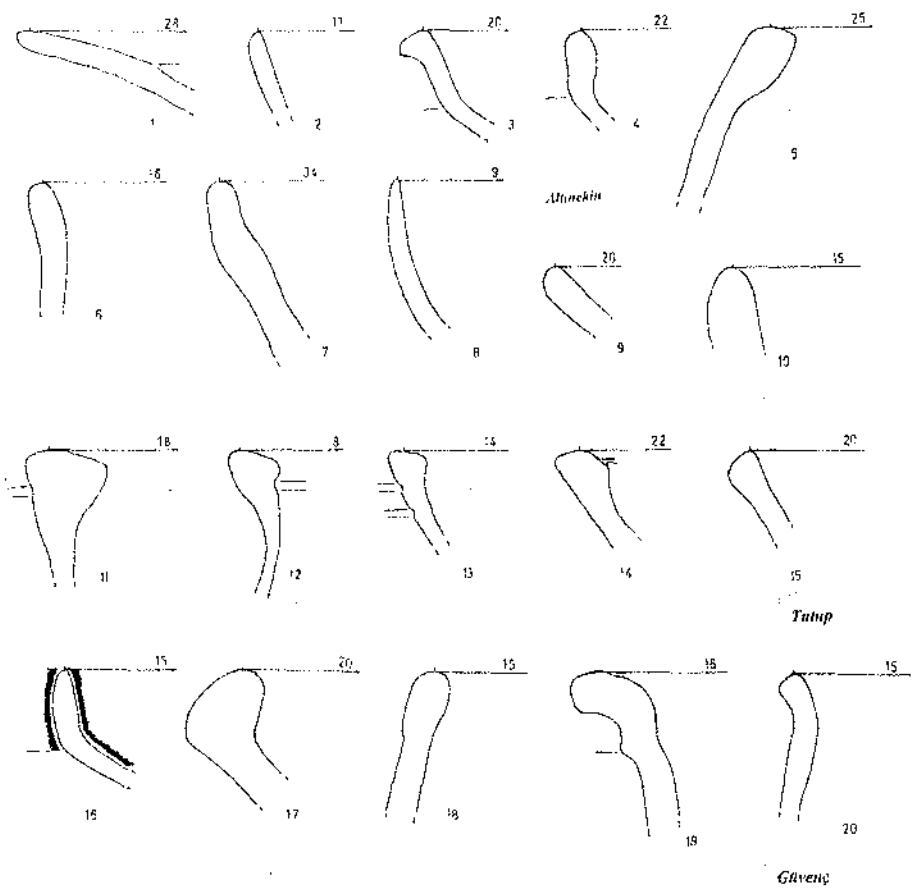
Çizim: 3

Çizim: 4

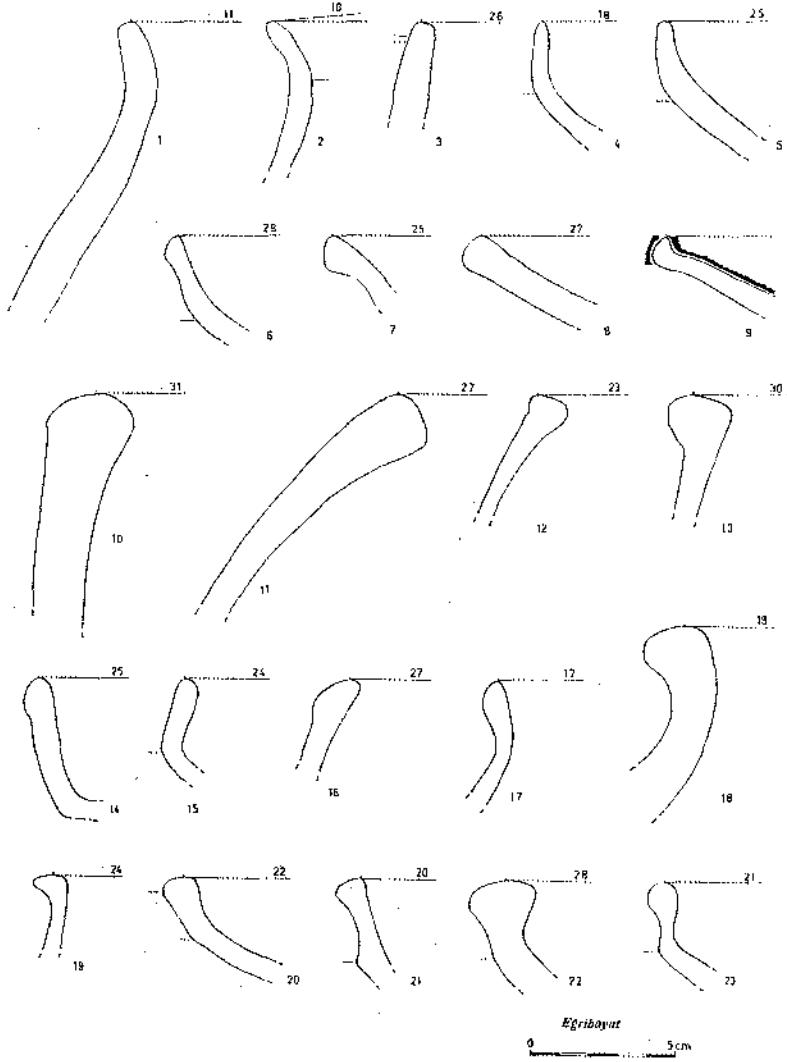

Çizim: 5

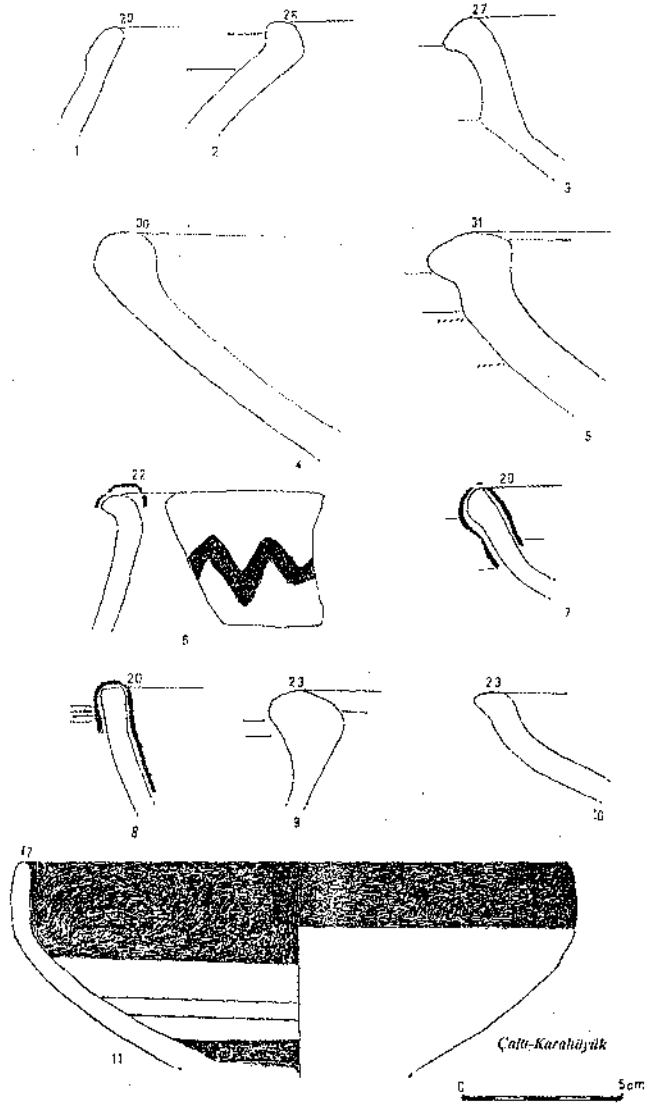
Çizim: 6

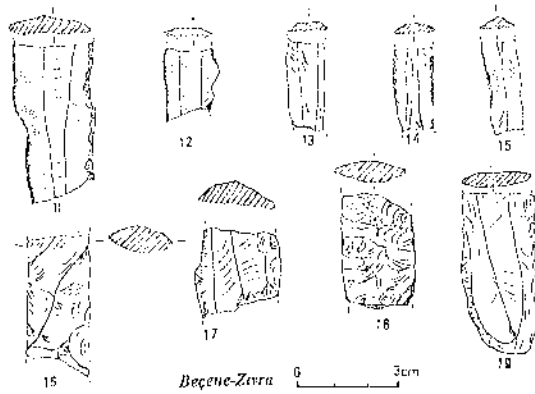
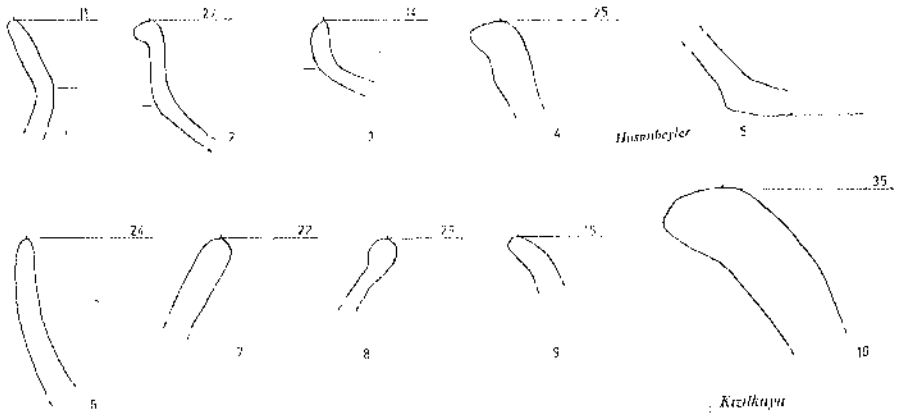

Çizim: 7

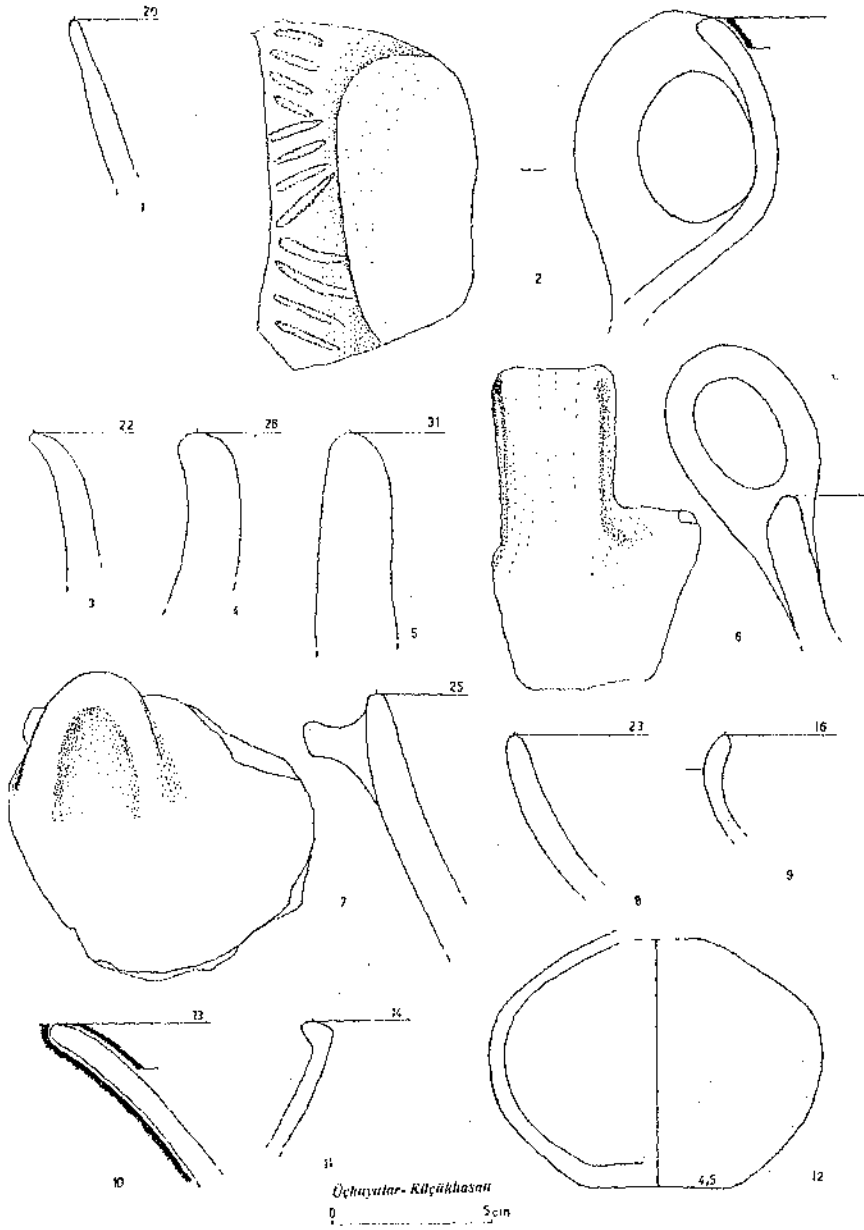

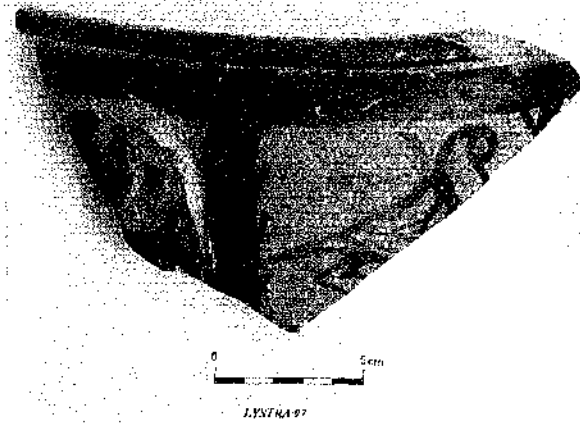
Çizim: 9

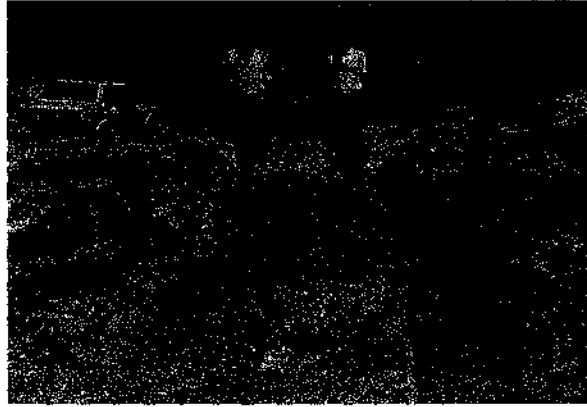
Çizim: 10

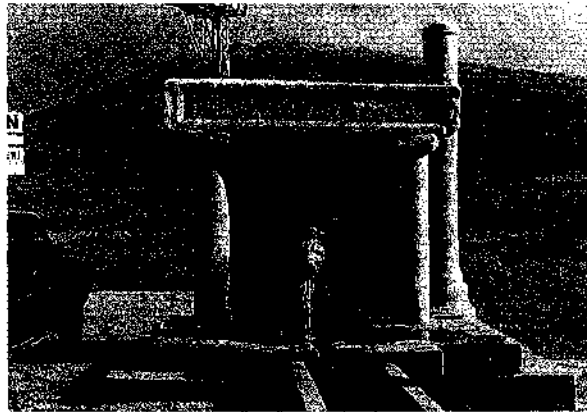
Çizim: 11

Resim: 1

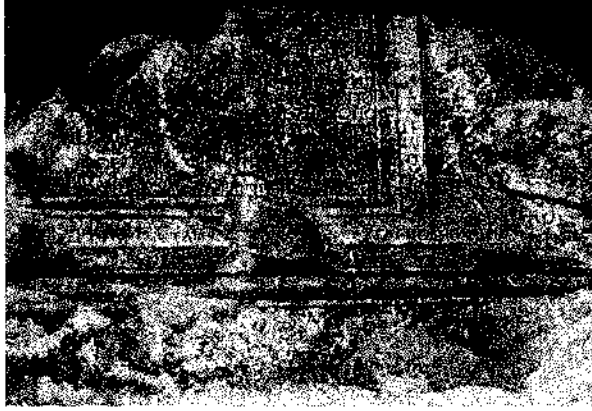
Resim 2: Kızılören'in 1 km. batısındaki antik yol

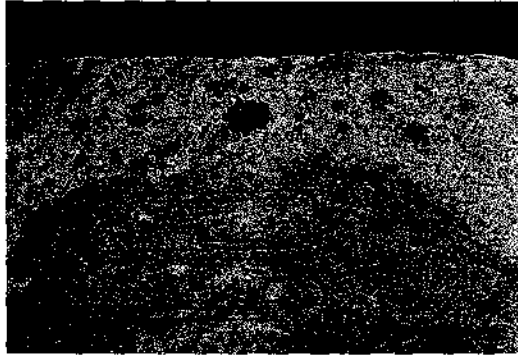
Resim 3: Ladik antik malzeme ile yapılmış bir çeşme ve geride Bayramlı Dağları

Resim 4: Bayramlı Dağı'nın doğu yamacında bir mezar

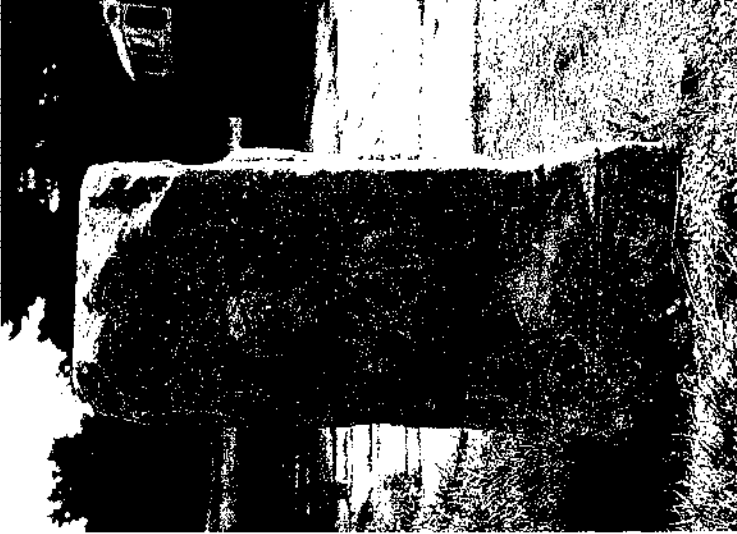
Resim 5: Ladik'te Iulius Eugenius'a ait bir mezar kitabesi

Resim 6: Ladik zenaatkar listesi

Resim 7: Konuklar Çiftliği Roma Dönemi adak taşının
yandan görünüşü

Resim 8: Konuklar Çiftliği Roma Dönemi adak taşının
cepheden görünüşü

1997 ŞANLIURFA-HARRAN OVASI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nurettin YARDIMCI*

Bu yılki yüzey araştırması çalışmaları Aralık ayı başında 4 Aralık- 9 Aralık tarihleri arasında kısa bir dönem için geçen yıllarda yapılan araştırmaların devamı olarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalarımız Şanlıurfa-Akçakale karayolunun batısında tepelik yükseltilerle karayolu arasındaki dar alandaki Ozanlar, Çoban, (Bağış) ve Dorum Ali'de Harran Örenyeri'nin yakın çevresinde Sıralı (Tell Nasr), Şükür Ali, Çerme (Duranköy), Şuvat (Çolpan), Sütlice'de, Akçakale ilçesine yakın İkizce ve Aşağı Harap Selim yerleşmelerinin incelenmesi tamamlanmıştır.

Bu yerleşmelerden toplanan malzemelerin incelenmesi sonunda elde edilen bilgiler bu ovadaki kültür zenginliğini bir kere daha kanıtlar durumdadır.

SIRALI (TELL NASR) Harita-No: 33

Harran Örenyeri'nin yaklaşık 5 km. kuzeyinde bir yerleşmedir. Ortalama 300 m. taban yarıçapında, kuzey-güney doğrultusunda eliptik formlu büyükçe bir höyüktür. Denizden yüksekliği 387.42 m. ovadan yüksekliği ise ortalama 17.5 m. dir. Düzgün bir eğimle yükselmektedir. Höyükte tahribat yoktur. Höyüğün güney eteğinde modern köy yerleşmesi bulunmaktadır.

Höyükteki çanak çömleğin incelenmesinde:

- .Kalkolitik
  - .İlk Tunç Çağı I-II (en yaygın olarak)
  - .Orta-Son Tunç Çağı
  - .Demir Çağı
  - .Hellenistik
- dönemler gözlenmiştir.

ŞÜKÜR ALİ Harita-No: 32

Harran Örenyeri'nin yaklaşık 7 km. kuzeydoğusundadır. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 90 m. çapında taban alanlı, eliptik formudur. Deniz-

* Dr. Nurettin YARDIMCI, 4. Cad. 10 / 8 Emek-ANKARA

den yüksekliği 368.98 m. ovoidan yüksekliği yaklaşık 3 m.dir. Etrafinda modern köy yerleşimi bulunmaktadır.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik (en yoğun olarak)

.Demir Çağı

.Klasik Çağlar (Roma Dönemi)

.İslam

dönemleri gözlenmiştir.

ÇERME (DURANKÖY) Harita- No:27

Harran Örenyeri'nin yaklaşık 9 km. doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda birbirine bitişik ayrı çekirdekli iki höyük gözlenmiştir. Güneydeki 100 m., kuzeydeki yaklaşık 190 m. taban çapında eliptik formudur. Kuzeyde bulunan höyüğün denizden yüksekliği 387.67 m. ovoidan yüksekliği ise 11.5 m. dir. Güneydeki yerleşimin üzerinde modern köy yerleşimi bulunmakta olup ovoidan yüksekliği yaklaşık 5 m.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik

.İlk Tunç Çağı

.Klasik Çağlar (Roma) (en yoğun olarak)

.İslami Dönemler (sırlı çanak çömlek de var)

gözlenmiştir.

ŞUVAT (ÇOLPAN) Harita- No:24

Harran Örenyeri'nin 8 km. güneydoğusunda bulunan yerleşim yerinden toplanan çanak çömleğin incelenmesinde;

.Kalkolitik (yoğun durumda)

Halaf

.İlk Tunç Çağı

.Demir Çağı

.Klasik Çağlar

Hellenistik

Roma

.İslam (yaygın durumda)

dönemler gözlenmiştir.

SÜTLÜCE Harita-No:42

Şanlıurfa Akçakale karayolunun 4 km. doğusunda Akçakale'ye yakın yer alan höyük yaklaşık 200 m. taban çapında dairesel formudur. Denizden yüksekliği 371.67 m. olan höyüğün ovoidan yüksekliği ortalama 14.5 m. olarak ölçülmüştür.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik

.İlk Tunç Çağı (yoğun durumda)

.Demir Çağı
.İslam

dönemlerinin bulunduğu gözlenmiştir.

İKİZCE Harita-No:47

Şanlıurfa-Akçakale karayolunun Akçakale'ye yakın bir bölümünde yolun yaklaşık 3 km. doğusunda yer alır.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik (yoğun durumda)
Halaf

.İlk Tunç Çağı

.Demir Çağı

dönemlerinin bulunduğu gözlenmiştir.

AŞAĞI HARAP SELİM Harita-No:48

Şanlıurfa-Akçakale karayolunun 2 km. doğusunda Akçakale'nin 5 km. kuzeydoğusunda yer alan höyük yaklaşık 220 m. taban çapında doğu-batı doğrultusunda iki yükselti oluşturan çift çekirdekli yayvan bir höyüktür. Denizden yüksekliği 360.66 m., ovadan yüksekliği ise ortalama 7 m. dir.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik (yoğun durumda)
Halaf

.İlk Tunç Çağı

.Klasik Dönemler

Hellenistik

.İslam

dönemlerin bulunduğu gözlenmiştir.

DORUM ALI Harita-No:50

Şanlıurfa-Akçakale karayolundan 5 km. içeride batıda yer alan höyük oldukça yoğun yerleşme göstermektedir.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Kalkolitik (yoğun durumda)
Halaf

Obeid

.Orta Tunç Çağı

.Son Tunç Çağı

.Demir Çağı

.İslam

dönemleri gözlenmiştir.

OZANLAR Harita-No:75

Şanlıurfa-Akçakale karayolunun 31. km. şinde batıda 2 km. içte yer alan yayvan alçak bir höyük olarak görülmektedir. Üzerinde yoğun olarak Hacı Hasan Köyü yerleşimi bulunmaktadır. Kuzey tarafında toprak alımı nedeniyle tahribat meydana gelmiştir. Yüzeyde bazalt öğütme alt taşı ve taş kuyu bileziği dikkati çekmektedir. Höyüğün etrafı yoğun olarak tarıma açıktır. Kuzeyinde mezarlık olduğu tespit edilmiştir.

Höyükten toplanan çanak çömleğin incelenmesinde:

.Son Tunç Çağı

.Demirçağı

.Klasik Dönem (yaygın olarak)

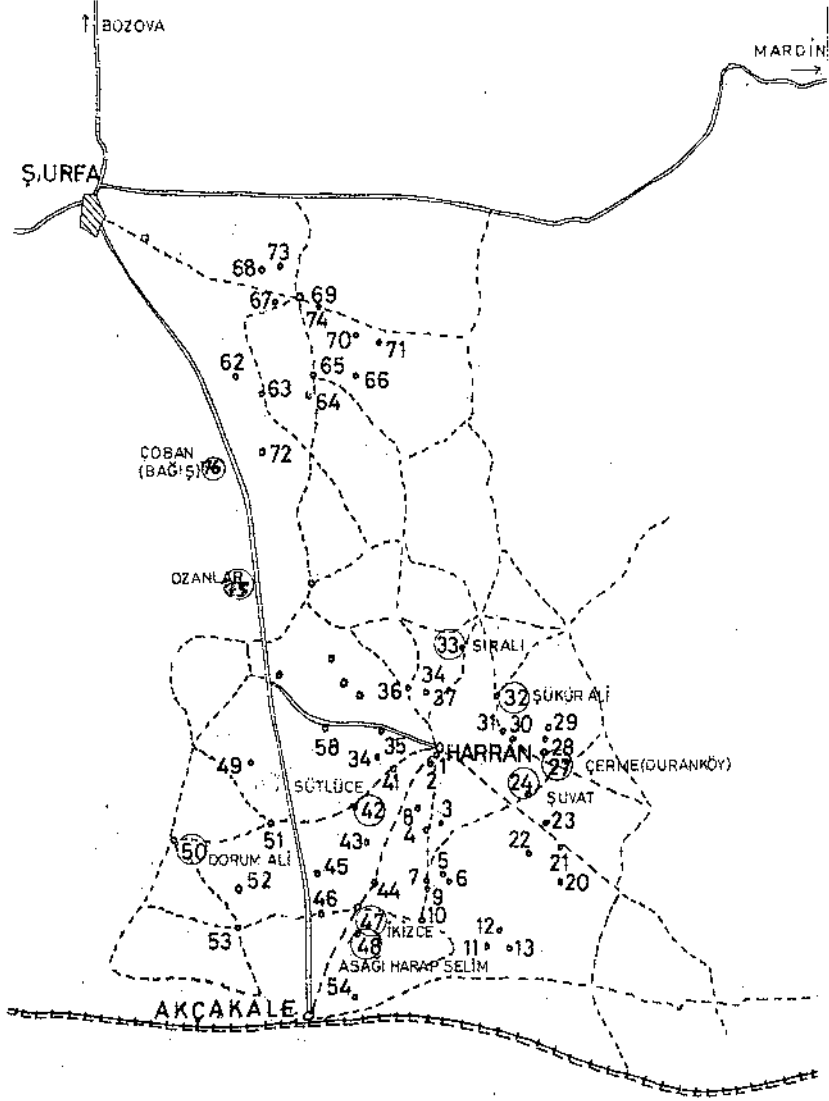
Roma

dönemleri gözlenmiştir.

ÇOBAN (BAĞIŞ) Harita-No:76

Şanlıurfa-Akçakale karayolunun 22. kilometresinden 200-300 m. içeride batısında yer alan yayvan bir yerleşim olarak tespit edilmiştir. Üzerinde modern köy yerleşimi bulunmaktadır.

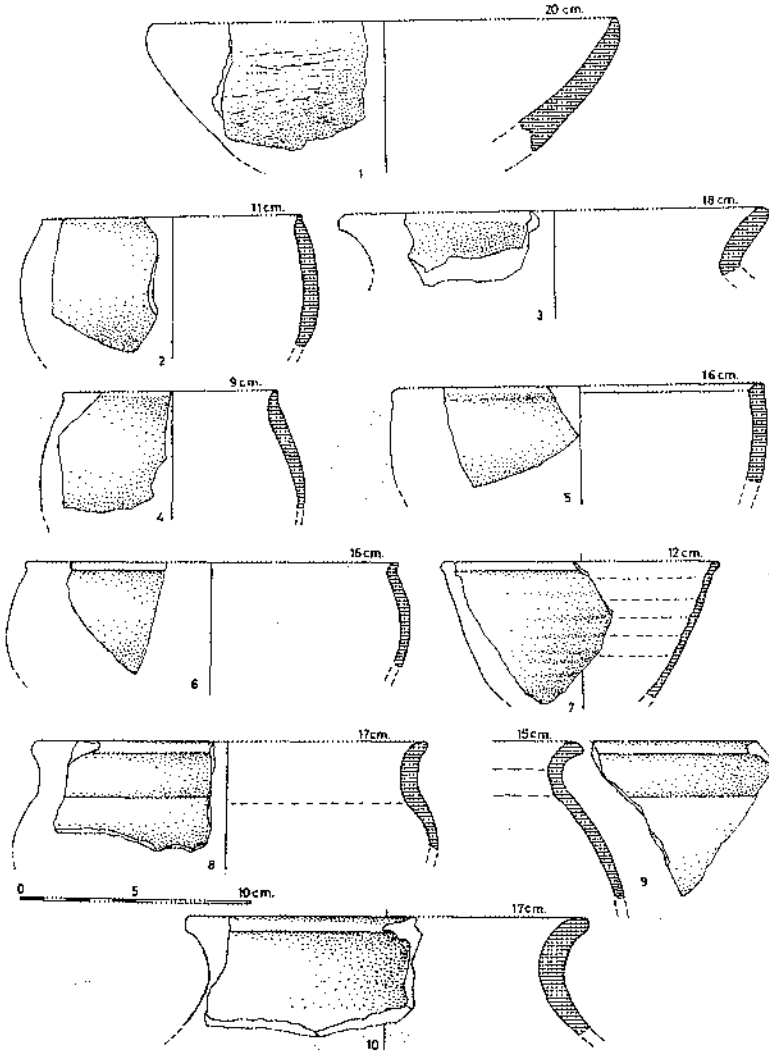
Az sayıda toplanabilen çanak çömleğin incelenmesinde sadece İslam Dönemi'ne ait oldukları gözlenmiştir.

HARİTA : 1

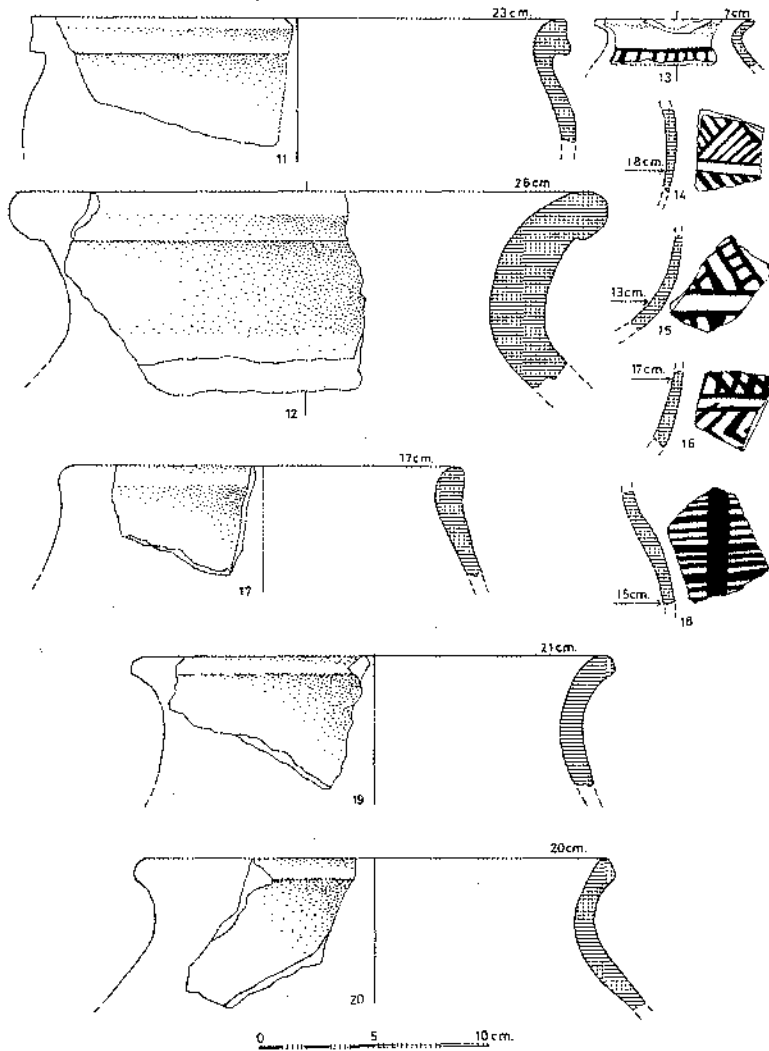
Harita : 1

SIRALI (TELL. NASR)

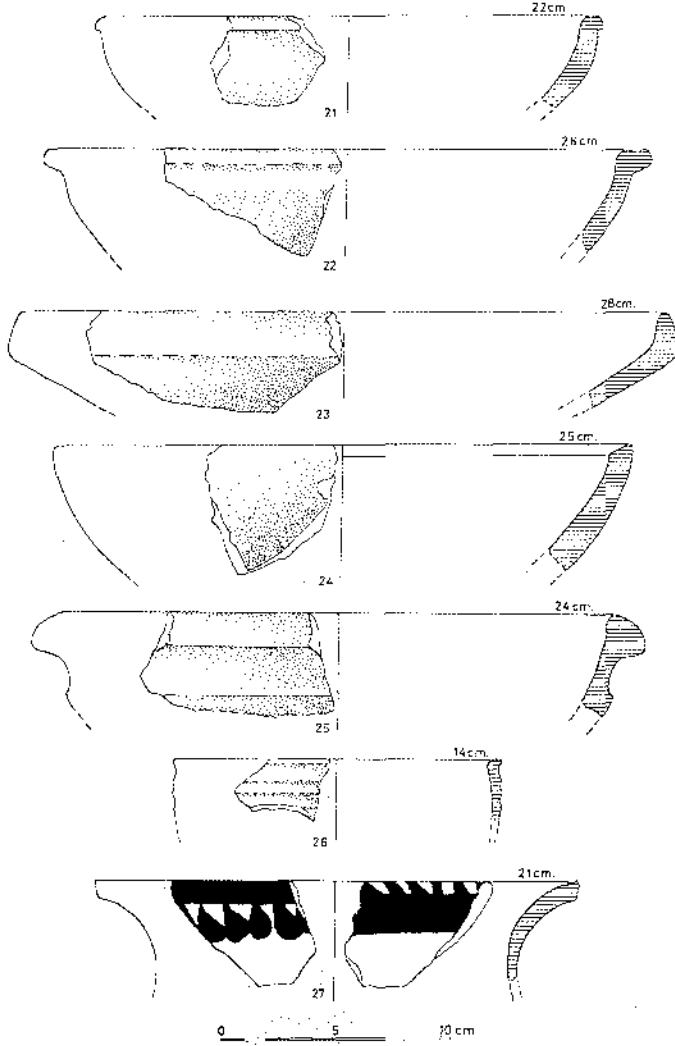
Çizim : 1

SIRALI (TELL NASR)

Çizim : 2

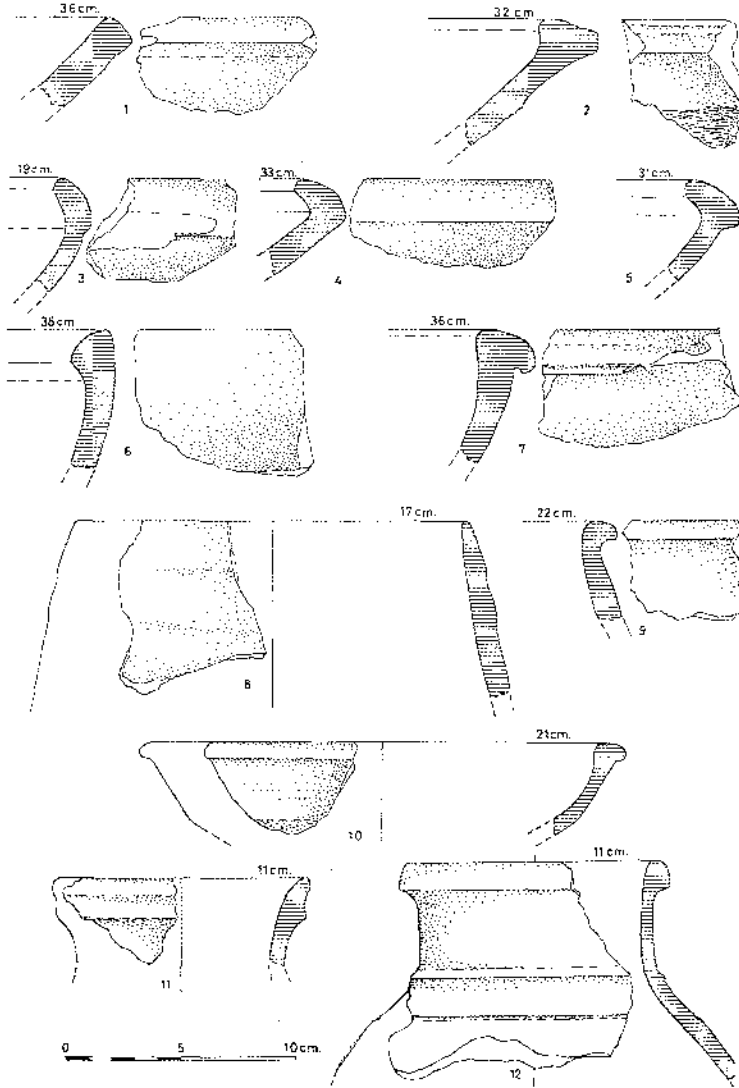
SIRALI (TELL. NASR)

Çizim : 3

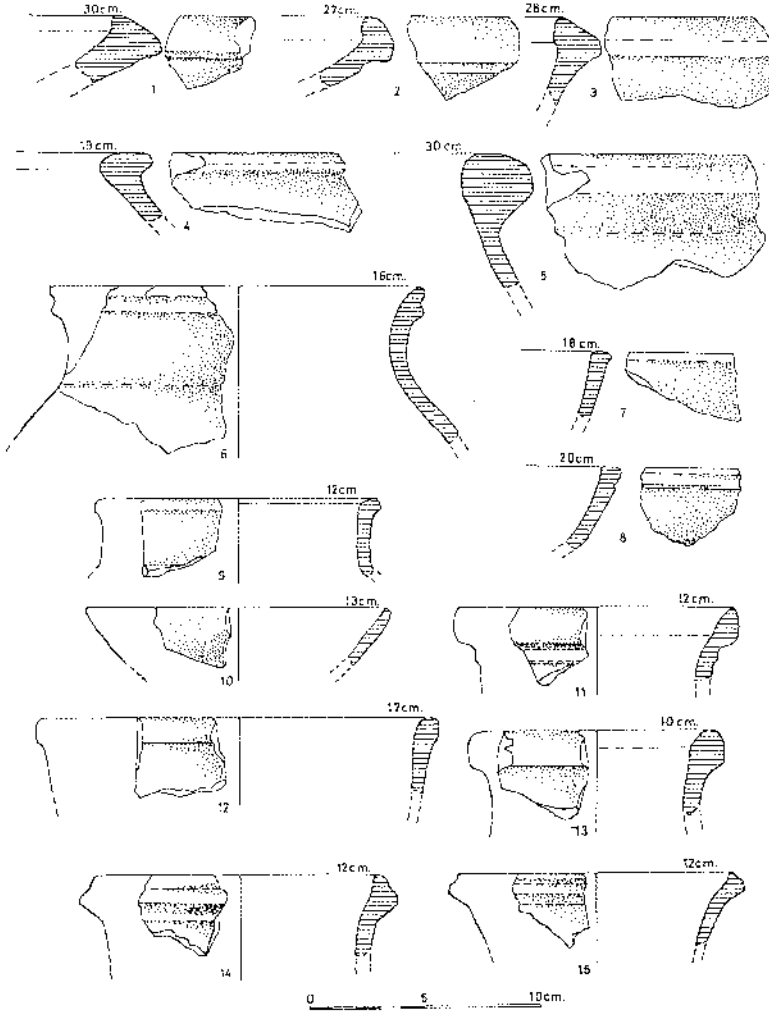

SÜKÜR ALI

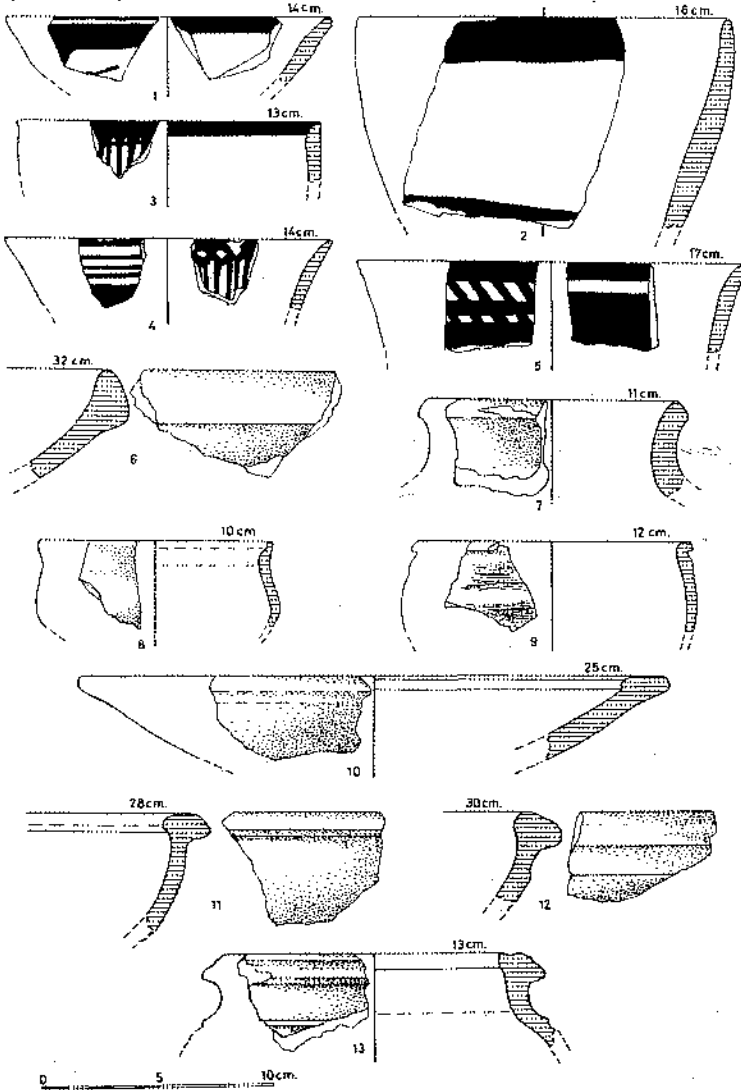
Çizim : 4

ÇERME (DURAN)

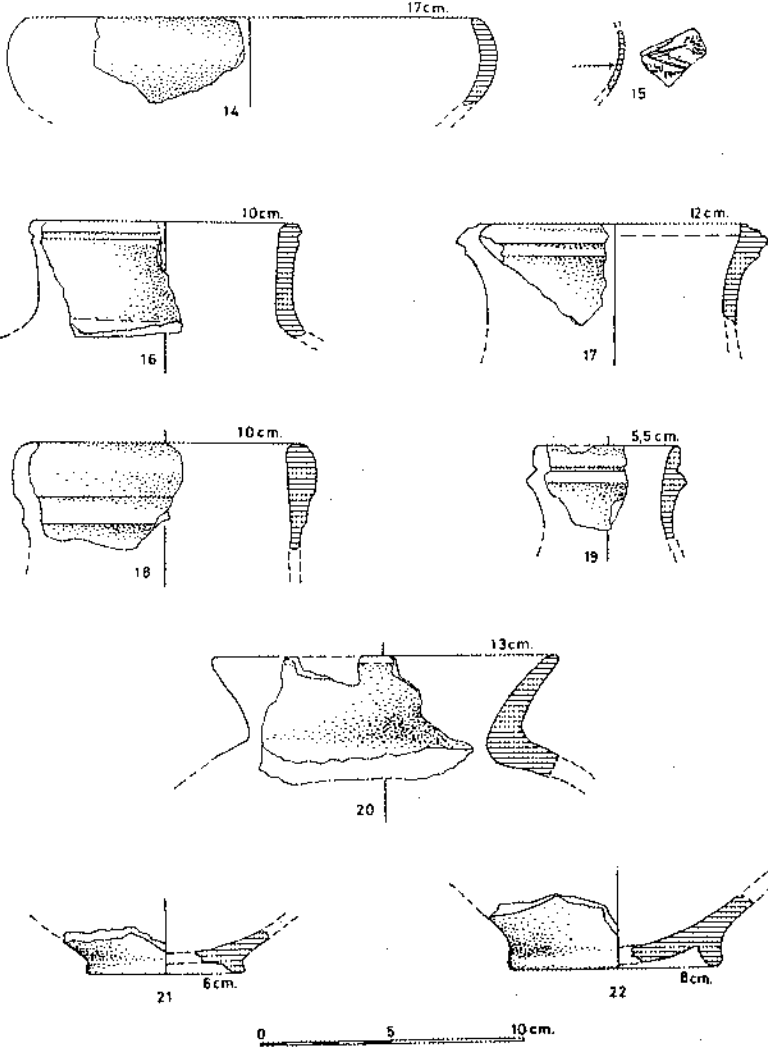
Çizim : 5

ŞUVAT (ÇOLPAN)

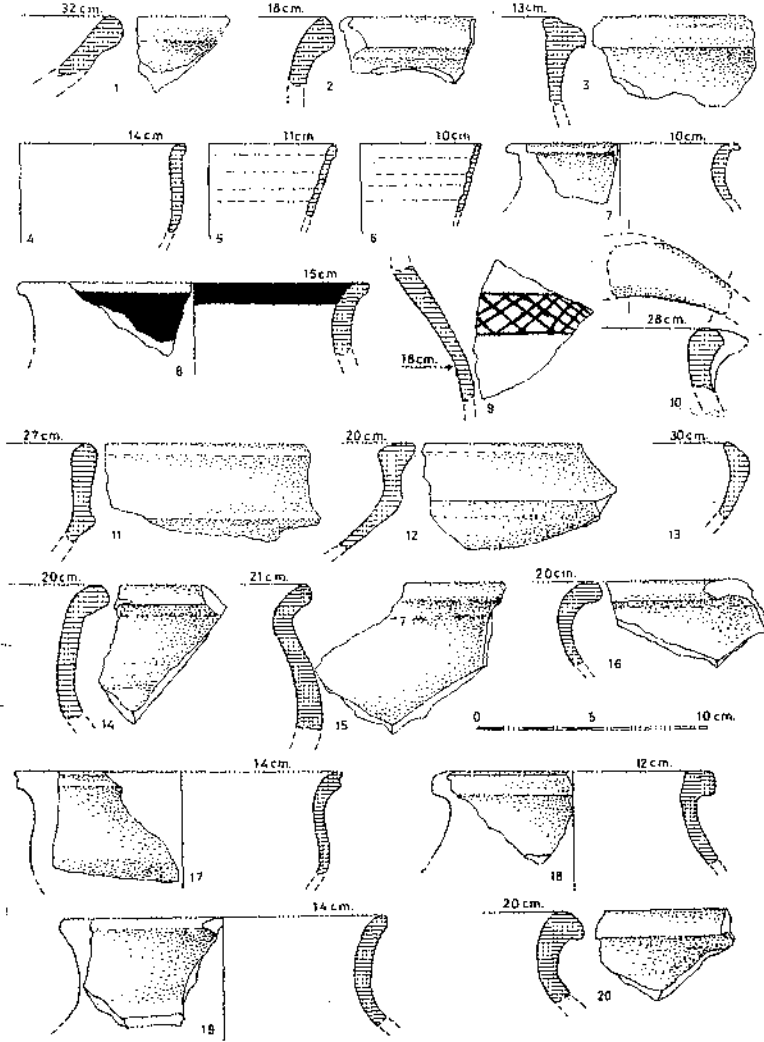
Çizim : 6

ŞUVAT (ÇOLPAN)

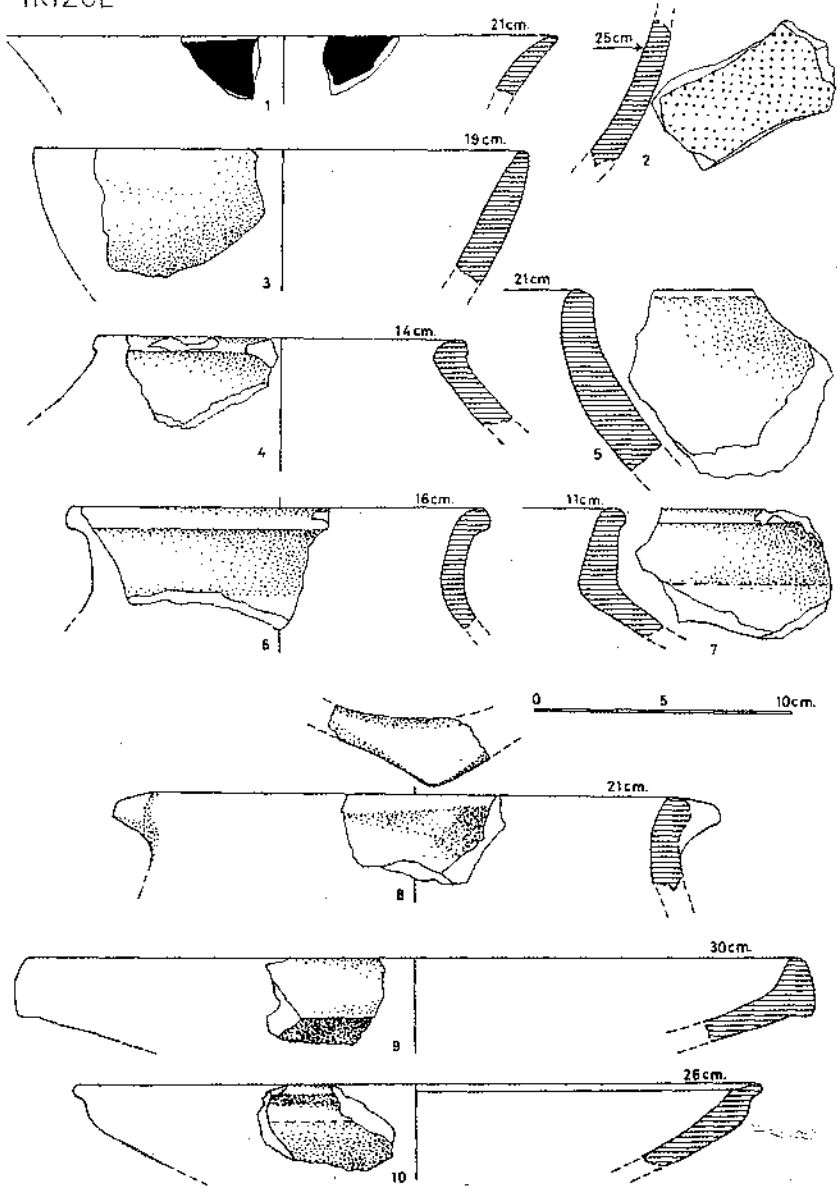
Çizim : 7

SÜTLÜCE (TELL HALIP)

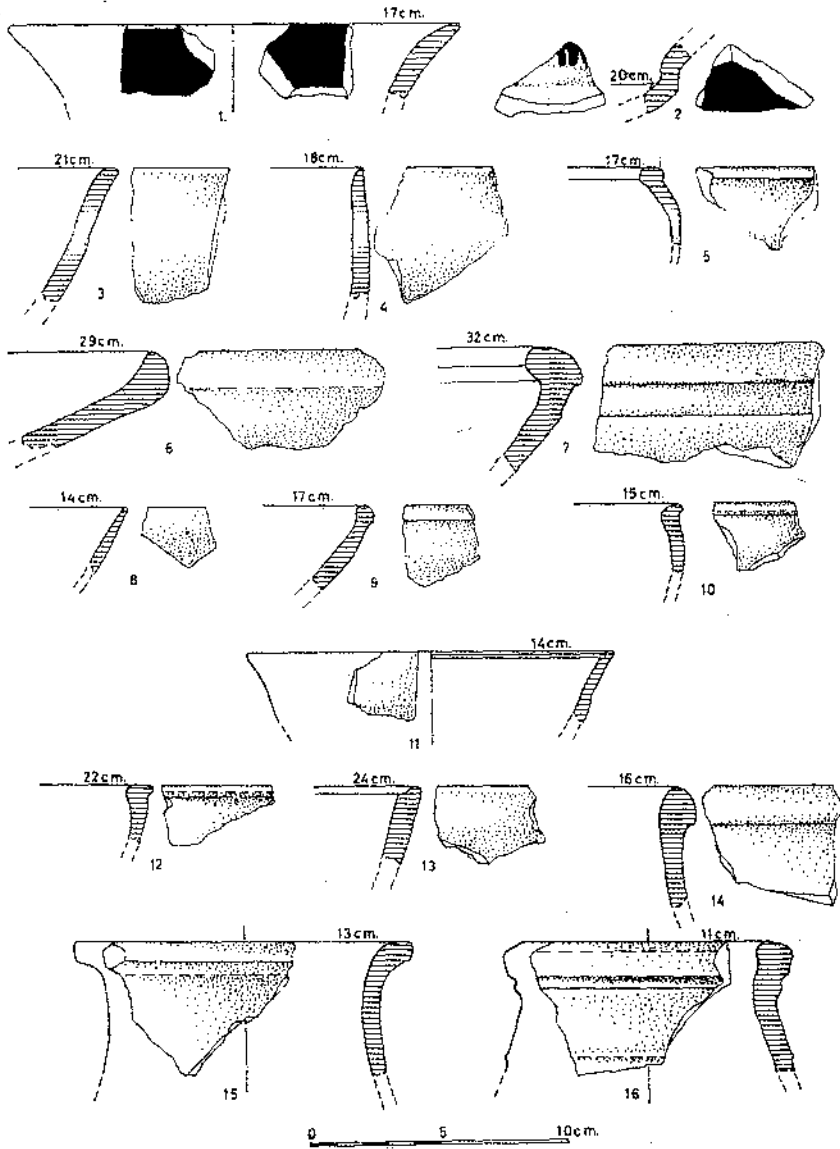
Çizim : 8

İKİZCE

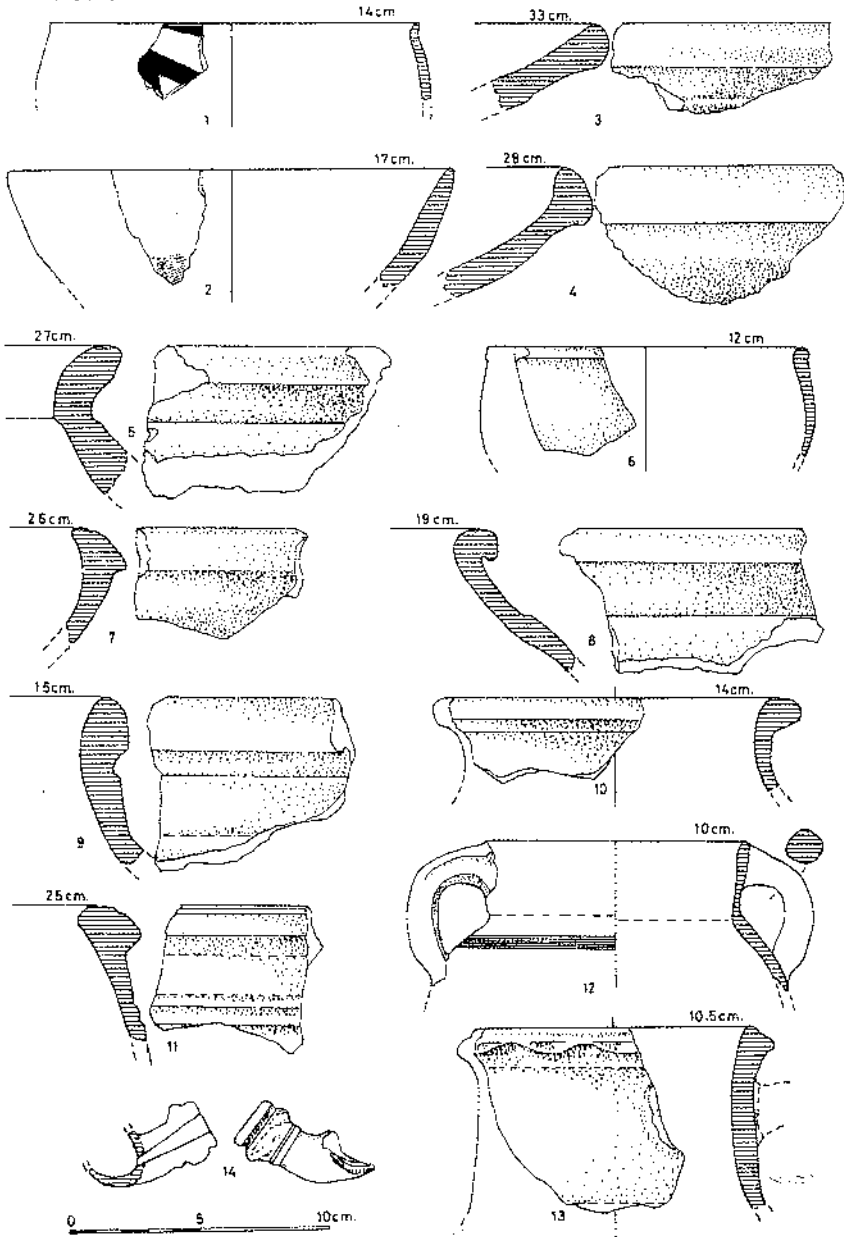
Çizim : 9

AŞAĞI HARAP SELİM

Çizim : 10

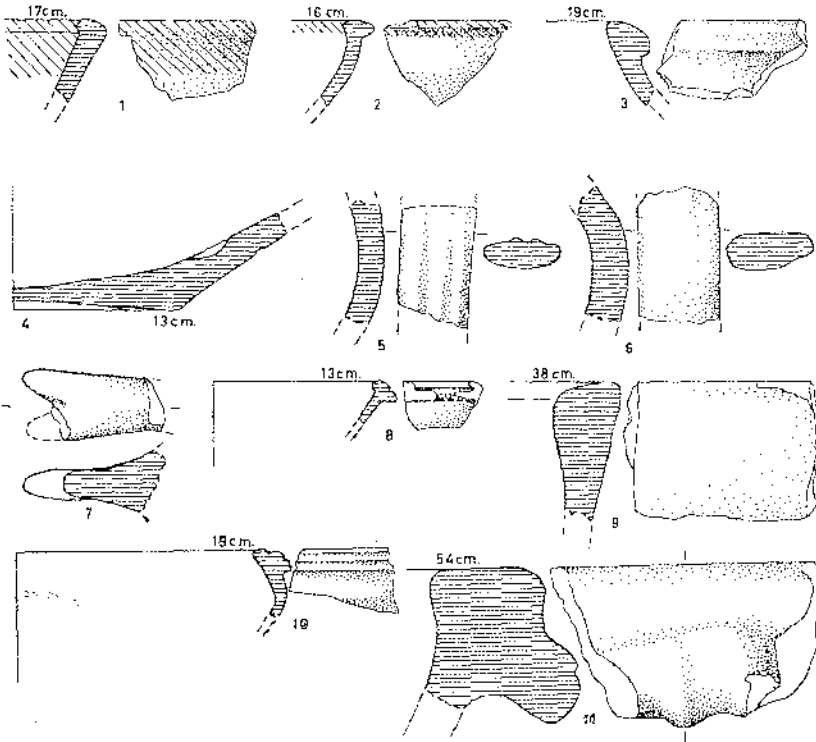
DORUM ALİ

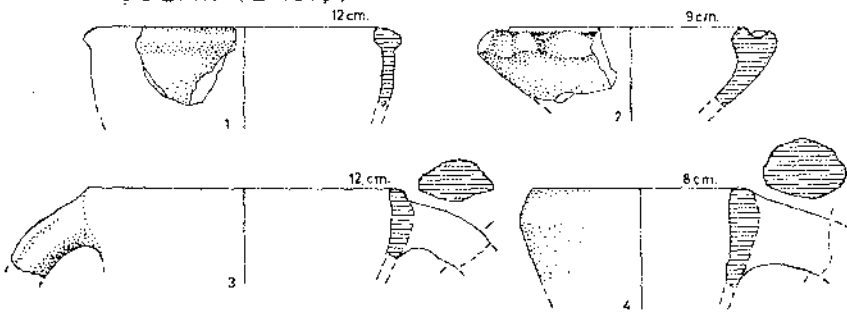
Çizim : 11

OZANLAR

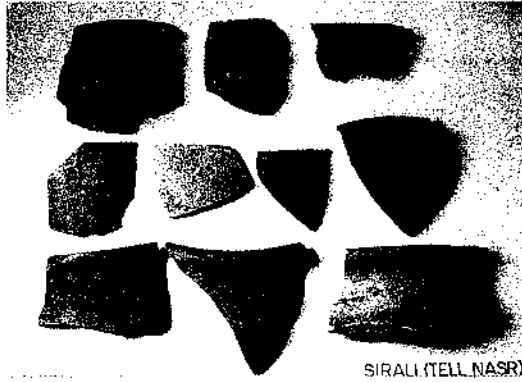

ÇOBAN (BAĞIŞ)

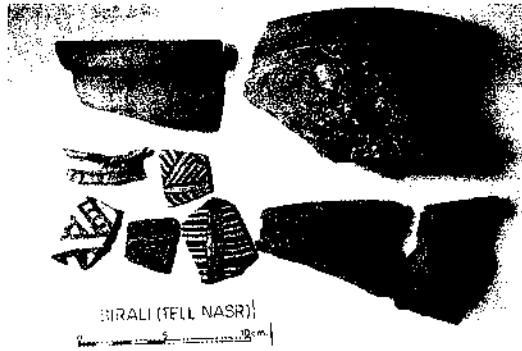
0 5 10 cm.

Çizim : 12

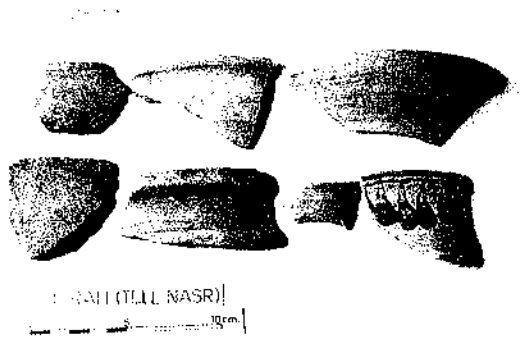
Resim : 1

SIRALI (TELL NASR)

Resim : 2

SIRALI (TELL NASR)

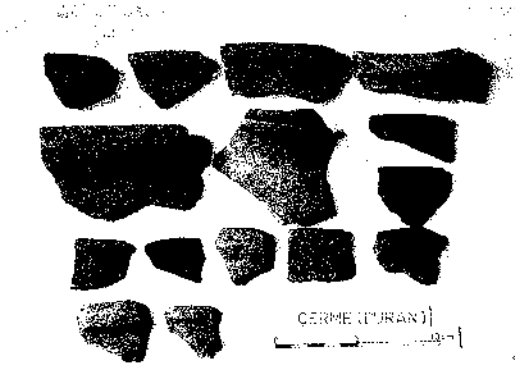

Resim : 3

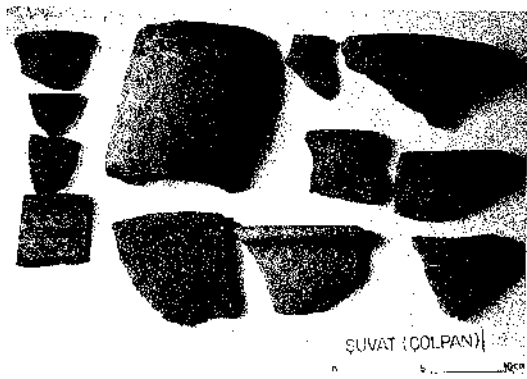
SIRALI (TELL NASR)

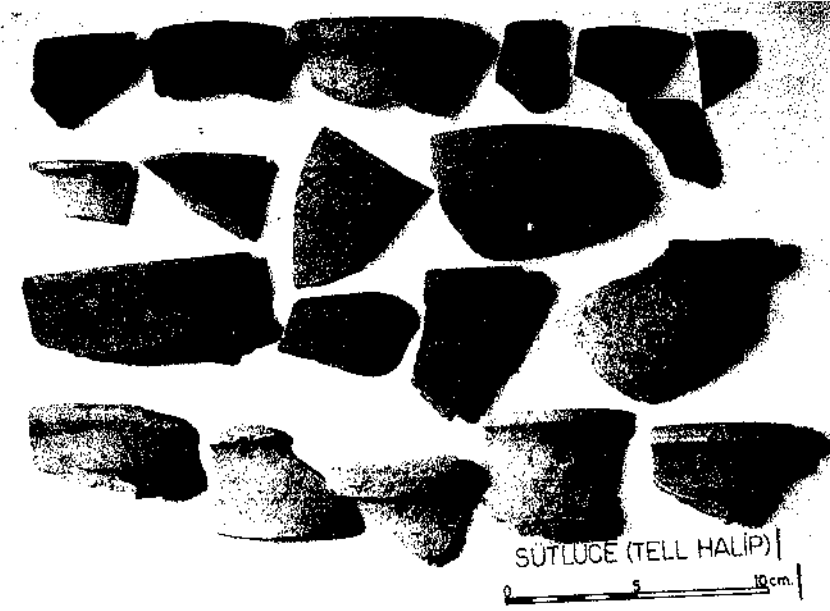
Resim : 4

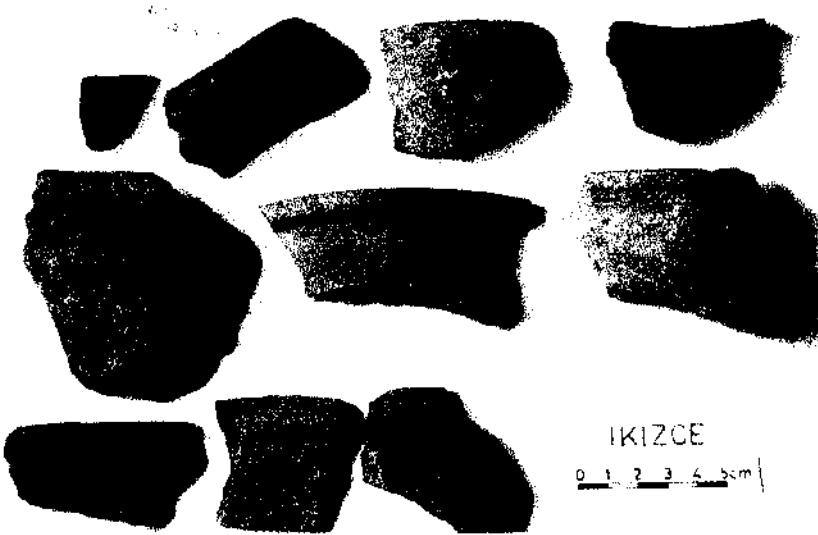
Resim : 5

Resim : 6

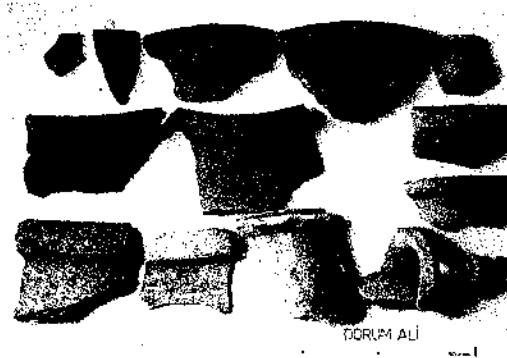
Resim : 7

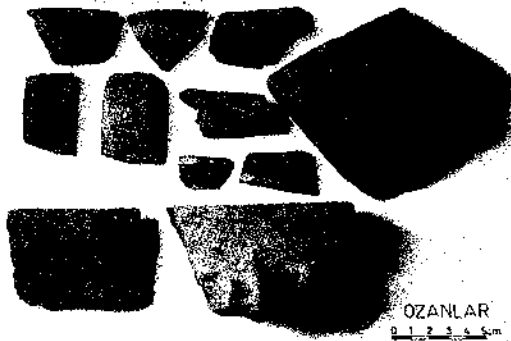
Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

1997 YILI ISPARTA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAIT*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz 1997 yılı Göller Bölgesi Arkeolojik yüzey araştırmalarına, İ.Ü.Rektörlüğü Araştırma Fonu¹ ve sınırlı olarak da İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'nın maddi katkıları ile devam edilmiştir. Her iki kurumun da yöneticilerine candan teşekkür ederim.

Isparta'daki çalışmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Isparta Valiliği'ne Kültür Müdürlüğü'ne, Müze Müdürlüğü'ne, Atabey Kaymakamı Sayın Hikmet Aydın'a, Yalvaç Belediye Başkanı Sayın Tekin Bayram'a, Müze Müdürü Sayın Mehmet Taşlıalan'a, Kozluca Kütüphanesi memuru Sayın Mehmet Bağır'a, Gönen Kaymakam Vekili Sayın Nevzat Şentürk'e, Aksu Kaymakam Vekili Sayın Ahmet Şavkyıldız'a teşekkür ederim.

1997 yılı Göller Bölgesi yüzey araştırmalarımıza, Arkeolog Nesrin Öz-sait, Arş.Gör.Hamdi Şahin, Mimar-Restoratör H.İşıl Öz-sait, Fakültemiz Klasik Anabilim Dalı öğrencilerinden Özgür Kahraman, Çağlar Sarıca, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Zeynep Gürhan ile Bakanlık Temsilcisi olarak da İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nden Arkeolog Yavuz Özdemir katılmıştır. Uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı Sayın Yavuz Özdemir ve ekip üyelerine yürekten teşekkür ederim.

ISPARTA MERKEZ İLÇE ARAŞTIRMALARI

1984 ve 1985 yıllarında, geniş anlamdaki Isparta Ovası'nda yaptığımız araştırmalar sonucunda tespit ettiğimiz sekiz yerleşmeden elde ettiğimiz so-

* Prof.Dr.Mehmet ÖZSAIT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen PTT 34459 Vezneciler-İSTANBUL

(1) İ.Ü.Araştırma Fonu tarafından 622/070794 ve 1001/250897 nolu projelerle desteklenmiştir. Anadolu'muzun kültür tarihinin aydınlatılması için destek sağlayan Fon Sekreterliği'ne ve bürokratik işlemlerimizi kolaylaştıran fon görevlilerine candan teşekkür ederim.

nuçları bilim dünyasına duyurmuştuk². Bu arada daha önceden bilinen Findos Höyüğü incelemiş, fakat Çünür kesimindeki araştırmalarımızdan bir sonuç alamamıştık. Şimdi son yıllarda Isparta'da elde ettiğimiz araştırma sonuçlarına ana özellikleriyle değineceğiz.

Isparta'da Son Neolitik Çağ'a ait ilk yerleşme, 1959 yılında Enver Y.Bostancı tarafından, Burdur Gölü'nün kuzeydoğusunda Koçtepe'de (eski Fandas) bulunmuştur³. Bizim de 1982 yılından beri ilgilendiğimiz ve araştırmalar yaptığımız bu İncirli I, (İncirli-tepe) 4, her ne kadar Isparta Ovası dışında kalıyorsa da, bölgenin kültür tarihi açısından önemlidir. Burdur-Isparta arasındaki doğal yolların üzerinde bulunan İncirli I, Isparta il sınırları içinde bugüne kadar görülmemiş boyalı Son Neolitik Çağ keramikleri vermesi bakımından önemlidir. İncirli I yerleşmesinin dışında, Isparta'da Yalvaç yöresinde yaptığımız araştırmalarda, ilçenin 10 km. kuzeybatısında, Sücüllü Beldesi'nin arazisinde Teknepınar Höyük'te bir Son Neolitik Çağ yerleşmesi tespit etmiştik⁵.

Isparta'daki uzun araştırma yıllarımızda Kalkolitik Çağ kültürlerine rastladığımız halde, İncirli I ve Teknepınar dışında Neolitik Çağ yerleşmeleri bulamamıştık. 1996 ve 1997 yıllarında Çünür, Findos ve Çayköprü'deki araştırmalarımızda bu yönde elde ettiğimiz önemli sonuçlara ana özellikleriyle değineceğiz (Harita: 1).

ÇÜNÜR (Resim: 1-4)

Bazı seyyah araştırmacıların kayıtlarında Conor olarak da geçen Çünür J.Mellaart tarafından da gezilerek araştırılmış ve buluntularına göre İT 2 safhasına tarihlendirilmiştir⁶.

Çünür, Isparta'nın 7 km. kuzeybatısında yer alan bir yerleşme birimidir. Bu yerleşmenin hemen kuzeydoğusunda bölgeye hakim bir yükseklik olan Çünür Tepe (1000 m.) bulunmaktadır. Isparta-Keçiborlu-Afyon yolunun hemen doğusundaki Çünür Tepe'nin üzeri su deposu yapımı sırasında kazılmış ve belirli bir kesimi de düzeltilmiştir.

(2) 1984 ve 1985 yıllarındaki Isparta Ovası'nda tespit ettiğimiz Kanlı Höyük, Kızıl Höyük, Pamuklu, Bozaönü ve Karayüğ höyüklerinde İlk Kalkolitik Çağ yerleşmelerine ait keramikler bulmuştuk. Bkz. "1984 ve 1985 Yılı Isparta Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *AST IV*, 1987, s.323-333, Res.1-16.

Burada, 1984 yılında yaptığımız bir yanlışlığı düzeltmek istiyoruz. 1984 yılındaki Isparta Ovası ve çevresindeki araştırmalarımız sırasında bugün adı Harmanören olarak değiştirilmiş olan Gündürle Köyü çevresini de araştırdık. Köyün hemen batısında, bugün DSI su dağıtım pompasının altında, bahçeler arasında oldukça tahrip edilmiş ve üzerinde yoğun olarak, İlk Tunç Çağı buluntusu veren höyüğü esas Gündürle Höyük (Küçük) olarak düşünmüştük. Ayrıca, köyün 1 km. kadar güneydoğusunda yer alan esas büyük Gündürle Höyüğün de yeni bulduğumuzu zannederek, Gündürle II olarak vermiştik (*AST IV*, 1987, s.327, Res.13-14). Bu yanlışmada, iki kere incelemek üzere gittiğimiz höyüğün yüzeyinin ekilmemesinin, tümüyle diken ve otlarla kaplı olmasının da payı büyük oldu. Bu düzeltmemize göre, köyün hemen altında tespit ettiğimiz küçük höyük Gündürle II olacaktır. Son Neolitik Çağ'dan, Geç Antik Çağ'a kadar buluntular ele geçirdiğimiz Isparta Ovası yerleşmelerini yakında ayrıntılı olarak yayınlayacağız.

(3) E.Y.Bostancı, "Researches on the Mediterranean Coast of Anatolia, a New Paleolithic Site at Beldibi Near Antalya" *Anatolia (Anadolu) IV*, 1959, s.131.

(4) M.Özsait, "1983 Yılı Burdur-Isparta Çevresi Prehistorik Araştırmaları", *AST II*, 1985, s.209, Res.18

(5) M.Özsait, "1985 ve 1986 Yılı Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları" *AST V/2*, 1988 s.261 vdd., Res.21,22.

(6) S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan I*, London 1962, s.196/197 Hrt.Nr.204:Conor-İT2

Biz tepenin kazılan ve düzeltilen kesimlerinde Son Neolitik Çağ yerleşmesine ait, Hacılar VI ile ortak özellikler gösteren, ince cidarlı monokrom keramikler bulduk. Bunların yanı sıra, Çünür Tepe'de Roma Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler de bulduk.

Isparta'nın 27 km. kuzeydoğusunda yer alan Büyükgökçeli Beldesi sınırları içinde olan Findos Höyük ile onun yakınında tespit ettiğimiz Kaleburnu yerleşmesini yeniden inceledik.

KALEBURNU (Resim: 5-7)

1993 yılı araştırmalarımız sırasında tespit ettiğimiz Kaleburnu, Büyükgökçeli'nin kuş uçuşu 2 km. kuzeybatısında, Harmanören Köyü'nün 4 km. kadar güneydoğusunda, Isparta-Eğirdir karayolunun 100 m. kadar güneyinde, Davras Dağı'nın son yamaçlarında kurulmuş bir Hellenistik-Roma Çağ yerleşmesidir. Son yıllarda genişletilen Isparta-Eğirdir yolu ve Eğirdir Gölü'nden su taşıması için yapılan kanalet çalışmaları sırasında yerleşme fazlaca tahrip edilmiştir.

FINDOS HÖYÜK (Resim: 8-11)

1911 yılında H.A.Ormerod tarafından görülen⁷ Findos Höyük'e, K.Bittel (İTÇ), T.Özgüç ve J.Mellaart (İT 2) da çalışmalarında yer vermiştir. 1984 yılında ağırlıklı olarak, Isparta Ovası'nda yaptığımız araştırmalarda biz de Findos Höyük'te incelemeler yapmıştık.

Büyükgökçeli'nin 2 km. güneybatısında, Isparta- Eğirdir karayolunun 100 m. güneydoğusunda, doğu-batı yönünde 125 m., kuzey-güney yönünde 200 m. ve mevcut yüksekliği 3 m. kadar olan Findos Höyük'te, son yıllara gelinceye kadar İT 2'den daha eskiye tarihlenen bir buluntuya rastlayamamıştık. 1996 ve 1997 yılı çalışmalarımızda burada, Roma Çağı ve M.Ö.II. binyılı yerleşmelerine ait keramikler bulduk. Ayrıca, hemen hemen tümüyle üzüm bağı kaplı olan Findos Höyük yüzeyinde Hacılar VI keramikleriyle benzer özellikler gösteren Son Neolitik Çağ yerleşmesine monokrom keramikler bulduk. Bu, son derece önemlidir. Zira, şimdiye kadarki araştırmalarımızda geniş anlamdaki Isparta Ovası araştırmalarımızda, İlk Kalkolitik'ten daha eskiye ait buluntular görememiştik.⁸ Yine burada, Orta Tunç Çağı buluntularının görülmesi de, bölgenin kültür tarihindeki boşluklarını doldurması bakımından sevindirici olmuştur.

Findos Höyük'ün 3 km. kuzeyinde yer alan Göndürle Höyük'teki araştırmalarımızda, Orta Tunç Çağı'a tarihlenebilecek, az sayıda keramik bulduk. Aynı şekilde Göndürle Höyük mezarlık alanındaki kazılarımızda, az da olsa Orta Tunç Çağı buluntularına rastladık⁹. Buradan edinilen izlenim, araştırmalar ve

(7) H.A.Ormerod, *BSA*, 1911-1912, s.80; K.Bittel, *Prehistorische Forschung in Kleinasien*, İstanbul 1934, s.125. Haritada (nr.58) yanlış olarak Eğirdir Gölü'nün kıyısında bugünkü Eğirdir ilçesinin yerine yerleştirilmiştir. S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan I*, s.196/197, hrt.VI, Nr.206 (İT 2); T.Özgüç, *DTCFD* II/3, 1944, s.408; M.Özsait, *AST IV*, 1987, s.324.

(8) Bkz.*AST IV*, 1987, s.325-328

(9) M.Özsait, "1995 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı" *KST XVIII/1*, 1997, s.460 vdd.

kazılar daha kapsamlı yapıldığında, bölgede Orta Tunç Çağı'nın, sanılanın aksine, belki de daha yaygın olarak görülebileceğidir.

Findos Höyük yüzeyinde, yılların tahribatına rağmen Roma Çağı keramikleri de bulduk. Findos ismi, daha seyyah-araştırmacıların bölgeye geldiği 19. yüzyıl ortalarından beri Bindeos-Bindos'la özdeşleştirilmeye çalışılmıştır¹⁰. Fakat bu araştırmacıların Bindeos'un lokalizasyonu için çevrede Findos Höyük'ten başka, herhangi bir yer tekliflerine şimdiye kadar rastlayamadık. Bize göre Bindeos, yukarıda işaret ettiğimiz Kaleburnu olmalıdır. Hellenizm Çağı'ndan sonra Pax Romana başlayınca, Kaleburnu sakinleri, suyu bol ve verimli ovanın ortasındaki Findos Höyük'te yerleşmişlerdir (Harita: 2).

AKSU İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Isparta'nın 62 km. kuzeydoğusunda yer alan Aksu ilçesinde 1996 yılında başladığımız¹¹ araştırmalara 1997 yılında da devam edilmiştir. Burada, Aksu'nun 13 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan Senitli Yaylası'nda orta büyüklükte bir antik kent ile ona ait ve geniş bir yayılım alanı gösteren nekropol tespit etmiştik. Antik adını henüz bilmediğimiz bu kentin kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan nekropolünde görülen yazıtlı-yazısız stel ve stel parçalarından taşınabilecek olan 27 parçayı (envanterlik ve etütülük) taşıyarak Isparta Müzesi Müdürlüğü'ne tutanakla teslim etmiştik. Bu yıl Senitli'ye Isparta Müze Müdürü Sayın Müyesser Tosunbaş ile birlikte gittik ve daha kapsamlı bir araştırma yaptık¹².

YALVAÇ İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

1997 yılında Yalvaç'ta Kozluçay, Kumdanlı beldeleri ile Gökçeali Köyü ve Gazirovası araştırılmıştır.

Kozluçay'ın kuzeydoğusunda Cennetkari yerleşmesinin hemen batısından uzanan Cevizli Deresi boyunca da araştırma yapılmış, yerleşmenin üzerinden aşağı düşen keramik parçalarının dışında herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır.

Kozluçay'ın kuzeybatısında uzanan Değirmen Deresi Vadisi boyunca görülen mağaralar incelenmiştir. Bunlardan Kurbanpınarı Mevkii'nde ve yaklaşık 30 m².lik bu mağara yerleşmeye son derece uygun olmakla birlikte herhangi bir kültür izine rastlanmamıştır. Bize bu kesimdeki araştırmalarımızda yardımcı olan Kozluçay Kütüphanesi memuru Mehmet Bağır'ın rehberliğinde

(10) W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev.M.Pektaş, İstanbul 1960, s.188 vd, 192 vd, 452; H.Rott, *Kleinasiatische Denkmäler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, s.13,82; Rott, Bindeos'u Findos'a yerleştirirken, Findos'u da tahkimatı olmayan şehirler içinde düşünür, Bkz.M.Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul 1980, s.22. Halbuki bizim tespit ettiğimiz Kaleburnu'nda kalın teras duvarları yanında, akropolisin hemen alt kesiminde kalın sur trasesi izlenebilmektedir.

(11) Bkz.M.Özsait.- H.Şahin, "1996 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırmaları", AST XV, 1998, s.123-142.

(12) Burada ele geçen epikorik yazıtlar ile mezar stelleri üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir. Elde edilen sonuçlar ayrıntılarıyla yayınlanacaktır.

yine Sultan Dağları'nın orta kesimlerinde Bağkonak-Akşehir yolunun geçtiği geçite kadar araştırmalar yaptık. Fakat bölgede kültür tarihine katkısı olabilecek bir buluntuya rastlanılmadı.

Kumdanlı Kasabası'ndaki araştırmalarımızda, Kumdanlı-Senirkent yolunun doğusunda Ebenin Höyük denilen yerde bir tümülüs gezildi. Koyak Tarla'da bir kaya mezarının olduğu söylendiyse de, toprakla kaplı olduğundan bir şey görülmedi.

AĞIL HÖYÜK (Resim: 12, 13)

Kumdanlı'nın 6 km. güneybatısında, Yalvaç-Kumdanlı-Senirkent karayolunun 400 m. güneyinde, Erikçalı Mevkii'nde yer alan Ağıl Höyük, 1985 ve 1986 yılı Yalvaç araştırmalarımızda bulunarak incelenmişti. O yıl höyük yüzeyinde, İT 1 ve İT 2 yerleşmelerine ait keramikler bulmuştuk¹³.

1997 yılı araştırmalarımızda Ağıl Höyük yüzeyinde yine İT1 ve İT2 keramiklerinin yanı sıra, İT 2 ve özellikle, bölgenin tipik karakterini yansıtan portakal kırmızısı astarlı, İT 3 depaslarına ait kulp parçaları (oval-ilmik) ile M.Ö.II bin yıl yerleşmesine ait beadrimli keramikler de bulduk¹⁴.

Bugün için pek çok yerleşme merkezini tanıdığımız İT 2 safhasından sonra, bölgede İT 3 yerleşmesinin yok denecek kadar azaldığını biliyoruz. Bu bakımdan İT 3 ve sonra Orta Tunç Çağ'a geçişi veren Ağıl Höyük keramikleri, bölgenin kültür tarihine önemli bir katkı yapmıştır.

ÇAYKÖPRÜ (Resim: 14,15)

Kumdanlı'nın 3 km. güneybatısında, Gökçeali Köyü'nün 500 m. kuzeybatısında, Eleksu Deresi'nin 100 m. kadar güneydoğusunda yer alan Çayköprü Höyük, önceki yıllardaki araştırmalarımızda tespit edilmişti¹⁵.

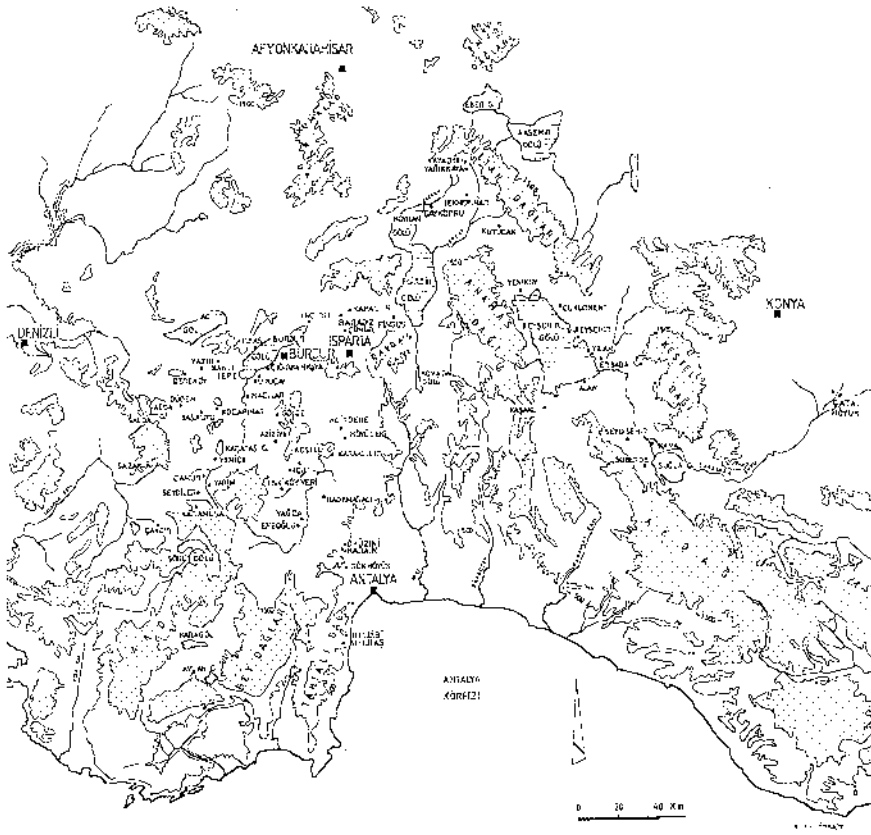
Höyükte yoğun olarak İTÇ ve Hellenistik-Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulmuştuk. 1997 yılı araştırmalarımızda bölgedeki Çayköprü'de ve Teknepinar Höyük'te (AST V/2, 1987, s.261 vdd, Resim 22) olduğu gibi, Hacılar VI ile çağdaş monokrom Son Neolitik Çağ yerleşmesine ait ince cidarlı, açık, iyi işçilik gösteren keramikler bulduk.

Sonuç olarak, daha uzun süreli ve kapsamlı kazı ve araştırmalar yapıldığında mevcut kültürel sorunlardan bir kısmının daha sağlıklı olarak çözülebileceği inancındayız.

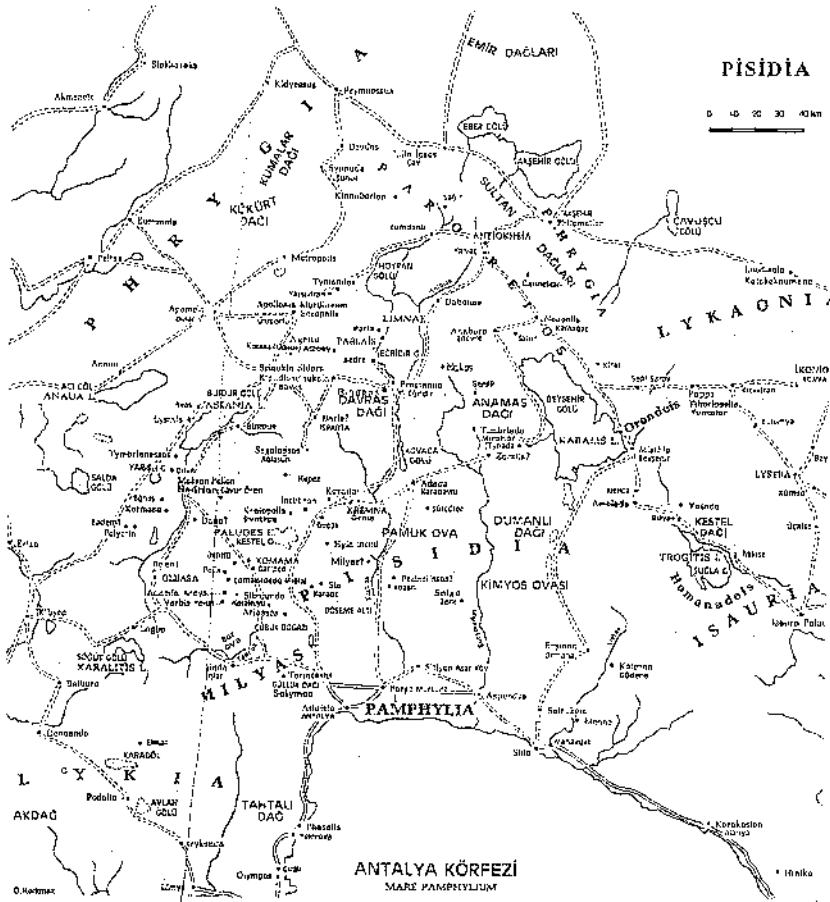
(13) M.Özsait, AST V/2, 1988, s.258.

(14) Malzemenin değerlendirilmesinde değerli yardımlarını aldığımız Sayın Doç.Dr.Turan Efe'ye candan teşekkür ederim.

(15) M.Özsait, AST V/2, 1988, s.274'de Res.23;- VI, 1989, s.312'de Hrt.1.

Harita 1 : Göller Bölgesi Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ yerleşmeleri

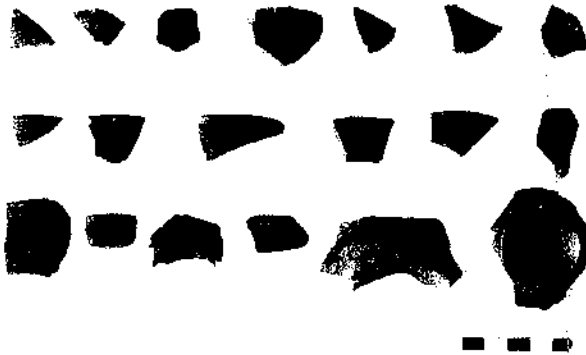

Resim 1 : Çünür Tepe, güneybatıdan

Resim 2 : Çünür Tepe, kuzeybatıdan

**Resim 3 : Çünür Tepe, üst sıra Son Neolitik, diğer sıralar
Roma Çağı keramikleri**

Resim 4 : Çünür Tepe'de bir kaya mezarı

Resim 5 : Kaleburnu, kuzeydoğudan

Resim 6 : Kaleburnu teras ve yamaç, geri planda Viarus

Resim 7 : Kaleburnu buluntularından örnekler

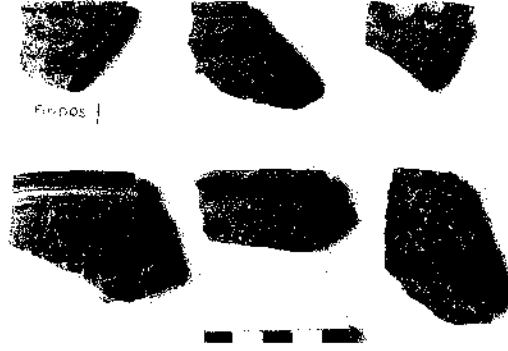

Resim 8 : Findos Höyük, güneybatıdan

Resim 9 : Findos Höyük buluntularından örnekler: Üst sıra
Son Neolitik, orta ve son sıra, İT 1+İT2 +OT

Resim 10 : Findos Höyük, Orta Tunç Çağı buluntularından örnekler

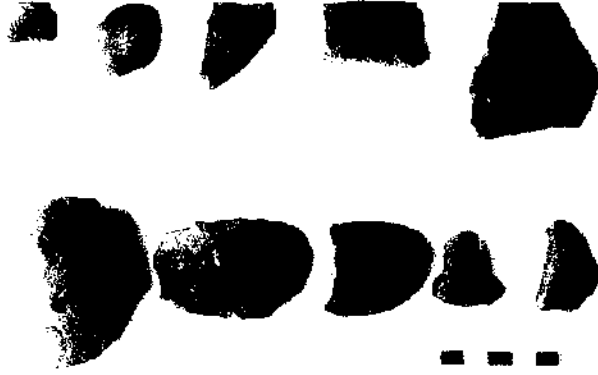
Resim 11 : Findos Höyük, Hellenistik ve Roma Çağı buluntularından örnekler

Resim 12 : Ağıl Höyük İT 1 ve İT2 buluntularından örnekler

Resim 13 : Ağıl Höyük, İT 2+İT 3 ve OT buluntularından örnekler

Resim 14 : Çayköprü Höyük, Son Neolitik Çağ buluntularından örnekler

Resim 15 : Çayköprü Höyük buluntularından örnekler

1997 YILI TOKAT VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz Orta Karadeniz Bölgesi yüzey araştırmalarına 1997 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında 22 gün süre ile devam edilmiştir.

Araştırmalarımızı maddi yönden destekleyen İ.Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürüttücü Sekreterliği'ne¹ ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na yürekten teşekkür ederiz.

Tokat'taki ikametimiz sırasında bize yardımcı olan Tokat Valiliği'ne, Özel Kalem Müdürlüğü'ne, Müze Müdürü Sayın Birsal Özcan'a, Tarım İl Müdürü Sayın Sıddık Aktaşçı'ya, Müdür Yardımcısı Sayın Atilla Aslan'a, Zile araştırmalarımızda bize yardımcı olan Kaymakam Vekili J. Kd. Yzb. Sayın Mehmet Gün'e, Kütüphane Müdürü Öğretmen Sayın Mustafa Zengin'e candan teşekkür ederiz.

Oniki yıldan beri Orta Karadeniz Bölgesi'nde Arkeolog Nesrin Özsaıt ile birlikte sürdürdüğümüz araştırmalarımıza bu yıl Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Doktorant Özdemir Koçak, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Araş. Gör. Hamdi Şahin, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Araş. Gör. Abdullah Dündar, Kimyager Nihal Ozan, öğrencilerimizden Özgür Kahraman, Bakanlık Temsilcisi olarak da Ankara Etnografya Müzesi'nden Arkeolog Yaşar Kepenek katılmıştır. Sayın Kepenek'e ve ekip üyelerine özverili ve uyum içindeki çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

Tokat araştırmalarını önümüzdeki yıllarda, daha kapsamlı ve ayrıntılı sonuçlarıyla birlikte kaleme alacağız. Şimdi burada, Tokat'ta yaptığımız araştırmalara geçmeden önce, bizden önce gerçekleştirilen bazı araştırmalara, araştırmacılarıyla birlikte, ismen değinmek istiyoruz.

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı 3446- İSTANBUL

(1) Proje sayısı 596/171193'tür.

Tokat, 1613'den günümüze kadar pek çok seyyah-arştırmacı, coğrafyacı, arkeolog, epigraf, sanat tarihçisi ve tarihçi tarafından arştırılmıştır. Özellikle 1890'dan hemen sonra D.G. Hogart, J.A.R. Munro yollar; 1899'dan itibaren J.G.C. Anderson, F. ve E. Cumont ile H. Gregoire antik yerleşmeler, yazıtlar (*Studia Pontica* II, Bruxelles 1906) üzerinde çalışmışlardır. J.L. Myres'in Bolos Höyük (bugün Aktepe) keramiklerini yayınlamasından sonraki yıllarda, Amerikan Doğu Cemiyeti adına H.H. von der Osten'in bölgede, özellikle M.Ö. II. binyılı yerleşmelerini arştırdığını biliyoruz.

1944 yılında İ.K. Kökten'in yüzey arştırmalarını (*Belleten* VII/32, 1944, s. 679; *TT Kongr.* IV, 1952, s. 197); 1945'de E. Akurgal, N. ve T. Özgüç, Y. Boysal'ın Maşat Höyük kazıları; 1952'de R. Temizer'in Kayapınar; 1956'da T. Özgüç-M. Akok'un Horoztepe kazıları izlemiştir (*Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*, Ankara 1958).

1955 yılında Ch. Burney, Sakarya havzasından, doğuda Tokat ve Sivas'a kadar olan geniş bir arazi kesiminde yüzey arştırması yapmış, bunlardan Tokat ve Sivas dışındaki sonuçları yayınlamıştır (*AS* VI, 1956, s. 179-203). Burney'in Tokat ve Sivas kesimindeki yerleşmelerden topladığı (özellikle Demir Çağı) keramiklerini G.E.S. Durbin yayınlamıştır ("Iron Age Pottery from the Provinces Tokat and Sivas", *AS* XXI, 1971, s. 99-124, fig. 1-8).

T. Özgüç başkanlığındaki bir ekip tarafından 1973'de Maşat Höyük kazılarına yeniden başlanmış ve 1985 yılına kadar sürdürülmüştür. (T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Arştırmalar*, Ankara 1978; - Maşat-höyük II, Ankara 1982.).

Tokat'ta 1978'den itibaren E. Olshausen ile J. Biller antik kentler ve tarihi coğrafya; D. French, antik yollar üzerinde; Bernard Remy ve Fransız arştırma grubu, Tokat Müzesi Müdürlüğü ile birlikte Sulusaray'da çalışmışlardır.

Son yıllardaki bu çalışmalar sürdürülürken, Tokat Müzesi Müdürü Ahmet Topbaş Turhal Ulutepe'de; ondan sonra görevi devralan Müdür Birsal Özcan, Sulusaray, Erbaa, Niksar, Almus'da ve daha birkaç yerde kurtarma kazılarının yanı sıra, bir çok höyük ve yerleşmenin tescilini de yapmıştır.

Bunlardan başka, 1989 ve 1991 yıllarında, A. Özçaglar tarafından Tokat'ın Zile-Turhal ve esas olarak da Kazova ile yakın çevresinin morfolojik özellikleriyle birlikte eski yerleşmeleri vermiştir (*Coğrafya Arştırmaları* 1/1, 1989, s. 185-195, Res. 1-8+Hrt.+Şekil; -3, 1991, s. 61-72, Res. 1-14+Hrt. 1-3).

Biz, 1986'da Amasya ve Samsun'da başladığımız yüzey arştırmalarına, aşağıda işaret edildiği gibi, 1988, 1990-1993 ve özellikle 1997 yılında Tokat'ta devam ettik.

1997 yılı çalışmalarımıza, önce Tokat Müzesi'nde yaptığımız kısa bir incelemeden sonra, Tokat Merkez ilçe, Pazar, Turhal ve Zile ilçelerinde devam edilmiştir. Burada, henüz yeterince tamamlanamayan Zile'nin dışındaki 1997 yılı arştırma sonuçlarını vereceğiz. Bu çalışmalarımıza, 1988 yılı Tokat ili yüzey arştırmalarımız sonucunda yayınladığımız Erbaa'nın dışında, aynı yıl Tokat Merkez ilçe, Niksar, Almus ilçelerinde tespit ederek incelediğimiz üç yerleşmeyi de ekleyeceğiz. Ayrıca Ordu'nun Mesudiye ilçesi arştırmaları sırasında, Tokat'ın Reşadiye ilçesine de geçilerek arştırmalar yapılmıştır. Ancak burada elde ettiğimiz sonuçları yayınlama imkanı olamamıştı. Bunları da ana özellikleriyle verdikten sonra 1997 yılı arştırmalarına geçilecektir.

1988 Yılı Araştırmaları

İşaret edildiği gibi, Erbaa'daki² sistematik yüzey araştırmalarından sonra, bölgeyi tanımak amacıyla yaptığımız ön çalışmalarda, aşağıda değineceğimiz Kabatepe (Tümbek) Höyük, Kaletepe ve Komşu Tepesi yerleşmelerini tespit ettik (Harita : 1).

Kabatepe (Harita No : 177, Resim : 1)

Tokat'ın 15 km. kadar güneybatısında Merkez ilçeye bağlı Karatepe Köyü ve çevresini araştırdık³. Burada, Karatepe Köyü'nün 1 km. güneydoğusunda, Tokat-Artova yolunu 500 m. doğusunda Tümbek Mevkii'nde (Kabatepe) tesviye edilmiş bir höyük tespit ettik. Ova yüzeyi ile aynı seviyede olan höyükte İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk. Bugün belirli bir yüksekliği olmayan yerleşmenin boyutlarını belirlemek güçtür.

Hüseyingazi-Kaletepe (Harita no : 176, Resim : 2)

Niksar'ın 8 km. kadar güneydoğusunda yer alan Hüseyingazi Köyü'ndeki araştırmalarımızda, Kaletepe'de bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. Keramikler Kaletepe'nin köye bakan etek ve yamaçlarından itibaren tepeye kadar açılan yolun her tarafında bulunmaktadır. Kaletepe'ye İlk Tunç Çağı'ndan sonra, Orta Tunç ve Frig Çağı'nda, daha sonra da Roma Çağı'nda yeniden yerleşmiştir. Tepenin kayalık kısmına Roma Çağı'nda bir kaya mezarı da yapılmıştır.

Komşutepesi (Harita No : 178)

Almus ilçesinin 23 km. kadar doğusundaki Akarçay Köyü'nün güneyinde Komşutepesi adı ile bilinen doğal tepe üzerinde bir yerleşme tespit ettik. Almus-Armutalan-Durudere-Haydaroğlu-Reşadiye dağ yolu ile baraj gölü arasında yer alan höyüğün ova yüzeyinden yüksekliği 8 m., çapı da 100 m. kadardır. Yer yer tahrip edilmiş olan höyük yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler görülmektedir.

Reşadiye İlçesi Araştırmaları

Tokat'ın 80 km. kuzeydoğusunda yer alan Reşadiye⁴ ve çevresinde 1988 yılında kısa süren bir ön araştırma yapmıştık. 1990 yılında Ordu'nun Mesudi-

(2) Araştırma Sonuçları için bkz. M.Özsait, "1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", TTK. XI/1, 1990, s. 113-117, Lev. 27-29.

(3) Artova ilçesi, Sulusaray ve Çamlıbel Beldesi'ne de gittik. Çamlıbel'de Aktepe (Bolos) Höyüğü ayrıntılı olarak inceledik.

(4) Reşadiye araştırmalarına başladığım sırada, Sayın Prof. Dr. Nurhan Atasoy, amcaları Prof. Dr. Ali Rıza Atasoy'un bu ilçeyle ilgili yazmış bulunduğu kitaptan beni haberdar etmiş ve bizzat bu eserin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Kendilerine candan teşekkür ederim. Kitap, (ATASOY, A. R.; Tokat Reşadiye İlçesi "Halk Kitabı" - Tarih, Coğrafya, Tarım, Eğitim, Sağlık, Köyler ve Yetişen Zatlar-, İstanbul 1950) bugün de bölgenin tarihi coğrafyası, kültürü ve folkloru yönünden çok ya-

ye ilçesi araştırmalarımız sırasında⁵, bu ilçeye sınır olan Reşadiye'nin kuzeydoğusunda, 1990-1993 yılları arasında, aralıklarla Kuyucak, Yahsiyan (Yağsiyan), Eymir, Demircili, Konak, Danışment ve Çınarcık köyleri ile Selemen Yaylası'nı da araştırdık. Ayrıca Tokat, Ordu ve Sivas illeri arasında yer alan 2000 m. yüksekliğindeki Erdem (Herdem) Tepesi ve Erdem Pınarı ile tepedeki mezarlığı inceledik. Yine Mesudiye'nin Çavdar Köyü yaylasının (Erdem Kırığı) güneydoğusunda, Sivas'ın Koyulhisar ilçesinin Dağöntü-Sugözü (Dağeksi) Yaylası ile Reşadiye'nin Elma Köyü (Umurca) düzlüğündeki *Kalacuk Höyük*⁶ ve yerleşmeleri incelenmişti. Daha önce işaret ettiklerimizin dışında, Konak, Kuyucak ve Yahsiyan köylerinde elde ettiğimiz sonuçları ana özellikleriyle vereceğiz⁷.

Konak Köyü çevresinde yapılan araştırmalarda Çağşak, Tilkitepe ve Dolmatepe mevkiilerinde üç yerleşme yeri daha tespit ettik. Bulundukları mevkiye göre adlandırdığımız yerleşmeler çok tahrip edilmiştir.

Çağşak (Harita No : 179, Resim 3, 4 Üst Sıra)

Konak Köyü'nün 3 km. kadar kuzeyinde Demircili-Baydarlı-Hasanşeyh karayolunun hemen kuzey kıyısında Çağşak Deresi'nin doğusunda, yaklaşık 50 m. çapında, 3 m. yüksekliğinde olan bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. Yanından akan dereden dolayı isim verdiğimiz yerleşme, yol yapımı sırasında karayolları yetkililerince ağır bir şekilde tahrip edilmiştir.

Tilkitepe (Harita No : 180, Resim : 5, 6)

Konak Köyü'nün 150 m. kuzeydoğusunda, 15 m. yüksekliğinde 100x250 m. boyutlarındaki Tilkitepe'nin mevcut yüzey buluntularından, buraya İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşildiği anlaşılmaktadır. Resimde görüleceği gibi, yerleşme önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Tahrip edilen kesimlerde, İlk Tunç Çağı keramiklerinin yanı sıra, Tilkitepe'ye Frig Çağı'nda da yoğun olarak yerleşildiğini gösteren keramikler görülmektedir.

Dolmatepe (Harita No : 181, Resim : 4 Alt Sıra)

Konak Köyü'nün 600 m. kadar kuzeydoğusunda yer alan Dolmatepe yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler bulduk. Yakla-

rarlı bir çalışmadır. Reşadiye'deki (İskefsir) yüzey araştırmalarımız sırasında çıktığımız Erdem Kırı (s.92), Ordu'nun Gököy, Mesudiye; Sivas'ın Koyulhisar; Tokat'ın Reşadiye ilçeleri arasında yer alan Selemen Pazarı (haftalık bir kırı pazarı s. 89 vd.), doğal yollar, iklim gibi bilgiler yanında Sayın Atasoy, o devirde ekolojik dengenin bozulmaması için var gücü ile çalışmıştır. Biz burada kendilerine, bölgede yaptığı sağlık ve kültür hizmetlerinden dolayı candan teşekkür ediyoruz. Kipta, aynı zamanda, uzağı çok iyi gören idealist bir aydının kaleminden, Anadolumuzun bu ilçesinden elli yıl öncesine ait kesiti görüyor, o günleri tekrar yaşıyoruz.

- (5) M. Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", AST IX, 1992, s. 357-376; -"1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", AST X, 1993, s. 311-330; -"1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", AST XI, 1994, s. 285-300; -"1993 Yılı Ordu Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", AST XII, 1995, s.459-482.
- (6) M. Özsait; AST XI, 1995, s. 466 vd., Res 23-25.
- (7) Tokat ve Ordu'da 1988-1993 yılları arasındaki araştırmalarımızda ekibimize Bakanlık Temsilcisi olarak katılan Aliye Usta, Ömer Çakır, Hamdi Ekiz, Soner Ateşoğulları, Yavuz Açıkbaş ile Mesudiye-Reşadiye araştırmalarında yardımını aldığımız Sayın Azmi Karaduman'a candan teşekkür ederim.

şık 80x140 m. boyutlarında ve 10 m. yüksekliğindeki doğal tepe üzerindeki yerleşmenin boyutlarını belirlemek güçtür.

Köyiçi Höyüğü (Harita No : 85, Resim :7-9)

Reşadiye'nin 32 km. kuzeydoğusunda yer alan Kuyucak Köyü araştırmalarımızda, köyün güneydoğusunda tespit ettiğimiz yerleşmeye mahalli adından dolayı Köyiçi Höyüğü adını verdik. Tahribata uğrayan höyük yüzeyinde İlk Tunç Çağı, yerleşmesine ait oldukça kaliteli, beyaz boya bezekli ve monokrom, siyah ve kırmızı astarlı keramikler bulduk Ayrıca, höyük yüzeyinde, bölge yerleşmelerinde yaygın olan karataşlardan yapılmış aletlere de rastlanmaktadır.

Kömüşarmudu (Harita No : 84, Resim :10-12)

. Yahsiyan Köyü'nün 1 km. kadar batısında tespit ettiğimiz yerleşme Kömüşarmudu ya da Bülbül Tepesi olarak da bilinmektedir. 60 m. çapında, ova yüzeyinden de 5 m. kadar yüksekliğinde olan yerleşme Yahsiyan-Demircili-Hasanşeyh yolunun 150 m. kadar güneyindedir. Geniş ve verimli ova ortasında yer alan Bülbül Tepesi'nin batısından akan bir dere tarafından kısmen tahrip edildiğini gözledik.

Bülbül Tepesi yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk. Yerleşme yaklaşık 200.000 m² genişliği olan bir ovanın ortasındadır. Yerleşmeye gelmeden onu çeviren tarlaların içinde yaygın olarak volkanik kökenli karataşlardan yapılmış, yaprak biçimli, bazıları bifacial kazıyıcılar ile sonsal aletler bulundu. Bunların bir kısmı Mesudiye Erik Köyü Evliya Tepesi buluntularıyla benzerlik göstermektedirler.

Taş aletlerden bir kısmını da yerleşme üzerinde bulduk. Burada, üzerinden parça koparılan büyük bir karataş da görülmektedir. Bölge yerleşmelerinde yaygın olarak gördüğümüz bu taş aletler üzerinde çalışılmaktadır.

Yahsiyan Köyü'nün güneydoğusunda kalan Tilkiini Tepe ile güneybatısındaki Katırsağan Tepesi incelendi. Tilkiini Tepe'de eskiye işaret eden herhangi bir buluntuya rastlanmadı. Buna karşılık Katırsağan Tepesi'nde, gerek Mesudiye'de ve gerekse Reşadiye'de işaret ettiğimiz yerleşmelerin yüzeyinde alet olarak gördüğümüz volkanik kökenli karataşların yatağını bulduk. Etekleriyle birlikte yaklaşık 150 m. çapında olan Katırsağan'ın yüzeyinde gördüğümüz karataş kalıntılarından dolayı burasının bir işlik (atölye) olabileceğini düşünüyoruz. İleride eğer buraya tekrar gidebilme imkanımız olursa, konuya , daha kapsamlı çevre araştırmalarıyla açıklık kazandırabileceğimiz umudundayız.

Tokat Merkez İlçe

Tokat Merkez ilçeye bağlı Yazıbağı Köyü araştırmalarımızda Engüren Höyük ile Asar Tepesi incelenmiştir.

Engüren Höyük (Harita No : 186, Resim : 13, 14)

Yazıbağı Köyü'nün 4 km. güneydoğusunda, Yeşilirmak'ın 500 m. kuzeybatısında yer alan höyüğün batı etekleri üzerine ev yapılarak tahrip edilmiştir. 100x150 m. boyutlarında ve 4 m. kadar yüksekliği olan höyük yüzeyinde Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, M.Ö. II. binyıl, Frig ve Ortaçağ yerleşmelerine ait keramikler bulduk.

Asar Tepesi

Yazıbağı'nın 3 km. kuzeybatısında, Kat Kasabası'nın 4 km. kuzeydoğusundaki Yazıbağı Yaylası'nda bulunan Asar Tepesi'ni, üzerindeki buluntulara göre Geç Antik Çağ'a tarihleyebiliriz.

Bunların dışında, Turhal'a bağlı Kat Kasabası'nda yapılan araştırmalar sonucunda iki Roma Çağı yerleşmesi tespit edildi.

Çillobağlar

Kat Kasabası'nın 1.5 km., Kat ziyaret yerinin 500 m. doğusunda Çillobağlar Mevkii'nde Roma Çağı keramikleri veren bir yamaç yerleşmesidir. Tahrip edilen kesimlerde, tuğla örgü ve Roma Çağı mezarları da görülmüştür.

Mahmutlu Tepe (Dede)

Kat'ın 3 km. kuzeybatısındaki Kat Yaylası'nın güneyinde yer alan Mahmutlu Tepe (1449 m.) üzerinde tahrip edilen kesimlerde Geç Roma Çağı'na ait az sayıda keramik görülmüştür.

Ali Tepesi (Üçgözen) (Harita No : 182; Resim 15-17)

Şenyurt Beldesi'ndeki çalışmalarımızda, mahalli olarak Ali Tepesi ismini taşıyan bir yükseliyi inceledik. Üçgözen'in 2 km. kuzeyinde yer alan Ali Tepesi Durbin'in kayıtlarındaki (Nr. 130-Üçgözen DÇG Klasik : Turhal Dökme-tepe) Üçgözen olmalıdır Zira çevrede yaptığımız araştırmalarda Üçgözen'e Ali Tepesi'nden daha yakın olan bir yerleşme yeri bulamadık.

Taban çapı yaklaşık 125 m., yüksekliği 35 m. kadar olan Ali Tepesi, tümülse benzediğinden, neredeyse yarıdan kesilerek uçak alanı gibi düzeltilmiştir. Düzeltilen kesimde anatoprağa kadar inilmiştir.

Burada, Durbin'in de işaret ettiği gibi kaliteli, boyalı ve monokrom Frig keramiklerinin yanı sıra, tepenin eteklerinde Hellenistik ve Roma Çağı'na ait keramikler vardır. Biz, Durbin'den farklı olarak da tepenin güney ve güneybatısında geçen zaman içinde yapılan tahribatlar sonucu gün ışığına çıkan Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk (Resim: 17, üst sıra).

Deliktaş (Harita No : 184, Resim : 18, 19)

Deliktaş, Asarcık'ın (Şenyurt) 2 km. kadar kuzeybatısında, Mercimek Dağı'nın (1203 m.) güneydoğu eteklerindeki fazla geniş olmayan düz alanda

yapılmış bir sarnıç ile, dağın doğu cephesinde, ovadan ve yoldan görülen, bir kaya mezarı bulunmakatdır.

Sarnıcın bulunduğu düzlükte, kaya mezarının önü ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Frig Çağı yerleşmelerine ait boyalı ve monokrom keramikler bulduk. Yine, keramiklerden buraya Roma Çağı'nda da yerleşildiği anlaşılmaktadır. Kayalığın Kazova'ya bakan kesiminde görülen sarnıç ve kaya mezarı bu son dönemde yerleşenler tarafından yapılmış olmalıdır.

Anakayaya oyulmuş ve oval olan sarnıcın boyutları 2.40x1.90 m., mevcut derinliği de 4 m. dir. Kaya mezarı, semerdam şeklinde oyulmuş (iç yüksekliği 1.20 m.), tek klinelidir (2.20x0.60 m.). Merdiven çıkışının DSİ tarafından atılmış olduğu söylenmiştir.

Katmerkaya (Harita No : 183, Resim : 20, 21)

Turhal-Çaylı-Şenyurt arasındaki araştırmalarımızda, TİGEM arazisi girişinde Katmerkaya yerleşmesini tespit ettik.

Turhal-Şenyurt karayolunun Kazova Tarım İşletmeleri'nin (TİGEM) girişinin hemen kuzeybatısında ve Çaylı Köyü'nün kuş uçuşu 4 km. batısındaki Katmerkaya, işletmenin kuzeybatısını çeviren sarp Eğer Tepe'nin (696 m.) alçak olan ikinci yükseltisi üzerindedir.

Yaklaşık olarak 80x125 m. boyutlarında, 30 m. kadar yüksekliği olan kayalık yerleşmenin yüzeyinde, İlk Tunç I, Orta Tunç, Demir Çağı'na (boyalı ve monokrom Frig) ait iyi işçilik gösteren keramikler bulduk.

Pazar ilçesinin Dereköy, Dereçaylı, Kalederesi köyleri ile bir doğa harikası olan Balıca Mağarası incelenmiştir. Dereköy'de Çavundur Höyük (Durbin 146), Kale, Dereçaylı Köyü'nde Bekçilik Tepe tümülüsleri ile aşağıda işaret edileceği gibi Kalederesi Köyü sınırları içinde olan Kale Höyük araştırılmıştır. Pazar Kervansarayı'nın yürekler acısı durumu görülmüştür.

Kale Tepe (Harita No : 189, Resim: 22, 23)

Pazar ilçesinin güneybatısında yer alan Kaledere-Üzümlören köyleri çevresini araştırdık. Burada Kalederesi'nin 1 km. kuzeyinde, Üzümlören Köyü'nün 4 km. kuzeybatısındaki Kale Tepe yerleşmesini inceledik. Fırat Suyu'nun 200 m. kuzeybatısında, verimli ovanın ortasında, çapı 100 m. yüksekliği de 10 m. olan yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı'na ait keramikler bulduk.

Mahperi Hatun Kervansarayı (Resim: 24, 25)

Pazar ilçesinin Tokat girişi üzerinde, 1237 yılında yapılmış olan Mahperi Hatun Kervansarayı bulunmaktadır. Yurdumuzda, bildiğim kadarıyla az örneği olan bu kervansarayın acı hali, ekip üyelerimizi derinden yaralamıştır. İlçenin hemen girişindeki bu anıtsal yapının portalı ve dış duvarlarının büyük bir kısmı ayaktadır. Ata yadigarı, ayrıca da damgamızı taşıyan bu güzel anıtın çok bakımsız ve her geçen gün biraz daha tahrip edilmekte olduğunu üzülerek

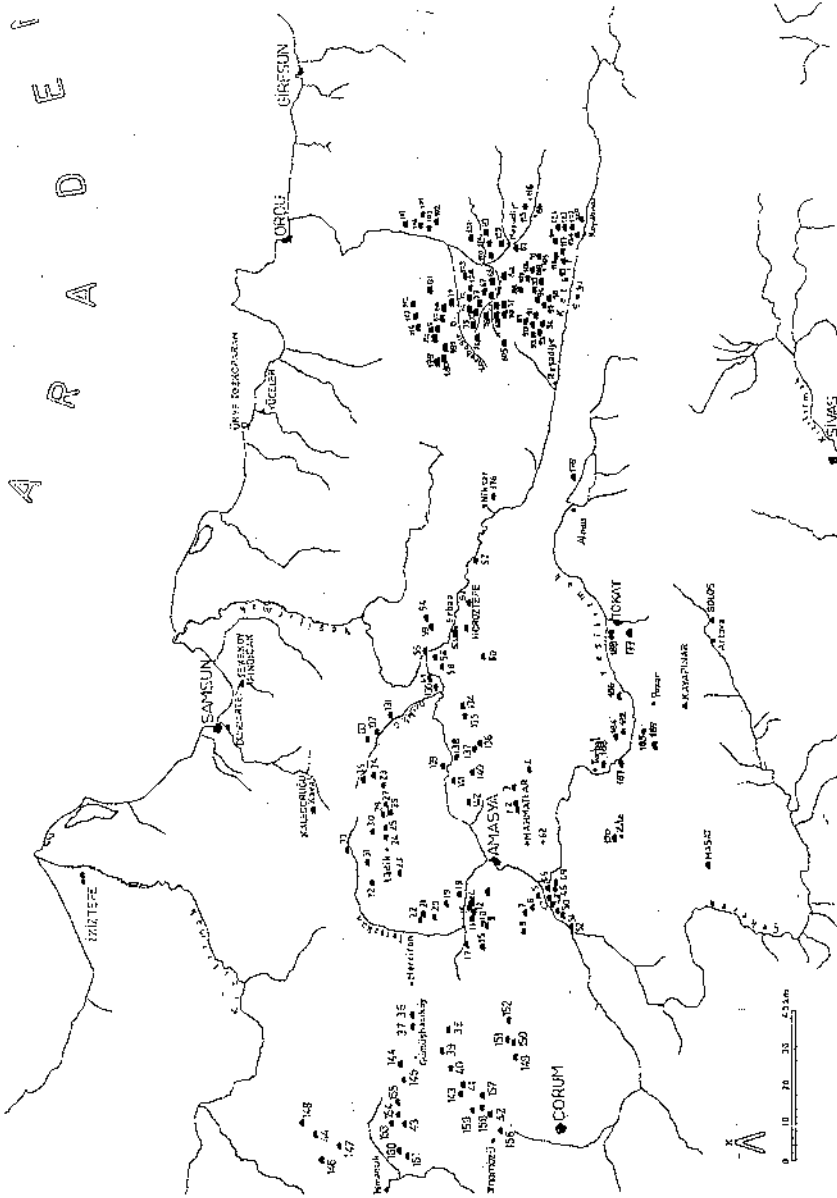
izledik. Mevcudu korumak amacıyla öncelikle buraya bir bekçi görevlendirilmesi, çevresinin düzenlenmesi, eyvan duvarları altından sökülen taşların, küçük emekle yerine yerleştirilmesi, sonradan da büyük restorasyona geçilerek bu yapıya bir fonksiyon kazandırılması, geçmişe saygı yanında, bölgenin turizmi açısından da gereklidir.

Son derece olumlu sonuçlar sağladığımız Orta Karadeniz Bölgesi yüzey araştırmalarına, önümüzdeki yıllarda da devam etmek düşüncesindeyiz.

YERLEŞMELER (HARİTA : 1)

1-Koşapınar	39- Selçuk	77- Kınıklar
2-Elipınar	40- Asarcık (ÇAL)	89- Maltepesi
3-Sarımeşe	41-Yeniköy	78- Meydandüzü
4-Perçemlikaya	42-Hamamözü	79- Ziyaret Tepesi
5-Dökmetepe	43-Niyazbaba	80- Naltepe
6-Bozhöyük	44-Kartalkaya	81- Evliya Tepesi
7-Gökhöyük-Somtepe	45- Ayvalıpınar I	82- Tepedibi
8-Doğantepe	46- Ayvalıpınar II	83- Kıyan
9-Eğrektepe	47- Cinlitepe	84- Kömüşarmudu
10-Sarıkaya	48- Yalnıztepe	85- Köyiçi
11-Göllübağlar I	49- Kavançayır	86- Buzluk
12-Bekçikepesi	50- Çaylakdeğirmeni	87- Çiftlikarıca
13-Türkmenlik	51- Toklutepe	88- Ziraat Tepesi
14-Aşıtepesi	52- Kocamantepe	89- Maltepesi
15-Dereağıl	53-Tuğla Fabrika H.	90- Tepetarla
16-Kanatpınar (Devret)	54- Karayaka	91-Kargatepesi
17-Yoğutçubaba	55- Kale	92- Söğütözü
18-Kilise-tepe	56- Kızılçubuk	93- Karapınar I
19-Kumaztepe	57- Untepe	94- Karapınar II
20-Alevitepe (Kümbettepe)	58- Çayönü	95- Yazıtarla
21-Ahuri	59- Kömüşlük	96- Kuzuluk Boğazı
22-Oğulbağı	60- Teveri	97- Çukurçayır
23-Sarıgazel	61- Çernik	98- Hohurdan
24-Kümbettepe	62- Nekropol	99- Pilav Tepesi
25-Devşerkaya	63- Sonusa (Kabayar)	100- Dayılı Yaylası
26-Tombultepe	64- Göllüyazı	101-Harmanyeri Tepesi
27-Kilise-tepe	65- Harmancık	102- Çamaşluoğlu Tepesi
28-Kurban	66- Çamarası I	103- Sayaca tepesi
29-Köyiçitepesi	67- Çamarası II	104- Nal Tepsisi
30-Ağcetepe	68- A. Güngörmez I	105- A. Güngörmez III
31-Dedealtıtepe	69- A. Güngörmez II	106- Işılar I
32-İnkaya	70- Y. Güngörmez I	107- Işılar II
33-Salur (Yüktepe)	71- Y. Güngörmez II	108- Işılar III
34-Dolmatepe	72- Güleyni Tepesi	109- Işılar Nekropol
35-Kaletepe	73- Körüktepesi	110- Azmikale
36-Hacıpınarı	74- Çağlayankaya	111- Atıolu (Bayır)
37-Karacaören	75- Bektaş Tepesi	112- Dıgılıkaya
38-Kıdımpınarı	76- Esmahan Pınarı	113- Fırıslık
		114-Abdili Yayla Höyük

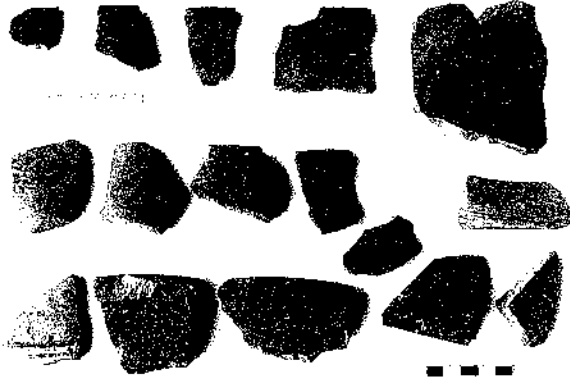
115- Yardere Bahçeler	166- Onhoroz
116- Bahçeler Nekro	167- Aliğa Pınarı
117- Kalacuk I	168- Bekçi Tepesi
118- Kalacuk II	169- Çömezler
119- Kalacuk III	170- Sarıkabın Kışla
120- Kuruseki	171- Terebağı
121- Yeniaslan I	172- Ekinaları
122- Yeniaslan II	173- Büyük Küllük Tepe
123- Yeniaslan III	174- Küçük Küllük Tepe
124- Eğriçimen Yayla H.	175- Onhoroz Pınarı
125- Küllüce	176- Hüseyingazi
126- Çöplük Bostanı	177- Kabatepe
127- Karababa	178- Komşutepesi
128- Şahanlı	179- Çağsak
129- Üçyol	180- Tilkitepe
130- Mülbükü	181- Dolmatepe
131- Ekiztepe	182- Ali Tepesi
132- Kuştepesi	183- Katmerkaya
133- Ilgıncak I	184- Deliktaş
134- Ansar Kalesi	185- Çavundur
135- Yenipınar	186- Engüren
136- Kütüklük	187- Arpaören
137- Budak	188- Çerçi
138- Korama Pınarı	189- Kale Höyük
139- Çambükü	190- Zile Höyük
140- Kale Tepe	
141- Çömleklik	
142- Akyazı Tepesi	
143- Yeniköy	
144- İsmail Pınarı	
145- Kabalak Deresi	
146- Akkaya	
147- At Ağılı	
148- Susuz Tarla	
149- Fatma Pınarı	
150- Gaffar Dede I	
151- Gaffar DedeII	
152- Kızlar Kayası	
153- Kayabaşı I	
154- Kayabaşı II	
155- Sultan Çayırı	
156- Tekke Tepesi	
157- Cittirin Bayır	
158- Paralı Tepe I	
159- Paralı Tepe II	
160- Karataş Tepe I	
161- Karataş Tepe II	
162- Karamusa Keh	
163- Seki Tarla	
164- Kalecik Tepesi	
165- Kötü Tepe	

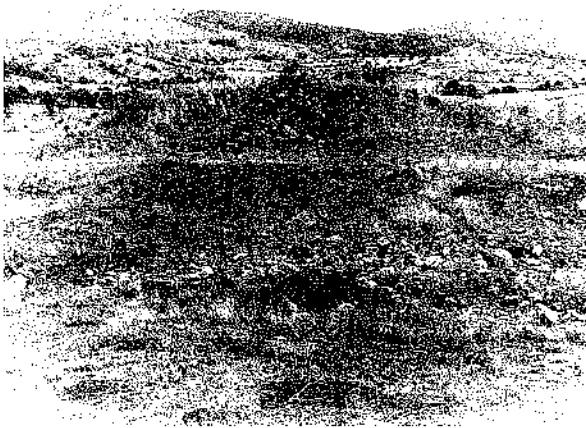
Harita 1 : Orta Karadeniz Bölgesi yerleşmelerinden bir grup

Resim 1 : Kabatepe buluntularından örnekler

Resim 2: Hüseyigazi-Kaletepe buluntularından örnekler

Resim : 3 Çağsak Höyük, güneybatıdan

Resim 4 : Çağsak Höyük buluntularından örnekler (üst sıra)
Dolmatepe buluntularından örnekler(alt sıra)

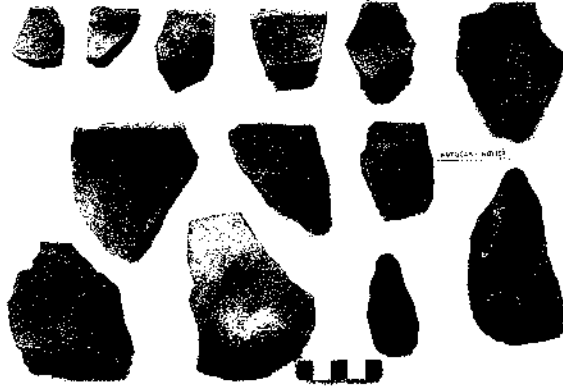
Resim 5: Tilkitepe, güneydoğudan

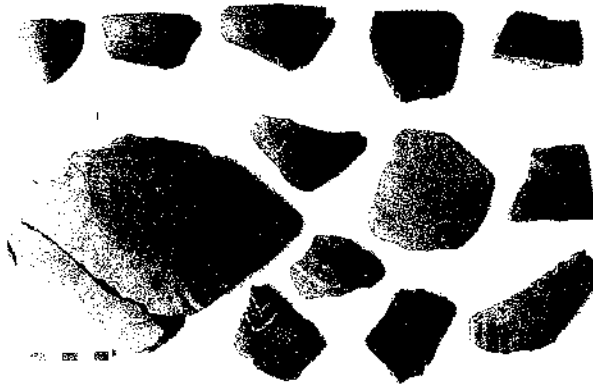
Resim : 6 Tilkitepe buluntularından örnekler

Resim 7: Kuyucak Köyiçi Höyük, güneydoğudan

Resim 8: Kuyucak Köyiçi Höyük buluntularından örnekler

Resim 9 : Kuyucak höyük keramiklerinden ör-nekler

Resim 10: Kömüşarmudu, güneybatıdan

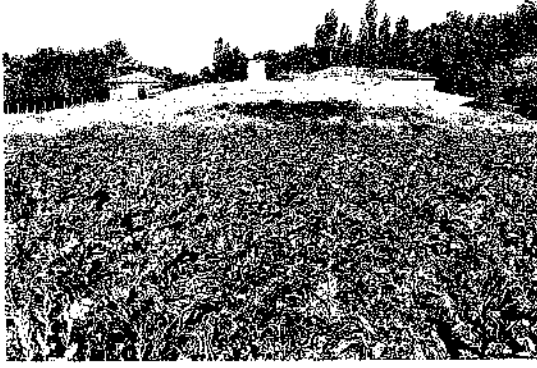

Resim 11: Kömüşarmudu keramik buluntularından örnekler

Resim 12: Kömüşarmudu ve Evliya Tepesi taş aletlerinden örnekler

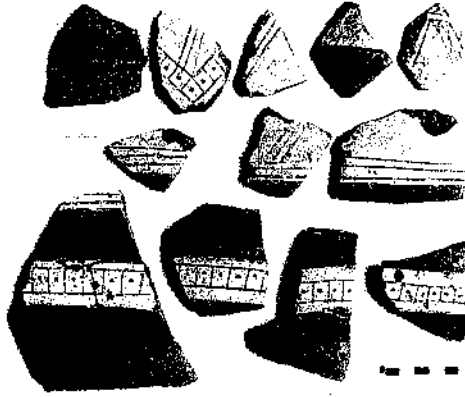
Resim 13: Engüren Höyük, güneydoğudan

Resim 14: Engüren Höyük buluntularından örnekler

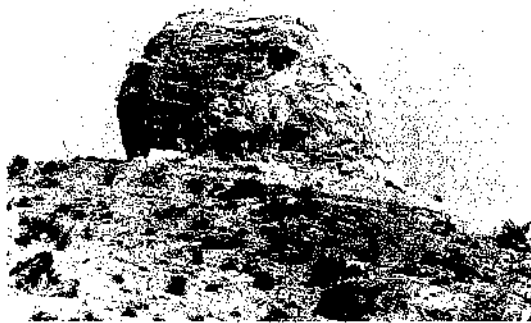
Resim 15: Ali Tepesi (Üçgözen), güneyden

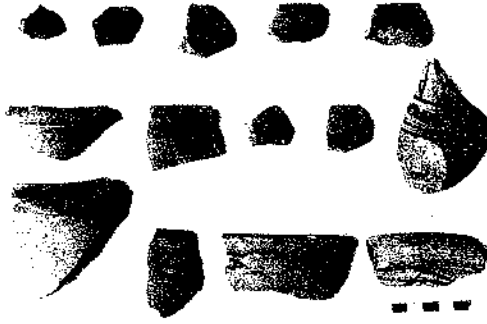
Resim 16: Ali Tepesi Demir Çağı buluntularından örnekler

Resim 17: Ali Tepesi buluntularından örnekler

Resim 18: Deliktaş, güneybatıdan

Resim 19: Deliktaş buluntularından örnekler

Resim 20: Katmerkaya, kuzeydoğudan

Resim 21: Katmerkaya buluntularından örnekler

Resim 22: Kale Tepe, güneybatıdan

Resim 23: Kale Tepe buluntularından örnekler

Resim 24: Mahperi Hatun Kervansarayı, iç kesim

Resim 25: Mahperi Hatun Kervansarayı, portal

BALIKESİR İLİ AYVALIK VE GÖMEÇ İLÇELERİNDE PRE VE PROTOHİSTORİK YERLEŞMELER YÜZEY ARAŞTIRMASI 1997¹

Engin BEKSAÇ*

Kuzeybatı Anadolu arkeolojisinin az bilinen bölgelerinden olan Edremit Körfezi'nin güneyinde kalan kesim içinde Gömeç Ovası ilginç bir durum arz etmesine rağmen çok az dikkat çekmiş ve layıkıyla çalışılmamıştır. Güneyinden Madra Dağları ile kuşatılan ova, yanlardan da bu dağların uzantısı olan yükseltilerle kuşatılmıştır. Bu ilginç ova etrafında gelişen ilk sezon esnasında, bölge için materyal kültür verilerine dayalı bir göreceli kronoloji tespit ederek, kültürel süreklilik ve değişim, yerleşme biçimleri ve sistematigi, peyzaj arkeolojisi, yerleşim dinamiği ve periferleriyle birlikte iç ve dış etkileşim ve iletişim, kültürel, ekonomik ve sosyal akışım hakkında ip uçları elde etmek hedeflenmişti. Bu tip çalışmaların gerektirdiği dar bölgeli bir araştırma metodu benimsenerek, Gömeç Ovası'nın en ilginç arkeolojik merkezi olduğu görülen "Trikopi Çiftlik" veya "Kızçiftliği" olarak adlandırılan² höyükten başlayarak ova içine ve etrafındaki yükseltilere yönelinmiştir (Harita: 1).

Gömeç ilçe merkezinin 3 km. kuzeybatısında yer alan "Kızçiftliği Höyüğü" tamamen denize dayalı bir konumda olup, açık denizden görülmeyen bir

* Yrd.Doç.Dr.Engin BEKSAÇ, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi Trakya Üniversitesi 22030-EDİRNE

- (1) 1997 yılı Ağustos ayının ikinci yarısı ve eylül ayının ilk günlerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasına Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Sayın Şeyhmuz Menekşe katılmıştır. O esnada Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde görev yapmakta olan Sayın Şeyhmuz Menekşe ile birlikte, bu yüzey araştırmasını gerçekleştirmemize imkan tanıyan Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Balıkesir İli Valiliği'ne, Gömeç ve Ayvalık kaymakamlıklarına, Gömeç Belediye Başkanlığı ve Jandarma Komutanlığı'na, Balıkesir Müzesi Müdürü Sayın Neriman Özaydın'a ve bütün çalışmamız boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen Körfez Birlik Başkanı Sayın Veli Odabaşı ve Sayın Sevdie Odabaşı ile birlikte, bölgeyi tanımamızdaki içten katkılarıyla bizi yönlendiren Sayın Ekrem Seyhan'a sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.
- (2) David French ve James Mellart tarafından bazı çalışmalarda araştırmalar yapılan ve hatta, bazı haritalarda tam net olmasa da- işaretlendirilmiş bulunan höyük sadece "Troia VI-VII" veya "Orta Bronz Çağı" buluntuları ile bahis konusu yapılmış ve "el yapımı parlak gri keramik" olarak bilinen ve "Troia VI-VII Keramigi" ile çıkan keramikleri ele alan bir tez için de aynen bu durum aktarılmışsa da, bu höyüğün ve çevresinin gerçek bir çalışmasının yapılmadığı bellidir. Hiç bir zaman tescil edilmeden kalan ve önemi anlaşılamayan bu höyük ve çevresi 1977 sonrasında "Arkeolojik

koyun merkezindedir (Resim: 1). Ovadaki artezyen kuyuları ve bugün önemli bir bölümü yazlıklar tarafından tahrip edilmiş bulunan höyük alanında kazılan su kuyularının ve ovadaki görünümünün de kanıtladığı gibi höyük bölgesi yerleşmenin yoğun olduğu erken süreçlerde bir ada olduğu intibasını vermektedir. Özellikle kuzey ve doğu tarafındaki savunma duvarı kalıntıları ile dikkat çeken alanın genel şekillenmesinin güneybatı yönüne doğru uzayan bir oval teşkil ettiği fark edilmektedir. Ayrıca yerleşme biçimi itibariyle iki kısımdan oluşan bir şehir intibasını veren yerleşmenin, Kuzeybatı Anadolu ve Ege Bölgesi'nin Bronz Çağı yerleşmelerini anımsatan özelliği hemen fark edilmektedir (Resim: 2). Batı ve güneyden yazlık villalar tarafından önemli ölçüde yok edilen höyüğün zirvesinde de 19. yüzyılın ikinci yarısına ait bir çiftlik kompleksi yer almaktadır. Bu nedenle höyük üzerinde çalışılabilecek alan çok kısıtlıdır. Fakat buna rağmen verdiği malzeme itibariyle höyüğün çok önemli olduğu görülmektedir. Ovaya açılan kısımlarda daha ince olan tabakalaşma zirveye doğru artmakta ve bu höyüğün yoğun yerleşme bölgesi olduğu kadar, ana çekirdeğinin ve en eski süreçlere inen buluntularının kaynağının bu üst kesim olduğu - yüzey buluntuları itibariyle de- anlaşılmış bulunmaktadır.

Materyal buluntularının yanı sıra özellikle höyüğün batı yönünde karşılaşılan insan kalıntıları, bu kesimin özellikle Roma ve Bizans sürecinde nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir.

Materyal verileri ve keramik buluntuları ve bunların höyük yüzeyine yayılımı bazı periyodik değişimlere işaret eder intibasını vermekte olup, höyüğün Kalkolitik süreçten Roma ve hatta Erken Bizans sürecine kadar iskan edildiğini göstermektedir. Buluntular itibariyle yerleşme Balkanlara, Ege Adaları ve Yunanistan'a olduğu kadar Trakya ve Kuzeybatı Anadolu ve Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerine açılan bir özellik göstermektedir. Yerleşmenin "Geç Bronz Çağı Göçleri" ve "Krizli Yıllar" kadar, "Ege Göçleri" ile de yakın bir teması olduğu bellidir. "Kızçiftliği Höyüğü" Kuzeybatı Anadolu Bronz Çağı kadar, "Karanlık Çağlar" olarak bilinen süreç için de önemli bir yerleşmedir. Bu noktada Antik Çağ tarihçilerinin bölgeyle ilgili anlatılarında rastlanan Pelasgların (Strabon) ve Trakların (Stephanos Byzantinos) bölgedeki varlığıyla ilintili ifadeleri ilginç çağrışımlar yapmaktadır.

Buluntular arasında bulunan çok az sayıdaki dilginin (Çizim: 1) tarihlemesini yapmak güçtür. Fakat Balkan tiplerine yaklaşan kaba siyah hamurlu Kalkolitik- Erken Bronz geçişini temsil eden fincan sapı ve profili ile birlikte, Kuzey ve Orta Balkanlar'ın Kalkolitik süreçleriyle birlikte Ege'nin tüm Bronz Çağı sürecini ve özellikle de "Minos" ve "Miken" kült ortamında karşılık bulunan, üzerinde "Elleri Kalkık" bir kabartma olduğu fark edilen, el yapımı kırmı-

öneme haiz olmadığı gerekçesiyle" iskana açılmıştır. Bu sebeple de bu ova için olduğu kadar, tüm bölge ve Akdeniz dünyası için öneme haiz olan bir Pre-ve Protohistorik merkez yok olmaya bırakılmıştır. Bu gün için çalışılabilecek çok az alanı kalan bu önemli arkeolojik merkezin önemini anlayıp, onu kurtarmak için çaba sarf etmekteyiz.

Bu noktada, "Trikopi Çiftlik" olarak, bu bölgeden geçen Th.Wiegand tarafından da ele alınan yerleşmenin sadece bir iki Geç Roma ve Erken Bizans buluntusuyla anılması ilgi çekicidir. 20. yüzyıl başında bu alanı gördüğünü belirten Wiegand'ın yüzeydeki zengin Pre-ve Protohistorik buluntuları görmemesi kadar, diğer araştırmacıların sadece belirli bir dönemle yetinmesi de çok ilginçtir. (Bkz.Th.Wiegand, "Reisen In Mysien", Mittheilung des Kaiserlich Deutschen Archeologie Instituts, Athenische Abteilung, Vol.XXIX, 1904, s.260-262)

zı kaba dolgulu pitos parçası (Çizim: 2) ve düz dipli keser (Çizim: 3) yine yerleşme ve Tesselya, Balkanlar ve Kuzeybatı Anadolu ilişkisini gösteren bir örnek olarak Akdeniz konteksti içinde “Erken Bronz Çağı” içine yerleştirilebilir³.

Yüzey buluntuları arasında daha önce de bahsedildiği gibi⁴, Troya VI-VII keramikleri önemli bir yekün tutmaktadır. Fakat bu tip yanında pembe-bej hamurlu “Miken” veya “Miken Devri” keramikleri de çok sayıda olup (Çizim: 4), Troya, Panaztepe, Limantepe ve Baklatepe gibi Ege kıyısı “Bronz Çağı” yerleşmeleriyle bağıntılı malzeme göstermektedir. M.Ö. 2. binin sonlarına çıkan bu süreç için önemli bir merkez olduğu fark edilen yerleşmenin, Edremit Körfezi’nin diğer kesimleriyle de yakın ilişkisi bellidir. Bu noktada, yerleşmeden çok uzak olmayan ve Edremit ilçe merkezinin kuzeybatısında yer alan “Araplar Höyüğü” üzerinde bulunan ve “kahverengi parlak açık” ve “gri parlak açık” iki tiple temsil edilen keramiklerin tıpa tıp aynısı burada da karşımıza çıkmıştır⁵ (Çizim: 5, 6). Ayrıca, Pembe-bej keramiklerin formlarını hatırlatan fakat kahverengi açık “Barbar Keramikleri” de önemli bir yekün tutmaktadır (Resim: 7).

Diğer keramik buluntuları arasında “Sub-Miken” keramik parçaları (Çizim: 8 a,b,c) ile birlikte, çok sayıda “Minyan” olarak bilinen gri keramiklere de rastlanmıştır (Çizim: 9, 10). Bu “Bronz Çağı” sonu ve Ege Göçleri’yle çakışan “Karanlık Çağ” malzemesi içinde tip ve form olarak “Minyan” keramiği ile benzeşen, fakat “Zeytuni Açık” parlak bir dış yüzey gösteren keramik Trakya’da Aeoller tarafından kurulmuş olan Ainos (Enez) üretimi olan bir keramikle özdeşleşmektedir⁶.

Bu keramikler dışında, buluntular arasında daha çok Trakya’dan tanınan tipte “Erken Demir Çağı” süreci ile ilintili kaba dolgulu siyah keramiklere de rastlanmaktadır. Bunlar arasında bir sap ve boyun Bulgaristan’daki benzerleri ile M.Ö. 7-6. yüzyıllar sürecine tarihlendirilebilir. Fakat siyah keramiklerin parlak açık örnekleri yanında, gri hamurlu “Minyan” keramiği benzeri form ve hamurlu olup, cidarı siyah parlak açık bir keramik tipi de vardır. Bunlar daha çok Kuzeybatı Anadolu’nun iç kesimleriyle bir ilişkiyi gösterir gibidir.

“Karanlık Çağlar” süreci için en ilginç buluntular ise M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenebilecek kırmızı hamurlu ve Ege adaları, Yunanistan ve İtalya ile birlikte Batı Anadolu kıyıları ve Kuzey Ege kıyıları ve Balkanlar’da benzerleri görü-

(3) Höyük üzerinde yaptığımız yüzey araştırması esnasında bulduğumuz ve Balıkesir Müzesi’nde bulunan -keserin hemen hemen aynı boyutlarda olan bir benzeri Sayın Halime Hüryılmaz tarafından Gökçeada’da gerçekleştirilen Yenibademli Höyük kurtarma kazısında bulunmuştur (Halime Hüryılmaz, “Gökçeada-Yenibademli Höyük 1996 Yılı Kurtarma Kazısı”, XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, vol. I, Ankara 1997, s.357-378, Resim:11). Adı geçen araştırmacının başka keserler de bulduğunu öğrenmekteyiz. Bu noktada, bu keser benzeri örneklerin Bergama çevresinde de bulunduğu bilinmektedir.

Bu buluntu itibarıyla Ege adalar dünyası ile ilişkiye giren yerleşmede bulunan “Elleri Kalkık” kabartmalı kırmızı hamurlu keramiklerin hemen hemen aynı süreçlere ait benzerlerinin Kıbrıs’ta da bulunduğunu görmekteyiz.

(4) Bkz.dip not 2.

(5) Mehmet Özdoğan, “The Second Millenium Of The Marmara Region”, *Istanbulisches Mitteilungen*, 43, 1993, s.161, Figür 3-26,27 ve 29.

(6) Sayın Doç.Dr.Sait Başaran şahsi bir görüşme esnasında bu keramik tipinin Ainos (Enez) ile ilişkisini belirtmiştir. Bu durum höyük üzerindeki yerleşme süreçleri kadar etnik oluşumlar ve bölgenin iç ve dış ilişkiler dinamiği açısından da çok önemli bir nitelik arz etmektedir.

len “dokuma tezgahı ağırlığı”, kolaylıkla 7. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebilen ve benzerleri Atina’da kazılarda bulunmuş tipik bir Attika “Geç Geometrik Dönem” keramik parçası ile, 7. yüzyıla tarihlendirilmesi mümkün olan “Geç Geometrik Dönem” içinde kalan bir tabak parçasıdır (Çizim: 11). Bunlar yanında iki parça olarak 7. yüzyıl sonlarına ait “İon” keramik parçaları da mevcuttur. Bunlar yanında, bir kuyu kazımı sırasında bulunan gri kaba hamurlu ve el yapımı, kandil olması muhtemel obje de dikkat çekicidir. Yüzeyde “Klasik” ve “Hellenistik” Dönem malzemesi de bol olup, “Roma” malzemesi onların yanında yer almaktadır. “Klasik Devir” buluntuları arasında bir “kırmızı figürlü keramik” parçası ile birlikte, daha çok Apulia ve Capua keramiklerini hatırlatan bir krater parçası ilginçtir.

Gömeç Ovası ve çevresinde yapılan araştırmalar esnasında, “Karatepe Mevkii” ve “Çakıllık Mevkii” “Geç Roma ve Erken Bizans süreci ile ilgili nekropol materyali vermiş olup, “Karatepe” kıyısında Orta Bizans süreci ile ilintili sgratitolu ve renkli sır altı bir keramik parçası bulunmuştur. Ayrıca Tursunlu Köyü çevresi de Geç Roma ve Erken Bizans nekropol malzemesi ve mimari parçalar ihtiva etmektedir.

Daha öncede varlığı belirtilmiş olan⁷ bazı Roma ve Bizans mimari parçaları Yahya Köy Camii ve hemen karşısındaki “Eski Mezarlık” içinde teşhis edilmiştir. Caminin bahçesinde musalla taşı olarak kullanılan M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilebilecek sütun başlığı ile birlikte, bu gün Gömeç Belediyesi’nde korunan parça ve bu bölge ile birlikte Hacı Osman Köyü’nden toplanarak Gömeç ilçe merkezindeki parkta toplanan mimari parçalar⁸ bu kesimin önemini göstermektedir. Özellikle, Hacı Osman Köyü ardındaki, ovaya açılan kesimdeki bir zeytinyağı presi çevresindeki bazı izler dikkat çekicidir. Bu noktada, Gömeç ilçe merkezindeki parkta bulunan altar⁹ ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim: 3). Bu gün için Alibey Adası’nda bir evin bahçesinde bulunan benzer iki altarın da Gömeç çevresinden götürülmüş olması muhtemeldir. Bunlardan birinin araştırmalarımız esnasında tespit edemediğimiz ve yaşlılardan yol yapımı esnasında yok edildiğini öğrendiğimiz Keremköy arkasındaki “Eski Mezarlık Mevkii” ile ilintisinden bahsedilen örnek olması muhtemeldir¹⁰. Gömeç meydanındaki altar “Dyonizos” kültleri ile ilgili bir arkeolojik obje olarak ön yüzünde bir bukraneon ve arka tarafında yazısı silinmiş bir tabula ile yanlarda girland ve kantharos kabartmaları ihtiva etmektedir.

(7) Th.Wiegand, *adi geçen eser*.

(8) Bu mimari parçaların önemli bir bölümü Balıkesir Müzesi Müdüresi Sayın Neriman Özaydın’ın gözetiminde toplanarak, daha emin bir konumdaki Gömeç ilçe merkezinde “Körfez Birlik” merkezi karşısındaki- Jandarma Karakolu’na çok yakın bulunan- parkta sergilenmiştir. Bu parçalar arasında, iki Aeolik tipteki sütun yanında değişik mimari parçalar ve sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunlardan biri yivli bir parça olarak özellikle diğerlerinden farklı bir durum arz etmektedir.

(9) Bir iki yıl önce bölgeden geçen Dr.Joseph Stauber de bu altarı görmüşse de Körfez Birlik merkezinin yanında kaldırım üzerinde yatık vaziyette duran altarı tam olarak inceleyememiş ve anlaşıldığı kadarıyla, bir çok evin bahçesinde ve sokak başlarında antik sütunların görülebildiği- ve muhtemelen kendisi antik bir yerleşmenin üstünde bulunan- Gömeç’i hızla terk etmiştir. Bu altar daha sonra şahsi önerimiz ve Sayın Veli Odabaşı’nın gayretiyle bu gün bulunduğu mahale, merkezin karşısındaki parka yerleştirilmiştir. 58 x 58 cm. taban ölçüleri ve 110 cm. yüksekliğe sahip olan altar, Kozaktaşı olarak bilinen bölgesel bir taştan yontulmuştur (Bkz.Joseph Stauber, *Die Buche Von Adramytteion*, Bonn, 1996, s.160).

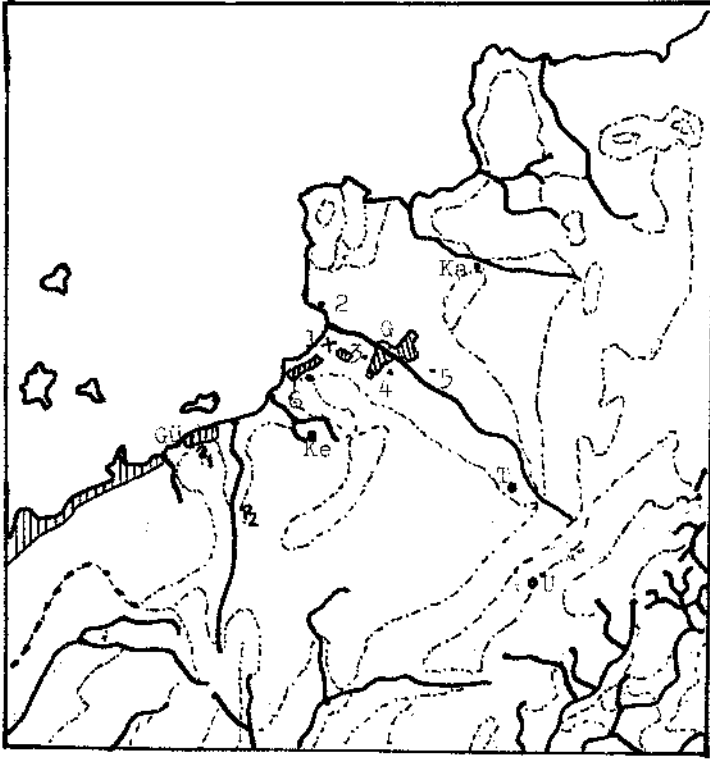
(10) Th.Wiegand, *adi geçen eser*.

Bunlarla birlikte ovanın tam arkasındaki Ulubeyler Köyü çevresinde yapılan araştırmalar esnasında, köyün arkasındaki vadilerde mağaralar ile birlikte, “Atatürk Kayaları Mevkii” çevresindeki kayalar üstünde insan yapısı nişlerle kaya sunağı benzeri düzenlemeler ve bunların karşısındaki vadiye bir grup mağaraya rastlandı. Ulubeyler Köyü’nün ovaya açıldığı kuzeybatı kesiminde köyden 1,5 km. uzakta bugünkü mezarlık yakınında- Geç Roma ve Erken Bizans buluntuları veren muhtemelen bir nekropol olması gereken- bir yükselti teşhir edildi. Yüzeyde Roma ve Bizans malzemesi arasında az sayıda kaba gri keramiklere rastlandı. Araştırmalar esnasında Keremköy’ün sahil kesiminde bulunduğu belirtilen Bizans Devri yapısı¹¹ ve pek çok kişinin ovanın çeşitli yerlerinde bulunmuş olduğunu belirttiği pitos gömüler ve diğer pitos kalıntıları hakkında hiç bir buluntu ele geçirilemedi.

1997 sezonu araştırmalarında Gömeç Ovası’ndaki yerleşmelerin öncelikle kıyıda şekillenmiş olduğu ve geçen zaman süreci içinde içeriye ve hatta dağlara doğru çekildiği gözlenerek, bu durumun sebebinin “korsanlık” faaliyetleri olduğu kamısına varıldı. Bu sebeple maden kaynakları sebebiyle önem taşıdığı anlaşılan bölgenin ilginç bir konumu olmasına rağmen, koruma açısından fazla önemsenmemesi ile bugün için ağır tehdit altında bulunan arkeolojik verilerinin korunması ve iyi çalışılması büyük önem taşımaktadır.

---

(11) Th.Wiegand, adı geçen eser. Buna karşın, yazarın bahsettiği “Trikopis Çiftlik” çevresinde bulunduğunu belirttiği sütunlardan iki veya ovanın getirilen başkaları araştırmanın gerçekleştirildiği zaman höyüğün hemen yakınındaki “İskele” olarak bilinen mahalde bulunmaktaydı.

HARİTA - 1

1 / 150.000

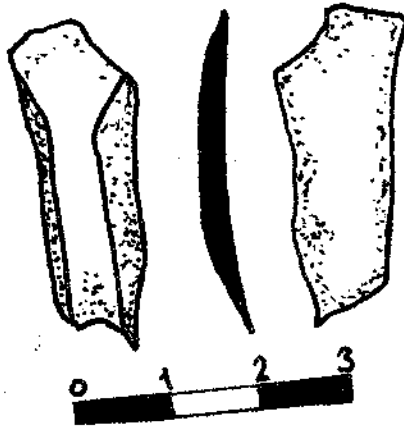
G. : Gömeç	1- Kızıftıllığı Hövüğü
GÜ. : Gümüşlük	2- Karatepe
Ka. : Karaağaç Belgesi	3- Yahya Köy mezarlık-Cami
Ke. : Keremköy	4- Hacı Osman Köyü arkası
T. : Tursunlu Köyü	5- Çakıllık Mevkii
U. : Ulubeyler Köyü	6- Biravlı Sırtları Mevkii

? 1 - Yok olmuş Bizans varisi

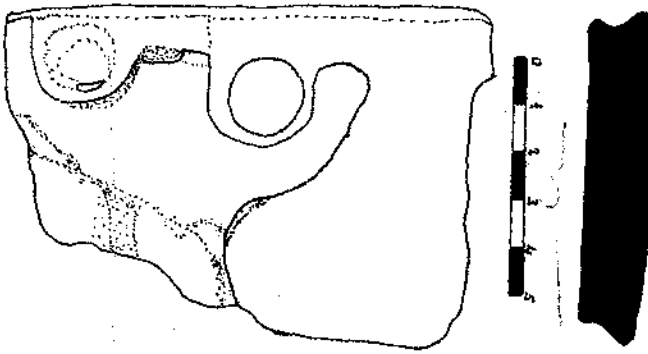
? 2 - Yok olmuş " Eski Mezarlık " mevkii

(Taralı kısım : Yoğun yerleşme ve Yazlıklar)

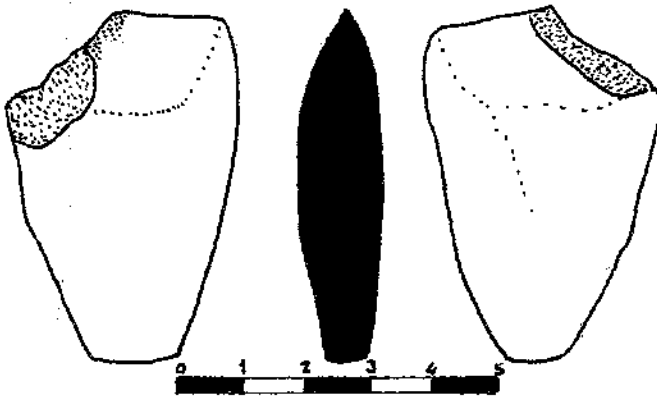
Harita : 1

Çizim : 1

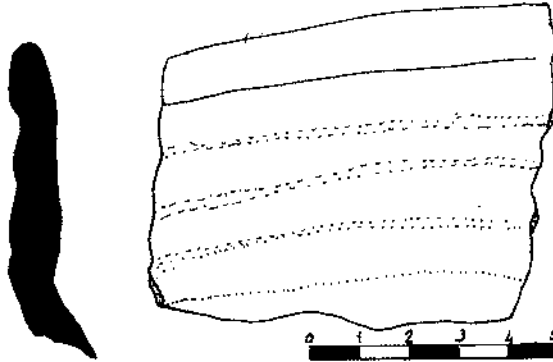
Çizim : 2

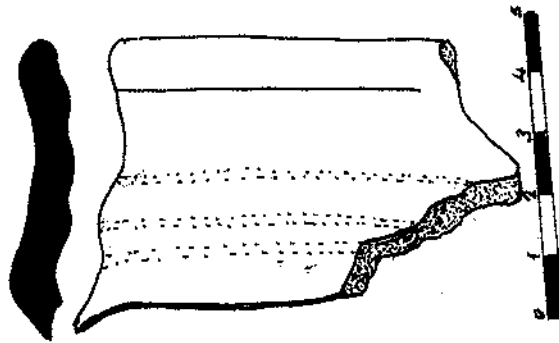
Çizim : 3

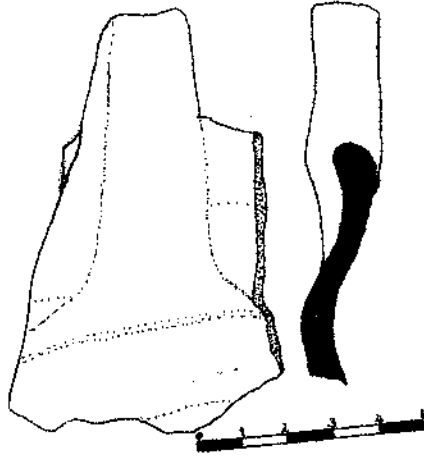
Çizim: 4

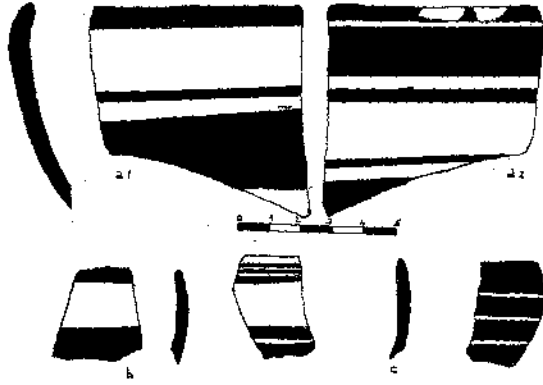
Çizim: 5

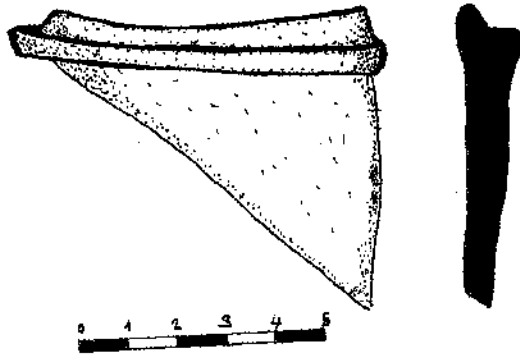
Çizim: 6

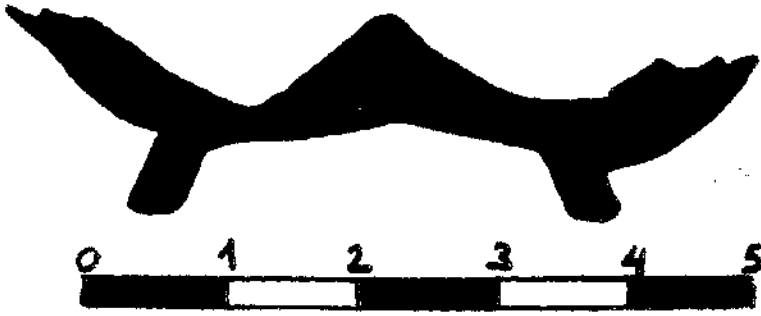
Çizim: 7

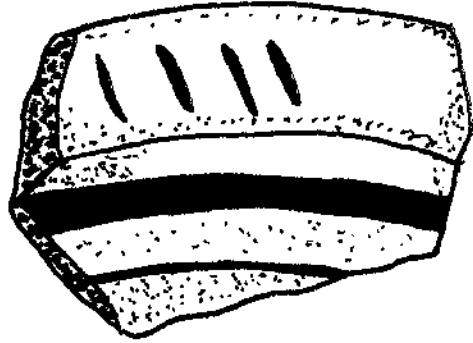
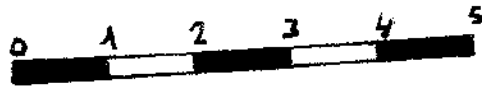
Çizim: 8

Çizim: 9

Çizim: 10

Çizim: 11

Resim 1 : Kızçiftliği Höyüğü'nün köy içindeki konumu ve Gömeç Ovası

Resim 2 :Kızçiftliği Höyüğü, güneydoğudan görünüm

Resim 3 : Gömeç, meydandaki altar

KERKENES DAĞI 1997

Geoffrey D. SUMMERS*
M.E. Françoise SUMMERS

AMAÇLAR

- 1) Med şehri Pteriea olduğu düşünülen antik kentin yerleşim planının tamamlanması (Şekil: 1).
- 2) Şehir surunun yazılı ve çizimsel belgelenmesini tamamlamak.
- 3) Şehrin güney ucundaki anıtsal kamu yapılarından oluşan bölgenin yazılı ve çizimsel belgelenmesini tamamlamak.
- 4) Daha önceki sezonlardan ve 1996'daki deneme açmalarından çıkan buluntuların konservasyonunun, çiziminin ve fotoğraflanmasının tamamlanması.
- 5) Belirlenen yerleşim adalarının işlevi ve mimarisi ile ilgili bazı soruları cevaplandırmak ve yazılım geliştirilmesine katkıda bulunmak için sınırlı jeofiziksel araştırma yapılması.
- 6) Rektifiye edilmiş fotoğraflardan oluşturulan mozağin tamamlanması için uçurtma ile hava fotoğraflarının çekilmesi.
- 7) Jeolojik ve jeomorfolojik araştırmalara devam edilmesi.
- 8) Kale ve Kiremitlik bölgelerinden Helenistik-Bizans Dönemi seramiklerinin toplanması ve üzerinde çalışma yapılması.
- 9) Akademik makaleler ve antik şehir hakkında hazırlanacak kitap için çalışmaların sürdürülmesi.

YENİ ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

1. GPS (Küresel Yer Belirleme Sistemi)

Kale ve onu çevreleyen yamaçların detaylı bir topoğrafik haritasını çıkarmak için GPS kullanılmıştır (Şekil: 2). Böylece bu haritanın üstüne rektifiye edilmiş fotoğrafların ve kale duvarlarının planının karşılaştırılması mümkün olmuştur (Şekil: 3). Bir sonraki aşama bilgisayar ortamında üç boyutlu bir

* Geoffrey D. SUMMERS, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yöntemi Bölümü/ ANKARA
M.E. Françoise SUMMERS, ODTÜ Mimarlık Bölümü/ ANKARA

gösterimin hazırlanmasıdır. Bunun yapılabilmesi için kendi grid sistemimizin GPS'in kullandığı UTM grid sistemine aktarılması gerekmektedir. Bu aktarım işlemi ve toplanan verilerin biraraya getirilmesi ODTÜ Coğrafi Bilgilendirme Sistemleri (GIS) Enstitüsü'nde Microstation bilgisayar yazılımı ile yapılmaktadır. Aerial V yazılımı ile fotoğraflık rektifikasyon ve Microstation yazılımı ile verilerin biraraya getirilmesi işlemi Levent Topaktaş (Intergraph Inc.) yardımı ile Deniz Kutay tarafından yürütülmektedir.

2. Yüksek Yoğunluktaki Örnekleme ile Jeomanyetik Araştırma Yapılması

İki adet 40 x 40 m. griddede yüksek yoğunluktaki örneklemeyle bilgisayar yazılımının gelişmesine yardımcı olmak ve belirli mimari ve kültürel problemleri aydınlatmak amacıyla araştırma yapılmıştır. Bilgisayar yazılımının ve Kerkenes'de ileride yapılması düşünülen araştırmaların tasarımı GEOS-CAN'den Dr. Lewis Somers tarafından yürütülmektedir (Şekil: 14, 15, 16).

3. Bizans Dönemi'ne Ait Seramiklerin Toplanması ve Etüd Edilmesi

Kale ve Kiremitlik bölgelerinden gelen Bizans Dönemi'ne ait seramiklerin toplanması ve etüd edilmesi halen Kuzey Anadolu'da Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi seramikleriyle ilgili doktora çalışması yapmakta olan Andrew Goldman tarafından üstlenilmiştir. Kerkenes seramikleri yayınlanmak üzere Bay Goldman tarafından hazırlanmıştır.

4. Uçurtma ile Hava Fotoğraflarının Çekilmesi

Rektifiye edilmiş fotoğraflardan hazırlanan mozağin tamamlanması için uçurtma ile hava fotoğrafları çekilmiştir.

SONUÇLAR

1. Yerleşim Alanlarının Ölçüm ve Belgelenmesi

Yamaçların dikliği, anakayaların yüzeye yakınlığı ve yerleşim kalıntılarının erozyonu gibi lojistik nedenlerle yerleşim alanlarının belgeleme çalışmaları sit alanının daha dik ve ulaşımı güç kısımlarında yoğunlaşmıştır. Bu alanlarda daha ilerki yıllarda kapsamlı bir jeofiziksel araştırma yapılması düşünülmemektedir. Yerleşim alanlarının belgeleme çalışmalarının yoğunlaştığı başka bir bölgede işlevsel ve mimari sorunlarının bulunduğu kamu yapılarıdır. İlk sonuçlar şekil 5-9'da gösterilmiştir. Sonuçların yorumlanması, yerleşim planlarının jeofiziki veriler ve rektifiye edilmiş fotoğrafları ile karşılaştırılması 1997-98 kış ve bahar aylarında devam edecektir. Ulaşım yolları, kentsel alt bölgeleme, su kaynakları ve bunların yönetimini gösteren şehir planı tamamlanma aşamasına gelmiştir. Şehir dinamiklerinin GIS'den yararlanılarak daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan mekan analizleri de devam etmektedir.

Bu sezonda yapılan çalışmalarla daha önce ortaya çıkan bazı noktalar kesinleşmiş bazıları ise açığa kavuşmuştur:

(i) Şehrin yaşamına kesin bir son veren büyük yangın (Krosüs tarafından MÖ.547 yılında?) sırasında bütün kentsel alanlar kullanılıyordu.

(ii) 1996'daki test açmalarında görülen büyük yangının yoğunluğu tüm şehirde aynıdır.

(iii) Dik yamaçlarda bulunan duvar taş temelleri dışındaki hemen hemen bütün kalıntılar erozyonla yok olmuştur.

1996 yılında Anatolian Studies'de yayınlanan kapsamlı ön rapor sadece küçük bir kaç değişiklik gerektirmektedir. Fakat, devam edilen arazi çalışmalarından elde edilen verilerle bu rapor genişletilecektir. Rapor önemli noktalar da temel olarak doğrudur. Örneğin iç savunma duvarlarının bulunmaması, yıkılma tarihi, mimari benzerlikler, yeni bir imparatorluk temeli açısından şehrin özelliği ve yönetim tarafından kent mekanının yerleşim adalarına ayrılmış ve surla çevrilmiş olması(=Kentsel Planlama).

2. Şehir Savunma Sistemi

Şehir savunma sisteminin parçasal planlar ve yazılı betimlemelerinden oluşan detaylı olarak belgelenmesi tamamlanmıştır (Şekil: 9-11).

Kuzeydoğu veya Sinop Kapısı

1997 sezonu şehir suru araştırmaları sırasında, surun kuzeydoğu bölümünün doğu ucunda, doğu sur dirseğinin (Şekil: 9) hemen kuzeybatısında yeni bir kapı ortaya çıkarılmıştır. Kapı daha önce fark edilememiştir, çünkü Kerkenes'deki diğer kapılarda da olduğu gibi, kapı geçitinin büyük yüzey taşları geçitin içine düşmüş ve geçiti kapatmıştır. Kapının daha sonraki dönemlerde ve günümüzde yeniden kullanılmasından dolayı, geçitin iki yanındaki şehir surları ve kuleler üzerinde patikalar ve traktör yolları açılmış, bu da geçite daha çok taş yığılmasına neden olmuştur.

Kapı, "Kapadokya Kapısı"ndan güneye uzanan ana yolun kuzeydoğu ucundadır. Kuzeydoğu Kapısı'nın büyüklüğü ve dayanıklılığı kapının önemi-ne işaret etmektedir. Kapıdan dışarı, kuzeye doğru uzanan bir yol vardır ve bu yol belki de yamaç boyunca devam ederek Şahmuratlı Köyü bağları içersinde kaybolmaktadır. Kapının gerisinde kare veya dikdörtgen biçimli, bir duvarla çevrilmiş ve şehir ile çağdaş gibi görünen bir yer bulunmaktadır. Ayrıca kapının hemen dışında, modern köy yolu tarafından yok edilmiş bir su kaynağı bulunması da olasıdır.

Kapı planı gayet sadedir. Şehir surunun dış yüzeyinde çıkıntılar oluşturan dikdörtgen iki kule ile çevrili 8 m. genişliğinde bir geçitten oluşmaktadır. Güneydeki kule aynı zamanda şehir suru iç yüzeyinde de bir metre kadar bir çıkıntı oluşturmaktadır. Ölçümleri yapıldığında iki kulenin de tam dikdörtgen biçiminde olmadığı ve ikisinin de 6.40 m.ye 10 m. boyutlarında olduğu ortaya çıkmıştır. Kapının kuzey tarafındaki şehir surunun ve kulenin güney tarafından daha yüksek olmasının nedeni, surun ve kapının üzerine inşa edildikleri anakayanın yüksekliğidir. Kapının iki yanındaki sur duvarları, güney kulesindeki iç çıkıntıdan da anlaşılabilir gibi tam anlamıyla düzgün bir hat oluşturmamaktadır. Şehir surunun ve kulelerin dış yüzeyleri her yerde olduğu gibi burada da işlenmemiş granit levhalardan oluşan bir rampa ile çevrelenmiştir.

Kapı geçitinin hattı taş rampa boyunca sürmekte, fakat taş rampa batı kapısında olduğu gibi kulelerin üç tarafını çevrelememektedir. Kapı geçiti genişliğinin geçitin her yerinde 8 m. olduğu düşünülürse, şehir surunun bu genişlikte bir kapı yapısını üzerinde taşıması mümkün olmadığından geçitin bir bölümünün daraltılmış olduğu varsayılmaktadır. Kapı sayısı ya da konumu hakkında elimizde hiç bir veri yoktur.

Su Kapısı

Su Kapısı'nın ayrıntılı bir planı çizilmiştir (Şekil: 10), ve şehir surunun bu zayıf noktasındaki beklenmedik inceliğin aslında bir kapıya ait olup olmadığı hakkında önemli kuşku doğmuştur. Eğer surun bu bölümünde bir geçit var idiyse, bu geçit derenin doğu tarafında olmalıydı. Ancak, derenin doğu tarafında yaya trafiğinden fazlasına izin verecek yer yoktur. Şehir sur duvarları içersinde dirsekli, taş bir yapı içinden akan dere, duvarın hemen gerisinde yer alan taş duvarlı geniş bir rezervuara boşalır. Su deposunun iki yanında yer alan kulelerin biçimi sur duvarının sadece bu bölümüne özel gibi görünmektedir. Dış taş rampa (Şekil: 10'da görülmemektedir) iç rampayı desteklemek amacıyla yapılmıştır ve kulelerin etrafını çevrelememektedir. Schmidt burada bir kapı olduğunu düşünmüş ve bir aslan figürü bulmak umuduyla 1928 yılında iç rampanın güneydoğu köşesinde bir deneme açması kazmıştır.

Batı Kapısı

Batı Kapısı'nın (Şekil: 11) ayrıntılı planının çıkarılması sonucunda taş rampanın kapı kulelerinin üç tarafını çevirdiği anlaşılmıştır. Ancak, kapı geçitinin kenarlarında taş rampa yoktur. Burada eğimli bir yüzey ile, kapı yapısının dikey öğelerini birleştirmek amacıyla Kuzeybatı Kapısı'nda (Şekil: 9) görülen farklı bir mimari çözüm uygulandığı anlaşılmaktadır. Olasılıkla, kapı geçiti üst yapıyı taşıyabilmesi için bir şekilde daraltılmış, ve kenarlarına da pervazlar yapılmıştır. Fakat, kapı geçitinin üstüne yıkılmış olan moloz taş yığını, bu mimari detayları gözden saklamaktadır.

Diğer Kapılar

Diğer beş kapının planları yayınlanmak üzere çizilmiştir. "Kapadokya Kapısı" şekil 6 ve 7'de görülmektedir. Doğu Kapısı'nın taş planı ise burada yayınlamak için fazla büyüktür. "Gözbaba", Güneydoğu ve Kuzey kapıları ise molozla örtülü olduklarından dolayı ve, tümölüsler ve çobanların yaptıkları ağıllar nedeniyle pek çok değişikliğe uğradıkları için bu kapıların ancak blok planlarının çizilmesi mümkün olabilmektedir. Bu planlarda yer sıkıntısı nedeniyle buraya dahil edilememişlerdir.

3. Anıtsal Kamu Yapıları Bölgesi

Saray kompleksi, Sülüklü Göl, kraliyet ahırları veya depolar, askeri alan, idari bölüm, "polo sahası" ve ilgili yapılardan oluşan yazılı ve çizimsel belgelenmesi tamamlanmıştır.

Araştırma çeşitli tekniklerin birlikte uygulanması ile yürütülmüştür. Bunlar; hava fotoğraflarının yerde doğrulanması, yüzey üzerinde görülebilen duvarların işaretlenerek ölçülmesi ve jeofiziksel haritalar hazırlanmasına devam edilmesini içermektedir. Belirlenen amaçlar: a) Kapadokya Kapısı ile saray kompleksi arasındaki alanın daha önce hazırlanan jeofiziksel haritalarında görülen kalıntıların aynı alanın yeniden yorumlanmasını gerektirip gerektirmediğine kara verilmesi. b) Saray kompleksinin girişi olduğu düşünülen bölümün önünde bu alanın yeniden yorumlanmasını gerektiren başka kalıntılar bulunup bulunmadığının anlaşılması.

Kamu Bölgesi

Şehrin yüksek kesiminin ki, bu kesim "Gözbaba Kapısı" ile "Kale"nin (Şekil: 4-8) altındaki kuzeybatı yamaçları üzerinde yer alan teraslar üzerindeki sırt üzerinde yer alır ve iyi planlanmış, ölçekli, kurumsallaşmış bir şehircilik anlayışı sergilemektedir. Aşağıdaki tanımlamalar, yüzey araştırmaları ve gözlemler ile, balon fotoğraflarının ve yüzeyaltı jeomanyetik haritalarının yorumlanmasına dayanarak yapılmıştır. Planlara neyin dahil edilip edilemeyeceği ve bunların ne kadarının makul bir güvenilirlik derecesiyle yeniden inşa edilebileceği konusunda karar verebilmek için önemli derecede yoruma ihtiyaç duyulmuştur. Arazi kayıtları daha çok bilgi sağlamaktadır. Ancak güvenilirlik dereceleri kuşku verici olduğundan ve yerimizin darlığından bu verileri burada yayınlıyamıyoruz. Hem arazi üstünde yapılan belgeleme hem de çizim çalışmaları muhakkak ki, bilinçli veya bilinçsiz olarak, bizim mevcut kalıntılardan ne anladığımızdan, ve makul ve anlaşılır sonuçlar elde etme ihtiyacımızdan etkilenmişlerdir. Araştırma halen devam etmektedir. Jeomanyetik haritalar araştırmaya önemli açıklıklar getirecek ve ayrıntılar ekleyecek, test açmaları ise mimari işlevler hakkında kanıtlar ortaya çıkaracak ve ek bilgiler sağlayacaktır. Burada sunulan sonuçlar geçici olup, araştırmamızın ikinci evresinde daha çok genişletilmeyi ve bazı değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Öte yandan, burada sunduğumuz sonuçların büyük düzeltmeler gerektirdiğini düşünmemekteyiz. Her ne kadar yorumlarımız az kanıta dayanmaktaysa da, genel olarak doğru olduklarına inanmaktayız.

Sülüklü Göl

Tanım

Sülüklü Göl veya diğer adıyla At Gölü (Summers et al. 216 & n. 23) etrafı taşla çevrili suni bir göldür. Göl, duvarlarla çevrili geniş bir bina kompleksinin içinde yer almaktadır. Bu bina kompleksinin girişi, henüz ne jeomanyetik araştırmalarla nede yüzeyde yapılan incelemelerle bulunabilmiştir. Göletin kenarları düz olup, yaklaşık 32 m.ye 56 m. boyutlarındadır. 1993 yılında el matkabıyla yapılan küçük bir sondaj çalışması göletin 1 m.si çamur olmak üzere toplam derinliği yaklaşık 3 m. olup, su alma kapasitesinin 5376 m³ olduğunu ortaya koymuştur. Gölet günümüzde, güneybatısında yer alan bir kaynakla beslenmektedir, ancak son yıllarda meydana gelen bir çok değişiklik nedeniyle Ağustos sonlarında kurur. Asıl kaynağın konumu belirsiz olup, doğal kumluk

tabana sahip göletin içinde olma olasılığı vardır. Şüphesiz yeni değişiklikler göletin su seviyesini düşürmüştür. Ancak kesinlikle emin olunabilir ki, idareli kullanılırsa göletin normal bir yaz mevsimi boyunca su dolu olması mümkündür. Aynı zamanda bu göletin, kendisini doğudan, güneyden ve batıdan çevreleyen sular da dahil olmak üzere bir çok farklı kaynakla beslendiği aşıkardır. Jeofiziki harita üzerinde görülen bazı özellikler de, yağmur sularının bu gölete kanalize edildiğini ortaya koymaktadır.

Gölet doğal bir su birikintisinin genişletilerek kareleştirilmesi ve kuzey tarafının tam orta noktası ile kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde savakları olan bir barajın inşası ile oluşturulmuştur.

Barajın iki paralel duvarı vardır. Aralarındaki balçık olasılıkla su geçirmezlik sağlamaktaydı. Ayrıca geniş bir set duvarı da, hem bu iki duvarı desteklemekte, hem de sızıntıyı azaltmaktadır. Diğer üç taraf dikey duvarlarla çevrilidir. Göletin çevresindeki dört duvar da, şehir surlarında ve "Saray Kompleksi"nde olduğu gibi işlenmemiş granit levhalardan oluşan bir rampa ile çevrilidir. Havuzun içine uzanan herhangi bir basamak veya rampa kalıntısı saptanamamıştır, ancak olması muhtemeldir.

Yorum

Gölet ve onu çevreleyen duvarların konumu bunların kuzey, güney ve doğudaki kamuya ait yapı kompleksleri için bir odak noktası olacak şekilde düzenlendiğini düşündürmektedir. Eğer bu gerçekten böyle ise, imparatorluk düzeyinde bir planlama ve kentsel alan kullanımı anlayışına işaret etmektedir. Binaları çevreleyen duvarların yüksekliği hala tam olarak anlaşılamadığı için göletin ne kadar göz önünde olduğu veya kuytuda kaldığı tahmin edilememektedir. Kentin aşağı kısmındaki daha geniş olan Büyük Göl ve kent sınırları içersindeki diğer göletlerin etraflarının taşla çevrelenmemiş olması Sülüklü Göl'ün inşası için bol para harcandığını göstermektedir. Böylece Sülüklü Göl'ün basit bir su deposundan daha farklı bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu basit gözlemden ötesini söylemek tedbirsiz bir girişim olacaktır.

"Saray Kompleksi"

Konumu

Kompleks, Kapadokya veya Güney Kapısı'nın 280 m. kadar batısında, kentin güney ucuna doğru uzanan yüksek bir sırtın üzerindeki hafif eğimli bir alan üzerinde yer almaktadır ve aşağı yukarı doğu-batı yönündedir. Jeofiziki haritalarda sarayın ön cephesinde ortaya çıkan geniş alanının "Kapadokya Kapısı"ndan başlayarak saray yönünde uzanan bir cadde olduğu düşünmekteyiz. Saray kompleksine doğru caddenin ikiye ayrılarak kompleksin iki uzun yanı boyunca devam ettiği ve kuzeydeki yolun, güneybatıya doğru "Gözbaba Kapısı"na dönmeden önce genişleyerek bir meydan oluşturduğunu görmekteyiz.

Böylece kompleksin güneydoğu ucundan, taşla çevrelenmiş havuzu ve ötesindeki kamu binalarını görmek mümkündür. Kompleksin yüksek noktalarından Kapadokya düzlüğü ve hatta açık günlerde uzaktaki Erciyes Dağı bile

görülebılır. Kompleksın ön cephesine yakın bir yerlerde, taşla çevrili göleti sürekli beslemiş ve halen beslemekte olan çay bulunmaktadır. Son zamanlarda yapılan ve su kaynağının derinlerine ulaşan diğer çeşmeler yüzünden çay günümüzde yaz sonlarında kurumaktadır.

Kompleksın konumunun, (ulaşımın kolaylığı, güzel manzaralı olması ve günümüzde taze su kaynaklarına sahip olması gibi) görünen avantajlarına karşın, fırtınalı ve bazen korkunç bir havanın etkisine maruz kalmak gibi dezavantajının olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tasviri

"Saray Kompleksi"nin planları ve rekonstruksiyon profili (Şekil: 13); yüzeyde görülen kalıntılar üzerinde yapılan gözlem, belgeleme ve balonla fotoğrafıma çalışmaları ile, 20 x 20 m. lik tek bir karenin jeofiziki haritasıyla, 1996 sezonunda açılan TT17'de ortaya çıkan bulguların ışığında çizilmiştir. Bir çok nedenle yüzey kalıntılarını anlamakta zorluk çekmekteyiz. Şöyleki: Daha sonraki dönemlerde tümülüs yada çoban barınağı yapmak için yapılan değişiklikler, taş duvarların harap durumda olması, ve test açmalarının da ortaya çıkardığı gibi mimarinin büyük bir bölümünün yüzeyde görülemiyor olması anlayışımızı zorlaştırmaktadır. Daha önemli bir sorun ise; kompleks içindeki bazı yapıların iki ya da daha çok katlı ve belki de bodrumlarının olmasıdır. Burada sunulan "Saray Kompleksi" planının içerdiği öğelerin güvenilirliği fazlasıyla sınıanmıştır. Kalın çizgiler yüzey üzerinde iki yüzü de görülebilen açık duvarları, noktalı çizgiler yüzey kalıntılarından anlaşılan duvar uzantılarını, ince çizgiler ise iki yüzüde görülemeyen duvar hatlarını göstermektedir. Profil ise, kompleksin kuzeydoğu ucundaki görünür kalıntıları anlama, yorumlama ve asgari rekonstruksiyonlarını yapma girişimidir ve kompleksin planından daha öznelidir. Bu çalışmalar sonucunda kompleksin genel karakteri ortaya çıkarılmıştır. Binalar hakkında daha fazla bilgiye sahip olabilmek için daha çok jeofiziki araştırma ve test kazıları yapmak gerekmektedir.

Kompleks kuzey, güney ve batı yönleri boyunca uzanan yaklaşık 2 m. genişliğinde sağlam bir duvarla çevrelenmiştir. Kompleksin toplam uzunluğu yaklaşık 250 m. olup, duvarın batı ucunda genişliği 56 m., maksimum genişliği ise 80 m. dir. Güneydoğu köşesi üzerine tümülüs yapıldığından ve çobanlar tarafından kullanıldığından anlaşılması zor durumdadır. İşlenmemiş ancak düzgünce yerleştirilmiş granit taş plakalardan oluşan ve moloz dolgu tabakasına dayanan eğimli bir cephesi olan doğu ucu ise, anıtsal bir görünümündedir (şehir surunun yapımında kullanılan teknikle inşa edilmiştir). Cephenin yukarıya doğru 40-45° eğimli olup, duvarların 1,5 m. kadarlık bir bölümü korunmuştur. Eğer cephenin arka (batı) duvarı 1-2 m. genişliğinde ise, eğimli cephenin yüksekliği 7.5 m. ye kadar ulaşması mümkündür. Kuzey kısmının altında kalan anakayaya ait çıkıntılar, eğimli yüzey ve belirgin yükseklik farklılıkları, anakayaya ait önemli yüzey üstü çıkıntılarının bu anıtsal mimari düzene dahil edildiğini göstermektedir. Cephenin rekonstrüksiyonunda bir çok problem vardır. Kuzeybatı köşesindeki eğimli yüzey, kuzeye doğru dönerek kuzey duvarıyla birleşene kadar kademeli olarak dikleşmektedir. Güneydoğu köşesinde de benzer bir düzenleme görülmektedir. Burada da eğimli yüzey büyük

olasılıkla, yalnızca alt taş sıraları korunagelmış köşeli duvarla birleşmektedir. Yüzey kaplaması, büyük olasılıkla anıtsal bir rampayı veya merdiveni gizleyen ve kapı geçitini dolduran dağınık taş yığını içinde kaybolmaktadır. Doğruluğuna inandığımız diğer nokta ise eğimli yüzeyin iki payanda arasında da devam ettiğidir. Eğer cepheden içeriye doğru anıtsal bir giriş varsa, bu giriş doğrudan yüzey üstünde görülebilen duvarların yukarısında bir kata ulaşmaktadır.

Eğer kompleksin girişi anıtsal cephenin tam ortasında değilse güney duvarının doğu ucunda olmalıdır. Çünkü, bugün buradaki moloz yığınlarının her iki yanında, geniş ve belirgin boşluklar vardır. Ancak, bu boşlukların kompleksin girişi olduğu düşünülmemektedir. Bunlar büyük olasılıkla tümülüs veya başka yapıların inşası sırasında duvarlardan alınan taşların oluşturduğu boşluklardır.

Kompleksin güneydoğu köşesinin içinde, duvarları etrafını çevreleyen alandan daha yüksek durumda korunagelmış bir grup oda bulunmaktadır. Çok düzensiz bir plan sergileyen bu odaların, duvar hatları ve moloz yığınları arasından sadece en kuzeydeki duvarını tespit etmek mümkün olabilmıştır. Duvarların bugün görünen yüksekliği yapının en azından iki katlı olduğuna işaret etmektedir. Odaların planında görülen düzensizlik, duvarların odaların içine yıkılması, tümülüs ve çobanların ağıl inşa etme tarzları ile daha karmaşık hale gelmiştir. Ancak tüm karmaşanın anakaya çıkıntıları ile yapıların birleştirilmeye çalışılmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Kompleksin geri kalan kısmı dikdörtgenimsi birimlere bölünmüştür. Kuzey güney yönünde uzanan ana duvarlar, iç bölmeleri ve arazinin yapısından kaynaklandığı düşünülen doğu batı yönündeki yükseltileri belirlemektedir. Geniş alanlar dikdörtgenimsi ya da karemsi küçük ünitelere bölünmüştür. Kuzeybatı kesiminde yapıların duvar çizgileri moloz hattı sayesinde anlaşılabilmiştir. Bağımsız anıtsal binaların varlığı yüzey kalıntılarıyla saptanamamıştır.

Tanım ve Yorum

Kompleksin anıtsal karakteristiği, özellikle doğu uç noktasındaki dış görünüş ile büyüklüğü ve konumu, onu şehrin diğer yapılarından ayırmaktadır. Kompleksin batı ve orta bölümlerindeki iyi korunmuş duvarlar üzerinde girişlerin olmaması, kompleksin birleştirilmiş bir fonksiyonu olduğunu ve doğu ucunda kamuyla başlayan bu fonksiyonların batı ucuna gittikçe daha sınırlı hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca kompleks, daha geniş planlanmış bir kamu alanının bir bölümü gibi görünmektedir. Bu faktörlerin birleşimi bizi kompleksin bir yönetim kompleksi olduğu fikrine götürmektedir. Eğer zaten şehrin içinde yönetim veya bir saray kompleksinin var olmuş olduğu düşünülecekse, bu amaç için bundan daha uygun bir yapı yoktur. Ancak elimizde bunu doğrulayacak bir veri de yoktur. Bu yüzden, gelecek sezonlarda yapılacak çalışmalarda, daha fazla jeofiziki araştırma yapılması, anıtsal cephenin temizliği, ve test açmaları gibi çalışmalara öncelik verilecektir.

"Saray gibi" terimi işlevsel bir terim olup, eski Yakın Doğu'da bir yönetici veya valinin, (burada büyük bir olasılıkla bir Med Satrapının) ailesinin ve çalışanlarının (Örneğin: Uşaklar, hizmetçiler, korumalar, köleler) ikamet etti-

ği, içinde divanhane ve kamu yapılarının da bulunduğu bir yapı kompleksine verilen addır.

Kompleksin planı iç mekanın kullanımında genel bir fikrin hakim olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Fakat, aynı zamanda planda bir düzensizlik ve gayri resmîlik fark edilmektedir. Test açmaları birden fazla inşaat evresi olduğunu göstermiştir, bu da asıl konseptin zaman içinde değiştiği olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Kompleksin bilinen bir benzeri yoktur.

"Askeri Alan"

"Kapadokya Kapısı"nın batısında, şehir surunun hemen yanında ve "Saray Kompleksi"ne giden yolun güneyinde kalan, geniş, hemen hemen bir seviyede üçgenimsi bir alandır. Alan Kapadokya ovasına hakim bir konumdadır. Burada sunulan plan (Şekil: 12), Summers et al 1996, 211, Şekil 3'de sunulmuş olan planının yeniden gözden geçirilmiş bir baskısıdır. Yapılan değişiklikler duvar hatlarının farkedilmesi ile jeofiziki verilerin işlenmesi ve yorumlanması konusundaki gelişmeleri göstermektedir. İlk (1993) sezondan beri alanın genel özelliğinin anlaşılmış olması nedeniyle, ilk jeofiziki araştırmalar da şehrin bu bölümünde başlatılmıştır.

Girişin, olasılıkla alanın doğu ucundaki "Kapadokya Kapısı"ndan ve güneydoğu köşesinden olduğu düşünülmektedir. Bunu ispatlayacak deliller anakayanın yüzey çıkıntıları ile sonradan inşa edilen ve şehir kapısı ile kompleks arasındaki ilişkiyi anlamamızı imkansız hale getiren tümülüs, ağıl ve barınak inşaatları yüzünden bulunamamıştır. Yaklaşık 367 m. uzunluğundaki kuzey duvarı boyunca hiç bir giriş tespit edilememiştir. Şehir surunun iç yüzey kenarı boyunca anakayadaki bir yarılardan dolayı oluşan doğal bir çukur uzanmaktadır. Bu çukur her ne kadar Osmanlı Dönemi'ne ait ağıl v.b. gibi yapıları içerse de, Antik Dönem'e ait herhangi bir yapıyı bünyesinde barındırmamaktadır.

Kompleksin en yüksek bölümü olan I no. lu mimari oluşum, anakaya çıkıntılarını ve mevcut terasları en iyi şekilde değerlendiren, ancak en az karmaşık ve az korunmuş olan VII ve IX no. lu duvarlarla çevrili durumdadır. Anakaya çıkıntısının üzerindeki binanın önemli bir yapı olduğu ortadadır, ancak yüzey kalıntılarının yetersizliği nedeniyle doğru dürüst bir planı çıkarılamamıştır. I no. lu yapıdan 3 m. kadar aşağıda olan II no. lu kompleksin içinde bir çok farklı bölümler bulunmaktadır. Bunlar A-I bölümleri ile, bir de ek yapıyı içeren, doğudaki J bölümüdür. Kompleks doğu batı yönündeki ana bir duvarla iki eşit parçaya ayrılmıştır. Güney yarısı A-C bölümlerini, kuzey yarısı ise D-I bölümlerini kapsamaktadır. A bölümü açık geniş bir alan olup, kayanın içine oyulmuş sığ bir havuzu da içinde barındırmaktadır. Günümüzde, bu sığ havuz ilkbaharın sonuna kadar su dolu olmaktadır. Ancak havuzu besleyen asıl kaynak tespit edilememiştir. Gayri muntazam ve sığ oluşundan dolayı havuzun bitirilmemiş olduğunu düşünmekteyiz. Kompleksin güneybatı köşesinde bitişik iki oda bulunmaktadır ve eğer iç mekan ikiye ayrılmadıysa çatı girişlerinin 11 m. uzunluğunda olması gerekmektedir. Kompleksin kuzey yarısı daha simetrik bir yapıya sahiptir. D ve I bölümlerinin merkezi bir bloğun, F, G ve belki de H bölümlerinden oluşan, iki yanında yer alan iki açık mekan olarak yeniden inşa edilmesi belki bir anlam ifade etmektedir. Dar bir koridor veya geçit

olan E birimi, D ve I birimlerini birbirlerine bağlamaktadır. Bu komplekse ait duvarların hiçbirisi, anakaya üzerindeki bir kaç taş sırasından fazla korunagelmemiştir. F-H birimleri, olasılıkla havuza ait moloz taşlarla dolu olup, büyük olasılıkla yükseltilmiş bir zemine taban oluşturmaları amaçlanmıştır. Herhangi bir yerinde yanma ya da üst yapı döküntüsü izine rastlanmamıştır. Bu nedenle kompleksin inşaatının tamamlanmadığını düşünmekteyiz. II no. lu mimari oluşumu tam ortadan ikiye bölen hat batıya uzanarak VIII no. lu duvar ile V no. lu yapının güney ucuna ve VIII no. lu duvar ile Y biriminden III no.lu yapıya uzanmaktadır. Görülebildiği kadarıyla III no. lu mimari oluşum, herbiri 8.5 x 12.00 metre boyutlarında üç odaya sahip bir terastan oluşmaktadır. II, III, VIII ve X no. lu mimari oluşumların kuzeyinde kalan alan, düz ve yer yer anakaya ile aynı seviyede seyreden bir alandır. IV no. lu mimari oluşum dışında binaya rastlanmamıştır.

41 m. x 14 m. boyutlarındaki IV no. lu mimari oluşum üç bölümden meydana gelmektedir. Taştan yapılmış dört dış duvarı yüzey üzerinde açıkça görebilmek mümkündür. Ancak birbirlerinden 5 m. uzakta olan iç duvarlar sadece jeofiziki haritalarda hayal meyal seçilebilmekte ve diğer duvarlara nazaran çok değişik bir yapı sergilemektedir. Jeofiziki haritalarda bölme duvarının hemen iki yanında karşı karşıya duran anlaşılması zor bir çift leke bulunmaktadır.

V no. lu mimari oluşum, alanın batı sınırını oluşturmaktadır. Arazi V no.lu mimari oluşumun gerisinde batıya doğru dik bir şekilde alçalır. V no. lu mimari oluşumun içinde 72 m. x 8 m. boyutlarında bir ünite bulunmaktadır. Bu ünitenin iç duvarlarla bölündüğüne dair yüzeyde işaretler varsa da eldeki veriler kesin değildir. Taş yığını içinde duvar veya çatının yandığına dair bir iz rastlanmamıştır. Ayrıca, yapının kuzey ucu da tümülüs yapmak için alınan taşlardan dolayı çıplak kalmıştır.

VI no. lu mimari oluşum bir muammadır; sadece V no. lu mimari oluşum ile alanın kuzey duvarı arasında kalan harap bir duvarla temsil edilmektedir. Burada iki olasılık vardır; ya duvar doğu yönünde daha ileriye uzanmaktadır ya da oluşum IV'ü çevrelemek için güneye doğru dönmektedir. Ancak, ne anakayanın ortaya çıkan kısımlarından ne de taş döküntüleri arasında bu olasılıkları doğrulayacak herhangi bir kanıt çıkmamıştır.

VI no. lu mimari oluşum, V no. lu mimari oluşumdan daha değişik özelliklere sahiptir, harap durumu ve yapı taşları döküntüsü bulunmadığından daha önemsiz bir mimari oluşum olduğu düşünülmektedir.

Tanım ve Yorumu

Alan kent içindeki diğer alanlara benzememektedir, ancak şüphesiz bir kamu kompleksidir. İşlevi konusunda yorum şartlara bağlı olup, çok az korunmuş olması nedeniyle ilerideki incelemeler sonucu buradan daha fazla bilgi elde edilmesi de olası gözükmemektedir. Alanın askeri bir işlevi olup olmadığı aşağıda tartışılmıştır. Saray, dini yapı veya yönetim kompleksi olması gibi olasılıklar da vardır, ancak bunlar çok daha azdır.

Alanın "Kapadokya Kapısı"na yakınlığı, kamu alanı içerisindeki yeri, güney yönüne hakim konumu, şehrin ana yollarına çıkışı olması ve şehir su-

runun iç yüzeyinin etrafını çevreleyen (bitmemiş) caddenin varlığı burada bulunan yapıların önemine işaret eder. Bu yüzden, şehrin kuruluşu sırasında bu alanın işlevi hakkında bir karara varıldığı ve daha sonra yapıların inşasına başlandığı düşünülebilir. Komplekslerin bazılarının hatta tamamının bitmemiş olduğunu gösteren deliller vardır. Şehir surlarının tamamlanmamış olması yani, planlanan kerpiç duvarın inşa edilmemiş olması, bu alanla şehir duvarı arasında işlevsel, sonuç olarak askeri bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Alanın büyük bir bölümü düz ve boştur, bu da insan, hayvan, alet ve ganimete yetecek kadar yer sağlamaktadır. Bağımsız yapıların paralellerinin bilinmiyor olması, alanın işlevinin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır.

Caddeler

"Kapodokya Kapısı"nın hemen içerisinde, daha sonra bir Bizans kompleksine ev sahipliği yapmış olan ve T şeklindeki bir kavşak önünde yer alan açık bir alan bulunmaktadır. Bu kavşaktan çıkan bir cadde, şehir surunun kuzeydoğu bölümünün en doğusundaki iki kapıyı bölmeden önce, kale eteklerinin etrafından ve teras yapılarının üzerinden kuzeye uzanmaktadır. Diğer cadde ise, doğu (Ekbatana) kapısından güneyindeki "Taş Çember" in ve kuzeyindeki yamaçların üzerindeki heybetli yapının arasından uzanarak, teras yapılarını geçmektedir. Böylece "Polo Alanı" ve "Sülüklü Göl" caddenin bir yanında, "Askeri Alan" diğer yanında kalır. Cadde, "Saray Kompleksi"nin iki yanına ayrılmadan önce, "saray cephesi"nin önünde geniş bir alan meydana getirmektedir. Caddenin "Kapadokya Kapısı" ile "saray cephesi" arasında kalan kısmının güneyi "Askeri Alan"ın kuzey sınırını belirleyen uzun bir duvarla sınırlanmıştır. Bu duvarlardan düşen taşların miktarı, duvarın alanı caddeden geçenlerin gözlerinden saklayacak kadar yüksek olduğunu düşündürmektedir. Caddenin diğer tarafı boyunca da yüksek duvarlarla çevrili alanlar bulunmaktadır. Cadde yaklaşık 8,5 m. genişliğindedir ve duvarların yüksekliğine bağlı olarak güneşten ve rüzgardan korunmuş olmalıdır.

Yorum

Eğer bu geniş caddenin her iki yanı yüksek duvarlarla korunmuş ise, "Saray"ın cephesi neredeyse caddenin sonuna kadar gözlerden saklı olacaktır. Birden ortaya çıkışı anıtsal cephenin etkisini arttıracaktır. Belki de, manyetik haritada caddeyi geçermiş gibi gözlenen bazı mimari özellikler, geçişi engelleyen kapı girişlerini temsil etmektedir. Şehir planındaki diğer bir ilgi çekici nokta ise, şehirde bir iç savunma duvarının veya duvarlarla çevrili bir akropolün olmamasıdır. Fakat, belki de değişik bir savunma yöntemi kullanılmış; uzun caddeler, yüksek ve kör duvarlarla sınırlandırılarak dış savunma duvarından içeriye girebilen saldırganların şaşkınlıkları ve tuzağa düşmeleri sağlanmıştır.

"Taş Çember"

"Kapadokya Kapısı" ile Doğu Kapısı arasında, kenarları granit levhalarla kaplı 3,5 m. kalınlığında bir duvarla çevrili olan, geniş ve çapı 50 m. olan dai-

re şeklinde bir yapı bulunmaktadır. Daire şeklindeki yapı, şehir surunun iç duvarı ile caddenin güney kenarı arasında bulunan ve güneye eğimlenen bir tepenin üstündedir. Kalenin yükseltileri ve dairenin kendi eğimi, burada her zaman varolan rüzgarı engellemektedir. 1993 yılında yapılan direnç ölçüm çalışmaları sırasında iç mekan özelliklerine ait hiç bir veri bulunamamıştır. "Şehitler Mezarlığı" olarak da bilinen Bizans Dönemi'ne ait mezarlık çemberin kuzeydoğu duvarının üzerinden geçmektedir. Duvarın bir çok taşı da mezarlık için yeniden kullanılmıştır.

Yorum

Yapının anıtsallığı, şehir suruna ve özellikle caddenin hattına dikkat edilerek inşa edilmiş olması ve daha erken tarihli yapıların eksikliği, yapının Demir Çağı şehrinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bizans mezarlığının varlığı çemberin daha yakın bir zamana tarihlenmesini önlemektedir. Korumalı bir yamacın üzerinde, iki kapı arasında, önemli bir yapıdan uzanan bir caddenin karşısında oluşu, yapının idari bir işlevi olduğunu düşündürmektedir. Diğer bir olası yorumda, yapının ahır olarak kullanıldığıdır. Duvarın olağanüstü kalınlığı ve büyüklüğü, yapının deve ahır olarak kullanılmak üzere inşa edildiğini düşündürmektedir. Yapı, askeri amaçlar ve orduda kullanılan develer için de yapılmış olabilir (Herodot I.80).

"Polo Alanı"

"Kapadokya Kapısı"nın aşağı yukarı karşısında, teras yapılarının aşağı batısında, Sülüklü Göl'ün doğusunda yer alan ve geniş ve düz "Polo Alanı" azami 75 m. x 138 m. boyutlarındadır. Alanın doğu tarafı dik bir setle sınırlandırılmıştır. Bu set, belki de büyük blokların kuzey ucunu oluşturan bir teras duvarını gizlemektedir. Setin güneydoğu köşesinde bir dizi yapı görülmektedir. Bu yapıların batı uzunluğu belirsizdir ancak araziden daha yüksektir ve batıdaki yapının bir kattan daha yüksek olması muhtemeldir. Alana girişin güneybatı ucundan olduğu düşünülmektedir. Alanın batı kenarı, uzun ince bir yapı ve onun iki yanındaki dikdörtgen yapılarla şekillenmiştir. Test açması 19'un batı uzantısı, bu uzun ince yapının tam ortasından geçmektedir. Kazı sonucunda, bazı mimari noktaları açığa çıkarmış olmakla beraber, yapının iç bölmelerine, tabanına veya buluntulara ait herhangi bir delile rastlanmamıştır. Batı kenarında, moloz dolgusunun üzerinde sağlam bir teras duvarı bulunmuştur. Bu duvar henüz açığa çıkmamış olan ve dik kenarın aşağı yamaçlarında yer alan bir başka teras duvarıyla desteklenmektedir. Yapının batı duvarı ise, yukarıdaki teras duvarının hemen doğusundadır ve bu duvar tarafından desteklenmektedir. Yapının doğu duvarının yalnızca dış yüzü vardır ve batı duvarının (iç) doğu tarafının altından batıya doğru uzanmaktadır. Yapının iki duvarı ve aradaki moloz dolgu aynı zamanda inşa edilmiş gibi görünmektedir. Yapının tabanı bulunamamıştır. Ancak bu tabanın, günümüzde "Kale" eteklerinden aşağıdaki teraslara akmakta olan çay yüzünden ilkbaharda bataklık haline gelen "Polo Alanı" seviyesinden daha yukarıya yükseltildiği veya yükseltilmesi amaçlanıldığı düşünülmektedir. Yapının iç bölmelerinin yerleri saptanama-

miştir. Ancak, jeofiziki araştırmalar veya daha geniş kazı çalışmaları ile bu bölümler saptanabilecektir. Anakayanın büyük bir bölümü toprak üstünde görülebilmektedir. Alanın bugünkü seviyesi şüphesiz sunidir. Bu kompleksin de şehir suru veya "Askeri Alan" gibi bitirilmemiş olması mümkündür. Test açmaları çalışmaları bu sorunu tamamen aydınlatamadığı gibi, yapının içinde veya yamacın alt kenarı boyunca yıkılma sonucu ortaya çıkabilecek bir enkaz ya da yanma izine de rastlanmamıştır.

Yorum

Yapının işlevi tam olarak saptanamasa da, kamu binası olduğu ve kamu alanında yapılan diğer faaliyetlerle bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu geniş ve düz alanda; talim, merasim, binicilik, oyunlar ve diğer kamu faaliyetlerinin yapıldığı düşünülmektedir, bu yüzden bu alana verdiğimiz isim de "Polo Alanı" dır. Alanın, pazar yeri ya da kervanların, yük boşaltıp aldığı bir yer olma olasılığı da vardır. Ancak bunlardan bir tanesinin doğru olması, diğerlerinin doğru olmadığı anlamına gelmemektedir. Uzun ince bina, 7,5 m. ye 138 m. boyutlarındadır. Yapının batı kenarı, rüzgarı önleyecek bir koranak oluşturmaktadır. Alanının sadece bir bölümü çatıyla kaplanmış olsa bile, yine de at bağlamak için çok dar bir alandır. Belkide yapı birden çok katlıdır.

Teraslar

"Polo Alanı"nın yukarı doğusunda ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana caddenin batısında kalan suni terasların üzerinde uzun ve ince bir yapı grubu bulunmaktadır. Bu grup içinde 1996 yılında açılan test açmaları sırasında incelenmiş iki değişik yapı bulunmaktadır.

Yorum

Bu binalar genel olarak "ahır" diye tanımlanan yapı sınıfının içindedir. Taş döşeme ile su kanallarının bir arada bulunması, bu tanıma desteklemektedir. Zaten, bu binalara verilen daha önceki isim de "Kraliyet Ahırları" dır. Bu ismin verilmesinin nedeni, teorik olarak şehrin içinde ahırların bulunması gerektiği düşüncesidir. Fakat, bu binaların farklı yorumlanmaları da mümkündür. Ancak yapıya ait uzun ve dar öğeler, atlara uygun bir şekilde binanın uzun tarafında yer almakta ve bunların bina içindeki pozisyonu da kışın atları yerleştirmeye çok uygun gözükmektedir. Ayrıca, alanın merkezinde yer alan ve belki de güneyde açık olan geniş alanın çatı ile kapatılması ancak sağlam sütun veya direklerin kullanılması ile mümkündür. Bu nedenle, bu yapıların depo ve belki de hayvanların hatta yük arabalarının yük doldurup boşalttığı ve barındığı yerler olarak kullanılmış olma olasılığı da fazladır. 1998 yılında yapılması planlanan jeofiziki çalışma bu soruna daha fazla ışık tutacaktır.

4. Seramikler

Bulunan seramiklerin çoğunluğu tek renkli, astarlı cilalanmıştır. Seramik dokusu içinde kum ve bitki parçacıkları bulunmaktadır ve fırınlanmış olan bu

seramiklerin renkleri kırmızı (Şekil: 18) veya gri (Şekil: 19) dir. Her iki renkte de biçim çeşitleri sınırlıdır.

Bezekli seramikler daha az görülmektedir. En tipik olanı bölgede çokça bulunan, emzik ağız kesmeli kırmızı mal testidir (Şekil: 17). Kabın üst yarısında beyaz boya üzerine kırmızı ve siyah bezemeler görülmektedir ve çok cıllanmıştır.

Pişirme kaplarının (Şekil: 20) biçim ve büyüklükleri çok çeşitli değildir.

5. Buluntuların Konservasyonu, Çizimi ve Fotoğraflanması

Tüm sezonlardan elde edilen buluntuların konservasyonu konservator Simone Korolnik'in erken ayrılışına rağmen tamamlanmıştır. Yozgat Müze Müdürü Sayın Musa Özcan tarafından yürütülen Mercimek Tepe (Yozgat) kurtarma kazılarında çıkan az sayıdaki Erken Tunç Çağı Dönemi'ne ait bezekli seramiklerin temizlenmesi ve restorasyonu yapılmıştır.

Kerkenes Dağı buluntularının çizim ve fotoğraflanması tamamlanmıştır. Dijital bir makina ile çekilen fotoğraflar Kerkenes web sayfasında yayınlanmıştır. Ayrıca bölgesel araştırmadan elde edilen seramiklerde çizilmiştir. 1996 yılındaki deneme kazıları sırasında "dikmeli salon" dan çıkarılan ve bir tekerleğe ait olduğu sanılan demir buluntular detaylı bir biçimde incelenmiştir.

6. Jeofiziksel Araştırma

İki adet 40x40 m. gridde 0,25 m. paralel aralıklarla ve metrede 8 okuma yoğunluğundaki örneklemeyle yapılan jeomanyetik ölçüm; geliştirilecek yazılımlarda kullanılacak uygun veri düzenlemelerinin ve Kerkenes'de ileriki çalışmalarda kullanılacak örnekleme stratejisinin belirlenmesini sağlamıştır. Bu jeofiziksel işlem yazılımlarının geliştirilmesi Kerkenes dışında yapılacak olan çalışmalarda katkıda bulunacaktır. Şekil 14 ve 15'de görülen veriler Dr.Lewis Somers tarafından arazi çalışmaları sırasında hazırlanmıştır. Bunların eski verilerle birlikte yeniden değerlendirilmesi yayına hazırlanan Geoplot 3. yazılımı ile devam ettirilmektedir. Bu çalışmalar sonunda verilerin daha iyi anlaşılır hale gelmesi ve daha önce görülemeyen bazı kalıntıların değerlendirilmesi beklenmektedir.

Detaylı ölçüm yapılan bu iki alanın seçiliş nedeni, 1996 yılında yapılan seyrek örnekleme ölçüm sonucunda iyi korunmuş yüzey altı kalıntılarının bulunduğu anlaşılmıştır. Bu kalıntılarla ilgili veriler ne jeolojik özelliklerden nede yoğun yanmadan kaynaklanan ek sinyallerle engellenmemektedir. Bu alanların ikincisinde (Şekil: 15) ayrıca burada "dikmeli salon" bulunup bulunmadığı hipotezi test edilmiştir. Sonuç belirleyici olmamakla beraber olumsuzdur.

Yeni jeofiziksel verilerle eski arazi çalışmalarından elde edilen verileri birleştirerek ve bunları yüzey kalıntıları ile karşılaştırarak alan D'nin yeni bir planı çizilmiştir (Şekil: 16).

7. Uçurtma ile Hava Fotoğraflarının Çekilmesi

Sit alanının rektifiye edilmiş fotoğraflarla hazırlanan mozayığı, eksik olan bazı hava fotoğraflarının uçurtma ile taşınan bir fotoğraf makinası kullanılarak çekilmesi sayesinde tamamlanabilmektedir. Bu yöntemin ilerde başka fotoğraflar için de kullanılması düşünülmektedir.

8. Jeomorfolojik ve Jeolojik Araştırmalar

Arazi çalışmaları kapsamında Kerkenes Dağı'nın jeolojik oluşumu ve yapısı hakkında araştırmalar yürütülmüştür. Granit kayaların ince kesitlere bölünerek yapılan incelemesi ve Kerkenes Dağı jeomanyetik araştırması ile ilgili jeolojik konuların analizi ODTÜ Jeoloji Bölümü'nde halen devam etmektedir. Jeoloji, hidroloji, bölgesel yerleşim özellikleri ve kent planlaması arasındaki ilişkiler incelenerek olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Kerkenes Dağı'nın jeomorfolojik evrimi burada bulunan toprak türleri ile beraber değerlendirilmiştir. Böylece; şehrin yıkılışı ve terk edilışinden sonra meydana gelen erozyonun nitelikleri incelenmiştir.

9. Geç Dönem Kalıntıları

Demir Çağı ile ilgili belgeleme çalışmalarından (Şekil: 3, 4) ayrı olarak "Kale" ve diğer geç dönem kalıntıları hakkında Anatolian Studies'de yayınlanmak üzere bir rapor hazırlanacaktır. Ayrıca Andrew Goldman tarafından "Kale ve Kiremitlik" bölgelerinde bulunan Helenistik-Bizans seramikleri hakkında bir rapor daha hazırlanmaktadır. Bu, yukardaki rapor ile birlikte veya ayrıca yayınlanacaktır.

10. Kitap

Kerkenes hakkında yayınlanacak olan kitap için yapılan çalışmalar devam etmektedir.

11. Mikromorfolojik Araştırma

Dr. Wendy Matthews 1996 yılında mikromorfolojik araştırma için topladığı örnekler üzerindeki çalışmalarını tamamlamıştır.

SONUÇ

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, Kerkenes'de gelecekte yapılacak çalışmaların tasarlanmasında bu yöntemlerin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Kerkenes Dağı'nda başlayacak olan yeni araştırma döneminde detaylı bir sit yerleşim planı hazırlanacaktır. Bu amaçla geniş kapsamlı bir jeofiziksel araştırma sınırlı deneme kazılarında elde edilecek veriler yerleşim alanı belgeleme çalışmaları ve rektifiye edilen hava fotoğrafları ile bilgisayar ortamında karşılaştırılacaktır. Çağdaş teknoloji olanaklarını kullanan GIS analizleri ve

geliştirilmiş dijital görüntüleme yöntemleri şehrin niteliklerini daha iyi anlamamızı ve araştırma sonuçlarını hem çağdaş hemde geleneksel yöntemlerle yayınlamamızı sağlayacaktır. Böylece Kerkenes Projesi kentsel yerleşimlerin ve doğal çevre üzerindeki insan etkilerini inceleyen, modern ve geleneksel yöntemlerle çalışan arkeolojik araştırmaların başında gelmeyi sürdürecektir. Elde edilen sonuçlar, büyük olasılıkla Med'ler tarafından kurulan ve daha önce önemli yeterince anlaşılamayan bir imparatorluk merkezi ile ilgili kanıtları ortaya çıkararak Demir Çağı döneminde Orta Anadolu ve Yakın Doğu hakkında bilgilerimize yeni bir boyut getirmiştir. Şehrin benzersiz özellikleri bu yeni imparatorluğun kontrol mekanizmaları ve idareleri hakkında bilgi vermektedir. Kentsel kavramların belirsiz kalan çıkış noktaları büyük olasılıkla Anadolu dışında aranmalıdır. Doğu ile Batı arasındaki kültürel ilişki ve alışveriş savunma sistemlerinin geliştirilmesi, kentsel planlama, dini yapılar ve mimari biçimleri içeren kentsel dinamiklerin anlaşılması ve beklenmeyen bir sanat geleneği içinde üretilmiş dekoratif amaçlı buluntular ile ortaya çıkmaktadır. Sonuçlar, Demir Çağı dönemindeki devlet ve imparatorlukların büyüklüğü ve etkileri hakkında yeni kanıtlar sunmaya devam ederken Orta Anadolu tarihindeki bir boşluğu da doldurmaktadır. Bu sonuçlar 6. yüzyılın tarihi coğrafyasının genişletilebileceği, yeniden değerlendirilebileceği ve Akamanış gücünün hızla yayılış sebeplerinin daha iyi anlaşılabilceği bir temel oluşturmaktadır.

Düzeltilme

1996 raporundaki seramik tablolarında bazı ölçek hataları olmuştur. Bunlar: Şekil 14'deki 1-9 no. lu, Şekil 15'deki 1,3,5 ve 6 no. lu ve Şekil 16'daki 1-8 no. lu seramik çizimleridir. Bu çizimlerin doğru ölçekte olabilmesi için % 45 daha fazla küçültülmesi gerekmektedir. Bu hatalardan dolayı özür dileriz.

TEŞEKKÜRLER

Kerkenes Projesi'nin ilk aşamasının son sezonu Ağustos-Eylül 1997'de Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün (BIAA) himayesinde gerçekleştirilmiştir. Projede çalışanlara, sponsorlarımıza ve dostlarımıza şevkli çalışmaları ve maddi, manevi destek ve teşviklerinden dolayı teşekkürü borç biliriz. T.C. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Yozgat Müze Müdürü Sayın Musa Özcan'a projenin başından beri devam eden yardım ve desteklerinden dolayı müteşekkirimiz. Yozgat Valisi Sayın Nafiz Kayalı, Yozgat Kültür Müdürü Sayın Veyis Şanal ve Sorgun Kaymakamı Sayın Ekrem Yaman projemize destek vermeye devam etmişlerdir. T.C. Kültür Bakanlığı temsilcimiz Samsun Müzesi'nden Sayın Uğur Terzioğlu'na ise özveriyle çalışmaları ve yardımlarından dolayı kendimizi borçlu hissediyoruz. Şahmuratlı Köyü sakinleri ve özellikle Muhtar Sayın Osman Muratdağı'na misafirperverlikleri ve sağladıkları kazı evinin dostça atmosferi sayesinde iyi bir çalışma çıkarmamızı sağlamışlardır. Ayrıca Dr. Şevket Bağcı'ya ve onun aracılığı sayesinde ev işlerini yürütenlere özellikle teşekkür ederiz. Onlarsız bu çalışma dönemini sürdürmek imkansız olurdu.

British Academy (İngiliz Akademisi) ve BIAA tarafından mali kaynak sağlanmıştır. Ayrıca Yibitaş-Lafarge AŞ. ODTÜ'de halen devam etmekte olan sezon sonrası çalışmalarımız için bir Intergraph bilgisayarı ve araştırma asistanı için mali destek sağlamışlardır. Intergraph GIS yazılımının eğitim amaçlı bir kopyasında anonim kişiler tarafından sağlanmıştır. Fotoğraf taraması Prof. Dr. Bülent Özgüç'ün işbirliği ile Bilkent Grafik Bölümü'nde, TAI ve BIAA'de yapılmıştır. Zeki Sagay (MNG Inc.) orthografik fotoğraflarla yapılan çalışmayı yönetmektedir. Dijital fotoğraf makinası Nurol AŞ. tarafından projeye hediye edilmiştir. Özellikle halkla ilişkiler ve projeye fon sağlamak amacıyla tasarlanan sekiz sayfalık renkli bir broşür Türkiye İş Bankası tarafından bastırılmıştır. Core Resources Management, Yozgat Galata Hotel, Ankara Hilton, Intergraph Inc., Mesa Inc., ODTÜ, Metiş-Balfour Beatty Joint Venture, Ankara Sheraton, Sokkia Seza, Yenigün İnşaat ve Yimpaş projemize çeşitli yardımlarla katkıda bulunmuşlardır. Alishar Projesi'nin başkanı Dr. Ronald Gorny ise projesine ait olan bazı ekipmanları bize ödünç vermiştir. Dr. Atilla Çınar ve Onur Köse (Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Bölümü) MTA tarafından sağlanan Landsat tematik görüntüsüyle dijital bir arazi haritası hazırlamışlardır.

Konservator Simone Korolnik bu sezonda bize katılmıştır. Kendisinin geçen sonbaharda özenli bir çalışma ile konservasyonunu gerçekleştirdiği fildişi obje halen Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yeni sergi salonunda sergilenmektedir. Objenin konservasyon çalışmaları sırasında yardımları ve verdiği destek için Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Sayın İlhan Temizsoy'a ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

Chicago Oriental Institute GIS ofisinin yöneticisi, Scott Branting, yine aynı kurumca sağlanan ekipmanları kullanarak GPS ölçümelerini yapmıştır. Şehir surları ile ilgili araştırma ve belgeleme çalışmaları Nilüfer Baturayoglu, şehir sur kapıları ile ilgili detaylı araştırma ve belgeleme çalışmaları Ömür Harmanşah tarafından tamalanmıştır. Şehri oluşturan yapılarla ilgili araştırma ve belgeleme çalışmaları da genel olarak Christine Perrier sorumluluğunda yürütmüşlerdir. Halen kendisi projede araştırma asistanı olarak çalışmalarına devam etmektedir. Levent Topaktaş (Intergraph Inc.) danışmanlığında Deniz Kutay grafik ve elektronik veri tabanını hazırlamaktadır. Web sayfası ve grafik dizayn çalışmaları Bilkent Grafik Dizayn öğrencilerinden Jakob Michalski tarafından sürdürülmektedir. Prof. Dr. Mete Nakiboğlu ve Dr. Mustafa Türker tarafından yeni kurulmuş olan Jeodesi ve Jeografik Bilgilendirme Teknolojileri (ODTÜ) lisansüstü programı şemsiyesi altında arazi çalışması sonrası GIS analiz çalışmaları devam ettirilmektedir. Jeolojik ve jeomorfolojik araştırmalar Prof. Dr. Ayhan Erler, Kadir Dirik, Pırl Önen (ODTÜ) ve Christine Perrier tarafından yürütülmüştür. Projenin başından itibaren her sezon bizimle çalışmış olan Nahide Aydın ekibimizin vazgeçilemez bir parçası haline gelmiştir. Ekibimizin diğer kıymetli elemanları ise: Kamyar Abdî, Jennifer Alcock, Fiona Armitage, Stevan Beverley, Katherine Geers, Andrew Goldman, Ivgeniya Grigoriev, Zenia Hüserich, Peri Johnson, Torben Larsen, Jared Miller, Jennifer Ross ve Stine Rossel'dır. Gerçekten uluslararası bir yapıya sahip olan ekibimiz Berkeley, Bilkent, Chicago, Kopenhag, Londra, ODTÜ, Tel Aviv ve UCLA üniversiteleri lisans ve lisans üstü öğrencilerinden oluşmuştur.

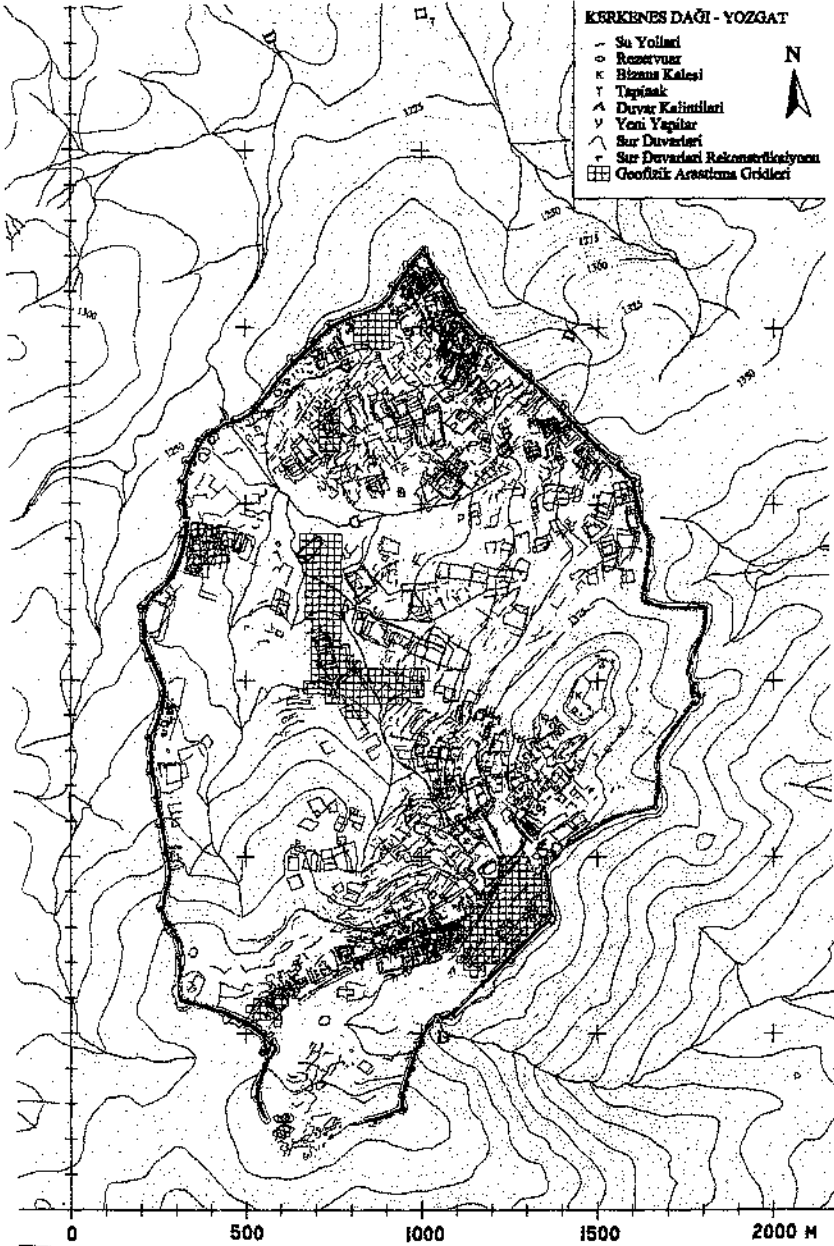
Geoscan'den Dr. Lewis Somers jeomanyetik örnekleme stratejilerini ve görüntü işlem yöntemlerini, İbrahim Çiftçi tarafından toplanan veriler ile tasarlamıştır. Bazı ekip elemanları da jeofiziksel araştırma tekniklerini öğrenmede başarı göstermişlerdir.

Dr. Wendy Matthews'a 1996 yılında kendisi tarafından mikromorfolojik araştırmalar için toplanan örnekler ve bunlar üzerindeki çalışmalarını sürdürmesi için BIAA ek bir mali destek vermiştir.

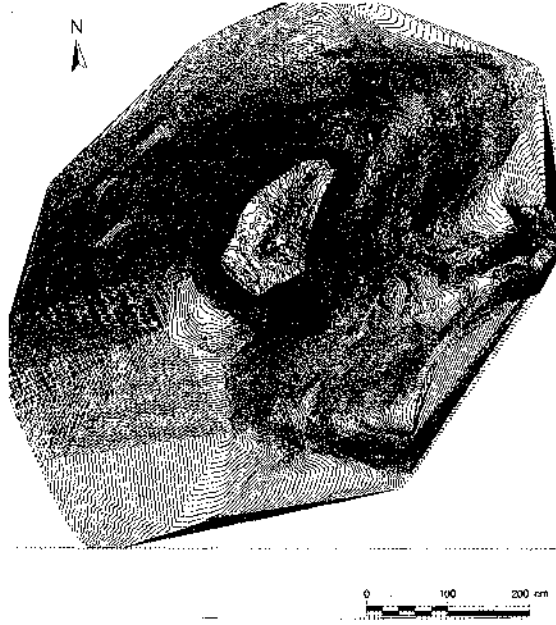
Ayrıca tavsiye ve desteklerinden dolayı Prof. Crawford H. Grenewelt'e, Dr. David French'e, Dr. Roger Matthews'a ve Prof. Henry T. Wright Jr.a teşekkür ederiz.

BİBLİYOGRAFYA

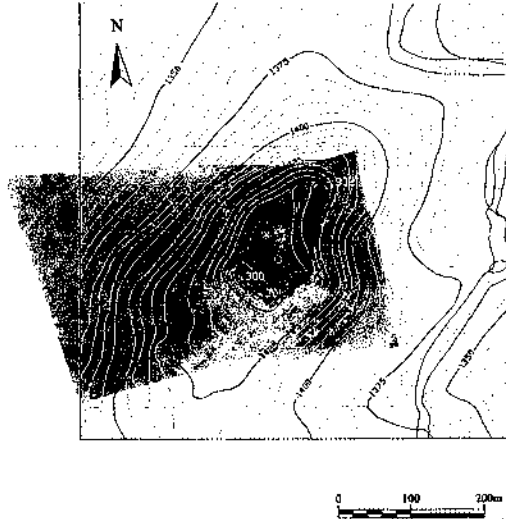
SUMMERS, G.D., ÖZCAN, M., BRANTING, S., DUSINBERRE, E. R., SUMMERS M.E.F., 1996. "Kerkenes Dağı 1996", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*: Ankara 1997. Ankara Vol. 1, 627-659.

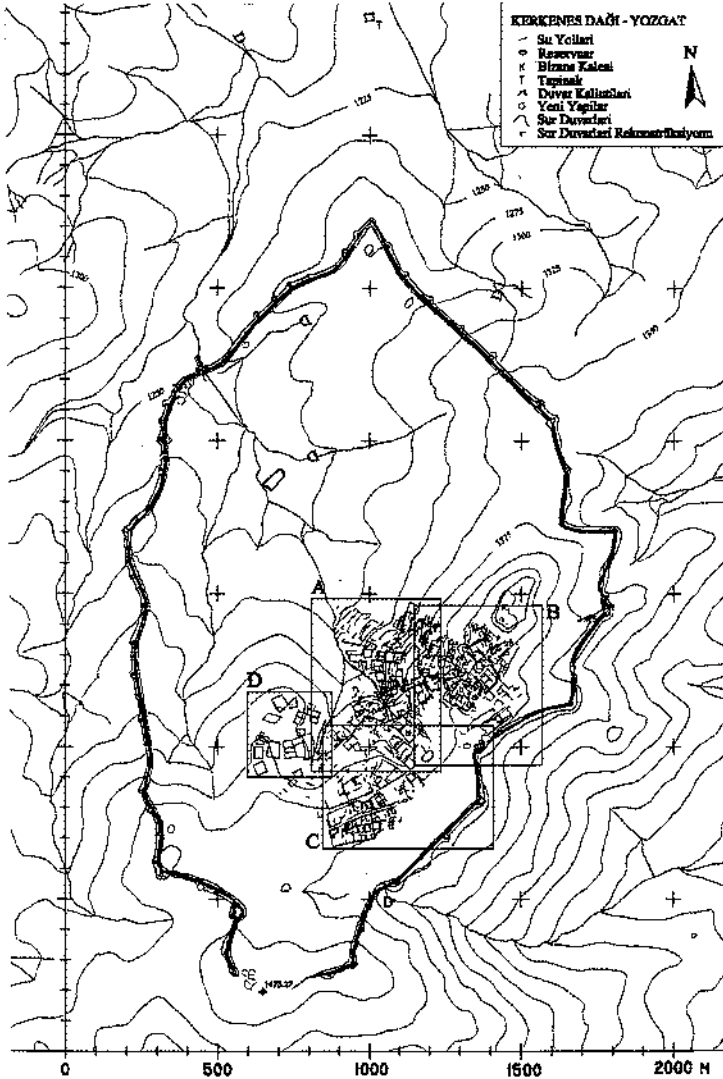
Şekil 1 : 1997 sezonunda yapılan yerleşim alanlarının planlarının çizilmesi ve jeofiziksel araştırma sonucunda ortaya çıkan şehir planı

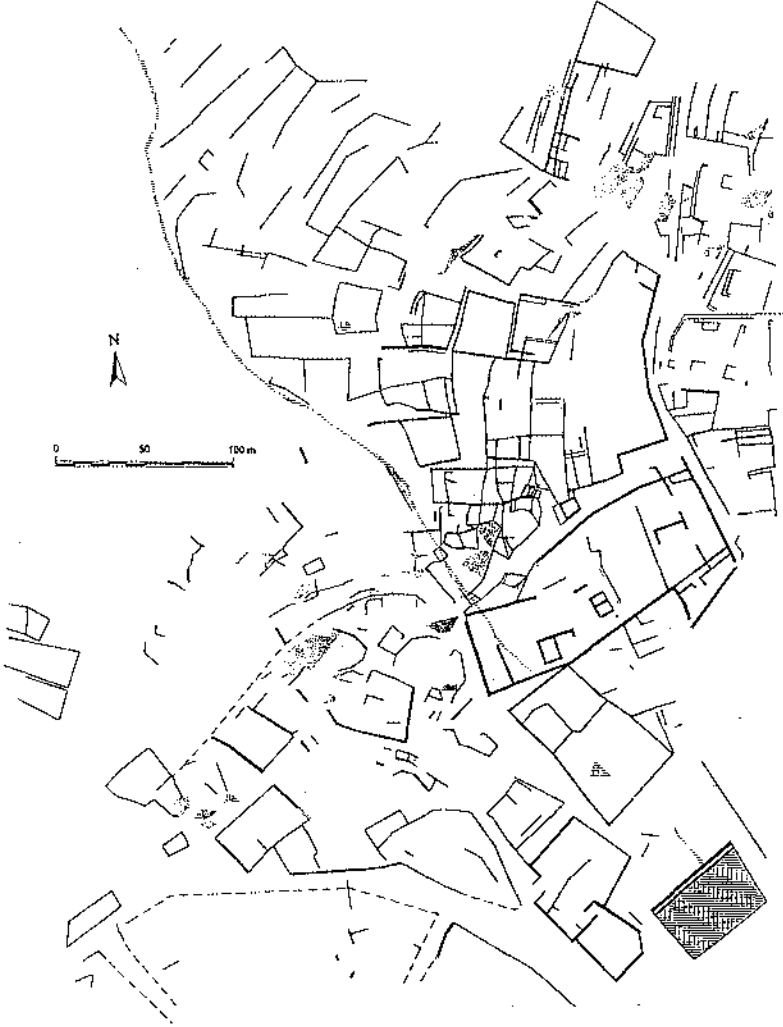
Şekil 2 : Kale ve yamaçlarının GPS ölçüm çalışmaları sonucunda ortaya çıkan topoğrafik haritası. Bu harita 10 gün içerisinde toplanan 17.000 okuma sonucunda hazırlanmıştır

Şekil 3 : Kale duvarlarının detaylı çizimi ve kontur planının rektifiye edilmiş balon fotoğrafının üzerine çakıştırılmış hali.

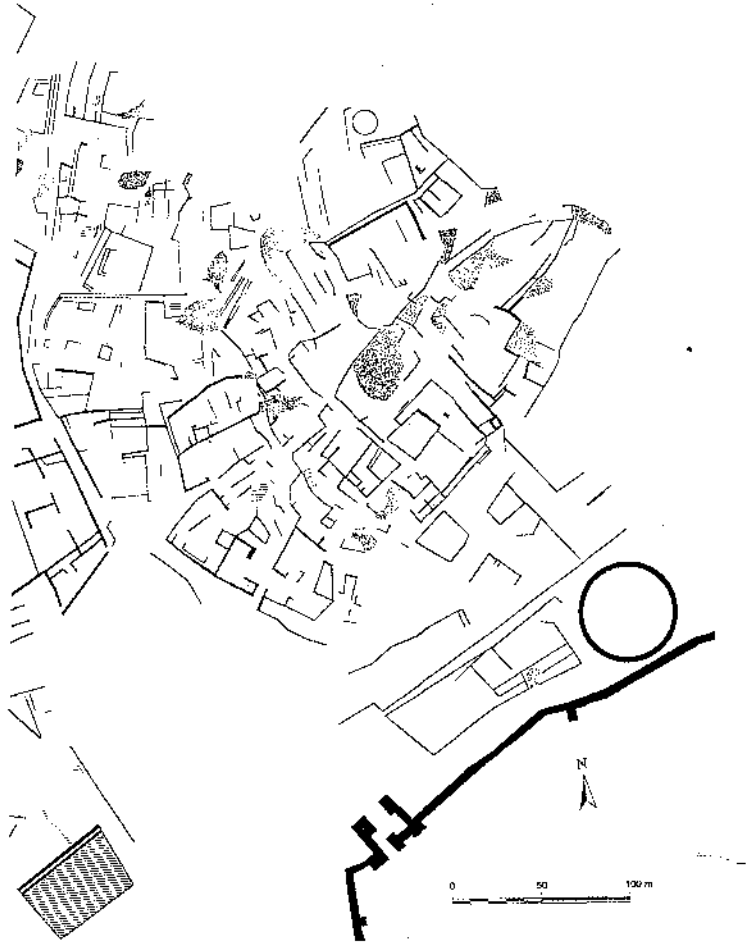

Şekil 4: Ana şehir planı. Şekil 5-8'in ve 1997 sezonunda yapılan yerleşim alanlarının belgelenmesi çalışmalarının yoğunlaştığı bölgelerin konumları belirtilmiştir.

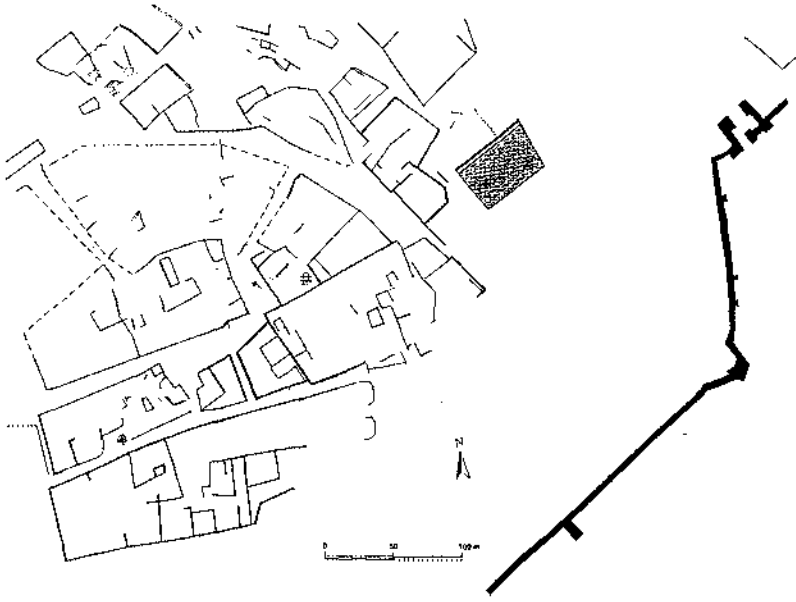

Şekil 5 : (Şekil : 4 Plan: A) Çayın kuzeydoğusunda kalan bölge: Sağ alta Sülüklü Göl, "Kale"nin alt tarafındaki dik yamaçların üzerindeki yerleşim adaları, teras lar, cadde ve geçitler. Çayın güneydoğusunda kalan bölge: Anıtsal kamu yapıları bölgesi

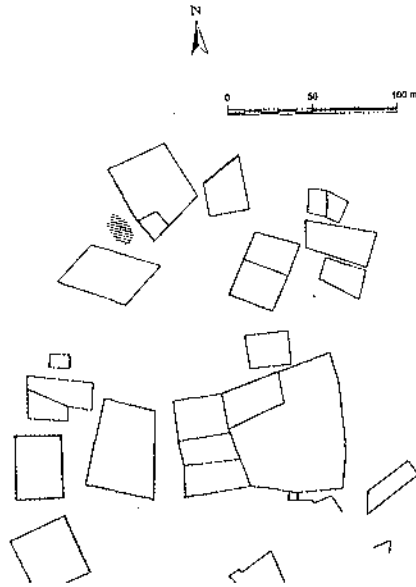

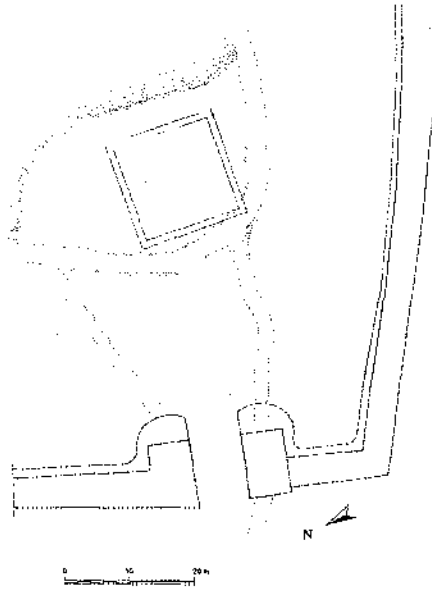
Şekil 6 : (Şekil : 4 Plan: B) Sol altta Sülüklü Göl, alt ortada "Kapadokya Kapısı", sada yuvar-lak hayvan ağılları, "Kale"nin altında kalan dik yamaçlar üzerindeki yerleşim adaları teraslar ve geçitler

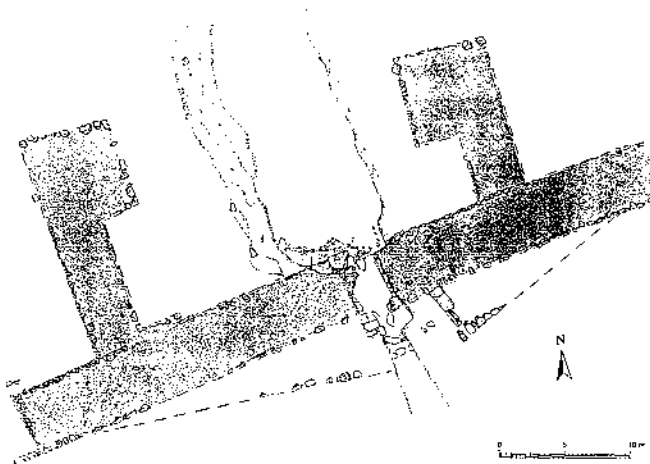
Şekil 7 : (Şekil : 4 Plan: C) Ortada Sülüklü Göl sağda "Kapadokya kapısı", sol altta Saray Kompleksi"; yerleşim adaları, teraslar ve caddelerle beraber.

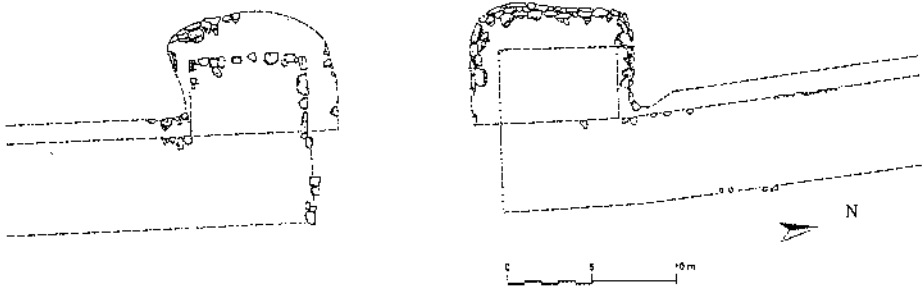
Şekil 8 : (Şekil 4 Plan D) Şekil 7'deki planın kuzeybatısına düşen dik yamaçlar üzerindeki yerleşim adaları ve teraslar

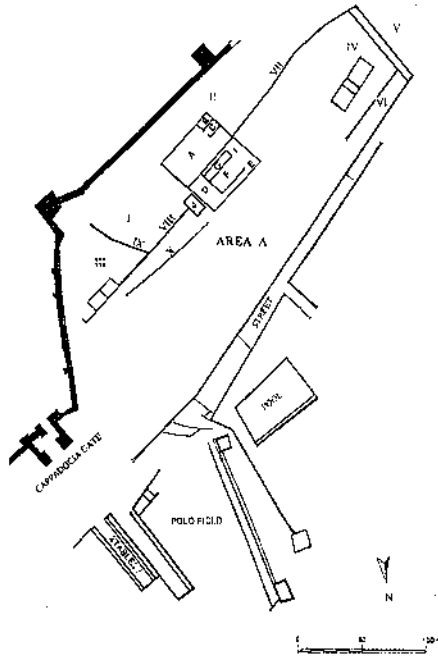
Şekil 9 : Sur duvarlarının kuzeydoğusunda yeni bulunan kapının dış duvar yapısını ve kapı kulelerinin üzerinden geçen modern traktör yolunu gösteren planı. Yaklaşık olarak 8 m. genişliğinde olan kapı aralığı kulelerden dökülen taşlarla dolmuştur.

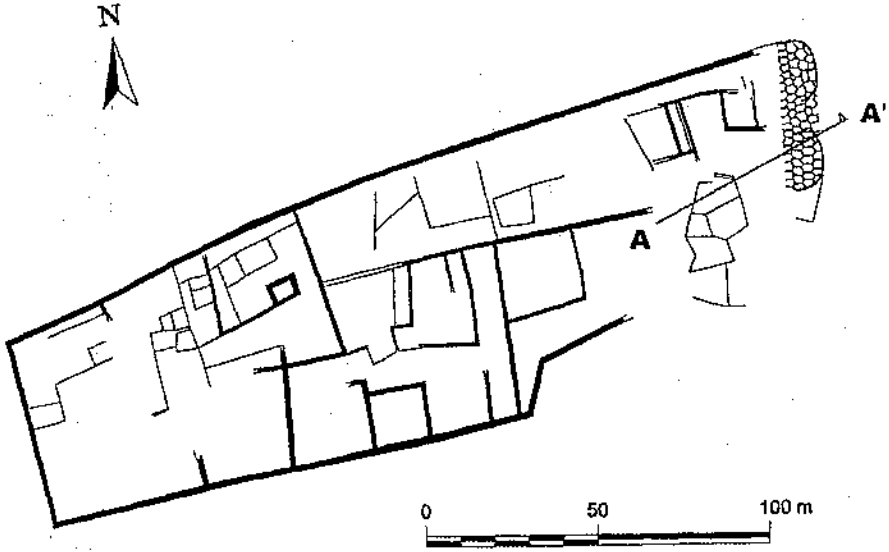
Şekil 10 : "Su Kapısı"nın iç taş kaplama yüzeyini (glacis) ve dıştaki bendini gösteren planı. "Su Kapısı"nın dış taş kaplama yüzeyi (glacis) moloz altına gömüldüğünden tam olarak planı anlaşılamamıştır. Ayrıca, bu kapının kapı olup olmadığı halen tam olarak bilinmemektedir.

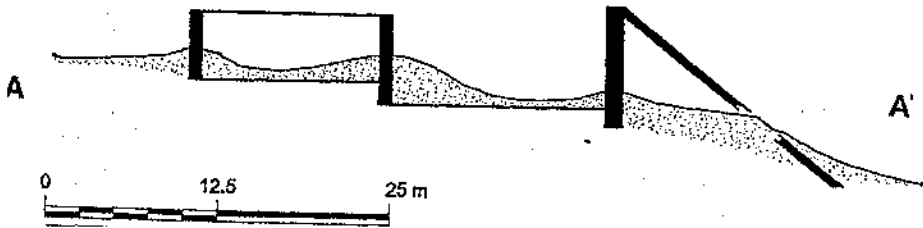
Şekil 11 : Batı Kapısı'nın kulenin üç tarafını çevreleyen taş kaplama yüzeyini (glacis) gösteren planı

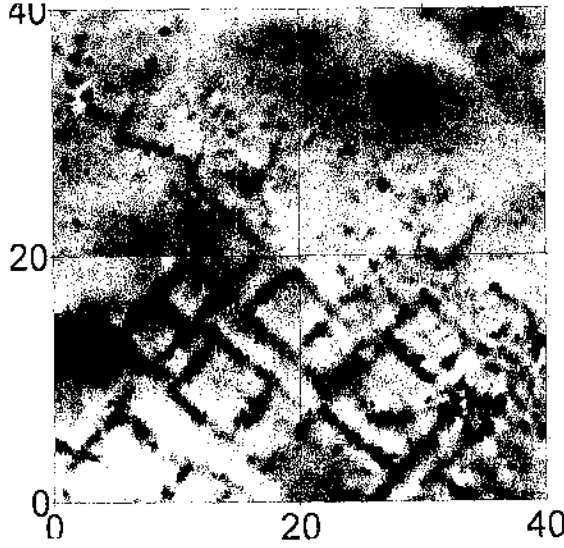
Şekil 12 : "Kapadokya Kapısını", şehir surunu ve kulelerini, "Askeri Alan"ı, Sülüklü Göl'ü, "Polo Alanı"nı, "Kraliyet Ahırları" veya "Depoları"ı içeren anıtsal kamu yapıları bölgesinin planı

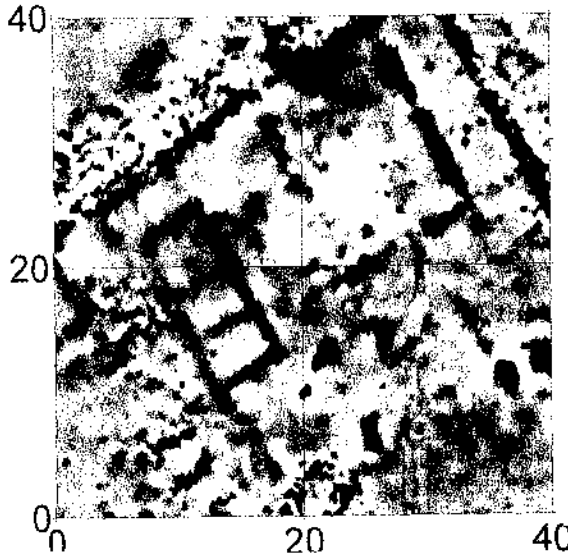
Şekil 13a : "Saray Kompleksi"nin ön cephe ve girişinin planı

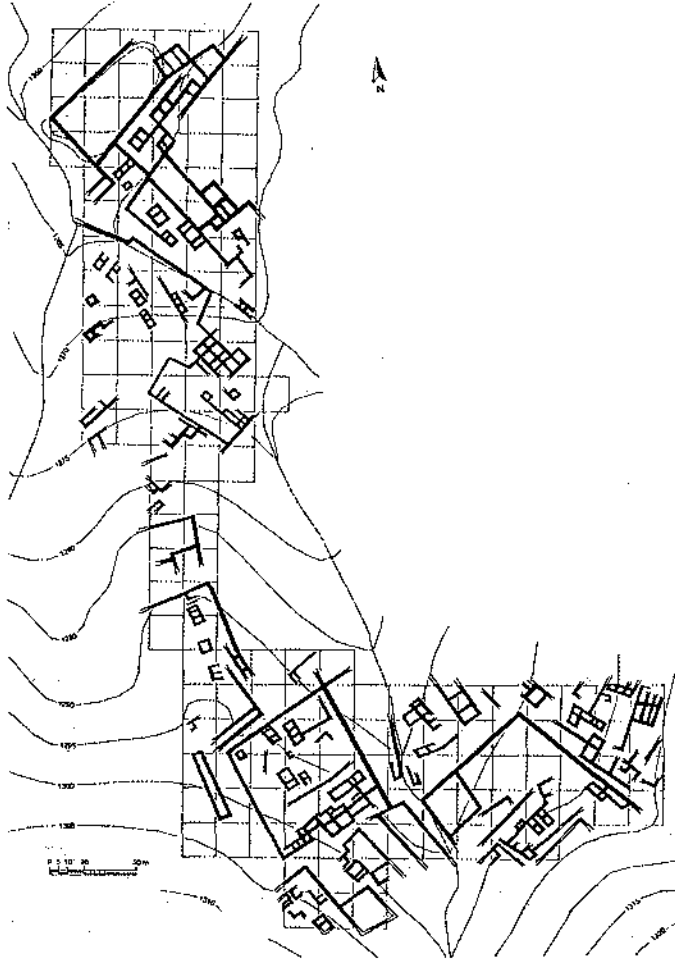
Şekil 13 b: "Saray Kompleksi"nin mimari kesitinin rekonstrüksiyonu

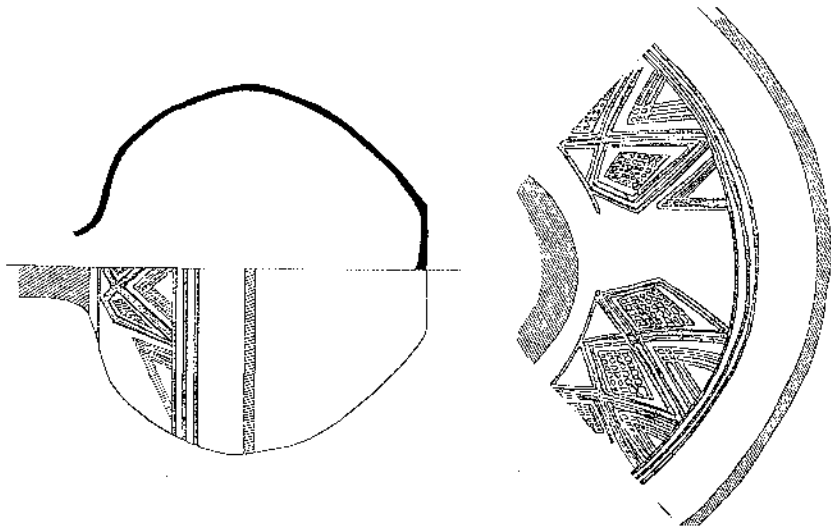
Şekil 14 : 40X40 m. lik gridin 0.25 m. aralıklarla ve metrede 8 okuma ile jeomanyetik ölçümü sonucunda ortaya çıkan haritası. Burada kapı dikmeleri yanmış iki odalı bir yapı dikkat çekmektedir.

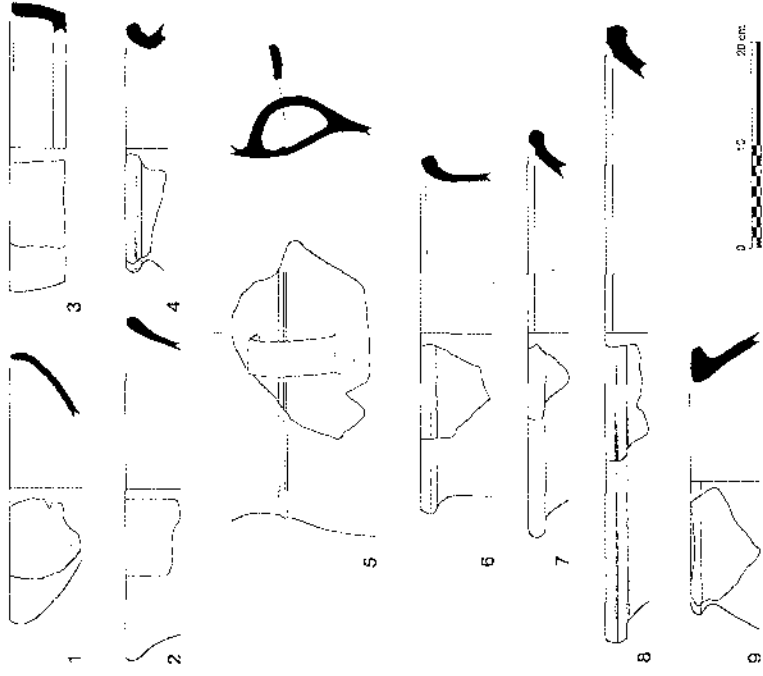
Şekil 15: 40X40 m. lik gridin 0.25 m. aralıklarla ve metrede 8 okuma ile jeomanyetik ölçümü sonucunda ortaya çıkan haritası. Haritada görülen beyazlık bizim koyduğumuz bir çividir. Sağda görülen geniş siyahlıklar yanmadan kaynaklanmış olabilir.

Şekil 16: Alan D'nin jeomanyetik ölçümlerin ve yüzey kalıntılarının birlikte yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan planı. Bu *Anatolian Studies* 46 (1996)'da yayınlanmış olan Şekil 7 ve 9'un geliştirilmiş ve yerini alacak olan planıdır. Geoplot 3 yazılımı ile verilerin yeniden değerlendirilmesi bu plana yeni eklemeler yapılmasını sağlayacaktır.

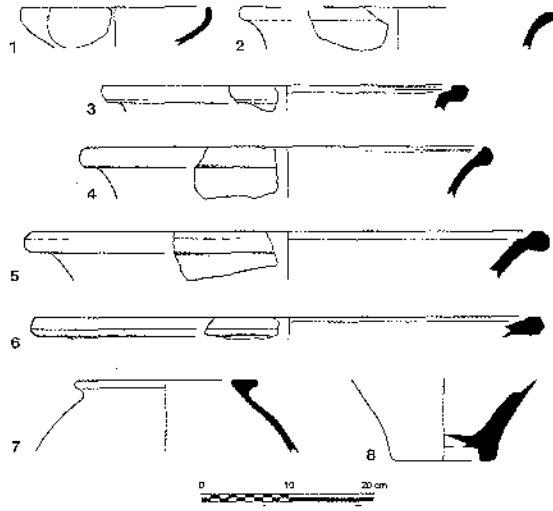

Şekil 17: Renkli testi

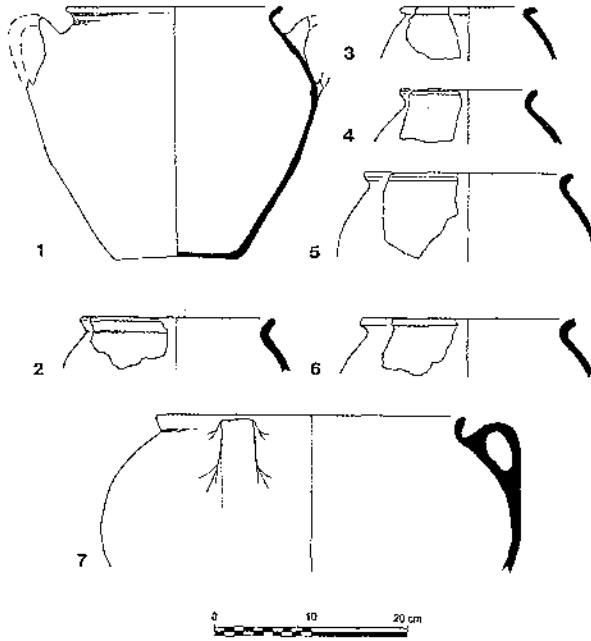

Şekil 18: Gri astarlı cilalı keramik formları

Şekil 19 : Kırmızı astarlı cilalı keramik formları

Şekil 20: Pişirme kapları

PRIENE 1997

Wolf KOENIGS*
Alexander von KIENLIN

An den Forschungen und Restaurierungsarbeiten in Priene vom 12.08.1997 bis 30.09.1997 nahmen unter Leitung von W.Koenigs (TU München) die Architekten Alexander von Kienlin und Jens Misiakiewicz teil sowie die vier Architekturstudenten A.Hennemeyer, T.Lange, A.Leonhard und G.Tuba-Temelci. Das T.C. Kultusministerium war durch Herrn Tevfik Göktürk vom Museum Ankara vertreten.

1. Im Bereich des Athena-Heiligtums wurden einige ergänzende Messungen durchgeführt sowie Zeichnungen und Photos einzelner Bauteile hergestellt. Schwerpunkt war die Überprüfung der Müller-Wiener'schen Aufzeichnungen von Bauteilen der Nebenbauten des Athena-Heiligtums. Hier wurde das Konzept des Steinkataloges am Ort überprüft und anschließend in eine Bauteilkartei umgearbeitet (vgl. AA 1982, 691-702). In München wurden Druckvorlagen für die Publikation des Athenatempels gezeichnet (bisher 175 Stück).

2. Auf der Agora wurden alle erhaltenen Bauteile des, im Osten der Agora gelegenen, Marktbogens vermessen und im Maßstab 1:10 gezeichnet. Der Bogen überspannte die Westtorstraße an deren östlichem Eintritt in die Agora. Auch seine Fundamente konnten, nach oberflächlichen Reinigungsarbeiten, wiedergefunden und in den Steinplan der Gesamtanlage der Agora im Maßstab 1:25 eingetragen werden. Eine daraus entwickelte Neurekonstruktion (s.Abb.5) brachte besonders im südlichen Kämpferbereich, der in der Rekonstruktion von Schrader statisch nicht stabil sein konnte, einen interessanten Befund: Die problematische Zone im Übergangsbereich von waagrechtem zu radialem Fugenschnitt wurde durch einen Block mit leicht schrägem Oberlager überbrückt, der, jeweils mit zwei besonders kräftigen Dübeln, nach oben und unten gesichert war.

Diese waren sehr nah am hinteren Rand angebracht und deshalb, aufgrund der nur noch geringen Steinüberdeckung, stark ausbruchgefährdet. Statistisch vorteilhaft an dieser Lage war jedoch, daß die Dübel etwa in der momentfreien Stützlinie des Bogens saßen und damit lediglich Scherkräfte aufnehmen

* Prof. Dr. Ing. Wolf KOENIGS, Dipl. Ing. Alexander von KIENLIN Lehrstuhl für Baugeschichte TU München, D-80290 München / ALMANYA

mußten. Diese Anordnung deutet darauf hin, daß der Baumeister über einige Erfahrung mit freistehenden Bogenkonstruktionen verfügte.

3. Ferner wurden die Fundamentreste der sogenannten Strassenhalle aufgenommen, die die Westtorstraße als Pendant zur Heiligen Halle (Hiera Stoa) ein Stück weit begleitet und deren nordöstlicher Antempfeiler mit dem Bogen konstruktiv verbunden ist. Deshalb galten Straßenhalle und Bogen bislang auch als gleichzeitige Baumaßnahme.

Anhand verschiedener Beobachtungen an Fundament und Gebälkteilen kann nun allerdings gezeigt werden, daß die Halle älter ist und daß der bauliche Verband mit dem Bogen auf einem tiefgreifenden Umbau beruht. Damit ist die Frage seiner Datierung erneut zu stellen, da nun auch der bauliche Zusammenhang mit der Hiera Stoa entfällt. Der Rest einer römischen Inschrift, die auf dem südlichen Pfeiler angebracht war, wird derzeit von Prof. Blümel untersucht.

4. Im gesamten Agorabereich wurden ca. 50 Bauteile, insbesondere der verschiedenen Hallen-Gebälke, die für die Rekonstruktion und die chronologische Differenzierung der Gesamtanlage von besonderer Bedeutung sind, im Maßstab 1:10 gezeichnet, ferner wurden 350 Bauteile in das Steininventar neu aufgenommen. Die Bauaufnahme der Hallenfundamente konnte abgeschlossen werden.

Damit zeichnet sich nun ein erstes Bild vom Bauverlauf auf der Agora ab (vgl. *IstMitt.* 93, Bd. 43, S. 381ff.): Es gibt keinerlei Anzeichen für eine Vorgängerbebauung im südlichen Teil der Agora und auch die südlich wie westlich davon gelegenen *insulae* weisen keine Spuren eines Umbaus auf. Die Häuser, die die Hiera stoa nördlich begrenzen, sind jedoch, bereits durch die erhaltene Rückwand der älteren Nordhalle, im Süden abgeschnitten. Die erhaltenen Teile der Hausbebauung weisen bei den beiden westlichen Gebäuden so enge Übereinstimmung mit den frühen Prieneschen Haustypen auf, daß die Grundrisse entsprechend im Süden bis zur Mitte der *insula* ergänzt werden dürften, von der älteren Nordhalle also zu etwa einem Viertel überbaut wurden.

Die ursprüngliche Planung sah Hallenbebauung also nur im südlichen Teil der Agora vor, die dann, beginnend mit der Westhalle, sukzessive ausgeführt wurde. Dabei bildet die Westhalle, wie man an der Einheitlichkeit ihres Gebälks feststellen kann, einen ersten, geschlossenen Bauabschnitt, während im weiteren Verlauf beispielsweise sehr unterschiedliche Triglyphenformen und Maße auftreten; während des Baus der Osthalle ändert sich auch die Bautechnik grundlegend. Wann die ältere Nordhalle hinzukam läßt sich wohl nur durch Sondagen feststellen. Dieser älteren Halle konnten erstmals Bauteile zugewiesen werden, nämlich einige Geison-Fragmente, die in den Seitenwänden der späteren Hiera stoa verbaut waren. Die Stücke ähneln den Geisa der südlichen Hallen, insbesondere in Größe und Maßverhältnissen, trugen aber noch eine getrennt gearbeitete Marmorsima, die bei jenen fehlt. Zur späteren Hiera stoa der Könige von Kappadokien, die in ihren Dimensionen die ältere Nordhalle weit übertrifft, wurden Erkenntnisse hinsichtlich ihres Entwurfsschemas wie des Bauverlaufs gewonnen. Durch das Auffinden weiterer Schräggeisonblöcke kann der Westgiebel nun vollständig rekonstruiert werden, was wiederum eine exakte metrische Erfassung der Fassade zuläßt.

5. Zum Heiligtum an der Agora wurden ebenfalls, anhand einer exakter Bauaufnahme sowie der Vermessung erhaltener Bauglieder, neue Erkenntnisse gewonnen. Die Nordseite des bisher sogenannten Zeus-Heiligtums wird von den Resten einer kleinen Halle eingenommen.

Von ihrer einst zweistufigen Krepis ist nur die untere Stufenlage noch durchgehend erhalten während der Stylobat fehlt. Die Stufen stoßen im Osten gegen die, offenbar ältere Temenosmauer. Im Westen lehnt sich der Bau an die Rückwand der älteren Osthallen-Kammern an, was eine kleine Bosse am Ende der westlichsten Stufe beweist (vgl. *XI.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1993, S.471 und Abb.6). Anhand zahlreich erhaltener Stemmlöcher und feiner Ritzlinien läßt sich die Fugenteilung des Stylobats auf $\frac{3}{4}$ seiner Länge rekonstruieren. Geht man davon aus, daß keine Säule über einer Fuge stand, was bei der hohen Bearbeitungsqualität der Stufenblöcke zu erwarten ist, so ergibt sich als einzige Möglichkeit eine Halle mit 14 Jochen von rund 2,11 m.

Damit konnten der Halle nun auch einige, genau zu dieser Jochweite passende, Gebälkstücke zugewiesen werden, die schon Schrader damit vermutungsweise in Zusammenhang gebracht hatte. Es handelt sich um sieben, zum Teil fragmentierte, Geisa, einem Eckgeison mit Wandanschluß und zwei Triglyphenblöcken. Damit läßt sich eine Halle mit sehr schlanken Proportionen und einem Vier-Metopen-System rekonstruieren (s.Abb.9), der außerdem zwei übereinanderpassende Teile eines Wandpfeilers mit einer Gesamthöhe von 2,75 m und kräftiger Entasis zugewiesen werden können. Dieser Pfeiler weist auf drei Seiten mit feinem Zahneisen geglättete Oberflächen auf, hinten sind die Blöcke in rauher Bosse belassen und sehen kein sauberes Einbinden in eine Wand vor. Der Pfeiler wurde auf der Straße neben dem Heiligtum gefunden. Die Bedeutung des Pfeilers liegt in der auf ihm angebrachten Inschrift Nr.19, einem Beschluss der Besatzung der Teloneia für ihren Kommandanten Helikon, der unter anderem „auf der Parastade der Halle im Asklepieion“ angebracht werden sollte. Der Halle zugeordnet identifiziert er somit das kleine Heiligtum an der Agora als Asklepieion - eine Zuweisung, die bereits Schrader vorgenommen hatte und die auch zunächst nicht in Frage gestellt wurde, übrigens auch nicht durch Hiller von Gaertringen. Erst 1934 sprach sich Schede für ein Zeus-Heiligtum an dieser Stelle aus (M.Schede: *Heiligtümer in Priene*. In *JdI* 49, 1934, S.104ff.). Seine Deutung als Zeus-Heiligtum basiert allerdings lediglich auf allgemeinen Betrachtungen und ignoriert den baulichen Befund. Seinem Postulat einer Zeus-Verehrung im Herzen der Stadt käme übrigens der mittig auf der Agora gelegene Altar weit mehr entgegen als das kleine Heiligtum, das sich nach außen hin durch Hallen und hohe Mauern weitgehend abschließt und von der Agora aus keinen Zugang bietet. Als Zeus-Heiligtum käme aber auch der kleine Tempel mit Altar im Athena-Bezirk in Betracht, der bislang noch nicht zuweisbar ist.

6. An Restaurierungen konnten, da die beantragte Genehmigung des II. İzmir Kurulu nicht rechtzeitig vorlag, nur wenige im Vorjahr bereits begonnene Arbeiten fertiggestellt werden. Am Theater wurden einige vorbereitete Proskenionsbalken aufgelegt und kleine Ergänzungen vorgenommen. Auf der Agora und am Athenatempel wurden konservierende Maßnahmen, z.B. Klebung kleinerer Absplitterungen) durchgeführt sowie einige Bauteile zu deren besserer

Erhaltung und zur Verdeutlichung baulicher Strukturen umgelagert. Eine im Winter durch Umstürzen zerbrochene Ehreninschrift im Prytaneion wurde geklebt. Ferner wurde, insbesondere in der Nordhalle, störender Bewuchs entfernt, sofern er die Bausubstanz bedroht. An gefährdeten Teilen der Kammern-Rückwand wurden die Steine, als Vorbereitung künftiger Arbeiten, durchnummeriert und photographiert.

F.Rumscheid verfaßte ein Buch über Priene, das als Ersatz für den seit langem vergriffenen Band von M.Schede einen allgemein verständlichen Überblick über den gegenwärtigen Stand der Forschungen geben und 1998 in den Sprachen Deutsch, Türkisch und Englisch erscheinen wird.

PRİNE 1997

Özet

Priene'de 12.08.1997 ile 30.09.1997 tarihleri arasında gerçekleşen araştırma ve restorasyon çalışmalarına W. Koenigs (Münih Teknik Üniversitesi) başkanlığında iki mimari ve dört öğrenci katılmıştır.

Athena Kutsal Alanı'nda tamamlayıcı mahiyette bazı ölçümler yapılmış, mimari elemanlar çizilmiş ve fotoğraflanmıştır. Çalışmaların ağırlık noktasını, yayın çalışmalarına yönelik olarak, Müller-Wiener'in Athena Kutsal Alanı'nın ek binalarına ait mimari elemanların çizimlerinin kontrolü oluşturmuştur.

Agorada ana aksta, agoranın doğrusunda yer alan pazar kemerine ait mevcut bütün mimari elemanlar yeni ve dakik bir rekonstrüksiyona temel oluşturulması için ölçülmüş ve 1:10 ölçekte çizimi yapılmıştır. Kemerin temelleri de yüzeyde yapılan temizleme çalışmalarıyla yeniden bulunmuş ve 1:25 ölçekteki agora kompleksinin taş planına işlenebilmektedir.

Agoranın yakınındaki kutsal alanının kuzeyinde ele geçen mimari parçaların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi sonucunda küçük alınlığın galeri temellerine ait olduğu ortaya çıkmıştır. Schrader, daha önceleri bunu tahmin etmişti. Galerinin rekonstrüksiyonu burada gömme sütun benzeri bir ayak olduğunu gösterir. Bu ayak üzerindeki yazıtta (İnschr. Nr. 19) 'Asklapieion'a girişte sağda bulunduğu yer aldığından dolayı burayı Asklepios Kutsal Alanı olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Schede'nin 1934 yılında Zeus olarak tahminlere dayanarak adlandırmasından daha çok uygun düşmektedir.

Geçen yılki çalışmalarının devamı olarak, cadde galerisi adıyla anılan galerinin kalıntıları 1:25 ölçekte tespit edilmiştir. Burada geçen yıl olduğu gibi, özellikle arka taraftaki odaların bulunduğu yerlerde temizleme çalışmaları zorunlu olmuştur. Bu sırada stylobat da Bizans Kalesi'nin duvarlarına kadar görülebilir hale getirilmiştir.

Agora alanının tamamında bütün yapı kompleksinin rekonstrüksiyonu ve kronojik tanzimi için önemli olan, özellikle farklı galeri saçaklarına ait yak. 50 mimari eleman 1:10 ölçekte çizilmiştir, ayrıca yak. 350 mimari eleman taş envanterine dahil edilmiştir. Yazıtlarla alakalı yeni yayının hazırladığı için yazıtlar yeniden okunmuş, fotoğraflanmış ve muayeneleri çıkarılmıştır.

II. İzmir Koruma Kurulu'ndan talep edilen izin zamanında yetişmediğinden restorasyon çalışmalarında ancak geçen yıl başlanmış olan bazı çalışma-

larında ancak geçen yıl başlanmış olan bazı çalışmalar bitirilebilmiştir. Tiyatrodaki, hazırlanmış olan bazı proskenion girişleri yerleştirilmiş ve küçük tümlemeler yapılmıştır.

Agora ve Athena Tapınağı'nda sadece korumaya yönelik önlemler (kopan küçük parçacıkların yapıştırılması gibi) alınmış, mimari yapıların vurgulanabilmesi ve daha iyi korunabilmesi için bazı mimari elemanların yerleri değiştirilmiştir. Kışın prytaneionda devrilerek kırılan şeref yazıtı yaptırılmıştır.

Ayrıca, özellikle kuzey galeri, burada büyümüş olan ve mimari dokuya tehdit eden bitkilerden temizlenmiştir. Oda arka duvarlarında tehlikeye marz kısımlardaki taşlar gelecekteki çalışmalara hazırlık olarak numaralanmış ve fotoğraflandırılmıştır.

Onarım çalışmalarında Güllübahçe Belediyesi önemli ölçüde taşıma ve malzeme yardımı yapmıştır. İlgilerinden dolayı Belediye Başkanı Sayın Yusuf Toptay'a teşekkür ederiz.

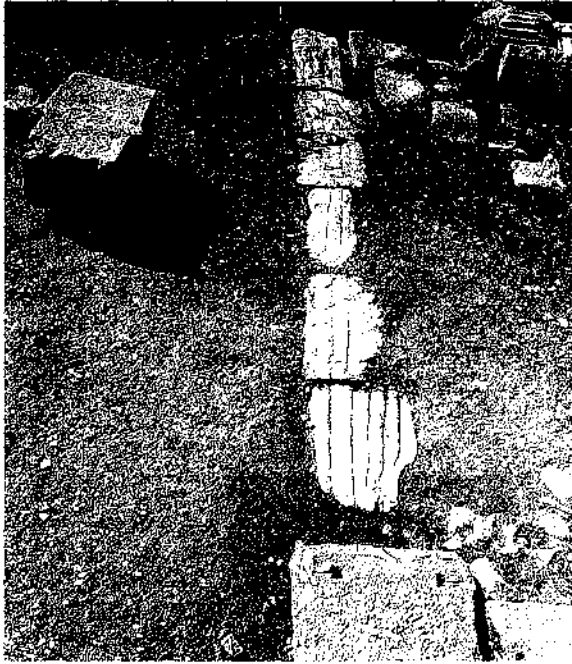

Abb. 1 : Priene, Agora. Fundamente des Marktttores
Resim 1 : Priene, Agora. Pazar kemerinin temeli

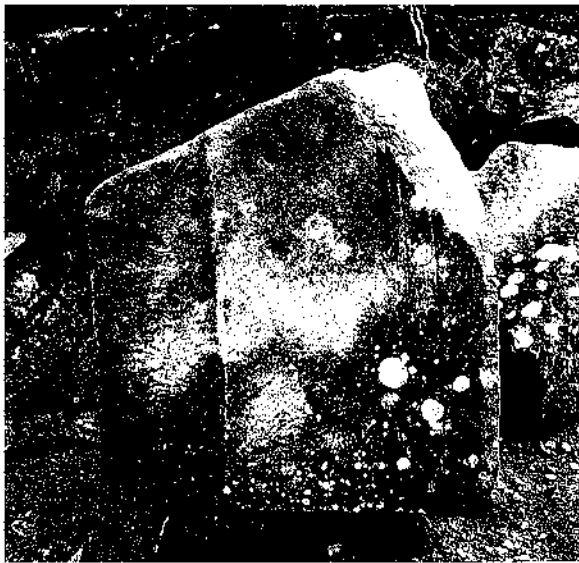

Abb. 2 : Priene, Agora. Keilstein des Markthogen
Resim 2 : Priene, Agora. Pazar kemerine ait mimari eleman

Abb. 3 : Priene, Agora. Kämpferblock des Marktbogens
Resim 3 : Priene, Agora. Pazar kemerine ait mimari eleman

Abb. 4 : Priene, Agora. Kämpferblock des Marktbogens
Resim 4 : Priene, Agora. Pazar kemerine ait mimari eleman

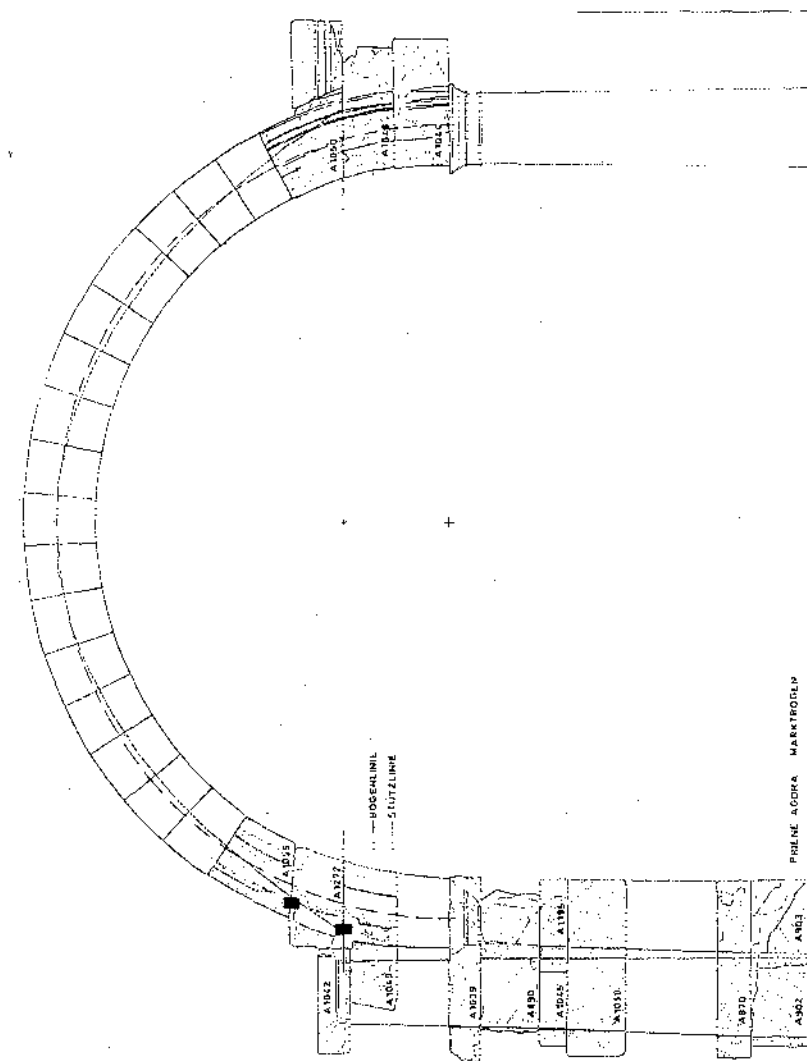

Abb. 5 : Priene, Agora. Markthogen (Rekonstruktion)
Resim 5 : Priene, Agora. Pazar kemeri (rekonstruksiyon)

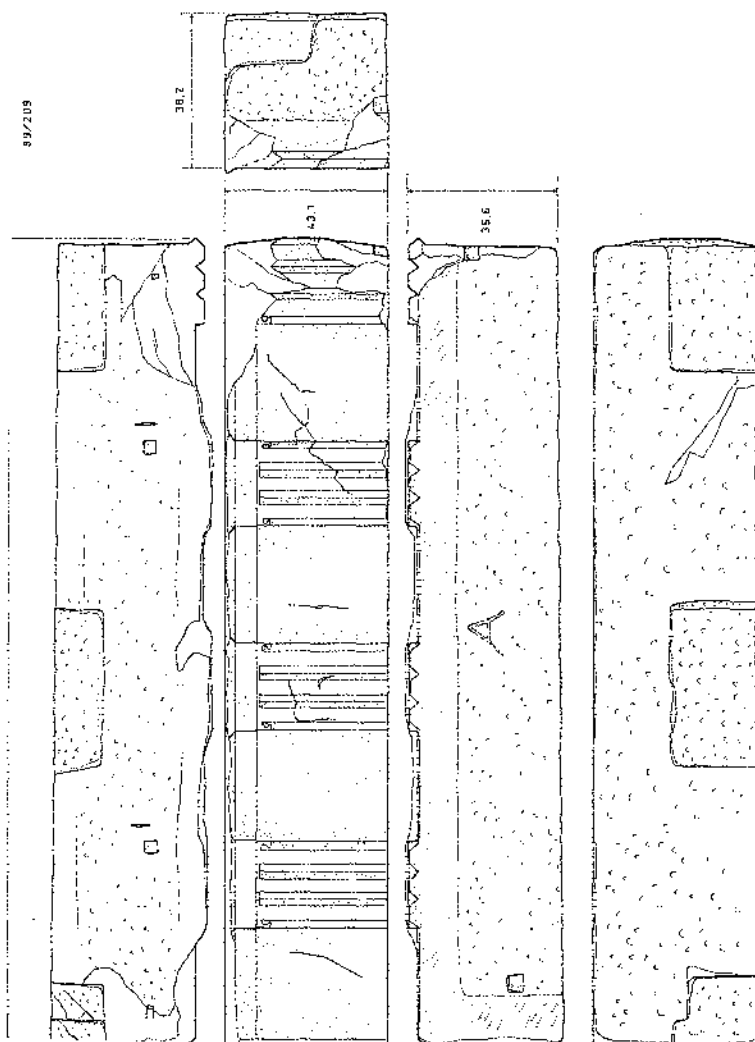

Abb. 6 : Priene, Asklepeion. Friesblock der Halle
Resim 6 : Priene, Asklepios kutsal alan. Triglif

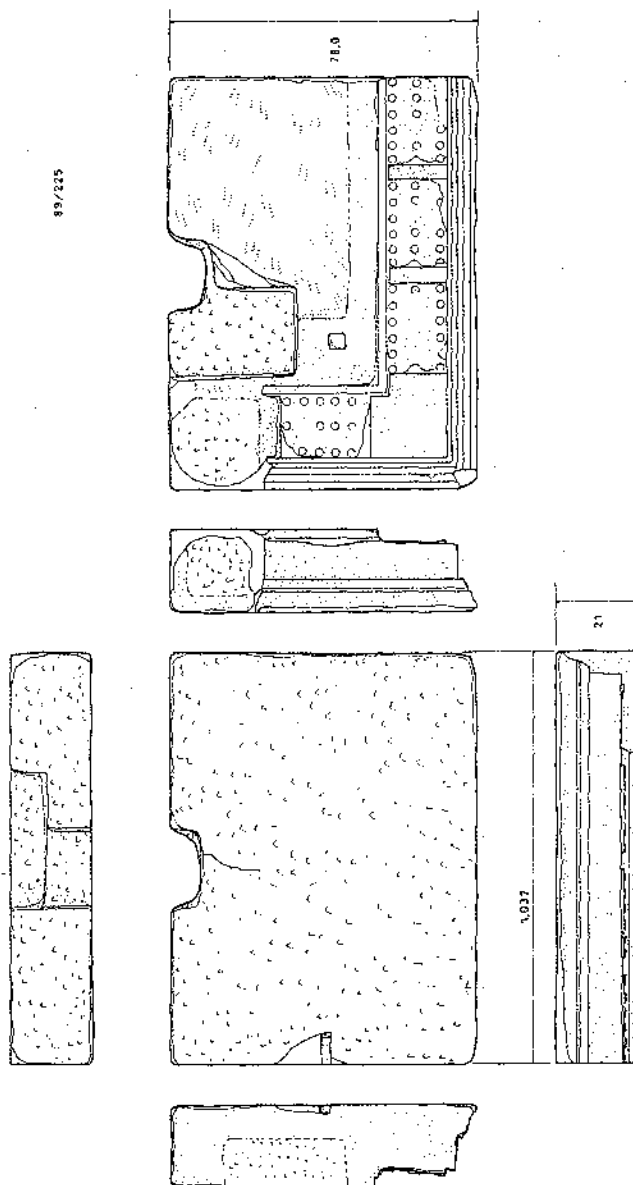

Abb. 7 : Priene, Asklepion
 Resim 7 : Priene, Asklepion kutsal alanı. Geison

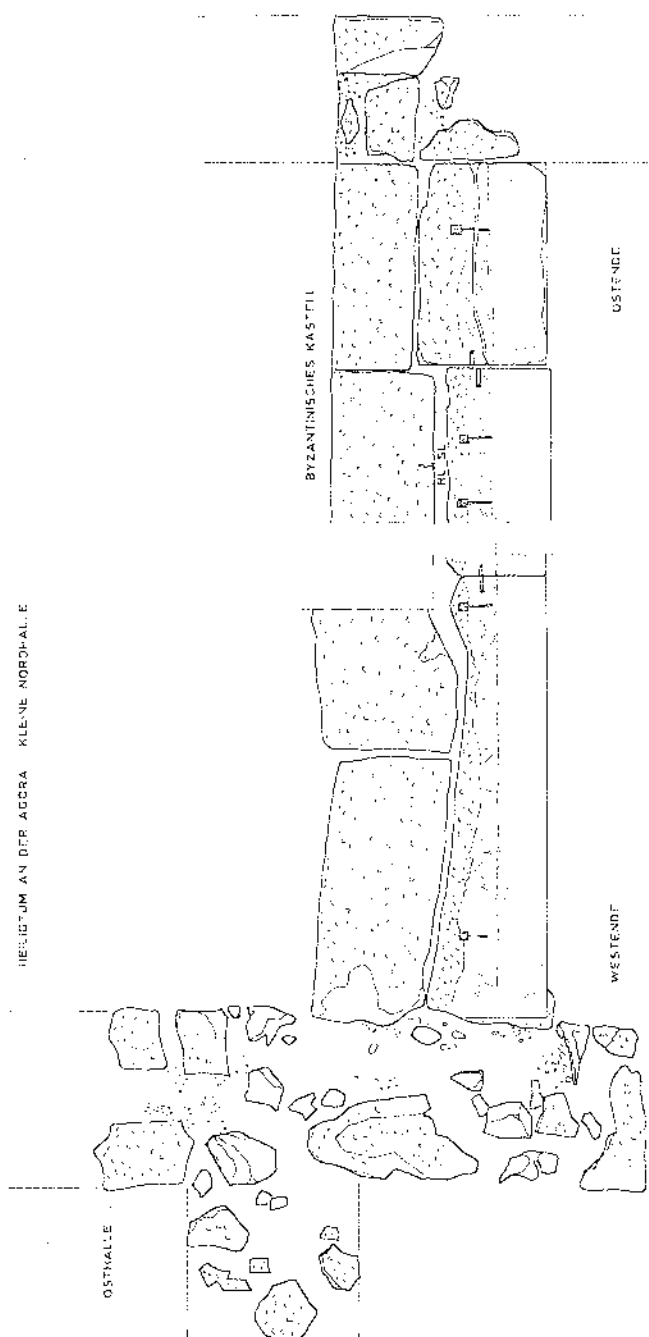

Abb. 8 : Prione, Asklepieion. Steinplan der Halle (Ausschnitt)
 Resim 8 : Prione, Asklepios kutsal alanı. Stoa-taş planı

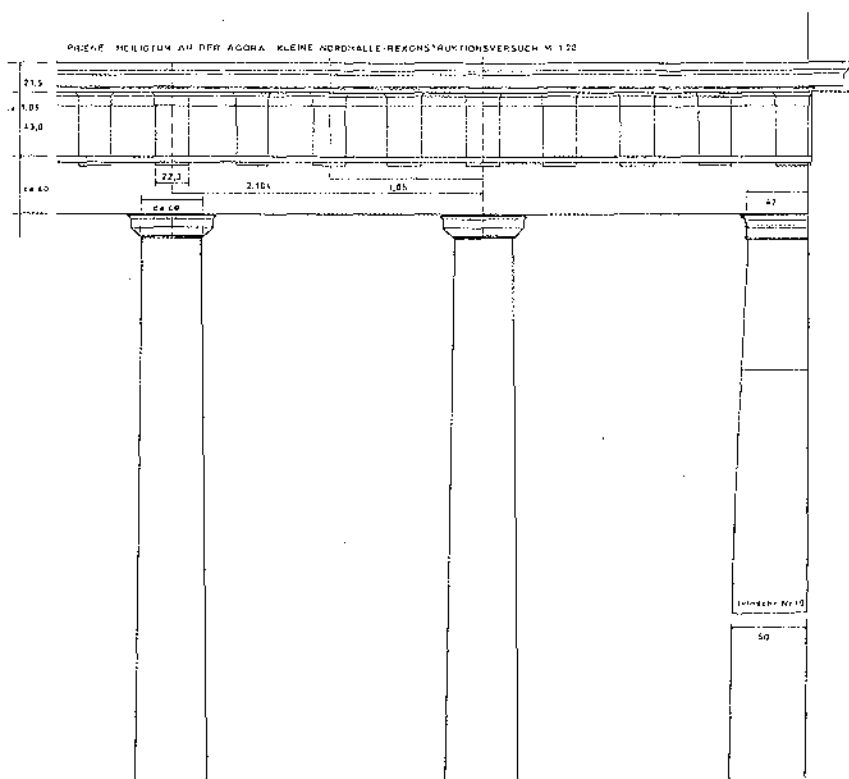

Abb. 9 : Priene, Asklepieion. Rekonstruierte Halle
 Resim 9 : Priene, Asklepios kutsal alanı. Stoa (rekonstrüksiyon)

MİLAS 1997

Frank RUMSCHEID*

Milas kenti ve çevresindeki arkeolojik araştırmalar 25 Ağustos ila 4 Ekim 1997 tarihleri arasında altı haftalık dördüncü bir kampanya ile sürdürülmüştür ve şimdilik sona ermiştir¹. Geçen yıllarda olduğu gibi çalışmalar Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul şubesi adına yürütülmüştür. Frank Rumscheid'in (Arkeolog) başkanlığındaki çalışmalara Arkeolog Jutta Rumscheid, mimarlar Funda Elif Doğan ve Jutta Pecher, Mimarlık Öğrencisi Zemzem Kaya ile Jeodezi Öğrencisi Stefan Burkard katılmışlardır. Milas Müzesi'nde Arkeolog olarak hizmet gören Abuzer Kızıl, T.C. Kültür Bakanlığı'nı temsil ederek araştırmaları ilgiyle takip etmiş ve gerekli anlarda aktif bir şekilde bizi desteklemiştir. Milaslı Olcay Akdeniz'e bazı konularda bize yardımcı olduğu için bir kez daha teşekkür ederiz.

Ağa Camii'nin biraz güneydoğusunda, diğer bir deyişle antik Mylasa'nın yerleşme merkezinde yer alan bir inşaat arazisindeki antik kalıntılar, çalışmalarımızın beklenmeyen bir ağırlık noktasını oluşturmuştur. 1997 yılın ilkbaharında bir apartman binasının bodrum katı hafriyatı sırasında antik çağdan kalmış mozaikli tabanlar kesilmiştir. İnşaat çalışmaları nihayet durdurulduktan sonra Milas Müzesi görevlileri, çukur kenarında tahribata uğramamış sahayı bir kurtarma kazısı ile ortaya çıkartmışlardır (Resim: 1). Müze, kalıntıların belgeleme işlemlerini bize devretmesiyle tarafımızdan 1 : 25 ölçekli, mozaikleri içeren renkli plan ve 'çukurun uzun kesitlerinin' çizimleri yapılmıştır. Kurtarma kazısı, bu belgelemenin yardımı ile ayrı bir yayının konusu olacağından¹⁶⁶, burada ancak kısaca söz edilecektir:

Kalıntılar büyük peristylli bir yapıya aittir. Peristylli çevreleyen avlu ve buna bağlı mekanların tabanları, muhteşem renkli mozaiklerden oluşmaktadır. Mozaikler, sürekli farklı, kısmen karmaşık kompozisyonlu geometrik desenler

* Dr. Frank RUMSCHEID, *Seminar für Klassische Archäologie der Freien Universität, Kiebitzweg 11, D - 14195 BERLIN*

(1) Geçen üç yılın çalışmalarına ilişkin raporlar için bkz.: *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIII 1*, Ankara 1995 (1996) 77-98 (bundan sonra 'Milas 1994' kısaltmasıyla belirtilecektir); *XIV 1*, Ankara 1996 (1997) 123-140; *XV*, Ankara 1997 (1998'de yayınlanacaktır; 'Milas 1996' kısaltmasıyla verilecektir).

(2) Bkz. *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 1998 ilgili cilt.

göstermektedir (Resim: 2). Benzeri örneklerle yapılan ilk karşılaştırmalara bakılırsa mozaiklerin yapım tarihi M.S. 2. ila 4. yüzyılın arasında olmalıdır. Duvar ve mozaiklerde, yapının uzun süre kullanılmış olduğunu kanıtlayan birkaç onarım ve tadilat fark edilmektedir. Peristylin açık havada kalan iş alanı havuz olarak şekillendirilmiş olmalıdır. Bir sondajda bulunan harçtaki izlere göre (Resim: 3) oradaki yan duvar, peristyl avlusunun kotundan çok daha derine inmekte ve eskiden (mermer?) levhalarla kaplı olmalı. Daha önceleri tesadüfen bulunan mozaik parçalarından anlaşıldığı gibi, mozaikli yapı toprağın altında doğu ve kuzey yönüne doğru uzanmaktadır. Bugün, bu yapının üzerinde yollar, belediye araçlarının park alanı, bir pazar yeri ve Eski Konak olarak anılan bir yapının avlusu yer almaktadır. Şu halde Mylasa'da yegane olan bu mozaikli yapının arkeolojik kazıları hala ilerletilebilecek ve böylece yapının fonksiyonu da aydınlatılabilecektir. — çukurun atılmış toprak yığınlarından ve kesitlerden toplanan Geometrik Devir'den (Resim: 4) en az Orta Çağ'a kadar tarihlendirilebilen seramik örnekleri, bize Milas Kenti'nin çok eski bir yerleşim yeri olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır¹⁶⁷.

Mylasa Kenti'nin doğusunda ovanın kenarındaki Kuyruklu Kalesi araştırmalarımızın ikinci bir ağırlık noktası olmuştur. Yaklaşık 400 x 300 metrelik bir alanı içeren bu savunma yapısı, bugünkü Yusufça Köyü'nün yukarısında, denizden 413 m yükseklikteki bir dağın üzerinde kurulmuştur (Resim: 5. 6). Bütün kalıntılar ilk kez ölçülüp 1 : 400 ölçekli bir plana geçirilmiştir (Resim: 7). W. Radt 1964 yılında buraya yaptığı, ancak kısa süreli bir ziyaretin temelinde, bazı sonuçları yayınlamıştır⁴. 1997 yılındaki daha geniş kapsamlı araştırmalardan sonra eskisinden birçok değişik sonuçlara vardık. Örneğin Radt'ın tahmin ettiği surlardaki Arkaik Evre hiç fark edilememektedir. Ayırdedilebilen sadece iki ana dönemi vardır; biri Geç Klasik veya Hellenistik, diğeri Orta Çağ'dır.

İlk dönemde iki cidarlı harçsız surlar blok taşlardan oluşmuştur (Resim: 8). Yan ve alt-üstteki birleşme yerleri, taş yüzlerinin demir kamayla (Spitzeisen) özenle düzlenmesi nedeniyle iyice sıktır. Taşlar dış tarafta konveks bosajlı olup bütün duvar köşerleri düzgün işlenmiş köşe şeritleri (Ecklehren) göstermektedir. Çoğunlukla düz olan taş sıralarda, bazen bir blok taşın üst yüzeyinden kaynaklayan küçük basamaklar vardır. Kenet ve saplamalardan (Dübel) hiçbir iz olmamakla beraber, blokların üst yüzeylerinde bazen itme yuvaları (Stemmlöcher) bulunmaktadır. Sadece duvarın içine giren; ama duvarın tüm kalınlığını geçmeyen sırayla aynı yükseklikte olan dar taşlar, surları sağlamlaştırmıştır. Sık derzler her yerde devam ederken surların yapı tekniği bazen değişmektedir (Resim: 9). Görülmesi zor olan yerlerde daha düzensiz, hatta bazen polygonal biçime yaklaşan taşlar kullanılmıştır. Bunlar çok değişik büyüklükte olabilmekte ve anakayanın durumuna göre, yer yer daha düşük kaliteli malzemeden oluşabilmektedir.

İlk dönemdeki asıl sur 1,2 km. uzunluktadır (Resim: 7). Kuzey duvar, ayrı bir yapının yerine geçen doğudaki uçurumdan başlamaktadır (Resim 6. 7). Kuzey, batı ve güney tarafın batı kısımlarında sur sadece küçük sapmalar

(3) A. Akarca, *Belleten* 16, 1952, 376 v.d.; 35, 1971, 29 Lev. 35, çukurun güney doğrultusunda daha ileride bulunan bir yerde buna benzeyen bir duruma rastladığını belirtmektedir.

(4) W. Radt, Kuyruklu Kalesi. Fluchtburg und Tyrannenfestung von Mylasa in Karien, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 165–176 Lev. 30–32 (tek tük olan eski kaynakları içerir).

ile 350 metrelik yükseklik doğrultusunu izlemektedir. Savunma yapısının en güneyde bulunan kulesindeki sur, burada çok daha dik olan yamaca eğri bir şekilde tırmanıp yaklaşık 390 m. yükseklikte doğuya doğru yine uçuruma ulaşmaktadır. Surdan kare planlı dışa çıkan kuleler, savunma yapısını koruma imkanlarını arttırmaktadır. Kulelerin çoğu en kolay çıkabilen kuzey yamacında inşaa edilmiştir. Batı ve güney taraflarda ise, kuleler ancak belli yön değişimlerinde, kapıların yanında ve surun az önce bahsedilmiş dik kısmında bulunmaktadır. Toplam üç kapı vardır: en geniş olanı kuzeyde; surun kuzeybatı ve güneybatı kısımlarında ise birer adet.

Dağın hemen hemen düz olan ucu, aynı yapı tekniğini gösteren bir iç sur ile bir kez daha korunmuştur. İçindeki iki dikdörtgen sarnıç havuzunun en az biri bu döneme ait olmalıdır (Resim: 7'de Z ile işaretli). Söz konusu iç kalenin kuzeybatı ve güneybatıda iki kule veya burçları, doğuda da kule ile korunmuş bir de girişi vardır. Büyük olasılıkla ikinci dönemdeki dış kuzey surun yakından geçmesi dolayısıyla, iç kalenin kuzeydeki suru artık izlenememektedir. İlk dönemdeki surların yapı tekniği ve planı, Mylasa'nın komşu bölgesinde bulunan benzer örneklerle göre, Geç Klasik veya (erken) Hellenistik Çağ'a denk düşmektedir⁵. Kaleden toplanmış olan en azından Roma İmparatorluk Çağı öncesi imal edilmiş kiremit parçaları, dik doğru kenar profilleri ve üst yüzeydeki düz toprak cila tabakası ile aynı sonucu da vermektedir. Bu kiremitler aynı zamanda savunma yapısının içinde binaların olduğunu kanıtlamaktadır. Bina kalıntılarının dönemini anlamak genellikle zor ise de, birkaç binanın ilk dönemde inşaa edildiği bellidir: ilk ve ikinci dönemdeki kuzey surların arasındaki teras duvarları, savunma yapısının batısındaki läufer-binder duvarları olan, uzun ve ortalamadan büyük bir bina ile savunma yapısı güneybatısındaki uygun bir yerde düzgün işlenmiş bir köşe şeridi gösteren bir başka yapı (Resim 7'de H ile işaretli).

İkinci dönemde surun inşaatı için mümkün olduğu kadarıyla devşirme malzeme kullanılmıştır (Resim: 11); bu türden malzemenin kullanılmadığı yerde ise belirli bir şekil göstermeyen taşlar üst üste dizilmiştir. Böylece derzler oldukça geniş kaldığından taşcık ve kiremit parçaları ile tıkanmıştır. Kiremitlerin birçoğu daha önce bahsedilmiş erken örneklerdendir. Kireçli harç hemen hemen sadece surun üst kısmında, özellikle de az sayıda bugüne dek iyi bir halde bulunan göğüs siperi ve mazgal dişlerinde (Resim: 12), kısaca en gerekli yerde bulunmaktadır⁶. İlk dönemde inşaa edilmiş kuzey surundan vaz geçilerek, ardından yamacın daha yüksek bir bölgesinde yeni bir sur kurulmuştur. Bu sur yaklaşık 400 metrelik bir mesafenin sonunda, eski sur ile batıda birleşmektedir (Resim: 7. 13). Ondan sonra güneydeki uçurum sonuna kadar, yeni sur eski surun üzerinde devam etmektedir. Sadece iç kalenin güneyinde, oradaki dik yamaçta eski surun tamamen kaymasından dolayı yer seviyesinden itibaren yeniden başlanmak zorunda kalmıştır. Yeni kuzey sur, savunulacak duvar uzunluğunu kısaltmadıysa da, ilk dönemde surun içerdiği

(5) Bkz. F. Rumscheid, Mylasas Verteidigung: Burgen statt Stadtmauer?, baskıdaki 'Diskussionen zur archäologischen Bauforschung 7' cildinde ayrıca Dipnot 24-27, Res. 10-13 ve ilgili üst yazı.

(6) Radt (a.g.e. 167. 170. 175 v.d.) bu dönemi iki ayrı evreyi bölmek istemişti. Buna karşı inşaat malzemesinin her zaman en yakın yerden alınmış olarak kabul etmesi, teknik değişiklikleri kolayca aydınlatmaktadır.

en dik yamaçlı bölgenin üçte biri bırakılmıştır. Kuzeydeki yeni sur sadece iki kule ile inşaa edilerek ve daha yüksek bir bölgede kurularak, karşıdaki güney taraftan daha kısa zamanda yetişilebileceği bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. O zamanlar kullanım dışı olan iç kalenin doğusunda, yeni yapılan kuzey duvarında küçük bir kapı bulunmaktadı. Küçük kapı yalnızca bir duvar çıkıntısı ile korunmuştur. Kuzeybatı ve güneybatıda daha önce bahsedilmiş iki eski kapı yenilenmiştir (Resim: 10).

Eski savunma yapısı, ikinci dönemde tutumlu davranılmasına karşılık göreceği işlev göz önünde bulundurulmuş ve böylelikle muhtemelen zaman darlığı altında, yeniden kullanılır duruma getirilmiştir. İnşaat sorumlusunun tecrübeli bir uzman olduğunu, yeni surda bulunan eklentiler açıkça göstermektedir: pisliği seviye farkının yardımı ile duvarın içini geçerek dışa veren helâ hücreler, yağmur suyu menfezleri ile sura paralel onun içine konmuş ve seğirdim yoluna çıkan merdivenler. Bunların çoğu aynı alt başlangıç noktasından birbirine karşı yönlü çiftler olarak yükselmektedir. Su sağlama muhtemelen ana sorunu olmuş. Eski iç kaledeki iki sarnıç (Resim: 7'de Z ile işaretli), o zamanın savunma yapısında yer alan aşağı yukarı 150 veya 200 küçük hanenin ihtiyacını ancak kısa bir süre için giderebilmiş. Çoğu bir veya iki odalı evler sıkı bir yerleşim oluşmuştur⁷.

Ev duvarları az çok düzenli yontulmuş, bazen de polygonal taşlardan yapılmıştır. Duvarların derzleri, yakında bulunan Yusufça Köyü'ndeki evlerde günümüzde hâlâ görüldüğü şekilde, çamur veya killi toprak ile tıkanmış olmalı. Bütün mekanların bir yönde 4 ile 4,5 m. arasında kalan bir iç genişliği vardır. Bu genişlik muhtemelen çatı için kullanılan merteklerin uzunluğuna bağlıydı ve benzer şekliyle Geç Bizans Dönemi'ndeki Pergamon'da da bulunmaktadır. Oradaki yerleşim Kuyruklu Kalesi'ndekinden en az iki kat büyüktür, ama genel karakteriyle ona benzemektedir⁸. Kuyruklu Kalesi'nin batı bölgesinde yakın zamanlarda yapılan kaçak kazılar sırasında, birkaç evden çatı kiremidi parçaları gün yüzüne çıkmıştır. Bunların pişmiş toprağı portakal renkli ve yumuşak olmakla beraber, üst yüzeyleri parmaklarla çizilmiş çeşitli yiv desenleri göstermektedir (Resim: 14). Benzer desenler ile süslenmiş kiremitler, 13. yüzyılın ortasından 14. yüzyıla kadar tekrar Pergamon'da bulunmaktadır. Orada, Kuyruklu Kalesi'nde yapılan kaçak kazılarda olduğu gibi üst kiremitlerin mevcudiyetinin saptanamaması, çam tahta tekniğini andıran bir çatı örtüsünün düşünülmesine neden olmaktadır⁹. Daha önce bahsi geçen uzun Hellenistik binanın hemen güneyindeki evin büyük bir kısmı, söz konusu binadan alınmış devşirme malzemeden yapılmıştır. Kaçak bir kazı sırasında, bu evin içinden atılmış toprak yığnında, kiremitlerden başka sırlı iki seramik parçası da bulunmuştur (Resim: 15). Fonu beyaz, deseni

- (7) Resim 7'deki plan muhtemelen o zamanının ev sayısının sadece üçte bir veya en fazla yarısını göstermektedir: Yer yer geçit vermeyen bitki örtüsü, yer yer sadece taş yığınları olarak kalmış duvarlar ölçüm çalışmalarını engellemiştir. Yalnızca iç kalenin güneyindeki taş ocağı bölgesi ve iç kalenin doğusundaki çatlak kayalık hiçbir zaman yapılaşmaya uğramamış gözüküyor.
- (8) Kri. K. Rheidt, *Die byzantinische Wohnstadt*, *AvP XV 2* (1991) 33. 199–201. 238 v.d. Lev. 6–8 ve Plan. – Aynı yazar, *Bautechnik und Bautradition im byzantinischen Pergamon*, *Diskussionen zur archäologischen Bauforschung* 5 cildinde (1991) 195 v.d. Res. 16. — Radt (*a.g.e.* 169–171 Dipnot 25 ile) Kuyruklu Kalesi'ndeki yerleşimin tümüyle hellenistik olduğunu tahmin etmiştir.
- (9) Rheidt *a.g.e.* (*AvP XV 2*) 30–34 Res. 10 Lev. 14. – Aynı yazar *a.g.e.* (*DiskAB 5*) 189–196 Res. 6. 8. 10. 11.

yeşil, biride de çizik desenli olan parçalar, kiremitler gibi aşağı yukarı aynı zamana tarihlendirilebilir¹⁰.

Kuyruklu Kalesi'nin ilk döneminin tarihi, bilinen olaylar ile ilgisini görmek açısından henüz yeterince kesin değildir. İkinci dönem üzerini bilgimiz daha fazladır: Bu dönem, Menteşe Beyliği kurucularının Karya Bölgesi'ni yavaş yavaş Bizanslılardan kendi ellerine geçmesi ile aynı zamana rastlar¹¹. Menteşe hanedanı 1300 yılı civarında nihai olarak kendini kabul ettirinceye kadar, bölgede oturanlar, Mylasa Ovası'ndaki rahatlık ve su bolluğu yerine yenileştirilmiş savunma yapısının emniyetini tercih etmişlerdir. Büyük küpler ve dokuma tezgahları ile – buna ilişkin muhtemelen ikinci döneme ait yüzey buluntular elimize geçmiştir – uzunca bir kalma süresine hazırlıklı olmuşlardır. Eğer Mylasa Kenti, o zamanlar daha önceden Antik Çağ'da olduğu gibi¹², sur ile çevrilmediyse, belki şehir halkı bile bir süre için Kuyruklu Kalesi'ne taşınmış olabilir. Oradaki savunma yapısını, belki de Bizans İmparatoru Michael VI. Palaiologos'un 1269 yılında kardeşi Johannes'in emri altında Karya Bölgesi emniyetini sağlamak amacıyla oraya gönderdiği ordu onartmış olabilir¹³.

Beçin'de daha önceki yıllarda başlanmış Klasik Arkeolojiye ilişkin araştırmalar¹⁴ devam ettirilip tamamlanmıştır. Kale girişinin önündeki Arkaik Dönem'e ait merdivenli koridor ve olasılıkla buna ait olan kuyu ile kalenin iç girişi yolundaki iki iç hücreye sahip olan Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen basamaklı yapı, detaylı bir şekilde ölçülüp çizilmiştir. Ayrıca Geç Klasik veya Hellenistik surun kuzey tarafta hala Ortaçağ kale surlarının altında kalmış olduğu tespit edilmiştir¹⁵.

Bu ana çalışmalardan başka Milas/Mylasa şehir planına bazı eklentiler yapılmıştır. Ovadaki doğu aquaedüktünün kuzeyinde bulunan, olasılıkla Roma İmparatorluk Çağı veya Geç Antik Dönem'den kalmış kullanımı bilinmeyen yapının rölövesi çıkartılmıştır. Beçin Kalesi'nin batısındaki Beçin Platosu üzerinde yer alan, daha önce A. Akarca tarafından tasvir edilmiş¹⁶ Dağarcık Taşı mezar tümülüsü incelenip içindeki mezar odası ölçekli krokiler ile belgelenmiştir. Sinuri Kutsal Alanı yolunun üzerindeki Aşağı Kalınağıl Köyü'nde bulunan¹⁷ ve yeni Milas-Bodrum Havaalanının hemen güneybatısında kalan Passala (Sakız)'daki¹⁸ Geç Klasik veya Hellenistik kulelerin ölçekli planları çizilmiştir (Resim: 16; 17). Passala'daki kulenin çevresinde, hafif bir yükseltiyle ve farklı bitki örtüsü yüzeyiyle kendisini çevreleyen bataklıktan ayırt eden, antik yerleşim bölgesinin sınırları da plana geçirilmiştir. Daha erken döneme tarih-

(10) Krs. J.M. Spieser, Die byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon, PF 9 (1996) 50 bölüm 7.6 Dipnot 276 ile; 88 No. 527 Lev. 55.

(11) Krs. P. Wittek, Das Fürstentum Menteşe, *IstMitt* 2 (1934). – Aynı yazar, *Milet III* 4 (1935) 1 v.d. – Aynı yazar, *Encyclopedia of Islam VII* (1993) 55 v.d. bkz. 'Milas' kelimesinde.

(12) Bkz. yuk. Dipnot 5.

(13) Wittek *a.g.e.* (*IstMitt* 2) 24–26. 45 v.d. – Daha eski dönemlere ait savunma duvarlarındaki Bizans sığınma yerleşmeleri olgusu üzerine ayrıca krs. W. Radt, *AA* 1997, 429.

(14) Bkz. Milas 1994, 79. 87. – Milas 1996, Dipnot 15. 17 ilgili üst yazı.

(15) Bkz. Rumscheid *a.g.e.* (bkz. yuk. Dipnot 5) Dipnot 30–33 Res. 16. 17 ilgili üst yazı.

(16) A. Akarca, *Belleten* 35, 1971, 34–36.

(17) Daha önce sadece kısa notlar ile bahsedilmekte; L. Robert, *Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa* (1945) 7 v.d. – A. ve T. Akarca, *Milas. Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (1954) 122.

(18) Passala için bkz. A. ve T. Akarca *a.g.e.* 89 Lev. 16 yuk. – W. Blümel, *Die Inschriften von Mylasa II* (1988) 117 v.d. (yerin belirlenmesinin ve önceki kaynakların görüşmesi ile).

lenebilen kuleden başka, aralarında yarım işlenmiş girlandlı bir lahit ve bir heykel kaidesinin de bulunduğu (Resim: 17), daha fazla Roma İmparatorluk Çağı'na ait eserler bulunmuştur. Kaidenin daha önce de okunmuş yazıtına göre¹⁹, üzerinde eskiden İmparator Caralla'nın iktidarında dikilmiş, tanrılaştırılmış Septimius Severus'un heykeli bulunmaktaydı.

---

(19) A.e. 119 No. 928.

MİLAS 1997

Frank RUMSCHEID*

Die archäologischen Forschungen in der Stadt Milas und ihrer Umgebung wurden vom 25. August bis 4. Oktober 1997 in einer vierten sechswöchigen Kampagne fortgesetzt und vorerst abgeschlossen. Die Unternehmung wurde, wie schon in den vorangegangenen Jahren¹, von der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts getragen. Unter der Leitung von Frank Rumscheid (Archäologe) nahmen die Archäologin Jutta Rumscheid, die Architektinnen Funda Elif Doğan und Jutta Pecher, die Architektur-Studentin Zemzem Kaya und der Geodäsie-Student Stefan Burkard teil. Das T.C. Kültür Bakanlığı wurde von Abuzer Kızıl, Archäologe am Museum Milas, vertreten, der die Arbeiten mit Interesse verfolgte und, wo nötig, auch tatkräftig unterstützte. Für Hilfe mancherlei Art ist einmal mehr Olcay Akdeniz aus Milas zu danken.

Die antiken Reste auf einem Baugrundstück wenig südöstlich der Ağa Camii, also mitten im antiken Siedlungsgebiet Mylasas, bildeten einen unerwarteten Schwerpunkt unserer Arbeiten. Im Frühjahr 1997 waren bei der Ausschachtung für den Keller eines Mehrfamilienhauses antike Mosaikböden angeschnitten worden. Die Bauarbeiten wurden schließlich eingestellt, und Mitarbeiter des Museums in Milas ließen die Bereiche, die am Rand der Grube erhalten geblieben waren, in einer Notgrabung freilegen (Abb. 1). Das Museum übertrug uns die Dokumentation des Geländes, so daß farbige Zeichnungen des Grundrisses einschließlich der Mosaiken im Maßstab 1 : 25 und der beiden 'Längsschnitte' der Kellergrube erstellt werden konnten. Da die Notgrabung anhand dieser Dokumentation an anderer Stelle ausführlicher vorgestellt wird² reichen hier einige wenige Bemerkungen:

Die Baureste gehören zu einer großen Peristylanlage. Die Böden des Peristylumganges und der angrenzenden Räume bestehen aus prächtigen,

* Dr. Frank RUMSCHEID, Seminar für Klassische Archäologie der Freien Universität, Kiebitzweg 11, D - 14195 BERLIN

(1) Zu den drei früheren Kampagnen s. die Berichte in: *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XIII 1, Ankara 1995 (1996) 77-98 (im folgenden abgekürzt als 'Milas 1994' zitiert); XIV 1, Ankara 1996 (1997) 123-140; XV, Ankara 1997 (erscheint 1998; im folgenden 'Milas 1996').

(2) s. demnächst in den Akten des IX. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 1998.

mehrfarbigen Mosaiken, die immer andere, teilweise kompliziert komponierte, geometrische Muster zeigen (Abb. 2). Eine erste Suche nach Parallelen ergab, daß die Entstehungszeit der Mosaiken wohl im 2. bis 4. Jh. n. Chr. zu suchen ist. An Mauern und Mosaiken sind mehrere Instandsetzungen und Umbauten zu unterscheiden, die auf eine lange Nutzung des Gebäudes schließen lassen. Die nicht überdachte Innenfläche des Peristyls scheint als Wasserbecken gestaltet gewesen zu sein: in einer Sondage lassen Abdrücke im Mörtel erkennen (Abb. 3), daß die entsprechende Seitenwand bis weit unter das Niveau des Umgangsbodens mit (Marmor?-)Platten verkleidet war. Der Mosaikenbau reicht, wie aus älteren Zufallsfunden von Mosaikstücken bekannt ist, unter der Erde weiter nach Osten und Norden, wo sich heute Straßen, ein Parkplatz für Fahrzeuge des Bürgermeisteramtes, ein Marktplatz und der Hof des sog. Eski Konak befinden. Eine weitere Ausgrabung des für Mylasa einzigartigen Baues, durch die man auch Näheres über seine Funktion erfahren könnte, wäre also noch möglich. – Aus dem Abraum und den Profilen der Kellergrube konnte ein Keramikspektrum gesammelt werden, das von spätgeometrischer Zeit (Abb. 4) bis mindestens ins Mittelalter reicht, also das Alter und die Kontinuität des Siedlungsplatzes Milas erneut bestätigt³.

Im Umland der Stadt Mylasa war die Kuyruklu Kalesi ein zweiter Schwerpunkt der Forschungen. Die Befestigungsanlage, die eine Ausdehnung von rund 400 x 300 m hat, liegt südwestlich oberhalb des Dorfes Yusufça auf einem 413 m hohen Berg am Ostrand der Ebene von Mylasa (Abb. 5. 6). Die Anlage wurde samt ihrer Innenbebauung erstmals genau vermessen; es entstand ein Plan im Maßstab 1 : 400 (Abb. 7). Die Ergebnisse der Untersuchung weichen in vielem von denen ab, die W. Radt nach einem freilich nur kurzen Besuch des Ortes 1964 mitgeteilt hat⁴. So ist beispielsweise eine archaische Phase der Befestigungsmauern nicht zu erkennen. Die beiden Hauptphasen, die sich trennen lassen, stammen aus spätklassischer oder hellenistischer und aus mittelalterlicher Zeit.

Die zweischaligen, mörtellosen Verteidigungsmauern der ersten Phase (Abb. 8) bestehen aus Öuadern, deren sorgfältig gespitzte Lager- und Stoßflächen zu dichtem Fugenschluß führen. Außen zeigen die Steine konvexe Bossen, an sämtlichen Ecken finden sich fein gearbeitete, senkrechte Lehren (Kantenschläge). In den überwiegend regelmäßigen Schichten gibt es manchmal Versprünge, die von einer Stufe im Oberlager eines Öuaders eingeleitet werden. Auf den Oberlagern sind bisweilen noch die Stemmloch-er zu erkennen, während Hinweise auf Klammern oder Dübel fehlen. Die Mauern wurden allein durch hochrechteckige, ein-, aber nicht durchbindende Steine, die in unregelmäßigen Abständen vorkommen, zusätzlich gefestigt. Der gute Fugenschluß ist durchgehend zu beobachten, die Mauern sind jedoch technisch nicht überall gleich (Abb. 9): An schlecht einsehbaren Stellen benutzte man weniger regelmäßige, manchmal beinahe polygonale Steine. Sie können von deutlich unterschiedlicher Größe und bisweilen, wie es der anstehende Fels gerade hergab, auch von weniger guter Qualität sein.

(3) Auf einen ähnlichen Befund an einer Stelle weiter im Süden verweist schon A. Akarca, *Belleten* 16, 1952, 376f.; 35, 1971, 29 Taf. 35.

(4) W. Radt, Kuyruklu Kalesi. Fluchtburg und Tyrannenfestung von Mylasa in Karien, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 165–176 Taf. 30–32 (mit der spärlichen älteren Literatur).

Die etwa 1,2 km lange, eigentliche Verteidigungsmauer der ersten Phase beginnt mit ihrer Nordstrecke am östlichen Steilabfall, der nicht eigens befestigt zu werden brauchte (Abb. 6. 7). Auf der Nord-, West- und dem westlichen Teil der Südseite folgt die Mauer mit geringen Abweichungen der 350 m-Höhenlinie. Vom südlichsten Turm der Anlage an zieht die Mauer schräg den hier erheblich steileren Hang hoch, um auf etwa 390 m Höhe nach Osten hin bis an den Steilabfall heranzureichen. Die Mauer besteht aus geradlinigen, bisweilen etwa rechtwinklig verspringenden Kurtinen. Zusätzlichen Schutz boten quadratische, nach außen ragende Türme. Im Norden, wo der Hang darunter am wenigsten steil ist, bilden sie eine dichte Reihe. Im Westen und Süden kommen sie dagegen nur vor, wo stärkere Richtungswechsel, der Schutz von Toren und die sonst schwer abzudeckende Steilpartie es nötig machten. Insgesamt gibt es drei Tore: das aufwendigste im Norden und je eines im Nord- und Südwesten.

Die flache Kuppe des Berges war zusätzlich durch eine innere Mauer gleichartiger Technik geschützt. Diese Zitadelle, in der wohl mindestens eines der beiden rechteckigen Zisternenbecken schon vorhanden war (Z in Abb. 7), besitzt Türme oder Bastionen im Nord- und Südwesten sowie einen turmgeschützten Eingang im Osten. Der Verlauf der Umfassungsmauer ist im Norden nicht mehr zu verfolgen. Dies dürfte mit dem Neubau der dort vorbeiführenden Nordmauer der zweiten Phase zusammenhängen. Technik und Grundriß der Verteidigungsmauern lassen nach den Parallelen in der Nachbarschaft Mylasas auf eine Datierung in spätklassische oder (früh-)hellenistische Zeit schließen⁵. Das bestätigen auch die Funde jedenfalls vorkaiserzeitlicher Dachziegel mit geraden Randprofilen und glattem Tonüberzug, die gleichzeitig eine Binnenbebauung der Anlage anzeigen. Die vorhandenen Baureste sind zwar im Einzelfall nur selten einer der beiden Phasen sicher zuzuweisen, doch gehören die Terrassenmauern, die im Norden außerhalb des Verteidigungsringes der zweiten Phase liegen, ein langgestrecktes, überdurchschnittlich großes Gebäude aus sorgfältigem Läufer-Binder-Mauerwerk im Westen und ein Bau mit richtig sitzendem Ecklehnquader im Südwesten des geschützten Gebietes höchstwahrscheinlich zur ersten Phase (H in Abb. 7).

Für die Verteidigungsmauer der zweiten Phase nutzte man, wo immer vorhanden, älteres Spolienmaterial (Abb. 11), sonst wurden Bruchsteine aufgeschichtet. Dichte Fugen ergaben sich so nicht; die Ritzen zwischen den größeren Steinen wurden mit kleineren und Bruchstücken von Ziegeln zugestopft, die vielfach als die schon erwähnten vorkaiserzeitlichen zu erkennen sind. Kalkmörtel findet sich fast nur im oberen Bereich der Mauer und bei der stellenweise mitsamt den Zinnen erhaltenen Brustwehr (Abb. 12), also nur da, wo es besonders nötig war⁶. Die Nordmauer der ersten Phase wurde durch eine neue, zunächst höher am Hang verlaufende ersetzt, die nach etwa 400 m im Westen auf die alte Mauer trifft (Abb. 7. 13). Von dort an überbaut die neue die alte Mauer bis hin zum südlichen Ende am Steilabfall. Nur südlich der Zitadel-

(5) von der Osten 1929, s.31-32

(6) Radt (a. O. 167, 170, 175f.) sah hier zwei getrennte Phasen, doch sind die vorhandenen Unterschiede in der Bautechnik wohl besser mit dem Material zu erklären, das jeweils in der Nähe zur Hand war.

le, wo die alte Mauer in der Steilpartie völlig abgerutscht war, mußte von Grund auf neugebaut werden. Die neue Nordmauer verkürzt die zu verteidigende Gesamtlänge zwar nicht, doch gab man nur das steilste Drittel der in der ersten Phase ummauerten Fläche auf und sah wohl einen Vorteil darin, die neue Mauer mit nur zwei Türmen an höherer Stelle und von der gegenüberliegenden Seite schneller erreichbar anzulegen. östlich der Zitadelle, die als solche nicht mehr in Gebrauch war, findet sich in der neuen Nordmauer eine Pforte, die nur von einem Mauerversprung geschützt wird; im Nord- und Südwesten wurden die beiden alten Tore wiederhergestellt (Abb. 10).

Die alte Verteidigungsanlage wurde in der zweiten Phase sparsam, aber effizient und daher wahrscheinlich unter Zeitdruck wieder funktionsbereit gemacht. Der Baumeister war erfahren, wie auch die Mauerinstallationen zeigen: Abtrittsniischen mit Gefälle-Entsorgung durch die Mauer nach draußen, Durchlaßlöcher für Regenwasser und parallel zur Mauer in deren inneres versenkte Treppen auf den Wehrgang, die meist als gegenläufiges Paar mit gemeinsamem unterem Ausgangspunkt vorkommen. Das Hauptproblem dürfte die Wasserversorgung gewesen sein. Die beiden Zisternen (Z in Abb. 7) in der ehemaligen Zitadelle können den Bedarf der ehemals vielleicht 150 oder 200 kleinen, selten mehr als ein- oder zweiräumigen Häuser, die nun die geschützte Fläche dicht besetzten⁷, kaum lange gedeckt haben.

Die Hausmauern bestehen aus mehr oder weniger regelmäßig zurechtgeschlagenen, bisweilen auch polygonalen Steinen, deren Zwischenräume, wie noch bei den heutigen Dorfhäusern im nahen Yusufça, ehemals mit Lehm oder Erde abgedichtet gewesen sein werden. in einer Richtung besitzen die Räume stets eine lichte Weite von 4 bis 4,5 m. Dies dürfte durch die Länge der verfügbaren Dachbalken vorgegeben gewesen sein und findet sich ähnlich in der spätbyzantinischen Wohnstadt von Pergamon, die bei mehr als doppelter Größe auch im Gesamtcharakter der Siedlung auf der Kuyruklu Kalesi gleicht⁸. Relativ frische Raubgrabungen im Westen der Siedlung förderten in mehreren Häusern Bruchstücke von Dachziegeln aus orangerotem, weichem Ton zutage, die mit unterschiedlichen, fingergezogenen Rillenmustern verziert sind (Abb. 14). Ziegel mit verwandten Mustern kommen vom mittleren 13. bis ins 14. Jh. wiederum in Pergamon vor. Daß dort wie auch in den Raubgrabungen auf der Kuyruklu Kalesi Deckziegel nicht festgestellt werden konnten, läßt auf eine Deckung nach Art der Schindeldächer schließen⁹. Das Haus direkt südlich des erwähnten langgestreckten hellenistischen Gebäudes wurde zu einem guten Teil aus dessen Spolien errichtet. im Abraum einer Raubgrabung im inneren des Spolienhauses fanden sich außer den schon erwähnten Dachziegeln auch zwei

(7) Der Plan Abb. 7 zeigt wohl nur etwa ein Drittel bis knapp die Hälfte der ehemals vorhandenen Häuser: An manchen Stellen verhinderte dichter Bewuchs das Vermessen, an anderen waren die Mauern völlig zerfallen. Lediglich eine steile Steinbruchzone südlich und das zerklüftete Gelände östlich der Zitadelle scheinen nie bebaut gewesen zu sein.

(8) Vgl. K. Rheidt, Die byzantinische Wohnstadt, *AvP* XV 2 (1991) 33. 199–201. 238f. Taf. 6–8 und Karte. – Ders., Bautechnik und Bautradition im byzantinischen Pergamon, in: Diskussionen zur archäologischen Bauforschung 5 (1991) 195f. Abb. 16. — Radt (a. O. 169–171 mit Anm. 25) hielt die Besiedlung der Kuyruklu Kalesi für rein hellenistisch.

(9) Rheidt a. O. (*AvP* XV 2) 30–34 Abb. 10 Taf. 14. – Ders. a. O. (*DiskAB* 5) 189–196 Abb. 6. 8. 10. 11.

glasierte Scherben mit grünem Dekor, bei einer auch Ritzverzierung, auf weißem Grund (Abb. 15), die etwa in dieselbe Zeit weisen wie die Dachziegel¹⁰.

Während die Datierung der ersten Phase noch zu ungenau ist, um sie auf bestimmte historische Ereignisse beziehen zu können, läßt sich zur zweiten Phase mehr sagen: Sie fällt genau in die Zeit, in der die Gründer des Menteşe-Fürstentums Karien in wechselvollen Kämpfen gegen die Byzantiner eroberten¹¹. Bis sich die türkische Dynastie um 1300 endgültig etabliert hatte, scheinen die Bewohner der Ebene von Mylasa die Sicherheit der instandgesetzten Verteidigungsanlage der Bequemlichkeit und dem Wasserreichtum der Ebene vorgezogen zu haben. Mit großen Vorratsgefäßen und Webstühlen – entsprechende, wohl der zweiten Phase zugehörige Streufunde wurden gemacht – richtete man sich auf längeres Bleiben ein. Wenn die Stadt Mylasa damals wie in der Antike keine Befestigungsmauer besaß¹², mag sogar die Stadtbevölkerung zeitweilig auf die Kuyruklu Kalesi umgezogen sein. Für die Herrichtung ihrer Verteidigungsanlagen könnte beispielsweise das Heer gesorgt haben, das der byzantinische Kaiser Michael VIII. Palaiologos unter seinem Bruder Johannes 1269 zur Sicherung Kariens ausgesandt hatte¹³.

In Beçin wurden die Untersuchungen der Vorjahre¹⁴ zu den klassisch-archäologischen Denkmälern zu Ende geführt. Es entstanden detaillierte Zeichnungen des archaischen Treppenganges samt dem vermutlich zugehörigen Brunnenschacht vor dem Burgeingang und des spätarchaischen Stufenbaues mit seinen beiden Innenkammern im inneren Aufweg der Burg. Außerdem stellte sich heraus, daß die spätklassisch-hellenistische Befestigungsmauer im Norden teilweise noch unter der mittelalterlichen Burgmauer vorhanden ist¹⁵.

Neben diesen Hauptarbeiten wurde der Stadtplan von Mylasa weiter ergänzt. In der Ebene wurde nördlich des Ostaquäduktes der Grundriß eines großen, wohl kaiserzeitlichen oder spätantiken Gebäudes aufgenommen, dessen Zweck noch immer nicht geklärt ist. Der Grabtumulus von Dağarcık Taşı, der auf einem Vorsprung des Beçin-Plateaus westlich der Burg liegt und den schon A. Akarca beschreibt¹⁶, wurde untersucht, seine Grabkammer in Maßskizzen festgehalten. Ebenfalls vermessen und gezeichnet wurden die spätklassisch-hellenistischen Türme von Aşağı Kalnağıl¹⁷ am Weg zum Sinuri-Heiligtum und Passala (Sakız)¹⁸ unmittelbar südwestlich des neuen Flughafens Milas-Bodrum (Abb. 16, 17). Um den Turm von Passala herum wurden auch die Grenzen des antiken Siedlungsgebietes, das sich als leichte Erhebung

(10) Vgl. J.M. Spieser, Die byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon, *PF* 9 (1996) 50 zu 7.6 mit Anm. 276; 88 Nr. 527 Taf. 55.

(11) P. Wittek, Das Fürstentum Menteşe, *istMitt* 2 (1934). – Ders. in: *Milet III* 4 (1935) 1ff. – Ders. in: *Encyclopedia of Islam VII* (1993) 55f. s. v. Milas.

(12) s. o. Anm. 5.

(13) Wittek a. O. (*istMitt* 2) 24–26, 45f. – Zum Phänomen byzantinischer Fluchtsiedlungen hinter älteren Befestigungsmauern vgl. auch W. Radt, *AA* 1997, 429.

(14) s. Milas 1994, 79, 87. – Milas 1996, Text zu Anm. 15, 17.

(15) s. Rumscheid a. O. (s. o. Anm. 5) Text zu Anm. 30–33 Abb. 16, 17.

(16) A. Akarca, *Belleten* 35, 1971, 34–36.

(17) Schon erwähnt von L. Robert, *Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa* (1945) 7f. – A. und T. Akarca, *Milas. Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (1954) 122.

(18) Zu Passala s. A. und T. Akarca a. O. 89 Taf. 16 oben. – W. Blümel, Die Inschriften von Mylasa II (1988) 117f. (mit Diskussion der Ortsidentifizierung und der älteren Literatur).

mit andersartiger Vegetation im umgebenden Sumpfland abzeichnet, in einem Plan festgehalten. Außer dem frühen Turm fanden sich eher Zeugnisse einer kaiserzeitlichen Besiedlung, darunter ein halbfertiger Girlanden-Sarkophag und ein Statuensockel (Abb. 17), der seiner schon bekannten Inschrift zufolge¹⁹ eine während der Regierungszeit des Caracalla aufgestellte Statue des vergöttlichten Septimius Severus trug.

---

(19) Ebenda 119 Nr. 928.

Abb. 1 : Milas, Baugrundstück mit antikem Peristy-Gebäude von Westen
Resim 1 : Milas, peristylli yapının bulunduğu inşaat arazisi, batıdan görünüm

Abb. 2 : Milas, Mosaikboden im Südumgang des Peristyl-Gebäudes
Resim 2 : Milas, peristylli yapının güney avlusundaki mozaik tabanı

Abb. 3 : Milas, Südstylobat des Peristyl-Gebäudes von Norden
 Resim 3 : Milas, peristylli yapının güney stylobatı, kuzeyden görünüm

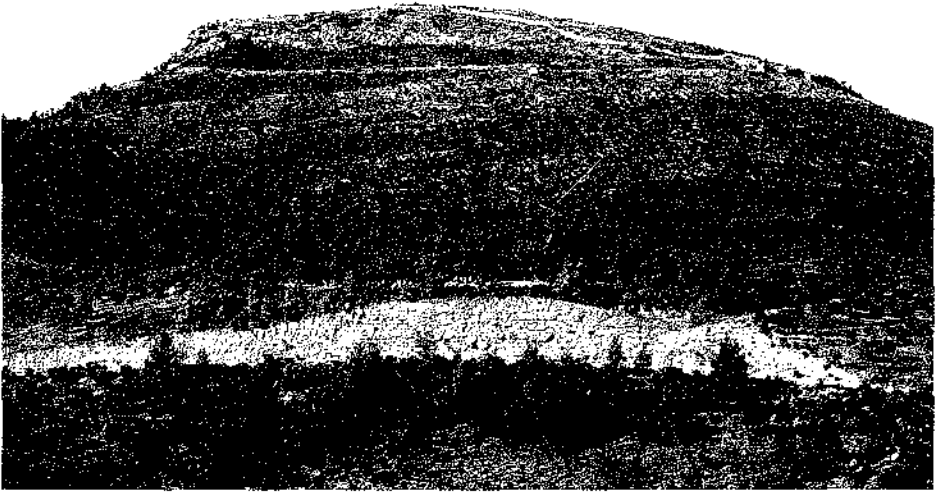

Abb. 4 : Milas, spät-und subgeometrische Keramik aus der Kellerausschachtung Abb.1
 Resim 4 : Milas, Resim 1'deki bodrum kat harfiyatundan çıkan Geç ve Subgeometrik seramik

Abb. 5 : Kuyruklu Kalesi von Osten Im Vordergrund Ebene von Milas mit Abschnitt des Osta quäduktes

Resim 5 : Kuyruklu Kalesi, doğudan görünüm. Önde Doğu Aquaedüktü ve Milas Ovası

Abb. 6 : Kuyruklu Kalesi von Norden. Unten Mauer der ersten, oben der zweiten Phase

Resim 6 :Kuyruklu Kalesi, kuzeyden görünüm. Aşağıda ilk dönem, yukarıda ikinci dönem suru

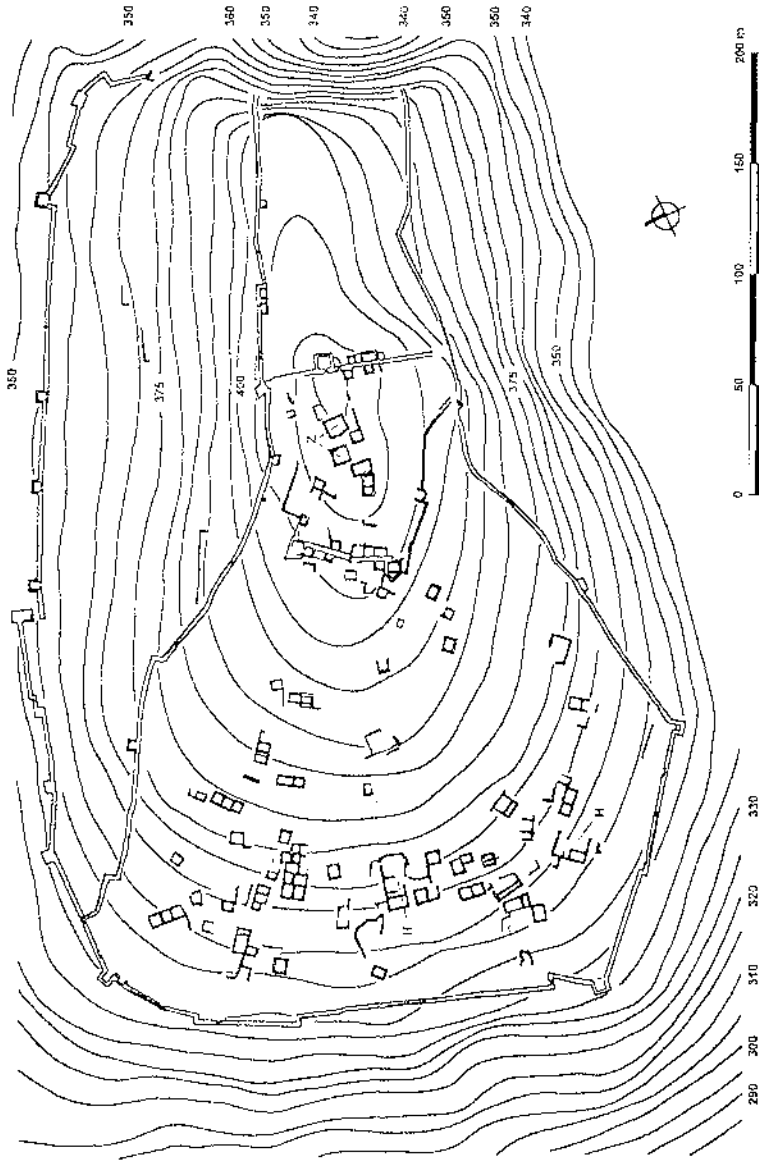
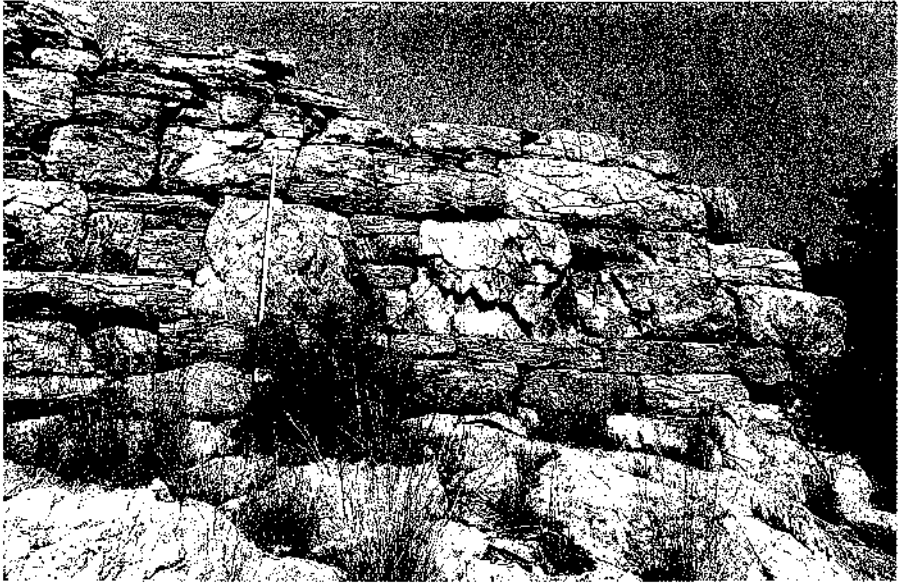

Abb. 7 : Kuyruklu Kalesi, stark verkleinerter Gesamtplan (Zeichnung F. Doğan)
 Resim 7 : Kuyruklu Kalesi'nin çok küçültülmüş genel planı (Çizim: F. Doğan)

Abb. 8 : Kuyruklu Kalesi, Südwestturm der Befestigung von Norden

Resim 8 : Kuyruklu Kalesi, savunma yapısının güneybatı kulesi, kuzeyden görünüm

Abb. 9 : Kuyruklu Kalesi, Ostende der südlichen Befestigungsmauer von süden

Resim 9 : Kuyruklu Kalesi, güney surunun doğudaki sonu, güneyden görünüm

Abb. 10 : Kuyruklu Kalesi, Northwest- Tor von Nordwesten

Resim 10: Kuyruklu Kalesi, kuzeybatı kapı, kuzeybatıdan görünüm

Abb.11 : Kuyruklu Kalesi, nördliche Befestigungsmauer der Phase 2 von Norden

Resim 11: Kuyruklu Kalesi, ikinci dönemdeki kuzey sur, kuzeyden görünüm

Abb. 12 : Kuyruklu Kalesi, Treffpunkt der beiden nördlichen Befestigungsmauern von Süden

Resim 12 : Kuyruklu Kalesi, iki kuzey surun birleşme notası, güneyden görünüm

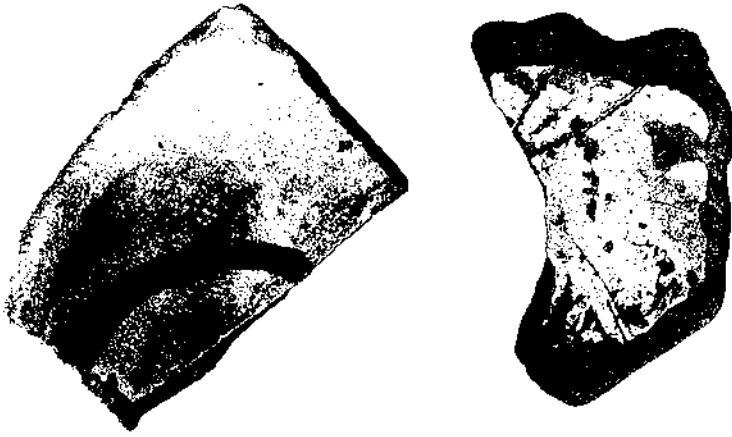

Abb. 13 : Kuyruklu Kalesi, Treffpunkt der beiden nördlichen Befestigungsmauern von Osten

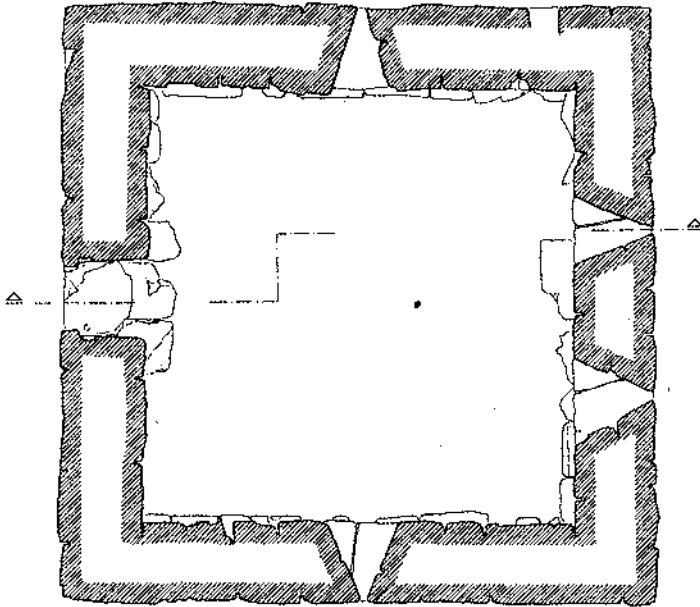
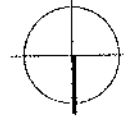
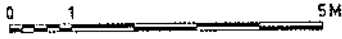
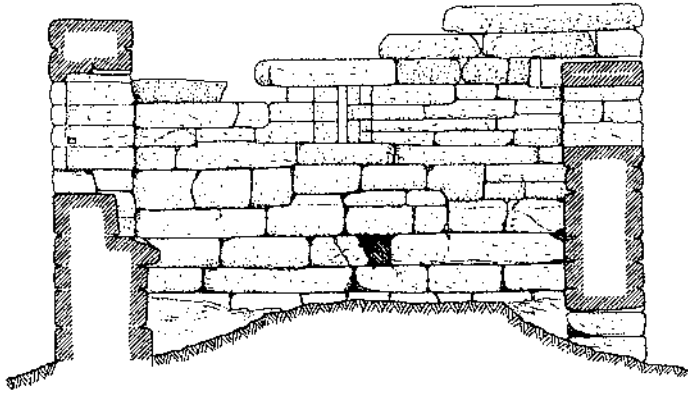
Resim 13: Kuyruklu Kalesi, iki kuzey surun birleşme noktası, doğudan görünüm

Abb. 14 : Kuyruklu Kalesi, spätbyzantinische Dachziegel-Fragmente
Resim14 : Kuyruklu Kalesi, Geç Bizans çatı kiremidi parçaları

Abb. 15 : Kuyruklu Kalesi, spätbyzantinische Glasurkeramik (grün auf weiß)
Resim 15: Kuyruklu Kalesi, Geç Bizans sırlı seramik (beyaz fonda yeşil desen)

Abb. 16 : Passala, spätklassisch-hellenistischer Turm (Aufnahme F. Doğan, Umzeichnung I. Arvanitis)

Resim 16: Passala, Geç Klasik veya Hellenistik kule (Çizim: F. Doğan/I. Arvanitis)

Abb. 17 : Passala, Statuensockel und Turm von Süden
Resim 17: Passala, heykel kaidesi ve kule, güneyden görünüm

AKSARAY, NEVŞEHİR, NİĞDE İLLERİ 1997 ORTAK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ufuk ESİN*
Sevil GÜLÇUR
M.Emin ÖZEL

Orta Anadolu Uzak Arkeolojisi Pilot Projesi kapsamında, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu (Güdümlü Proje No: GP-8/270697) tarafından desteklenen Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1997 Ortak Yüzey Araştırması, İ.Ü.Prehistorya Anabilim Dalı ve TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Uzak Teknolojileri Bölümü tarafından ağustos ayı boyunca gerçekleştirilmiştir¹. Çalışmalara, Mersin Müzesi arkeoloğu Filiz Kerem Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Olumlu katkılarından dolayı kendisine teşekkür borçluyuz.

1997 ortak yüzey araştırmalarının amaçlarını, uydu görüntüleri üzerinde kontrol noktalarının yaygınlaştırılması ve Anadolu Kültür Envanteri çalışmalarına katkı ana başlıkları altında toplamak mümkündür.

1996 yılında başlatılan uydu görüntüleri üzerinde imza belirleme çalışmaları, ODTÜ Arkeometri Bölümü öğrencilerinden Jale Erdoğan

- * Prof. Dr. Ufuk ESİN, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Fen-PTT, İSTANBUL
Doç. Dr. Sevil GÜLÇUR, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Fen-PTT, İSTANBUL
Prof. Dr. M. Emin ÖZEL, (TUBİTAK-MAM) Uzak Teknolojileri Bölümü
Yardımcı Öğrenciler: Jale Erdoğan (ODTÜ Arkeometri y.lisans), Pınar Çaylı, Esra Karaman (İ.Ü.Prehistorya Anabilim Dalı), Tijen Burultay (İ.Ü.Protohistorya Anabilim Dalı), Bahadır Özkanlı (Kayseri Üniversitesi Mimarlık Fakültesi)
- (1) 1993-1996 Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Yüzey Araştırmaları için bkz. S.Gülçur: "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırmaları", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 30 Mayıs-3 Haziran 1994 (1995), 191-213; "Some Unknown Aspects of Western Cappadocia", *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları*, İstanbul, 1996, 149-173; "Western Cappadocia, Distribution of Mounds and Flat-Settlements", *Habitat II. Çağlarboyu Anadolu'da Yerleşim ve Konut*, Bildiri Özetleri, İstanbul 5-7 Haziran 1996, 11-12; Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 27-31 Mayıs 1996 (1997), 401-412; Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1994 Yüzey Araştırması", *Anadolu Araştırmaları XIV içinde* (baskıda); "Western Cappadocia, Distribution of Mounds and Flat-Settlements", *Çağlarboyu Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, İstanbul 5-7 Haziran 1996 içinde (baskıda); U.Esin S.Gülçur, H.Kurar, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1996 Ortak Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26-30 Mayıs 1997 (1998); N.J.Erdoğan, vd" Arkeolojik Verilerin Uzaktan Algılama, Uydu Verileriyle Araştırılması, *XIII.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26-30 Mayıs 1997, Ankara, 1988, 123-131.

tarafından, "Uzaktan Algılamanın Arkeolojiye Uygulanması" (*Application of Remote Sensing to Archaeology*: Aksaray, Niğde, Nevşehir) konulu yüksek lisans tez çalışması kapsamında TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Görüntü İşleme Laboratuvarları'nda başarıyla yürütülmüştür. Jale Erdoğan'ın çalışmaları Prof.Dr.Aymelek Özer (ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Arkeometri), Prof. Dr. M.Emin Özel ve Doç. Dr. Hülya Yıldırım (TÜBİTAK/MAM Uzay Teknolojileri Bölümü) tarafından yönlendirilerek denetlenmiştir. Laboratuvar çalışmaları sırasında başta görüntü ölçekleri, doğal yapı ve elektronik ortam uygulamalarından kaynaklanan bazı sorunlar belirlenmiştir. Örneğin 30 ve 10 çözünümlü güçlü uydu haritalarında yer alan yeşil alanlar ve su kaynakları yansıma nedeniyle doğal çevreye bağımlı sorunları oluşturmıştır. Gene aynı ölçekli uydu görüntülerinde çoğu buluntu birimi, konumları bilinse bile yeterince sağlıklı algılanamamıştır. Bilinen noktalar üzerine zumlama yapıldığında da grenleşme nedeniyle görüntü netliği bozulmaktadır.

Diğer yandan yüzey araştırması sonuçlandıktan sonra sağlanan küçük ölçekli, 5. çözünürlüklü (5 m=1 piksel/nokta) yeni kuşak Hint Uydu Görüntüsü (IRS) üzerinde çok küçük boyutlu olmamak kaydıyla höyük ve tümülüslerin çıplak gözle bile algılanır hale gelmesi, boyut sorununun çözülebileceğini belgelemiştir (Resim: 1, 2). Öngörülen hedef ise arazi üzerinde belirgin bir yükselti oluşturan, çok katlı yerleşmeleri barındıran höyükler veya mezar yığmaları türünden örenyerlerini uydu görüntüleri üzerinde gözle algılamak değil, uygun programlar yaratarak bilgisayar tarafından tanınmasını sağlamaktır. Bu programları yaratabilmek için gerekli ortak paydaların saptanmasında antik/eski yol güzergahlarına hakim yüksek arazi basamakları üzerinde konuşlanan tümülüslerin, önemli bir rol üstlenebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, 1997 yılı arazi çalışmalarında mezar tepeleri açısından çok verimli olan, Demirci-Gülağaç-Gülpınar-Bekarlar yerleşmelerinin kuzeyinde kalan bölgenin taranmasına öncelik verilmiştir.

Çalışmalar sırasında çoğunluğu mezar yığmaları ve ikisi Akeramik Neolitik işlik ya da düz yerleşme olmak üzere 50 den fazla buluntu alanı envantere alınmıştır (Harita ve liste).

Demirci-Kayaboğazı Çevresi

(P34/59) Mencilis Mevkii kuzeyi duvar kalıntısı (adsız), (P34/60-62) Mencilis Mevkii kuzeyi Tum.I-III (adsız); (P34/63) Mencilis Mevkii kuzeyi sunak alanı? (adsız); (P34/64) Mencilis Mevkii kuzeyi mezarlar (adsız); (P34/57) Altıntaşhöyüğü; (P34/58) Altıntaşhöyüğü Mevkii mezarlık alanı; (P34/66) Kaya Boğazı batısı Tum I (adsız); (P34/67-74) Kutlucakayası tümülüs alanı Tum -I-VIII.

Demirci Kasabası'nın $\pm$ 2 km. kuzeydoğusunda, Mencilis Mevkii'ne güneybatı-kuzeydoğu yönlerinde uzanan kayalık yükselti, yörel adı saptanamadığından Mencilis Mevkii kuzeyi kayalık olarak adlandırılmıştır. Yükseltinin araştırılma nedenleri, TÜBİTAK/MAM Uzay Teknolojileri Laboratuvarı imza belirleme çalışmaları sırasında belirlenen bazı noktaların bu dolaylarda yoğunlaşması ve Demirci Kasabası kuzeyinden geçen eski ve yeni yollara

egemen konumudur. Toptepe ve Küçük Deller tepeleri, Deştin Öreni'ne çıkan Karayerin Başı antik yolunun geçtiği vadiyi kuzeybatıdan sınırlarken, bu yükselti de aynı vadiyi Büyük Deller Tepesi'yle birlikte güneydoğudan sınırlamaktadır. Yükselti, Gülpınar/Hıncıp yönünde bulunan Kayaboğazi girişini de görmektedir.

Kayalığın güneye bakan zirve düzlüğü, arazi eğimine uygun olarak, doğu istikametinde teraslar halinde düşen, ± 0.80 m. kalınlığında, oldukça iri ocak taşlarından örülü, uzun bir duvarla (P34/59) kesilmektedir. Duvardan günümüze ulaşan ancak en alt, bir veya iki taş sırasıdır. Bir zamanlar daha yüksek olduğu belirtilen duvarın taşları, konut yapımında kullanılmak üzere yöre sakinleri tarafından sökülüştür.

Duvarın arkasında kalan alanda 45.60 m. çapında bir mezar yığıması Tum I (P34/60) yer almaktadır. Tümülüs, kayalığın batı kenarına yakın bir yerde, Çürükyer'e doğru uzanan bir çıkıntı üzerine kurulmuştur. $\pm 1.50 - 2.00$ m. yüksekliğindeki yığma, diğer örneklerde de olduğu gibi tepeden ve yandan girilerek soyulmuş, kenar taşları ise çevreye yayılmıştır. Kayalığın üzerinde, yan yana duran diğer iki tümülüs Tum II-III (P34/61,62) ise Tum I'den ± 7.50 m. kadar kuzeydedir. Bu iki tümülüsün toprak yığımaları, kenar taşları tümüyle açığa çıkacak şekilde akmıştır. Daha büyük olan Tum II'nin çeperine oldukça iri, kabaca biçimlendirilmiş, üst yüzleri daha düzgün bırakılmış ocak taşları dizilidir.

Aynı kayalık üzerinde saptanan olası sunak alanı (P34/63) yükseltinin sarp güney cephesinin Zindanlık Tepe Tümülüsü'ne bakan batı ucu üzerinde, yan yana kayaya oyulu üç çukurdan oluşmaktadır. ± 20 cm. genişliğinde, kanallı bir pervazı bulunan ortadaki çukur, muntazam dikdörtgen (57x32x46 cm.) şekillidir (Resim: 3). Her iki yandaki, biri diğerinden biraz daha büyük, yamuk dikdörtgene yakın çukurlar ise daha özensiz işlenmiş ve köşeleri yuvarlatılmıştır. Bu alanın çevresindeki bazı kaya yüzeylerinde de, işlevleri tam olarak belirlenemeyen ovalimsi veya dikdörtgen daha ufak, yapay oyuklara da rastlanmıştır. Büyük olasılıkla bölgeye adını veren Kaşağıtakası da yukarıdan koparak düşen, bu türde işlenmiş kaya parçalarından biridir. (P34/64) Mencilis Mevkii kuzeyi mezar (adsız) Tum. I'nın yakınlarında, anakaya içinde doğu-batı yönünde oyulu, dikdörtgen (1.42 x 0.47 m.) bir sanduka tarzındadır. Gene aynı alanda Güvercinkayası kazısından bilinen² kazık deliklerine benzer (15 x 10 cm.) düzenli yuvarlak bir oyuk saptanmıştır. Tümülüslerin etrafında ve civar arazide tarihlenmeye yardımcı hiç bir belge ele geçmemiştir.

1994 yılı araştırmalarında saptanan Büyük Deller Öreni ve Tümülüsü'nün (P34/21-22) bulunduğu tepenin güney eteği önünde bulunan ağaçların kesilmesiyle çok geniş ve muntazam kenarlı bir yarma belirlenmiş (Resim: 4), zirvenin hemen altında sarp doğu yamaç üzerinde ise Neolitik Çağ'a tarihlenebileceği düşünülen çok sayıda işlenmiş obsidiyen parçası toplanmıştır.

(2) Kazık delikleri için bkz. S. Gülçur: "Güvercinkayası. Eine vorgeschichtliche Felsrückensiedlung in Zentralanatolien", *Anatolica* XXIII, 1997, 87, Resim:13.18; "Güvercinkayası 1996 Kazısı", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 26-30 Mayıs 1997, Ankara, 1998, 87 Resim:6.7.10.

Obsidiyen örneklerini inceleyen N.Balkan-Atlı'ya göre: "Malzeme bilgi vermeyecek kadar azdır. Genelde kalın ufak, korteksli ve korteksiz blok soyma yongaları, daha az sayıda daha ince ön form oluşturma yongaları içermektedir. Dalgiler genelde tek yönlüdür. İki yönlü tek örnek bulunmuştur. Bazı dalgilerin negatifleri çok düzgündür. Bunlarda baskı tekniği kullanılmış olabilir. Tüm dalgiler kırık olduğu için kesin bir yargıya varılamaz. Alet yok denecek kadar azdır: İki kırık yonga kazıyıcı, bir ara parça, bir düzeltili dalgiden ibarettir. Dalgilerin çoğu kullanım izlidir" (Çizim: 1)³.

Altıntaşhöyüğü (P34/57), Demirci'den Gülpınar'a, eski adıyla Hıncıp'a giden Kaşağıtakası-Kayaboğazı yolu üzerinde, aynı adla anılan mevkide yer alır. Taban çevresi ± 291 metreyi bulan, 5-6 m. yüksekliğindeki höyük/tümülüs?, Kayaboğazı girişi batısında, eski bir dörtyol ağzındadır. Yöre sakinlerinin, yapı malzemesi olarak çektikleri, kat kat taş döşeli olarak tanımladıkları tepenin eteğinde iri taş blokları gözc çarpmaktadır. Boz küllü görünümlü, yoğun küp parçaları izlenen tepenin üzeri daha ufak taşlıdır. Özellikle güney yamaçta, $\pm$ doğu-batı yönünde uzanan birbirine oldukça paralel uzanan taş sıraları seçilmektedir. Güneydoğu etekte, kanal kazısı yaparken ortaya çıkan, içi yuvarlak örülü eski bir kuyu yer alır. Tepenin güneydoğu eteği yanından geçen yeni su kanalı kesitinde ise yüzeyden ± 0.60 m. aşağıda kalın bir taş dolgu izlenmektedir. Tarım arazisi içinde, su kaynakları civarında bulunan tepeden daha çok geç dönem çanak çömlek örnekleri toplanmıştır. Altıntaşhöyüğü'nde Kaman Kale Höyük Japon ekibi de toplama yapmıştır.

Altıntaşhöyüğü Mevkii mezarlık alanı (P34/58), Altıntaşhöyüğü'nün kuzeybatısında, Kayaboğazı'na giden yolun obur tarafında uzanan alçak kayalık arazidedir. Mezarların tümü kaya yüzeyine açılı, irili ufaklı, basit taş sanduka tipindedir. En görkemli mezar, sanduka kısmı $2.32 \times 0.80 \times 0.45$ m. boyutlarında kapak oturtmak için 0.41 m. genişliğinde kanallı pervazı bulunan örnektir. Tümü açılarak talan edilmiş mezarların baş ucu, ayak ucundan biraz daha geniştir. Etrafta kemik parçalarına rastlanmamıştır. Burada da, Güvercinkayasası'nda saptanan kazık deliklerinin benzerleri mevcuttur.

Kaya Boğazı batısı Tum I (P34/66), her iki yanı yüksek kayalıklarla çevrili geçitin batı tepesi üzerinde yer almaktadır. 9.60 m. çapındaki tümülüsün, toprak yığılması akmış, krepisi ortaya çıkmıştır. Mezar odası olması gereken bölümde, definecilerin açtığı 3.20 m. çapında, içinde iki iri taş bulunan bir çukur mevcuttur.

(P34/67-74) Kutlucakayasası tümülüs alanı (Tum I-VIII), Kayaboğazı Gülpınar çıkışı kuzeyindedir. Yükseltinin batısında Kutlucabağları'nın bulunduğu vadi, doğusunda ise Akmezar-Gülpınar yolu uzanır. Tümülüslerin altı tanesi (Tum. I-VI) kayalığın sarp güneybatı ucundan başlayarak kuzeye doğru (± 350 m.) sıralanmıştır. Tum. VII kayalığın Gülpınar'a bakan yüzünde daha doğuda, sekizinci tümülüs (Tum VIII) ise altta, sarp güneybatı ucu eteğindedir. İki numaralı tümülüsün doğu çeperinde ufak taşlardan kademeler (Resim: 5), güney yüzünde ise dış yüzeyleri oldukça düzgün işlenmiş taşlardan ± 6.00 m. uzunluğunda bir duvar parçası izlenmektedir. Etekte yer

(3) Araştırmalarımıza katkılarından dolayı N.Balkan-Atlı'ya teşekkür borçluyuz.

alan sekizinci tümölüs ancak iri taş bloklarından oluşan krepisi ve ortada duran kaya parçasıyla belirlenebilmektedir (Resim: 6). Taban çevresi uzunluğu 130 metreyi bulan kuzey tümölüsü (Tum VI) içlerinde en büyüğüdür (Resim: 7). Bütün yığmalar, tepelerinden ya da yandan deşilmiştir.

Gülpınar- Akmezar-Düğüz Üçgeni ve Süleymanhöyüğü

(P34/75) Kuyuluyer Tum I, (P34/77-80) Kayamahmut doğusu Tum VII-X (adsız), (P34/81) Kayamahmut doğusu kaya mezarı (adsız), (P34/86-87) Çömlekçilik Mevkii, Tum I-II, (P34/88) Çömlekçilik Mevkii mezar alanı (adsız), (P34/90-92) Aktepe Mevkii Tum I-III, (P34/93) Aktepe Mevkii mezar (adsız), (P34/94) Aktepe Mevkii İslami mezarlık?, (P34/95) Aktepe Mevkii say içi yerleşme (adsız), (P34/96) Aktepe Mevkii kuzey alanı Tum I (adsız), (P34/97) Çakıl Mevkii Öreni ? (adsız), (P34/98) Yamaç Tepe güneyi Tum I (adsız), (P34/98-100) Çömlekçilik Mevkii kuzeyi Tum I-II (adsız), (P34-101) Saylak Mevkii Mezarlık alanı (adsız), (P34/102-103) Başören Tepesi doğusu Tum I-II (adsız), (P34/104) Başören Tepesi doğusu mezar alanı (adsız), (P34-105) Süleymanhöyüğü/Tum. I, (P34-106) Süleymanhöyüğü Mevkii Tum II (adsız)

Gülpınar-Akmezar-Düğüz üçgeni, büyük olasılıkla tıpkı Demircinin kuzeyi gibi, Nenezi yönünden gelen antik/eski yolların topografyaya uygun biçimde, kuzeybatı-güneydoğu yönlerinde birbirine paralel uzanan vadileri aştığı bir bölgedir. Bu yollara egemen konumlardaki tepelerin üzerine ise çeşitli boyutlarda tek tek, ya da kümeler halinde tümölüsler sıralanmıştır. Bunlardan yüksekliği 3-4 metreyi bulan (P34/75) Kuyuluyer Tümölüsü, eski Gülpınar-Akmezar patikası batı kıyısında, 180 metrelik taban çevresiyle, tek başına duran oldukça büyük boyutlu yığmalardandır. Tümölüse kuzeyden çok geniş bir yarmayla girilmek istenmiştir. Güney etekte bir kademe seçilmektedir. Çevre, yoğun taşlıdır.

Geçen yıl ziyaret edilen Kayamahmuthöyüğü'nün doğusunda uzanan sırtta da dört tümölüs (Tum VII-X) bulunmaktadır. Büyük tümölüsler (Tum VII-VIII), Kayamahmut'tan da görülecek şekilde, biri güneyde diğeri ise daha kuzeyde olmak üzere, sırtın batıya dönük yüzü üzerindedir. Güney tümölüsü (Tum VII) eski, İslami bir mezarlık alanı içindedir. Küçük boyutlu yığmalar Tum IX (tab.çev. $\pm$ 35 m.) ve Tum X (tab.çev. $\pm$ 19 m.), güney tümölüsünün biraz daha güneyinde ve daha içeridedir. Çevresinde iri taşlar ve batı eteğinde taş döşeli bir alan göze çarpan kuzey tümölüsü (Tum VIII) ise say üzerinde bir çıkıntı üzerine yığılmıştır. Çevre sakinlerine göre mezar tepelerinin bulunduğu alan eski bir ören yeridir. Gene bu alanda bulunan İslami mezarlık tarla açmak için zamanla sökülüştür. Kayamahmut höyüğü'nün tam karşısına rastlayan yamacın alt seki üzerinde, kaya zemine oyulu 2.10 x 0.85 m. boyutlarında bir sanduka mezar bulunmaktadır (Resim: 8).

(P34/86-87) Çömlekçilik Mevkii Tum I-II ve (P34/88) Çömlekçilik Mevkii mezar alanı, Kayamahmut'un doğusundan geçen tarla yolunun $\pm$ 3 km.sindedir (Resim: 9). Mezar yığmaları (Tum I-II), Kayamahmut'un bulunduğu vadiyi Gülpınar-Düğüz yolunun geçtiği vadiden ayıran yükseltinin üzerinde, Düğüz yolunu görecek şekilde yerleşmiştir. Mezarlık alanı (P34/88)

ise daha güneybatıda ve yığmaların üçgenindedir. Birbirinden ± 150 m. uzaklıktaki, mezar tepeleri birer arazi tümseği üzerindedir. Tarım arazisi içinde, koyu sarımsı kahverengi yumuşak topraklı orta boyutlu tepelerden güneydoğuda olanına yandan kepçeyle girilmiştir. Yarmada irili ufaklı beyaz taşlar görülmektedir (Resim: 10). Mezarlık alanı (P34/88) ise basamaklar şeklinde alçalan, girintili çıkıntılı alçak kayalığın üzerindedir. Burada say içine açılı dikdörtgen mezarların yanı sıra (Resim: 11) kayalığın doğal şekillerinden yararlanılarak gelişen, kesme izli dikdörtgen mekan benzeri yapılar göze çarpmaktadır.

Gülpınar-Düğüz yolu sapağının doğusunda kalan engebeli kayalık arazi, haritalarda Aktepe Mevkii olarak işaretlidir. Tümülüsler (P34/90-92 Aktepe Mevkii Tum I-III, P34/96 Aktepe Mevkii kuzey alanı Tum I) ve diğer buluntu yerleri (P34/93 Aktepe Mevkii say içi mezar, P34/94 Aktepe Mevkii İslami mezarlık?, P34/95 Aktepe Mevkii say içi yerleşme) sapağın ± 50 m. kuzeyinden itibaren başlayarak Düğüz istikametinde sıralanmıştır.

Aktepe Mevkii tümülüslerinden ortada yer alan, taban çevresi ± 70 m. uzunluğundaki Tum I, batı yamacından deşilmiştir (Resim: 12). Deşili alan içinde dizili bir taş sırası görülmektedir. Etrafa kapak taşları benzeri 40×50 cm. boyutlarında plakalar saçılıdır. Gene aynı tümülüsün güneydoğu eteğinin biraz ilerisinde ise yoğun bir taş döküntü izlenmektedir. Taban çevreleri ± 50 - 60 metreyi bulan diğer iki yığmanın (Tum II-III) zirvesinde de defineci çukurları mevcuttur. Üç numaralı tümülüsün say içine açılı mezar odası açığa çıkmıştır (Resim: 13). Bir numaralı tümülüsün ± 80 m. kuzeyinde ise büyük bir mezarlık alanına - İslami (?) - işaret edebilecek türden dairemsi yerleştirilmiş taş dizileri ve kümeleri dikkat çekicidir.

Aktepe Mevkii say içi yerleşme (P34/95) ya da mezar, Tum I-III'ün ± 250 m. kadar kuzeyindeki kayalıktadır. Anakaya altında dört sütunla desteklenen bir giriş ve girişin her iki yanında birer niş bulunmaktadır. Girişin bulunduğu kayanın üzeri ve çevresi çok yoğun taş akıntılıdır. Kırılğan kayalarla kaplı Aktepe Mevkii kuzey tümülüsünün (P34/96) üzerinde bir nirengi noktası mevcuttur. Tarlalar içinde bulunan ± 2 m. yüksekliğindeki yığmanın taban çevresi ± 120 m. kadardır.

Düğüz yolunun sağ kıyısında yer alan 1997 buluntu alanlarının sonuncuları Çakıl Mevkii Öreni (P34/97) ve Yamaç Tepe güneyi Tum I'dir (P34/98). Çakıl Mevkii Öreni, Bozyer Höyüğü'nün karşısında uzanan kayalık alan üzerindedir. Bölgede yer alan mezar tepeleri gibi örenin de dönemi, yüzey buluntularının yetersizliğinden saptanamamaktadır.

Düğüz yolunun sol kıyısı boyunca uzanan tepeler de tümülüsler ve mezar alanları açısından zengindir. Çömlekçilik Mevkii'nin ± 1 km. kuzeyinde uzanan bir kaya çıkıntısı üzerinde, birbirinden ± 110 m. uzaklıkta, doğu-batı yönünde sıralanmış Tum. I-II (P34/99-100) yer alır. Her iki tepenin üzeri yoğun taşlıdır. Zirve üzerinden deşilerek soyulmak istenen tümülüslere açılmış çukurların içinde, gövdeyi oluşturan taş dizileri seçilmektedir. Özellikle Tum I'in tabanında, tuf kayadan bloklar halinde işlenmiş doğu-batı yönünde dikdörtgen bir mezarın ucu gözükmektedir. Dış çeperde ise krepis kademeleri seçilmektedir. Bu ve buna benzer gözlemler, kaya içine oyulu, dikdörtgen biçimi bazı sanduka mezarların, yığmaları akmış tümülüslere ait olabileceğini de düşündürmektedir.

Başören Tepesi, Çömlekçilik Mevkii'nin kuzeybatısında uzanan vadiyi batıdan sınırlar. Vadinin doğusunda, Düzgöz yoluna doğru uzanan kayalık bir çıkıntı göze çarpar. Başören Tepesi'nin doğusu Tum I-II (adsız) (P34/102-103) bu çıkıntının üzerine kuzey-güney yönünde oturmuştur. Saylak Mevkii, Düzgöz Köyü'nün ± 1.5 km. güneybatısında ve Bozyer Höyüğü'nün ± 400 m. güneyinde uzanan kayalık arazidir. Kayalığın üzerinde taş kesikleri ve kaya yüzeyine açılı dikdörtgen mezarlar (P34-101) göze çarpmaktadır.

Birbirine komşu Süleymanhöyüğü/Tum.I (P34-105) ve Süleymanhöyüğü Mevkii Tum II (adsız) (P34-106) aynı adı taşıyan köy arazisinin sınırları içindedir. Süleymanhöyüğü, Aksaray-Nevşehir ana şosesi güneyinde, Alayhan'ın çaprazında ufak bir yerleşme birimidir. Eskiden taş döşeli olduğu söylenen köy yönünden gelen bir yol ± 1 km. güneyden aynı adla höyük/tümülüs kavuşur (Resim: 14). Bu yol eski Düzgöz yolu olarak bilinmektedir. Höyük/tümülüs, $\pm 5-6$ m. yükseklikte, taban çevresi ± 219 metreyi bulan oval görünümlü bir tepedir. Tepenin güneydoğusunda etekten zirveye kadar uzanan bir yarma, zirvede ise irili ufaklı defineci çukurları göze çarpmaktadır. Batı etek boyunca, tepe yönünde yükselerek devam eden birbirine koşut, krepis kademeleri uzanmakta ve ufak taşlardan oluşan, ± 2 m. kalınlığında bir kuşak, kuzey ve batı yamaçlarını ortadan çevrelemektedir (Resim: 15). Tepe üzerinden ve çevresinden oldukça geç dönemlere tarihlenen çanak çömlek kırıkları toplanmıştır. Tepenin kuzeybatı eteği önünde uzanan tarlada ise, yoğun şekilde aşınmış bir tümülüs (Tum II) olduğu sanılan bir yükselti bulunmaktadır. Süleymanhöyük'te Kaman Kale Höyük Japon ekibi de toplama yapmıştır.

Demirci-Bekarlar Çevresi

(P34/65) Malik Tepe, (P34/82) Atlamak Mevkii yol güzergahı, (P34/83) Çakılbaşı obsidiyen işliğı, (P34/84) Yapılıpınar obsidiyen işliğı, (P34/85) Hocaliözü antik/eski yol kalıntısı, (P34/110) Çakılbaşı Mevkii kuzeydoğusu mezarlık, (P34/107) Kümbet Mevkii Öreni.

Malik Tepe (P34/65), Demirci-Alanyurt yolunun ± 2.5 km. kuzeyinde, yolun kavuştuğı ana şoseden ± 500 m. içeride, tarım arazisi içinde, aşınmış, yayvan bir höyüktür. Güney yamacında toprak çekilerek oluşan çukurlar göze çarpar. Batı yamaçta kuzey-güney doğrultusunda bir duvar izi vardır. Zirvede, define çukurları çevresine küp parçaları dağılmıştır. Bölgedeki diğer höyüklerde olduğu gibi geçen yıllarda Kaman Kale Höyük Japon ekibi de Malik Tepe'de toplama yapmıştır.

Atlamak Mevkii yol güzergahı (P34/82), Kül Tepe'nin batısında, bu höyükle ilgisi olduğu sanılan antik/eski yol kalıntılarından (Resim: 16). Gülağaç Belediyesi Başkanı'ndan edinilen bilgilere göre, taş döşeli olan yol son zamanlarda sökülerek dağıtılmıştır (Resim: 17). Yolun doğrultusu, Demirci yönünü işaret etmektedir.

Çakılbaşı ve Yapılıpınar obsidiyen işlikleri (P34/83-84), 1997 arazi çalışmalarında saptanan en önemli tarih öncesi buluntu alanlarıdır. Birbirinin devamı niteliğinde, ± 1.50 km. uzunluğunda bir alana yayılan bu iki buluntu yeri, Bekar Sultan Türbesi ve Büyük Türbe Tepesi'nin hemen kuzeyinde,

ovadan tepelik bölüme doğru yükselen ilk arazi basamağı üzerinde, Karasu ve Yassı Ketir kaynaklarının bulunduğu tarım arazisi içindedir (Resim: 18, 19). Neolitik Çağ'a tarihlenebilecek obsidiyen işliklerini ve olası bir yerleşme alanını barındırdığı düşünülen tarlalarda çanak çömlek yok denecek kadar azdır. Bölge başta Nenezi Dağı olmak üzere diğer obsidiyen kaynaklarının yakınında ve antik/eski ulaşım yolları üzerindedir. Yüzey toplamaları sırasında yaprak biçimi uçların ön formlarının yanı sıra, değişik türden çekirdek, yonga ve dilgi hazırlama parçaları ele geçmiştir (Çizim: 3, 4). Yüzey buluntuları N.Balkan-Atlı tarafından incelenmektedir.

Hocalıözü antik/eski yol kalıntısı (P34/85), 1993 yılından beri saptanmaya çalışılan Döşemebağlar - Bekarlar - Bekar Sultan Türbesi / Nenezigözü yolunun parçasıdır. Bekarlar yönünden gelen yol, Çakılbaşı'nı da güneyden sınırlamaktadır. Velibey Pınarı arkasında, Çakılbaşı Değirmeni önünde belirginleşen yol kaplaması, arazide belirgin bir yükselti oluşturarak türbe yönünde uzun süre devam ettikten sonra bir su kanalı tarafından kesilmektedir. İ.Hakkı Konyalı Hocalıözü yolunun önemine değinmektedir⁴.

Çakılbaşı Mevkii kuzeydoğusu mezarlık alanı (P34/110), eski Hıçıp/Gülpınar köyüyle ilgilidir. Söylenceye göre Battal Gazi burada savaşmıştır. Bölge sakinleri Çakılbaşı'nın kuzeybatısında uzanan ören yerini de Hıçıp'ın ilk kurulduğu yer olarak tanımlamaktadırlar.

Kümbet Mevkii Öreni (P34/107), Bekarlar Kasabası kuzeyinde uzanan kayalık arazidedir. Çok geniş bir alana yayılı tescilli ören yerinde, kemerli yapılara ait kalıntılar göze çarpmaktadır. Uzaktan bakıldığında pek seçilemeyen buluntu alanının çevresindeki yükseltiler hem Demirci yönünde, hem de Nevşehir şosesine doğru uzanan ovalara hakim konumdadır.

Bahçeyurt/Mandama-Gaziemir-Yakacık/Sofular

(P34/76) Yerhanı yeraltı şehri?, (P34/111) Sağmen Höyük Tum., (P34/112) Ahmet Gazi Türbesi.

Güzelyurt-Ihlara-Derinkuyu asfaltının geçtiği ovanın kuzey'inde Demirci, Gülağaç, Gülpınar, Bekarlar, güneyinde ise Bahçeyurt/Mandama, Gaziemir ve Yakacık/Sofular yerleşmeleri bulunur. Nenezi Dağı bu ovayı doğudan sınırlar. Yeni Derinkuyu yolu dağın güney eteğinden geçer. Yerhanı adlı arazi yükseltisi içine oyulu çeşitli birimlerden oluşan yeraltı şehri? (P34/76), yolun Derinkuyu istikametinde Nenezi boğazına doğru yaptığı kavsini içindedir. Yerhanı, konumu açısından Nar, Derinkuyu ve hatta Bekarlar yönünde uzanan bütün yolların kilit noktasındadır.

Sağmen Höyük Tum. (P34/111), ovanın batı ucuna yakın bir yerde, Bahçeyurt/Mandama Köyü'ne tırmanan toprak yolun sağ kıyısındaki bir tepenin üzerine yerleşmiştir. Ahmet Gazi Türbesi (P34/112), Bahçeyurt'tan Gaziemir'e doğru inen yolun alt başında, köy girişindedir. Tescilli, çok kere değişime uğramış ve tamir görmüş türbede yatanın Battal Gazi'nin oğlu Ahmet Gazi olduğu söylenmektedir.

(4) İ.Hakkı Konyalı, *Aksaray Tarihi I. Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde*, İstanbul, 1974,147. Anathiano/Nazianzus (M.S.6. yüzyıl sonu), Hristiyan hacılarının kullandığı Kudüs yolu güzergahında Ankara-Tarsus merhalesinde 6. durak ve binek değiştirme yeri olarak geçmekte.

1997 yüzey araştırması sırasında Sivrihisar'ın güneyinde uzanan dağlık arazide bulunan iki krater gölü ve Balcı Belediyesi Başkanı Yunus Yıldız'ın daveti üzerine Balcı çevresi ziyaret edilmiştir.

(P34/108) Büyük Göl Öreni ve (P34/109) Küçük Göl Batısı Yerleşme

Yöreyi tanımaya yönelik krater gölü yürüyüşünde, Büyük Göl'ün doğusuna düşen kayalık yükseltinin adıyla anılan Şahinkalesi; kuzeydoğusuna rastlayan yükseltide ise bir yerleşme ya da ikinci bir kale kalıntısı yer alır. Gölün kuzeydoğu ağzının eski bir bent duvarıyla kapandığı bilinmektedir. Bütün kalıntılar Büyük Göl Öreni olarak tanımlanmıştır (P34/108).

Büyük Göl'den yola çıkıldığında Küçük Göl'e, Ayıpınarı ve Çetingüney üzerinden erişilmektedir. Büyük Göl krateri kuzeydoğusundaki gedikten çıkarak güneye dönerken Göllü Dağ tam karşıya, Nar Gölü'ne inen peri bacası oluşumları bulunan dar vadi ve Nenezi Dağı ise batıya düşmektedir.

Büyük Göl'e oranla biraz daha güneyde kalan Küçük Göl'ün güney kıyısı da bir duvar kalıntısıyla kapatılmıştır. Krater dışına Sivrihisar yönünde, batıdan çıkıldığında varılan dar vadide ise taş örülü bir çevre duvarı içinde ard arda sıralanmış dikdörtgen hücreler ve yuvarlak alanları yansıtan bazı temel kalıntıları seçilmektedir. Ören yeri, Küçük Göl batısı yerleşme (P34/109) olarak adlandırılmıştır. Su kaynakları ve göllerin çeşitli dönemlerde kutsal sayıldıkları bilinmektedir. Etraflarında değişik türden kalıntılar göze çarpan her iki göl ve çevresinin daha ayrıntılı şekilde araştırılması gerekmektedir. Özellikle W.Schirmer tarafından incelenen Göllüdağ öreniyle kültürel bir bağları bulunup bulunmadığı da ayrıca irdelenmelidir.

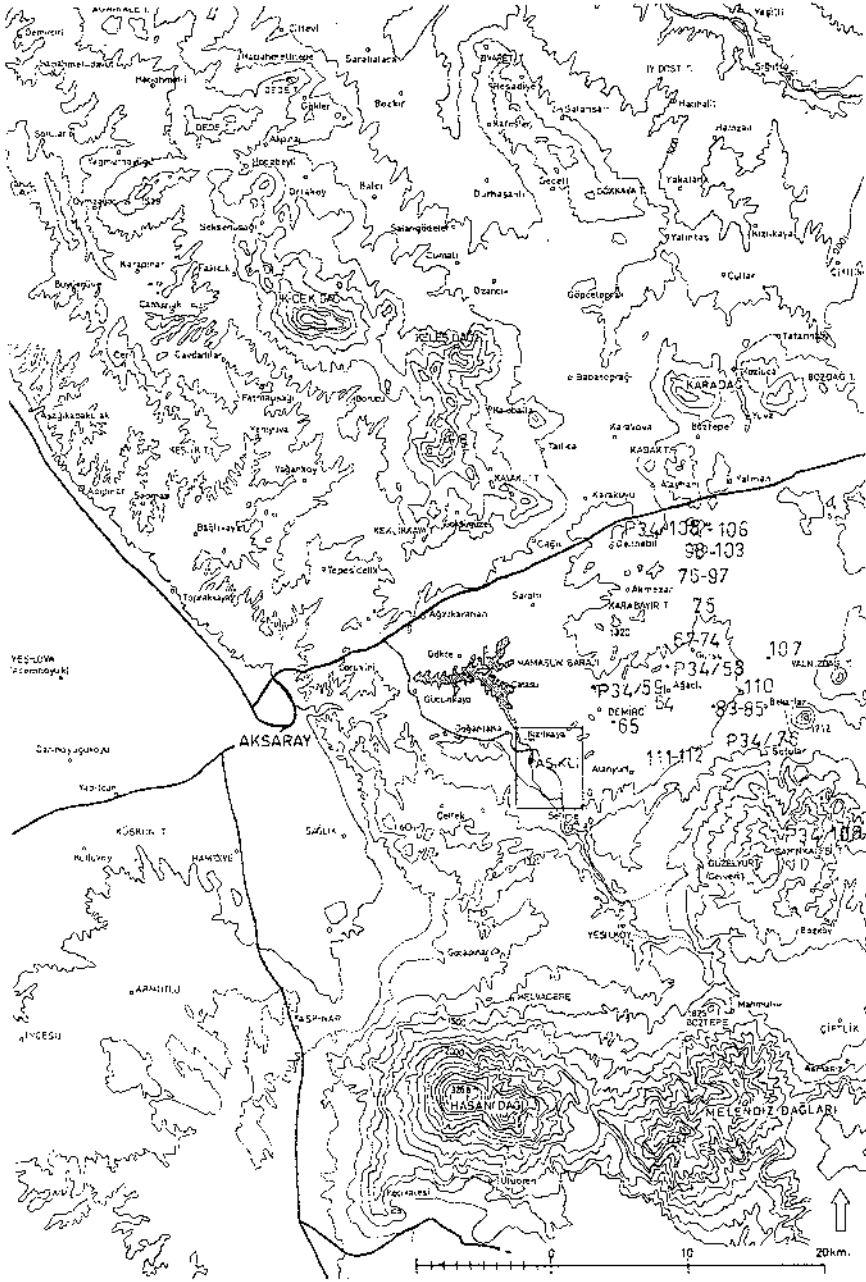
Balcı Yöresi

Balcı bölgesine yapılan inceleme gezisinde üstünde kale kalıntısı olduğu söylenen Koçhasan Höyüğü ve eski küçük ölçekli haritalarda "Ulu Yol" olarak tanımlanan taş döşeli Nevşehir-Koçhisar yolunun Bozkır Köyü-Kümbet arasında uzanan bölümü ziyaret edilmiştir. Bu gezi sırasında bir köy evinin bahçesinde, tarlada iki parça halinde bulunmuş, başı kopuk, kuyruk kısmı üzerinde Yunanca bir yazıt kalıntısı bulunan olası bir Roma Lejyon Kartalı belgelenmiştir (Resim: 20, 21).

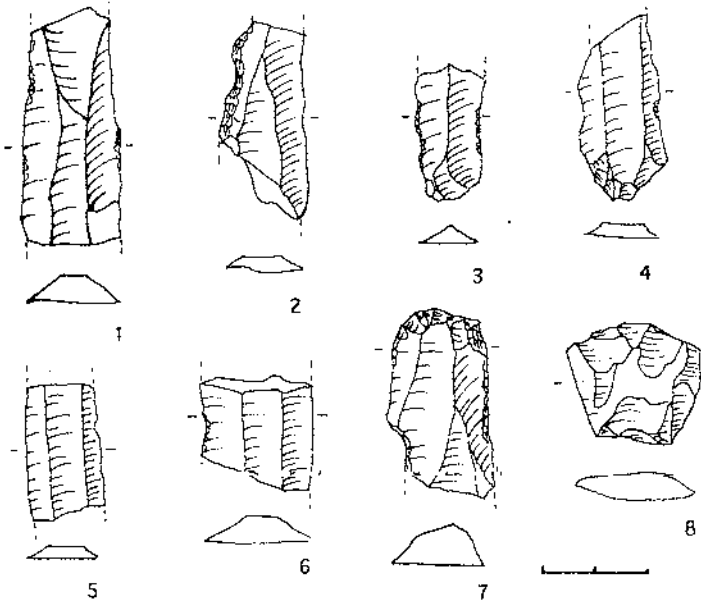
Buluntu Yeri Listesi

- (P34 / 57) Altıntaşhöyüğü
- (P34 / 58) Altıntaşhöyüğü Mevkii mezarlık alanı (adsız)
- (P34 / 59) Mencilis Mevkii kuzeyi duvar kalıntısı (adsız)
- (P34 / 60-62) Mencilis Mevkii kuzeyi tümülüsler (Tum. I-III) (adsız)
- (P34 / 63) Mencilis Mevkii kuzeyi sunak alanı (adsız)
- (P34 / 64) Mencilis Mevkii kuzeyi mezarlar (adsız)
- (P34 / 65) Malik Tepe (Höyük)
- (P34 / 66) Kaya Boğazı batısı tümülüs (Tum I) (adsız)

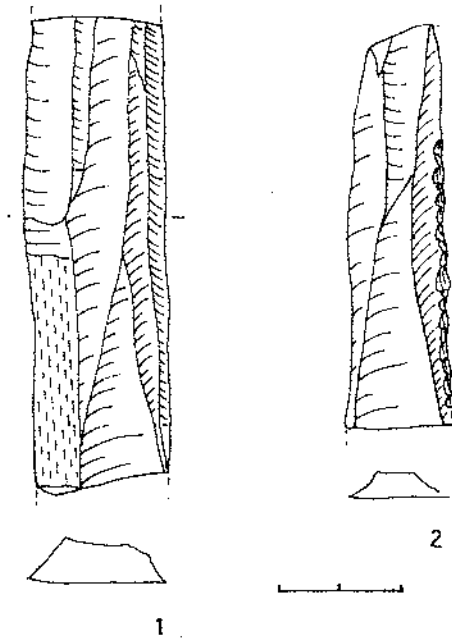
- (P34 / 67-74) Kutlucakayası tümölüs alanı (Tum. I-VIII)
- (P34 / 75) Kuyuluyer Tümölüsü (Tum I)
- (P34 / 76) Yerhanı yeraltı şehri?
- (P34 / 77-80) Kayamahmut doğusu tümölüs alanı (Tum VII-X) (adsız)
- (P34 / 81) Kayamahmut doğusu kaya mezarı (adsız)
- (P34 / 82) Atlamak Mevkii Gülağaç-Költepe antik/eski yol güzergâhı
- (P34 / 83) Çakılbaşı obsidiyen işliğı ve olası Neolitik yerleşme alanı
- (P34 / 84) Yapılıpınar obsidiyen işliğı ve olası Neolitik yerleşme alanı
- (P34 / 85) Hocalözü antik/eski yol kalıntısı
- (P34 / 86-87) Çömlekçilik Mevkii tümölüsleri (Tum I-II) (adsız)
- (P34 / 88) Çömlekçilik Mevkii mezar alanı (adsız)
- (P34 / 90-92) Aktepe Mevkii tümölüsleri (Tum I-III) (adsız)
- (P34 / 93) Aktepe Mevkii mezar (adsız)
- (P34 / 94) Aktepe Mevkii İslâmi mezarlık ?
- (P34 / 95) Aktepe Mevkii say içi yerleşme (adsız)
- (P34 / 96) Aktepe Mevkii kuzey alanı tümölüs (Tum I) (adsız)
- (P34 / 97) Çakıl Mevkii Öreni ?
- (P34 / 98) Yamaç Tepe güneyi tümölüs (Tum I) (adsız)
- (P34 / 98-100) Çömlekçilik Mevkii kuzeyi tümölüsler (Tum I-II) (adsız)
- (P34 / 101) Saylak Mevkii mezarlık alanı (adsız)
- (P34 / 102-103) Başören Tepesi doğusu tümölüsler (Tum I-II) (adsız)
- (P34 / 104) Başören Tepesi doğusu mezar alanı (adsız)
- (P34 / 105-106) Süleymanhöyüğü tümölüsleri (Tum. I-II)
- (P34 / 107) Kümbet Mevkii Öreni (tescilli)
- (P34 / 108) Büyük Göl Öreni (tescilli)
- (P34 / 109) Küçük Göl batısı yerleşme (adsız)
- (P34 / 110) Çakılbaşı Mevkii kuzeydoğusu mezarlık
- (P34 / 111) Sağmen Höyük tümölüsü (Tum I)
- (P34 / 112) Ahmet Gazi Türbesi (tescilli)

Harita : Aksaray, Nevşehir, Niğde illeri 1997 Ortak Yüzey Araştırması buluntu yerleri

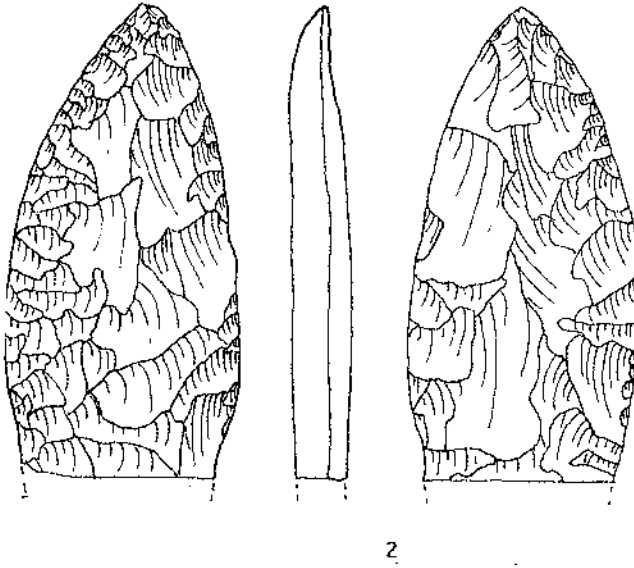
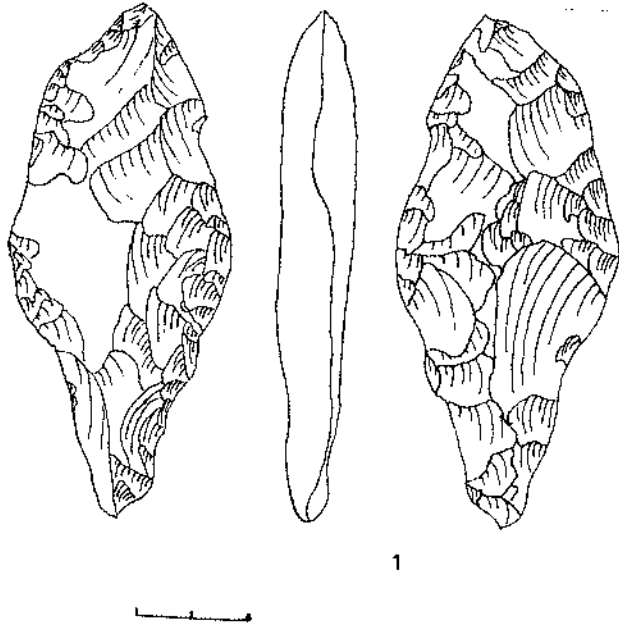

Çizim 1 : (P34/21) Büyük Deller Öreni obsidiyen örnekleri

Çizim 2 : (P34/83) Çakılbaşı, obsidiyen dilgiler

Çizim 3 : (P34/83) Çakılbaşı, yaprak biçimi uçların ön formları

**Resim 1 : Hint Uydu Görüntüsü (IRS)
üzerinde Kültepe**

**Resim 2 : Hint Uydu Görüntüsü (IRS) üzerinde
Geyral Höyük**

Resim 3 : Mencilis Mevkii kuzeyi olası sunak alanı

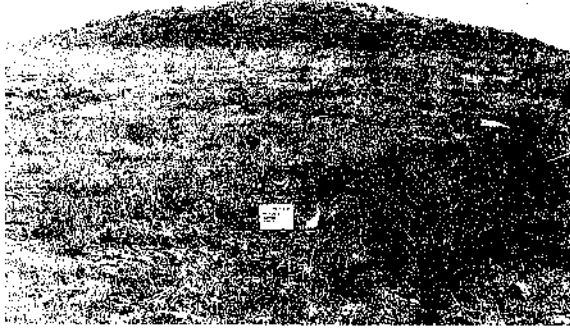
Resim 4 : Büyük Deller Öreni güney etek yarması

Resim 5 : Kutlucakayası Tum. II, taş kademeler

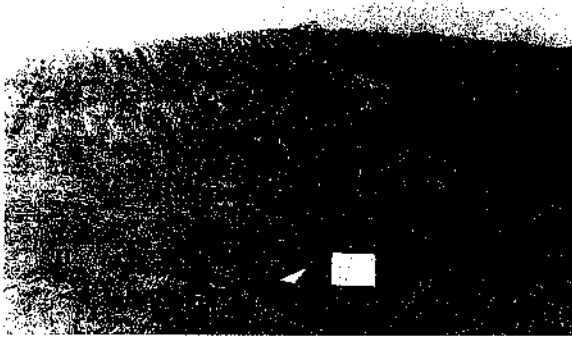
Resim 6 : Kutlucakayası Tum. VIII. çeper taşları ve iri kaya bloğu

Resim 7 : Kutlucakayası Tum. VI

Resim 8 : Kayamahmut Mevkii, kaya içine oyulu sanduka mezar

Resim 9 : Çömlekçilik Mevkii tarım alanı içinde Tum I.

Resim 10 : Çömlekçilik Mevkii Tum II. Kepçeyle girilmiş defineci yarması

Resim 11 : Çömlekçilik Mevkii, kaya içine oyulu sanduka mezar

Resim 12 : Aktepe Mevkii Tum. I. Defineci çukuru ve etrafa yayılı taşlar

Resim 13 : Aktepe Mevkii Tum. III. Kaya içine açılı sanduka tipi mezar odası

Resim 14 : Süleymanhöyük Tum. I ve ön planda eskiden taş kaplama olduğu söylenen yol kalıntısı

Resim 15 : Sülelmanhöyük Tum I, krepis kademeleri ve tümülüsü çevreleyen ufak taşlardan kuşak

Resim 16 : Atlamak Mevkii antik/eski yol kalıntısı. Olası eski yol kaplaması, belirgin otlu yükselti halinde seçilmekte

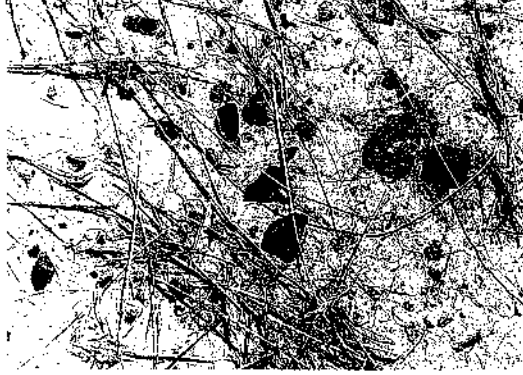

Resim 17 : Aflamak Mevkii yol kaplamasının sökülen taşları

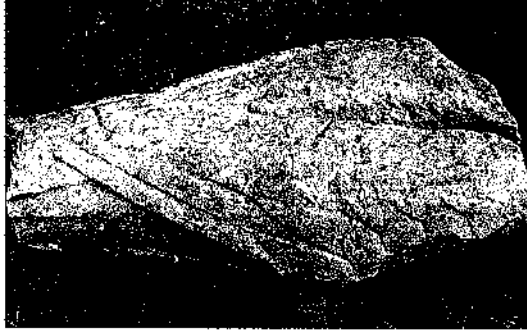

Resim 18 : Yapılıpınar obsidiyen işliği ve olası Neolitik yerleşme alanı

Resim 19 :Yapılıpınar, yüzeyde obsidiyen parçaları

**Resim 20 : Bala yöresi köy evi avlusunda yazıtlı
Roma Kartalı parçası**

**Resim 21 : Roma Kartalı'nın özenle
işlenmiş boyun tüyleri**

GAVURKALESİ, 1997

Stephen LUMSDEN*

The first season of The Carsten Niebuhr Institute, University of Copenhagen investigations at Gavurkalesi took place between 7 July and 22 August. This season represented the continuation of a project begun in 1993 under the auspices of Bilkent University. I would like to thank the General Directorate of Monuments and Museums for permission to carry out our work at Gavurkalesi, and, especially our Ministry Representative, Mr. Tahsin Saatçi, for his able assistance in all facets of our project. I would also like to thank Mr. İlhan Temizsoy, Director of the Museum of Anatolian Civilizations, for his kind assistance. The 1997 season was funded by the University of Copenhagen and the National Geographic Society.

Located 60 kilometers southwest of Ankara, in Haymana Sub-province, Gavurkalesi is best known for its Hittite reliefs and cyclopean structure. The objectives for 1997 included the continuation of studies begun in 1993-94 (Lumsden 1995 and 1996), and the initiation of new avenues of investigation. Investigations continued from previous seasons included surface survey within the Gavurkalesi Valley, topographical mapping around Gavurkalesi, and the planning of visible architecture on the summit of Gavurkalesi. New investigations comprised geophysical testing at Gavurkalesi, cleaning out the vaulted chamber in the cyclopean structure and an old excavation unit on the summit in front of the chamber. Preliminary assessment by an architectural conservator was made of the damage to the masonry at the southeast corner of the cyclopean structure. Geomorphological studies were initiated in the Gavurkalesi Valley by Dr. Sancar Ozaner, and, for the first time, our investigations were extended beyond Gavurkalesi, into the immediately surrounding Haymana Region.

The detailed topographical plan was extended to the southern ridge of the valley in front of Gavurkalesi (Fig: 1). The settlement at Gavurkalesi extends beyond the natural hill topped by the reliefs and cyclopean monument onto the adjacent valley terraces. It is expected that one more season's work will result in a detailed topographical map of the entire site, which measures approximately 1000 by 500 meters.

---

* Dr. Stephen LUMSDEN, The Carsten Niebuhr Institute, University of Copenhagen, Snorresgade 17-19, 2300 Copenhagen s, Denmark

The focus of our preliminary program of conservation and preservation at the site has been the largest remaining section of the cyclopean masonry of the structure on the summit, at its southeastern corner, adjacent to the reliefs. The cornerstone, which supports the whole mass, is cracked and deteriorating, and the eastern side has been undermined by the removal of facing stones and packing. A graduate student in the architectural conservation program at Middle Eastern Technical University in Ankara came out to advise us on conservation strategies, which we hope to begin implementing in 1998.

We also began to document particular aspects of the architecture of the cyclopean structure, especially those elements that seem to indicate that it was originally a more complex structure than that which remains today. An example is the large cut stone which seems to be a lintel and which now rests on the southeastern slope of the Gavurkalesi hill (Fig: 2).

Initial investigations at the site were undertaken by Hans Henning von der Osten in 1930 (von der Osten 1933). He sunk three test trenches on the summit (Fig: 3), however, his plan and description of this work is minimal. It was thought that a reexamination of the trench closest to the north wall of the cyclopean structure, by means of limited cleaning away of debris to reveal von der Osten's excavated walls, would offer more information about the stratigraphy on the summit.

His plan is misleading, and his reconstruction of the stratigraphy to the depth that he excavated - as a single, Phrygian, level-is mistaken. In contrast to his reconstruction, there are at least four building phases represented in the excavated depth of this unit (Fig: 4). All seem to date to the Middle and Late Phrygian Periods (c.700-330 B.C.). The buildings that we could uncover seem to be single roomed, semi-subterranean structures, like those in contemporary levels at Gordion and Kaman-Kalehöyük (Gates 1997).

Parts of the summit and the terrace below the reliefs were tested for subsurface architecture, using both a magnetometer and a resistance meter (Fig: 5). Problems were encountered with both instruments because of the stony surface and dry soil (resistivity), and the presence of numerous, end distorting, volcanic andesite stones (magnetometer). However, the magnetometer, especially, produced excellent results.

Preliminary subsurface indications are that those parts of the summit and the terrace below the reliefs that were tested are covered, at least in their uppermost levels, by overlapping single-roomed and semi-subterranean buildings like those revealed in the old excavation unit just described (Fig: 6). In addition, subsurface continuations of walls revealed in the old excavation unit can be clearly seen in the magnetometer readings north of that unit.

Von der Osten's plan of the visible architecture on the summit is fairly accurate in its outline, however, individual architectural features are only sketched in (von der Osten 1933). A new plan was made in 1994. In 1997 the documentation of the architecture by means of detailed stone by stone scale drawings began with the building on top of the cyclopean structure, which von der Osten dated to the Phrygian Period. It seems to represent a type of building similar to a well-known example from Pazarlı, north of Ankara (Koşay 1941) (Fig: 7), and must have been contemporary with at least some of the semi-subterranean buildings revealed in von der Osten's old trench and in subsurface testing.

The vaulted chamber, so critical for current interpretations of the function of the Hittite Period site (see Kohlmeyer 1983), has been partially filled with dirt and debris probably since soon after it was originally uncovered by von der Osten in 1930. Cleaning out this accumulated debris would not only act to enhance the site for visitors, but also allow us to study this feature in its entirety for the first time in 67 years. Von der Osten had described the floor of the chamber as being made up of the leveled-off bedrock and packed soil. It came as a surprise, then, to find that, in fact, the bedrock in the back of the chamber had been cut into a platform almost 2 meters square and some 30 cm. in height, and perfectly framed by the cyclopean blocks of the walls of the chamber. While interpretations of this new aspect of the chamber may vary, it may be suggested that it supports a cultic rather than a funerary function for this room, which, after all, is on the "outside" of the structure. The Hittite Period monument, as a whole, of course, may still have served a funerary function.

Another revelation about the Hittite Period site is that the lowest level of von der Osten's excavation unit, only 20 meters away and no earlier than c.700 B.C., is already 2 meters below the threshold of the chamber. It seems possible, then, that the hill behind the carved outcrop crowned by the cyclopean structure retained its natural slope in the Hittite Period, and its present artificially leveled-off aspect dates to the Phrygian occupation.

In regards to the survey within the Gavurkalesi valley, a combination of thick natural vegetation and the full planting of all the fields made visibility impossible for much of the season, nonetheless, we did finish the western end of the valley and extended our investigation of the eastern end beyond the site of Samutlu, discovered in 1993. The 1997 results continue to indicate that Gavurkalesi and Samutlu represent the only substantial occupations within the valley, abandoned in the Roman Period and still unoccupied (Fig: 8).

In the western end of the valley, ceramics (Iron Age) and chipped stone continued to be found for approximately 200 meters beyond previously surveyed areas, on the northern sections of the valley floor and lower terraces. There is no indication for any other occupation in this part of the valley. Remnants of undateable structures, which may have served as watch towers, were found on hilltops which command views in all directions (A & B on Fig: 8). The lone evidence for occupation was found just beyond the southern limit of the valley (SVS B on Fig: 8). On a terrace with a view up the valley that leads to Polatlı/Gordion was found evidence for a structure whose date seems to be quite late (Post-Classical?).

At the eastern end of the valley we were able to better clarify the site of Samutlu (Fig: 8). That part of the site on the western border of the stream that bisects the valley, briefly investigated in 1993, has since then been badly damaged by farming practices. Surface finds suggested that this part of the site was occupied in the Early Bronze Age (c.3000-2000 B.C.), The Iron Age/Phrygian Period (c.700-330 B.C.), and the Roman Period. Investigations in 1997 revealed the extension of the site on to terraces east of the stream in the Roman Period. So far, then, main occupation phases within the Gavurkalesi Valley include the EBA (at Samutlu), the Second Millennium B.C. (at Gavurkalesi), the Phrygian Period (at Gavurkalesi and Samutlu), and the Roman Period (Gavurkalesi and Samutlu).

At Kedi Kayası, approximately one kilometer farther along the stream, to the southeast of Samutlu, outcrops which probably were the source for the an-

desite blocks used in the cyclopean structure at Gavurkalesi were found (Fig: 8). Evidence for quarrying is everywhere evident, including the complete truncation of entire outcrops.

The countryside around Gavurkalesi is an interesting one geologically. Limestone on denser volcanic materials results in plentiful springs throughout the area. In many places outcrops of such material as serpentinite have uplifted through the limestone. Chert lenses and flint nodules are found everywhere. Dr.Sancar Ozaner began a study of the geology and geomorphology of Gavurkalesi and its surroundings in 1997. His initial findings corroborate my earlier sense that the natural shape of the hill of Gavurkalesi had been modified by human agency. He also suggests that the terracing along both flanks of the narrow valley date to the ancient occupation of the valley and not to more recent farming practices.

Preliminary investigations were initiated for the first time beyond the Gavurkalesi Valley, into the surrounding Haymana Region. This is a distinct geographical zone, one that could be described as "enclosed", with clearly defined access routes which act as "gates". Relatively little archaeological work has been undertaken here. Recently two surveys have been carried out in the area by Prof.Ertem and Dr.Omura (Ertem 1992 and Omura 1995, 1996). In order to begin to place Gavurkalesi in a regional context we began what we hope will be an intensive survey in that part of the Haymana Region closest to Gavurkalesi. This initial phase took the form of reconnaissance, visits to previously discovered sites nearby, and the discovery of three new sites (Fig: 9). One of the new sites, Kilise Tepesi, seems to be a Hittite fortress on the hill above the gorge near the town of Haymana/at the boundary of the enclosed zone, through which the modern road leads to Polath/Gordion. Kilise Tepesi seems to act, then, like the site of Kül Höyük, near Oyaca, and excavated by the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara, which guards access (the "gate") into the Haymana Zone from the direction of Ankara.

A preliminary assessment of the settlement in that part of the Haymana Region nearest to Gavurkalesi, which needs to be tested in future seasons, is a possible change in settlement from that in the EBA, which may be widespread (Bayram Höyük, Höyük, Kaya Altı, Samutlu)k, to that in the Hittite Period, which seems to be primarily strategic (Kilise Tepesi and Kül Höyük) and political/religious (Gavurkalesi).

BIBLIOGRAPHY

- ERTEM, H. 1992 1990 Yılı Yaz Aylarında Ankara, Gölbaşı ve Haymana İlçe Sınırları İçinde Gerçekleştirilen Satış Araştırmaları. Pp.585-91 in *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara
- GATES, M-H. 1997 Archaeology in Turkey. *American Journal of Archaeology* 101: 241-305.
- KOHLMEYER, K. 1983 Felsbilder der hethitischen Grossreichszeit. *Acta praehistorica et archaeologica* 15: 7-154.
- KOŞAY, H.Z. 1941 *Les Fouilles de Pazarlı*. TTKY V.4. Ankara
- LUMSDEN, S. 1995 Gavurkalesi, 1993 Pp. 267-8/ in *XII Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara 1996
- Gavurkalesi, 1994 Pp. 181-84 in *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara

- OMURA, S.1995. 1993 Yılında İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları. Pp.215-44 in *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara 1996 1994 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları. Pp.243-72 in *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. ANKARA
- VON DER OSTEN, H.H 1933 Gavurkalesi. *Oriental Institute Communications* 14: 56-90

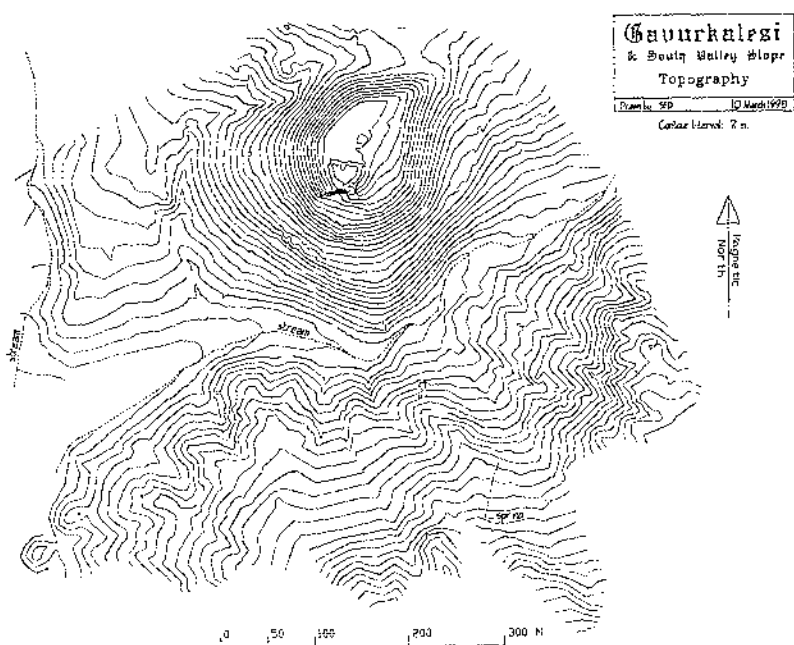

Fig : 1

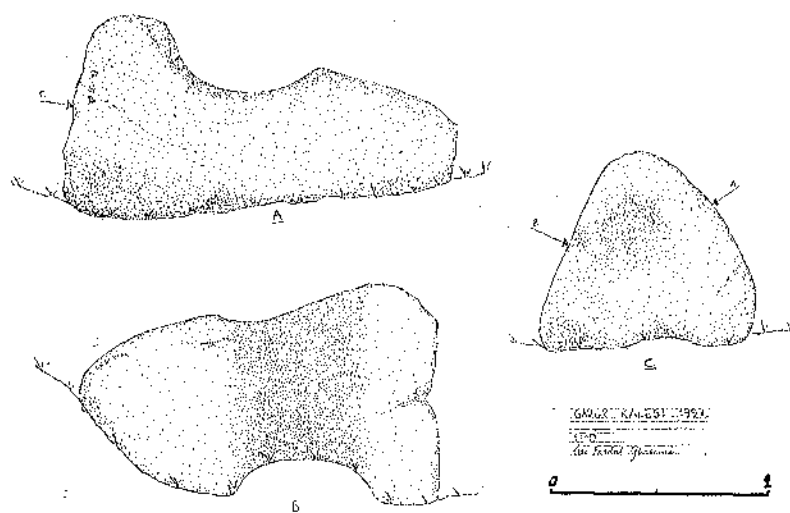

Fig : 2

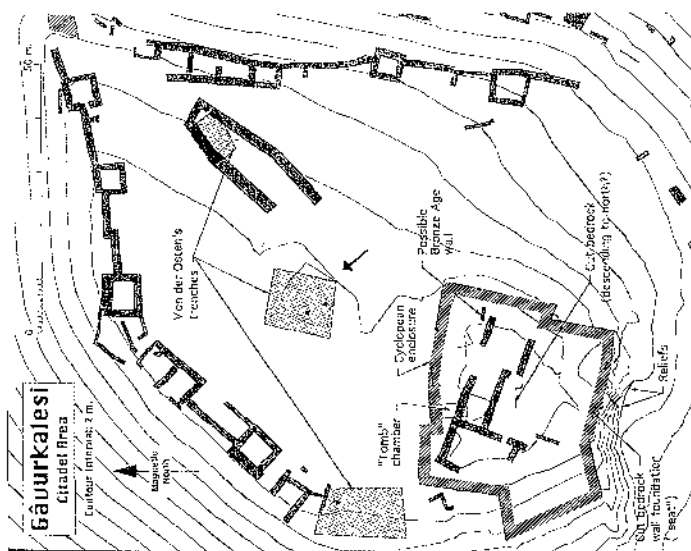

Fig : 3

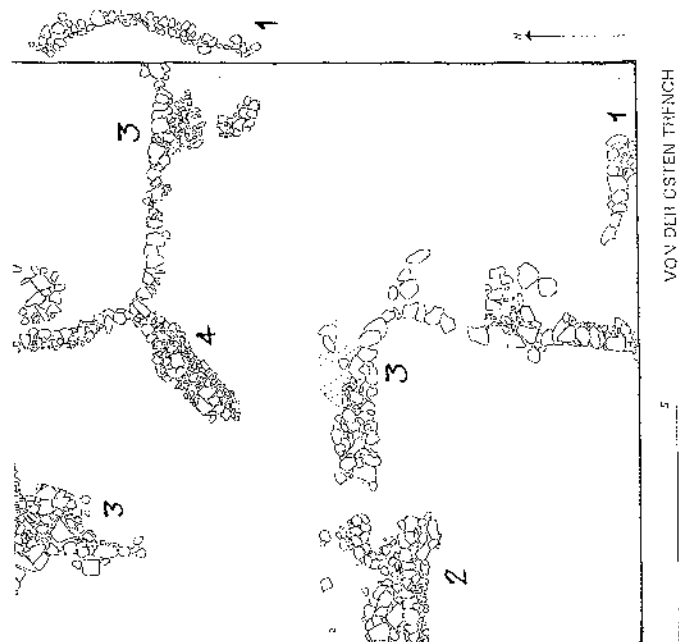

Fig : 4

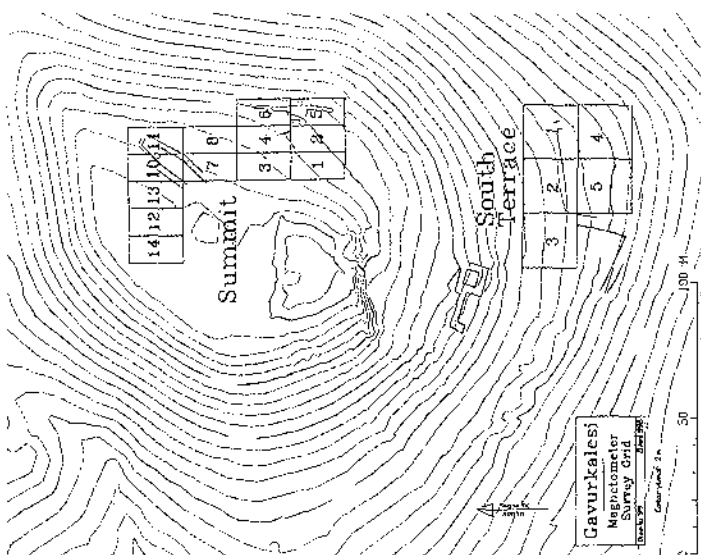

Fig : 5

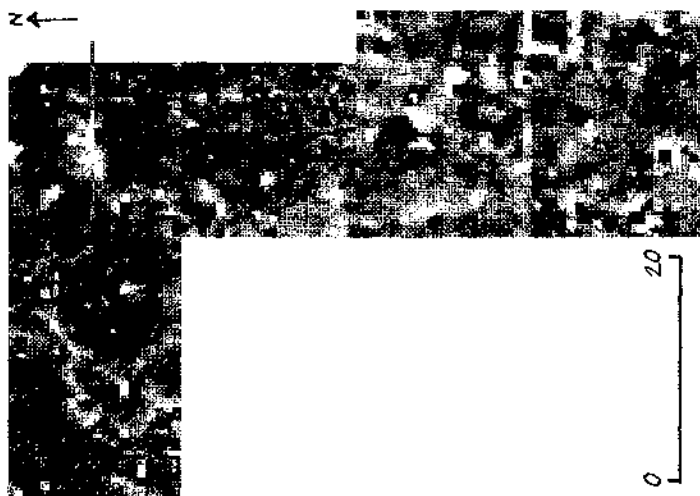
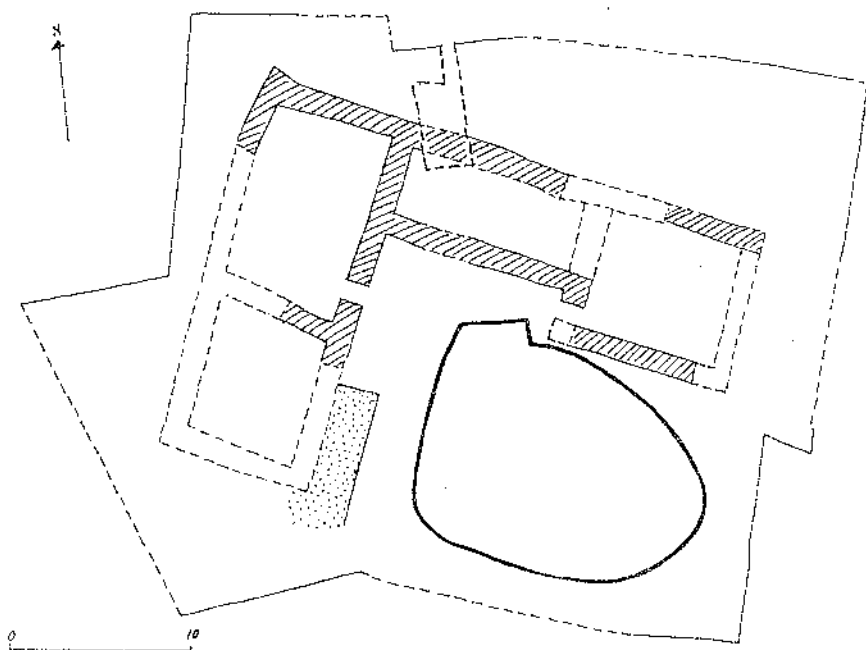
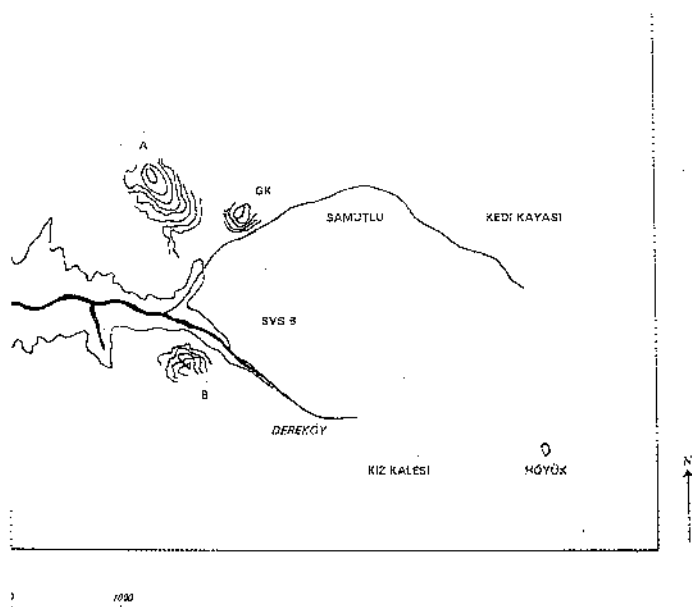

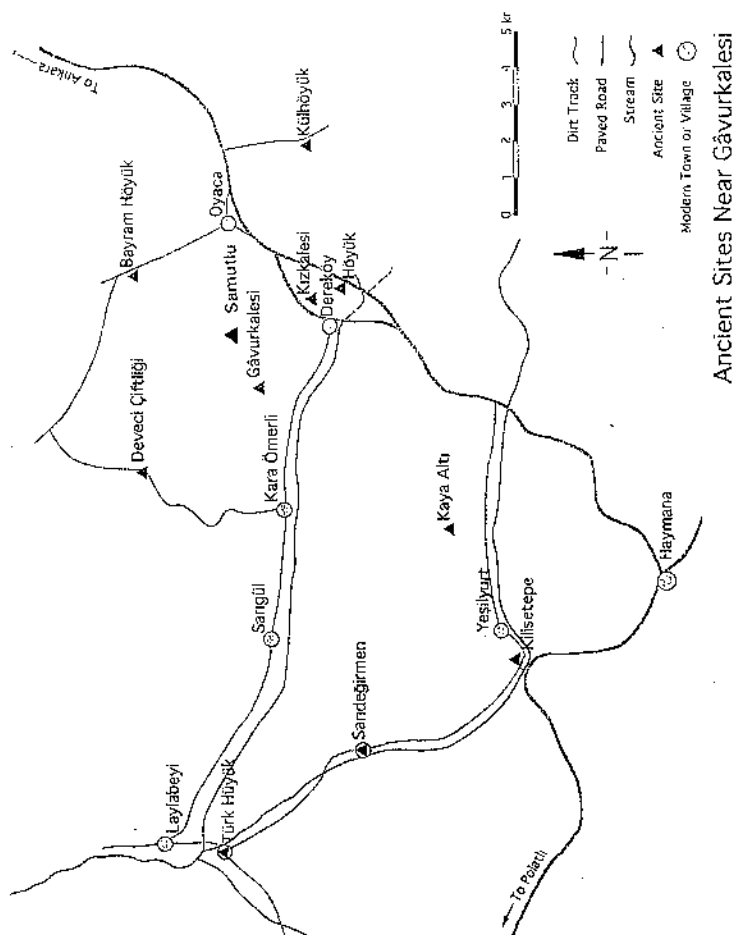
Fig : 6

Fig : 7

Fig : 8

Ancient Sites Near Gâvurkalesi

Fig :9

KASTAMONU YÜZEY ARAŞTIRMASI 1997 YILI ÇALIŞMALARI

Aslı ÖZDOĞAN*
Catherine MARRO
Aksel TİBET

Kastamonu Yüzey Araştırması'nın üçüncü araştırma yılı 17 Haziran - 1 Temmuz 1997 tarihleri arasında 15 günlük bir çalışma süresi içinde, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nden Arkeolog Dr.Catherine Marro ve Aksel Tibet ile öğrencilerimiz Füsun Aksaç, Meltem Ağcabay, Yasemin Alamaz ve Abdullah Hiçdurmaz'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü Cumhuriyet Müzesi'nden Arkeolog S.Mümtaz Şahin temsil etmiştir. Söz konusu tarihler arasında öncelikli olarak Daday ilçesine ağırlık verilmiş, geçen yıllarda Merkez ilçe, Araç, Taşköprü ilçelerinin bakılmamış olan bazı kesimlerinde dolaşmıştır.

Projemiz İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu (Proje no. 996/090597) ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından desteklenmektedir. Bize her tür kolaylığı sağlayan özellikle Daday Belediye Başkanı Nedim Bıyıklı, Daday/Çömlekçiler Köyü Atlı Turizm'in sahipleri ve Kastamonu Müzesi'ne teşekkürü bir borç biliriz.

ÖZET

1995 yılında başlayan çalışmamızın ilk yılı bu az bilinen bölgeyi tanımak olarak planlanmıştı. Bu plan çerçevesinde, başta Merkez ilçenin güneybatı ve doğusu, kısmen kuzeyi olmak üzere Gökırmak vadisine kurulu Taşköprü ilçesinin kalın alüvyon dolgu ile kaplı ovasını doğu, kuzey ve güneybatısından çevreleyen 850-900 m. rakıma kadar yükselen tatlı eğimli platoların taranmasına ağırlık verilmişti. (Marro et al 1996:273-290; Özdoğan, et al.1997:303-330).

* Dr. Aslı ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı/ İSTANBUL
Catherine MARRO, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Fransız Sarayı, Nuri Ziya Sok. Galatasaray /İSTANBUL.
Aksel TİBET, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Fransız Sarayı, Nuri Ziya Sok. Galatasaray / İSTANBUL

İkinci yıl (1996) ise birbirinden farklı iki bölge seçilmiştir: Birinci bölge olarak Taşköprü ilçesinin güney ve güneydoğu kesimlerinde bulunan dağ eşiklerindeki düzlüklere, ve kuzeyindeki 950-1800 m. rakımlarında yer alan dağlık ve yer yer ormanlık bölgenin taranmasına yoğunluk verilmiştir. Özellikle ilçenin güneydoğusunda Alisaray-Garipsah-Bekirli köyleri arasında kalan bölgedeki yerleşme yoğunluğu çarpıcıdır. Bu bölgenin eldeki verilerden yapılan ön saptamalara göre Kalkolitik Dönem'den itibaren oldukça yoğun bir yerleşime sahne olduğu gözükmektedir. İkinci bölge olarak, Kastamonu il sınırları içinde doğup batıya doğru akarak Karadeniz'e dökülen, Gökırmak'tan farklı bir akarsu şebekesini oluşturan Yenice Irmağı ile birleşen Araç/Ilgaç Çayı ve kollarının suladığı Araç ve İhsangazi ilçelerinin 850-900 m. rakıma kadar olan kesimleri taranmıştır. Burada da bir yerleşme yoğunluğu göze çarpmakta, özellikle Hellenistik-Roma ve Bizans yerleşmelerinin sıklığı ve sayıca çokluğu dikkati çekmekteydi (Kuzucuoğlu et al 1997:275-306; Özdoğan et al 1998:63-104).

Üçüncü yıl (1997) ise Gökırmak Havzası'nın en batı ucunu oluşturan Daday Çayı ve yan kolları tarafından sulanan Daday ilçesi ve merkez ilçenin batı kesimine ağırlık verilmiş. İki farklı akarsu havzası, Gökırmak ve Araç/Ilgaç Çayı, arasındaki bölgelerin birbirine en fazla yakınlığı, hem doğal engel hem de az sayıda geçitleri ile geçiş bölgesi niteliğindeki tepelik ve dağlık bölgenin ise daha çok doğu bölümüne bakılabilmektedir.

Bölgenin arkeolojik açıdan oldukça zengin olduğu geçen iki dönem yapılan araştırmalar ve bu yılki kısa dönemli araştırmadan da anlaşılmaktadır. Ancak bölgenin çok geniş, dağlık ve engebelik bir topografyaya sahip olması, bitki örtüsünün yoğunluğu, ayrıca bu yıl araştırmayı yapmak zorunda kaldığımız mevsimde bir çok ürünün halen tarlada bulunması çalışmaların zor şartlar altında gerçekleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, kısa süren araştırmamızda saptadığımız yerleşme sayısı 24'dür. 8 tümülüs ve nekropol, 2 orta, 1 alçak höyük, 5 düz yerleşme, 4 yamaç yerleşmesi, 1 kale, 3 tane de niteliğini tam olarak anıyamadığımız yerleşme yeridir. Bunlardan biri Gökoğlu tarafından 1950'li yıllarda incelenerek yayınlanmış Mollaahmet Kalesi (Gökoğlu 1952:175), diğeri ise Burney'in 1956'da (Burney 1956) ve Donceel-Voûte'un 1979'da (Donceel-Voûte 1979) bir kaç satırlık ön bilgi niteliğinde yayınladığı Tepecik Höyüğü'dür.

Saptanan Yerleşme Yerleri

Daday İlçesi

B 30/1 Alipaşa Köyü/Honsalar Tepesi/ Tümülüs

Köyün yaklaşık 200 m. güneyinde, köye giden yolun D tarafında tarla düzeyinden ortalama 3,5 m. yüksekliğinde, 30 m. kadar çapında, üzeri kısmen sürülmüş bir tepe. Tümülüsün değişik yerlerinde kaçak kazı çukurları göze çarpmaktadır. Üzerinde çok az miktarda Demirçağ çanak çömleği bulunmuştur.

B 30/2 Siyahlar Köyü/ Esenler Mahallesi/ Adsız/ Tümülüs (Resim:14)

Esenler Mahallesi'nin 800 m. kadar güneyinde, Garan Deresi'nin kuzey kıyısında yer alan Abdullah Satioğlu'na ait tarlada, yaklaşık 1,5 m. yüksekliğindeki tepenin doğu tarafında açılan bir kaçak kazı çukurunda, kesme taş bir giriş bulunmaktadır. Kapı ayakları ve lentonun yekpare parçadan yapılmış olduğu görülmektedir. İç mekanın yan duvarlarında basamak oluşturan silmeler var. Dip duvarda ise üst bölüm tek bir iri blokla kapatılmış. Bu kesim tümülüsün altındaki mezarın girişi olmalı, esas mezar odası herhalde batıda, tümülüsün merkezinin altında. Girişin önünde olasılıkla bir dromos bulunuyordu. Herhangi bir buluntu veya çanak parçasına rastlanmamıştır.

B 30/3 Siyahlar Köyü/ Elmalık Mevkii/ Elmalık/ Düz Yerleşme

Siyahlar Köyü'nün yaklaşık 500 m. kuzeybatısında Satı Önan'a ait 200 x 200 metrelik sürülmüş tarlalarda dağınık olarak Geç Roma ve Bizans çanak çömleğine rastlanmıştır. Yoğun tarla sürümünden ötürü sürekli aşınmaktadır.

B 31/5 Çayözü (Yukarıcörümveran) Köyü/ Aygırcık Tepesi/ Yamaç Yerleşmesi

Devrekani Çayı vadisinde, Çayözü Köyü'nün 2 km. kadar batısında, çayın güneyine doğru oluşturduğu dar kıvrımın içinde (çayın kıyısında) kalan yaklaşık 30 m. yüksekliğindeki tepenin üzerinde ve güney yamaçlarında yer almaktadır. (1/25000'lik haritada "Kandırmazca Ormanı Sırtı" olarak belirtilmiş). Ağaçlık tepenin üzerinde ve güney yamacındaki kaçak kazı çukurlarının içinde küp parçaları, geç dönem çanak parçaları ve iri moloz taşlar (örü olabilir) bulunmaktadır. Geç Roma veya Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

B 31/6 Çayözü (Yukarıcörümveran) Köyü/Kayıskıran Tepesi/ Nekropol

Devrekani Çayı vadisinde, Çayözü Köyü'nün 2,5 km. batısında, çayın güney kıyısında ormanlık bir yamaçta yer almaktadır. Kaçak kazılar sonucu (köylünün söylediğine göre) taş lahitli mezarlar ortaya çıkarılmış. Nitekim çevrede, kırılmış lahitle ait birkaç parça görülmektedir. Bulunan çok az sayıdaki çanak çömlek Geç Roma veya Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

C 30/5 Çömlekçiler Köyü/ Nergis Mahallesi/ Döner Tepesi/ Alçak Höyük (Resim: 1,3 ve Çizim: 1/1, 2/6, 4/3)

Nergis Mahallesi'nin 600 m. kadar güneybatısında, Daday Çayı vadisinin daraldığı noktada, Daday/Eflani asfaltının kuzeyinde, Ahlatveren sapağının Daday yönünde 50 m. ilerisinde, asfalttan 30-40 m. yükseklikte çamlık bir tepenin zirvesinde 3,5 - 4 m. kadar yükseklikte, yaklaşık 35-40 m. çapında alçak bir höyüktür. Tepenin üzerindeki çok sayıdaki kaçak kazı çukuru ile kaplıdır. Çukurların içinden çıkartılan toprakta kül, kömür parçaları, bazılarının üzerinde belirgin ağaç direk ve hatıl izleri bulunan kerpiç parçaları görülmekte. Çu-

kurların içinde ve çevrelerindeki toprakta bol miktarda çanak kırıklarına rastlandı. Çanak çömlek ön belirlemelere göre Kalkolitik/ İlk Tunç Çağ I, İlk Tunç Çağ II/III ve 2. bine tarihlenmektedir, Klasik veya Hellenistik Döneme ait olabilecek parçalar da bulunmaktadır.

C 30/6 Bezirkan Köyü- Maden Mahallesi/ Ovacak Mevkii/ Belirsiz
(Resim: 2,4 ve Çizim: 1/5-6)

Maden Mahallesi'nin 1 km. kadar güneyinde, Koldan Deresi vadisinin 1080 rakımlı çamlık doğu yamacında zirveye yakın bir seviyesindeki otluk bir düzlükte, üzeri bodur meşelerle kaplı 1,5- 2 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 20-25 m. çapında bir yerleşmedir. Bir tümsekte yapılan kaçak kazılardan çevreye saçılmış kerpiç parçalarından birinde 15-20 cm. çapında ağaç bir direğin izi ve çukurlardan birinde, bir tandır olabileceğini düşündüğümüz, içbükey düşey bir sıra yüzeyi parçası görülmekte. Bulunan çanak çömleklerin ön değerlendirmesine dayanarak yerleşmeyi Kalkolitik/ İlk Tunç Çağı/I'e tarihlendirebiliriz.

C 30/7 Elmayazı/ Çıllar Mahallesi/ Çakılca/ Nekropol?

Çıllar Mahallesi'nin 70-80 m. kadar batısında köylüler, Ali Aslan'a ait tarlada yapılan kaçak kazılarda iskeletler çıkmış olduğunu söylediler. Taş yığınları ve kiremit kırıkları görüldü. Çanak hiç yok. Kiremitlere bakarak Geç Roma veya Bizans olduğunu tahmin ediyoruz.

C 30/8 Elmayazı/ Taşçılar Mahallesi/ Çattören/ Nekropol?

Taşçılar Mahallesi'nin batısında, göletin bendinin hemen önünde kalan tarlada yer almaktadır. Tarladaki kaçak kazı çukurlarının bazılarının içinde moloz taş yığınları ve kiremit kırıkları görüldü. Köylünün dediğine göre burada büyük küpler ve insan iskeletleri ortaya çıkarılmış. Kiremitlere bakarak Geç Roma veya Bizans olduğunu tahmin ediyoruz.

C 30/10 Ertaş/ Üyücek Mahallesi/ Eskiilit Mevkii/ Adsız/ Nekropol

Mahallenin yaklaşık 1,5 km. doğusunda, kızılçam ormanı içinde, üzeri taşla kaplı bir tepecik 2,5 x 1,5 m. boyutlarındaki kaçak kazı çukurunda 2 küçük parça yakın dönemlere ait çanak çömlek, kesitte 1 insan kafatasına ait parçalar bulunmuştur. Çevresindeki benzer alçak tepeciklerde de zaman zaman insan kemiklerine rastlandığı söylenmektedir. Olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait bir mezarlık. Tepeciklerin çoğu kazılmıştır.

C 31/16 Yazıcımeydanı (Meydanköy) Köyü/ Gavurevleri- Höyük Mevkii/ Gavurevleri/ Ortaboy höyük (Resim: 8,9,11,12 ve Çizim: 1/2-4, 2/3-4, 4/1,6, 5/1-5, 6/1-7)

Daday'ın güneydoğusunda Yazıcımeydanı adlı köyün 100 m. kadar kuzeyinde, oldukça dik bir kesitle Kınıclar Deresi'ne inen yamacın üzerinde yaklaşık 15 m. yüksekliğinde ve 250 m. çapında 875 rakımlı bir tepedir. Yerleş-

menin büyük bölümü, “Höyük” olarak adlandırılan bölüm, esasında doğal bir kayalığın üzerinde konumlanmış. Güney ve doğusunda ise bugün çoğu tarla olarak kullanılan oldukça geniş bir terası mevcut. Höyüğün doğu yamacındaki 2x3 m. boyutlarındaki ve yaklaşık 3 m. derinliğindeki kaçak kazı çukuru içinde pisé ve taş temelli kerpiç duvar kalıntıları göze çarpmakta. Höyüğün terasında daha çok Frig Dönemi’ne ait gri mallar ve az sayıda Klasik ve Hellenistik Dönem çanak parçaları bulunurken, tepenin üzerinde ve kaçak kazı çukurunun içinde 4., 3. ve 2. bine ait kırmızı açkılı çanak çömlek parçalarına rastlandı. Konumundan ötürü oldukça uzun süre kesintisiz iskan edilmiş olduğu tahmin ediliyor. Yoğun tarla sürümü yerleşmeyi eritmekte. Kaçak kazılar da özellikle dik yamaçta korunabilen kesimleri tahrip etmekte.

C 31/17 Sorkun Köyü/ Demirci mahallesi/ Horoz Tepesi/ Tümülüs?
(Resim:16)

Demirci Mahallesi’nin 150 m. kuzeybatısında doğal bir kayalığın üzerinde yaklaşık 6 m. yüksekliğinde bir tepe. Batı tarafta kepçeyle büyükçe bir yarma açılmış. Kesitte tümülüsü tutan örü izleri gözükmemektedir. Demirçığ’a ait olma olasılığı olmakla birlikte kesin olarak tarihlendirebileceğimiz çanak veya kiremit parçası gibi nesneler yoktur. Söz konusu yerleşmenin önceki yıllarda kaçak kazıldığı ihbar edilmiş ve 1996 yılında bu konu ile ilgili soruşturma açılmıştır.

C 31/18 Sorkun Köyü/ Yumrukkaya/ yamaç yerleşmesi (Resim:15)

Köyün 300 m. kadar güneydoğusunda, yol kenarında. Yumrukkaya adı verilen yükseltinin yamaçlarındaki sürülmüş ve buğday ekili tarlalarda seyrek Roma ve Helenistik çanak parçalarına rastlanmıştır. Sorkun köyünde, Hüsnü Yaman’ın evinin önünde duran taş arslan heykeli, 1952-1955 arasında bu mevkideki tarlalarda bulunmuş. Boyutları: uzun.: 0,80 m. yük.: 0,80 m. gen.: 0,30 m. Ağız açık, dudaklar belirtilmiş, azı dişleri belirgin, burunda çizi bezekler var. Kuyruk kabartma olarak belirtilmiş, gövde arkaya doğru inceliyor. Sinop Salarköy’de bulunmuş olan Helenistik Dönem’e ait bir heykele özellikleri bakımından çok benzemektedir (von Gall 1966: lev. 5/2).

C 31/24 Aşağı Karamuk/ Erçardak Mevkiil/ Düz Yerleşme

Köyün güneyinde, tarla yolunun batısındaki kesit. Hafif yamaç, bol taşlı bir alanda az miktarda Bizans ve İslam çanak çömleği bulunmuştur.

Merkez İlçe

B 31/7 Gülef Köyü/ Cinderesi Sırtı/ Yamaç yerleşmesi (Resim: 5-6)

Köyün 300 m. doğusunda, Cinderesi’nin aktığı vadiciğin batı yamacında, dereden 50 m. kadar yükseklikte, güneyinde Daday vadisine egemen 980 rakımlı kayalık sarp bir yamacın zirvesindeki çamlık düzlükte yer almaktadır.

Üzerindeki kaçak kazı çukurlarında az miktarda çanak parçası bulunmuştur. Ön belirlemelere göre çanak çömlek İlk Tunç Çağ II/III'e tarihlenmektedir. Bazı parçalar 2.bine ait olabilir.

B 31/8 Gülef Köyü/ Kayadibi/ Belirsiz (Resim: 16).

Köyün kuzeybatı, çıkışında, köyden 100 m. kadar uzakta, yolun sağında (Meliha Sadi'nin tarlası) ve solunda Değirmenderesi'ne inen yamaçta yer almaktadır. Yol kenarındaki kaçak kazılarda küp çıktığı söylendi. Çevrede az miktarda küp kırıkları ve Roma veya Bizans Dönemi'ne ait çanak çömlek parçaları görülmektedir. Köyün camisinin çapraz karşısındaki evin önünde başı ve bacakları kırık taş bir arslan heykeli durmaktadır. Gövde kalın ve kunt, kabartma olarak işlenmiş, kuyruk yandan yukarı doğru kıvrılmış. Köylülerin söylediğine göre arslan, köyün güney'indeki tarlalarda 15 yıl kadar önce bulunmuş. Arslan heykelinin uzunluğu 0,80 m. yüksekliği 0,40 m. genişliği ise 0,30 m.dir.

C 31/19 Baltacı Köyü/ Akpınar Mahallesi/ Köyüeri Mevkii/ Düz Yerleşme

Mahallenin 200 m. güneydoğusunda, ağaçlık sırtların üzerinde (tepesinde), Akpınar Çayı'nın (1/25000 haritada Değirmendere olarak belirtilmekte) güneyinde yaklaşık 40x50 m. boyutlarında, Adil Yılmaz'a ait sürülmüş tarlada sırlı ve sırsız Bizans ve İslam Dönemi çanak çömleği bulunmuştur.

C 31/20 Baltacı Köyü/ Akpınar Mahallesi/ Çayırkuzul/ Düz Yerleşme

1040 rakımlı mahallenin 150 m. güneyindeki yaklaşık 100x150 m. boyutlarındaki Hamdi Karamehmetoğlu'na ait sürülmüş tarlalarda Bizans Dönemi'ne ait çanak parçaları ve 1 maden (olasılıkla demir) curufu bulundu. Ayrıca Kastamonu Bölgesi'nde ender olarak rastladığımız doğal cama ait bir parça ve iki tane eski olma olasılığı yüksek çakmaktaşı bulunmuş olması, altta kilitli kalmış çok daha eski bir dolgunun varlığını ya da çevrede kilitli eski bir yerleşmeye ait bazı nesnelerin sularla taşınmış olabileceği olasılığını düşündürmektedir.

C 31/21 Baltacı Köyü/ Höyüktepe/Tümürlüs

Baltacı Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda, yolun kuzey tarafında yaklaşık 5 m. yüksekliğinde, 20-30 m. çapında bir yükselti. İki büyük yarma şeklinde kaçak kazı yapılmış. Herhangi bir buluntu yok. Demirçığ'a ait olabilir.

C 31/22 Baltacı kuyucağı köyü/ Mollaahmet Mahallesi/ Kaletepe Mevkii/ Mollaahmet Kalesi

Mahallenin 450 m. kuzeydoğusunda, 1/25000'lik haritaya göre Değirmendere (batı) ile Kurbağa Deresi (doğu) arasında (köylülerin söylediğine göre, batıda Mollaahmet Çayı, doğuda Eynehan Çayı akıyor). İki derenin aktığı

derin vadilerin kesişme noktasında vadiye tümüyle egemen doğal bir tepenin üzerinde. Vadiden yaklaşık 80 m. yükseklikte, doğu yamacı dik, diğer yamaçları göreceli olarak daha tatlı eğimli bir tepe batı yamacın yarı hizasında, 50 m. kadar uzunluğunda, yaklaşık 10 m. yüksekliğinde korunmuş, moloz taşlardan örülmüş bir sur bedeni uzanmakta. Duvarda kullanılan ağaç traverslerin yerleri oldukça belirgin olarak görülmekte. Bedenin kuzey ucunda bir dikdörtgen kule kalıntısı yer almakta. Zirve düzlüğünün doğu kenarında, oldukça geniş, basamaklı bir tünel, tünelin 50 m. kadar güneyinde doğal bir kovuk bulunmakta. Zirvedeki kaçak kazı çukurlarında bazı tonoz ve duvar kalıntıları göze çarpmakta. Tarihlendirme yapabilecek herhangi bir buluntuya rastlanmadı. Gökoğlu Bizans veya İslam Dönemi'ne tarihlendirmektedir (Gökoğlu 1952: 175).

C 31/23 Karamukmolla Köyü/ Erikbeli Mahallesi/ Tepecik/ Orta Boy Höyük

Mahallenin 250 m. güneybatısında, Çatak Deresinin batı kıyısında oldukça düz bir alanda, yaklaşık 100 m. çapında, 8-9 m. kadar yüksekliğinde bir höyük. Konum olarak Gökırmak'ın batı kolu Daday Çayı havzası ile Araç/ Ilgaç Çayı doğu havzasının arasında 1168 rakımlı bir platoda yer almaktadır. Yer yer kaçak kazı çukurlarına rastlanmakta. Ancak köylülerin ifadesine göre 20-30 yıl kadar önce çukurlar çok daha genişmiş ve çanak parçaları fazlamış. Üzerinin yoğun bitki örtüsü ile kaplı olması, çukurların zamanla akarak dolmasından ötürü çok az malzeme bulduk. Bizim bulduğumuz malzeme İlk Tunç Çağ II/III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı'na tarihlenmekte. Demirçığ'a ait olabilecek parçalar da var. İlk olarak 1955 yılında saptanan höyükte Burney (höyük haritada 29 numara olarak gösterilmiştir). Demirçığ bulmamasına karşın 1977 yılında Donceel-Voûte tarafından yapılan kısa süreli yüzey taramasında İlk Tunç Çağ ve Hitit çanak çömleğinin yanı sıra çok miktarda Demirçığ özenli yapım gri mallarının bulunduğu belirtilmektedir. Donceel-Voûte, 1979:196).

Araç İlçesi

C 29/2 İğdir/ Çubukludere (Döğemle) Köyü/ Eylekderesi Mevkii/ Kaya'nınbaşı/yamaç yerleşmesi (Resim: 7,10 ve Çizim: 2/1,2,5,7,8, 3/1-7,9,-15, / 2,4-5)

Çubukludere Köyü'nün 900 m güneybatısında, Eylekderesi'nin doğusunda kalan 880 m. rakımında, güneyde İğdir Vadisi'ne egemen kayalık bir yamaç üzerinde, oldukça korunaklı bir konumdadır. Uzun zamandır sürülmemiş olan yaklaşık 100 x70 metrelik eğimli bir alanda oldukça bol İlk Tunç Çağ I ve az sayıda 2. bine tarihlenen çanak parçaları bulunmuştur. Çanak parçalarının içinde, daha eski, Kalkolitik veya İlk Tunç Çağı I'e ait olabilecek parçalar da vardır. Bir yandan çevreye (vadiye) egemen oluşu, öte yandan kuytululuğu ve su kenarında yer alışı, burasını yerleşmeye son derece elverişli kılmaktadır. Bu-

(1) Burney, 1956 s. 181 ve 190'daki haritalar.

İskan değişik dönemlere ait çanak çömlek uzun süre iskan edilmiş olduğu izlenimini vermektedir.

C 30/9 Eğriceova Yaylası/ Adsız/ düz yerleşme (Resim: 17)

1530 m. rakımındaki yaylanın eğimli arazisinde. Birbirine 15-20 m. uzaklıktaki birkaç kaçak kazı çukurunda moloz taşlar ve taş örüler gözlemlendi. Çukurların içinde ve çevresinde kiremit kırıkları ve az miktarda kaba mal geç dönem çanak çömleği vardır. Olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait.

D 29/3 İğdir/ Kuzan Köyü/ Karaçalılık/Belirsiz

İğdir'e 1-2 km. uzaklıkta, yolun 300-400 m. kuzeyinde çalılık bir tepenin üzerinde. Tepe üzerindeki kaçak kazı çukurlarında, moloztaş duvarlar ve bol kiremit parçası görüldü. Çanak yok. Bizans olabilir.

Münferit Buluntular

Bu yıl gezdiğimiz Daday ilçesi ve çevresinde önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz iskan yerleri ve nekropollerin dışında iskan ve mezarlık olarak kullanılmış olduğundan şüphelendiğimiz, ya da köylülerin anlattıkları doğrultusunda çanak, iskelet, lahit, heykel parçaları çıkan çok sayıda tarla ve/veya tepelik mevcuttur. Ancak bu yerlerde, ya çok Geç Bizans, Beylik veya Osmanlı Dönemi'ne, hatta son yüzyıla ait tek tük parçalara rastlanmakta ya da yoğun ekili araziye girilememektedir. Daday/Kızılörencik Köyü/ Erenler Mahallesi'nde Satı Himmetoğlu'nun tarlasındaki taş lahit en iyi örneklerden birisidir.

Bu bölgede ilginç olan bir başka olgu çok sayıda ayazma ve terk edilmiş eski Rum köylerinin bulunmasıdır. Daha önceki yıllarda gezdiğimiz bölgelerdeki eski Rum köylerinin çoğu kullanılmaya devam edilmiş olmasına karşın bu bölgede hemen hemen hepsi terk edilerek yeni iskan alanları oluşturulmuş. Yeni köylerin civarındaki "eski köy yerleri"nin çoğu eski Hristiyan köyleri. Ayazmalar kendiliğinden tahrip olmakla birlikte kaçak kazıcılar tarafından da tahrip edilmiş ve edilmektedir. Örneğin Daday/ Üyükören Köyü/ Fatmalıören Mahallesi'nin 1.5-2 km. güneyindeki doğal pınarın yanındaki ayazma kalıntılarının içinden, bizi gezdiren köylünün anlattığına göre, gümüş şamdanlar çıkmış, duvarlarında da çiçek bezemeleri varmış. Aynı köyün Ortaköy Mahallesi'nde oldukça geniş bir alan kaplayan bir Hristiyan mezarlığı bulunmakta. Bu mezarlık da zaman zaman kaçak kazıcıların ellerinin değdiği bir yöre. Mezarlığın Hristiyanlara ait olduğu da köylülerin iskeletlerin yatış yönünü tanımlamalarına dayanarak tahmin edilmiştir.

Merkez ilçeye bağlı Baltacı Köyü'ndeki Osmanlı Dönemi'ne ait hamam şimdilik çok kötü durumda olmamakla birlikte çatıdan su aldığı ve köylüler tarafından taşları kullanılmak üzere alınmakta olduğundan acil olarak tedbir alınması gerekmektedir (Resim: 18).

Genel Sonuçlar

Bu yıl bulduğumuz prehistorik yerleşmeler içinde Daday Vadisi'ne hakim 980 m. ile 1080 m. rakımları arasında değişen çamlık tepelerde yer alan

yerleşme Dönertepe, Ovancak ve Cindersesi rakım olarak daha düşük ve daha küçük boyutlu olmakla birlikte diğer özellikleri konum, mimari verileri ve çanak çömlek açısından geçen yıl Taşköprü ilçesinin güneyinde Gökırmağın Yukarı Havzası'nda 1250 ile 1550 m. rakımlardaki, metamorfik bir kütle olan Saraycık Kütle'si'nin üzerinde, çevreye egemen ve oldukça geniş bir alanı kontrol altında tutabilen tepelerin zirvesinde, birbirinden birkaç km. uzaklıkta yer alan Koçaç Tepe (C33/3), Bekirli/Türbetepe (C34/1), İslamtepe (C33/5), Eylik Pöyresi (C34/8), Tellotepe (33/4) ve Manda Çukuru (C34/11) adlı yerleşmelere benzemektedirler. (Özdoğan et al 1998:66-67, Çizim: 1-4, Resim: 2-6; Kuzucuoğlu et al 1997:287-290, fig.6-8, lev.I-IV). Aynı rakımlarda 1995 yılında gittiğimiz Kastamonu il merkezinin güneyindeki Karaçomak baraj gölünün güneydoğu kıyısında, oldukça dik bir yamaçta yer alan Çatalkaya (G31/1) ile de benzerlikler taşımaktadır (Özdoğan et al 1997:306, Çizim: 3/3-5, Resim:1b; Marro et al 1996:279, lev.I). Dönem olarak Orta-Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ I/II'ye tarihlenen yerleşmelerde bulunan çanak çömlek bol bitkisel ve az taşçık katkılı, iç dış kahverengi, parlak veya donuk ağıklı, el yapımıdır.

Bu veriler bize Gökırmak Havzası boyunca aynı kültüre ait bir dizi küçük yerleşmenin varlığına işaret etmektedir. Taşköprü'deki yerleşme topluluğu ile bu yıl bulduklarımız arasındaki henüz bakılamamış kesimlerde, ortalama 1000 rakımında bu tip yerleşmeler olma olasılığı yüksektir.

Büyük bir Demirçag yerleşmesi olarak dikkati çeken Gavurevleri ise konum olarak Araç/Kayabaşı (D 30/6) yerleşmesine benzemekle birlikte Kayabaşı'nda daha eski dönemlerden itibaren yerleşilmiş ve belirgin bir Demirçag malzemesi bulunmamıştı (Özdoğan et al 1998:78,81, Çizim 5,6,7, Resim 13; Kuzucuoğlu et al 1997: 293-294, Fig.11, lev.V-VII). Gavurevleri'nde Demirçag malzemesi taşçık/kum katkılı, bazen ağıklı, kırmızı ama çoğunlukla gri mallardan oluşmakta. Özellikle gri olanları, 1995 yılındaki araştırmada Kastamonu'nun güneybatısındaki Gödel/Kayabaşı Tümülüsü'nde (C31/6) bulunduğumuz grayderle yapılan define kazısından arta kalan çanak parçalarının benzerleridir. (Özdoğan et al 1997:309-310, Çizim: 6; Marro et al 1996:284, lev.IV). Aynı yıl gittiğimiz Taşköprü/ Samanlıören/ Yüklütepe'de (B33/3) bulmuş olduğumuz boyalı ve gri Demirçag malları (Özdoğan et al 1997:309, Resim: 7a, Çizim: 6; Marro et al 1996:lev.IV) Demirçag'da bu bölgede oldukça geniş bir alanın iskan edilmiş olduğunun kanıtlarıdır.

Antik Çağ'da *Paflagonya* olarak anılan Kastamonu Bölgesi'nin en büyük şehri Taşköprü ilçesinin hemen kuzeyindeki Pompeipolis'dir (Gökoğlu 1952:13,29,75; Özdoğan et al 1997:310). Pompeipolis kadar büyük olmamakla birlikte ilçenin batısındaki bugünkü Bey Köyü'nün (eski ismi Beydodurga/ Beyduruca) kurulu olduğu alanda ve çevresindeki tarlalarda rastlanan mermer bloklar, sütun başlıkları ve sütun parçaları, tonozlu yapı kalıntıları, ayrıca geniş bir alana yayılmış nekropolü burada da küçük bir şehrin kurulu olduğunun göstergeleridir.

Daday'ın batısındaki Tekke Köyü Myra (Meyre) yerleşmesi de kapladığı alan itibarıyla küçük bir şehirdir. Araştırma bölgemiz içindeki gezdiğimiz köylerin çevresinde ve bugün ormanlık alanda kalan bir çok yerde nekropol ve tümülüslere rastlamaktayız. Gencl olarak baktığımız zaman araştırdığımız bu bölgede Hellenistik/Roma egemenliğinin oldukça uzun sürmüş olduğunu söy-

leyebiliriz. Aynı durum Bizans Dönemi için de geçerlidir, örneğin Araç ilçesi-
nin kuzeyinde 1530 m. rakımlı Eğriceova'da rastladığımız Bizans çanak çöm-
leği yaylaların da bu dönemlerde tercih edilen yerleşme alanları olduğunu gös-
termektedir.

Sonuç

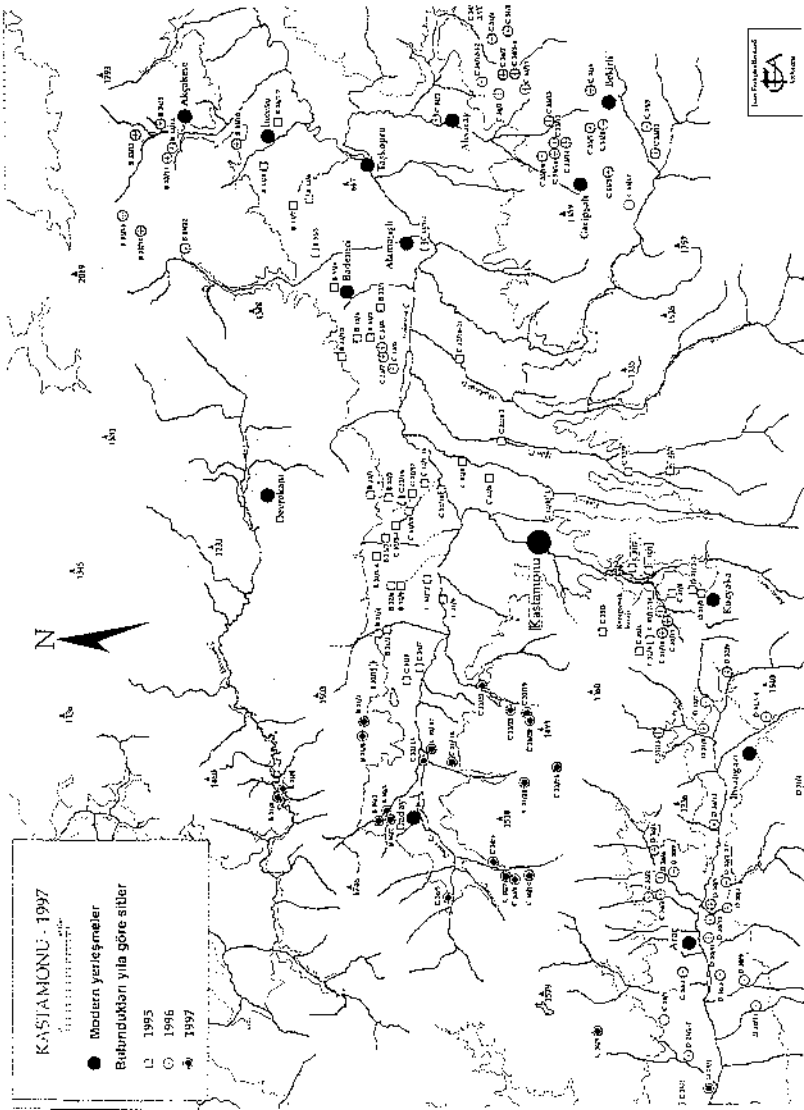
Kastamonu Bölgesi'nde üç yıldır sürdürülen yüzey araştırmasında böl-
genin Paleolitik Dönem'den beri iskan edildiğini göstermektedir. Kalkolitik
Dönem ile İlk Tunç çağı I/II yerleşmelerinin genellikle üst üste bulunduğu ve
küçük bir alan kaplayan yerleşmelerin daha çok 980 ile 1200 m. rakımındaki
akarsuya yakın tepelik alanların yamaçlarında konumlandığı, İlk Tunç Çağı
III'den itibaren daha geniş düzlüklerle çevrili platoları tercih ettiklerini söyle-
yebiliriz. Az sayıdaki 2. bin yerleşmelerinin genellikle ovaya hakim tepelerin
üzerinde yer aldığını Demirçap yerleşmelerinin ise genellikle akarsu kenarla-
rındaki yüksek kayalıklara sırtlarını vererek konumlandığını, Helenistik Dö-
nem'den itibaren ovaların ve alçak platoların da iskan edilmiş olduğu görül-
mektedir. Ancak bu dönemden itibaren yerleşme dağılımının bugünkü köylü-
rin dağılımına çok benzediği göze çarpmaktadır.

1998 yılında da devam etmeyi planladığımız araştırmamızda Taşköprü
ve Araç ilçelerinin bakmadığımız kesimlerinde dolaşacağız. Ayrıca, 1996 yı-
lında başladığımız jeomorfolojik araştırmalara daha fazla ağırlık vererek, böl-
genin yapısı ile ilgili daha kapsamlı bilgi edinmek ve böylece coğrafi yapı ile
yerleşmelerin değişik dönemlerdeki konumları ile ilgili ilişkiyi daha sağlıklı
olarak kurabilme olanağını elde etmiş olacağız. Bu yıl yapmayı öngördüğü-
müz bir diğer iş ise bu yıla kadar saptadığımız önemli yerleşmelerin basit to-
pografik planlarını çizmek olacaktır.

KAYNAKÇA

- BURNE, C.A. 1956 "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies* VI, s.179-201.
DONCEEL-Voûte, P. 1979. "Gökırmak Valley, 1977" *Anatolian Studies* XXIX, s.196.
GALL, H.von 1966 "Die paphlagonischen Felsgräber. Eine Studie zur kleinasiatischen Kunstgeschichte",
Istanbul Mitteilungen, Beiheft 1, Tübingen.
GÖKOĞLU, A. 1952. *Paphlagonia, Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, cilt 1.
MARRO, C., A.Özdoğan ve A.Tibet 1996. "Prospection Archeologique Franco-Turque dans la region de
Kastamonu (Mer.Noire). Premier rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua* IV, s.175-306.
KUZUCUOĞLU, C., C.Marro, A.Özdoğan ve A.Tibet, 1997 "Prospection Archeologique Franco-Turque
dans la region de Kastamonu (Mer.Noire). Deuxieme rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua*
V.s.275-306.
ÖZDOĞAN, A., C.Marro ve A.Tibet 1997 "Kastamonu Yüzey Araştırması, 1995 Yılı Çalışmaları", XIV.
Araştırma Sonuçları Toplantısı cilt II, s.303-330.
ÖZDOĞAN A., C.Marro, C.Kuzucuoğlu ve A.Tibet 1998 "Kastamonu Yüzey Araştırması, 1996 Yılı Çal-
ışmaları", XV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II* cilt, s.63-104.
SUMMERS, G.D.1994. "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia" *Anatolian Iron Ages 3. Proce-
dings of the Third Anatolian Iron Ages. Colloquium held at Van, 6-12 August*. A.Çilingiroğlu ve
D.H.French (yay). The British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 16, Ankara, s.241-
252.

CODE	NOM	SOUS-PREFECTURE	VILLAGE
B 30/1	Honsalar Tepesi	Daday	Alipaşa (Honsalar)
B 30/2	-	Daday	Siyahlar/Esenler Mah.
B 30/3	Elmalık	Daday	Siyahlar
B 31/5	Aygırcık Tepesi	Daday	Çayözü (Yukarıcörümveran)
B 31/6	Kayışkiran Tepesi	Daday	Çayözü (Yukarıcörümveran)
B 31/7	Cinderesi Sırtı	Merkez	Gülef
B 31/8	Kayadibi	Merkez	Gülef
C 29/2	Eylekderesi (Kayanınbaşı)	Araç/İğdir	Çubukludere (Döğemle)
C 30/5	Dönertepe	Daday	Çömlekçiler/Nergis Mah.
C 30/6	Ovancak	Daday	Bezirkan/Maden Mah.
C 30/7	Çakılca	Daday	Elmayazı/Çıllar Mah.
C 30/8	Çalıören	Daday	Elmayazı/Taşçılar Mah.
C 30/9	-	Araç	(Eğriceova Yaylası)
C 30/10	Eskiilit	Daday	Ertaş/Üyücek Mah.
C 31/16	Gâvurcvleri	Daday	Yazıcımeydanı (Meydanköy)
C 31/17	Horoz Tepesi	Daday	Sorkun/Demirci Mah.
C 31/18	Yumrukkaya	Daday	Sorkun
C 31/19	Köyveri	Merkez	Baltacı/Akpınar Mah.
C 31/20	Çayırkuzu	Merkez	Baltacı/Akpınar Mah.
C 31/21	Höyüktepe	Merkez	Baltacı
C 31/22	Mollaahmet Kalesi	Merkez	Baltacıkuyucağı/Mollaahmet Mah.
C 31/23	Tepecik	Merkez	Karamolla/Erikbeli Mah.
C 31/24	Erçardak	Daday	Aşağıkaramuk
D 29/3	Karaçalılık	Araç/İğdir	Kuzan

Harita 1 : 1997 yılı çalışmalarında saptanan yerleşmeler

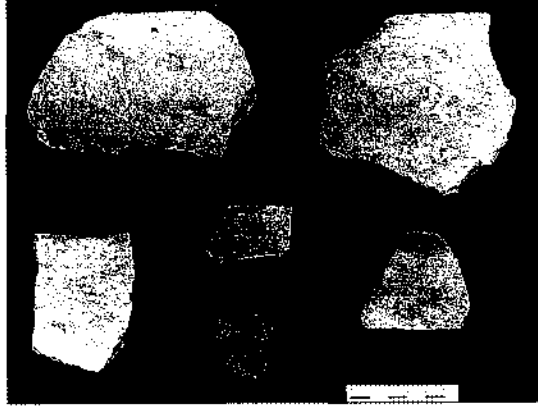

Resim 1 : Daday, Dönertepe (C 30/5)

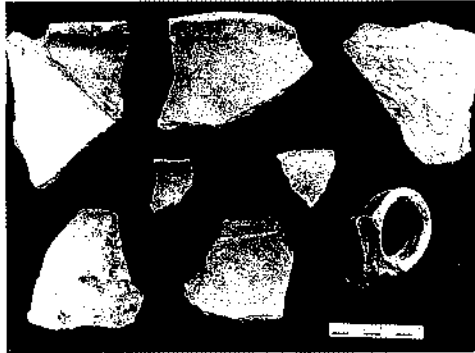
Resim 2 : Daday, Ovancak (C 30/6)

Resim 3 : Dönertepe

Resim 4 : Övancak ve Dönertepe

Resim 5 : Cindersi çanak çömlek

Resim 6 :Merkez, Cinderesi (B 31/7)

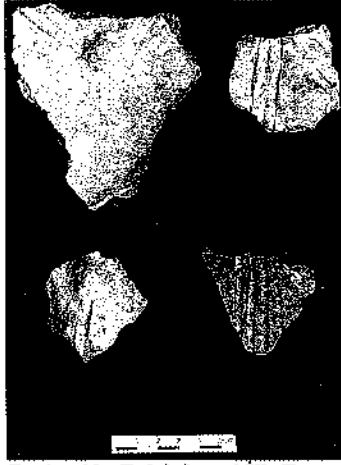
Resim 7 : Araç, Eylekderesi (C 29/2)

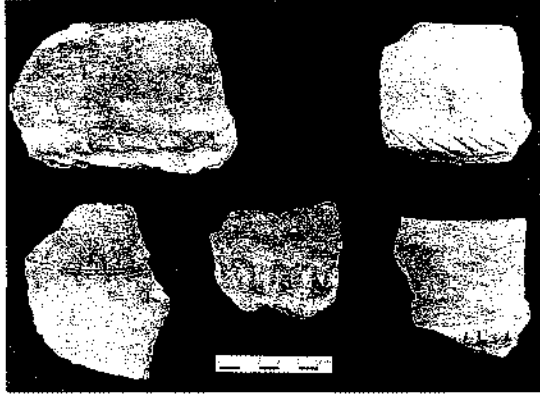
Resim 8 : Gavurevleri (C 31/16)

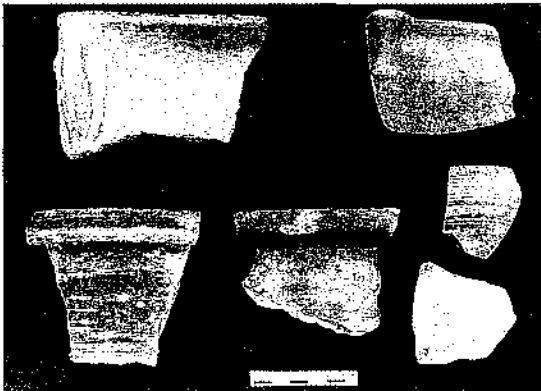
Resim 9 : Gavurevleri kaçak kazı çukuru

**Resim 10 : Eylekderesi İlk Tunç
Çağı çanak çömleği**

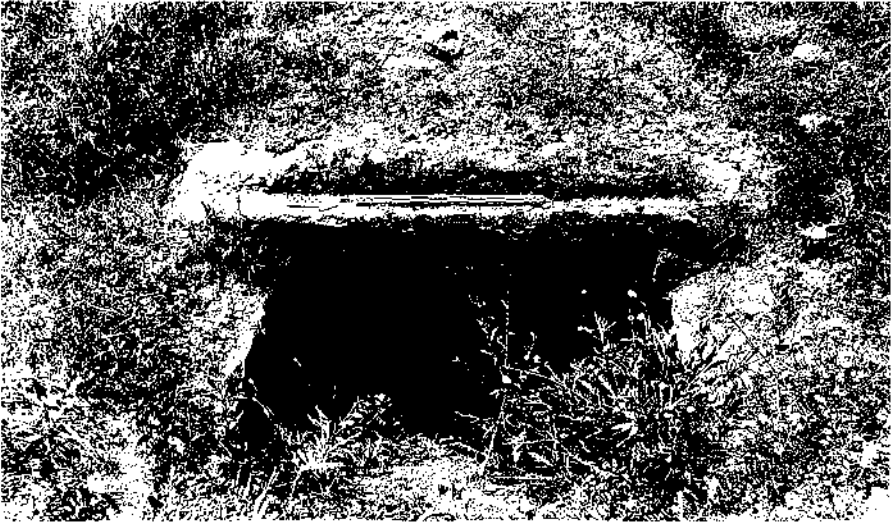
Resim 11 : Gavurevleri Prehistorik çanak çöm-lek

Resim 12 : Gavurevleri Demirçag çanak çömleği

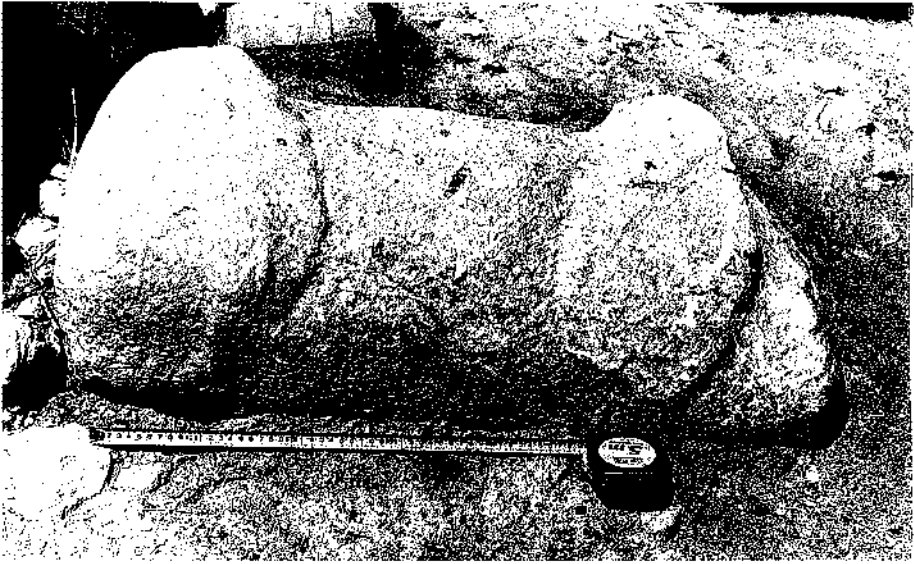
Resim 13 : Horoztepe Tmls (C 31/17)

Resim 14 : Daday, Siyahlar Köyü, Tümülüs (B 30/2). Kaçak alm girişi

Resim 15: Daday, Sorkun Köyü arslan heykeli (C31/8)

Resim 16 :Merkez, Gülef Köyü, arslan heykeli (B 31/8)

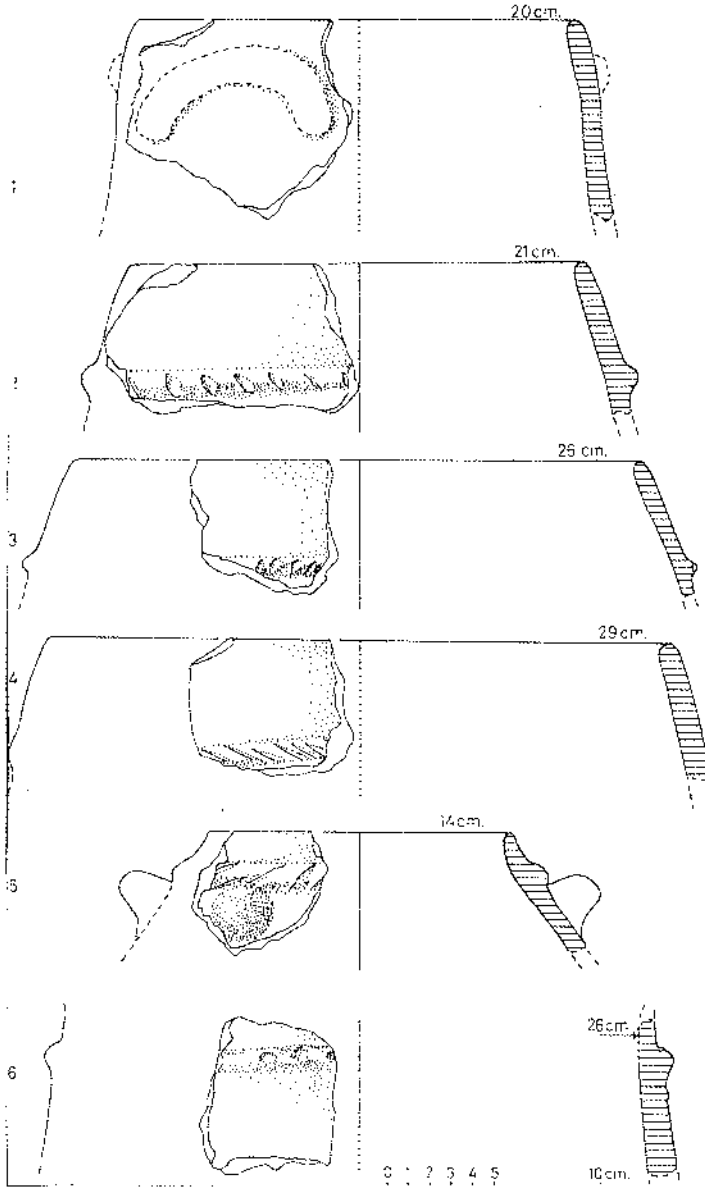

Resim 17: Araç Eğriceova Yaylası (C 30/9)

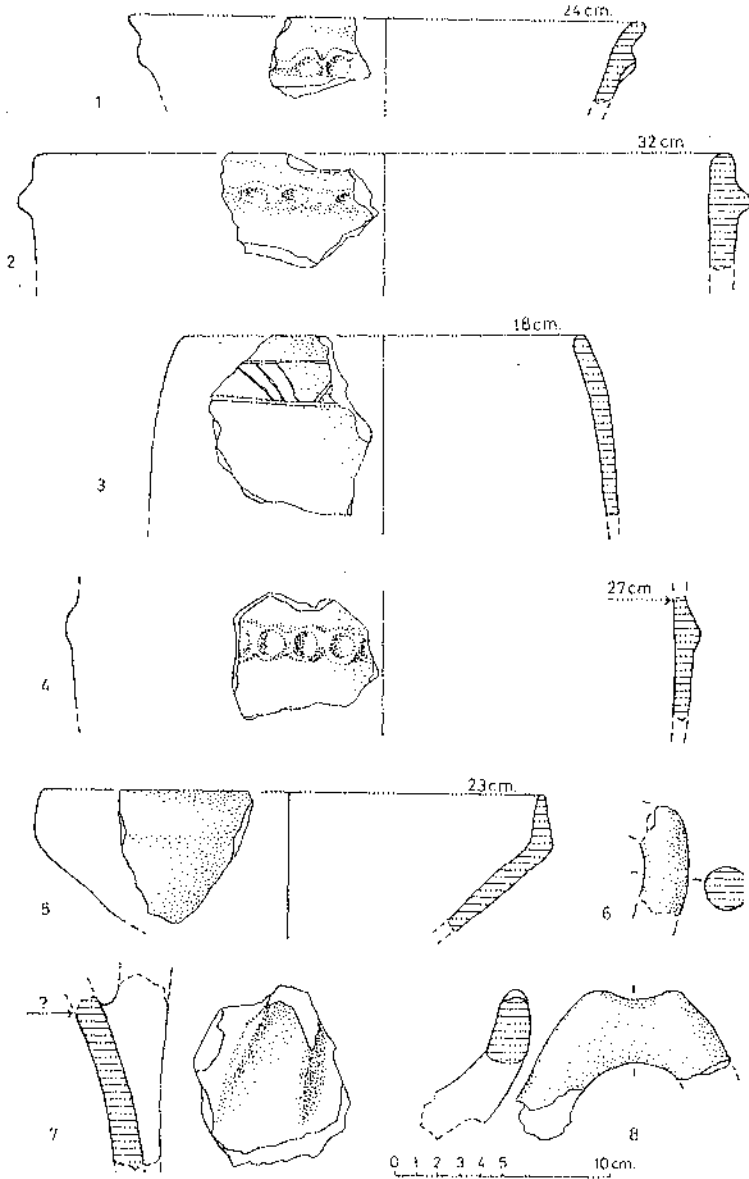

Resim 18 : Merkez, Baltacı köyü, Osmanlı Hamamı kalıntısı

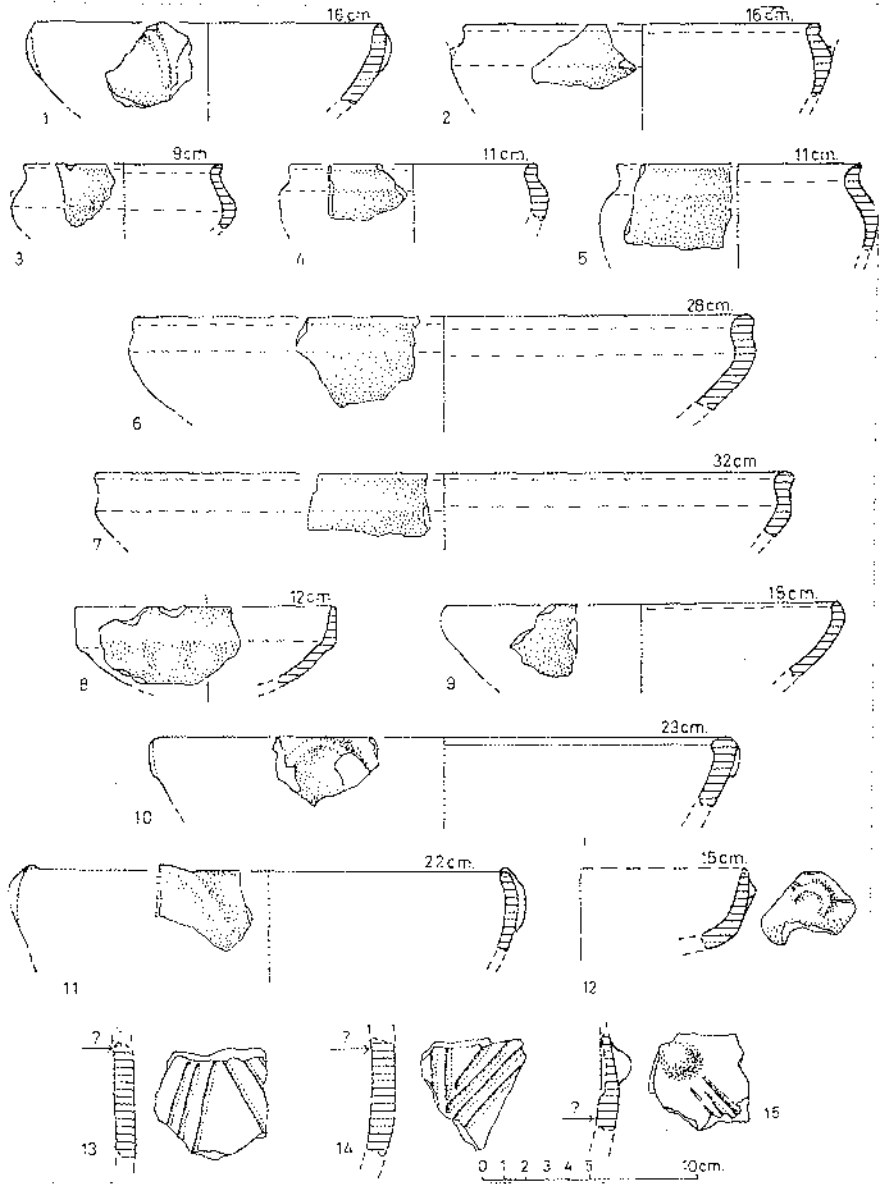

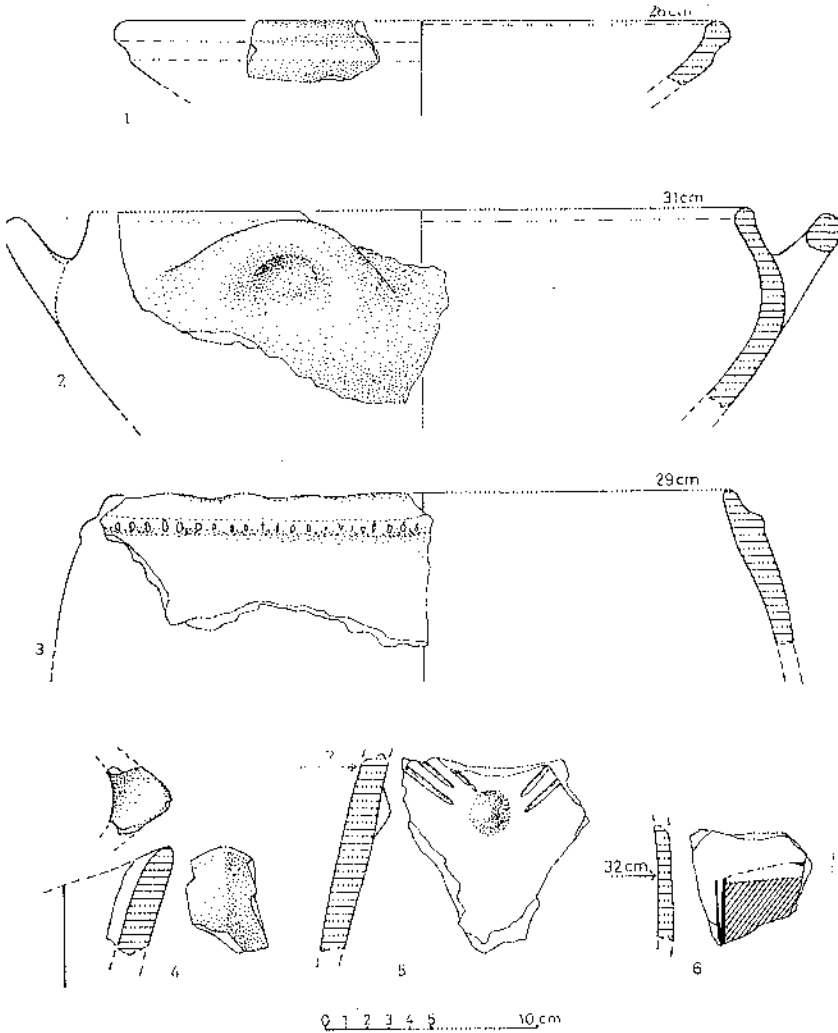
Çizim 1 : Dönertepe (1), Gavurevleri (2-4), Ovancak (5-6)

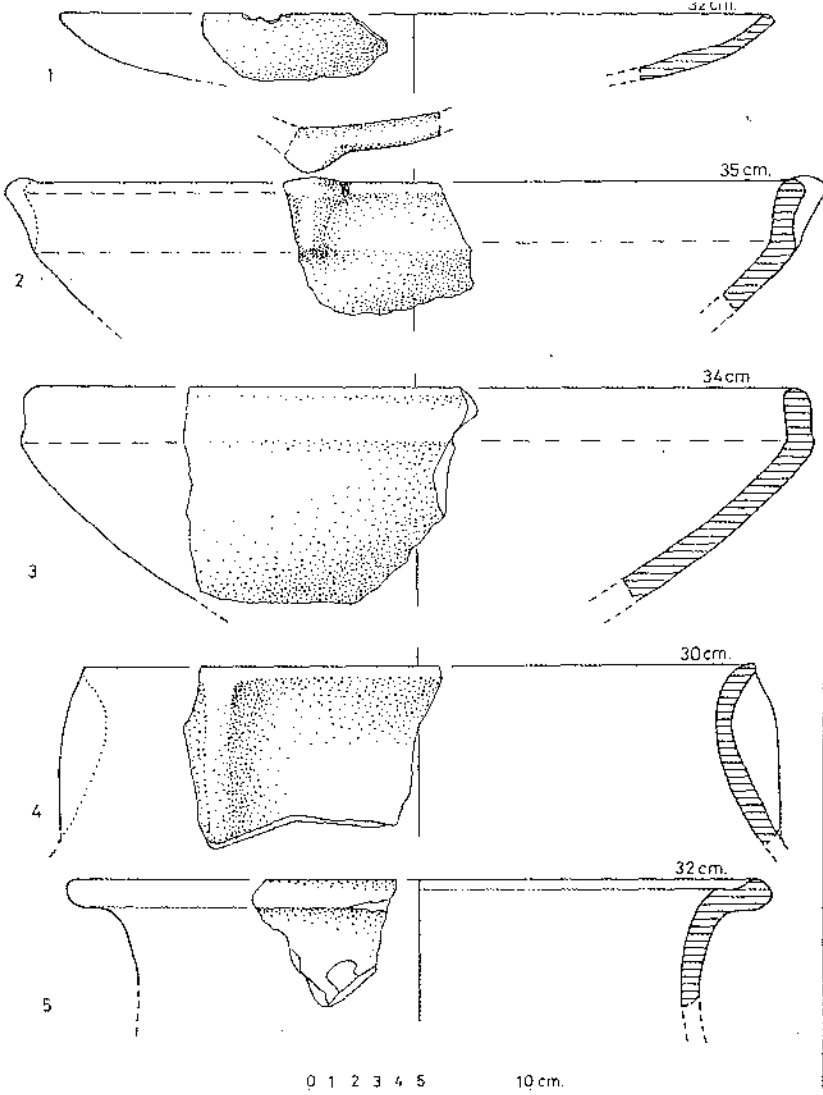
Çizim 2 : Eylekderesi (1-2, 5, 7-8), Gavurevleri (3-4), Dönertepe (6)

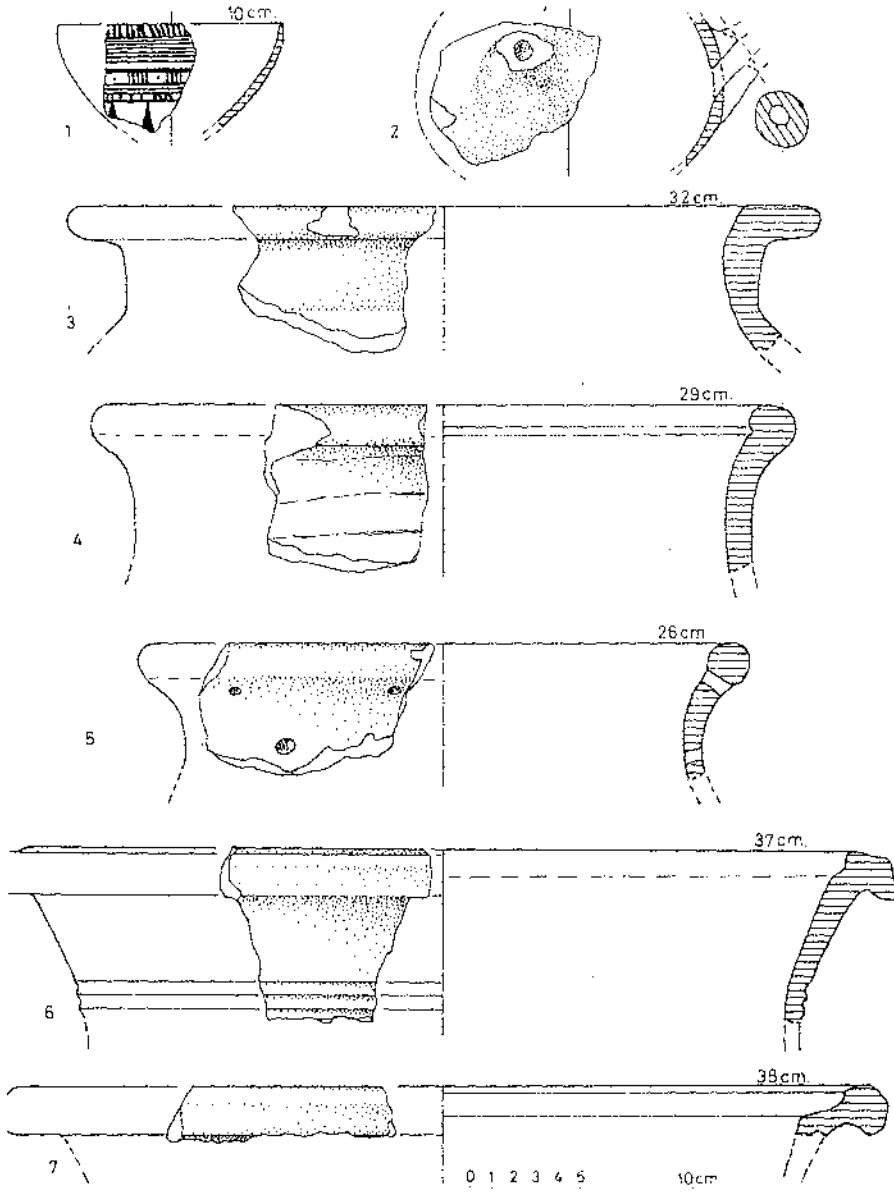
Çizim 3 : Eylekderesi (1-7, 9-15), Dönertepe (8)

Çizim 4 : Gavurevleri (1,6), Eylekderesi (2, 4-5), Dönertepe (3)

Çizim 5 : Gavurevleri

Çizim 6 : Gavurevleri

PROJECT PAPHLAGONIA: REGIONAL SURVEY IN ÇANKIRI PROVINCE, 1997

Roger MATTHEWS*

In the summer of 1997 a five year programme of regional survey began in the area known in Classical times as Paphlagonia, in the modern province of Çankırı. I direct this project on behalf of the British Institute of Archaeology at Ankara. For encouragement and assistance I am very grateful to the Directorate-General of Monuments and Museums and to our 1997 government representative, Mr. Cevdet Sevinç of Denizli Museum, as well as to the team members. The overall aim of the project is to achieve a long time perspective on human settlement in a well-defined but varied landscape, from Palaeolithic to modern times. In particular, I am investigating how patterns of human settlement interacted with the environment, in the widest sense, over very long time periods.

The survey area is the southern part of the Roman and Byzantine province of Paphlagonia, which is located north of modern Ankara (Harita). Geographically this is a very interesting region. The North Anatolian fault line runs through the area and there is a real mix of landscapes, with high Pontic mountains to the north and the Anatolian plateau to the south. There are several major rivers as well as fertile plains and valleys (Resim: 1-2). Major routes of communication cross this region, with a main east-west road leading from north-east Turkey and Iran all the way west to İstanbul and Europe. A north-south route leads from the Anatolian plateau to Kastamonu and the Black Sea. These two major routes cross each other today at the town of Ilgaz.

In 1997-1998 I am conducting low-intensity general survey of a very large area, 12,000 km² in total, prior to selection of transects of the landscape for intensive survey in three further field seasons. Survey techniques include visiting all parts of the survey region by vehicle and on foot. By talking to local villagers and to the *jandarma* in each town we learn about probable locations of ancient sites. Once we find a site we record details about its nature and its landscape context on two forms. We also collect pottery and tiles if they occur.

---

* Dr. Roger MATTHEWS, Director, British Institute of Archaeology at Ankara, Tahran Caddesi 24, Kavaklıdere, ANKARA

All sherds are drawn and photographed before being stored in Çankırı Museum. We record old stones in many of the villages, and take impressions of any inscriptions.

This area of northern Anatolia is essentially prehistoric until the Classical age although there are references to the region in Hittite texts. There is good survival of ancient names. The modern name Ilgaz, for example, comes from the Roman name Olgassys, used by Strabo, which in turn comes from the Hittite name Kassu.

We may now discuss the major issues of the Paphlagonia survey, dealing with them in chronological order. It must be stressed that all results and interpretations are highly provisional and subject to modification in the light of future fieldwork.

The early prehistory of northern Anatolia is poorly understood. Very few Palaeolithic and Neolithic sites have ever been found in this region. We found only one possible Palaeolithic implement in river gravels. In the Neolithic period there is also little evidence. Flint and obsidian sources in this region are not rich. The most important early prehistoric site of the area is Salur Höyük, located on a fertile plain. Here we found large amounts of pottery provisionally dated to late Neolithic and Chalcolithic. We also found this type of pottery from the site of Turba Mevkii near the Ilgaz mountains. These two mounds may be the first Neolithic sites with pottery found in northern Anatolia. We still have a lot to learn about the early prehistory of this region. In future seasons we will conduct intensive survey of the most promising parts of the survey region in order to search for more information on these early periods.

During the Early Bronze Age, in the 3rd millennium BC, rich metal-working cultures spread across northern Anatolia and beyond into the Caucasus. Cemetery sites of this date are known from many parts of northern Anatolia, such as Alaca Höyük, Horoztepe and Mahmatlar. Close to Çankırı town the site of Balıbağı has been excavated by Dr. Mustafa Süel who found Early Bronze Age graves with metal objects. This site is part of the rich metal-working tradition of northern Anatolia and the Caucasus in the 3rd millennium BC. Although we know quite a lot about the burial practices of the Early Bronze Age in this region, we know very little about settlement patterns. In southern Paphlagonia we found one large Early Bronze Age site, the mound of Tepe Ardı, which is located in order to control the main north-south route from the plateau. Again, we still have a lot of work to do on this important period.

During the Middle and Late Bronze Age through the 2nd millennium BC the region became a major focus for the Hittite Empire. The Hittite capital of Boğazköy is located only a short distance to the south-east of the survey area. Texts from Boğazköy make frequent reference to the mountainous borders of the Hittite Empire to the north. The main feature of this region during Hittite times is the constant struggle between the Hittite people of the plateau and the semi-barbarian peoples of the mountains, who are known as the Kaška people. The Kaška people were a constant source of trouble for the Hittites, raiding their lands and destroying their temples and towns. The Hittites responded by sending military expeditions into the mountains against the Kaška people and also by occasionally signing treaties with them.

In southern Paphlagonia we found two very important sites of the Hittite period. The first one is called Salman Höyük and is located right at the modern junction of the main east-west and north-south roads near the town of Ilgaz (Resim: 3). Salman Höyük is composed of two mounds, one on each side of the north-south road. Most of the Hittite material comes from the low west mound. The site was clearly located in order to control communications in this very sensitive area for the Hittites, and may have served as a base for military expeditions into the mountains.

The other major Hittite site discovered by us in 1997 is located at Dumanlı near the Devrez Çay. It is likely that the Devrez Çay often formed the border between the Hittites and the Kaşka people. The site at Dumanlı is extremely interesting (Resim:4). It has a long stretch of stone masonry, built of very large stones. It is in fact a terrace wall still standing 6 m. high and 85 m. long. The wall is built in the saw-tooth manner, also known in the Early Hittite wall at Alişar and in the main wall of Troy VI, of approximately the same date. Dumanlı was probably designed as a defensive and military site involved in the Hittite campaigns against their barbarian neighbours of the mountains to the north. Recent finds of spectacular metal objects at Kınık near Kastamonu are good evidence of the sort of material objects which were looted by the Kaşka people in their raids on Hittite territory. These raids are well attested in Hittite texts from Boğazköy.

Another type of site which may have Hittite connections is the underground shrine. We found several rock-cut sites with steps leading deep into the ground. Of course it is very difficult to date these sites, but at least one of them had sherds of Early to Late Bronze Age in the surrounding fields.

The Hittite world in central and northern Anatolia collapsed in 1180 BC and the Kaşka people were closely involved in the downfall of the Hittites. There is then a Dark Age in central Anatolia for 3-400 years, and this subject is currently being investigated by excavations directed by Dr.J.Seeher at the capital city of Boğazköy.

Moving on to the Iron Age, this period is complex and poorly understood in northern Anatolia. There are lots of tumuli in southern Paphlagonia but it is not easy to date them without excavation. Many of them have been robbed, but it does seem that at least some of the tumuli are Iron Age. An important Iron Age site was found by us at Kızılca, on the banks of the Devrez Çay. The site is located on a deposit of high quality andesite stone, which has been quarried for building work until very recently. In one nearby tumulus, which had been illicitly excavated, we found well carved blocks of andesite stone which almost certainly came from the quarry by the Iron Age site.

After the Hittites, the first known people in this region are the Phrygians, whose capital at Gordion is not far to the south-west of Paphlagonia. We found the distinctive pottery and tiles of the Phrygians at the mound of Salman Höyük near Ilgaz. A decorated tile fragment suggests that a building of some importance existed in this period at Salman Höyük. Later incomers to the region included the Celtic Galatians who flooded into Anatolia in the 3rd century BC. We have at least one hill-top fortified site in the south of our survey region which is probably Galatian in date.

With the arrival of the Romans in central and northern Anatolia, the pattern of settlement appears to change dramatically, especially after the end of the Mithridatic Wars by the late 1st century BC. There are two major changes in the settlement pattern. Firstly, there is a spread of settlement over the entire landscape, into remote valleys and high mountain plains as well as on the fertile river valleys and plains of the lowlands. Secondly, there is a real hierarchy of settlement with a large range of site sizes, from single farmsteads to large towns. Before the Roman period there is so far no evidence of either of these trends in the settlement pattern of southern Paphlagonia.

We found a large number of very small sites of Roman date. These sites were usually just a small scatter of sherds and tiles in modern fields. They are likely to be the remains of single farms built of wood with tiled roofs. Many of them are in very remote locations and suggest an atmosphere of peace and security across the whole region. We also found large numbers of cemeteries, all of them illicitly excavated in recent times. The next type of Roman site is larger and includes extensive scatters of pottery and tiles across hill slopes, always on or close to large areas of fertile land. We interpret these sites as larger farms or villas with associated buildings and fields.

There are also some very large sites in southern Paphlagonia dating to the Roman and early Byzantine centuries. One of these sites is called Örenşehir, where there is extensive evidence for a large settlement laid out across the hill slopes at a high altitude. Stone foundations of many buildings and streets are still clearly visible on the ground. The pottery and a single coin from this site indicate a date of the 3rd century AD, at least, for this small town.

The largest site in the whole survey area is located around the modern village of Kızıllar, near Çerkeş town. Here on the south-facing slopes of the hillside there is a spread of pottery and tiles over an area of many hectares. Much of the site has been ploughed but stone walls are visible in places. Carved stones with inscriptions occur in many of the nearby villages and are still being found by farmers in the fields. We believe that these ruins are the site of the ancient city of Antoninopolis. The Peutinger Table gives an itinerary across northern Anatolia which agrees with the location of Antoninopolis at this point. From historical sources we know that the city was important from the 2nd century AD until early Byzantine times, and the pottery from here agrees with that.

During the Roman period we start to recover evidence for the first time of inscribed material from within Paphlagonia itself. The writing takes the form of stone inscriptions in Greek, often in the form of funerary inscriptions. We found one excellent example in the village of Akbaş in the fertile Gerece valley (Resim:5), a funerary inscription of a well-to-do land owning family who are already known from other inscriptions in this region. The inscription is dated to the early 3rd century AD and may be evidence for the existence of large Roman estates in southern Paphlagonia around this time.

During these centuries of the Roman and early Byzantine periods it appears to be the only time when we find large towns or small cities in southern Paphlagonia until very recently. They flourish for 3-400 years and then rapidly decline during the Byzantine period. They form remarkable evidence of the extent of the Roman peace across much of Anatolia through

these centuries. By carrying out intensive survey of these cities and their territories we hope to shed new light on the development and collapse of urbanism as a settlement phenomenon in southern Paphlagonia.

Moving on to the Byzantine period, we have already seen that the early centuries of this age were marked by a continuation of the settlement pattern of late Roman times, with the continued prosperity of the large towns and continued extensive settlement over all parts of the countryside. During these centuries there appears to have been a great deal of church building in this region, as attested by carved stones from churches which are found today in almost all the villages of the region. The stones are re-used in many ways in modern buildings, often set into mosques or in fountains or other public buildings.

During the Byzantine period there are two new types of site which had probably not existed in the Roman period. The first type are rock-cut sites which occur in many parts of the survey region. These appear to be either tombs or chapels and they are found often in quite remote areas. Some are quite complex and include interconnecting rooms and passages on several levels. The second type of new site is the fortified hill-top site (Resim: 6). As we have seen, some of these occur in the Iron Age with the arrival of the Galatians in northern Anatolia, but there are also hill-top sites which date to the Byzantine period. We found a total of eight of these sites, widely spaced across the landscape. They are always in a commanding location with good views of the surrounding country. They are built of stone, generally without the use of mortar.

Inside these fortified sites we found very little pottery or other material so they are hard to date exactly. The shortage of pottery suggests that there was no long-term occupation inside these sites but that they were used only for short-term refuge from some threat. In historical terms the likeliest threat to cause the construction and use of these remote, hill-top fortified sites is the repeated invasions of Arab armies into Anatolia in the 7th to 9th centuries AD. It is during this time, then, that we think these sites were built and used. It is at this time that we probably see a complete collapse of the extensive hierarchical settlement pattern which had developed during the Roman period and had lasted for only a few hundred years. During and after the centuries of the Arab invasions there seems to be a large-scale collapse of the settlement pattern and abandonment of many sites, including the large towns.

The first Turkmen tribes appeared in this region in the 12th-13th centuries AD. Some of their names live on today in the names of villages such as Danişment and Çatak. Overall there appears to have been a steady decline in extent of settlement until recently. Many of the remote parts of southern Paphlagonia were inhabited during Roman and early Byzantine times but are not occupied today. Of course at any time there may have been much more nomadic or semi-nomadic occupation which does not leave such clear traces in the archaeological record.

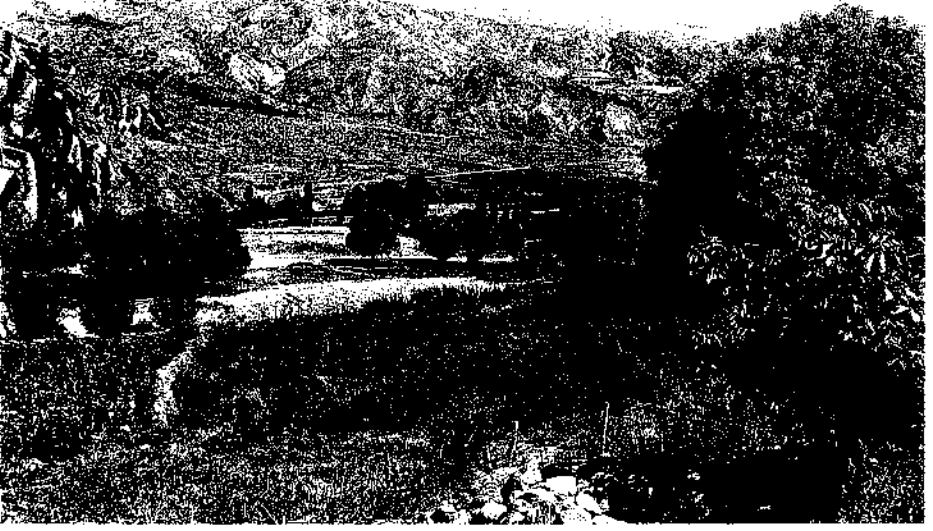
During the 16th century AD we again have historical records for the region, this time in the form of the Ottoman tax records. The archive for the year 1530 gives names of many of the villages which still exist today. This

suggests that most of the modern settlements were founded by Turkish settlers during the centuries between 1200 and 1550 or so. Traces of early Turkish settlement are rapidly disappearing, for example by demolition of old hans and other buildings. The way of life is changing rapidly. Mills are now electric or diesel-powered so that the old water mills are falling into ruin. The age-old practice of moving animal flocks up to high pastures for the summer still continues but is also slowly disappearing as a way of life for many people, so that many of the upland villages are now decaying.

A major aim for the future is to improve our understanding of the geology and geomorphology of this region. In this connection we are now planning an extensive programme of co-operation between the BIAA and the Geology Engineering Dept of METU. In this programme, to begin in 1999, we will examine all aspects of the geology and geomorphology of southern Paphlagonia. We will look at availability of vital resources, such as cold and hot water springs, minerals and metals, and the use of land for agriculture and other purposes.

From 1999 we will be conducting intensive survey through selected parts of the survey region in order to recover more detailed information on ancient settlement patterns. This will be especially useful for detection of early prehistoric sites which are likely to be small and often in remote locations. We will conduct intensive survey around the major Roman and Byzantine towns of Antoninopolis, Hadrianopolis and Gangra/Germanicopolis in order to see how they interacted with their surrounding countryside. As a basis for all these approaches we shall accurately map all sites using GPS and reliable modern maps. Our work in southern Paphlagonia has only just begun.

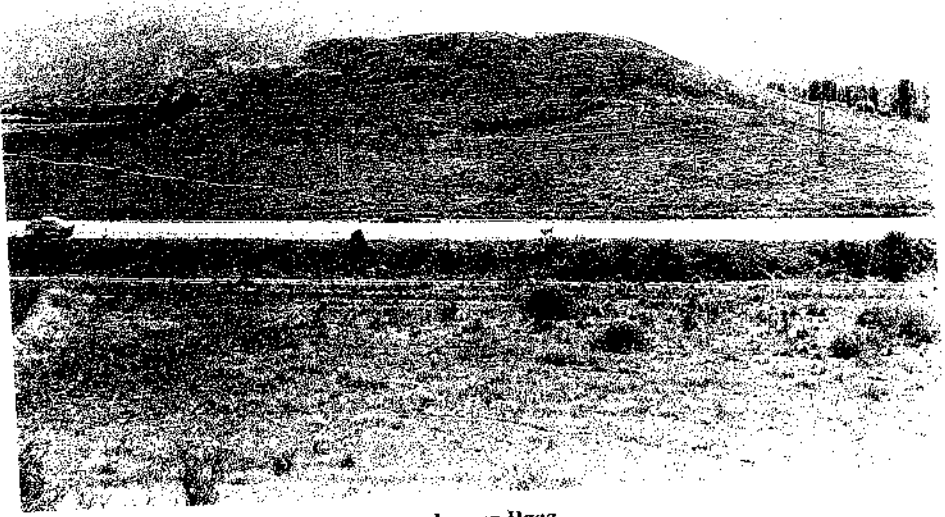

Resim 1 : The fertile Gerede valley north of Çerkeş

Resim 2 : The Devrez çay east of Kurşunlu

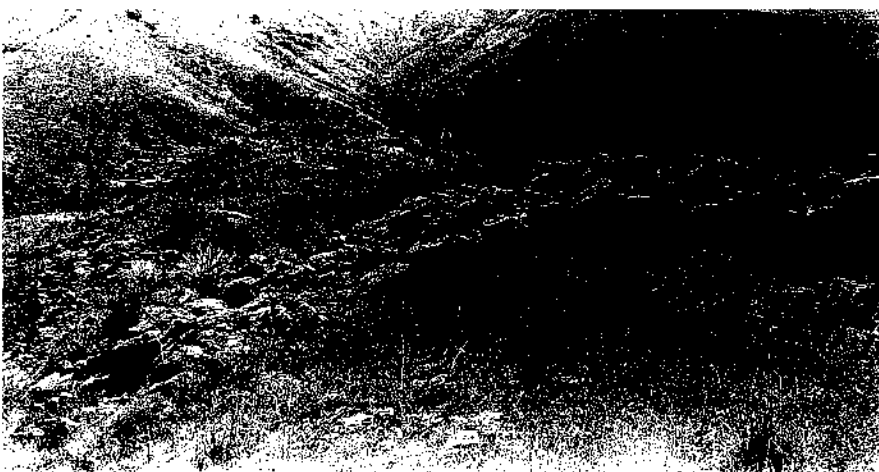
Resim 3 : Salman Höyük, the east mound, near Ilgaz

Resim 4 : Fortified Hittite site at Dumanlı, north-east of Orta

Resim 5 : Inscribed funerary stone from Akbaş in the Gerede valley

Resim 6 : Fortified hill-top site Gavur Kale, north-east of Orta

PRELIMINARY REPORT ON SURVEY AT ZİYARET TEPE (DİYARBAKIR PROVINCE), 1997

Timothy MATNEY*

This report describes archaeological work undertaken in late September and early October 1997 at the site of Ziyaret Tepe in the Diyarbakir Province of southeastern Turkey. Sincerest thanks are due to our government representative, Bayan Nevin Soyukaya (Diyarbakir Museum), to Bey Necdet Inal, director of the Diyarbakir Museum and to Bey M.Salih Sumer, the Mayor of Tepe.

INTRODUCTION

Ziyaret Tepe is a large multi-period mounded site located on the south bank of the Tigris River, just east of the modern town of Tepe and 20 kilometers west of the confluence of the Tigris and Batman Rivers in Diyarbakir province of southeastern Turkey (Figure:1). At this point in its course, the Tigris River, running west to east, cuts through a series of broad, low terraces which rise sharply on both the north and south sides of the wide flood plain. The flood plain itself provides rich agricultural land which in recent times has been planted with pump-irrigated cotton and tobacco where traditionally rain-fed cereals had been grown. The terraces overlooking this flood plain are dotted with numerous archaeological sites attesting to a long occupation of this river valley.

Ziyaret Tepe was first identified as a potentially important site by Kessler (1980) who argued that it represented a Middle and Neo-Assyrian provincial capital on the Tigris frontier. The site was first systematically recorded in 1989 during a multi-year reconnaissance project along portions of the Tigris river and its tributaries (Algaze et al 1991). This survey seemed to indicate that Kessler's initial characterization of Ziyaret Tepe was essentially correct. Encouraged by these results, in 1997 a small team under the direction of the author completed a topographic mapping and surface survey of Ziyaret Tepe in order to determine its suitability for a long-term study of the Late Bronze and Iron Ages of the Upper Tigris area. In particular, we were attracted to Ziyaret

* Timothy MATNEY, Department of Anthropology whitman college walla walla, WA 99362, ABD

Tepe because of its large size (roughly 32 hectares), its apparently significant occupation of the second and early first millennia BC, and its morphology which consists of a high mound surrounded by an extensive lower town. This combination of features, along with a general lack of occupational debris postdating the Iron Age, suggested to us that Ziyaret Tepe might be an ideal location to study urban form and the nature domestic housing in the peripheries of the Mesopotamian world within an early historical context.

The goals of the 1997 season were: (1) to prepare a detailed contour survey of the main mound and surrounding lower city; (2) to complete a thorough systematic surface survey in order to document the occupational history of the site; (3) to record for publication a representative sample of ceramics and other surface finds. The results of the 1997 season are discussed below.

TOPOGRAPHIC MAPPING

The first goal of the new 1997 initiative at Ziyaret was to generate a more detailed topographic map which would serve as the spatial control for subsequent surface survey. Over 1200 elevation points were collected at Ziyaret during a two week period, producing the contour map seen in Figure 2.

The high mound, located at the northern edge of the site, is approximately three hectares in extent and rises twenty-two meters above the surrounding terrace. The steep slopes, seen especially on the north, east and west sides of the high mound are suggestive of fortification walls and the presence of a marked depression within the sharp escarpment on the north may mark the location of a gate through the fortification walls (marked "gate" in Figure 2). As preserved, this high mound is surrounded on three sides by a large lower town approximately twenty-nine hectares in extent. The lower town presumably consisted of domestic buildings and installations. A slight rise at the edge of the lower town at its southern edge may mark the line of a city wall. The western edge of the lower town is marked by a significant wadi and the eastern edge by a more moderate slope, both of which may be the result of either ancient fortifications or post-depositional erosion.

In general, the contour map itself provides a preliminary start for the study of the urban anatomy of Ziyaret Tepe. This was a fortified site of moderately large size. There appear to have been at least two independent systems of defense: an inner citadel wall and an external wall enclosing the lower town. The latter seems to have followed what may prove to have been the natural topography of the immediate area. The high mound, already elevated due to its location on a natural terrace, commanded an excellent view of the Tigris River valley and was well situated for controlling east-west movement along the river.

SURFACE SURVEY

The second goal of the 1997 expedition to Ziyaret Tepe was to complete an intensive surface survey of the site in order to reconstruct its occupational

history and to locate likely areas for continued research and excavation. A discussion of the methodology employed is given in a separate publication, as is a detailed assessment of the ceramic markers for each archaeological period (Matney 1998). What follows here is a review of the distribution of ceramics recovered at Ziyaret Tepe in 1997. This presentation is organized by morphological area: high mound, high mound slopes and lower town. Following this a preliminary reconstruction of the occupational history of Ziyaret is presented.

High Mound. The most striking result of the high mound survey is the observation that almost no sherds post-dating the Iron Age were recovered from the high mound. This contrasts sharply with the lower town survey discussed below, where later remains were widespread. With the exception of a modern cemetery on the southeastern corner of the high mound (Figure 2: "cemetery") and a few robber's pits (Figure 2: "pits"), also of modern origin, there has been no obvious large-scale disturbance of the site and it would appear that the high mound of Ziyaret Tepe has been unoccupied since the Late Iron Age.

High Mound Slopes. The distribution of sherds found eroding out of the edge of the high mound at Ziyaret Tepe provides valuable data regarding the settlement of the high mound. The mound's edges were surveyed in four meter high "bands", each further subdivided by cardinal directions. A summary chart of the sherds found on the edges of the high mound is given in Figure 3.

A small number of crude, handmade sherds suggests the presence of a small late Neolithic or early Chalcolithic settlement at Ziyaret Tepe. A dozen sherds of this ware were found on the edges of the high mound, concentrated in the north and west and wholly absent on the southern slope. With such a small sample, the vertical distribution is hazardous to interpret, although 75% of the sherds came from the bottom 12 m. of the mound ($n=9/12$), as one might expect from such early occupational debris.

Perhaps surprisingly, the high mound survey showed a very significant number of Middle Bronze Age (i.e., early 2nd millennium BC) herds. This category includes Red-Brown Wash Ware, Metallic Ware and a ware resembling Khabur Ware. Middle Bronze Age sherds were found in 22 of the 24 collection batches, mostly in the form of Red-Brown Wash ware. Extremely high numbers of these sherds were found near the top of the mound, especially on the eastern slope (East:12-16 m. and East: 16-20 m. with $n=26$ and $n=25$ respectively). The interpretation of this concentration must await continued study in the field, but already suggests that a substantial amount of the deposition of the high mound is of Middle Bronze Age date and that Ziyaret Tepe was an important regional center already at that time.

The greatest number of diagnostics recovered from the slopes of the high mound were of Middle Assyrian type, dating to the Late Bronze Age. This assemblage is represented in all twenty-four collection batches. The Middle Assyrian ceramics are evenly distributed vertically, typically representing between 14% and 28% of the total sample in each collection batch and, in all but two cases, are numerically more plentiful than Late Assyrian sherds. On the basis of sherd counts and sample percentages, it would appear that the Middle

Assyrian type represents the principal occupation of the high mound, although this suggestion must be tempered by the observation that our ability to recognize Middle Assyrian sherds more readily than other types may have skewed the results of the survey.

The Late Iron Age was represented primarily by Late Assyrian type sherds. Late Assyrian sherds are represented in 21 out of 24 collection batches. There is no discernible vertical spatial patterning to the Late Assyrian distribution and, on present evidence, all that can be said is that there was a significant Late Assyrian component to the surveyed material and that this type is well represented at all elevational bands. In contrast, the Local Late Iron Age sherds are represented in very small numbers. Half of the sample ($n=8/16$) comes from the north slope of the high mound and the majority of the sherds were found between the 8 m. and 20 m. elevations. The significance of these patterns, if any, is unclear at present.

Finally, none of the slopes produced many post-Iron Age sherds. Islamic sherds are the most prevalent, and the largest concentration of these sherds (South:0-4m. and East:0-4 m.) came from the lowest part of the slopes. These observations confirm our interpretation of the surface survey on the top of the mound which suggests that there was very little occupational activity associated with the high mound in the late Roman, Sasanian, and Islamic periods. The concentration of sherds at lower elevations may be evidence of Islamic activity at the foot of the high mound.

Lower Town. In the lower town, there was a very strong patterning to the data collected from a comprehensive surface survey. These patterns are illustrated in four distribution maps. First of all, it is important to note that there was a complete absence of sherds from the lower town survey dating to the Late Neolithic/Early Chalcolithic period, Middle Bronze Age and Early Iron Ages, periods that are only present in the high mound. Since the absolute number of prehistoric sherds was low in all cases, it is not all that surprising that they would not be present in the lower town transect survey. On the other hand, the high frequency of Red-Brown Wash Ware dating to the Middle Bronze Age found on the slopes of the high mound suggests that its absence from the lower town represents a significant pattern. Like the prehistoric ware, there is a general paucity of Early Iron Age material on the high mound and its absence in the lower town is hardly remarkable.

From these observations, it is suggested that the founding of the lower town occurred during the Late Bronze Age, as large quantities of Middle Assyrian sherds were found widely distributed across the lower town, especially in the areas to the northeast and southeast of the high mound (see Figure 4). One pattern observed during field walking was that the concentration of Middle Assyrian sherds appeared to be greatest near the high mound, growing more infrequent as the survey team moved away from the mound. In any case, the distribution of Middle Assyrian sherds in the lower town shows that it was during the Late Bronze Age that Ziyaret Tepe expanded from a village of less than five hectares to a small urban center of over thirty hectares, a six-fold increase in occupied area that presumably was directly related to Middle Assyrian imperial activities along the Tigris frontier as discussed below.

While in many cases it was not entirely possible to distinguish Middle Assyrian sherds from Late Assyrian ones, enough clearly Late Assyrian type fossils were recovered throughout the lower town to indicate that the lower town at Ziyaret Tepe appears to have reached its most intensive levels of occupation during the Late Iron Age (see Figure 5). Sherds of this type are widely scattered across the entire lower town in reasonably dense concentrations. Thus, during the Late Iron Age, as in the preceding Middle Bronze Age, Ziyaret appears to have been a densely settled small urban capital.

Post-Iron Age occupation of the lower town at Ziyaret is sporadic and may represent the shifting of chronologically consecutive small farmsteads situated near the Tigris flood plain over a considerable span of time. The only significant occupations date to the Late Roman period (Figure 6). The Roman debris is concentrated in the southern and southeastern portions of the lower town. As noted above, there is no evidence of Roman occupation on the high mound. The Sasanian/Early Islamic materials were mostly concentrated in a small area of the northeastern corner of the site, perhaps representing a single or a few scattered homesteads (Figure 7).

OCCUPATIONAL HISTORY

Our 1997 research allows us to reconstruct the occupational history of Ziyaret Tepe with some precision (see Fig. 8). The earliest occupation detected at the Ziyaret was limited to the high mound area and is represented by a few coarse hand-made sherds of possible late Neolithic/early Chalcolithic date eroding mostly out of the lower portion of the high mound. The lack of such sherds in the south and east quadrants of the high mound slopes suggest that Ziyaret Tepe at this time was at best a small village-sized occupation. No remains of the late Chalcolithic or Early Bronze Age were noted. In contrast, the site appears to have expanded considerably in the early part of the Middle Bronze Age, dated to the first few centuries of the 2nd millennium BC, when the full extent of the high mound appears to have been occupied. The absence of Nuzi Ware from our collections perhaps suggests a hiatus in occupation corresponding to the floruit of the Mitannian empire during the 16th and 15th centuries BC. However, this needs to be checked further because the period is being defined here only on the basis of easily recognizable but rare and possibly imported painted ware (Stein 1984).

The situation becomes clearer in the second half of the 2nd millennium BC, during the Late Bronze Age, when the site underwent substantial change. This can be dated with some precision to the late 14th-13th centuries BC when the then-expanding Middle Assyrian empire reached the Upper Tigris basin (Kessler 1980). Our survey of the high mound suggests that it is at this time that the initial construction of the citadel on the high mound took place. Simultaneously, occupation expanded for the first time into large portions of the lower town creating a small urban center, approximately thirty-two hectares in extent. Occupation at the site retrenched, however, in the last quarter of the 2nd millennium BC and during the following period (the so-called "Dark Ages") spanning the Early Iron Age. This retrenchment is probably linked

historically to the collapse of the Middle Assyrian political structure and is posited on archaeological grounds because local Early Iron Age sherds are only found on the high mound (and even then only in small numbers); the lower town appears abandoned.

In contrast, the following Late Assyrian period appears to have been a time of rapid re-urbanization. Historical sources suggest that this may have taken place in the second half of the 9th century BC (Liverani 1992), and indeed a well-known stela of Ashurnasirpal II was found at the neighboring site of Üç Tepe, attesting to the activities of that early expansionist Neo-Assyrian king along the Tigris frontier (Sevin 1989;1992). Late Assyrian pottery was found across the high mound and across the full extent of the lower town, up to the limits of the site and the presumed line of fortifications described above. Presumably, this occupation terminated during or sometime after the collapse of the Late Assyrian empire in the late 7th century BC. There is no evidence of occupation again at Ziyaret Tepe until the late Roman period, when the Tigris river became the eastern frontier of the Roman empire (Dillemann 1962). Only sporadic subsequent occupations of late Roman, Sasanian and early Islamic date were detected over limited portions of the lower town. These periods perhaps represent a time when isolated farmsteads sheltered under the impressive citadel mound of Ziyaret Tepe. The late Roman, Sasanian and early Islamic ceramics are largely absent from the high mound, where remains of Late Bronze Age and Late Iron Age date are found immediately under the surface.

The occupational history just outlined leads to a number of questions or issues which will be resolved in future seasons of work at Ziyaret Tepe. First, the high mound offers an opportunity to obtain a well-stratified, excavated sequence of materials covering the Middle Bronze, Late Bronze and Iron Ages. In terms of historical reconstruction, such a sequence would allow us to document changes introduced into indigenous societies of the Tigris area by the Middle Assyrian invasion, by the process of Middle Assyrian political collapse, by transformations associated with the "Dark Ages" and, again, by the changes introduced through Neo-Assyrian reconquest of the area.

The lower town also offers the opportunity to study the functioning of the residential segments of a Late Bronze Age and Iron Age city. In this respect, future work will concentrate on the excavation of private houses and the reconstruction of domestic economies. Principal research topics include: The shift from a small village to an urban center in early part of the Late Bronze Age; the relationship of the "local" Iron Age populations with the "foreign" Assyrian populations; and the nature, anatomy and functioning of the Late Bronze Age and Late Iron Age city. Indeed, a major emphasis of future work will be directed towards the study of early urbanism on the Mesopotamian periphery.

WORK CITED

- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT and M. ROSENBERG (1991) "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons" *Anatolica* 17: 175-240.
- DILLEMANN, L. (1962) *Haute Mesopotamie orientale et pays adjacents*. Paris: Geuthner.
- KESSLER, K. (1980) *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1 Jahrtausends v. Chr.* Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- LIVERANI, M. (1992) *Studies in the Annals of Ashurnasirpal II 2; Topographical Analysis*. Rome: Università di Roma.
- MATNEY, T. (1989) "Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe in the Diyarbakır Province" *Anatolica* 24.
- SEVİN, V. (1989) *Excavations at Üç tepe*, Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SEVİN, V. (1992) "1991 Yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü Kazıları" *Kazı Sonuçları Toplantısı* XIV; 175-191. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- STEIN, D. (1984) *Khabur Ware and Nuzi Ware: Their Origin, Relationship, and Significance*. Assur 4: 1. Malibu: Undena Publications.

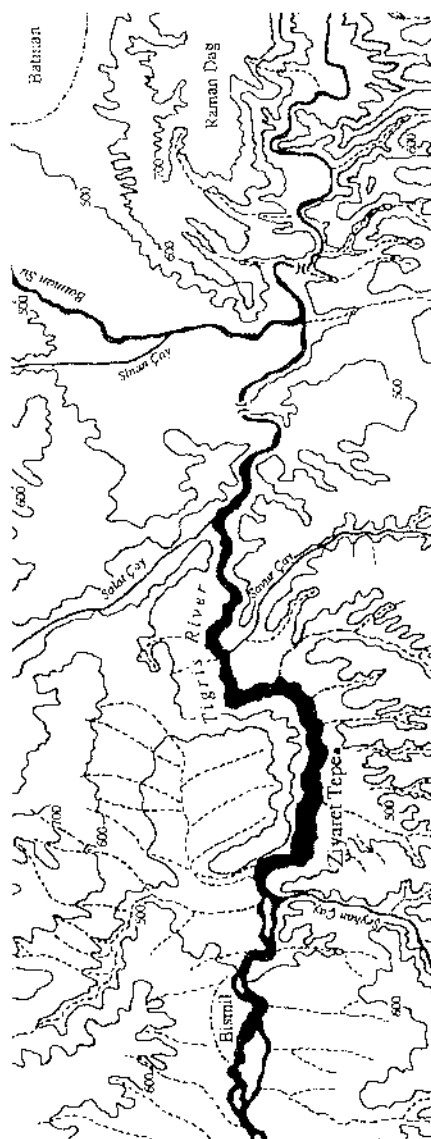
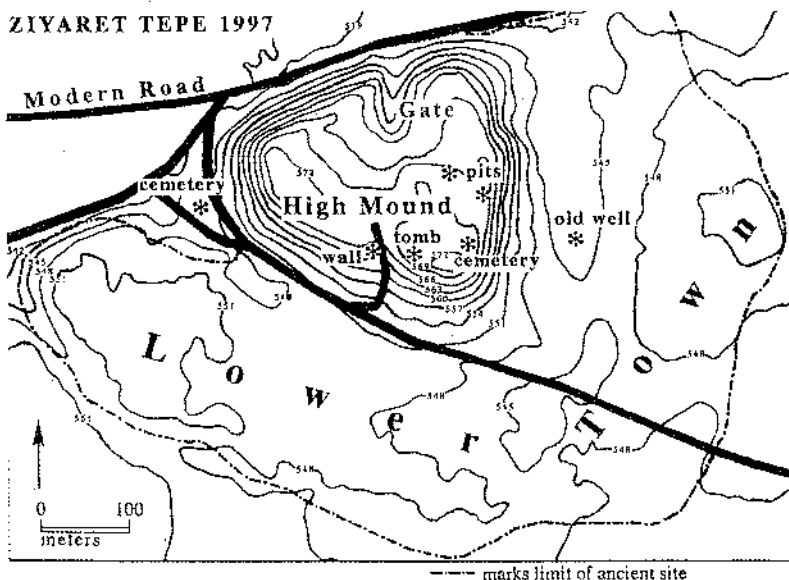

Figure 1 : Regional map showing location of Ziyaret Tepe in relation to the modern cities of Bismil and Batman.

Figure 2 : Topographic plan of Ziyaret Tepe.

Diagnostic Sherd Count - Edge of Mound

Direction	Band	Late	L.Iron	E.Iron	LBA	MBA	Preh
North	0-4m	1	--	1	7	2	--
North	4-8m	1	5	--	13	5	3
North	8-12m	1	10	2	14	13	--
North	12-16m	1	5	1	19	9	1
North	16-20m	1	4	3	15	--	--
North	20-24m	--	--	--	5	2	--
West	0-4m	3	4	--	13	11	3
West	4-8m	--	3	1	10	7	--
West	8-12m	1	6	--	5	7	2
West	12-16m	--	1	1	11	6	--
West	16-20m	--	4	--	11	3	--
West	20-24m	--	3	--	11	--	1
South	0-4m	5	5	--	11	9	--
South	4-8m	--	--	--	9	1	--
South	8-12m	3	1	--	13	5	--
South	12-16m	1	4	1	16	8	--
South	16-20m	1	2	--	12	13	--
South	20-24m	1	4	1	5	1	--
East	0-4m	5	7	--	10	7	--
East	4-8m	--	3	--	11	9	1
East	8-12m	2	1	--	13	4	--
East	12-16m	2	7	2	11	26	1
East	16-20m	3	5	2	17	25	--
East	20-24m	1	3	--	2	2	--

Late	=	Sasanian and Early Islamic
L.Iron	=	Late Assyrian and Local Late Iron Age
E. Iron	=	Local Early Iron Age
LBA	=	Middle Assyrian type (Late Bronze Age)
MBA	=	Red-Brown Wash ware, Khabur-like ware and Metallic Ware (Middle Bronze Age)
Preh	=	Late Neolithic or Early Chalcolithic

Figure 3 : Chart showing distribution of sherds of the high mound.

ZIYARET TEPE 1997

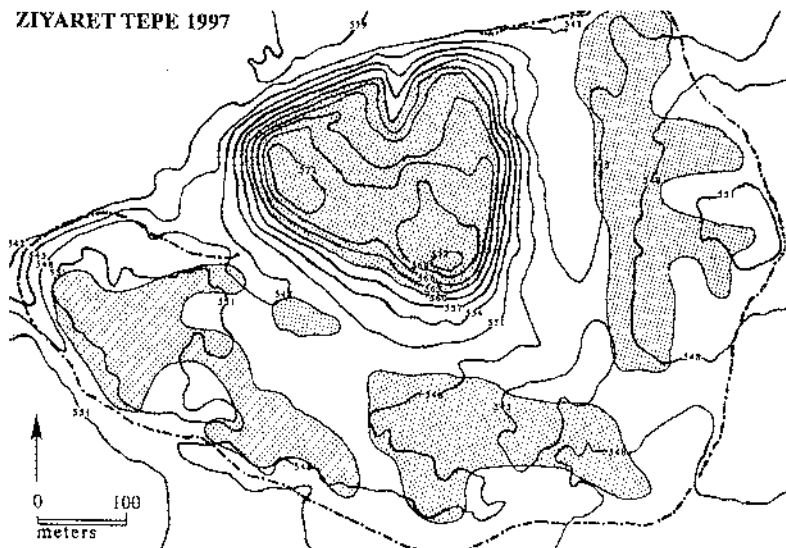

Figure 4 : Distribution of Middle Assyrian sherds at Ziyaret Tepe.

ZIYARET TEPE 1997

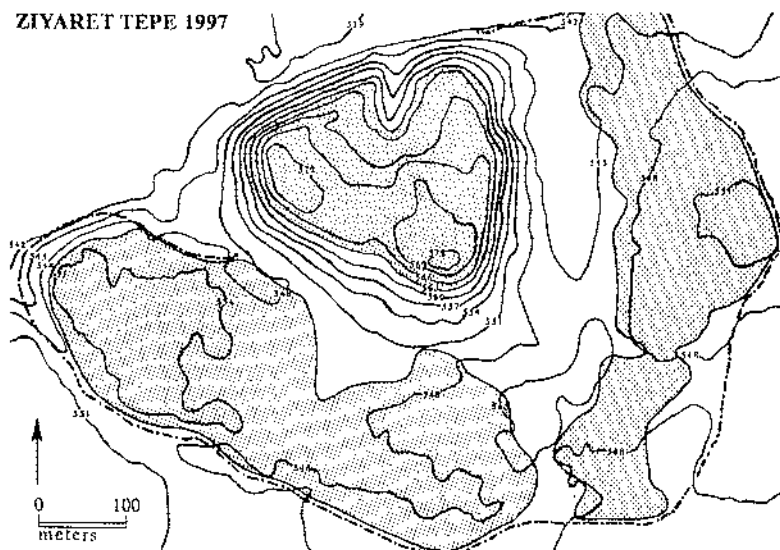
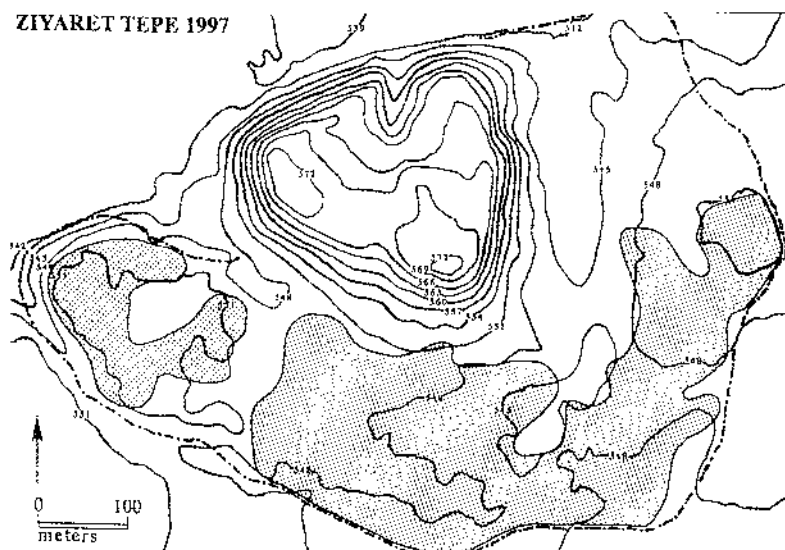

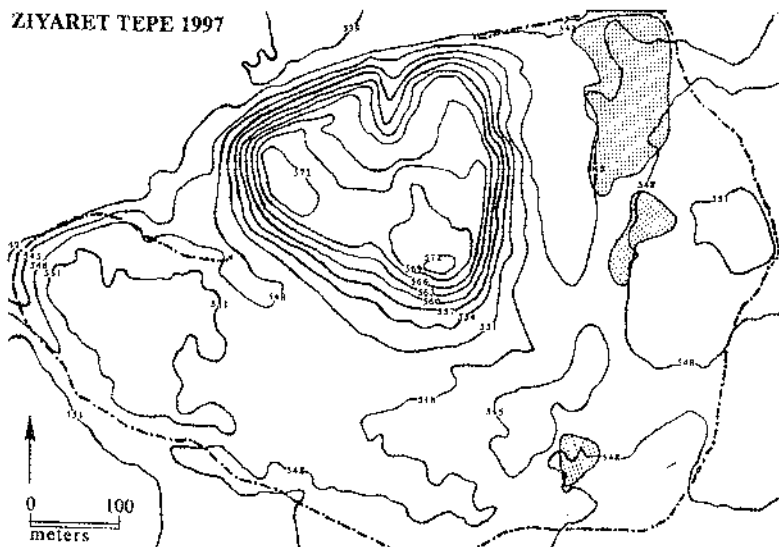
Figure 5 : Distribution of Neo-Assyrian sherds at Ziyaret Tepe.

ZIYARET TEPE 1997

Figure 6 : Distribution of Late Roman sherds at Ziyaret Tepe.

ZIYARET TEPE 1997

Figure 7 : Distribution of Early Islamic sherds at Ziyaret Tepe.

Date	Archaeological Period	Ceramic Types	Distribution & Occupational History
c. 6000-5000 BC(?)	Neolithic Period Chalcolithic Period	"late Neolithic/early Chalcolithic" forms	Initial settlement of site. Small village (?). Probably near NW corner of high mound.
c. 2000 BC	///////	"Early 2nd MBC" forms (Red-Brown Wash, Metallic, Khafur-like Wares)	Re-occupation of site. Extent of settlement did not exceed the area of the high mound. Small village (?)
c. 1600 BC c. 1300 BC	/////// Highs ?		
	Late Bronze Age	"Middle Assyrian" forms	Expansion of settlement to limits marked on distribution maps. High mound and lower town occupied. Small urban center .
c. 1200/ 1100 BC	Early Iron Age	"Local Early Iron" forms	Limited distribution of Early Local Iron Age pottery may mark a brief retrenchment of site. Village (?)
c. 900 BC	Late Iron Age	"Local Late Iron" & "Late Assyrian" forms	Reoccupation of site on a large scale. High mound and lower town occupied. Small urban center .
c. 600 BC			
c. AD 300	NO OCCUPATION ATTESTED	AT ZIYARET TEPE	
	Late Roman Period	Roman roof tiles, "late Roman" forms	Limited occupation in lower town only. Isolated farmsteads .
	Sasanian Period	"Sasanian" forms	Only a few scattered sherds of Sasanian type. Isolated farmsteads (?)
	Islamic Period	"early Islamic" forms	Limited occupation in lower town only. Isolated farmsteads (?)
c. AD 800	NO FURTHER OCCUPATION	AT ZIYARET TEPE	

Figure 8 : Chronological chart of occupation at Ziyaret Tepe.

1997 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması" konusunda yaptığımız çalışmanın onbirincisini, 7-20 Temmuz 1997 tarihleri arasında gerçekleştirdik¹. Bugüne değin saptadığımız 45'ten fazla baraj, gölet ve sulama kanalı, Doğu Anadolu'yu bir "Barajlar Bölgesi" durumuna getirmiştir (Harita: 1). 1997 yılında yapmış olduğumuz yüzey araştırmasının sınırları, Van Bölgesi'nden kuzeyde Kafkasya sınırlarına değin uzanmıştır² (Harita: 2). Saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanalları, özet halinde sunulmaktadır³.

YUKARI ESENPINAR BARAJI

Yukarı Esenpınar Barajı, Van'ın 45 km. kuzeyinde yer alan Esenpınar (Eski Noravanis) Köyü'nün 1.5 km. kuzeybatısında bulunmaktadır (Çizim: 1). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan baraj alanı, yaklaşık olarak 1-1.5 km² büyüklüğündedir. Barajda biriken sular, güneydeki yüksek tepelerden çıkarak kuzey yönüne doğru akan birçok kaynak ile yağmur ve sel sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Günümüzde baraj alanında yok denecek kadar az su bulunmaktadır. Kaynak ve sel sularının yüksek tepelerden taşımış olduğu kalın top-

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi Müdür Yardımcısı, 34459-İstanbul

- (1) 1997 yılında yapmış olduğumuz bu geniş kapsamlı araştırma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu'nun çok az maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça zor koşullar altında kesintisiz olarak sürdürdüğümüz bu araştırmaya gösterilen yakın ilgi ve yapılan maddi destek dolayısıyla her iki kurumun da yöneticilerine teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.
- (2) Araştırma ekibimiz, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Alpaslan Ceylan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Öğretim Üyesi Erkan Konyar, yüksek lisans öğrencisi Oğuz Yorgurtcuoğlu ve lisans öğrencisi İsmail Ayman'dan oluşmuştur.
- (3) Bakanlık temsilciliği görevini ise, Diyarbakır Müzesi araştırmacılarından Nevin Soyukaya yapmıştır.

rak tabakası hem göl alanının içini doldurmuş, hem de baraj duvarının üzerini kapatmıştır. Hatta toprak tabakasının duvarın dış kısmına da taşıdığı görülmektedir. Bu yüzden baraj duvarının üzeri semerdam bir görünüm kazanmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan baraj duvarı, gölün kuzeyinde iki tepe arasına yapılmıştır. Ortalama 90 m. uzunluğundaki baraj duvarının üzeri çok kalın bir toprak tabakası ile kaplı olduğu için, kaç metre genişliğinde olduğu kesin olarak belli olmamaktadır (Çizim: 2). Günümüzde 5 m. genişliğinde olan duvarın göl tarafındanki yüksekliği 60-90 cm., dış kısmının ise 1 m. kadar olduğu görülmektedir. Halk tarafından define bulmak için yapılan kaçak kazılarda ortaya çıkarılan ve kuzey yönüne doğru sürüklenen kabaca işlenmiş iri kalker taşlar, duvarda kullanılan taş türü hakkında bilgi vermektedir. Savaşın duvarın batı ucuna doğru yapıldığı sanılmaktadır. Günümüzde bile bu kesimden çok az da olsa, kuzeyde uzanan verimli topraklara su akıtılmaktadır. Savaktan kuzey yönüne doğru akıtılan sular, arazide geniş bir çukur açmıştır.

Kuzeyde, Van Gölü'ne kadar uzanan verimli topraklarda yapılan tarım ve sebze bahçelerinin su gereksinimlerini karşılamak amacıyla bir başka kanalın daha açıldığı görülmektedir. Kuzey yönüne doğru akıtılan suyun batısına açılan bir kanal ile su, kuzeybatı yönündeki tarım alanlarına da sevk edilmiştir. Toprak içine açılan kanal, yaklaşık olarak 100-150 yıldan beri kullanılmadığı için, içinin toprak ile dolu olduğu görülmektedir. Bu barajın da Aşağı Esenpınar ve Adır barajları gibi M.Ö. 7. yüzyılda yapılmış olduğunu, Adır Köyü içindeki Urartu Kalesi kanıtlamaktadır.

ARINDI GÖLETİ

Arındı Göleti, Van'ın 88 km. güneydoğusunda ve Arındı (eski Sel) Köyü'nün içinde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 2470 m. yüksekliğindeki gölet ve Sel Köyü, tipik bir yayla yerleşimi niteliğindedir (Çizim: 3). Yaklaşık olarak 125-130 m. çapında olan gölet, oval bir plan göstermektedir (Çizim: 4). Gölette biriktirilen sular, 1-1.5 km. güneyde yer alan yüksek tepelerden çıkan Yukarı Kaynak'tan toprak içine açılan bir kanal ile getirilmektedir. Göletin duvarı, dış yüzleri kabaca işlenmiş iri kalker taşlardan yapılmıştır. Göletin içinde biriken toprağın temizlenerek duvarın üzerine yığılması yüzünden, duvarın genişliği 7.5 m. ile 13 m. arasında bir değişkenlik göstermektedir. Elips bir plan gösteren duvar, daha yüksek olan göletin güney kısmı hariç, her üç yönünü kapatmaktadır. Duvar yüksekliği de, arazinin eğimine göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin duvarın savak kısmında yükseklik 2.80 m. iken bu yükseklik bazı yerlerde 1 m.ye kadar inmektedir. Göletin su akıtma savağı, batı kısımda yer almaktadır. Bozulan savak kısmı, halk tarafından yeniden onarılmıştır. Savaşın yalnızca göl tarafına bakan doğu kısmında, taşlar arasında birleştirici malzeme olarak çimento kullanılmıştır. Göletin diğer duvarlarının ise bozulmadan günümüze değin sağlam olarak kaldığı görülmektedir. Fazla büyük olmayan savak, 60x70 cm. ölçülerindedir. Arındı Göleti tıpkı ilk yapıldığı dönemlerde olduğu gibi günümüzde de geçirmiş olduğu küçük onarımlarla başarılı bir şekilde hala çalışmaktadır. Göletten batı yönüne doğru akıtılan sular, geniş bir alanda yapılan tarımın ve özellikle yonca ve otlakların su gereksinmesini karşılamaktadır.

Arındı Göleti'nin tarihlenmesine yardımcı olabilecek yakın çevrede herhangi bir kale kalıntısına rastlanılmamışsa da, halkın kaçak olarak kazdığı birçok Urartu mezarı bulunmaktadır. Zamanla tahrip olan oda mezarları, açık bir plan vermekten uzaktır. Ancak mezarlardan ele geçirilen ve büyük bir kısmı Van Müzesi'ne satılan mezar armağanlarının, genellikle M.Ö. 8. yüzyıla ait oldukları görülmektedir. Gölet savağının fazla büyük olmaması da, bunun erken döneme ait olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden Arındı Göleti'nin M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

TEPEGÖREN GÖLETİ

Tepegören Göleti aynı adı taşıyan Tepegören (eski Zeynis) Köyü'nün 5 km. kuzeydoğusunda, Aşağı Temtemi adlı mevkide bulunmaktadır (Çizim: 5). Van'ın 82 km. doğusunda bulunan Tepegören Göleti, Hoşap Bucağı'nın da 20 km. doğusunda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2245 m. yüksekliğindeki gölet, düz bir alanda bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan gölet fazla büyük değildir. Gölette biriktirilen sular, güneyde yükselen tepelerden çıkan kaynaklardan bir kanal aracılığıyla getirilmektedir. Ancak yüzlerce yıldan beri kanalın taşıdığı kalın toprak tabakası hem kanalın, hemde göletin içini doldurmuştur. Hatta kalın toprak tabakasının duvarların üzerini bile kapattığı görülmektedir. Çevrede en küçük bir bitki topluluğunun kalmaması, erozyonun şiddetini arttırmıştır. Çok uzun bir süreden beri kullanılmayan göletin içinde artık su bulunmamaktadır. Göletin duvarı, kuzey yüzüne yapılmıştır. Yanyana baston biçimli iki duvarın yapılmasıyla oluşan gölet duvarı sanki ortasından kesilmiş bir elmayı andırmaktadır (Çizim: 6). Ortalama 80 m. uzunluğunda olan duvarın mevcut genişliği 7.5 m. ise de gerçek genişliğinin 4-5 m. arasında değiştiği sanılmaktadır. Duvarın mevcut yüksekliği de, 1-1.5 m. arasında değişmektedir. Ancak duvarın ilk yapıldığı sıradaki gerçek yüksekliğinin, 2-2.5 m. arasında değiştiği sanılmaktadır. Göletin savağı, iki duvarın birleşim yerinin ortasında bulunmaktadır. Duvarlar gibi savağın da kalın bir toprak tabakası ile kapanması yüzünden, su akıtmak için birkaç kez kazı yapıldığı görülmektedir. Kazılan kısımlarda, duvarlarda dış yüzleri kabaca işlenmiş iri kalker taşların kullanıldığı görülmektedir. Ancak yöredeki yaşlı insanların anlattıklarına göre, göletin içinin kalın bir toprak tabakası ile dolması yüzünden son 200-250 yıldan beri gölet artık çalışmamaktaymış. Eskiden kuzey yönüne doğru akıtılan ve File Deresi adını alan sular, Yaramış Köyü'ne kadar uzanan topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktaymış.

Yakın çevrede göletin kesin olarak tarihlenmesine yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı bulunmamaktadır. Ancak kabaca da olsa gölet duvarının planı, Tendürek Dağı'nın kuzey eteklerinde yer alan ve M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Aşağı ve Yukarı Kom barajlarının planlarına benzemektedir. Aşağı ve Yukarı Kom barajlarının planı, at nalı veya yarım ay biçimindeki iki duvarın yanyana gelmesinden oluşmaktadır. Tepegören ve Bey göletlerinin planları ise baston biçimli iki duvarın yanyana gelmesinden oluşmaktadır. Bu yüzden biraz daha şematize edilerek yapılan Tepegören ve Bey göletlerinin M.Ö.7. yüzyılın sonlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

BEY KANALI

Bey Kanalı Van'ın yaklaşık olarak 90 km. ve Hoşap (Güzelsu) Bucığı'nın da 20 km. doğusunda yer almaktadır (Çizim: 7). Bölge halkı tarafından bu ünlü kanal Mir Kanalı olarak isimlendirilmektedir. Kanalin suyu, doğuda Topsakal (Paçan) Köyü yakınlarından gelen ve batı yönüne doğru hızla akan Cin Deresi'nden alınmaktadır. Doğudaki yüksek tepelerden çıkan kaynak sularının birleşmesinden oluşan Cin Deresi, batı yönüne doğru hızlı bir şekilde akarak, Hoşap Çayı ile birleşmektedir. Hoşap Çayı'nın en büyük su kaynağını oluşturan Cin Deresi, kalkerden oluşan arazide geniş ve ortalama 60-70 m. derinliğinde bir vadi açmıştır. Topsakal Köyü'nün yaklaşık olarak 14-15 km. batısında Cin Deresi'nin önü taşlarla kesilerek, suyun bir kısmı derenin güneyindeki vadinin yamacında açılan bir kanala verilmiştir. Suyun önünün bu şekilde taşlarla kesilerek bir kanala aktarılması, Balık Gölü Deresi'nden Ferhat Kanalı'na suyun aktarılması yöntemiyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu kanalın yapılmasının en büyük amacı, derin bir vadi içinden batı yönüne doğru akan Cin Deresi'nin sulayamadığı daha yükseklerde bulunan geniş topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktır. Bey Kanalı, yapısı konglemeradan oluşan kayalık kuzey eteklerinden geçirilmiştir. Kanalin geçirildiği arazinin elverişli olmayan çukur kısımlarına ise, diğer Urartu kanallarında olduğu gibi destek duvarları örülmüştür (Çizim: 8, 9). Destek duvarlarının yapımında kullanılan taşlar, yakın çevrede çok geniş bir alanda zengin olarak bulunan konglemera yataklarından elde edilmiştir. Duvarlarda kullanılan ve fazla büyük olmayan taşların dış yüzlerinin kabaca düzeltildikleri görülmektedir. Genellikle destek duvarları, kayalık kesimlerden geçirilen kuzey kısımlarına yapılmıştır. Ancak yüksek tepelerden yağmur ve sel sularının kuzey yönüne doğru sürükleyerek getirdiği toprak tabakası ve taş yığınları, hem kanalın içini doldurmuş hem de destek duvarlarının yıkılmasına neden olmuştur. Genellikle birkaç sıra taş dizisinden oluşan destek duvarlarının mevcut yüksekliği ortalama 1-1.5 m. arasında değişmektedir. Ortaçağ veya Osmanlı Devleti döneminde onarım gördüğü anlaşılan ve bu yüzden de daha az yıkılan destek duvarlarından bir bölümünün yüksekliği ise, 5.5 m. kadardır (Çizim: 10). Bu duvarda kullanılan taşlar fazla büyük olmadığı gibi, duvarın eğimi de fazla değildir. Bunlardan da önemlisi duvarın yapımında kullanılan irili-ufaklı taşların çok düzensiz olarak örüldükleri görülmektedir. Urartu destek duvarlarıyla çelişki oluşturacak işçilik ve teknikte yapılan bu duvarda, taşlar arasında birleştirici malzeme olarak Horasan harcının kullanıldığı da gözlenmektedir.

Bey Kanalı'nın bazı bölümleri kayalık içine oyularak açılmışsa da, konglemeradan oluşan kanal duvarının kuzey kısımları yıkılmıştır. Ancak yüzlerce yıldan beri su sevkeden kayalığın kenarlarına oyularak açılan kanalın ve suyun bırakmış olduğu izler, oldukça belirgin olarak görülmektedir. Kayalık içine oyularak açılan kanal ortalama 60-70 cm. derinliğinde ve 70-80 cm. genişliğindedir. Oysa birkaç kilometre batıda, Cin Deresi ve vadi tabanından oldukça yüksekte toprak içine açılan kanalın 1 m. derinliğinde ve 3 m. genişliğinde olduğu görülmektedir (Çizim: 11). Yaklaşık olarak 15-16 km. uzunluğunda olduğu sanılan Bey Kanalı, Hoşap Kalesi'nin kuş uçuşu 8-9 km. doğusunda çok geniş bir alana yayılan ve Cin Deresi'nin sulayamadığı Kevezen Düzluğu'nda

yapılan tarımın su gereksinimini karşılamaktadır. Bey Kanalı'ndan getirilen sular, düz ve oldukça geniş bir alana yayılan Kevezen Düzlüğü'ndeki verimli topraklarda yapılan tarıma hayat vermektedir. Kanalin getirdiği sular Hoşap Kalesi'nin 5.5-6 km. doğusunda yer alan Bey Göleti'nde biriktirilip dinlendirildikten sonra tarım alanlarının sulanmasında kullanılmaktadır. Kanaldan getirilen suyun bir gölette dinlendirildikten sonra tarım alanlarında kullanılması yöntemi, diğer Urartu sulama yapılarındaki sistemin benzerini oluşturmaktadır. Bey Kanalı son 200-250 yıldan beri çalışmamasına karşın, akan bir dere-den alınan suyun 45-50 m. yüksekliklere çıkarılarak, tarım alanlarının sulanması için bir gölette biriktirilmesinin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 16 km. uzunluğundaki Bey Kanalı, Ferhat ve Mennua kanallarından sonra şimdilik Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki üçüncü uzun kanalı oluşturmaktadır. Yakın çevrede kanalın ve göletin tarihlenmesine yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntıya şimdilik rastlanılmamıştır. Ancak kanal sularının biriktirildiği Bey Göleti'nin M.Ö.7. yüzyılın sonuna tarihlenen Tepegören Göleti'nin planına benzemesinden dolayı, Bey Kanalı ve Göleti'nin de M.Ö.7. yüzyılın sonlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

BEY GÖLETİ

Hoşap Bucağı'nın 5.5-6 km. doğusunda yer alan Bey Göleti, bölge halkı tarafından yöresel deyimle Mir Göleti olarak isimlendirilmektedir. Deniz seviyesinden 2000 m. yüksekliğindeki Bey Göleti düz bir alanda bulunmaktadır. Gölette biriktirilen sular, Cin Deresi'nden alınan ve yaklaşık olarak 16 km. uzunluğundaki Bey Kanalı'ndan getirilmektedir. Fazla büyük olmayan gölet, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Bey Kanalı'nın taşımış olduğu kalın toprak tabakası göletin içini doldurduğu gibi, duvarların da üzerini kapatmıştır. Çok uzun süreden beri su bulunmayan gölet, tarla olarak kullanılmaktadır.

Göletin duvarı batı kısımda yer almaktadır. Tıpkı Tepegören Göleti'nin duvarı gibi, Bey Göleti'nin duvarı da yanyana baston biçimli iki duvarın yapımından oluşmuştur (Çizim: 12). Tepegören Göleti'nden biraz daha küçük olan Bey Göleti'nin duvar uzunluğu 68 m. ve genişliği de ortalama 8.5 m. dir. Ancak üzeri toprak ile kaplı olan duvarın gerçek genişliğinin 4-5 m. arasında değiştiği sanılmaktadır. Duvarların toprak seviyesinden mevcut yüksekliği 1 m. kadersa da ilk yapıldığı sıradaki yüksekliğinin 2 m. kadar olduğu anlaşılmaktadır. Göletin savağı, iki duvarın birleşme yerinin ortasında bulunmaktadır. Duvarlar gibi savağın da üzeri kalın bir toprak tabakasıyla kaplanmışsa da, su akıtmak için birkaç kez kazı yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazılan kısımlarda, duvarlarda dış yüzleri kabaca işlenmiş iri kalker taşlarının kullanılmış olduğu görülmektedir. Batı yönüne doğru akıtılan sular, arazide fazla derin ve geniş olmayan bir çukur açmıştır. Tıpkı Bey Kanalı gibi Bey Göleti'de son 200-250 yıldan beri çalışmamaktadır. Bey Kanalı'nın çevresinde, oldukça geniş bir alana yayılan topraklarda yapılan tarıma hayat verdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde bile Hoşap bölgesinin en verimli toprakları bu kesimde yer almaktadır. Yakın çevrede tarihlemeye yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı yoksa da, Tepegören Göleti'nin plan yönünden benzerini oluşturan Bey Göleti'nin de M.Ö.7. yüzyılın sonlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

ÇİRİŞGÖL BARAJI

Çirişgöl Barajı, Van'ın 115 km. kuzeyinde, Erciş ilçesinin ise 30-35 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Volkanik Aladağ (3225 m.) ve Tendürek Dağları'nın (3315) güney etekleri uzantısında yer alan Çirişgöl Barajı'nın deniz seviyesinden yüksekliği 2530 m.dir (Çizim: 13). Çirişgöl Barajı, Karataş ve Rusa Barajı'ndan (Keşişgöl) sonra, Doğu Anadolu Bölgesi'nde şimdilik üçüncü yüksek rakımlı barajı oluşturmaktadır. Yüksek dağların zirvesinde bir çöküntü alanı içinde bulunan Çirişgöl (Sarıgöl), kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Gölde biriken sular, kar, yağmur ve kaynak sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Göle su taşıyan kaynakların en güçlüsü, güneydoğudan gelen Şeker Bulak'tır. Yağmur, sel ve kaynak sularının yüzlerce yıldan beri göle doğru taşımış olduğu kalın toprak tabakası gölün içini doldurmuşsa da, gölde biriken suyun 2-3 km².lik bir alana yayıldığı görülmektedir. Barajın duvarı, gölün güneybatısında andezitten oluşan kayalık iki boğaz arasına yapılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda yapılan baraj duvarının uzunluğu 190 m., genişliği 2.5 m. ve yüksekliği de ortalama 3-5 m. arasında değişmektedir (Çizim: 14) ⁴. Baraj bu haliyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde bugüne değin bulunan Urartu barajlarının en uzun duvarlı olanını oluşturmaktadır. Baraj duvarlarında kullanılan kabaca işlenmiş iri andezit taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Baraj duvarının orta kısmının çeşitli nedenlerden dolayı yıkıldığı ve bu yüzden Ortaçağ veya Osmanlı Devleti döneminde çok büyük bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Duvarın ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı yıkıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Onarımın yalnızca yıkılan duvarın orta kısmına doğru yapıldığı görülmektedir. Duvarın kuzey ve güney bölümleri ise, herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze değin özgün biçimini korumuştur. Onarılan kısımlarda, taşların arasına birleştirici malzeme olarak Horasan harcı kullanılmıştır. Horasan harcı ile yapılan duvarın orta kısmının genişliği 5-7 m. arasında değişmektedir. Yapılan bu onarım sırasında savak kısmı da çok büyük bir değişikliğe uğramıştır. Özenle işlenmiş andezit taşlardan yapılan ve taşlar arasında Horasan harcı kullanılan savak kısmının genişliği 1.5 m. dir. Ancak yapılan duvarın orta kısmının daha sonraki dönemlerde tekrar yıkıldığı görülmektedir. Batı yönüne doğru yıkılan duvar taşlarının büyük bir kısmı, aşağılara kadar sürüklenmiştir. Ortaçağ'da onarımda kullanılan taşların daha küçük oldukları görülmektedir. Oysa duvarın kuzey ve güney bölümlerinde 2.5 m. genişliğindeki özgün Urartu duvarında kullanılan taşlar çok daha büyüktür.

Baraj duvarından batı yönüne doğru akan ve günümüzde Han Dere adını alan sular, yapısı andezitten oluşan kayalık alanda derin ve geniş bir vadi açmıştır. Kayalık vadiden akan baraj sularının çok büyük bir kısmı, aşağıda Pay Köyü'nün 1 km. kadar doğusunda Deliçay Suyu ile birleşmektedir. Yani bu sudan yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Deliçay'dan alınan ve batı yönüne doğru devam eden bir kanal, Erciş'in kuzeyine uzayan toprakları sulamaktadır. Ancak toprak içine açılan kanalın günümüzde tümüyle toprakla dolduğu ve eski işlevini kaybettiği görülmektedir. Baraj suyunun önemli bir bölümü ise, duva-

(4) Baraj ve kanalın planını büyük bir başarı ile çizen Okutman Erkan Konyar'a teşekkür ederim.

rın 600 m. batısından itibaren, derin vadiye girmeden önce, vadinin güney eteğinden açılan bir kanal ile batı yönüne doğru uzayan verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinimini karşılamak için kullanılmıştır. Kanal, kayalık arazinin kuzey eteğinden geçirilmiştir, ancak arazinin elverişli olmayan alçak yerlerine, yani kuzey kısımlarına destek duvarları örülmüştür. Üst kısımları yıkılan destek duvarlarının mevcut yüksekliğinin yer yer 1-1.5 m.ye kadar varlığını koruduğu görülmektedir. Çok uzun bir süreden beri çalışmayan kanalın içi toprakla dolmuştur. Şu anda kanalın genişliği ortalama 1 m., derinliği ise 60-80 cm. arasında değişmektedir (Çizim: 15). İlk yapıldığı sırada kanalın genişliğinin 1.5-2 m., derinliğinin ise 1.5 m. kadar olduğu sanılmaktadır. Daha aşağılarda, yani batıda arazinin düz ve alçak olduğu kısımlarda ise, suyun aynı seviyede akıtılabilmesini sağlamak amacıyla karşılıklı olarak kanal duvarlarının yapıldığı ve daha çok yükseltildiği görülmektedir. Ortalama olarak 1-1.5 m. yüksekliğinde yapılan kanal duvarlarının üzerinin kalın bir toprak tabakası ile kaplı olması yüzünden, hangi tür taşın kullanıldığı görülmemektedir (Çizim: 16). Ancak duvarın yıkılan kısımlarında kullanılan, dış yüzleri kabaca işlenmiş iri andezit taşlar, kanal duvarlarında kullanılan taş türü hakkında bilgi vermektedir. Arazinin alçak olan kısımlarında karşılıklı olarak yapılan yüksek duvarlı bir kanalın benzerine, şimdiye değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanılmamıştır. Çok gelişmiş bir su mühendisliği bilgisinin ürünü olan bu tür kanallar, günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nde betondan yapılan ve 1-1.5 m. yüksekliğindeki ayaklar üzerinden geçirilen kanalların tasarım yönünden ilk örneklerini oluşturduğu için, çok büyük bir önem taşımaktadır.

Aşağı Göze Köyü'nün kuzeydoğusuna kadar devam eden kanalın yaklaşık olarak 6-7 km. uzunluğunda olduğu anlaşılmaktadır. Kanaldan gelen ve büyük bir hızla akan sular, Aşağı Göze Köyü'nün 4.5 km. kuzeydoğusunda yapılan bir gölette biriktirilip dinlendirildikten sonra, tarım alanlarına dağıtılmaktadır. Bölge halkı tarafından Çirişgöl Göleti olarak adlandırılan göletin biçimi konusunda bir fikre sahip değiliz. Yüzlerce yıldan beri kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini ve duvarlarının üzerini tümüyle kapattığından, günümüzde eski duvar kalıntılarından en küçük bir iz bile görülmemektedir. Bu yüzden Çirişgöl Göleti'nin çevresi ve içi çok uzun bir süreden beri tarla olarak kullanılmaktadır. Yalnızca gölete su getiren kanalın izi belirgin olarak görülmektedir. Kanalın taşıdığı ve gölette biriktirilen suların batıya ve kuzeybatıya doğru alçalan ve sulanmasına başka türlü olanak olmayan verimli topraklarda yapılan tarıma hayat verdiği anlaşılmaktadır.

Kanal ve üzeri kalın bir toprak tabakası ile kapanan Çirişgöl Göleti'ne en yakın arkeolojik kalıntı, 3-4 km. kuzeybatıda yer alan Akhasan Kalesi'dir. Akhasan Kalesi, Erciş ilçesinin de 16-17 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Kalenin batı ve kuzeyi, Deliçay Suyu tarafından derin bir şekilde oyulduğu için, bir uçurum halini almıştır. Fazla büyük olmayan kalenin doğu ve güney sur duvarlarının ancak temelleri, 1-2 sıra taş halinde günümüze değin varlığını koruyabilmıştır. Kale duvarlarının Ortaçağ'dan günümüze değin aşırı bir şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Bu yüzden kale belirli bir plan vermekten uzaktır. Kale duvarlarında kullanılan kabaca işlenmiş iri andezit taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Ayrıca Tırmıklı Köyü'nün kuzeyi ile kalenin güney eteklerinde yer alan Urartu mezarlarının da

halk tarafından soyulduğu görülmektedir. Kaçak olarak kazılan ve içlerine toprak dolan oda mezarlar, açık bir plan vermekten uzaktır. Artswapert (Tırmıklı) Kilisesi içinde bulunan çivi yazılı stelden de öğrenildiği gibi, Kral Menua Dönemi'nde yapılan kale, gölet ve kanalın güvenliğini sağlayan, bakım ve onarım işlerini düzenleyen tipik bir koruma kalesi niteliğindedir.

Baraj, kanal ve göletin tarihlenmesine yardımcı olacak ikinci önemli buluntu, arkeoloji literatürüne Artswapert-Agasof (bugünkü Tırmıklı) steli olarak geçen yazıttır. Artswapert Kilisesi'nin nişinde bulunan ve daha önce yayınlanan bazalt stelin, bugün nerede olduğu kesin olarak belli değildir. Kral Menua (M.Ö.810-786) Dönemi'ne ait olan stelin her iki yüzünde de çivi yazısı bulunmaktadır. Ortaçağ'da stelin kilisenin yapımında kullanılmak üzere taşındığı anlaşılmaktadır. Tırmıklı Köyü'nün 1 km. kadar güneyinde bulunan Artswapert Kilisesi, ne yazık ki defineciler tarafından aşırı bir şekilde tahrip edilmiştir. Barajın ve kanalın hangi kral tarafından yaptırıldığını gösteren bu çivi yazılı stel, sulama tesislerinin kesin olarak tarihlendirilmesi konusunda çok büyük bir önem taşımaktadır⁵.

Çirişgöl Barajı, Göleti ve Kanalı'nın Eskiçağ'da olduğu gibi, Ortaçağ'da da öneminden hiçbirşey kaybetmeden çalıştığı ve çevresindeki tarım alanlarına hayat verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin eserini 1340 yılında yazan İranlı tarihçi ve coğrafyacı Hamdullah el Mustavfi Kazvini, Erciş bölgesinde yapılan tarımın verimliliğini ve çeşitliliğini büyük bir övgüyle anlatmıştır⁶.

KATIRLI GÖLETİ

Katırlı Göleti Iğdır'ın 59. km. güneybatısında yer almaktadır (Çizim: 17). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan gölet, 2-3 km² 'lik bir alana yayılmaktadır. Günümüzde gölette çok az su bulunmaktadır. Katırlı Göleti'nde biriktirilen sular, yüksek tepelerden akan yağmur ve sel sularının yanı sıra, güneyden kuzey yönüne doğru akan Aslanlı Köyü ve Yassı Bulak sularının birleşmesiyle oluşan dere sularından alınan bir kanaldan oluşmaktadır. Gölete su taşıyan kanalın uzunluğu 2-3 km.yi bulmaktadır. Kanaldan gölete getirilen sular, ilkbahar mevsiminde daha çok olmaktadır. Katırlı Göleti'nin doğusunu çevreleyen duvar, 1984 yılında Ağrı Köy Hizmetleri Müdürlüğü tarafından yeniden yapılmıştır. Bu yüzden eski duvardan günümüze herhangi bir kalıntı kalmamıştır. Göletten kuzeydoğu yönüne doğru bir kanal ile akıtılan sular, çevrede bulunan tarla ve sebze bahçelerinin su ihtiyacını karşılamaktadır. Katırlı Göleti'ne en yakın arkeolojik kalıntı, 2-2.5 km. güneyde yer alan Aşikhüseyin Göleti ve kaleleridir. Bu yüzden Aşağı ve Yukarı Aşikhüseyin kaleleri ve göleti gibi, Katırlı Göleti'nin de M.Ö. 7. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

(5) F. W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, Archiv für Orientforschung, Graz 1955-57, No: 33.; G. A. Melikisvili, *Urarskie Klioobraznye Nadpisi*, Moskova 1960, No. 58.

(6) Hamdullah el Mustavfi Kazvini, *Nüzhel ül Kulüb*, (Çev. G. Le Strange) Leiden 1915, 100-102

ABBASGÖL BARAJI VE KANALI

1996 yılında yapmış olduğumuz yüzey araştırmasında, Abbasgöl Barajı ve yakın çevresinde yer alan arkeolojik kalıntılar tam olarak incelenememişti. Bu yüzden 1997 yılı yüzey araştırmasında hem Abbasgöl Barajı, hem de yakın çevrede bulunan mezar ve kaleler daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Deniz seviyesinden 2000 m. yüksekliğindeki Abbasgöl Barajı, Iğdır'ın 58 km. güneybatısında yer almaktadır. Baraja adını veren Abbasgöl Köyü'nün de 2 km. kuzeyinde bulunan göl alanı, 4-5 km².lik bir alana yayılmaktadır. Barajın batısı dışında, üç tarafı yüksek dağlarla çevrelenmektedir (Çizim: 18). Özellikle barajın doğu ve güneydoğusunda Kabak Tepe, Göl Tepe ve Abbas Tepe gibi dağların yüksekliği 2300-2700 m. arasında değişmektedir. Abbasgöl'de biriken sular, yüksek ve dik tepelerden gelen kar, yağmur ve birçok kaynak suyunun birleşmesinden oluşmaktadır. Yüksek ve dik tepelerden göl alanına yağmur ve sel sularının taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göl alanının içini doldurmuştur. Bu yüzden fazla derin olmayan göl, otlak ve çalılıklarla kaplıdır. Baraj duvarı, suların boşalma ağızı olan batı kısmını kapatmaktadır. Ancak eski duvar yıkıldığından, 1966 yılında Ağrı Devlet Su İşleri tarafından yeni bir duvar yapılmıştır. Oysa eski duvarın 1945 yılına değin bozulmadan varlığını koruduğunu, bölgede araştırma yapan coğrafyacıların yazdıklarından öğrenmekteyiz. Tıpkı eski duvar gibi yeni yapılan duvar da, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilen taşlarla yapılmıştır. Yeni yapılan duvar yaklaşık olarak 300 m. uzunluğunda, 3 m. genişliğinde ve ortalama 3-8 m. arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir. Ne yazık ki yeni duvarın yapımı sırasında, eski duvar tümüyle tahrip edilmiştir. Bu yüzden eski duvarın biçimi, genişliği ve yüksekliği hakkında en küçük bir bilgiye sahip değiliz. Yakın çevrede yer alan baraj koruma kalelerine göre, Abbasgöl Barajı'nın M.Ö. 7. yüzyılda inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Barajın kuzey yönüne doğru hem küçük bir dere, hem de bir kanal ile akıtılan sular, çok geniş bir alanda yapılan tarımın su gereksinimini karşılamaktadır. Karakoyun Deresi adını alan derenin suları, yapısı andezitten oluşan arazide fazla derin ve geniş olmayan bir vadi açmıştır. Çevrede fazla su kaynağının olmadığını göz önüne alacak olursak, Abbasgöl Barajı'ndan akıtılan suların tarım alanları için çok büyük bir değer taşıdığı kolayca anlaşılır. Bu yüzden Karakoyun Deresi'nin sulayamadığı arazinin doğu ve kuzeydoğu bölümleri için de, bir kanalın açıldığı görülmektedir. Andezitten oluşan kayalığın batı ve kuzeybatı eteklerinden geçirilen kanal, 1-1.5 m. genişliğindedir. Halk tarafından Abbasgöl Kanalı olarak adlandırılan kanalın açık olan kısmı, iri andezit taşlardan oluşan bir duvar ile kapatılmıştır. Ancak yüzlerce yıldan beri kanalın taşımış olduğu kalın toprak tabakası hem kanalın içini doldurmuş hem de duvarların üzerini kapatmıştır. Buna karşın çok küçük bakım ve onarımlarla Abbasgöl Kanalı günümüzde bile başarılı bir şekilde çalışmaktadır.

Abbasgöl Barajı'nın 3 km. kuzeyinde, köye giden yol ile Karakoyun Deresi arasında bulunan kale kalıntısı, halk tarafından Papaz Kale'si olarak adlandırılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan andezitten oluşan ve fazla yüksek olmayan bir kayalık üzerine kurulan kale, fazla büyük değildir. Kalenin batı tarafı, Karakoyun Deresi'nin andezitten oluşan araziye aşındırması yüzün-

den daha diktir. Ancak buradaki duvar kalıntıları tahrip olmuştur. Kalenin doğu duvarları belirgin olarak görülmektedir. Kale duvarlarında kullanılan kabaca işlenmiş andezit taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Bu küçük kalenin, barajı korumak için kurulmuş, karakol niteliğinde bir kale olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kale duvarlarında kullanılan taşların işleniş biçimi, gerekse topladığımız keramik parçaları, kalenin M.Ö. 7. yüzyılda kurulduğunu göstermektedir.

Papaz Kalesi'nin ve yolun hemen doğusunda ise, bir başka kale kalıntısı bulunmaktadır. Abbasgöl Kanalı'nın da hemen doğusunda yer alan kale, halk tarafından Yürek Kalesi olarak isimlendirilmektedir. Bu kalenin de batısındaki teras duvarları, 2-3 sıra taş halinde bozulmadan günümüze değin varlığını korumuştur. Dış yüzleri kabaca işlenmiş iri andezit taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. İlginçtir ki kalenin batı duvarları dışında, başka duvarlardan en küçük bir iz bile kalmamıştır. Bu kalenin de tıpkı Papaz Kalesi gibi M.Ö. 7. yüzyılda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

DARBOĞAZ BARAJI

Darboğaz Barajı, Kars'ın 78 km. kuzeydoğusunda ve Çıldır Gölü'nün de doğusunda yer almaktadır. Baraja en yakın yerleşme merkezi, Çıldır Gölü'nün (1959 m.) doğu kıyısında bulunan Akçakale'dir. Akçakale Bucağı'nın 7-8 km. kuzeydoğusunda ve Çıldır'a giden karayolunun doğusundaki yüksek tepelerin üzerinde bulunan barajın deniz seviyesinden yüksekliği, 2080 m. dir (Çizim: 19). Darboğaz Barajı, Urartu Krallığı'nın yayıldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan barajların şimdilik en kuzeyde olanını oluşturmaktadır.

Barajda biriken sular, çevredeki yüksek tepelerden gelen kar ve yağmur suları ile kaynak sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Bu suların başında, doğuda Ermenistan sınırı yakınında yükselen Gök Dağları'ndan çıkan ve birçok kaynağın bileşmesiyle oluşan Uzun Dere gelmektedir. Uzun Dere'den bir kanal ile alınarak getirilen sular, barajda biriktirilen suların en büyük kaynağını oluşturmaktadır. Yağmur ve sel suları ile kanal sularının getirmiş olduğu kalın toprak tabakası barajın ve kanalın içini doldurduğundan, kanalın izi bile görülmemektedir. Yaklaşık olarak 4-5 km² büyüklüğünde bir alana yayılan baraj alanının içi, çok kalın bir toprak tabakası ile dolmuştur. Bu yüzden baraj alanı 100-120 yıldan beri tarla olarak kullanılmaktadır.

Baraj duvarı, göl alanının batısında dar bir vadi içinde yapıldığından, bu vadiye Darboğaz adı verilmiştir. Kayalıktan oluşan vadiye kuzey-güney doğrultusunda yapılan baraj duvarlarının uzunluğu 186 m. genişliği ise 2.5 m. dir (Çizim: 20). Baraj duvarlarının yüksekliği ise ortalama 2-3 m. arasında değişmektedir. Baraj duvarının ilk yapıldığı sıradaki yüksekliğinin 4 m. kadar olduğu sanılmaktadır. Baraj duvarı bu uzunluğu ile Çirışgöl Barajı duvarından sonra bugüne değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Urartu baraj duvarlarının ikinci uzun örneğini oluşturmaktadır. Duvarın doğu ve batı yüzünde, yani dış ve iç kesimlerinde taş ve topraktan oluşan ve ortalama 6-8 m. genişliğinde olan birer destek duvarının daha yapıldığı görülmüştür. Baraj duvarının her iki tarafında sağlamlık kazandırmak için yapılan bu dolgunun, oldukça özenli

ve sağlam olarak yapıldığı gözlemlenmektedir. Öyle ki özellikle duvarın batı, yani dış kısmındaki destek duvarının eğimi, sanki günümüzde yapılan modern baraj duvarlarının iç ve dış kısmına yapılan destek duvarlarının eğimi ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Baraj duvarı bu görünümü ile Urartu baraj duvarlarının çok gelişmiş bir örneğini yansıtmaktadır. Bu teknikle yapılan baraj duvarlarının benzerine ise şimdiye değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde saptanan baraj duvarlarında rastlanılmamıştır.

Baraj duvarının güney ucu çok az olarak tahrip olmuşsa da, diğer kısımları yıkılmadan günümüze değin çok iyi korunmuştur. Yalnızca duvarın orta kısmından geçirilen bir köy yolu, baraj duvarının temellerine varıncaya değin tahrip olmasına yol açmıştır. 10,5 m. genişliğinde açılan bu yol, son 30-40 yıldan beri artık kullanılmamaktadır. Yıkılan bu kesimde baraj duvarının mevcut yüksekliğinin 3,5 m. olduğu görülmektedir. Baraj duvarındaki savak yeri görülmemektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, baraj duvarının ortasında bulunan savak, yol için yıkılan duvarla birlikte tümüyle tahrip edilmiştir. Tahrip edilen duvarların taşları, batı yönüne değin sürüklenmiştir. Baraj duvarlarının yapımında kullanılan irili ufaklıklı andezit taşlar, yakın çevrede çok geniş bir alana yayılan zengin andezit yataklarından elde edilmiştir. Duvarlarda kullanılan taşların dış yüzlerinin özenle düzeltilerek kare ve özellikle dikdörtgen biçimli taşlardan oluştuğu görülmektedir. Baraj duvarında kullanılan taşların işleniş biçimi ile 400 m. güneybatıda yer alan Senger Kalesi duvarlarında kullanılan taşların işleniş biçimleri büyük bir benzerlik göstermektedir. Baraj duvarlarının iç ve dış kısmı ile temellerinde daha büyük taşlar kullanılmışsa da, duvarların üst ve orta kısımlarında nispeten daha küçük taşlar kullanılmıştır. Duvar örgüsünün en iyi görüldüğü kısım ise, duvarın kuzey bölümüdür. Bölgede meydana geldiği sanılan depremler sonucunda arazinin kayması yüzünden duvarlar eğilmişse de, duvar örgüsü ve hatta duvarların üst kısımları bozulmadan günümüze değin varlığını korumuştur. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak kullanılan küçük taş, çakıl ve kil duvarlara çok büyük bir sağlamlık kazandırdığından, günümüze değin yıkılmadan kalmasını sağlamıştır.

Barajdan batı yönüne doğru akıtılan sular, yapısı andezitten oluşan arazide derin ve geniş bir vadi açmıştır. Barajdan akıtılan suların, Çıldır Gölü'ne kadar eğimli olarak alçalan arazide ekilen sebze ve meyve bahçelerinin su gereksinimini karşıladığı anlaşılmaktadır. Yayvan tepelerde yapay teraslar halinde düzenlenen üzüm bağlarının yerleri hala belirgin olarak görülmektedir. Eskiden var olan üzüm bağları ve elde edilen şaraplar günümüzde sadece bölge halkının öykü ve söylencelerinde yaşamaktadır. Baraja en yakın arkeolojik kalıntı, 400 m. kadar güneybatıda halk tarafından Senger Kalesi olarak isimlendirilen ören yeridir. Kale, deniz seviyesinden 2136 m. yüksekliğinde yakın çevrenin en yüksek engebelerini oluşturan Senger Tepe üzerinde bulunmaktadır. Andezitten oluşan kayalık tepenin batı ve güneybatısı Çıldır Gölü'ne doğru dik bir şekilde alçalmaktadır. Kaleyi doğusundaki tepelerden ayırmak için, kuzey-güney doğrultusunda geniş ve derin bir hendek açılmıştır. Günümüzde bu hendeğin içinin çok kalın bir taş ve toprak tabakası ile kaplı olduğu görülmektedir. Kayalıklara oyularak açılan doğu hendeği, Urartu Krallığı'nın başkenti Van Kalesi (Tuşpa) kayalığının zirvesindeki akrapolü ayırmak için

doğusuna açılan hendek ile Kral II. Sarduri tarafından yaptırılan Çavuştepe (Sardurihinili) Kalesi'nin doğu ve batı uçlarında da görülmektedir. Kale bu durumu ile Çıldır Gölü ve batı eteğinden geçen yola egemen çok stratejik bir konumda bulunmaktadır. Böylece kalenin barajı koruyan ve çevrede yapılan tarımdan elde edilen ürünlerin depolandığı çok önemli bir askeri ve ekonomik amaçlı yönetim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Fazla büyük olmayan ve kabaca oval bir plan gösteren kale duvarları, aşırı bir şekilde tahrip olmuştur. Kalenin Ortaçağ veya Osmanlı Devleti döneminde de kullanıldığını, taşlar arasında birleştirici malzeme olarak kullanılan Horasan harcı göstermektedir. Kalenin birkaç sıra taş dizisinden oluşan doğu duvarları belirgin olarak görülmektedir. Kale duvarlarında kullanılan taşlar, Darboğaz Barajı duvarlarında kullanılan taşların işleniş biçimiyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Ne yazık ki kalede tarihlenmeye yardımcı olabilecek keramik parçası yok denecek kadar azdır. Ancak Çıldır Gölü'nün hemen batı kıyısında yer alan Taşköprü Yazıtı, hem barajın hem de Senger Kalesi'nin tarihlenmesine büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Yazıtında açıkça anlaşılabileceği gibi, Çıldır Gölü bölgesi Kral II. Sarduri (M.Ö.764-735) Dönemi'nde çok yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Çok gelişmiş bir mühendislik ürünü olan Darboğaz Barajı'nın tıpkı Taşköprü Yazıtı ve bölgenin en büyük yönetim merkezi Senger Kalesi gibi, Kral II. Sarduri Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

2 No'lu Harita: Üzerinde Yer Alan Baraj, Gölet Ve Sulama Kanalları

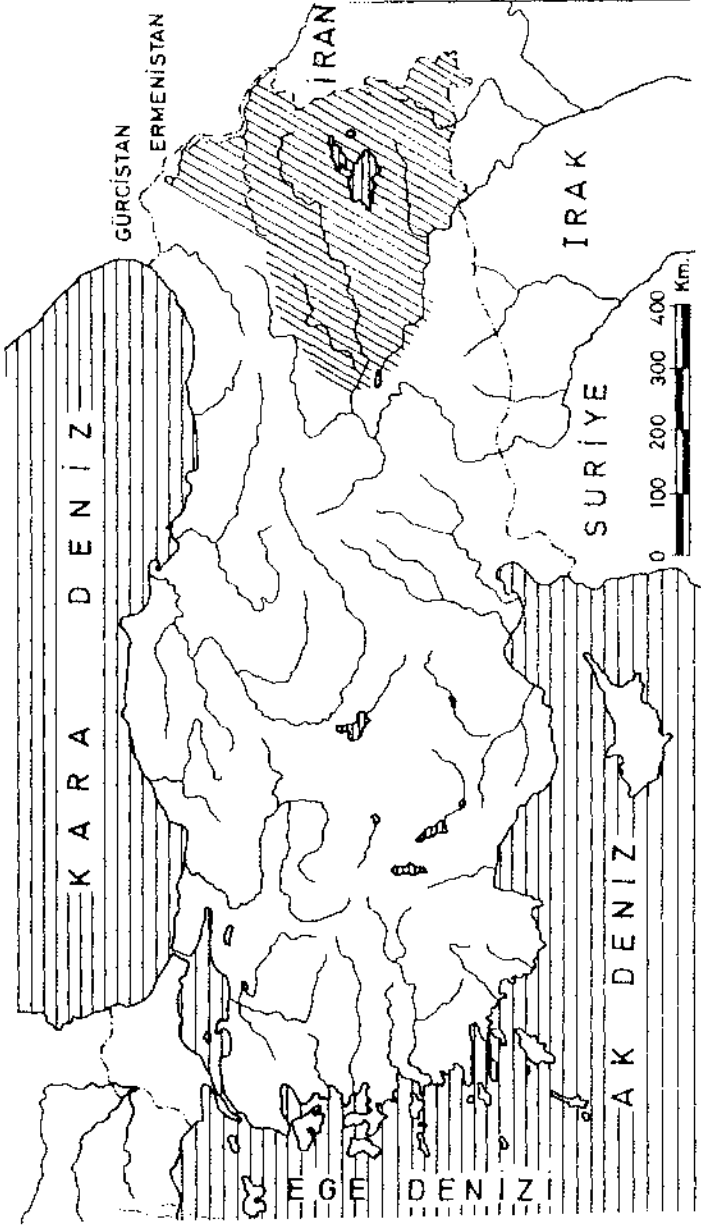
- 1- Rusa Barajı (Keşiş Göl)*
- 2- Menum (Semiramis/Samram Kanalı)*
- 3- Aznavurtepe Göleti *
- 4- Kırcağöl Barajı*
- 5- Doni Göleti*
- 6- Faruk Bendi*
- 7- Süphan Barajı
- 8- Arpayatağı Göleti
- 9- Arç Barajı
- 10- Kırmızı Düzlük Barajı
- 11- Bezirgan Kanalı
- 12- Yukarı Argıt Barajı
- 13- Gelincik Barajı
- 14- Yukarı Anzaf Barajı
- 15- Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı
- 16- Aygır Göleti
- 17- Sıhke Göleti
- 18- Reşan Barajı
- 19- Sünnet Nebi Barajı
- 20- Gövelek Barajı
- 21- Meydan Boğazı Barajı
- 22- Hırsız Deresi Barajı
- 23- Köşebaşı Barajı
- 24- Süs Barajı

- 25- Aşağı Kom Barajı
- 26- Yukarı Kom Barajı
- 27- Karataş Barajı
- 28- Kadim Barajı
- 29- Bakraçlı Barajı
- 30- Harabe Barajı
- 31- Ferhat Kanalı
- 32- Bendmurat Barajı
- 33- Aşıkhüseyin Göleti
- 34- Abbasgöl Barajı ve Kanalı
- 35- Yukarı Ömer Gölü Barajı
- 36- Aşağı Ömer Gölü Barajı
- 37- Kilise Gölü Barajı
- 38- Kevenli Barajı
- 39- Düzlük Göleti
- 40- Tasmalı Barajı
- 41- Yukarı Adır Barajı
- 42- Aşağı Adır Barajı
- 43- Aşağı Esenpınar Barajı
- 44- Yukarı Esenpınar Barajı
- 45- Arındı Göleti
- 46- Bey Kanalı
- 47- Bey Göleti
- 48- Tepegören Göleti
- 49- Çirişgöl Barajı ve Kanalı
- 50- Çirişgöl Göleti
- 51- Katırlı Göleti
- 52- Darboğaz Barajı⁷

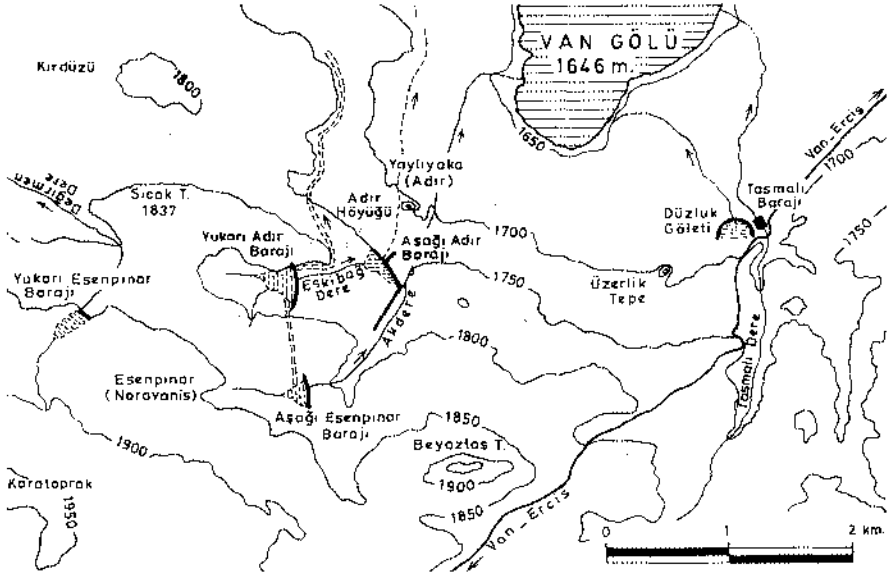
(7) Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırmasından önce 1889-1970 yılları arasında Van bölgesinde bulunan baraj, gölet ve sulama kanallarını göstermektedir.

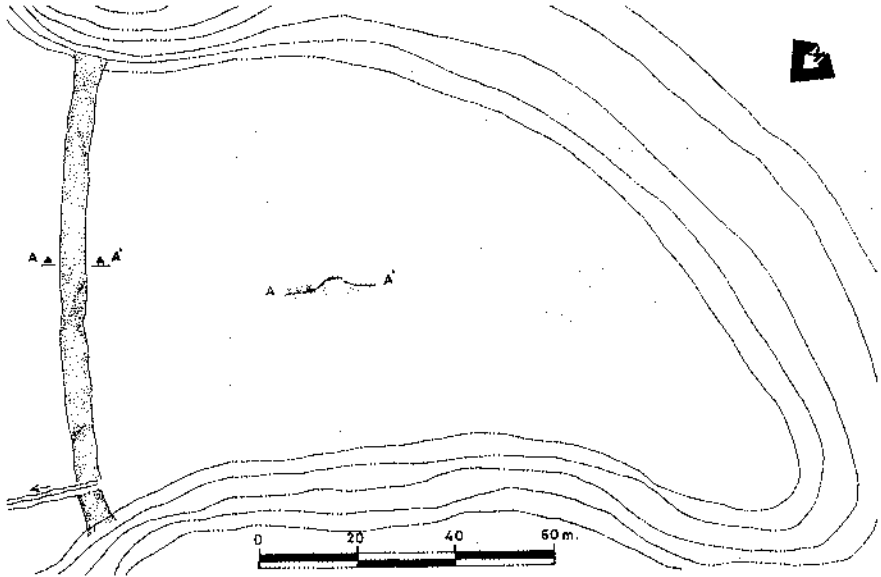
Harita 1 : Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olduğumuz yüzey araştırmasının yayılım alanı

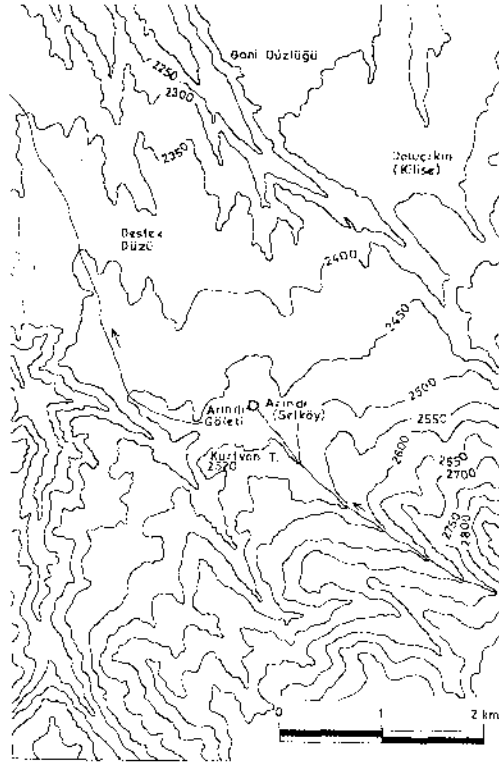
Harita 2 : Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanalları

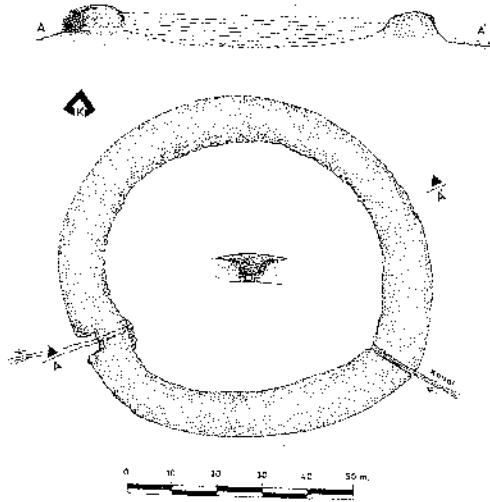
Çizim 1 : Yukarı Esenpınar Barajı ve yakın çevresinin topografik tanımı

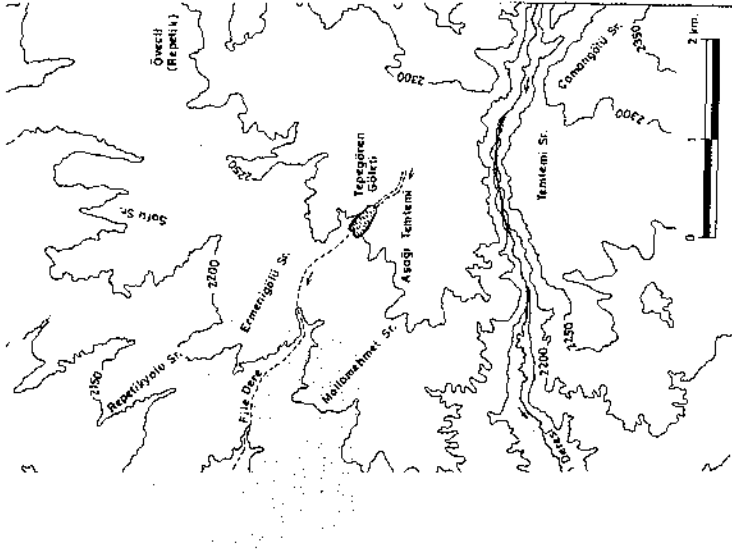
Çizim 2 : Yukarı Esenpınar Barajı'nın plan ve kesiti

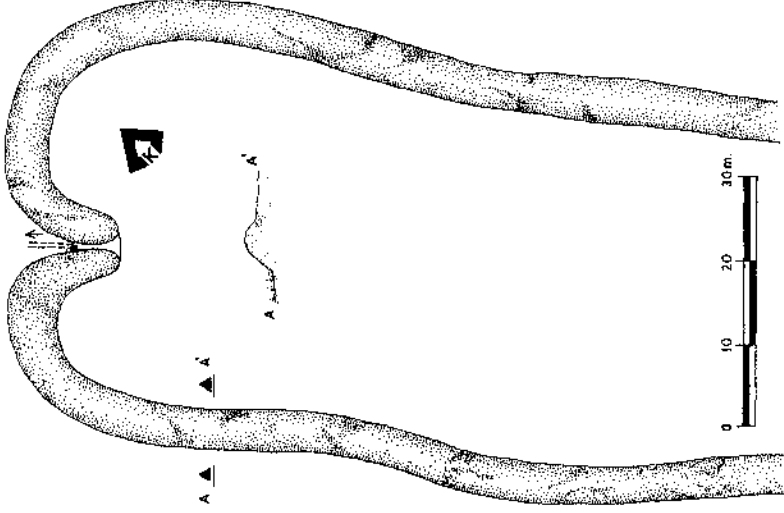
Çizim 3 : Arındı Gölü ve yakın çevresinin topografik planı

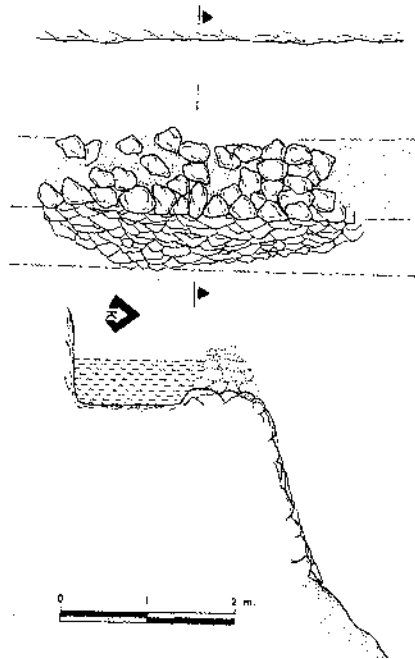
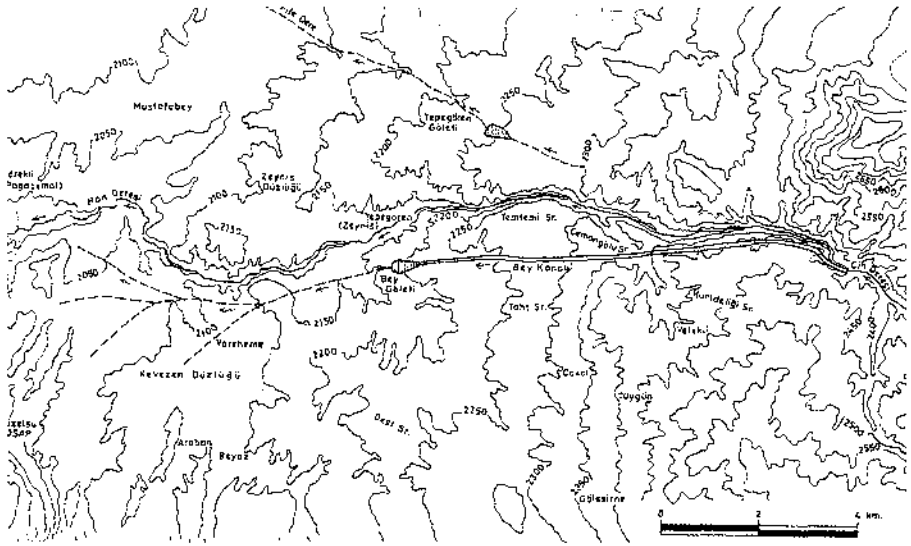
Çizim 4 : Arındı Gölü'nün plan ve kesiti

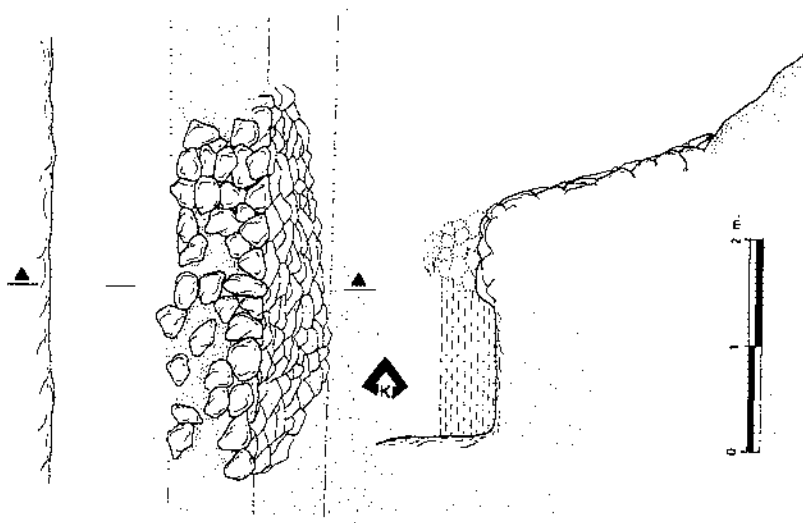

Çizim 5 : Tepegören Gölü ve yakın çevresinin topografik planı

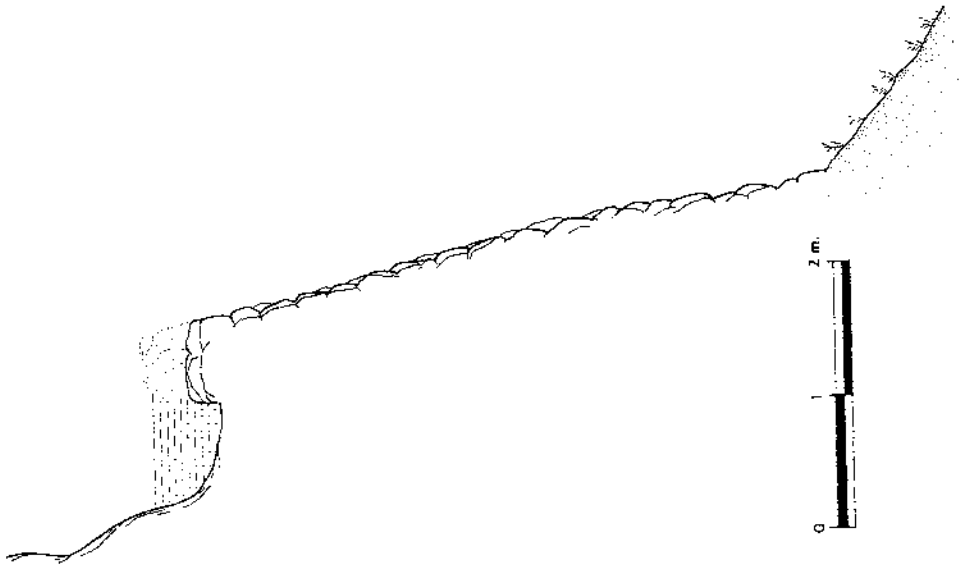

Çizim 6 : Tepegören Gölü'nün plan ve kesiti

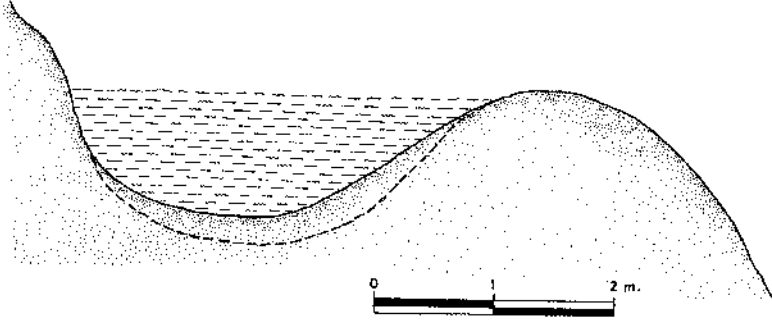

Çizim 9 : Bey Kanalı destek duvarının plan ve kesiti

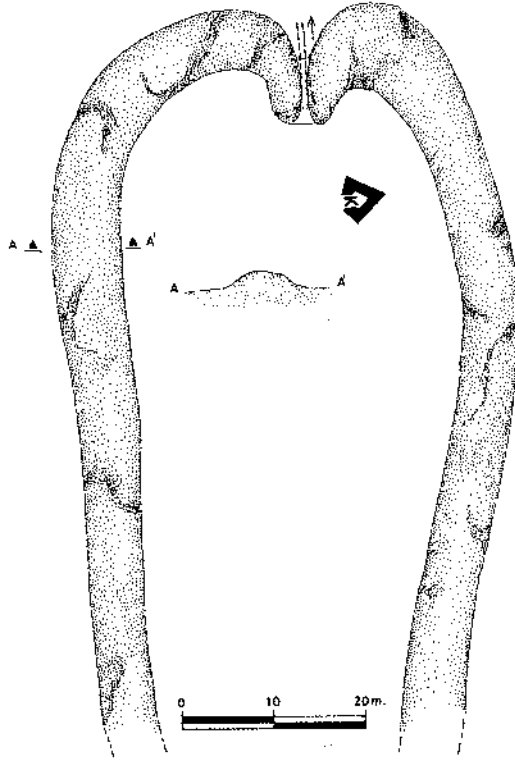

Çizim 10 : Bey Kanalı destek duvarının plan ve kesiti

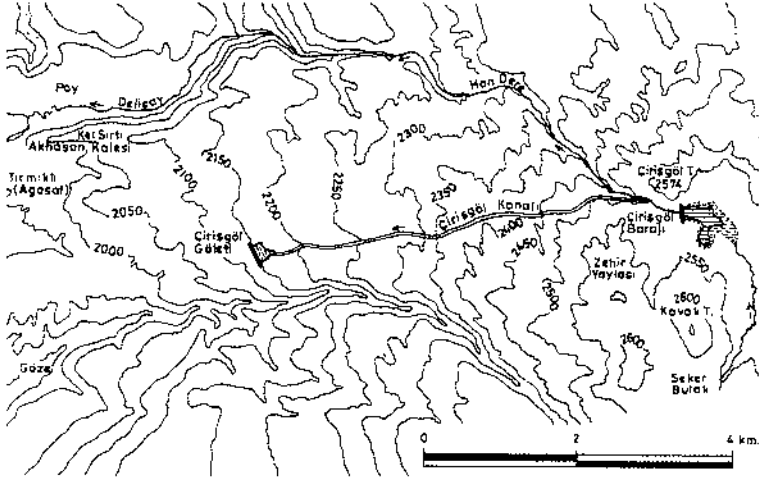

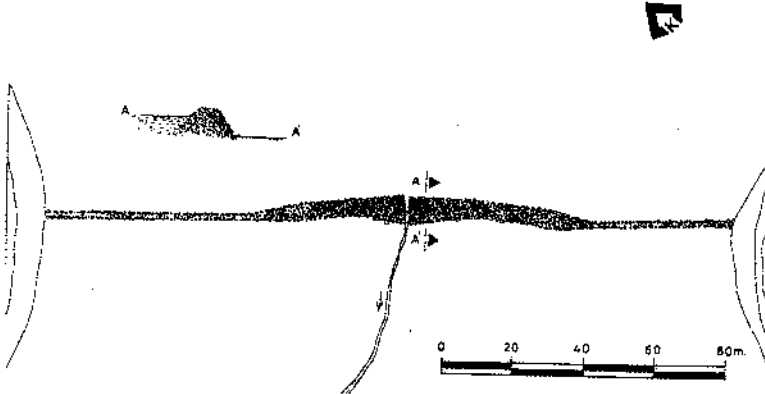
Çizim 11 : Toprak içine açılan Bey Kanalı'nın kesiti

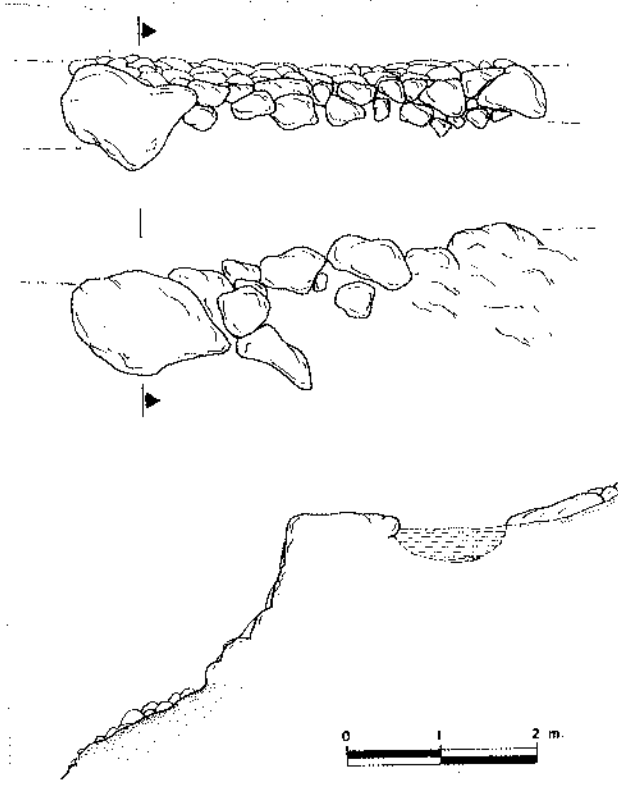
Çizim 12 : Bey Gölleti'nin plan ve kesiti

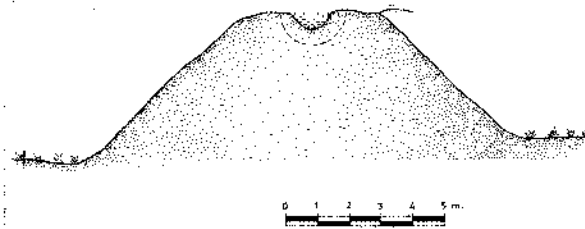
Çizim 13 : Çirışgöl Barajı, kanalı ve göletinin topografik planı

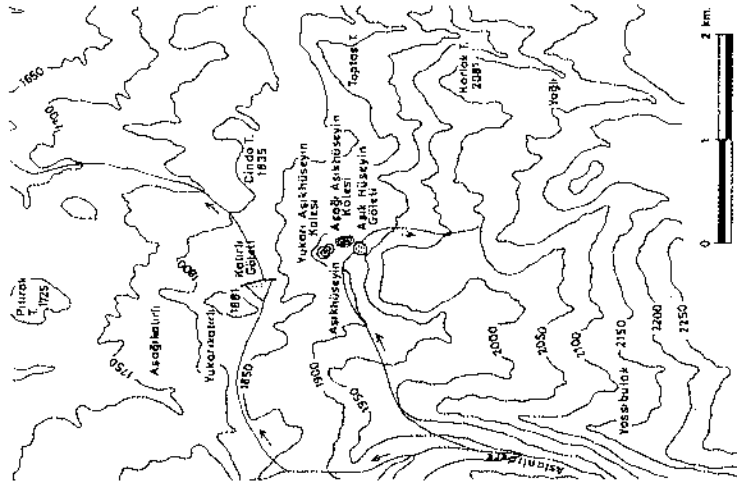
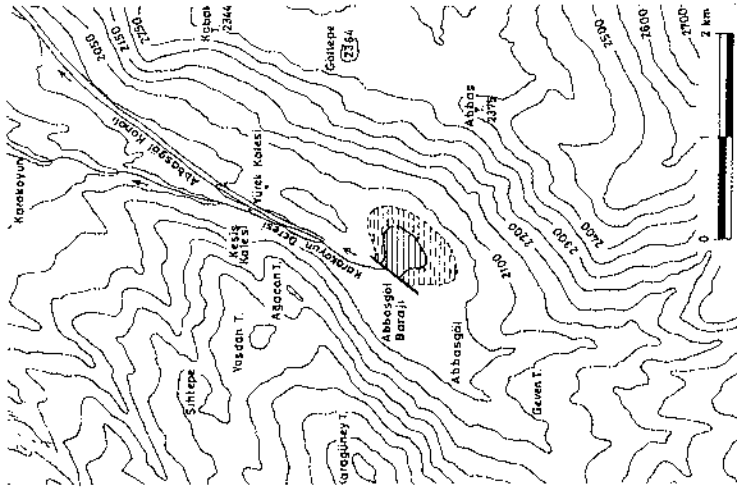
Çizim 14 : Çirışgöl Barajı'nın plan ve kesiti

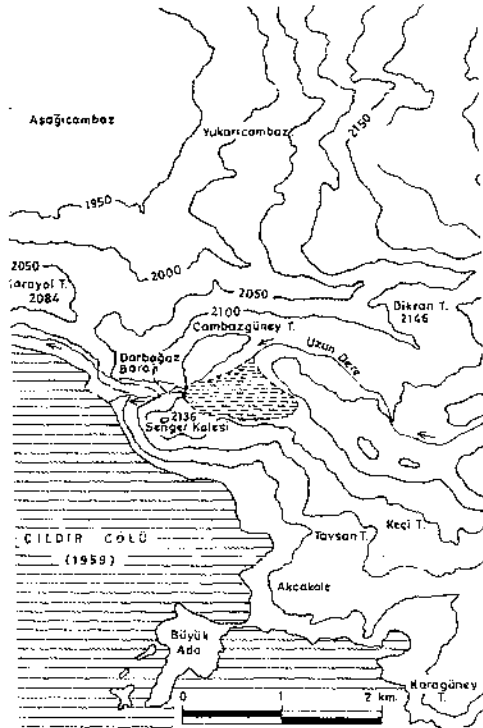

Çizim 15 : Çirışgöl Kanalı destek duvarlarının plan ve kesiti

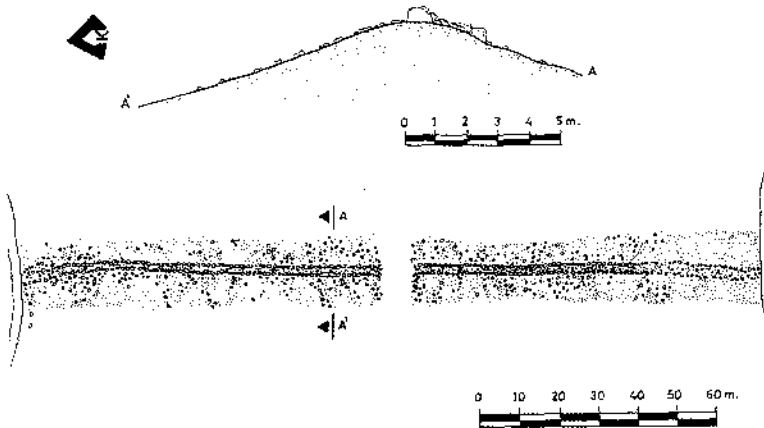

Çizim 16 : Çirışgöl Kanalı'nın kesiti

Çizim 19 : Darboğaz Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

Çizim 20 : Darboğaz Barajı'nın plan ve kesiti

1997'DE (FRİGYA'DAKİ) LAODİCEA'DA YAPILAN ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Gustavo TRAVERSARI*

Prof.Dr.Gustavo Traversari yönetimindeki, Venedik Üniversitesi Arkeoloji Heyeti, 15-20 Eylül 1997 tarihlerinde, (Frigya'daki) Laodicea'da yüzey araştırması yapmıştır. Sözü edilen arkeolojik araştırmalara, Venedik Mimarlık Üniversite Kuruluşu "Belirleme, Haritacılık ve İnceleme" Merkezi'nden Mimar Luca Pilot ile Mimar Luigi Fregonese katılmışlardır.

1997 yılı yüzey araştırması sırasında, araştırma çalışmaları, özellikle, toprak üstünde görülebilen mimari anıtların ortaya konması ve incelenmesiyle elde edilen bilgilerle birlikte, bütün alanın, topografik ve havadan çekilen fotoğraflarından elde edilen verilere dayanarak, Loadicea'nın, 1996'da girilen, yeni arkeolojik haritasının bütünlenmesini amaçlamıştır.

Kentin güneydoğu köşesinde yer alan anıtlar arasında, bouleterion olarak saptanan yapı yeniden incelenmiştir (Resim: 1). Kalıntıların analizi bu savı doğrulamaktadır. Gerçekten de gerek (bir odeonun boyutlarının aşağı yukarı yarısı olan 31 metre çaplı) boyutları, gerekse sahne denilen yerin kalıntıları olan, aşağı yukarı 2x1.20 m. lik 4 büyük taş blokunun gösterdiği gibi, sahne önüne yaklaşan minber nedeniyle, bouleterion olarak belirlenebilir. Oturma yerleri, ekseni kesen merdiveni olmayan, taşlara bölünmüştür. Pek yaygın olmayan bu özellik, ancak, örneğin Iasos ve Truva'daki benzeri başka anıtlarda da görülmektedir. Yıkıntılar arasında, on iki kadar mimari kalıntı bulunmaktadır. Bunlar arasındaki kimi saçaklar, Hadrianus Dönemi'nin benzeri öğeleriyle, örneğin Hadrianus Dönemi'nde yapılmış, Antonino Pio Tapınağı denilen yapının saçaklarıyla çeşit ve biçim açılarından karşılaştırılabilir. Çok parçalanmış durumdaki sütun başlıkları (Resim: 2), yanlarda, belki de boğaları parçalamaktaki aslanlarla ve ortada bir insan başı ile betimlenmişti. Bu karşılaştırma sırasında akla hemen, henüz yakın zamanlarda yapılmış olmakla birlikte daha yayımlanmamış bir araştırmaya göre, Hadrianus Dönemi'yle tarihlenebilen, yakınlardaki Hierapolis meydanında bulunan, ben-

* Prof. Dr. Gustavo TRAVERSARI Palazzo Bernardo-S. Polo, 1977-30125 Venezia / İTALYA

benzeri biçimde betimlenen sütun başlıkları geliyor. Zaman ve biçim bakımından uyum, çeşidin kendine özgülüğü ve iki yerleşim merkezinin yakınlığı, Hierapolis meydanının ve Laodicea bouleuterionunun süslemelerinin aynı ustaların elinden çıkmış oldukları izlenimini veriyor. Bu sonuncunun Hadrianus Dönemi'yle tarihlenmesi, M.S.I. yüzyılda yapılan, Küçük Asya'daki bouleuterionların büyük bir bölümünün tarihlenmesiyle uyusmaktadır.

Sınırları havadan çekilen resimde sezilen bouleuterion ve hamam-gimnazyum arasında bulunan (aşağı yukarı 134x90 m. boyutlarındaki) geniş düz alan, Laodicea'nın kamu meydanı olarak belirlenebilir (Resim: 1). Fotoğrafla yapılan belirleme, bouleuterionun ekseninin, (M.S.135 yılında Hadrianus'a adama yapıldığını anımsatan bir yazıtın belgelendiği gibi), Hadrianus Dönemi'nde yapılmış olan, hamam-gimnazyum yapı bütününe ekseninin aynısı olduğunu ortaya koymuştur.

İki yapının aynı bir kent tasarısının bölümlerini oluşturduğu belli. Hadrianus Dönemi'nde, bütün bölge yeniden düzenlenmiş ve bunlar arasında bouleuterion ve hamam-gimnazyum bütünü yapılmış ya da yeniden yapılmış ve büyük bir olasılıkla, bunları birbirine bağlayan kent alanı, yani kamu meydanı yeniden düzenlenmiş olabilir. (Toplam olarak 131 x 73 metre boyutlarındaki) hamam-gimnazyum yapı bütünü, 1960'lı yıllar başlarında Kanadalı heyet tarafından kazısı yapılan anıt-çeşme ile birlikte, güvenilir bir planı olan tek anıttır. Eski dünyadaki hamamlar konulu bir inceleme çerçevesinde, Yegül tarafından son zamanlarda yayımlanan bu harita, havadan ve yerden çekilen fotoğraflara dayanılarak düzeltilmiştir (Resim: 1). Hamam-gimnazyum yapı bütünü, Küçük Asya'da ortaya çıkan karma bir çeşit olup, Yunan gimnazyumu ile Roma hamamlarını bir araya getirmekte, daha doğrusu, onları birbirine yaklaştırmaktadır. Laodicea'da, güneyde, hamam yapı bütünü, oldukça az görülen bir plana göre, mihraplı odaları ortada bulunan bir çift sıcak su odası ile uçlarda iki geniş odadan oluşmaktadır. Burada, batı hamamlarının kendine özgü eğri çizgili yapılarına karşıt olan düz bir yapı söz konusudur. Kuzeydeki geniş alanda, meydan olarak belirlenen alana bakan, beden eğitim yeri saptanmıştır. 1997 yüzey araştırması sırasında, Laodicea'daki hamam yapı bütünlülerinin belirlenmesine özel bir önem verilmiştir. Bir olasılıkla, işlevi açısından şimdiye dek belirlenmeyen, hamam oldukları saptanabilecek başka üç anıt yapı şunlardır:

a) Kentin ortasındaki, (aşağı yukarı 90x55 m. boyutlarındaki) büyüklüğüne karşın, ne Weber'in haritasında ne de sonrakilerde görülmeyen, büyük bir anıtın (Resim: 3) hamam olarak belirlenmesi düşüncesi, yapı bütününe kuzey duvarı boyunca giden su yoluna yakınlığından ve dikdörtgen yarım daire mihraplı iki geniş odanın bulunmasından doğmuştur. Her zaman olmasa da, kural olarak, mihraplı odalar, sıcak su odası görevini yapmaktadırlar. Batıdaki alan beden eğitim yeri ya da gimnazyum olarak belirlenebilir.

b) Kanadalılarca kazısı yapılan anıt-çeşmenin güneybatısındaki "Hıristiyan bazilikası" olarak gösterilen kalıntılar, doğuda, aşağı yukarı 40 m. uzunluğunda, birbirine karşılıklı mihraplar arasında, merkezi bir dikdörtgen oyuk bulunan, mihrapları bitişik odayla bağlantılı bir oda göstermektedir. Batıda yapı tekniği ve boyutları benzer olan iki sıra kemerin, toprağa yarı gömülü durumundaki, kalıntıları vardır. İlk anlatılan oda, Küçük Asya hamamlarına özgü

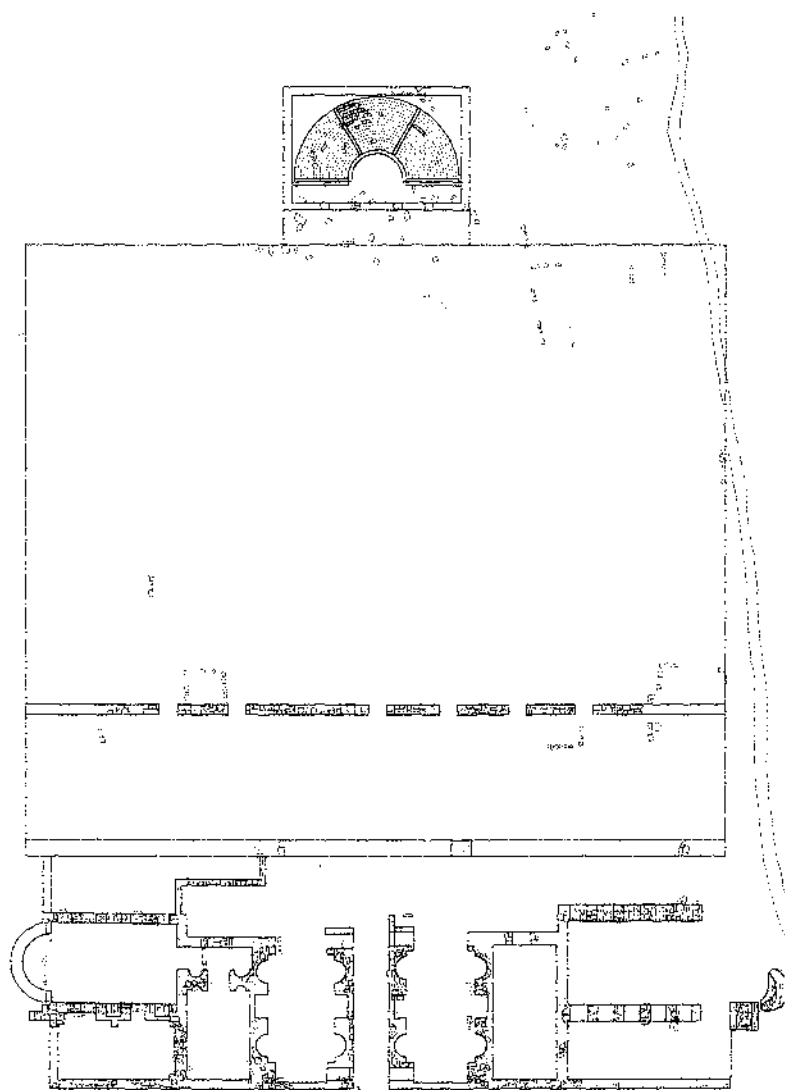
sıcak su odalarının özelliklerini göstermektedir. Oysa iki sıra kemerli hamamların ısıttıkları ve bir örneğini, Laodicea'da, stadyuma yakın, hamam-gimnazyum denilen yerde gördüğümüz odalara eşlik eden, uzun odaların kalıntılarını oluşturuyor gözükmektedir. Ne olursa olsun, yapının çeşidi, Hristiyanlık yapısı olarak belirlenmesini doğrulayacak özellikler göstermediği gibi, örneğin Hierapolis'tekinden değişik olarak, bir Roma Dönemi yapı bütününe Hristiyan kilisesine dönüştürüldüğünü gösteren izler de yoktur.

c) Üçüncü olarak da, Weber'in haritasında, kentin doğu sınırında, kinliğin ne olduğu belirlenemeyen yapı olarak bulunan kalıntılar, toprağa gömülü olmaları ve içte birbiri üstüne yığılı sayısız blokların bulunması nedeniyle, güçlüklerle anlaşılır bir plan göstermektedir. Burada verilen plan geçicidir. Bununla birlikte, burada, daha önce tanıtılan, hamam yapı bütünlüklerine özgü, mihraplı odaların bir başkası daha görülebilir. Kemerli geçitler aracılığıyla yakındaki odalarla bağlantısı vardır. Bu açıdan söylenecek bir şey de yoktur. Güney ve doğu kenerları anıtsal bir merdiven kalıntılarını göstermektedir.

Son olarak, Hristiyanlık dönemiyle ilgili hiç bilinmeyen kimi yapıların planları çizilmiştir. Bouleuterion'un 300 metre kuzeyinde (9 m. çapında) yonca planlı küçük bir yapı belirlenmiştir. Böyle bir yapı çeşidi, Hristiyanlık mimarisinde, gerek anıt yapı bütünlükleri, gerekse küçük boyutlardaki yapılar için kullanılmıştır. Surun yakınında, güneybatı köşesinde, (34x21 m. boyutlarında) küçük bir bazilikanın kalıntıları bulunmaktadır. Bu bazilikanın mihrabı yanında, başka yapılardan alınıp kullanılmış, geç dönem biçimi, silme dizili mimari öğeler vardır. Yeniden kullanılan malzemeler dolayısıyla, en yakın olarak, IV. ya da daha büyük bir olasılıkla V. yüzyıla tarihlenebilecek bir yapının varlığını göstermektedir.

Kentin doğu bölgesinde de, (17 m. çapında) sekizgen planlı bir yapının pek az sayıdaki kalıntıları incelenmiştir. Bu biçim, Hristiyanlarca doğuda ve batıda kiliseler, şehitlikler ve vaftiz evleri için bolca kullanılmıştır.

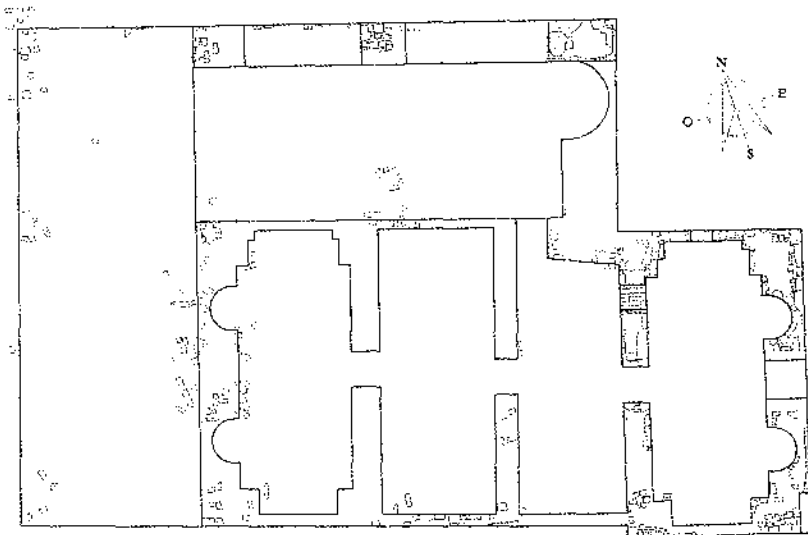
Kentin başlıca yapılarının hepsi (iki tiyatro gibi, konumunu toprağın yapısının belirledikleri dışında), aynı eksen boyunca, aşağı yukarı kuzey-güney doğrultusundadır. Bu da kentin Hippodamus tipi düzenli bir kuruluşu olduğunu varsaydırıyor. Surlar, yollar ve genellikle, Laodicea'nın kent yapısı, 1998 yılında, Venedik Arkeoloji Heyeti'nce yapılacak yüzey araştırmasının özel konusunu oluşturacaktır.

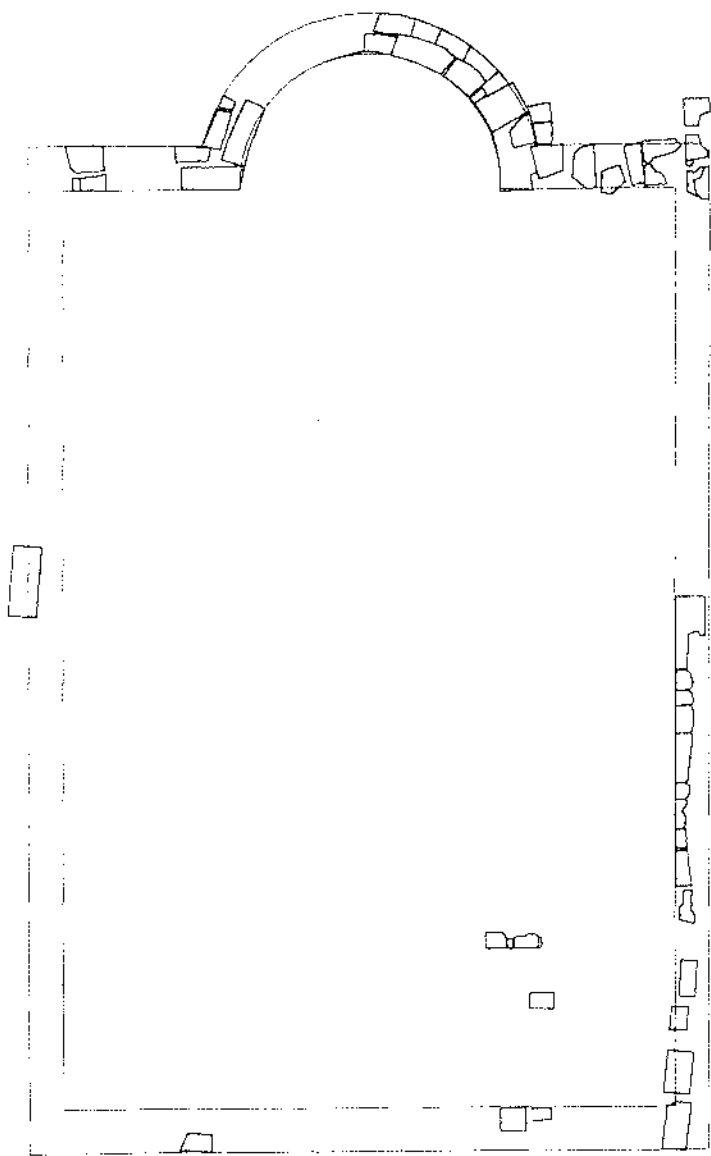
Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

ALİİDA (KARPUZLU)

Vecihi ÖZKAYA*

Oya SAN

Gürol BARIN

Karia Bölgesi'nin bilinmezlerini belirleme açısından, kapsamında günümüze kadar iyi korunmuş kalıntıları barındırmasıyla ayrı bir öneme sahip Alında antik kenti araştırmaları, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda, sınırlı olanaklarla gerçekleştirildi¹. Etkinlikler; topoğrafik çalışmalar, kentin yayılım sınırlarını ve kalıntılarını belirleme, olası işlevlerini saptama ve gelecekte yapılacak çalışmalara alt yapı hazırlama şeklinde sürdürüldü.

Alında, Aydın ili Karpuzlu ilçesi sınırlarında yer alır. Antik kente Aydın-Muğla karayolunun yaklaşık 30. kilometresinden güneybatıya ayrılan 26 km. lik bir yolla varılmaktadır (Harita: 1). Önceleri Demircideresi olarak bilinen günümüz Karpuzlu ilçesi, kısmen Alında kentinin üzerine kurulmuş; özellikle Roma Dönemi'ni ilgilendiren yerleşim tahrip edilmiştir. Ayrıca, antik yapılardan söküldüğü anlaşılan taşlar da modern yapılarda kullanılmıştır. Bu nedenle antik kentte bu yönde de tahribatın olduğu gözlenmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Alında antik kenti bölgede kalıntıları en iyi korunmuş kentler arasında yer alır. Karpuzlu Ovası'nın batısındaki bir tepenin güney ve doğu sırtlarında konumlandırılmış kentin kuzeybatısındaki tiyatrosu, doğusundaki agorası, farklı yükseltilere sahip iki akropolisi ve bunları kuşatan surları, batısında kente su getiren aquadüktü ve diğer kalıntıları tanımlanabilecek durumda ve çoğunluğu ayaktaadır. Bunun yanı sıra, akropolün dört bir tarafını kuşatan nekropolü ve buradaki gömüye yönelik öğeleri ayrı bir önem oluşturmaktadır.

* Doç.Dr. Vecihi ÖZKAYA, Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Kepez Mevkii 09010, AYDIN.

Dr. Oya SAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Kepez Mevkii 09010, AYDIN.

Dr. Gürol BARIN, Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Kepez Mevkii 09010, AYDIN.

(1) Karia Bölgesi'nin arkeolojik değerlerini araştırma, tanımlama ve bilimsel gündeme taşıma amaçlı araştırmalarımızdan biri olan Alında antik kenti etkinlikleri, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda gerçekleştirildi. Başta Bakanlık görevlileri olmak üzere çalışmalarda emekleri geçen tüm üyçlere ve katılımcılara içtenlikle teşekkür ederim.

Bir Karia kenti olmaktan öte hakkında çok fazla şey bilinmeyen Alinda'nın günümüzde kalıntılarından da gözlemlenen görkemi, bilinen tarihiyle bağlantılıdır. Erken dönem yerleşimini ilgilendiren verilere henüz ulaşılamamakla birlikte, Alinda'ya ilişkin tek tarihsel olay, Strabon'da dile getirilen Karia Satrapı Mausolos'un kızkardeşi Ada ile ilgilidir. Anlatıya göre, İ.Ö. 340 yıllarında, kocasının ölümünden sonra, Kraliçe Ada kardeşi Pixodaros tarafından Alinda'ya sürülür. İ.Ö. 334'de Büyük İskender'in Karia'ya gelişi üzerine Makedonluları karşılamaya giden Ada, İskender'e Alinda'yı bırakmayı ve tahtı zorla ele geçiren akrabalarına karşı destek vermeyi önerir². Bunun sonucunda İskender Batı Anadolu'yu ele geçirdikten sonra kraliçeyi işbaşında bırakır ve bütün Karia'nın yönetimini kendisine verir. Bu olay Alinda'da önemli gelişmelere neden olur ve kentin, Ada döneminden başlayarak, hızla Grek kültürünü benimsemesine yol açar. Bu değişimin en belirgin kanıtları, Alinda'nın bir süre kendisini "Latmos Bölgesi'ndeki Aleksandreia" olarak adlandırması³ yanısıra, kentin Prahiteles yapıtı olan bir Aphrodite yontusuna sahip olması⁴ ve kent halkının bir kısmının kendisini Erichtheis olarak nitelendirmesinde gizlidir⁵. Ayrıca tiyatro ve agora gibi önemli mimari birimlerin Hellenistik Dönem'de yapılması ayrı bir kanıt oluşturur.

Görkemini ve gücünü olasılıkla Roma Dönemi'nde de sürdüren Alinda'nın İ.S. 3.yüzyıla kadar para bastığı ve sonra da Stauropolis Aphrodisias Metropolit'i'ne bağlı bir piskoposluk olduğu bilinmektedir⁶. Kent akropolünde Roma Dönemi'ni ilgilendiren kalıntılara rastlanmazken, Karpuzlu merkezindeki bir bahçede ortaya çıkarılan ve şimdi Belediye bahçesinde korunan mermer mimari öğeler bunun en iyi temsilcileri durumundadırlar. Ayrıca nekropolde bulunan bir kaç gömüt örneğini de burada anmak gerekir (Resim: 22, 23).

Kıta Yunanistan ile Yakındoğu uygarlıkları arasında bir geçiş oluşturan Karia Bölgesi'nin başlangıç niteliğindeki araştırmaları⁷, bölgenin arkeolojik geçmişi hakkında önemli veriler sağlamıştır. Ancak bunlar genele yönelik olup, kentler ve kalıntıları hakkında ayrıntılı bilgiler içermezler. Daha sonra yapılan çalışmalar ayrıntılara yönelik olup, Karia Bölgesi'nin arkeolojik kalıntılarını tekrar ele almaları açısından ayrıcalık oluşturmurlar⁸. Alinda'nın arkeoloji günde-

(2) Strabon, XIV, C656. Ayrıca bkz. Anabolu, "Alinda", 87 vd.; Bean, *Meander*, 161.

(3) Anabolu, "Alinda", 88. Anılan kent konusunda, Latmos'un güneyinde yer alan Herakleia ile Alinda arasında kuşkuyla düşen Bean (*Meander*, 161), bunun, Büyük İskender-Ada ilişkisinden dolayı, Alinda olabileceği üzerinde durur.

(4) Anabolu, "Alinda", 88; Bean, *Meander*, 161-162

(5) A. Laumonier, "Inscriptions de la Carie", *BCH*, LVIII (1934), 292; Anabolu, "Alinda", 88.

(6) Bean, *Meander*, 162.

(7) W.R. Paton, "Sites in E. Caria and S. Lydia", *JHS* XX (1900); G. Weber, "Wasserleitungen Kleinasien", *JDAI* Ergänzungsheft X (1904); H.N. Fowler, "Archaeological News: Alabanda", *AJA* X (1906); W. von Diest, "Quer durch Karien", *Petermanns Mitteilungen*, Ergänzungsheft (1909); K. Miller, *Itineraria Romana* (1916)

(8) L. Robert, "Inscriptions Inédites en Langue Carienne", *Hellenica* VIII (1950), 5 vdd.; G. Bean, "Gerga in Caria" *AS* XIX (1969), 179 vd.; ay., *Turkey Beyond Meander* (1989)3; J. Balcer, *Sparda by the Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia* (1971); M.C. Şahin, *The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria* (1976); J. Carpenter-D. Boyd, "Dragon Houses: Eubolia, Attika, and Karia", *AJA* 81:2 (1977), 179 vdd.; J. Robert-L. Robert, *Fouilles D'Amyzon en Carie* (1983); R.T. Marchese, *The Lower Meander Flood Plains: A Regional Settlement Study* (1986); ay., *The Historical Archaeology of Northern Caria* (1989).

mine taşınması ise 18. yüzyılda Pococke⁹ ve Chandler'in¹⁰ burayı ziyareti ile başlar. Kalıntıların Alinda kentine ait olduğu ise ilk kez Fellows¹¹ tarafından ileri sürülmüştür ki, yörede bulunan sikkelerle de bu doğrulanmıştır¹². Daha sonra, az sayıda da olsa, bazı bilimsel inceleme ve araştırmalara konu olmuş kentte yapılan son çalışmalar arasında Anabolu'nun¹³ ve Bean'in genel tanıtıma yönelik yayını¹⁴ ile Doruk'un agora içerikli araştırmasını¹⁵ kaydetmek gerekir.

Antik kent, yaklaşık 150 ve 180 m. yüksekliğindeki iki farklı yükseltiyeye sahip bir tepe üzerine konumlandırılmıştır. Güneybatı taraf hariç, tepenin diğer kesimleri dik yamaçlar halinde ve savunmaya elverişli doğal bir yapıya sahiptir. Kentin büyük bir bölümü bu tepe üzerinde kurulmuş; ancak özellikle Hellenistik Dönem'den başlayarak geç dönemlere değin yerleşim güneybatıya doğru tepenin eteklerine yayılmıştır.

Farklı yükseltilerdeki iki ayrı akropole kurulmuş olan kentin batısındaki yukarı akropol yerel granitten kesilmiş dikdörtgen bloklarla örülü sur duvarı ile kuşatılmış durumdadır (Resim: 1). Arazinin doğal yapısına uydurulmuş planı ile uzun dikdörtgen tasarda olan akropolisin içindeki yapılar tanımlanabilecek durumda değil; ancak, kalıntılarıyla yoğun bir yerleşim gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Batı tarafında kendi içinde tutarlılık göstermeyen iki kule dışında, doğuda birbirine koşut iki kule adeta aşağı akropole geçişi sağlayan kapıyı destekler durumda inşa edilmiştir. Güney tarafta, akropolün eteklerinde daha sağlam nitelikte ikinci bir sur duvarı bulunmaktadır. Bu surun güneybatı ve güneydoğu uçlarında iki kule kalıntısı korunmuştur (Resim: 2). Buradan, yaklaşık 30 m. aşağıda yer alan aşağı akropole eğimli bir araziyle inilmektedir. Söz konusu eğimli yolun kuzey tarafı korumasız, güney tarafı ise sur duvarıyla kuşatılmış ve aşağı akropolle bağlantı sağlanmıştır.

Kent surları genelde iyi korunmuş olmakla birlikte bazı yerlerde tamamen yıkılmış durumdadır. Ancak anakayalık üzerine açılmış temel yuvalarından devamları izlenebilmektedir. Duvarlar yerel taştan (granit) kesilmiş dikdörtgen bloklardan oluşturulmuş olup, bloklar arasında hem estetik amaçlı hem de sağlamlaştırmaya yönelik atkı taşları kullanılmıştır. Kenarları işli, yüzeyleri bosajlı bırakılmış taşlarıyla yaklaşık izodomik özellik gösteren duvar işçiliği, olasılıkla daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlardan kaynaklanan farklılıklar dışında, hemen her yerde aynı özelliği göstermektedir.

Yukarı akropol surlarında çok fazla sayıda olmasa da, özellikle aşağı akropolün batı tarafındaki surlarda iyi korunmuş örnekleri olan kuleler bulunmaktadır. Toplam sekiz örneği belirlenebilmekle beraber, tamamen yıkılmış olanların da anakayalıkta temel izleri saptanabilmektedir. Yaklaşık aynı aralıklarla yerleştirilmiş kuleler, dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak tasarlanmışlardır. Bunlar arasında kuşkusuz en iyi korunmuş olanı kentin kuzeyine egemen bir alana konumlandırılmış olan iki katlı bir kuledir (Resim: 3). Düzgün işli taşlar-

(9) R. Pococke, *A Description of the East and some other Countries* (1773).

(10) R. Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece* (1825).

(11) Ch. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia* (1840), 64.

(12) W.R. Paton -J.L. Myres, "Karian Sites and Inscriptions," *JHS* XVI (1896)2, 240.

(13) Anabolu, "Alinda," 87-102.

(14) Bean, *Meander*, 161 vdd.

(15) S. Doruk, "Antik Alinda Kenti'ndeki Pazar Yapısı", *Belleten* 51 (1987), 1117-1137.

la örülmüş görkemli kule ikinci katta pencereli ve ön tarafında kapı benzeri bir girişe sahiptir. Özenli duvar işçiliği surlarla koşutluk içermektedir. Girişin üstünde eşit aralıklı dört yuvaya yer verilmiş olması, üst kata girişin buradan bir ahşap merdivenle sağlandığını düşündürmektedir. Duvarlardaki izlerden anlaşılabilirdiği kadarıyla, birinci ve ikinci kat da benzeri şekilde ahşap bir bölmeyle birbirinden ayrılmış olmalıydı.

Söz konusu kulenin diğerlerinden daha görkemli bir yapıda olması ve araziye egemen yüksek bir konuma yerleştirilmesi olası askeri işleviyle bağlantılıdır. Kuzey Karia'da Teke Kale, Ataulusu, Kurun Dere, Hasanlar, Amyzon ve Alabanda'da¹⁶ benzerlerinin bulunması ve bağlantılı yolların üzerinde yer almaları, kentler arası haberleşme ve olası saldırılara karşı uyarma işlevi yanı sıra, Alinda ve Amyzon arasındaki askeri yolu denetim altında bulundurma amacına yönelik olduğunu göstermektedir¹⁷.

Sur duvarlarının ve kulelerin inşa tekniği birbirleriyle koşutluklar gösterir. Yatay düzenlenmiş bloklar arasına ucu görülecek şekilde yerleştirilmiş çapraz bloklar genel duvar tekniğini yansıtmaktadır. Bu teknik sur ve kuleler dışında, su kemerinde, yukarı akropol yapılarında, tiyatro ve agorada da gözlemlenmektedir. Alabanda, Amyzon ve Teke Kale gibi merkezlerde de benzerlerini bulan bu duvar tekniğinin Kuzey Karia'da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Koşutları ışığında Karia'da İ.Ö. 7. ve erken 6. yüzyılda bilinen bu duvar tekniğinin İ.Ö. 3. veya 2. yüzyıla kadar devam ettiği ve bunun yerini standart bloklarla örülü olanların aldığı saptanabilmektedir¹⁸. Bu belirlem çerçevesinde, Alinda'nın Ada Dönemi'nde önem kazandığı da göz önünde bulundurulduğunda, olası erken yapılanmalar da dikkate alınarak, surların ve kulelerin ağırlıklı olarak İ.Ö. 4. yüzyılda inşa edildikleri söylenebilir¹⁹.

İki akropol arasında bağlantıyı sağlayan eğimin başlangıcında, kuzey tarafta ve sur duvarının iç kesiminde anakayalığın derinliğine oyulmuş ve yer yer duvarla takviye edilerek sağlamlaştırılmış sarnıçlar yer alır. Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli sarnıçların dördü aynı doğrultuda, diğerleri ise farklı yönlerde konumlandırılmıştır. İçlerindeki sıvalar büyük oranda korunmuş ve üzerleri yerel kayalıktan kesilmiş ince, uzun bloklarla kapatılmıştır. Bu alanda dikkati çeken diğer bir kalıntı da anakayalığa oyulmuş bir zeytinyağı ya da şarap presidir (Resim: 4). Yaklaşık 1.60 m. genişliğinde bir pres yatağı ve 0.80 m. çapındaki sıvı toplama havuzundan oluşan presin küçük boyutlu olması, tecimsel olmaktan çok günlük gereksinimleri karşılamaya yönelik kullanıldığını göstermektedir²⁰.

Yukarı akropolün batı ucunda, iki tepe arasına yerleştirilmiş durumdaki su kemeri, Alinda'nın iyi korunmuş kalıntıları arasında yer alır (Resim: 5). Korunduğu kadarıyla dört ayak üzerine yükselen su kemerinin batı uzantısında bir giriş bulunmaktadır. Kemerde genelde benzer işçilik özellikleri egemen olmasına

(16) A. Tirpan, "Alabanda", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1990), 171 vdd., Res. 10.

(17) R. Marchese, "Ancient Remains in Caria: The Watchtower at Arpas", AS XLII (1992), 48 vd.

(18) A.W. Lawrence, *Greek Aims in Fortifications* (1979); Marchese, *age.*, 49.

(19) Anabolu, "Alinda", 88; Marchese, *age.*, 49; Robert-Robert, *age.* (n.9); A. Akarca, *Şehir ve Savunması* (1972), 144; Tirpan, *age.* (n.17), 176.

(20) Pres için ayrıca bkz. A. Diler, "İç Karia Yüzey Araştırmaları 1994", XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı II (1986), 316.

rağmen, batıdaki ilk ayağın yaklaşık başlangıcında farklı işçilik içeren destek duvarı niteliğinde bir ek gözlenmektedir. Yapının genel görüntüsünü de bozan bu ekin sağlamlaştırma amacından öte, daha sonra kemerin yönünün değiştirilmesi sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü bu noktadan itibaren kemer kuzeye doğru hafif bükülerek devam etmektedir. Bu durum kemerin iki aşamalı bir yapım sürecinden geçtiğini düşündürmektedir. Kemer üzerinde su kanalları ve yuvarı akropol sur duvarıyla bağlantı sağlandığı yerde yaklaşık kare tasarlı su toplama havuzlarının kalıntıları yer almakta. Kemerin yönünün değiştirilmesi, ilk doğrultusunda yer alan lahitlere zarar vermemek amacına yönelik olmalı. İki tarafında çok sayıda özenli lahitlerin yer alması, kemerin özel bir nekropol alanından geçirildiğini göstermektedir. Bu da gömütlerin erken tarihinde yol gösterici olduğu gibi, kemerin daha sonraki bir tarihte yapıldığında uyarıcıdır.

Aşağı akropolün kuzeybatısında, alana egemen konumdaki bir teras üzerinde yaklaşık 9.20 x 13.90 m. ölçülerinde küçük bir tapınağın kalıntıları²¹ yer almaktadır (Resim: 6). Doğu-batı doğrultusundaki podyum düzeyine kadar korunmuş tapınağın dar bir pronaos ve selladan oluştuğu gözlenmektedir. Yerde yapılan ölçüm ve değerlendirmeler sonucu tapınağın templum in antis tasarlı olduğu anlaşıldı. Tapınağın üst yapısı konusunda bilgi verebilecek veriler korunmamış olmasına rağmen, en azından tasarı hakkında fikir verebilecek düzeyde kalıntılar bulunmaktadır. Ante uçları arasında olması gereken olası sütunların varlığında, ön tarafta bulunan bloklar üzerindeki dübel yuvaları uyarıcıdır.

Geniş bir teras üzerine konumlandırılan tapınak çevresinin bir temenos ile kuşatıldığı birbiriyle bağlantılı duvar kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu da temenos terasının iki evreli olabileceğini düşündürmektedir (Resim: 7). Teras üzerinde salt temel izleri belirlenebilen bazı yapılanma izleri görülür. İşlev ve nitelikleri konusunda kesin yorumlar yapabilmek olası değildir, ancak, tapınakla bağlantılı olmaları nedeniyle dini oldukları söylenebilir. Kesin sonuçlara ulaşabilmek ancak alanda yapılacak kazılarla olasıdır.

Tapınak temenosu dışında ve aynı teras üzerinde konumlandırılmış apsidal bir yapı kalıntısı yer alır (Resim: 8). Kalıntıların işlevi, belirleyici öğelerin yeterince korunamaması nedeniyle, tam olarak saptanamaz. Kuşkularımız kalıntının bouleuterion olabileceği yönündedir. Yaklaşık yarım daire biçiminde dizilmiş uzun dikdörtgen taşlardan örülü temel üzerinde yer yer kare biçimli, olasılıkla sütun altlıkları olması gereken bazı bloklar yer almaktadır ki, bunlar alanın sütunlarla çevrili olduğunu düşündürmektedirler. Alanın ortası, üzeri taş bloklarla kapatılmış derin bir mahzenden oluşmaktadır.

Kentin en önemli yapıları kuşkusuz aşağı akropolde toplanmış durumdadır ve daha geç bir yerleşimi temsil etmektedirler. Bunlar arasında, yaklaşık bütün birimleriyle iyi korunmuş durumdaki tiyatro ilk sırayı alır. Doğal bir yükseltiye dayandırılmış caveası ile akropolün güney yamacında, güneydoğuya doğru yönlendirilmiştir (Resim: 9). Yaklaşık otuzbir oturma sırasından oluşan caveası iki vomitoriumun açıldığı bir diazoma ile ikiye bölünmüş durumdadır. Her iki yanda, diazomaya uzanan kemerli girişler vardır (Resim: 10). Tiyatro-

(21) Ayrıca bkz. A. Laumonier, "Archéologie Carienne", *BCH* LX (1936), 298; Bean, *Meander*, 166; Anabolu, "Alinda", 89.

nun orkestrası at nalı şeklindedir. Yaklaşık özgün yüksekliğinde korunmuş olan analemma duvarı pseudoisodomos teknikte örülmüş tipik Hellenistik Dönem özellikleri yansıtmaktadır. Paradosların özgün yapısını korumuş olması olasılıkla geç dönemde herhangi bir ilavenin yapılmadığını göstermektedir.

Sahne binası tümüyle yıkılmıştır. Ancak kalıntıların büyük çoğunluğu yüzeyde ve toprak altındadır. Alandada yapılacak olan kazılar sahne binasının бүtünü konusundaki verileri sağlayabilecektir. Her ne kadar sahnenin üst yapısının ahşap olduğu varsayılrsa da, özgün taş blokların yoğunluğu üst yapının da olasılıkla taştan örüldüğünü düşündürmektedir. Roma Dönemi'nde, gösterilerdeki aktör sayısının artmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı bazı yeni düzenlemelere gidildiği ve boyutlarının değiştirildiği öngörülmekle beraber²², yüzeydeki kalıntılarda bu yönde belirtiler saptanamadı.

Tiyatronun güneyoğusundaki düz bir alan üzerinde agora yer alır. Yaklaşık dikdörtgen tasarlı agoranın güneyini halen büyük bir kısmı ayakta duran, üst katı stoa olarak düzenlenmiş pazar yapısı kaplamaktadır (Resim: 11, 12). Pazar yapısı boyunca uzanan agora, arka tarafta arazi eğimine örülmüş dayanma duvarıyla sınırlıdır. Agorayı çevreleyen stoadan geriye yalnızca bir kaç sütun tabanı kalmıştır. Yaklaşık 100 x 12 m. boyutlarında dikdörtgen tasarlı ve granitten inşa edilmiş pazar yapısı doğu-batı yönünde konumlandırılmış olup, üç katlı bir yapıdır. Kısmen teras derinliğine oyulmuş alan, bazı yerlerde ise kayalık yüzeyde görülen duvar örgüsü ve ayaklarla desteklenmiştir. Alt katı boylamasına geçen duvar, belirli aralıklarla ara duvarlarıyla kesilir; böylece iki ayrı oda dizisi oluşur. İlk iki kat agora zemininden aşağıda; üçüncü kat ise agora ile aynı düzlemedir. Alt kat iki sıra halinde onbir odadan oluşmakta; arka sıradaki odalara girişler ön taraftakilerden sağlanmaktadır. Duvarlar pseudoisodomos tekniktir. Alt kattaki dükkanlara güney yönde bulunan oniki kapıyla giriş sağlanmıştır ki, bunlardan ikisi kemerli olarak inşa edilmiştir. Orta kat ilk kattan daha alçak bir yapı sergilemektedir ve bunlara ait herhangi bir giriş bulunmamaktadır. Bu yapılanma tarzı, ikinci kat odalarının birinci kattaki işyerleri tarafından kullanılmış olabileceği görüşünü etkin kılmaktadır. İçüncü kat ise, Dor düzenindeki sütunlarla bölünmüş iki nefli bir stoadan oluşmaktadır²³.

İşlev ve düzenleme açısından, koşutlarını Assos Agorası Güney Stoası, Aigai Pazar Yapısı gibi Anadolu örneklerinde bulan²⁴ Alında agora ve pazar yapısının inşa tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Martin²⁵ İ.Ö. 3.yüzyıl başları; Robert²⁶ geç 3. yüzyıl; Dinsmoor²⁷ Hellenistik Dönem; Doruk ise, genel anlamda İ.Ö. 2. yüzyılı önermektedir²⁸. Her biri kendi açısından haklı sebeplere dayalı tarihlendirme sorunu, ancak burada gerçekleştirilecek kazılarla çözümlenebilecektir. Ancak, genel eğilim doğrultusunda, öncülerini İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda bulan ve giderek Karia Bölgesi'nde yaygınlaşarak, tiyatrodaki olduğu gibi, yet-

(22) Bean, *Meander*, 166 vd.

(23) Pazar Yapısı konusunda ayrıntılı bilgiler için bkz. Bean, *Meander*, 163 vdd.; Doruk, *age.* (n. 16), 1117-1137 ve n. 3.

(24) Doruk, *age.* (n. 16), 1127, n. 29 ve 30.

(25) R. Martin, *Recherches sur L' Agora Grecque* (1951), 426 vd.

(26) L. Robert, "Le Sanctuaire de Artemis a Amyzon", *CRAI* (1953), 413.

(27) W.B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece* (1950)3, 293.

(28) Doruk, *age.* (n.16), 1133-1134.

kin düzeye ulaşan duvar tekniği açısından, Hellenistik Dönem içinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemek durumundayız.

Alinda, kentin çevresini kuşatan farklı biçimlerdeki gömüt örnekleriyle özgün bir dokuya sahiptir. Tamamı soyulmuş ve kısmen tahrip edilmiş olsa da, özgün biçim, tasar ve işçilikleriyle sayısız gömüt içeren kent nekropolünün genel karakteri, Karia Bölgesi ölü kultü konusunda ayırdedici önemli veriler sunmaktadır. Biçemlerinden anlaşılabilirdi kadariyla, özünde gelenekseliği de korumak kaydiyla, uzun bir zaman dilimini ilgilendiren gömütler, salt kendi alanlarına yönelik değıl, Alinda'nın kültürel özgeçmişine de ışıktutabilecek özelliklere sahiptirler.

Araştırmalarımızda belirleyebildiğimiz kadariyla, kent çevresinde farklı zamanlarda değışik alanlar nekropol olarak değıerlendirilmiştir. Değışik tür ve biçimlere sahip gömütler içeren ana nekropol alanları kentin kuzey ve güneyinde yer alırlar. Ayrıca batıdaki su kemeri civarında da özellikli lahitler bulunmaktadır. Nekropol alanlarındaki kalıntılar lahit, anıtsal gömüt ve anakayalık derinliğine oyulmuş ya da duvarlarla takviye edilmiş gömütlerden oluşmaktadır. Az sayıda da olsa değışik alanlara inşa edilmiş anıtsal nitelikli gömütler önemleri açısından ilk sırayı alırlar. Bunların yanı sıra, halk tipi olarak tanımlayabileceğimiz basit gömütler de azımsanamayacak sayıdadır.

Kuzey nekropol alanı, doğal kayalıklar üzerine işlenmiş tekne-gömütlerin yanı sıra, anıtsal gömütleriyle ayrı bir öneme sahiptir. Nekropolde bulunanlar arasında kuşkusuz en önemli olanı, daha çok Karia Bölgesi'ne özgü bir tür olarak beliren anıtsal gömütlerdir. Anılan nekropolde üç ayrı örneğı saptanan gömütler, farklı mimari özelliklere sahip olmakla beraber, aynı düşünce doğrultusunda yapılandırılmışlardır. Tasar, işçilik ve ayrıntıları yanı sıra, sayıca az olmaları nedeniyle, olasılıkla soylulara yönelik inşa edilmiş olmalıdır. Türünün tipik özelliklerini yansıması nedeniyle burada ele aldığımız örneklerin ilkinin yüksek bir podyum üzerine inşa edilmiş iki odalı düzgün kesme taş işçilikli anıtsal gömüt (MMI) oluşturmaktadır (Resim: 13). Doğı-batı doğrultusunda konumlandırılmış olan gömüt, yüksek bir podyum üzerinde yer almaktadır. Podyum, alt ve üst kenarlarında dışa çıkıntılı silmelerle sınırlanmakta; üstte dört bir tarafı kuşatan üç basamakla sonlanmaktadır. Düzgün işlenmiş yerel taştan kesilme iri bloklarla örölmüş gömüt odasının girişı tam olarak belirlenemedi; ancak, olasılıkla bir girişinin olmaması gerekmektedir. Podyum ve duvarlardaki yer yer yıkılma, aşınma ve olasılıkla doğal afetlerden kaynaklanan çökmelere karşın, gömüt genelde iyi korunmuş durumdadır. Oda duvarları yine hem tabanda hem de üstte dışa çıkıntılı silmelere sahip olup, köşelerde akroterionlarla taçlandırılmışlardır. Duvar blokları kenarlarda silmeli, ortaları ise bosajlı bırakılmıştır ki, bu da gömüte ayrı bir görkem kazandırmaktadır. Duvar işçiliğinde genelde edinilen izlenim, sağlamlığı ve dayanıklılığı sağlamaya yönelik uygulamaların estetik kaygıyla bütünleştiğı yönündedir. Bunun en belirgin uygulaması podyum basamaklarından ve birbiri üzerine bilinçlice yerleştirilmiş bloklardan açıkça anlaşılmaktadır. Dış taraftaki titiz ve özenli işçilik iç tarafta gözlenmemektedir. Bu durum, gömütün içine girilmemesinden kaynaklanmış olmalı. Ayrıca, kabaca örölmüş kalın bir bölme duvarı da aynı özensiz işçiliğe sahiptir. Gömüt odasının içinde anakaya derinliğine işlenmiş üç lahit teknesi bulunmaktadır. Bun-

lardan ikisi kuzeydoğu-güneybatı, diğeri ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır. Birbirine koşut durumdaki iki lahit teknesi kaba örülmüş bir ara duvarıyla ayrılmış ve iki ayrı odacık oluşturulmuştur. Lahit teknelerinin ağır kenarlarında silmelere yer verilmiştir ki, bu olgu onların birer kapakla kapatıldıklarında yol göstericidir; ancak, gömüt odası içinde herhangi bir kapak kalıntısına rastlanmadı.

Kuzey nekropolünde yer alan ikinci örneğimiz (MMII) mimari biçemi açısından ilk örnekle benzemekle beraber, farklı olarak burada podyuma yer verilmediği gibi, gömüt yapımında anakayalıktan da yararlanılmıştır. İki katlı gömüt, tabanda yaklaşık kare tasarlı olup, batı tarafında, kısmen kuzeyde ve doğuda birinci kat seviyesine kadar anakayalık içine oyulmuştur (Resim: 14). Uzun ve dar yüzlere denk gelen duvarlara yekpare, tekil dikdörtgen bloklar yerleştirilmiştir. Birinci ve ikinci katların arası dikdörtgen yassı taş bloklarla birbirinden ayrılmıştır. Benzeri doku tavanda da tekrarlanmıştır. Dar ve yükseltisi yer yer değişen bir dromosla gömüte ulaşılmaktadır.

Anıtsal gömütte, ikisi alt, diğerleri üst katta olmak üzere, toplam dört gömü teknesi bulunmaktadır. Birinci kattakiler doğu-batı doğrultusunda olup, anakayalığa asimetrik konumdadırlar. Burada arka duvarda anakayalıktaki oyuga yerleştirilmiş durumda yaklaşık kare bir blok bulunmaktadır ki, işlevi tam anlaşılamamaktadır. İkinci kata giriş yok, ancak tabanda bulunan bir açıklıktan içeri girilebilmektedir. Bu gömüt odasında da kuzey-güney doğrultusunda duvarları uzun dikdörtgen bloklardan örülmüş iki lahit teknesi bulunmaktadır.

Kuzey nekropolünün kuzeybatısında yer alan diğer bir gömüt (MMIII), diğerlerine oranla farklı bir tasara sahiptir. Dar bir dromos ve küçük bir sundurma ile yaklaşık dikdörtgen tasarlı tekil gömü odasından oluşmaktadır. Giriş düzgün işlenmiş bloklarla örülmüş olup, izlerden anlaşılabildiği kadarıyla bir kapıyla kapatılıyormuş olmalıydı. Kalıntılar, gömü odasının iki klineli olduğunu göstermektedir.

Anıtsal gömütlerin yanı sıra, kent akropolünün kuzey, güney ve batı eteklerinde yoğunluk gösteren lahitler de kendi aralarında ayrı bir küme oluştururlar. Tek başlarına ya da gruplar halinde doğrudan anakayalık ya da bir kaide üzerinde duran lahitlerin tekneleri yerel taştan kesilmiş olup, semerdam biçimli birer kapağa sahiptirler (Resim: 15, 16). Bir arada bulunanlar arasında yön birliği olmakla beraber, bütün olarak değerlendirildiklerinde bundan söz etmek olası değildir. Lahit tekneleri yalnız bırakılmış; ancak, kapaklar dar ve uzun yan kenarlarında hem taşıma hem de estetik amaçlı kare, dikdörtgen, baklava dilimi, spiral veya yarı küresel biçimde bazı kabartma ayrıntılar içerirler. Tekil bir örnek üzerinde ise, lahit teknesinin yan yüzeyine işlenmiş, içinde üç dübel yuvası bulunan, dikdörtgen bir tabula ansata dikkat çekicidir ki, bu da bir yazıtın yerleştirilmiş olabileceğini açıkça göstermektedir (Resim: 15).

Üçüncü ve en büyük grubu tekne-gömütler oluşturmaktadır. Lahitlerle benzer özelliklere sahip olmakla beraber, farklı olarak bunlarda tekneler anakaya derinliğine işlenmiştir (Resim: 17, 20). Boyutları açısından da koşutluklar içeren tekne-gömütler de benzeri türde kabartma donanımlar içeren semerdam birer kapağa sahiptirler. Kendi aralarında, tasarlanışları bakımından çeşitlilik gösteren bu gömütler tekil (Resim: 17, 18), ikiz düzenlendikleri gibi (Resim:

19, 20), bazen ikiden fazla; ancak yön birliğine dikkat edilmemiş durumda, toplu da olabiliyorlar.

İkinci akropolün eteklerinde yer alan tekil bir tekne-gömüt, anakaya derinliğine oyulmuş ve tabandan iki basamakla yükseltilmiş bir sanduka, ön tarafında düzleştirilmiş kayalık taban ve alanın köşesinde yer alan yaklaşık kare tasarlı bir oyukla birlikte bütünlük oluşturmaktadır (Resim: 17). Söz konusu oyukun işlevi konusunda, veri eksikliği nedeniyle, kesin bir şey söyleyememekle birlikte, bir stel yuvası olduğunu varsaymak olasıdır. Bu düşüncemiz bir varsayım olmaktan öteye gitmemektedir. Ancak, özellikle gömüt önünde yer alan düzeltilmiş taban ve stel yuvası (?), bu alanın olasılıkla ölü kültüne ilişkin bazı ritüellerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak düzenlendiğini akla getirmektedir. Tabandan yüksek bir kayalığın derinliğine oyulmuş gömü teknesi ve semerdam kapağı ile iyi korunmuş durumdaki bir başka tekne-gömütün önünde de benzeri türde düzgün işlenmiş bir oyuk bulunmaktadır; ancak bu kez dikdörtgen tasarlıdır.

Genelde tekne-gömütlerle bağlantılı olarak ortaya çıkan söz konusu oyukların olasılıkla stel yuvaları olduklarında yol gösterici kanıtlar kendini bazı kapaklarda göstermektedir. Benzeri türde bir çok örnek belirlenmekle beraber, en çarpıcı olanlarından birisi kuzeydeki nekropolde bulunmaktadır (Resim: 18). Tüm ayrıntılarıyla diğerlerine benzer olmakla birlikte, kapak ortasına oyulmuş bir yuvayla diğerlerinden ayrılan bu örnek, gömütlerde varlıkları algılanabilen stellerin konumlandırılışı açısından farklı bir uygulamaya işaret etmektedir.

İkiz ya da daha fazla sayıda yanyana işlenmiş tekne-gömütler de tekil düzenlenmiş olanlarla benzer biçimsel ayrıntılara sahiptirler. Bu türün ilk örneğini kuzey nekropolünde bir kaya yükseltisi üzerine oyulmuş ikiz tekne-gömüt oluşturur (Resim: 19). Yanyana oyulmuş gömütler aynı boyutlarda olup, kapakları kayalığın alt tarafında bulunmaktadır. Farklı iki yükseltideki ana kayalığa oyulmuş ve ardarda yerleştirilmiş durumda olan üçüz tasarlanmış diğer bir tekne-gömüt grubu, iki standart boyutta, biri daha küçük olan üç gömütten oluşmaktadır (Resim: 20). İlk ikisi iyi korunmuş, diğeri ise kırılmış durumdadır. Gömüt üzerine basamaklarla ulaşılmaktadır. Bunun podyum oluşturmak amacıyla yönelik olup olmadığını söylemek zordur, ancak kaya yükseltisine böylesi bir görünüm kazandırmak da amaçlanmış olabilir. Küçük olanın boyutları bunun bir çocuk gömütü olduğunu göstermektedir.

Genelde 'Karia tipi'²⁹ olarak tanımlanan tekne-gömütlerin yakın koşullarını iç Karia ve Latmos Herakleiası'nda³⁰ bulmak olasıdır. Herakleia'dakiler de benzeri şekilde anakaya derinliğine işlenmiş lahit tekneleri ve birer kapaktan oluşmaktadırlar. Ancak, genel izlenim Alinda gömütlerinin daha özenli olduğu şeklindedir. Farklılıklar özellikle kapak işlenişlerinde başgöstermektedir. İkiz, üçüz ya da daha fazla sayıda toplu halde işlenmiş tekne-gömütlerin birer aile gömütlüğü olduklarını söylemek olasıdır. Sayısal olarak çok fazla örneği bilinmese de, özellikle çocuk gömütlerinin genelde bu türle bağlantılı olarak ortaya çıkması bunu doğrular niteliktedir.

(29) Bean, *Meander*, 168; A. Peschlow, "Die Nekropolen von Latmos und Herakleia am Latmos", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII* (1989), 155 vd.

(30) Peschlow, *age.*, 153 vdd., Res.-3-12.

Burada anılması gereken diğer bir kalıntı da, yukarı akropolün batısında, su kemeri civarında bulunmaktadır. Yine yerel taştan kesilmiş bu kalıntı, yaklaşık kare biçimli bir tekne ve hemen yanbaşınde yerde duran yarı semerdam bir kapaktan oluşmaktadır (Resim: 21). Genelde tekne-gömütlerle bağlantılı olarak ortaya çıkan çocuk gömütlerinin boyutları dikkate alındığında, bunun aynı işleve yönelik olmadığı, daha çok bir ostoteki anımsattığı söylenebilir.

Anıtsal gömüt ve lahitlerden farklı olarak, daha çok kuzeybatı nekropol alanında yoğunlaşan diğer bir tür ise, basit bir girişe sahip, iki yanı yarı işlenmiş bloklarla çevrili ve üstleri, tıpkı sarnıçlarda olduğu gibi, uzun taş bloklarla kaplı halk tipi' diyebileceğimiz gömütlerdir. Yer yer anakaya yüzeyi de düzleştirilerek elde edilmiş alanların etrafı iki taraftan bloklarla kapatılmış, uzun bir mekan elde edilmiştir. Boyutları, bu gömütlerin birden fazla gömüye yönelik olduklarını düşündürmektedir. Daha çok toplu halde bulunan bu türde de, diğerlerinde olduğu gibi, yön birliğine dikkat edilmemiştir.

Alinda nekropol alanlarında gömü yapılanmalarının genelde anıtsal nitelikli, heroon diyebileceğimiz gömütler çevresinde olduğu gözlemlenmektedir. Bunu heroonların dinsel veya siyasal önemleriyle bağlantılı olarak açıklamak gerekir ki, bu da Alinda'da heros kültürünün varlığında yol göstericidir. Bu gömütler özgün ve farklı biçimsel özelliklere sahiptirler. Tamamı, heroonlarla birlikte, sur duvarının hemen dışında yer almaktadırlar ki, buna özellikle özen gösterilmiştir. Kendi aralarında yön birliği göstermeyen, ancak genelde doğu-batı doğrultusunda olan lahit ya da kaya derinliğine işlenmiş tekne-gömütlerin kapak biçimleri, ayrıntıları ve donanımlarında farklılıklar gözlemlenmektedir. Ancak, düz kapaklı bir kaç örnek dışında, hepsinin semerdam biçimli olması ortak özelliktir. Görkemli ve özenle işlenmiş olmaları, gömütlere ayrı bir anıtsallık kazandırmaktadır. Bazı gömütlerin çevresinde yer alan düzeltilmiş podyum benzeri alanlar, stel yuvaları gibi ayrıntıları ise, ölü kültüne ilişkin donanımlar olarak açıklamak gerekir. Bu döşemelerin bütün gömütlerde olmayışı, olasılıkla kişinin sosyal, siyasal veya dinsel konumuyla bağlantılı olsa gerektir.

Gerek güneyde gerekse kuzeyde akropolün eteklerinde yoğunlaşan gömütlerden edinilen genel izlenim, mezarların özde aynı temel anlayış üzerinde biçimlendirildiği ve belirli bir dönemin ürünleri oldukları yönündedir. Geç dönemlere değin böylesi bir geleneğin sürekliliğinden söz etmek olası görülmemektedir. Nitekim, çok az sayıda da olsa, nekropolde saptanan farklı mezar tipleri, bunun açık göstergesi durumundadır. Çok fazla yaygın olmasa da, Alinda nekropolünde kaya gömütlerinin varlığı bunu doğrulamaktadır. Bunlardan birisi akropolün kuzeydoğusunda yer alır. (Resim: 22). Kuzeye yönelik durumdaki mezar odası anakayaya oyulmuş ve kubbeimsi biçimde sonlandırılmıştır. Ön tarafta kayalığın elvermediği yerlerde harçla kaynaştırılmış duvarla takviye edilmiştir. İç tarafta iki klinenin kalıntıları korunmuştur ki, bu da gömütün iki kişilik gömüye yönelik olduğunu göstermektedir.

Bir diğer örnek, yine kuzey nekropolünde yer alır. Bir kaya kütesinin altında yer alan gömüt odası basit bir alandan oluşmakta; semerdam tavanı kayalığa oyulmuş; yanlarda taş bloklarla kapatılmıştır (Resim: 23). Diğerleriyle karşılaştırıldığında, son derece basit, özensiz işçilikli ve ayrıntılardan yoksun bu gömütlerin daha geç bir dönemi temsil ettikleri anlaşılmaktadır.

Daha önce de vurgulandığı üzere, antik kentin dokusunda mermerin kullanıldığını gösteren çok az kalıntı vardır. Aşağı akropole çıkan yol üzerinde, in situ durumda damarlı mermerden bir sütun ile Karpuzlu'nun kuzey iç kesimlerindeki bir bahçede ortaya çıkarıldığı anlaşılan ve belediye bahçesinde korunan bezekli mermer mimari parçalar bu türden malzemenin de kullanıldığını göstermesi açısından ilginçtir. Modern kent içinde yaptığımız araştırmalarda, anıtsal nitelikli iki gömütün duvarlarla kuşatılarak konut olarak kullanıldığını belirlendi. Yine bir konutun duvarına yerleştirilmiş durumda, üzerinde savaş sahnesinin konu edildiği mermer bir friz parçası³¹ bulunmaktadır (Resim: 24). Aynı duvarın diğer yüzünde ise girlandlı diğer bir parça yine duvar dokusunun içinde yer alır³² (Resim: 25). Parçaların nasıl bir bütüne ait oldukları konusunda kesin bir şey söylemek olası değildir; ancak, olasılıkla tapınak gibi önemli bir mimari birimin süsleyici unsurları oldukları belirgindir.

Karpuzlu ilçesi genelinde yapılan araştırmalarda, bir bahçe duvarında kullanılmış Grekçe yazıt belirlendi (Resim: 26). İki parça halinde olmakla birlikte, yazıtın tamamı korunmuş durumdadır. Artemis ve Zeus'a adanan bir yontuyla bağlantılı içeriğiyle yazıt, Alinda'daki tapınım ile ilgili bilgiler vermektedir. Yazıt içeriğinden hareketle kentte Artemis kültürünün önemsendiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, yazıt ayrıca kentte bir gymnasionun varlığında uyarıcı ipuçları sağlamaktadır. Ancak, yapılan araştırmalarda gymnasionun varlığına ilişkin kalıntılar belirlenemedi.

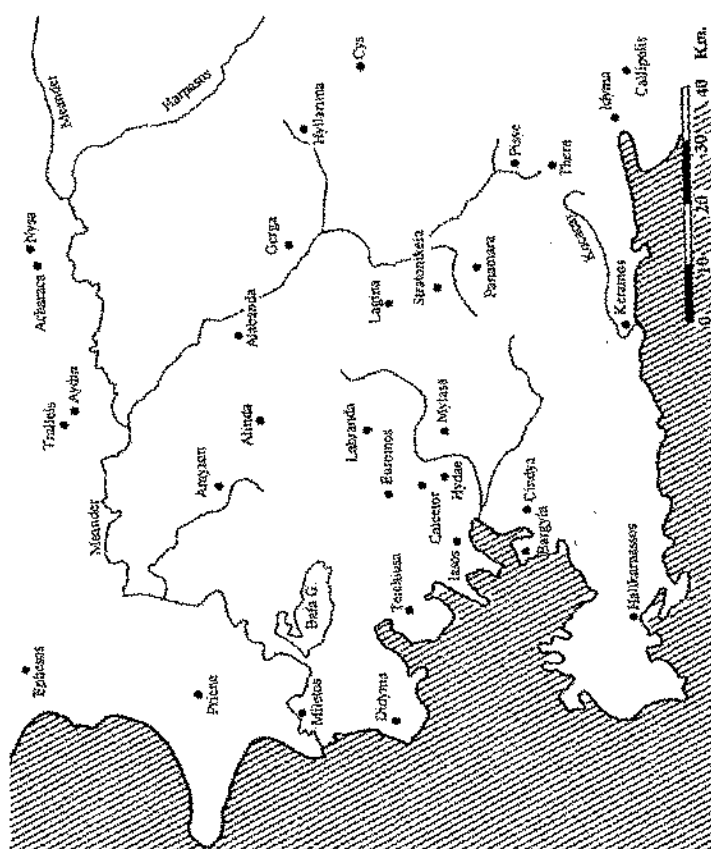
Sonuçta, günümüze kadar iyi korunagelmiş kalıntıları ile Alinda, Karia'nın önemli kentleri arasında yer alır. Başta pazar yapısı ve tiyatrosu olmak üzere, geri kazanımı olası bir çok kalıntı içeren kentte bilimsel kazıların başlatılması, hem Karia Bölgesi arkeolojik sorunlarına yeni yaklaşımlar getirecek, hem de önemli kültürel dokular koruma altına alınmış olacaktır.

(31) Ayrıca bkz. Bean, *Meander*, 168.

(32) Söz konusu mermer malzemelerin tamamı bir başka çalışmaya konu edilmek üzere hazırlanmaktadır. Kısaltmalar

Bean, *Meander* : G. E. Bean, *Turkey Beyond Meander* (1989)³.

Anadolu, "Alinda": M. Anadolu, "Alinda Karpuzlu", *TAD XIV* (1965), 87-102.

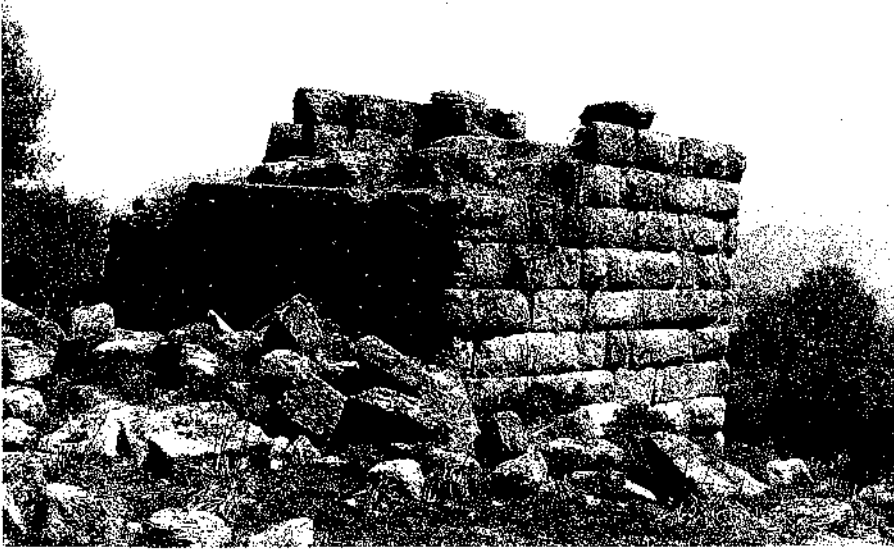

Harita: 1

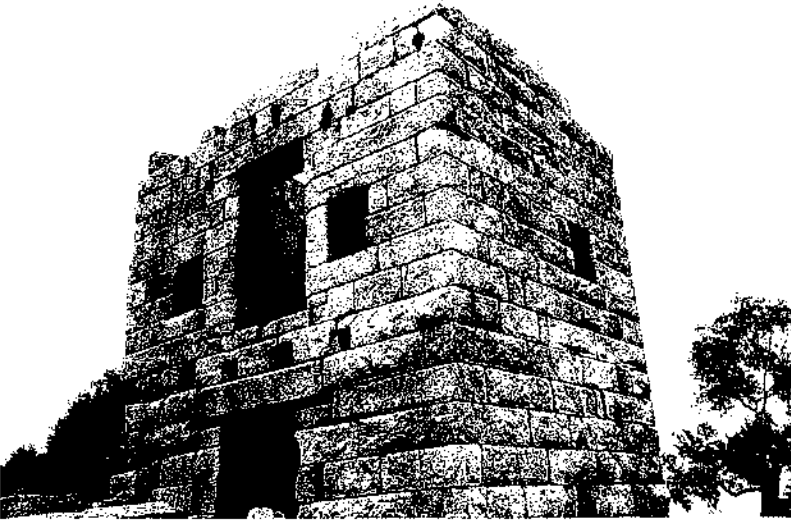

Resim: 1

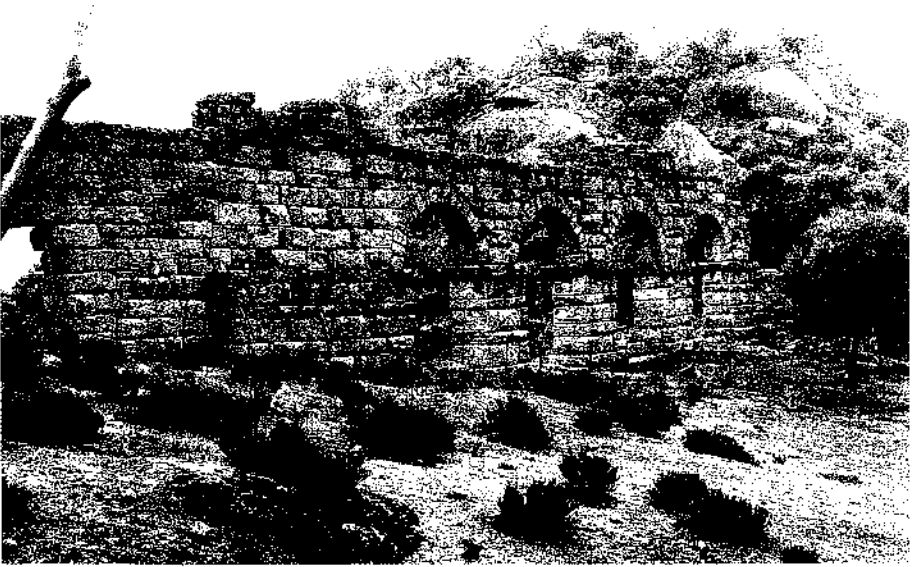
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

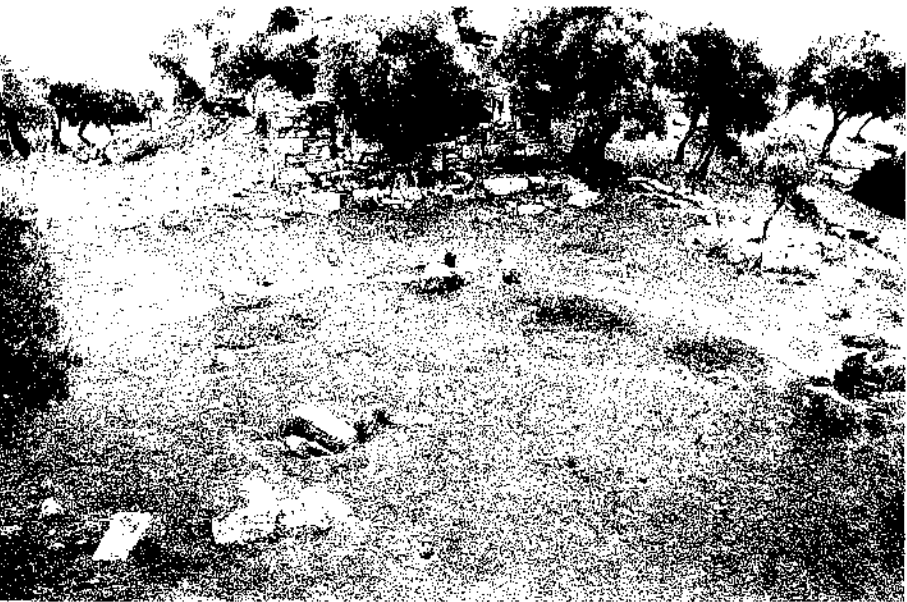
Resim: 5

Resim: 6

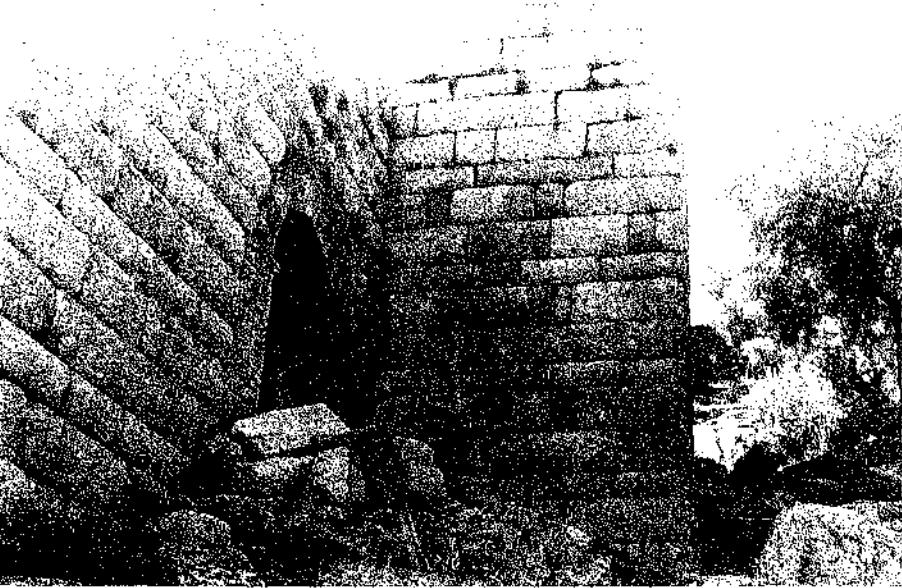
Resim: 7

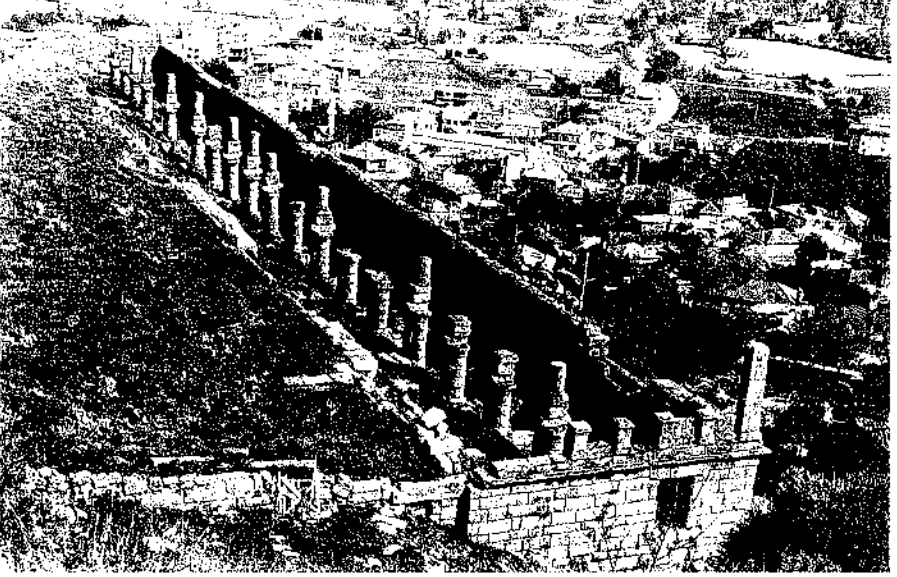
Resim: 8

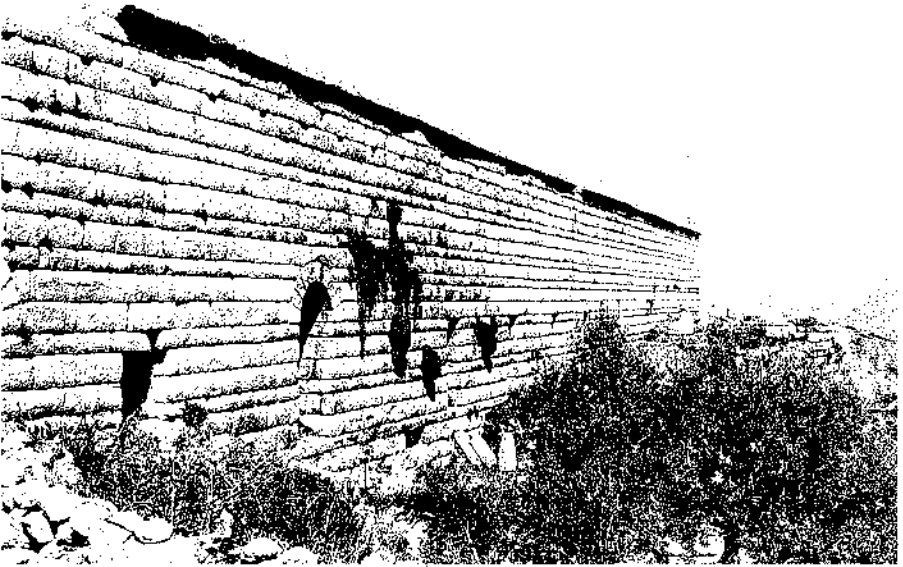
Resim: 9

Resim: 10

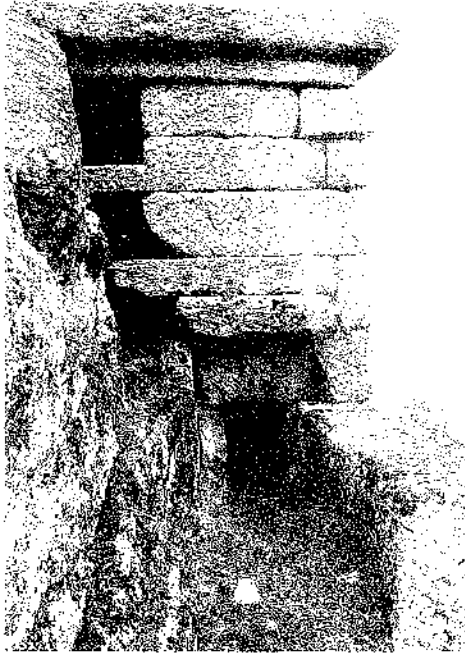
Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

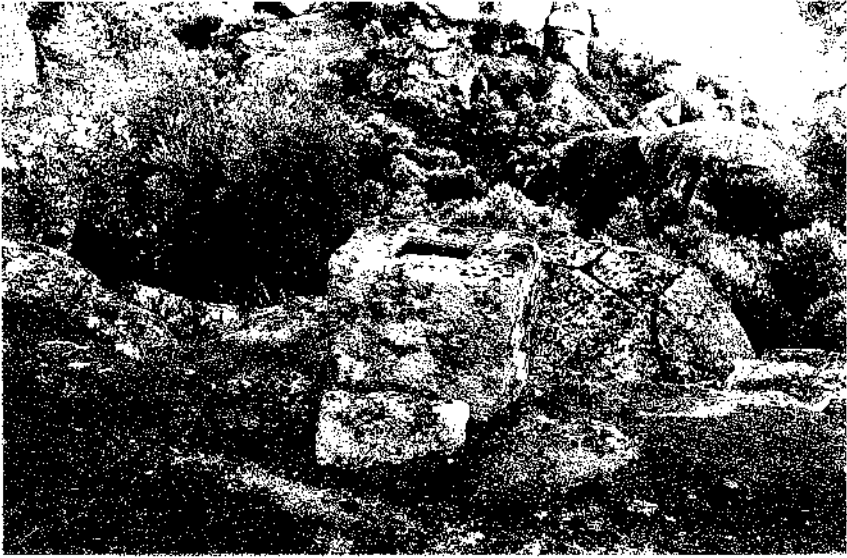
Resim: 18

Resim: 19

Resim: 20

Resim: 21

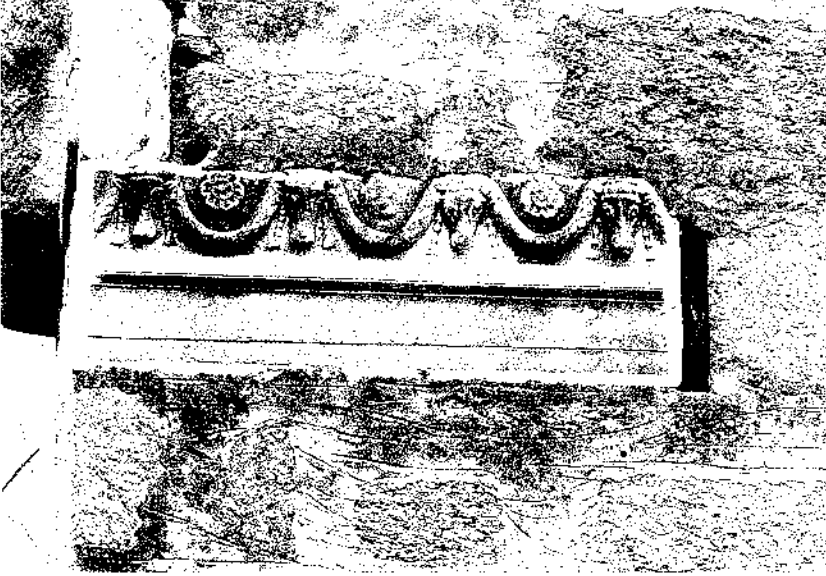
Resim: 22

Resim: 23

Resim: 24

Resim: 25

Resim: 26

INVESTIGATIONS IN HALIKARNASSOS 1997

Poul PEDERSEN*

In 1997 the archaeological co-operation between the Bodrum Museum of Underwater Archaeology and a team from Odense University in Denmark continued with the kind permission of the General Directorate of Monuments and Museums. The work is carried out on behalf of Bodrum Museum under the direction of the museum director, Oğuz Alpözen and Dr. Aykut Özet, while I myself has been in charge of the Danish team. Dr. Birte Poulsen is continuing the publication studies of the Late-Roman Villa. Benni Berg of the Danish National Museum is in charge of the restoration and conservation works.

The campaign of 1997 took place from the 10th of August until the 9th of September. As in 1994, 1995 and 1996 no excavation was carried out in 1997. Although the campaign was brief, there were interesting results, as we shall try to show in the following report by my colleague Anne Marie Carstens and myself:

RESTORATION WORKS

In 1997 restoration and conservation work continued patiently on the mosaic saved from a Hellenistic house in the western part of Bodrum in 1991. In 1997 one part of the mosaic was finished and placed in the Maussolleion open air Museum. A wedge-shaped section of mosaic rescued from a floor that has otherwise been destroyed by house-building probably sometime in the 1960'ies has interesting remains of a band of lead bordering part of the motive. Benni Berg and his team are working on plans for a restoration which will make it possible to exhibit the piece so that both the surface and part of the back can be seen. No remarkable news occurred during this work in 1997.

---

* Prof. Dr. Poul PEDERSEN, Department of Greek and Roman Studies. Odense University, DK-5230 Odense / DANIMARKA

ARCHITECTURAL FRAGMENTS OF ANCIENT BUILDINGS FROM A RECENTLY DEMOLISHED TURKISH HOUSE

When an old Turkish house was demolished in the Türkkuyusu area of Bodrum some interesting ancient fragments of architecture, several of white marble, were secured by Bodrum Museum. Most of the old Turkish houses in Bodrum contains ancient stones, that have been re-used again and again during the centuries. The building stones probably stay more or less in an area in the proximity of the original ancient structure, although this is not always case anymore, now that trucks and tractors makes it easy to move building material further around. In this particular case, some of the ancient stones were of special interest as they come from the centre of the Türkkuyusu district, where we have observed fragments from a late-Classical temple as early as 1970. Therefore the Museum had secured the most interesting stones from the house. It was possible to identify some fragments of column-drums (Fig. 1) as well as two interesting fragments of an Ionic capital (Fig. 2). The small fragment, which has part of the volute of the capital, we knew already from earlier when it was still in the wall of the house. As it could now be studied also from the side, it proved to have a pulvinus with probably 4 concave bands, and thus differs from the well-known capitals from the Maussolleion, the Temple of Zeus at Labraunda and the Temple of Athena at Priene. The capital has the same dimension as the columns and no doubt belong to the same category of fragments as those, we have observed earlier. Although it is much battered it is possible to detect its main features (Fig. 3). It is about 28 cms high, the underside of the echinus about 75 cm. in diameter corresponding to a column-diameter a little less if we take into consideration the bead-and-reel moulding as well as perhaps some apophyge of the column-shaft. The echinus had 24 eggs. The underside of the capital has a circular dowel-hole 5,5 cms wide corresponding to that of the fragments from column-drums. The upperside has a very characteristic lewis-whole for a lifting device (Fig. 4). This is not of the type usually illustrated in handbooks, but it is also known from the Maussolleion, from Labraunda and from the Artemision at Ephesos, although a little different here according to information provided by professor Anton Bammers. Personally I don't know of any example of this type of lewis hole from before the second quarter of the 4th c. B.C. and I would be very grateful for information on this, for instance from Caria or Lycia.

There can be little doubt that these fragments of columns and capitals originate from the same building as the column-drums, column-bases, mouldings and antefixes (Fig. 5) previously observed in Türkkuyusu and presented by me at the Araştırma Toplantısı in 1987.

The new fragments of capitals constitutes important new evidence for the "Türkkuyusu Temple" and do not seem to contradict the supposed Late-Classical date, but as mentioned above the capitals differs from those of the Maussolleion. It is not known to which god this temple was dedicated, and as no remains have been found in situ, its exact location is not known either. It is smaller than the Temple of Ares, which is situated on the monumental terrace a few hundred meters northwest of Türkkuyusu.

The capital from the Türkkuyusu Temple seem to have one or two fine parallels in Olympia in Greece, believed by Alfred Mallwitz (*Olympia und seine Bauten* p. 104) to come from some monument of Asia Minor origin. Mallwitz suggests that monument could have stood on a basis next to the Philippeion and might have consisted of a central quadriga like that from the Mausolleion, but flanked by the two columns of which one capital is well-preserved. I have not had the opportunity to study the Olympia remains yet, but they seem to have the same type of pulvinus, and also the same type of lewis-whole, which as far as I know was not used on the Greek Mainland.

Among the debris of the old house, there also was an inscribed column drum (Fig. 6) similar to those recorded by early travellers to Halikarnassos in the same district. The new one will be studied in more detail in 1998.

EARLY CLASSICAL ARCHITECTURE IN THE CASTLE OF BODRUM

In 1997 I also had the opportunity to re-examine some of the early-Classical pieces of architecture in Halikarnassos. In this connection it may be worth while to recall Roland Martin's very detailed analysis of an early ionic capital from Halikarnassos, now in the Museum at Izmir, which he published in 1959 (*Revue des Études Anciennes*, LXI p.65-76).

The capital is less than one meter long and corresponds to a column diameter of only about 40 cm. Martin dated the capital to the early fifth century and interestingly his analysis leads to the conclusion, that the capital belongs in a Cycladic-Samian context, although perhaps with some influence from other sources also.

But the capital analysed by Martin is not the only piece of early Classical architecture from Halikarnassos, which shows island-Ionic or Samian influence.

One is the beautiful column-neck in the mosque by the harbour, of which another identical piece exists as a table support in another area of Bodrum (Fig. 7). Though the pattern of the anthemion differs from that reconstructed by G. Gruben for the Polycrates temple at Samos, this is probably the source of inspiration, however. The diameters of these two pieces of approximately 55 cm. places them in one group, differing from another represented by a column-neck inside the Castle, with a lower diameter of about 60.5 cm. (Fig. 8). This piece has an anthemion consisting of both lotus and palmettes and thus seems to be closer to the Polycrates capitals from Samos.

The upper surface has a square cutting for a dowel (or rather sockets for empolia) and this technical feature as well as the dimension makes it comparable to a number of unfluted column drums in the walls of the Italian Tower of the Castle (Fig. 9). Those on the west side are high up and not immediately accessible for inspection, but 4 pieces on the south side can easily be studied. They all have a diameter of 59 to 61 cm. and the marble by visual inspection seems close to that of the Castle column-neck just mentioned. This similarity is corroborated by a similar technique. The anathyrosis is very carefully made with a smooth band of 11 - 13 cm. surrounding a central area, that has been roughly worked by a point and a claw-chisel. The central dowel-holes are about 10 cm. square.

Two speirae from column bases of Cycladic or Samian type exist in the Castle. Only one can be measured and with a diameter of ca. 83 cm this base could perhaps belong with the just mentioned pieces (Fig. 10). No torus has been observed.

Finally two Ionic capitals exist having a lower diameter of the echinus of respectively ca. 62.5 cm. and approximately 56 cm. (Fig. 11). According to size they can theoretically be related to each of the two types of column-neckings mentioned above, but the relation seems doubtful. A marble stroter 60.6 cm. wide with a cutting for a double-T cramp looks similar in type of marble, but cannot be attributed to the above-mentioned at present.

To sum up, there are apparently two groups of early Classical architecture in and around the Castle of Bodrum. They both indicate island-Ionic or Samian influence and thus correspond to Roland Martin's conclusion concerning the initially mentioned capital from Halikarnassos.

The marble of these architectural pieces generally seem to be of an unusual good quality, and does not disintegrate the way much of the 4th century marble in Halikarnassos does. In view of the island-Ionian character of the style, one might speculate whether the marble could be imported from this region, from Paros for instance. That this is not wholly unlikely is perhaps indicated by an observation made by Dr. K.A. Sheedy. At a conference at Paros in October 1997 concerning Parian marble, Dr. Sheedy mentioned a hoard of late-Archaic Carian coins on Paros, and suggested that this could have to do with a major acquisition of Parian marble for an unknown building-project in Caria.

The question can probably be securely answered by stable isotope analysis of the architectural pieces in the Castle, and this we plan to have done in 1998.

THE SALMAKIS INSCRIPTION

Signe Isager's study of the Salmakis inscription continues and a report of her present stage of the work was given at The International Congress of Epigraphy in Rome in September. The final study is planned to be published in "Halikarnassian Studies" together with a description of the architectural remains on the site.

Another, much shorter inscription was discovered by the owners of the Salmakis area and handed over to us in 1996 for further study. Signe Isager gives the following brief report on this small find:

"The inscription was cut in a grey limestone with deep furrows lengthwise. The stone is about 30 cm. long and 13 cms wide and according to Poul Pedersen it was probably originally used as a building stone in a wall built without use of mortar. Apparently it has had a secondary use as building stone in a wall built with mortar. The exact finding place of the stone is not known.

The inscription is in four lines. The letters are 12 to 17 mms in height and seem to be early Hellenistic. The text says:

Theois Sotersi
tous bomous
Ariston Boulandrour
Achaïos

Which is something like: "Ariston from Achaia, son of Boulandros, dedicated the altars to the saviour Gods".

Both the letters and the finishing of the masons work points to a private dedication which did not form part of a more prestigious project.

HALICARNASSIAN STUDIES

This spring a new volume of "Halikarnassian Studies" appeared. The title is "Patrons and Pavements" and it contains the acts of a seminar on the embellishment of Late-antique houses and villas, organized by Signe Isager and Birte Poulsen in Denmark in 1995.

STUDIES RELATING TO THE AMPHORA MATERIAL

Two Danish Ph.d.-students, Mrs. Maria Berg Briese and Mrs. Anne Marie Carstens, are doing special investigations for their ph.d.-dissertations in relation to the Halikarnassos-project.

Mrs. Maria Berg Briese has been studying the amphora material from the Turkish-Danish project for quite some time now. She has already published part of her studies and she will be in charge of the final publication of this material. Presently she is concentrating on the analysis of clay and pottery from Halikarnassos, and for this purpose she and Mehmet Özgenç from Bodrum Museum have been collecting samples of clay from the peninsula. She has supplied the following brief report:

"The ph.d.- project focus on the economy and trade of ancient Halikarnassos, mainly as reflected in the evidence of the amphora material. One important question is whether Halikarnassos had an export of foodsupplies, for example wine, since it is well-known from written sources that Halikarnassos did have a production of wine. Athenaeus in approximately 200 A.D. mentions the Coan type of wine, which had sea-water added to it, and Athenaeus mentions both Halikarnassos and Myndos as production-centers beside Cos.

This particular type of "sea-water wine" was presumeably transported in the so-called "Sub-Coan" amphora type, which was produced from the mid-second century AD, and according to finds from Italy and France may have been produced still into the beginning of the third century AD. The production of this amphora type has been archaeologically proved at Cos and Myndos but not yet at Halikarnassos.

Many varieties of clay-types show the large number of production-centers in the Mediterranean area. At Halikarnassos four different wares have been distinguished, and two of these have been selected for neutron activation tests. In addition type specimens of each group will be thin-sectioned to allow further comparative studies. With the help of these tests we hope to be able to create a clearer picture of the provenance of Halikarnassian import, - to detect whether the ware-types are comparable to fabrics of other production-centers, and to distinguish these from a possible local production at Halikarnassos.

For this purpose soil-samples have been collected from four different places on the Halikarnassos Peninsula in 1995, and of these two turned out to be suited for analysis. One is from the place called Yokusbasi, situated just outside Bodrum to the north-east, on the road to Milas. Yokusbasi is an old clay depot, from which clay has traditionally been collected for local small-scale production of tiles and bricks. We hope that this sample will show the typical composition of clay from the Bodrum area. The second soil-sample was taken from a brick-manufacturer just outside Milas on the inner border of the Peninsula. From here it was possible to collect wet clay, sundried clay and kiln-fired clay from the same clay-bed. From these different types of samples, we hope to be able to learn what changes happens to the clay structure when dried and fired, and to get some impression of the variation of the clay-types within the Bodrum Peninsula."

*SURVEY OF ANCIENT TOMBS ON THE HALIKARNASSOS
PENINSULA (by Anne Marie Carstens)*

Fieldwork on the Halikarnassos-peninsula 1997¹.

The work on the Halikarnassos peninsula was carried out in August - September '97. I am much obliged to the Bodrum Museum, not least the Director Dr. Oguz Alpözen, who provided the small survey team with the excellent guidance of Mr. Ali Uçarar. The work was financed by the Danish Research Council of the Humanities as part of a Ph.d. -scholarship. The Fiedler foundation made it possible to engage an assistant architect, Mr. Troels Munk-Olsen.

The fieldwork forms part of my Ph.D.-project: the empirical area in question is the tombs of the Halikarnassos peninsula, and, indeed, their topographical setting. Due to the limits of the area, it is possible to broaden the historical frame of time considerably and still be able to survey the study. The time frame is thus approximately from the Late Bronze Age to the Late Roman Period². A study of the sepulchral architecture in a diachronic perspective hopefully offers a fair contribution to the study of cultural interactions and ethnic differentiation characteristic of Halikarnassos and south-western Karia.

In this presentation I have chosen to focus on four very different tombs (Fig. 12) Each present different types and illustrate the multiplicity of the material. These four tombs were all measured and drawn by Mr. Troels Munk-Olsen and I, and will be published as part of my Ph.D.-thesis. Some of them have never attracted the eyes of previous researchers, while the prime of the peninsula tombs at the village Geris, was first studied in 1886 by W. R. Paton. Also Bean and Cook payed a short visit to the site in the early 1950's,

-
- (1) The survey team only consisted of an architect, Mr. Troels Munk-Olsen and the present author, Mrs. Anne Marie Carstens, University of Copenhagen, Department of Archaeology and Ethnology, Vandkunsten 5, DK-1467 København K.
  - (2) A reconsideration of the Mısgebi necropolis and the relations between the Halikarnassos peninsula, the Aegean Bronze Age and the Hittites has already been undertaken and will appear in the acts of a Scandinavian congress "Ceramics in Context", which took place in Stockholm, June 1997.

and more recently Professor, Dr. Ender Varinlioglu has provided additional information on the topography and the building structures on the site³ (Fig.13).

The small village Geris on the northwestern part of the peninsula, above the harbour village of Yalıkavak, is situated on a ridge with three summits, running southeast - northwest, almost reaching the coastline (Fig. 14) The coastal summit is crowned by a built chamber tomb, consisting of a dromos, an entrance and a burial chamber, built in the local grey-greenish andesite in carefully drafted ashlar masonry, with no use of cramps or other binders.

The burial chamber is covered by a corbelled barrel vault (Fig. 15). The entrance is placed at the middle of the southern wall at a right angle. The roofing of this entrance is formed by two blocks. A pivot hole in the innermost block indicate that the door will have been a single turning door opening inwards.

Sometime between June '96 and August '97 the outer door frame has been demolished and also several blocks of the dromos walls have been pushed down.

The masonry of the dromos is similar to the rest of the tomb and the courses correspond. The outer roofing block of the entrance continues out in the dromos and one must imagine that the rest of the dromos was covered by similar big ashlars. The final extension has been found at the western wall, where a corner cutting in the pavement marks the end.

A tumulus consisting of boulders sealed with a layer of soil covered the tomb. The tumulus was kept in place by a circular krepis wall with a diameter of app. 8m. The krepis wall is rather badly preserved but can be followed all around the tomb (Fig. 16).

The tomb crowns the ultimate peak of the seaside hilltop. At a distance of app. 28m. from the krepis a very impressive wall surrounds the hill at a lower level. This wall is built of very huge blocks with a rustic appearance. (Fig. 17) The wall surrounds the tomb on three sides, but the northwestern and northern slope towards the sea is far too steep to have carried such a wall. An entrance in the wall, corresponding with the dromos was found. The blocks facing the entrance are very neatly cut and a polygonal pavement was found in the opening.

The huge dimension, the entrance with a paved pathway leading to the dromos and the existence of an inner krepis wall may lead to a hypothesis of the outer wall as a very strong articulated marker of the tomb - that may even indicate a sacred status.

Along the northeastern slope towards the middle summit we found large walls built in unworked stones - mostly very large boulders (Fig: 18). The walls are at places preserved to a height of app. 3m. These walls apparently exist in at least two levels along the whole northeastern slope and were built into it like terrace walls. They may form part of a fortification system.

The middle summit is surrounded by fortification walls forming part of a complex of walls with a corner tower applied to them. (Fig. 19). On top of the

(3) W. R. Paton, *JHS* 8, 1887, 78-81. W. R. Paton and J. L. Myres *JHS* 16, 1896, 206. G. E. Bean and J. M. Cook *BSA* 50, 1955, 118-120. E. Varinlioglu, *XIV Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 1996, (Ankara 1997), 161-163.

summit the ground is even and a square tower in the southern corner built in isodomic masonry has a marginally drafted southeastern corner. Scattered around the plateau is much pottery, among this black glazed fragments.

The walls surrounding the summit represent two phases, where the wall surrounding the summit as such predates the corner tower built on to these walls. Possible parallels for the second phase, including the angle grooved corner on the tower on the plateau, can be found in much Hekatomnid buildings characterised by the rusticated hammer-dressed surface of the blocks.

The southernmost summit shows no apparent traces of ancient settlements. However, Professor, Dr. Varinlioğlu stated in his recent report of a visit here in '95 that also this summit was surrounded by walls, and may even carry another tomb. I was unfortunately unaware of these observations but I look forward very much to pay another visit to Geris in 1998, looking for more walls!

At Turgutreis, a coastal town south of Gümüşlük, ancient Myndos, a freestanding rock-cut tomb with an architectural decorated facade was also investigated (Fig. 20). The tomb imitates an antae building with two, now missing, columns in antis. The antae bases are formed as lions paws. The entablature consist of an architrave with two fasciae and a frieze decorated with dentils. There may have been decoration on top of the tomb. Each corner above the facade carry a rough boss, which may have carried some kind of acroteria.

In the burial chamber three cists are cut into the rock. The ceiling imitates a barrel vault. However, the cutting in the interior of the tomb is very uneven and in contrast to the neat facade. There are no other tombs preserved in the vicinity, but small niches are cut in the rock surrounding the Lions Paws Tomb.

On the southern part of the peninsula west of Bodrum, at Bitez, several tomb structures have been found, situated in a small valley. To the right of the modern road south of Bitez village a complex consisting of a pair of rock cut tombs, a tomb terrace with two cist cut into it, and a built monument, flank what may be an ancient road leading from the rather smooth hill behind towards the coast. The built structure may be interpreted as a tomb building somewhat similar to the Rhodian hypogaeums. It is constructed of big ashlar of the local andesite interconnected with cramps, and at least two small chambers can be traced along the eastern outer wall.

On the northern part of the hill behind, a rock cut tomb is hidden in the slope. The tomb consists of a rather wide dromos, a narrow entrance and an almost square chamber (Fig. 21). Inside the chamber three sarcophagi are cut in the rock. There are remains of gabled shaped lids inside the sarcophagi. The ceiling is formed as a very low barrel vault inside the chamber, whereas the ceiling of the dromos is more rounded.

A neat parallel for the interior arrangement of this tomb may be found in the built Hekatomnid tomb above the sanctuary at Labraunda. However, the arrangement with three burial cists can be found in many rock cut tombs in the area - though often cut into the floor and not placed on benches.

At the Göktepe hill above Halikarnassos rock-cut tombs penetrate the rock and numerous tombs of varied plans and disposition are represented here. One of the more spectacular is placed on the eastern side of the hill and consist of a kind of antechamber decorated with many smaller niches and a bench at

the rear end (Fig. 22). Above three niches are decorated with pictorial scenes in rather weathered stucco, which seem to belong in a Late Hellenistic or Roman sepulchral context. To the right of this antechamber an undecorated room may have contained the actual burials.

The great variety of the material presented here illustrate the complex situation of the Halikarnassian tombs and add more - if also confusing - evidence of a mixed population in an area with many different cultural connections.

Fig. 1 : Column drum from Türkkuyusu

Fig. 2 : Ionic capital from Türkkuyusu

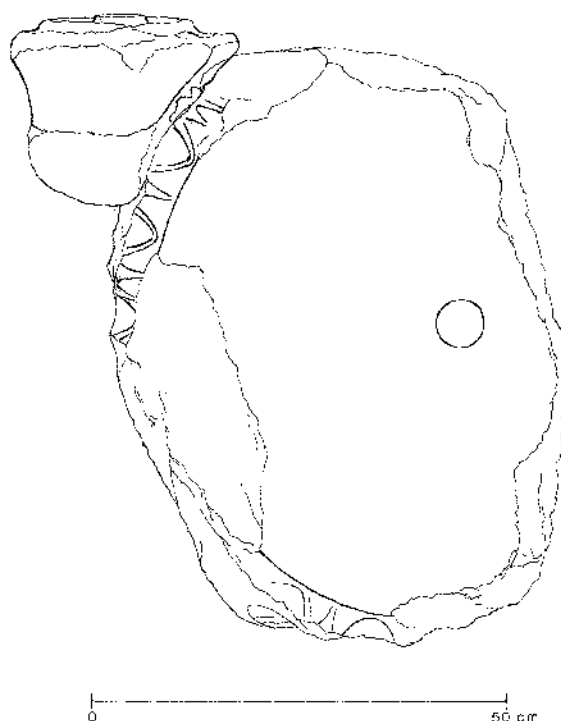

Fig. 3 : Türkkuysu capital Underside

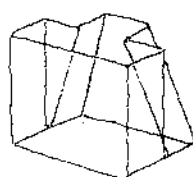
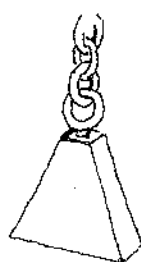

Fig. 4 : Türkkuysu capital Lewis-hole

Fig : 5 Türk kuyusu temple. Roof-tiles

Fig. 6 : Türkuyusu-Inscribed column

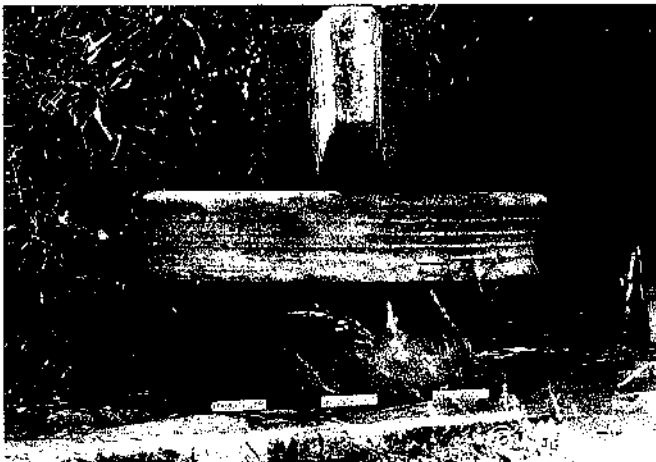
Fig : 7 Column-neck with anthemion

Fig. 8 : Column-neck in the Castle of Bodrum

Fig : 9 Column drums in the Castle of Bodrum

Fig.10 : Ionic capital in the castle

Fig : 11 Ionic capital in the Castle

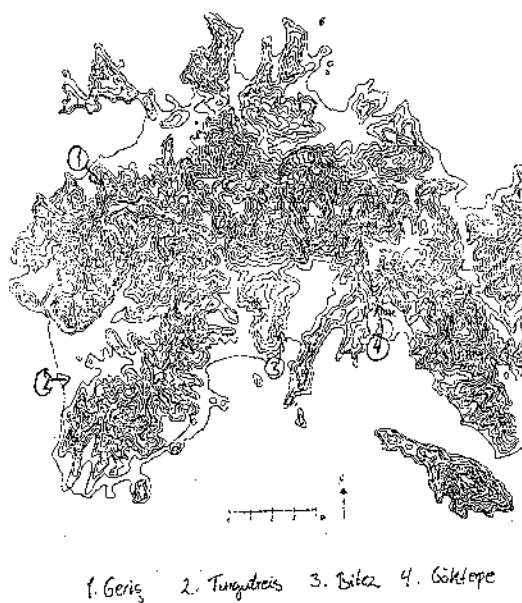
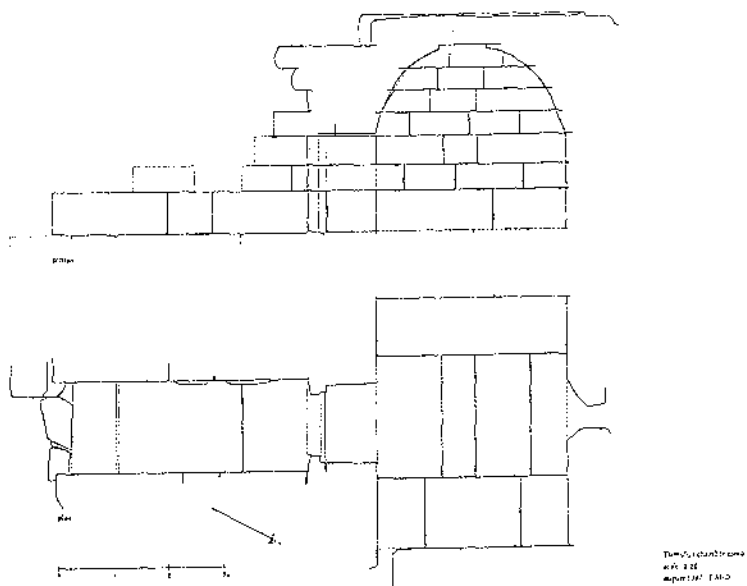

Fig.12 : Map of the Halikarnassos peninsula

Fig : 13 Plan and section of the built chamber tomb at Geris

Fig.14 : View towards the tomb

Fig. 15 :The corbelled vault

Fig. 16 : The krepis wall

Fig :17 The temenos wall

Fig.18 : Terrace walls at the northeastern slope

Fig : 19 The fortification

Fig. 20 : The Lions Paws Tomb at Turgutreis

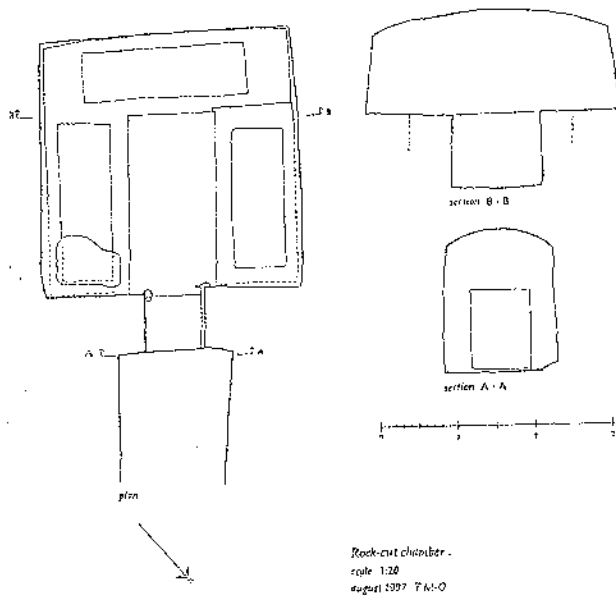

Fig. 21 : Plan and section of rock-cut chamber tomb at Bitez

Resim 22 : Rock-cut tomb with stucco decoration, at the Göktepe hill, north of Halikar-nassos

1997 YILI EDİRNE İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

BURÇİN ERDOĞU*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, Trakya Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü adına 1995 yılında başlamış olduğumuz Edirne ili Prehistorik dönemlere ait yüzey araştırmasına, 1997 yılında da devam edilmiştir. Başkanlığım altında sürdürülen araştırmaya, Trakya Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden Uzman Rabia Erdoğan ve lisans öğrencisi Hanife Yalçın katılmışlardır. Kültür Bakanlığı'nı İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi'nden Server Dayıoğlu temsil etmiştir¹.

1997 yılında çalışmalarımızı Meriç ve kısmen İpsala ilçeleri sınırları içinde yoğunlaştırdık. Amacımız yeni yerleşim yerleri bularak bölgenin kültür sürecini saptamak ve Trakya'da Son Kalkolitik Dönem'de var olan boşluğu dolduracak malzemeler bulabilmektir.

Coğrafi olarak Ergene Nehri'nin Meriç Nehri ile birleştiği bölge bugün çeltik tarlaları ve yer yer bataklıklarla kaplı geniş bir düzlükten oluşur. Prehistorik çağlarda Ege Denizi büyük bir körfez halinde bu bölgeye kadar uzanıyordu². Meriç Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar bu körfezi hızla dolmaya başlamış ve bunun sonucunda bölgede küçük gölcükler ve bataklıklar oluşmuştur. Daha sonra başlatılan ıslah çalışmalarıyla gölcük ve bataklıklar kurutularak bölge çeltik tarımına açılmıştır. 1997 yılı çalışmalarımız için bu bölgeyi seçmemizdeki amaç daha önce araştırılmamış oluşu ve tarih öncesi yerleşimler için elverişli bir coğrafyaya sahip olmasından dolayıdır.

Araştırmalarımız sırasında 11 prehistorik yerleşim yeri ve 11 tümülüs saptanarak belgelenmiştir.

* Burçin ERDOĞU, Trakya Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 22030 EDİRNE.

(1) Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'na desteklenmiştir. Proje No: T-369-190397

(2) Bu konu hakkında geniş bilgi için, K. Göçmen, *Aşağı Meriç Vadisi Taşkın Ovası ve Delta'nın Alüvyal Jeomorfolojisi*, İ. Ü. Coğ. Fak. Yay. No:80, İstanbul, 1976.

SAPTANAN YERLEŞİM YERLERİ

ALTIAĞAÇ / KIRLIK MEVKİİ (27)

Meriç'in yaklaşık 8 km. güneyinde, Büyük Altıağaç Köyü'nün 1 km. batısında Küçük Altıağaç Köyü'ne giden yolun kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney yönünde yaklaşık 150 m. uzunluğunda olan bu düz yerleşim yeri, bizim çalışmalarımızdan önce bu bölgede bilinen tek yerleşim yeri idi. Buradan Edirne Müzesi'ne çok sayıda cilalı taş balta gelmiş, bunun üzerine 1982 yılında M. Özdoğan başkanlığındaki bir ekip Altıağaç'ta yüzey toplamaları yapmıştır³.

Altıağaç'tan topladığımız malzemenin büyük bir bölümü "Maslıdere" çanak çömleği olarak adlandırılan yüzeyi kabalaştırılmış, sokma, kazıma, çizgi ve barbotin bezekli çanak çömleklerle aittir⁴ (Resim: 1). Ayrıca Balkanlar'ın Karanovo III- Veselinovo Kültürü'ne ait çanak çömlekler ile (Resim: 2) çok az sayıda Aşağıpınar'ın 6. tabakasında bulunan ve Balkanların Karanovo II Kültürü ile çağdaş kabul edilen, kiremit kırmızısı renkli, açık, dış yüzeyleri kırmızı astarlı ve açık çanak çömleklerle rastlanılmıştır. Bu yerleşim yerinden çok sayıda cilalı taş baltalar ve çakmaktaşı aletler de toplanmıştır.

BOZDERE (28)

Büyük Altıağaç Köyü'nün 1 km. batısında Dışbudak Deresi'nin bir kolu olan Bozdere'nin batı ve kısmen doğu yakasında, dereye bakan alçak teraslar üzerinde yaklaşık 500 m. uzunluğunda bir alan içinde çok sayıda çakmaktaşı alet toplanmıştır. Minik dilgi çekirdekleri, küçük ve orta boy kazıyıcılar ve delicilerle belirlenen bu alet topluluğu genel karakterleri ile Terkos-Kefken arasındaki Karadeniz kıyı şeridinde Epi-Paleolitik / Mezolitik olarak tanımlanan yerleşim yerlerinde bulunan aletlere benzemektedirler (Resim: 7, 8). Ayrıca Küçük Altıağaç Köyü'ne giden yolun hemen batısında çakmaktaşı aletlerin yoğunluk gösterdiği bir alanda çok az sayıda çok kumlu, kaba hamurlu İstanbul-Ağaçlı yerleşmesinde bulunanları hatırlatan ilkel çanak çömlekler ile iki adet cilalı taş balta parçası ele geçmiştir.

MAYA BABA (29)

Büyük Altıağaç Köyü'nün yaklaşık 1km. güneyinde Dışbudak Deresi'nin batısında yer alır. Çeltik tarlalarına giden yol yerleşimi ortadan kesmiştir (Resim: 3). Doğal bir tepe üzerinde bulunan yerleşimin boyutları yaklaşık 60x60 m. kadardır. Yerleşimin yüzeyinden ve yol tarafından tahrip edilen kesitten İlk Tunç Çağı malzemesi toplanmıştır. Ayrıca Balkanlar'ın Karanovo III-Veselinovo Kültürü'ne ait malzeme ile İlk Neolitik Dönem'e tarihlileyebildi-

(3) M. Özdoğan, "A Surface Survey for Prehistoric and Early Historic Sites in Northwestern Turkey", *National Geographic Research for 1979*, Washington, 1985, s. 534.

(4) "Maslıdere" çanak çömleği adını Uzunköprü yakınlarında aynı adlı yerleşim yerinden almıştır. Bkz. M. Özdoğan, "Neolithic Cultures of Northwestern Turkey", S. Bökönyi (yay.) *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica II*, Budapest, 1989, s.204.

ğımız kırmızı astarlı ve açıkılı bir çanak çömlek gurubuna raslanılmıştır (Resim: 4, 5). Yerleşimin çevresinde geniş bir alana yayılmış olarak Son Tunç-İlk Demir ve Klasik dönemlerine ait malzemeler de toplanmıştır.

ARPALIK TEPE (30)

İpsala Tevfikiye Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzey batısında, çeltik tarlaları içinde yer alır. Tarla açımı nedeni ile yerleşim yeri buldozerle düzeltilerek tahrip edilmiştir (Resim: 9). Ele geçen çanak çömleğin büyük bir bölümü Klasik Dönem'e aittir. Bunun yanında "Maslıdere" çanak çömleği ile İlk Tunç Çağı'na tarihlenen malzemeler bulunmuştur. İlk Tunç Çağı malzemesi, Kuzey Marmara kıyıları ile Gelibolu Yarımadası'ndaki yerleşim yerlerinde bulunan ve İlk Tunç Çağı'nın ilk evresine tarihlendirilen malzemenin aynısıdır (Resim: 10).

SÖĞÜTLÜK (31)

Tevfikiye Köyü'nün 200 m. güneyinde yer alır. Yaklaşık 50x50 m.lik alanda İlk Tunç Çağı çanak çömleği toplanmıştır.

KARŞI BAĞLAR (32)

Meriç'in yaklaşık 6 km. batısında, Nasuhbeyli Köyü'nün kuzey doğusunda köy çeşmesinin arka sırtlarında yer alan bir yerleşim yeridir. Burdan Bal-kanlar'ın Karanovo III-Vesselinovo Kültürü'ne ait çanak çömlek ile "Maslıdere" çanak çömleği toplanmıştır. Ayrıca az miktarda İlk Tunç Çağı çanak çömleği de ele geçmiştir.

KARAKUMLUK (33)

Meriç'in batısındaki Umurca Köyü'nün yaklaşık 500 m. güneyinde, köy mezarlığının altında yer alır. Yaklaşık 100x100 m.lik bir alan içinde İlk Tunç Çağı çanak çömleği ile Klasik Dönem malzemesi toplanmıştır.

ACIÇEŞME (34)

Kadıondurma Köyü'nün kuzeydoğusunda, Acıçeşme'nin doğusundaki tepe üzerinde yer alır. Modern yerleşim tarafından tahrip edilmiş olan bu yerleşim yerinden sadece Son Tunç Çağı sonu ve İlk Demir Çağı başlarına tarihlendirilen malzeme toplanmıştır.

MEZARLIK TEPE (35)

Meriç'in yaklaşık 6 km. kuzeydoğusunda, Olacak Köyü'nün 200 m. doğusunda, Doğanca Deresi'nin doğu yakasında, köy mezarlığının üzerindeki tepede yer alır. Yoğun tarım nedeni ile oldukça tahrip olmuş bu yerleşim yerinden İlk Tunç Çağı çanak çömleği toplanmıştır.

GAVURDERE (36)

Akçadam Köyü'nün yaklaşık 1,5 km. doğusunda, Gavur Dere'nin doğu yakasında yer alır. Yaklaşık 60x60 m. boyutlarında, 1 m. yüksekliğindedir (Resim: 11). Yerleşim yerinden Karanovo III-Vesselinovo türü çanak çömlek ile "Maslıdere" türü çanak çömlek parçaları toplanmıştır (Resim: 12).

BAĞLIKSIRTI (37)

Serem Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneybatısında, Meriç Nehri'ne bakan yüksek teras üzerinde yer alır. Yoğun tarım nedeni ile oldukça tahrip edilmiştir. Yaklaşık 50x50 m. lik bir alan içinde "Maslıdere" çanak çömleği ile az sayıda İlk Demir Çağı çanak çömleği ele geçmiştir.

DEĞERLENDİRME

Bozdere'den toplanan çakmaktaşı alet topluluğu 1997 yılı araştırmalarında ele geçen en erken buluntu topluluğudur. Toplanan çakmaktaşı aletler İstanbul bölgesinde Terkos ile Kefken arasındaki kıyı şeridinde, Ağaçlı, Gümüşdere, Domalı gibi konak yerlerinden ele geçen ve Epi-Paleolitik / Mezolitik Dönem'e tarihlendirilen buluntulara benzemektedir⁵. Bu döneme ait konak yerleri ender olarak Marmara kıyılarında da görünmektedir.

İlk Neolitik Dönem'e ait çanak çömlekler sadece iki yerleşim yerinde Maya Baba ve Altağaç yerleşmelerinde bulunmuştur. Özellikle Altağaç'dan toplanan malzeme, Aşağı Pınar'ın 6. tabakasında bulunan ve Balkanların Karanovo II Kültürü ile çağdaş malzeme ile ilişki içindedir⁶.

Araştırmalarımız sırasında Balkanların Karanovo III-Vesselinovo veya Erken Vinça türü malzeme veren yerleşim yerlerine tüm Trakya'da olduğu gibi Meriç-İpsala bölgesinde de yoğun olarak rastlanılmıştır.

Bölgede "Maslıdere" olarak bilinen yüzeyi kabalaştırılmış çanak çömlekler Balkanlarda İlk Neolitik, Criş-Körös-Starçevo Dönemi ile başlayıp özellikle Batı ve Kuzey Balkanlarda Kalkolitik Dönem içlerine kadar sürmektedir. Trakya'da bu tip çanak çömlekler Toptepe kazılarında bulunmuştur. Toptepe çanak çömleği Balkanlarda Karanovo IV'ün erken evresine tarihlendirilmektedir⁷. Aşağı Pınar kazılarında Toptepe çanak çömleği tipik Karanovo IV çanak çömleğiyle birlikte 3. tabakada bulunmuştur. "Maslıdere" çanak çömleği ile Toptepe çanak çömleği form ve malzeme olarak aynı olsada, Maslıdere kapları üzerine uygulanan motifler Toptepe'den farklıdır. Ayrıca Toptepe'de "Mikalı Mal" olarak bilinen, koyu renkli açık, sık çizgi bezemeli ve uzun boyunlu, tek kulplu, omurgalı karınlı testiler ile pencereci yüksek kaidesi olan çanak formları ile karakterize edilen çanak çömlekler "Maslıdere" tipi çanak çömlek veren yerleşim yerlerinde rastlanmamıştır. Yine bu yerleşmelerde Bulgaristan'ın tipik Karanovo IV türü çanak çömlekleri görülmez.

(5) I. Gatsov; M. Özdoğan, "Some Epi-Paleolithic Sites From NW Turkey: Ağaçlı, Domalı and Gümüşdere.", *Anatolica XX*, 1994, s. 97-120.

(6) M. Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", *Tüba-Ar 1*, 1998, s. 76.

(7) Özdoğan 1998, s. 75.

Araştırmalarımız sırasında Meriç-İpsala bölgesinde Son Kalkolitik Dönem'e ait bir malzemeye rastlanmamıştır.

İlk Tunç Çağı çanak çömleği veren yerleşmelerin sayısında artış gözlenmiştir. Saptanan yerleşim yerlerinde genelde Bulgaristan'ın Ezero-Sveti-Krilovo ve Mihaliç türü çanak çömlekleri görülürken, Arpalık Tepe yerleşmesinde Kuzey Marmara kıyıları ile Gelibolu Yarımadası'ndaki Selimpaşa, Top-tepe, Şercfli Çiftlik, Menekşe Çatağı, Maltepe gibi yerleşmelerde bulunan ve İlk Tunç Çağı'nın ilk evresine tarihlendirilen çanak çömleklere rastlanılmıştır⁸.

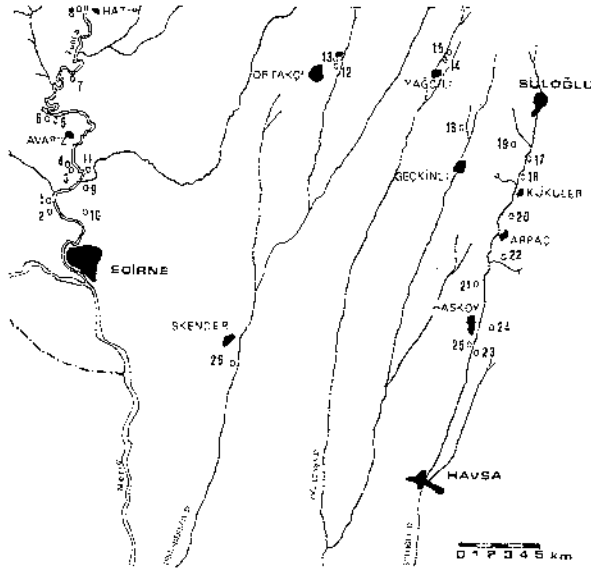
LALAPAŞA VE MERKEZ İLÇELERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1997 yılı araştırmalarımızda, daha önce M. Özdoğan tarafından tespit edilmiş olan, Edirne'nin 10 km. doğusunda İskenderköy'ün 1 km. güneyinde değirmen çeşmenin hemen üstünde, Sazlıdere yolunun doğusunda yer alan Değirmen Çeşme (26) yerleşmesi ziyaret edilmiştir. Bu yerleşmeden "Kalojanovec" ve "Masludere" çanak çömlekleri ile İlk Tunç Çağı çanak çömlekleri toplanmıştır (Resim: 6). Ayrıca 1995 yılında saptanan Kavaklı (13) yerleşmesinin⁹ 200 m. doğusunda Pre-Cucuteni / Meriç malzemesi veren bir yerleşim yeri tespit edilmiştir. Yine 1995 yılında saptadığımız Yağcılı Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeyinde Yağcılı-Sülecik yolu üzerinde Kaynaklar II (Sülecik)¹⁰ yerleşmesinde az sayıda, Kırklareli-Kanlıgeçit yerleşmesinin "Megaron" tabakasında ele geçen Anadolu İlk Tunç Çağı III gelenekli çanak çömleklerin benzerlerine rastlanılmıştır (Resim: 13, 14).

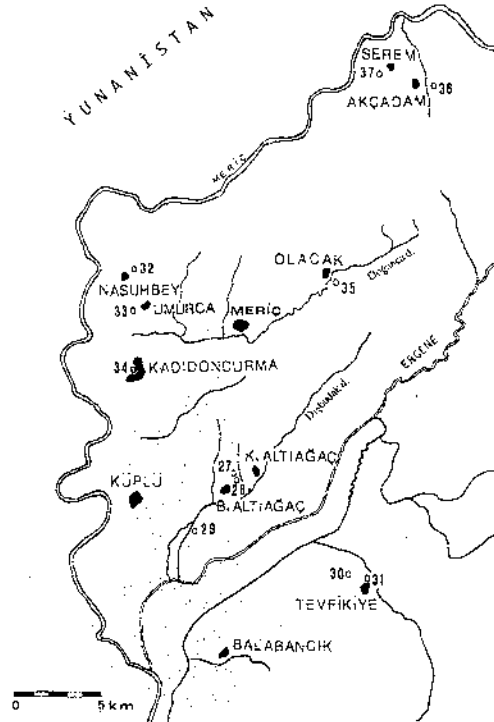
(8) D. French, "Recent Archaeological Work in Turkey: Surface Finds from Various Sites." *Anatolian Studies* XV, 1965, s. 34-39. ; D. French, "Recent Archaeological Research in Turkey, Further Discoveries in Thrace." *Anatolian Studies* XVI, 1966, s. 49-50. M. Özdoğan, "Prehistoric sites in the Gelibolu Peninsula.", *Anadolu Araştırmaları* X, 1986, s. 51-66.

(9) B. Erdoğan, "Edirne ili 1995 Yılı Yüzey Araştırması.", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XIV, 1996, s. 273-291.

(10) Daha önce Yağcılı köyü sınırları içinde gösterilen bu yerleşim yeri bugün Sülecik Köyü sınırları içine dahil edilmiştir.

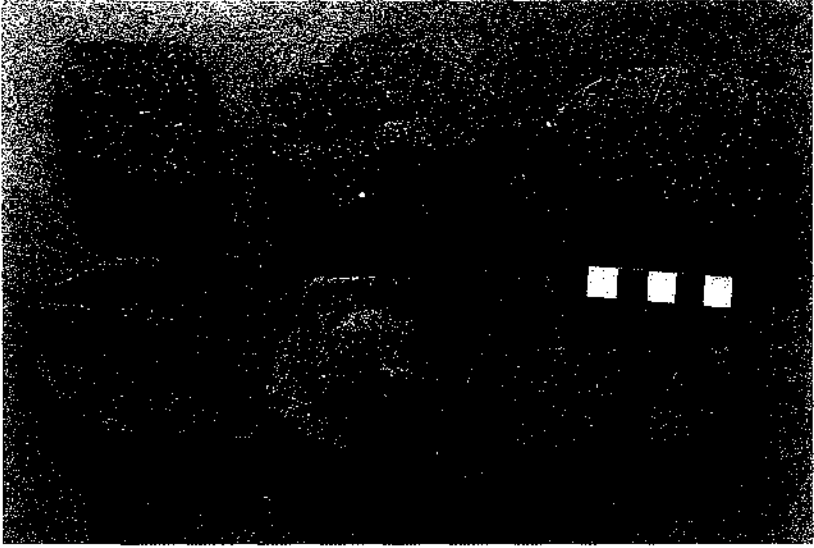

Harita 1 : 1995 Edirne yüzey araştırması

Harita 2 : 1997 yılında saptanan yerleşim yerleri

Resim 1 : Altağaç çanak çömlek parçaları

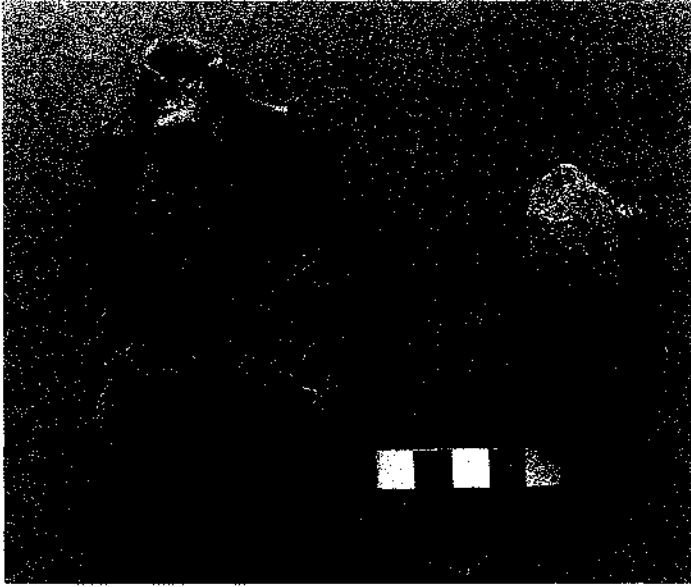
Resim 2 : Altağaç çanak çömlek parçaları

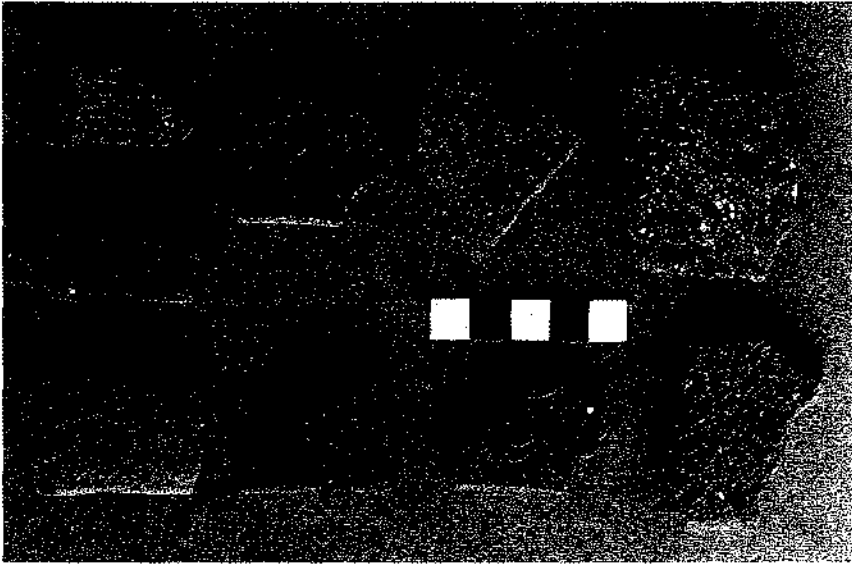
Resim 3 : Maya Baba, batıdan

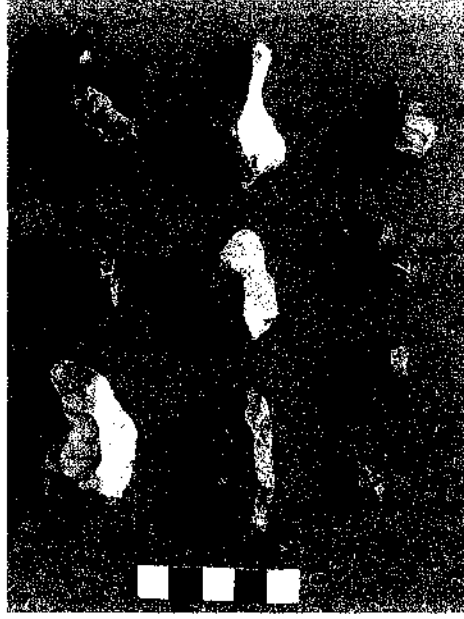
Resim 4: Maya Baba çanak çömlek parçaları

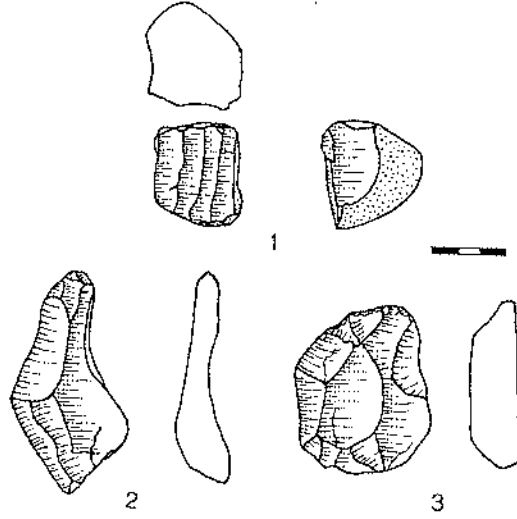
Resim 5 : Maya Baba çanak çömlek parçaları

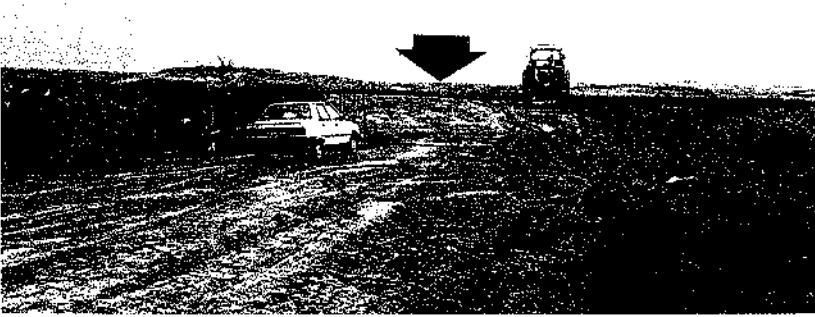
Resim 6 :Değirmen Çeşme çanak çömlek parçaları

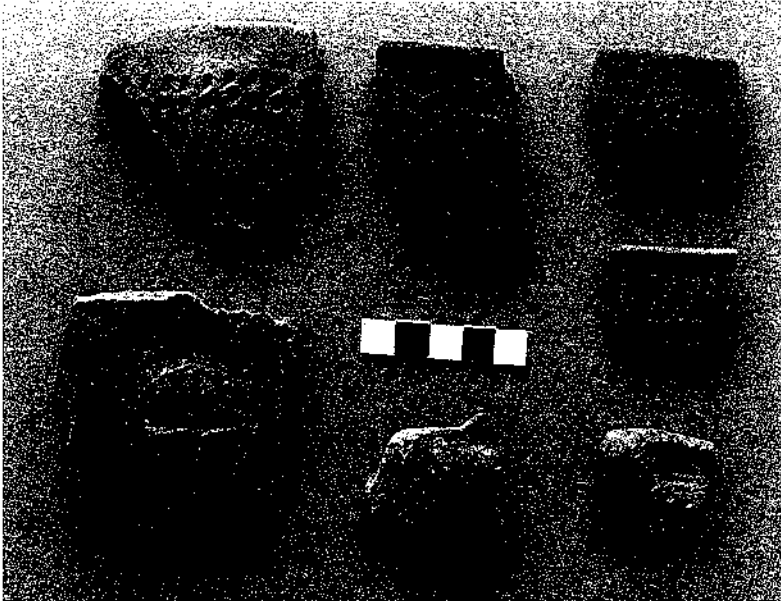
Resim 7 : Bozdere çakmaktaşı aletler

Resim 8 : Bozdere

Resim 9 : Arpalık Tepe, güneyden

Resim 10 : Arpalık Tepe çanak çömlek parçaları

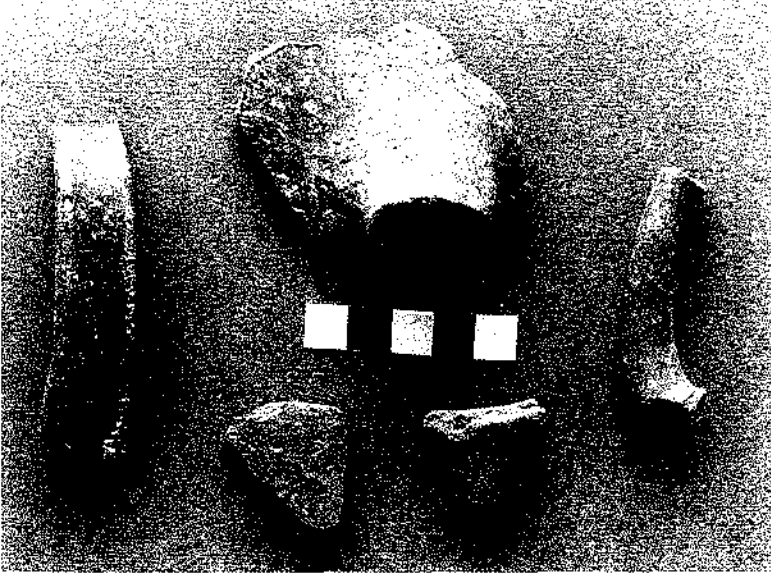
Resim 11 : Gavurdere, doğudan

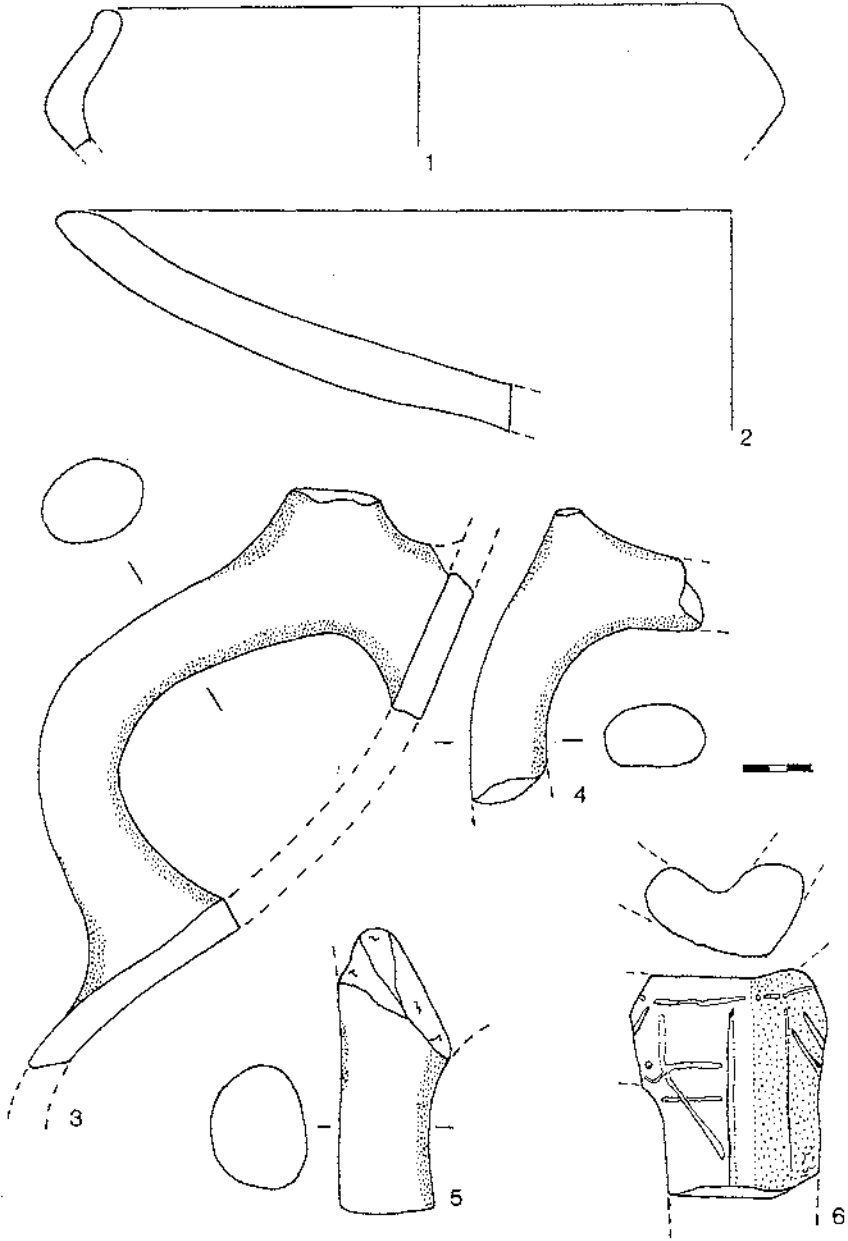
Resim 12 : Gavurdere çanak çömlek parçaları

Resim 13 : Kaynaklar II (Sülecik), güneyden

Resim 14 : Kaynaklar II (Sülecik) Anadolu gele

Resim 15 : Altıağaç, Karanova III-Vesselinova çanak çömlek profilleri

SİNOP İLİ YOĞUN ALAN ARAŞTIRMASI, 1997

Owen DOONAN*
Alex GANTOS
David SMART
Frederik HIEBERT

1. Genel Giriş

Karadeniz ticaret projesi, en erken yerleşim dönemlerinden günümüze değin (Hiebert *age.* 1997a; 1997b) ticaret modellerinin, kültürel iletişim ve bölgesel ekonominin anlaşılması için oluşturulmuş entegre bir araştırma programıdır. İncelemeler Sinop Limanı, Anadolu kıyısı ve çevresindeki bölge üzerinde yoğunlaşmaktadır. Proje, toprak üzerindeki alan araştırması ile stratigrafik kazıyı, Sinop'u Kırım'a bağlayan deniz yollarını ve Sinop kıyı bölgesinin sistematik incelenmesini kapsayan bir su altı araştırma programıyla birbirine bağlanmaktadır (Hiebert *age.* 1996). Sinop bölge araştırması, sistematik bir incelemeyle, Sinop yöresinin iç kesimlerdeki vadilerinden ve dağlarından denize varana dek tüm yerleşim tarihinin belgelenmesini amaçlamaktadır.

1. A. Sinop'ta Önceden Yapılmış Olan Çalışmalar

Sinop bölgesel araştırması daha önce yapılmış olan ve devam eden pek çok arkeolojik çalışmanın bulguları üzerine inşa edilmektedir. E. Akurgal ve

* Owen DOONAN, University of Chicago, USA
Alex GANTOS, Boston University, USA
David SMART, Harvard University, USA
Frederik HIEBERT, University of Pennsylvania, USA

(1) Yazarlar Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü M. Akif Işık'a 1997 senesi için verilen izinden dolayı teşekkürlerini bildirmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı temsilcimiz Trabzon Müzesi'nden Elmas Kaya'ya görevi gereğini fazlasıyla aşan yardımı ve ilgisi için içten teşekkürlerimizi sunarız. Sinop Müzesi Müdürü İsmail Tatlıcan, Sinop Müzesi araştırmacılarından Fuat Dereli ve Hale Özen'e 1997 araştırmasının tamamlanması sırasında gösterdikleri ilgi ve tavsiyeleri için teşekkür ederiz. Son olarak, Boyabat Kaymakamı Gökhan Sözer'e grubumuza gösterdiği misafirperverlik ve bulduğumuz süre içindeki tüm yardımlarından dolayı teşekkürü borç biliriz. A. Yayıoğlu İngilizce'den tercüme etti. 1997 alan araştırması National Geographic Society tarafından finanse edilmiştir (5970-97).

L. Budde'un Sinop'ta gerçekleştirdikleri arkeolojik incelemeler 1950'lerin başlarına rastlar. Bu araştırmada limanın kendisi ve ilişkili mezarlıklar (Akurgal ve Budde 1956) ele alınmıştır. Budde, Sinop'un 15 km. güneybatısındaki Demirci Köyü'nde bulunan Kocagöz sit alanındaki Bronz Çağı kalıntıları üzerinde kazılar yapmıştır (Erzen 1956). D. French bölgenin epigrafik yapısına ve yol sistemlerine dair belgesel incelemeler neşretmiştir (French 1981/88; 1990; 1991a, b; 1992; 1994a; 1994b). J. Dengate 1971'de Orta Karadeniz kıyıları üzerine yürüttüğü çalışmasında Demir Çağı Sinop ve Samsun bölgesini ele almıştır (Dengate 1978). Sinop Müzesi tarafından 1980'lerde, yukarı yarımada üzerine Bronz Çağı yerleşimlerinin kapsamlı kaydı konusunda yoğunlaşan bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Işın 1990). Müze aynı zamanda Sinop amfora endüstrisinin incelenmesi sırasında, D. Kassab Tezgör ile Demirci'nin kıyı şeridinde (Kassab Tezgör ve Tatlıcan 1997), ve Y. Garlan ile Boztepe- Zeytinlik bölgesinde (Garlan ve Tatlıcan) yaptıkları araştırmalarda işbirliğinde bulunmuştur. Müze ayrıca S. Hill ile Çiftlik'in kıyısında bulunan Geç Roma/Erken Bizans Dönemi'ne ait bir kilisenin kurtarılması kazısına da katkıda bulunmaktadır (Hill 1995; Tatlıcan 1997). Sinop şehri hakkında (Bryer ve Winfield 1985) ve Boyabat- Durağan yöresi kaya mezarları üzerine (von Gall 1966; Marek 1993) mimari araştırmalar yapılmıştır.

1996 araştırma sezonunun amaçları şöyle belirlenmiştir. Öncelikle, Sinop Limanı'nın hinterlandına tekabül eden aşağı yarımada alanının yoğun bir incelemeye alınmak üzere değerlendirilmesi. İkinci olarak, bölgenin yerleşim tarihine dair geniş bir çerçevenin oluşturulması. Bunu müteakip su altı incelemeleri konusunda elverişli kıyı bölgelerinin belirlenmesi (Şekil: 1). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda yapılan çalışmalarla Sinop Yarımadası birkaç ekolojik ve topoğrafik bölgeye ayrıldı (Hiebert *age.* 1997a). On bölgeden yedisi, 1) Bölgede yaşayan kimseler ve önceki araştırmacılar tarafından tanımlanmış olan sit alanlarının araştırılması ve 2) Çeşitli görülebilirlik düzeylerinin, toprak yapısının ve yerleşim tarihine ait bulguların saptanması amacıyla çapraz yürüme tekniği ile kombine bir şekilde örnekler toplanmıştır. 1997'de Sinop kıyısının batı kesiminde (Gebelik-Ayancık) ve güneydeki Gökırmak Vadisi'nde ileride benzer bir araştırmanın yapılabileceği düşünüldükçe kısa incelemeler yürütülmüştür. Yoğun bitki örtüsü, engebeli arazisi, karmaşık jeomorfolojik yapısı ve sit alanlarının çoğunun görülebilirlik derecelerindeki düşüklük göz önünde bulundurularak, çeşitli bölgelerin çeşitli dönemlerle karşılaştırabilmesi için, karşılaştırılabilir şartların bulunduğu bölgelerden özenli bir örneklem geliştirme stratejisi gerekli görülmüştür.

III. Yöntem

Yüzey araştırması arkeolojinin büyük bir hızla gelişmekte olan branşlarından biridir. Akdeniz ve Yakın Doğu'da gerek sit alanlarının belirlenmesi ve analizi doğrultusunda, gerekse güvenilir yöresel yerleşim modellerinin oluşturulması konusunda (Jameson *age.* 1995; Kardulias 1994; Cherry *age.* 1991; Bintliff ve Snodgrass 1985) süratle önemli adımlar atılmaktadır. Jeomorfolojik ve paleoenvironmental araştırmalarla sistemli çapraz-yürüyüş teknikleri birleştirilerek Anadolu'da uygulanan araştırma

tekniklerine yenilik getirilmiştir (Hodder 1996; Voigt ve Sams 1996; Wilkinson 1989; Yener ve Wilkinson 1997; Roberts *age.* 1996). Sinop bölgesel yüzey araştırması günümüz Sinop ilinin geniş bir alan içinde yürütülen çok dönemli bir incelenmesidir. Amacımız, farklı jeomorfolojik ve ekolojik özellikler gösteren ve kısa dönemli kamplardan çeşitli dönemler boyunca yaşamış kentsel yerleşimlere kadar farklı sit alanları bulunan bölgeye ait karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmektir. Eğimli bölgelerdeki süratli toprak kaybı ve vadi tabanlarındaki alüvyonlaşma, henüz yakın dönemde sabanlama ve ağaç kesimine tabi olan yörede önemli güçlükler neden olmaktadır. Açıkça görülebilen sit alanları, kümeleşmiş Bronz Çağı yerleşimleri (birçok durumda bu alanlar yanlış bir şekilde “höyük” olarak adlandırılmaktadır) veya yoğun pithoi ve halk arasında çiftçilerin sabanlarının sıkça kırılması sonucu ayırt edilebilen çatı örtüleridir. Tarımsal faaliyet yarımada üzerinde ilin diğer alanlarına nazaran daha yaygındır. Bu da farklı alt-bölgelerin karşılaştırılmasını zorlaştıran başka bir etkidir.

Bu gibi sorunlarla başa çıkmanın bir yolu her yürüyüşte lokasyona, görülebilirlik derecesine, fiziksel forma ve jeomorfolojik şartlara dikkat etmektir. Bununla beraber, detaylı araştırma için ayrılan birimler dışındaki her alanı da kendi yoğunluk derecesine göre incelemek gerekmektedir. Detaylı araştırmalar için ayrılan birimlerde ise, sit alanları ancak daha titiz bir araştırmadan sonra, diğer bölgelerde kullanılan tekniklerle incelenmelidir. Çok yönlü bir bölge araştırma stratejisi, seçilmiş alt birimler üzerinde yapılan sistemli tetkikler ve örneklem, sit alanları üzerinde uygulanan detaylı incelemeler bize farklı niteliklere uygun bir çok veri sağlamaktadır. Bunlar bir araya getirildiğinde bölgenin yerleşim dağılımını ve zaman içinde birimlerin etkileşimini gösteren gerekli detay oluşturulmaktadır. Çok dönemli sit alanları üzerinde yapılan kazılar ise bölgedeki kronolojik yapıyı göstermekle kalmamakta, yerel seramik tipolojilerinin çıkarılmasına imkan sağlamaktadır.

Sit alanlarının nerede olduklarını belgeleyen fakat nerede olmadıklarını güvenilir bir şekilde belirtmeyen bir yerleşim tarihi üzerine çalışmanın pek az faydası vardır. Bu nedenle iyi derecede görülebilir alanların araştırılması gereklidir. Görülebilirlik, bitki örtüsü, toprak hareketliliği ve toprağın yer değiştirmesi gibi etkenler tarafından belirlenmektedir. Erozyon nedeniyle veya çağımızda üstleri örtülerek artık görülmesi olanaksız hale gelmiş sit alanlarının yerleşim birimlerini de mümkün olduğunca saptamaya çalışmalıyız. Eski bir yerleşim alanı üzerine modern bir köy kurulduğunda, yerleşim alanlarını gübreleme veya erozyonun oluşturduğu izlerden yola çıkarak belirlemek çoğu zaman mümkün olmaktadır (Wilkinson 1989; Bintliff ve Snodgrass 1988). Toprak özelliklerini (erozyona uğramış, alüvyonlu, sabit); topoğrafyayı (eğimler, tepeler, vadi tabanları) ve bulunan maddelerin özelliklerini belirleyerek sit alanlarına ulaşmamızın olanaksız olduğu durumlarda da yerleşim bölgeleri hakkında fikir yürütebiliyoruz.

Çeşitli sit alanlarından karşılaştırılabilir seramik örnekleri ve başka materyaller toplanmanın farklı zorlukları vardır. Farklı topoğrafya ve çevreye sahip alanlardan toplanan örneklerden oluşan verilerin karşılaştırılabilir olması gerekmektedir. İncelemeye alınacak emtianın seçimi, çeşitli eşyaların belli bir oranla rastgele belirlenmiş sınırlı kontrol alanlarının %100'lük

toplama yüzdesiyle kontrol edilebilir. Bu şekilde toplanan materyal, malların çeşitlerinin, ithalat-ihracat oranlarının ve sit alanı içindeki işlevlerinin belirlenmesine olanak sağlayacak istatistiksel karşılaştırmalar için güvenilir veriler sağlayacaktır. İçlerinden, daha kapsamlı araştırma için yeni bir inceleme grubu seçilerek petroğrafik, kimyasal ve tipolojik analizleri yapılabilir. Her bölgedeki sit alanlarının seçilerek incelenmesi ile Pontik iktisadının farklı dönemlerde değişik sit alanları (örneğin küçük-büyük; kıyı-iç kesim) üzerindeki etkisi karşılaştırılabilir.

Sistemli yüzey araştırmasının asıl amacı tek tek sit alanlarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesi değil, genel modeller oluşturmaktır. Yüzey araştırması kullanarak sit alanlarının yapısının belirlenmesinin oldukça güç olduğu bilinmektedir. Yüzeyde bulunan her materyal, tanımı gereği normal dışı bir bağlamda bulunmaktadır. Aynı sebeple karşılaştırılabilir bölgelerde birkaç sistematik yüzey araştırması yapmak gerekir. Bir sit alanı veya bir grup sit alanıyla ilgili yanıltıcı verilerin oluşturulması benzer alanların araştırma sonuçlarının karşılaştırılmasıyla engellenebilir.

III. 1997 Dönemi—Naratif Betimleme / Analiz²

1997 döneminin amaçları arasında şunlar vardı: Öncelikle, daha sonra ilin başka kesimleriyle karşılaştırılmak üzere Demirci Vadisi'nin yerleşim tarihinin güvenilir kesinlikle saptanması. İkinci olarak Boyabat, Aklıman, Ayancık ve Kabalı-Gerze bölgelerinin ileride sistemli analize tabi tutmak üzere değerlendirilmesi. Üçüncü olarak, daha önce yapılan kazılardan elde edilmiş ve saha analizine katkıda bulunabilecek emtianın verilerinin müze-tabanlı araştırmalara tabi tutulması.

III. A. Demirci Vadisi Yüzey Araştırması

Demirci Vadisi, Sinop Limanı'nın yaklaşık 15 km. güneyinde, Sinop Yarımadası'nın doğuya bakan kıyı şeridinde açılır. Vadi doğu-batı yönünde Karasu nehir vadisi ile şimdiki kıyının sınırlarını çizen kuzey-güney doğrultusundaki tepe arasında 5 km.lik bir mesafeyi kapsar (Şekil: 2). Vadi boyunca aynı uzunlukta ve vadinin kuzeydeki sınırını oluşturan bir tepe (en yüksek noktası 156 masl) bulunmaktadır. Vadinin güney kanadı daha bölünmüş bir yapıya sahiptir. Doğu-batı/kuzey-güney doğrultularında uzanan alçak tepeler ve vadilerle parçalanmıştır. Kıyı boyunca vadinin deniz çıkışını kapatan iki tepe uzanır. Eğimli kesimlerde toprak, çoğunlukla şistlerden ve yakın zamanda *weathered bedrock*'tan oluşmuştur. Vadi tabanında, daha yaşlı kil tabakaları ve liman tortuları üzerine birikmiş ve yakın zamanda oluşmuş alüvyon tabakası bulunur. Kıyıdaki birikimler alttaki tortulların üstünde sabit olmadığından toprak kaymalarına neden olmaktadır. Güçlü dalgaların da etkisiyle kıyı şeridi önemli derecede erozyona uğramıştır.

(2) Yüzey araştırması grubu üyeleri, 1997: Başkan, O. Doonan; Başkan Yardımcısı, A. Gantos; Jeomorfolojist: U. Doğan; grup üyeleri: A. Bauer, T. Csank, F. Hiebert, D. Smart, A. Tuncer.

Vadinin günümüzdeki kıyısı Geç Roma Dönemi'nin önemli bir endüstri bölgesiydi. Bu bölge şimdilerde Dr. D. Kassab-Tezgör tarafından Sinop Müzesi'nin işbirliği ile incelenmektedir (Kassab-Tezgör ve Tatlıcan 1997). Bizim araştırmamızda Demirci Vadisi'nin % 15'e yakın bölümü detaylı bir şekilde, görünebilirlik derecelerine göre değerlendirilmiştir³. 1997 sezonunda 158 muntıkada detaylı yürüyüşler sonucu incelenmiş, ele alınan muntikalar sürülmüş alanlara gelindiğinde 10 metre genişletilerek tetkik edilmiştir. 1997 yüzey araştırmasının sonuçları üç başlık altında incelenebilir:

III. A.1. Vadinin İç Kısımları: Uzungürge⁴

Demirci Vadisi'nin batı ucu, Uzungürge'deki 42 muntıkada incelenmiştir. Vadinin bu kısmı hala ormanla kaplıdır. Eğimler oldukça yumuşaktır (25 masıdan 185 masla). Bütün modern öncesi dönemlere ait yerleşim kalıntılarını bulmak mümkündür. Diğer yandan bölgenin, 101-103 numaralı sit alanlarının ait olduğu Roma-Erken Bizans dönemlerinde yerleşime açılmış olabileceği yolunda belirtiler olsa da, asıl önemli yerleşim birimleri güneyde, vadinin kuzey sırtına bakan tarafındadır (Fig. 2).

101 no'lu sit alanı 50 maslık bir eğim ile, vadinin doğu sırtında, denize açılan kollarını görecektir şekilde yerleşmiştir. Kalıntılar 200x200 m.lik (4 ha) bir alana dağılmış durumdadır. Burada en çok rastlanan seramik cinsi pembeleşmiş siyah renkte kumlaşmaya yüz tutan, depolama için kullanılan kaplar ve eşyalardır. Bunlar, birkaçı hariç, Sinop'ta üretilmiş yerel karakterde bulgulardır. Güneydoğuya yöneldikçe (T088), oldukça belirgin sınırları olan siyah organik toprak üzerinde yerleşmiş bir parsel içinde, kiremitlerden oluşan dağınık bir çatı kalıntısı fark edilmektedir. Bu kalıntılar, yerleşkenin kenarında, dışarı taşmış bir şekilde duran, bir ya da daha fazla binanın varlığına işaret etmektedir. Güneye doğru (T085/S101D) yoğunlaşan yanmış toprak, *pithos* artıkları, çatı-kiremit artıkları, camlaşmış fırın taşı kalıntıları bu muntıkada seramik üretiminin olduğunu göstermektedir. Güneye doğru 200 metre gidildiğinde, küçük derin-vadinin diğer tarafında, toprak sürümü sırasında ortaya çıkarılan bir taş sandık (*sarcophagus*) ve birkaç kiremit mezar saptanmıştır. Köyün doğusunda ve eğimin aşağı tarafında oldukça fazla aşınmaya uğramış seramiklerin bulunması, vadinin batı kesiminin ucunda bir yerleşkenin olabileceğine işaret etmektedir. Fakat bu olası yerleşkeye ait önemli kalıntılar tespit edilememiştir⁵. S101-103'ten başka Uzungürge'de modern-öncesi yerleşkelere dair pek az bulgu vardır.

III. A. 2. Orta Vadi: Eldevüz, Demirci, Kümes⁶

Demirci Vadisi'nin orta bölümü barındırdığı somut veriler açısından nispeten daha fazla kronolojik çeşitlilik arz etmektedir. Vadinin orta kesiminde,

- (3) Vadi tabanının bir kısmı son dönemde oluşan alüvyonlar etkisiyle kaymıştır, bu bölümler incelenmemiştir. Yazarlar inceleme altına girecek bölgeleri seçmekte gösterdikleri yardımdan ötürü U. Doğan'a teşekkürü bir borç bilirlir.
- (4) Uzungürge: 42 muntika (T068-T109)/3 sit alanı (S101-S103).
- (5) Muntika T094-T101
- (6) Eldevüz: Yaklaşık 29 muntika T002-T030/9 sit S079-S086;S089. Demirci: Yaklaşık 37 muntika (T031-T067)/11 sit (S090-S100).

kuzeyde Eldevüz ve Demirci köyleri (en yüksek nokta 156 masl.), vadinin tabanına doğru Ördek Gölü'nün çeltik tarlalarına bakan kısımlarında ise Güllükyakası yükseltisi bulunur. Vadi tabanı yaklaşık 15 masla kadar yakın dönemde oluşmuş alüvyon birikintileri ile kaplıdır. Bu birikintiler olası yerleşkelere işaret etmektedir. Yakın gelecekte bir jeomorfolojik *coring* programı ile Pleistocene'in son döneminden başlayarak vadi tabanının örtülmesine, kıyı şeridinin ve bölgenin değişmesine neden olan sürecin açığa çıkarılması önerilmiştir.

Grubumuz sistemli bir şekilde vadinin orta kesiminde 79 mıntıkeyi araştırarak 24 sit alanı saptamıştır. Çoğunluğu Roma Dönemi'ne ait olan sit alanlarının kayıtları Erken Bronz Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Demirci Köyü'nün güneydoğusunda aşağıdaki eğimler boyunca iki Bronz Çağı sit alanı (S097, S099) kaydedilmiştir. Bu sit alanları, Budde tarafından 1950'lerde kazılan (Budde 1953; Erzen 1953) malum Kocagöz alanı ile birlikte bölgede Bronz Çağı yerleşimlerinin bolluğuna işaret eder. Vadinin orta kesiminde Hellenistik Dönem'e, yani kuzeydeki yükseltide bulunan S084'e gelinmeden başka bir yerleşkeden bahsetmek mümkün değildir. Kireçtaşından yapılmış "mantar şeklinde" ve içine eşyaların da karışmış olduğu bir mezar, burada bir mezarlık olabileceğine işaret etmektedir (Bkz. benzer yapıların tartışıldığı Dengate 1978; von Gall 1966)⁷. Ayrıca, S094'te bulunan ince yapılı siyah eşyalar da Hellenistik ve Erken Roma devirlerine ait kalıntıların bolluğunu önermektedir. Bu alandaki materyalin çoğunluğu Roma Devri'ne aittir ve büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

Yükselti boyunca Roma Devri seramik üretimine dair bulgular vardır. Bunların arasında camlaşmış ocak kiremitleri, pithoi artıkları, kiremit parçaları, amforalar ve ev eşyaları bulunmuştur. Hatta çok iyi durumdaki bir ocağın sarnıç olarak kullanılmak üzere yakın dönemde kazıldığı saptanmıştır (Şekil: 4). Bu ocağın yapım tekniği Demirci Plajı boyunca yapılan kazılarda ortaya çıkan benzerlerinin yapım tekniği ile benzerlik göstermektedir (Kassab Tezgör 1996). Yuvarlak dış duvarlar, birbirine çamur ya da kille yapıştırılmış kırık çatı kiremitleri kullanılarak inşa edilmiştir. Ocağın sağlam kalan kısmının boyutları, merkezde 1m.lik bir taban desteği olmak üzere yaklaşık 5 m.lik çapa sahiptir. Demirci Plajı'ndaki ocakta bulunan ikiz desteğin yerine (Kassab Tezgör 1996), bu ocakta dış duvara paralel uzanan kesintili dairesel bir destek bulunmaktadır. Farklı şekli ve büyük boyutlarıyla bu ocağın, belki de pithoi fırınlanması gibi özel bir işlevi olabileceğine işaret etmektedir.

Özellikle kuzeydeki tepenin güneye bakan yamacında, vadinin orta kesiminde depolama amacıyla kullanılan pek çok (> 1 ha) büyük kap bulunmuştur⁸.

Güllükyakası, 3 mıntıka (T119; T130-T131)/2 sit (S110-S111).

Kümes: Yaklaşık 10 mıntıka (T109-T118)/1 eski sit (S104). S105 Kümes'te bulunan ve mezarları 19. yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başına kadar uzanan bir Osmanlı mezarlığıdır.

(7) Dengate (1978: 250-251) "mantar taşlar" ile monümental mezarlıklar, özellikle *tumuli*, arasında bir ilişki gözlemlenmiştir.

(8) S080, S081, S083, S090, S096. Sit alanlarında tahminen asıl yatağın olduğu yer dışında toprak kayması yada toprak sürümü yoluyla materyal ortaya çıkmamıştır.

Vadinin aşağı kesiminin, doğal yer seviyesinin yakın dönemde oluşan alüvyon birikimini aşığı bazı bölümlerinde yüzey araştırması yapmak mümkün olmuştur. Yaklaşık 0.6 ha'lık bir Hellenistik-Roma sit alanı olan S093 (yaklaşık 30 maslık) benzer bir yükseltide yer almaktadır. Vadi tabanının ortasında bulunan bu alan, aşağı kesimlerde de yerleşkeler olduğuna, fakat bu yerleşim alanlarını görebilmemizin güç olduğuna işaret etmektedir. S092 (Çınarlık) ve S110 (Güllükyakası)'nda da benzer yerleşkeler bulunmuştur.

III. A. 3. Vadi Çevresi: Yalıköy, Keçiöğlü 9

Demirci Vadisi'nin sahile uzanan bölümünün güneye bakan kesimleri, Yalıköy yükseltisi ve kuzey yönünde vadi tabanına bakan yamaçlarıyla birlikte 1997'de incelenmiştir. Garlan ve Kassab-Tezgör Sinop Müzesi ile işbirliği içinde Demirci Plajı Mevkii'nde Roma Dönemi'ne ait kapsamlı bir amfora üretimi endüstrisine işaret eden kazılar yapmışlardır (Kassab Tezgör 1996; Kassab Tezgör ve Tatlıcan 1997).

Kıyı şeridindeki 37 mıntıkanın araştırılması ile vadinin yerleşkelerinin büyük bir yoğunlukla Hellenistik ve Roma Dönemi'nde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Demirci Plajı'nın Mezarlıktepe sit alanında bir Bronz Çağı yerleşkesi olduğu daha önce belgelenmişti (Kassab Tezgör ve Tatlıcan 1997: 354; Işın 1990: 253). Roma yerleşim alanı Yalıköy yükseltisinin tepesinde kurulmuştu (S106, S107). Orta incelikten daha kaba işlenmiş eşyalara kadar kara kum kıvamlı ve çatı kiremitiyle karışık emtia çoğunluktadır. Keçiöğlü'nda kuzeye bakan eğimdeki bazı sit alanları, Demirci Plajı'nın eteklerinde küçük çiftlikler veya mahfuz yapıların bulunduğu işaret ediyor olabilir. Kuzeybatının orta yüksekliğindeki bir bölgede geniş bir Hellenistik-Roma yerleşkesi (S115) bulunmuştur. Bu sit alanı yaklaşık 6 ha boyutundadır. Burada kıyıdan uzakta tuğla duvarcılığın saklı kalmış yegane örneği bulunmaktadır. Toplanan seramikler şeklen farklılık gösterir. İnce yapılı eşyadan, büyük depolama kaplarına kadar irili- ufaklı çeşitli emtia mevcuttur (S114, S116). S115'te en yüksek oranda ithal eşya bulunduğunu saptadık¹⁰.

III. B. Hazırlık Keşifleri: Boyabat, Aşağı Karasu

1997'de Boyabat bölgesine ileride sistemli bir şekilde yürütülecek yüzey araştırmalarının planlanması amacıyla kısa bir keşif gezisi düzenlenmiştir. Çeşitli sit alanlarının bölgesel topoğrafyayla ilişkileri ya da görülebilirliklerinin değerlendirilmesi amacıyla bazı sit alanları incelenmiştir. Önemli derecede erozyona uğramış toprak ve tarım alanlarında alüvyon-dışı oluşuma ender rastlanması araştırmayı zorlaştırmaktadır. Yine de yerel iletişim açısından Gökırmak-Kızılırmak Vadi sisteminin potansiyel önemi gelecek araştırmalar için bölgeyi çekici hale getirmektedir (Şekil : 3).

(9) Yalıköy/Keçiöğlü: 37 mıntıka T120-129; T132T158/ 11 sit alanı S106-S109; S112-S116; S120-121.

(10) Bu genellemeye Demirci ve Yalı plajları dahil günümüz sahilindeki sit alanları dahil edilmemiştir. Bu yaklaşımın nedeni, jeomorfoloji ve modern kullanımın bu bulguları vadinin diğer kesimlerindekiyle karşılaştırmamıza elvermemesidir.

Hellenistik bir kaya mezarının bulunduğu önceden bilinen Salar Köyü sit alanı incelenmiştir (von Gall 1966; Marek 1993). İ. Tatlıcan ve F. Dereli tarafından yapılan ilk gezide mezarın altındaki eğime dağılmış Klasik Dönem öncesi seramikler bulunmuştur. Daha sonra yapılan araştırmalar sonucu mezarın kazınmış olduğu kayanın altında bulunan bir dizi terasta geniş bir sit alanı (yaklaşık 5 ha) saptanmıştır. Kayanın tepesinde taştan kazılarak inşa edilmiş yapılar görülmüştür. Bunların arasında kale duvarını destekleyen ayaklar, bir taş giriş kapısı, tüneller ve ikinci bir mezar bulunmuştur (Şekil: 5). Bu kale, geniş Gökırmak Vadisi'ne bakan stratejik bir noktada bulunmaktadır. İleride bu alanın incelenmesine devam edilecektir. Aydın-tepe'de (S118) taş duvar kalıntılarının düz bir çizgi halinde uzandığı başka sit alanları belirlenmiştir. Bo-yabat ilçesine nazır kayalıklardaki Pervane'de (S119) tepede taştan oyulmuş çeşitli yapılar kaydettik.

Karasu Nehri'nin aşağı vadisine de çeşitli geziler düzenlenmiştir. Bu bölge, projemiz çerçevesinde 1998 sezonunda incelenmeye alınacaktır. Jeomorfolojik yüzey araştırması sonucunda Karasu Deltası'nın oldukça yakın yüzyıllarda oluştuğu, böylece kıyı şeridinin şeklini önemli oranda değiştirdiği ortaya çıkmıştır. 1998'de yapılacak çalışmalar kıyı şeridinin jeomorfolojik incelenmesini ve deltaya bakan yüksekliklerdeki yerleşim modellerinin arkeolojik yüzey araştırmasını kapsayacaktır. Jeomorfolojik ve arkeolojik araştırmalar, bölgede hakim olan gemi-inşa endüstrisi, bununla ilişkili yerleşim tarihi ve yüzyıllarca süren bu endüstrinin yerel jeomorfolojiye olası etkisi göz önüne alınarak, Osmanlı belgelerinin incelenmesiyle desteklenecektir¹¹. 1997'de yapılan genel incelemeler sırasında Tatarmezarlığı sit alanında üç tümülüs keşfedilmiştir (Şekil: 6). Biri yakın zamanda izinsiz kazılmış ve taştan yapılmış bir iç mekan ortaya çıkmıştır. Buradaki duvarcılık şekli İkiztepe tümülüsündeki örneğiyle karşılaştırılabilir. Bu sit alanı ile ilişkilendirebileceğimiz seramik ve kemik kalıntılara rastlanmamıştır.

III. C. Müzedeki Çalışmalar

Müzedeki saklanan ve sergilenen farklı materyaller üzerinde yapılan incelemeler, 1997'de D. Smart tarafından başlatılmıştır¹². E. Akurgal'ın liman ve çevresindeki Klasik Dönem'e ait sitlerde yaptığı kazılar sonucu elde edilen materyaller üzerinde de bir çalışma yapılmış, bu çalışma ile yüzey araştırmasında hinterland ile ilgili olarak elde edilen sonuçlar, şehre ait olanlarla desteklenmiştir. Müzedeki çalışmalarımız araştırmanın zaman dilimini genişletici niteliktedir.

IV. 1997 Sezonu Çalışmalarının Temel Sonuçları

Sinop bölgesi yüzey araştırması 1997 sezonu için saptanan temel amaçları gerçekleştirmiş ve gelecekteki çalışmalara bir temel hazırlamıştır. Demir-ci Vadisi üzerindeki tetkikler sonucu yerel bir yerleşim planı ortaya çıkmıştır.

(11) Bu araştırma A. Yayıcıoğlu tarafından yürütülecektir.

(12) D. Smart Sinop Müzesi çalışanlarına ve verilen izinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti, Kültür Bakanlığı'na teşekkürü bir borç bilir. D. Smart'ın yürüttüğü araştırma the American Research Institute in Turkey (ARIT) tarafından finanse edilmiştir

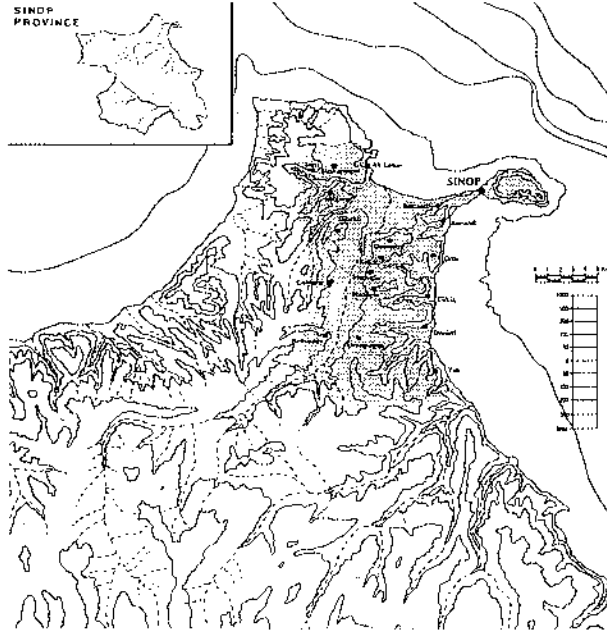
Bu plan bölgenin diğer kesimleri ile karşılaştırılabilecek niteliktedir, zira bu-
radaki 1) Örtünmüşlük düzeyi, 2) Görünebilirlik ve toprağın durumu 3) Örnek-
lem bulguların karakterleri dikkatle kontrol edilmiştir. Data üzerinde yapılan
ilk çalışmalar, Bronz Çağı'ndaki yoğun yerleşim modelinin, bu çağı takiben,
yerini bölgenin iç kesimlerinde az yoğunlukta bir nüfus dağılımına bıraktığına
işaret etmektedir. Hellenistik Dönem'de ise iç kesimlerde az olmakla beraber,
kıyı şeridindeki yerleşimlerde önemli bir gelişmenin varlığı saptanmıştır.
Roma ve Erken Bizans dönemleri bölgede o zamana kadar görülmemiş bir ge-
lişmeye işaret etmektedir. Bu dönemlerde iç kesimlerde de nisbi bir gelişme
olmuştur. İç kesimlerdeki gelişmeyi kıyı şeridini kaplayan endüstriyel birim-
leri hammadde yönünden destekleyici bir hinterlandın gereği olarak görmek
mümkündür.

Demirci Vadisi üzerinde yaptığımız yoğun çalışmalar bize Sinop böl-
gesinin diğer birimleri ile rahatlıkla karşılaştırma imkanı veren bir case study
sağlamaktadır. Buna benzer çalışmaları Karasu Vadisi, Boyabat-Durağan, Ka-
balı-Gerze, Ayancık-Gebelit ve Erfelek mevkilerinde de yürütmeyi planlıyo-
ruz. Araştırmanın uzun dönemdeki amaçları arasında Pontik ticaret sisteminin
yerel ekonomiler ile nasıl eklemlendiğini göstermek, dünya ticaret sistemindeki
dönüşümün bir yerel hinterland üzerindeki etkisini sergilemek ve Pontik ticaret
sistemi içinde tarih boyunca Sinop'un değişen rollerini açığa çıkartmak yer al-
maktadır.

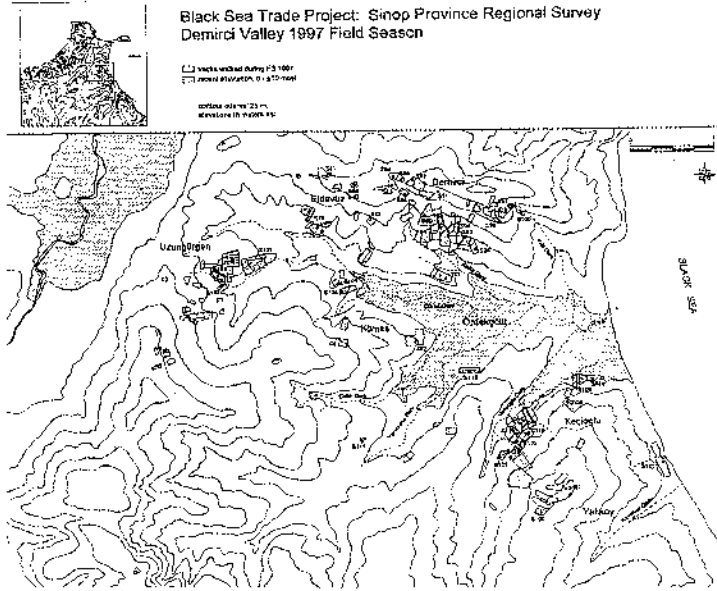
KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. and L. BUDDE, 1956. *Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara: Türk Tarih Kurumu V.14).
- ALCOCK, S., 1993. *Graeca Capta: The Landscapes of Roman Greece* (Cambridge UP).
- ALCOCK, S. et al., 1994. "Intensive Survey, Agricultural Practice and the Classical Landscape of Greece," in I. Morris (ed.), *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Ideologies* (Cambridge UP).
- BARKER, G. and J. LLOYD (eds.), 1995. *Roman Landscapes* (Rome, British School in Rome Monographs).
- BOYSAL, Y. 1959. "Über die Älteren Funde von Sinope und die Kolonisationsfrage," *Archäologischer Anzeiger*: 8-20.
- BRYER, A. and D. WINFIELD, 1985. *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington).
- CHERRY, J. et al., 1991. *Landscape Archaeology as Long-Term History* (Los Angeles).
- DENGATE, J., 1978. "A Site Survey along the South Shore of the Black Sea," in E. Akurgal (ed.), *Proceedings of the Tenth International Conference of Classical Archaeology* (Ankara): 245-58.
- DOONAN et al., 1998. "Survey of Sinop Province, Turkey, 1997" paper delivered at AIA Annual meet-
ing, Chicago, 12/97. Abstract forthcoming in *AJA* 102.
- ERZEN, A., 1956. "Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları," *Türk Arkeoloji Dergisi* VI/1: 69-72.
- FRENCH, D., 1994a. "Sinopean Notes 5," *Epigraphica Anatolica* 23: 109-12.
- FRENCH, D., 1994b. "Sinopean Notes 4. Cults and Divinities, the Epigraphic Evidence," *Epigraphica Anatolica* 23: 99-108.
- FRENCH, D., 1992. "Sinopean Notes 3," *Epigraphica Anatolica* 19: 45-60.
- FRENCH, D., 1991a. "The Iron Age in the Black Sea," *Thracia Pontica* IV: 237-40.
- FRENCH, D., 1991b. "Sinopean Notes 2," *Epigraphica Anatolica* 18: 141-56.
- FRENCH, D., 1990. "Sinopean Notes 1," *Epigraphica Anatolica* 16: 45-64.
- FRENCH, D., 1981; 1988. *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, 2 vols. (Oxford, BAR Int'l. Ser. 392).
- GARLAN, Y. and D. KASSAB TEZGÖR, 1996. "Prospection d'ateliers d'amphores et de Ceramiques de Sinope," *Anatolia Antiqua* I: 3255-34.
- GARLAN, Y. and I. TATLİCAN, 1997. "1994 ve 1995 Yılları Zeytinlik (Sinop) Amphora Atölyeri Kazısı," *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVIII: 337-51.

- HIEBERT, F. et al., 1998. "Sinop Hinterlandı Araştırması, 1996," *Araştırma Sonuçları Toplantısı XV* (1998).
- HIEBERT, F. et al., 1997a. "Black Sea Trade Project," AIA Annual meeting, New York. abstract AJA 101: 377.
- HIEBERT, et al., 1997b. "From Mountaintop to Ocean Bottom: A Holistic Approach to Archaeological Survey along the Turkish Black Sea Coast," in J. Tancredi (ed.) *Ocean Pulse* (New York, Plenum): 93-108.
- HIEBERT, F. et al. 1997c. "Foreland and Hinterland: Sinop, Turkey," in J.M. Fossey (ed.), *Foreland and Hinterland* (McGill University Monographs in Classical Archaeology and History, in press).
- HILL, S. 1995. "The first season of rescue excavations at Çiftlik (Sinop)," *Anatolian Studies* 45: 219-32.
- IŞIN, M. A., 1990. "Sinop Bölgesi YüzeY Araştırması," in M. Sağlam (ed.), *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (Samsun): 241-76.
- JAMESON, M. et al. 1995. *A Greek countryside : the southern Argolid from prehistory to the present day* (Palo Alto, Stanford Univ. Press).
- KARDULIAS, P. N. (ed.), 1994. *Beyond the Site: Regional Studies in the Aegean Area* (New York, University Press of America).
- KASSAB TEZGÖR, D., 1996. "Fouilles des ateliers d'amphores a Demirci pres de Sinope en 1994 et 1995," *Anatolia Antiqua* IV: 335-54.
- KASSAB TEZGÖR, D. and I. TATLİCAN, 1997. "Sinop-Demirci Anfora Atölyelerinin 1995 Kazısı," *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII*: 353-65.
- MAREK, C., 1993. *Stadt, Ara und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia* (Istanbul *Forschungen* Bd. 39, Tübingen : E. Wasmuth).
- ROBERTS, N. 1997. "The Konya Basin Palaeoenvironmental Research Programme, Turkey," published on-line at: <http://info.liboro.ac.uk/departments/gy/Research/KOPAL.html>
- ROBERTS, N. et al., 1996. "Preliminary results of geoarchaeological investigations at Çatalhöyük," in Hodder (ed.), *Çatalhöyük Research* vol. I (British Institute of Archaeology at Ankara/ McDonald Institute, Cambridge University): 19-40.
- TATLİCAN, I., 1997. "Sinop Çiftlik Köyü. Mozaik Kurtarma Kazısı," *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 7: 333-56.
- VOİGT, M., 1996. "Excavation and Survey," in G.K. Sams, "Gordion Archaeological Activities, 1994," *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII*: 434-39.
- von GALL, H., 1966. *Die Paphlagonischen Felsgraber* (IstMitt Beih. 1, Tübingen).
- YENER, K. A. and T. J. Wilkinson, 1997. "1995 Chicago Oriental Institute Hatay-Amik Ovası Bölge Projeleri," *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV*: 413-31.

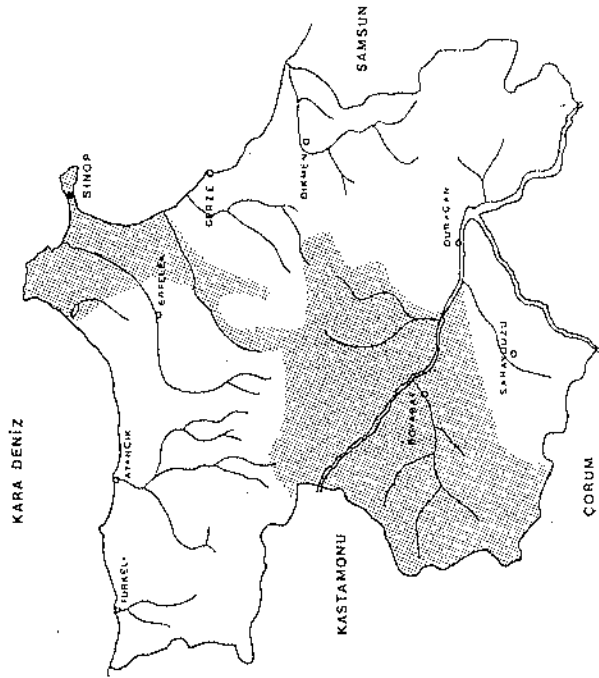

Figür 1 : Yarım adanın kuzey bölümünün haritası, Demirci Vadisi ve diğer önemli sit alanları işaretlenmiştir

Figür 2 : Demirci Vadisi'nin planı ve yürüyüş muntakaları; sit alanları işaretlenmiştir

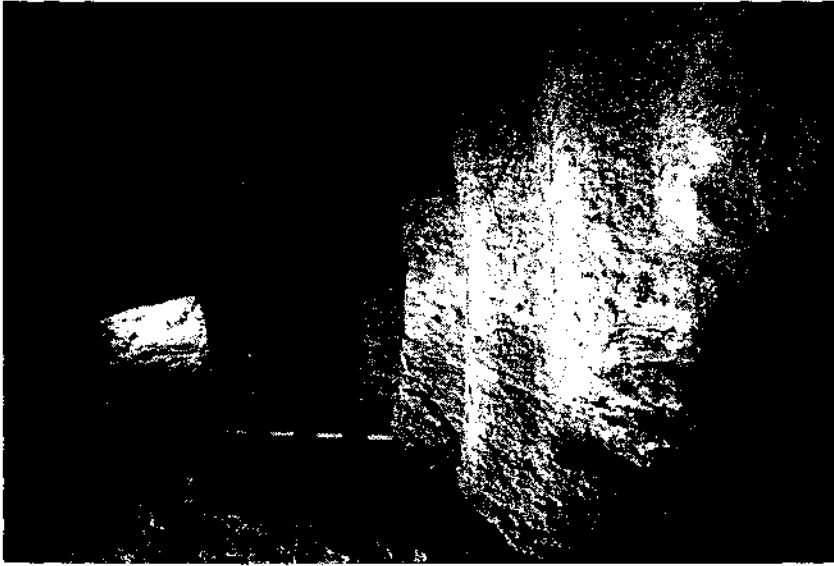
BLACK SEA TRADE PROJECT
SINOP İLİ HARİTASI

Figür 3 : Sinop ilinin genel planı ve yüzey araştırmaları önerilen bölge-
ler: Boyabat İlçesi ve Karasu Vadisi'nin aşağı kısımları

Figür 4 : Eldevüz Seramik firmı TO10'da

Figür 5 : Salar Köy (Boyabat) Kalesi

Figür 6 : Tatarmezarlığı, tümülüs 1

DER ISTLADA-SURVEY: DIE KAMPAGNE 1997

Thomas MARKSTEINER*
A.KONECNY
B.MARKSTEINER

Zielsetzung, Methode und vorläufige Ergebnisse des seit 1994 im Siedlungsraum um die antike Niederlassung Isthada (Vilayet Antalya, İlçe Demre) in Zentrallykien durchgeführten Surveys wurden in früheren Vorberichten dargestellt¹. Die vierte Kampagne des Isthada-Surveys war vor allem einer Wiederaufnahme der Untersuchungen im Zentralort Isthada gewidmet, während im Umland nur punktuelle Arbeiten durchgeführt wurden. Nebst dem hilfsbereiten Regierungsvertreter Yusuf Benli (Museum Konya), sei hier auch den anderen Teilnehmern herzlich für ihren Einsatz und die ausgezeichnete Zusammenarbeit gedankt.

Die geodätische Aufnahme und die detaillierte Dokumentation der Befunde im Zentralort Isthada waren bereits während der Kampagne 1996 abgeschlossen worden. Auf der Basis dieser Materialvorlage konnte in den Wintermonaten 1996/97 eine Zusammenfassung der Ergebnisse und eine vorläufige Analyse durchgeführt werden. Der dabei erworbene Erkenntnisstand diente als Grundlage einer Wiederaufnahme der Arbeiten in Isthada im Sommer 1997, in deren Mittelpunkt die Untersuchung von Einzelobjekten und Befundgruppen in Hinblick auf typologische und chronologische Fragestellungen standen. Insbesondere galt es, eine Korrelation von bestimmten Bautypen und Siedlungsphasen zu etablieren, sowie das bestehende relativchronologische Gerüst mit möglichst genauen Datierungsansätzen zu verbinden. Zu diesem Zweck wurden an

- * Thomas MARKSTEINER, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität Wien / AVUSTURYA
A. KONECNY, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität Wien / AVUSTURYA
B. MARKSTEINER, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität Wien / AVUSTURYA
- (1) T. Marksteiner in: XIII. *Arasturma Sonuçları Toplantısı* (1996) 89-102 Abb. 1-9; T. Marksteiner - A. Konecny, *Der Isthada Survey: Die Kampagne 1995*, XIV. *Arasturma Sonuçları Toplantısı* 2 (1997) 463 - 478 Abb. 1-8. T. Marksteiner, *Der Isthada-Survey: Die Kampagne 1996*, XV. *Arasturma Sonuçları Toplantısı* 2 (1998) . s. auch T. Marksteiner, *Zu Methode und Zielsetzung zweier Oberflächenbegehungen im östlichen Lykien: Der Isthada- und der Bonda-Survey in: Byzanz als Raum*, Kongressakten der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (im Druck)

ausgesuchten Befunden baugeschichtliche Untersuchungen durchgeführt, wobei dem zeitlichen Verhältnis von Bauten und Bauabschnitten und den vielfach feststellbaren Umbauten, welche von sich ändernden Bautechniken zeugen, besondere Aufmerksamkeit geschenkt wurden. Parallel dazu wurde intensiv nach Oberflächenkeramik gesucht, deren Auswertung jeoch noch aussteht.

Bei der Untersuchung einer Gebäudegruppe im Westen der Niederlassung, im Bereich derer sich besonders gut erhaltene antike Bausubstanz findet, gelang der Nachweis eines einheitlichen Bauplanes (Abb.1). Mindestens fünf Einzelgebäude, die teils sehr unterschiedliche Grundriße aufweisen, sind derart dicht verwoben, daß eine gleichzeitige Errichtung des ganzen Blockes vorausgesetzt werden muß. Die schon zu Projektbeginn formulierte Arbeitshypothese einer Gründung der Niederlassung in hellenistischer Zeit scheint sich zu verifizieren ².

Eine genaue Untersuchung der Kirchenanlage im Siedlungszentrum brachte Erkenntnisse bezüglich deren Gestaltung und Bauaustattung sowie dem relativchronologischen Verhältnis des Hauptbaus zu den südlichen und westlichen Nebenbauten (Abb.2). Die bruchstückhaft erhaltene Bauornamentik der Basilika und Fragmente von Schrankenplatten, zu welchen Vergleichsmaterial aus Lykien bekannt ist, weisen auf eine Errichtung in der zweiten Hälfte des fünften oder in der ersten Hälfte des sechsten Jahrhunderts (Abb. 3, 4).

Eine Gruppe von aus Spolien ohne Mörtelbindung errichteten Gebäuden im Siedlungszentrum, welche sich von den antiken Baubefunden und späteren Mörtelbruchsteinbauten merkbar unterscheiden, gehören in die Zeit vor der Errichtung der Basilika (Abb. 5).

Aus dem baugeschichtlichen und dem keramologischen Befund von Istlada ergibt sich bezüglich der nachantiken Siedlungsentwicklung ein einheitliches Bild: Die größte Siedlungsdichte scheint in spätantik-frühbyzantinischer Zeit bestanden zu haben. Bezüglich der genauen zeitlichen Einordnung einer späten Phase intensiver Bautätigkeit besteht jedoch noch Unklarheit: Die während der ersten Kampagnen bezüglich der Errichtung tonnenüberwölbter Anbauten an bestehende Gebäude und die verschiedentlich feststellbare Bevorzugung kleinteiliger Grundrisse erwogene Zuweisung an die spätbyzantinische Epoche erscheint kaum mehr haltbar. In diesem Zusammenhang muß die Auswertung der Keramikfunde abgewartet werden.

Im Umland von Istlada beschränkten sich die Arbeiten auf die Vermessung und Dokumentation einer südöstlich des Ortskernes von Inisdibi auf einem steil aufragenden Felskegel gelegenen Niederlassung (Abb. 6). An höchster Stelle haben sich die Grundmauern eines turmartigen Kernbaus sowie möglicherweise zu einer Ringmauer gehörige Mauerabschnitte erhalten, die aus bautypologischen Erwägungen in klassische Zeit datiert werden können. Auf Felsterrassen unterhalb des Gipfels liegen die Ruinen mehrerer Gebäude sowie diese verbindende Felstreppen. Die im Bereich dieser Hangsiedlung erhaltene

---

(2) Aufgrund struktureller Eigenheiten, insbesondere der Lage in einem Talkessel und dem Verzicht auf Befestigungen, unterscheidet sich Istlada von in der Größenordnung vergleichbaren Ruinenstätten Zentral- und Ostlykiens. Dies und das Fehlen von Hinweisen auf Siedlungstätigkeit während der klassischen Periode wurden als Hinweis auf eine späte Gründung, wohl in hellenistischer Zeit, gewertet.

Bausubstanz gehört wahrscheinlich in nachklassische Zeit, könnte aber ältere Befunde überlagern. In einem Felsloch unterhalb eines dieser Gebäude fand sich eine wahrscheinlich hellenistische Terrakottastatue, welche dem Typus der kleinen Herkulanerin nachempfunden sein dürfte (Abb: 7). Unterhalb der Wohnverbauung liegt am Nord- und am Südhang der Niederlassung jeweils ein einfach gestaltetes Felsgrab. Weiters fanden sich im Nahfeld der Niederlassung mehrere Pressbecken und eine Zisterne. Südlich des Felsstockes liegt eine kleine, jedoch gut erhaltene Klosteranlage, deren Aufnahme jedoch erst für die folgende Kampagne vorgesehen ist.

Die Beschreibung einer aus etwa einem halben Dutzend Hofeinheiten bestehenden, dörflichen Niederlassung im Süden von İnişdibi, deren Vermessung und Dokumentation schon 1996 erfolgt ist, wurde fertiggestellt (Abb: 8). Nur wenige Hinweise deuten auf eine antike Siedlungsphase, während der überwiegende Teil der baulichen Befunde in spätantik-frühbyzantinische Zeit gehören. Darüber hinaus konnten auch spätere Anbauten mit Tonnengewölben festgestellt werden.

Bei Begehungen wurden im Bereich zwischen İnişdibi und Kapaklı zwei dörfliche Niederlassungen kartiert, deren schlecht erhaltene Bausubstanz nachantisch sein dürfte. Frische Zerstörungen müssen auf Bauarbeiten im Zusammenhang mit der Errichtung einer Verbindungsstraße zwischen Demre und Üç Ağız zurückgeführt werden. Bei einer Prospektion im Küstenbereich stießen wir in der Bucht östlich von Gökkaya auf Baureste, darunter ein großes Zisternegebäude, welche aufgrund ihrer Bauweise neuzeitlich datieren dürften.

Für die folgende Kampagne sind Aufnahmearbeiten und Prospektionen im Umland vorgesehen. Insbesondere sollen eine ausgedehnte Streusiedlung in der Bucht südöstlich von Kapaklı sowie die Klosteranlage südöstlich von İnişdibi untersucht werden.

ISTLADA YÜZEY ARAŞTIRMASI ÇALIŞMA ÖZETİ (1994-1996)

Antalya ilinin Demre ilçesine bağlı bulunan Iştlada antik yerleşimi ve çevresinde 1994 yılından beri devam edilmekte olan yüzey araştırmasının sonuçları bu yıldan itibaren daha yaygın bir kitleye hitap edebilmek amacı ile Almanca ve Türkçe olmak üzere iki dilde yayınlanacaktır.

Bu nedenle 1997 yılı çalışmalarına değinmeden önce, daha önceki yıllarda gerçekleştirdiğimiz çalışmaların kısa bir özetini sunmak istiyoruz³.

Bölgenin coğrafi yapısı göz önüne alındığında merkez Likya'da yer alan ve yaklaşık 10 km² den biraz fazla olan araştırma alanı, kendi içinde doğal bir bütün oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak Iştlada (veya bugünkü adıyla Hayıtlı) antik yerleşiminde ve çevresinde yapılmakta olan araştırma alanının doğal sınırını, güneyde Akdeniz, kuzeyde sarp bir yamaçla yükselen tepeler ve burada yer alan Hoyran antik yerleşimi, batıda Tyberissos'un bulunduğu yüksek tepeler, doğu ve güneydoğuda ise Sura Körfezi oluşturmaktadır.

Çalışmalar merkez yerleşim Iştlada antik kenti ve çevresi olmak üzere iki ana grupta ele alınmaktadır.

1) ISTLADA ANTİK YERLEŞİMİ

Araştırma alanının yerleşim merkezini oluşturan ve yaklaşık iki hektarlık bir alana yayılmış olan Iştlada antik yerleşiminde, ilk araştırmalar 19.yüzyıl'da Avusturyalı E. Petersen ve A.v. Luschan ile başlamış ancak çalışmalar yazıtların incelenmesi ile sınırlı bırakılmıştır. Daha sonra ise G. Be-an yerleşimden kısaca bahsetmiştir.

Mezar yazıtlarından elde edilen bilgiye göre Iştlada ve çevresi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde polis Myra'nın teritoryumu içerisinde yer almaktaydı. Yine Hellenistik mezar yazıtlarında Iştlada'dan "demos" olarak söz edilmesi yerleşimin bu dönemdeki varlığını kanıtlamaktadır.

Merkez yerleşimdeki Antik, Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne ait kalıntıların günümüze kadar çok iyi korunagelmış olmaları ve merkez Likya'nın diğer yerleşimlerden gösterdiği yapısal farklılık, bugüne kadar bilimsel bir araştırmanın yapılmamış olduğu Iştlada yerleşimini bir kez daha ilgiye değer kılmaktadır.

Iştlada antik yerleşimi bugün halen daha tarımsal amaçlı kullanılmakta olan verimli bir iç ovanın kuzeyindeki yükseltinin yamacında yer almakta ve doğu-batı doğrultusunda yayılmaktadır. Buna bağlı olarak yerleşimin konumunun Likya Bölgesi için özel bir durum oluşturması, tahkimsiz oluşu ve Klasik Dönem'e ait kalıntıların bulunmaması, Iştlada antik kentinin Helenistik Dönem'de kurulmuş olduğu varsayımını beraberinde getirmektedir ki bu da bölgedeki yerleşim tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

(3) Bu güne kadar yapılan çalışmalar için bkz.T. Marksteiner, *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1996) 89-102 Abb. 1-9; T. Marksteiner - A. Konecny, *XIV Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1997) 463-478 Abb. 1-8. , *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1998),

Bu nedenle yerleşimin yapı dönemlerini belirlemek ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorulara cevap bulabilmek amacı ile pratik anlamda genel çalışmaları tamamlanmış olmasına rağmen, Istlada merkez yerleşiminde yapılan detay çalışmalarına halen özenle devam edilmektedir.

Yerleşimde şimdiye kadar üç ana yapı evresi tespit edilmiş olup, bugün Antik Dönem'e ait olan yapıların yerleşimin batı kısmında yoğunlaşmış olduğu dikkati çekmektedir.

Çeşitli yapı evreleri geçirmiş ve seramik buluntuların da gösterdiğine göre uzun süre yerleşim görmüş olan, buna bağlı olarak çeşitli yapı tekniklerinin ve stillerinin yanyana görüldüğü, Istlada yapılarında sürdürülen detaylı çalışmalar sonucunda ilginç veriler elde edilmiştir.

Yerleşimin merkezinde üç nefli büyük bir bazilika yer almaktadır. Şimdiye kadar mevcut olan mimari elemanların incelenmesi ve bunların Likya'daki paralelleri ile karşılaştırılması sonucunda bazilikanın yaklaşık MS 5. yada 6. yüzyıllarda yapılmış olabileceği saptanmıştır. Bu bazilikanın içine, sonradan küçük bir kilise inşa edilmiştir. Kilisenin duvar örgüsünde kullanılan bazilikaya ait yapı süslemeleri ise kilisenin yapım tarihi için *terminus post quem* oluşturmaktadır. Kilise kompleksindeki çalışmalar geçtiğimiz yılda da sürdürülmüş ve yeni buluntular elde edilmiştir.

Merkez yerleşimde özenle devam edilen bir başka çalışma ise lahitlerin ve yazıtlarının incelenmesidir. Daha önce Avusturyalılar tarafından toplanmış olan mezar yazıtlarının, orjinalleri ile karşılaştırması yapılmış, yeni buluntuların olup olmadığı gözden geçirilmiştir. Yerleşimin epigrafik çalışmaları Prof. W. Wörle ve Ch. Schuler tarafından yapılmaktadır.

2) ÇEVRE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Istlada yüzey araştırmasının diğer bir amacı ise çevredeki antik kalıntıların belirlenmesi, haritadaki yerlerinin işaretlenmesi ve dökümantasyonlarının yapılmasıdır.

Her yıl uygulanan çalışma programını sırasıyla Istlada merkez yerleşiminde devam etmekte olan çalışmalar, çevrede bulduğumuz antik yerleşimlerin incelenmesi ve yeni kalıntıların tespit edilmesi oluşturmaktadır.

Buna bağlı olarak 1994-1997 yılları arasında yapılan çalışmalarda pek çok antik yerleşim tespit edilmiş ve çalışmaları tamamlanmıştır.

Istlada merkez yerleşiminin güneybatısında yer alan Gökkaya Koyu'nda, değişik yapı dönemleri, yağhaneleri ve yerleşime oranla oldukça büyük olan kilisesi ile dikkati çeken bir yerleşim, bugünkü Kapaklı Köyü'nün birkaç yüz metre doğusundaki bir tepenin üzerinde yer alan Hellenistik Dönem özellikleri gösteren üç odalı bir kule çiftlik evi ve buna bağlı olan yan yapılar, bu yapı kompleksinin hemen doğusunda, olasılıkla Geç Antik Dönem'e ait diğer kalıntılar, tepenin güney yamacındaki klasik teras yapıları ve yerleşim kompleksinden denize kadar yaklaşık 500-600 m. devam eden özenle döşenmiş bir yol, Istlada merkez yerleşiminin kuzey ve güneybatısında tespit ettiğimiz ve Köy I ve II olarak adlandırdığımız yine değişik yapı dönemleri gösteren ve ağırlıklı olarak Geç Roma - Bizans dönemleri arasında oturum görmüş olan zirai yerleşimler, 1994-96 yılları arasında bulduğumuz ve çalışmalarını ayrıntılı olarak tamamladığımız yerleşimlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Çevrede yapılan bu çalışmalarla, bölgenin Geç Antik - Bizans Dönemi'ne kadar oldukça sık ve kesintisiz olarak yerleşim görmüş olduğu bir kez daha belirlenmiş, ayrıca bölgenin yerleşim yapısı ve tarihine dayanan bulguları ve bunların beraberinde getirdiği soruları karşılaştırmalı olarak değerlendirmemiz mümkün olmaktadır.

ISTLADA ARAŞTIRMASI 1997 SEZONU ÇALIŞMA RAPORU

Araştırmamızın dördüncü kampanyası, Konya Arkeoloji Müzesi'nden bakanlık temsilcimiz olarak görevlendirilen Sayın Yusuf Benli'nin eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Istlada merkez yerleşiminde 1996 sezonunda tamamlanmış olan dökümantasyon ve jeodezi ölçümleri ile birlikte bugüne kadar yapılan tüm çalışmalar 1996/97 kış döneminde gözden geçirilmiş ve 1997 sezonunda yapılacak çalışmaların ana noktasını, yerleşimdeki tipolojik ve kronolojik sorulara ışık tutmaları bakımından önem taşıyan bazı buluntuların ve buluntu komplekslerinin detaylı olarak incelenmesinin oluşturmaya karar verilmiştir.

Buna bağlı olarak geçtiğimiz sezonda önceki senelerden edindiğimiz göreceli kronolojinin mümkün olduğunca kesin tarihlemelere çevrilebilmesine çalışıldı. Ayrıca yoğun olarak yüzey seramiği toplanmasına da ağırlık verildi.

Yaptığımız bu çalışmalar sonucunda yerleşimin batısında yer alan ve özellikle antik yapı karakteri iyi korunmuş olan bir grup yapının tek bir yapı planı ve evresinde inşa edildiği anlaşılmıştır (Resim: 1). Buna dayanarak projenin başından beri ileri sürdüğümüz, Istlada'nın Hellenistik Dönem'de kurulmuş olduğu varsayımı güçlenmiştir.

Yerleşimin merkezinde yer alan bazilikada yapılan detay çalışmalarında, ana yapının güney ve batı kısmındaki yan yapılarla olan ilişkisi ve yapının relatif kronolojisine dayalı önemli veriler elde edilmiştir (Resim: 2). Yapı süslemelerine ait yeni bulunan parçalar, Likya'da bilinen paralelleri ile karşılaştırıldığında, bazilikayı 5.yüzyılın ikinci yarısı veya 6.yüzyılının ilk yarısına kesin olarak tarihlemek mümkün olmuştur (Resim: 3, 4).

Yine yerleşimin merkezinde yer alan ve spolye bloklar ile harç kullanılmadan inşa edilmiş ve bu özelliği ile gerek erken dönem yapılarından, gerekse geç dönem harçlı yapılarından farklılık gösteren bir grup yapının, basilikanın yapımından önceki döneme ait olduğu düşünülmektedir.

Mimari ve keramolojik buluntular Istlada'nın en parlak zamanını Geç Antik- Erken Bizans Dönemi'nde yaşadığını ortaya koymaktadır (Resim: 5). Daha geç bir döneme rastladığını düşündüğümüz diğer bir yaygın yapılaşma evresinin tarihlenmesi ise halen kesinlik kazanmamıştır. Bazı binalara sonradan eklenen tonozlu yapıların ilk çalışma kampanyalarında düşünüldüğü gibi Geç Bizans Dönemi'ne ait olabileceği varsayımı, yapılan son çalışmalar sonucunda zayıflamıştır. Bu bağlamda seramik buluntuların değerlendirilmesini beklemekte yarar görülmüştür.

Çevrede gerçekleştirilen çalışmalardan ilkinin, Istlada antik yerleşiminin kuzeybatısında, bugünkü İnşidibi Köyü'nün güneydoğusundaki bir tepede yer alan bir yerleşimin dökümünün ve jeodezi ölçümlerinin yapılması oluşturmaktadır (Resim: 6). Yükseltinin doruk noktasında kule karakterinde çekirdek bir

yapının temel duvarları ve olasılıkla buna bağı bir çevre duvarına ait diğr kalıntılar tespit edilmiştir. Yapı tipolojisine ve duvar tekniğine dayanarak bu kompleksin Klasik Dönem'e ait olduğı düşünölmektedir.

Yerleşim, tepenin kuzey, güney ve doğu yamaçlarında yaygın olarak devam etmektedir. Biri kuzey diğeri ise güney yamaçta olmak üzere iki kaya mezarı, teras yapılarının yer aldığı kuzey yamaçta bulunan olasılıkla Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir terrakota kadın figürü (Resim: 7), ve çok sayıda siyah sırlı seramik yerleşimin erken dönemine ait buluntular arasında yer alırken, yapılan çalışmalar sonucunda, toplanan yüzey seramiğinin de doğruladığı gibi yerleşimin Geç Antik - Erken Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz oturma gördüğü belirlenmiştir.

Bu yerleşimin birkaç yüz metre güney batısında oldukça iyi konumda bulunan bir manastır ve buna bağı yapılar bulunmuş ancak bu buluntunun çalışması gelecek sezona bırakılmıştır.

Çevrede yapılan tarama çalışmaları sırasında İnşidibi Köyü ile Kapaklı Köyü arasında oldukça kötü konumda iki yerleşim tespit edilmiş ve haritada yerleri işaretlenmiştir. Yeni hasar izlerinden, bu yerleşimlerin Demre ile Uçagız arasında sürdürölen yol yapım çalışmaları sırasında tahrip edildiğı anlaşılmaktadır.

Karadan geçişe elverişli olmayan koylar, denizden ulaşarak araştırılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Gökkaya Koyu'nun doğusundaki küçük bir koyda oldukça kötü durumda olan bazı yapı kalıntıları ve büyük bir sarnıç da tespit edilmiştir.

Abb. 1 : Istlada, Antike Gebäudegruppe im Siedlungszentrum

Abb. 2 : Istlada, chorbereich der Basilika

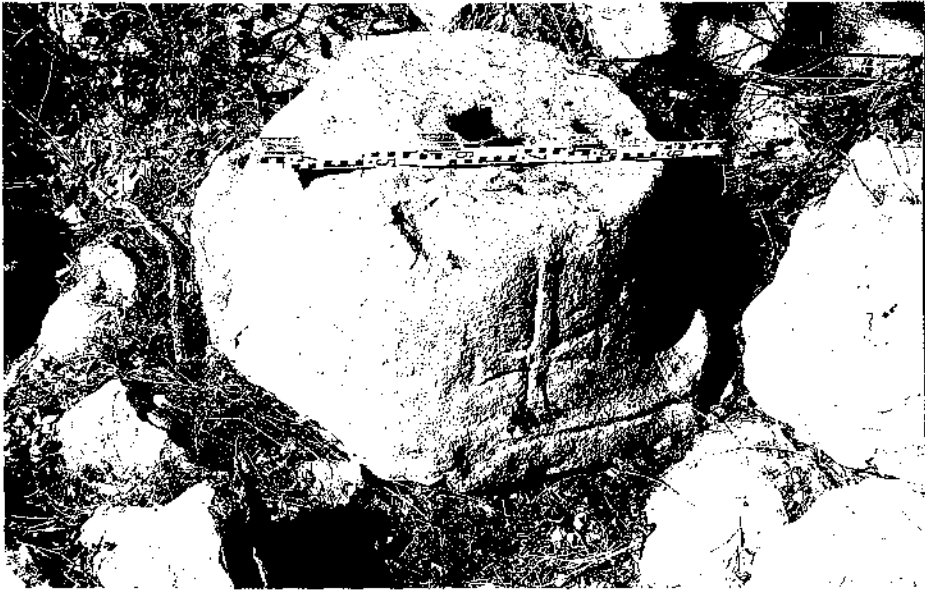
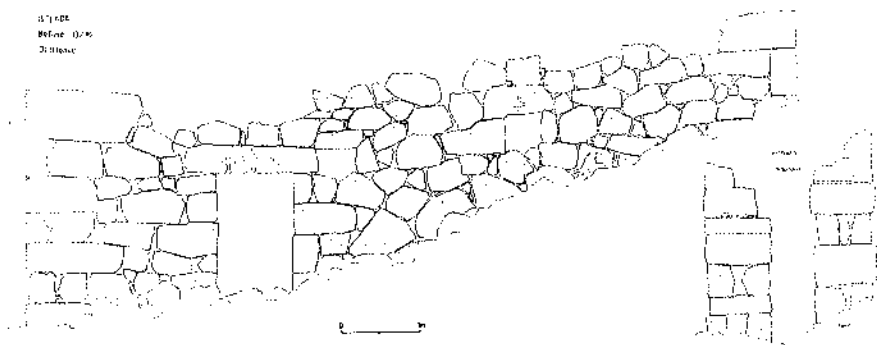

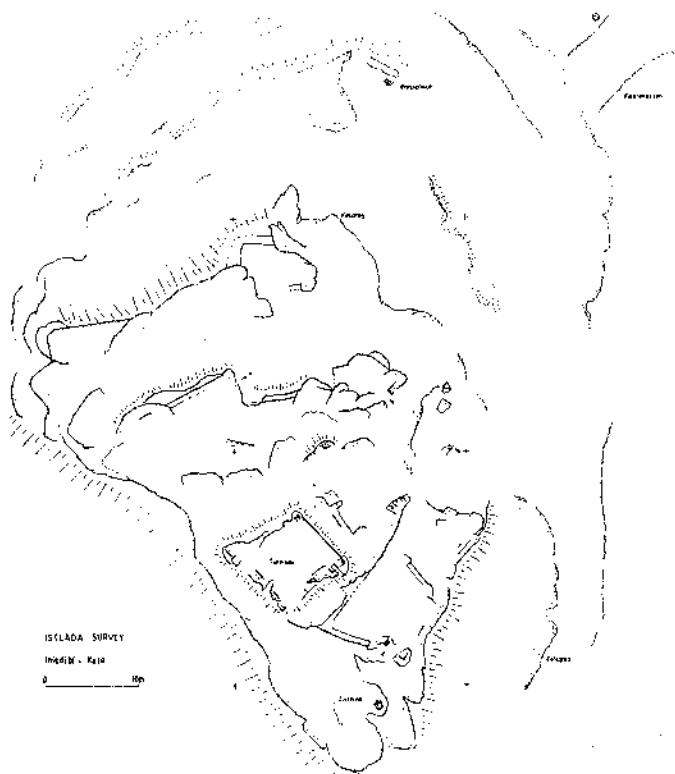
Abb. 3 : Istlada, Säulenkapitell im Hauptschiff der Basilika

Abb. 4 : Istlada, schrankenplatten fragment

Abb 5 : Istlada, Spätantikes Gebäude im Siedlungszentrum

Abb 6 : Planaufnahme der Niederlassung im Südosten van Inisdibi

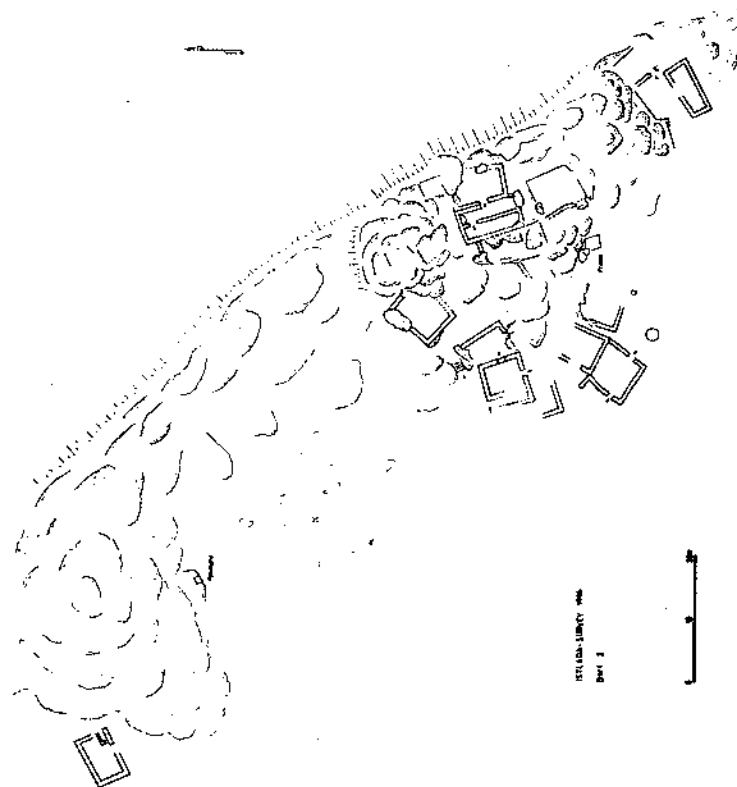

Abb 8 : Planaufnahme von Dorf 2

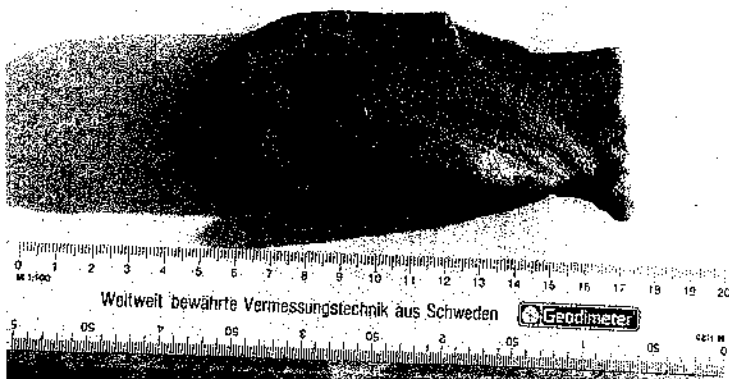

Abb. 7 : Hellenistische Terrakotas
tante

1997 YILI KYANEAİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Frank KOLB*

Kyaneai Yüzey Araştırması 1997 kampanyası sırasında toplam olarak yaklaşık 30 kişilik bir ekiple, Sayın Solmaz Gülşen'in temsilciliği altında şu çalışmalar yürütülmüştür.

a) *Kyaneai Kentinde* (Plan: 1) şehir planının kontrolüne öncelikle çalı ile örtülmüş ve çok yıkılmış kalıntılara sahip olan kuzey kesimde devam edilmiştir. Bu alanda 1990/91 yıllarındaki çalışmalar sırasında ayrıntılı olarak belgelenmeden sadece 'çok tahrip olmuş' olarak kaydettiğimiz birçok yapının temel planları, şimdiki daha tecrübeli bakış açımız altında yeniden değerlendirilip ölçülebilmıştır. Böylece bu alanın planı daha detaylı ve belirli bir biçimde çizilebilmiştir (Plan : 2). Aynı zamanda, düzensiz inşa edilmiş Bizans yapıları altında genellikle Hellenistik ve Roma dönemlerine ait olan binaların ortogonal planları çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu kısmın çeşitli yapı evreleri daha iyi aydınlatılabilmektedir.

Aynı alanda metop ve triglif frizleri bulunması önceden varlığı bilinmeyen bir tapınağın mevcudiyetine işaret etmektedir. Sonuç olarak ise, en geç M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenebilecek keramik parçalarının bulunmuş olması Kyaneai'daki Klasik Çağ Likya Hanedanlığı'na biraz daha ışık tutmuştur.

b) *Hoyran'daki* Türk köyünde bulunan antik kalıntıların belgeleme ve ölçülmesi bitirilmiştir. Daha sonra tepede bulunan antik yerleşimin güney yamaçında uzanan ve 1991 yılında oldukça yüzeysel bir şekilde belgelenmiş olan kalıntılar incelenmiştir. Dört hafta süren çalışmalar sırasında sık bitki örtüsü ile kaplanmış alanda yaklaşık 70 yapı saptanarak, belgelenme ve ölçümleri tamamlanmıştır. Ayrıca, üç hafta süren detaylı topografik ölçümler sonucunda antik yerleşim ve çevresinin üç boyutlu bir rölövesi çıkarılabilmıştır. Gelecek kampanyada Hoyran yerleşiminde olasılıkla 2 hafta daha çalışılması gerekecektir.

* Prof. Dr. Frank KOLB, Historisches Seminar Abteilung für Alte Geschichte Universität Tübingen, Wilhelmstr. 36 D72072 Tübingen / ALMANYA
Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne araştırmalarımıza izin verdiği için teşekkür ederim.

c) *Korba'da* (Plan : 3) bu kampanyada dört hafta çalışılmıştır. Geç Arkaik Dönem'den Bizans Çağı'na kadar sürmüş olan bu önemli yerleşimin kalıntılarının belgelenme ve ölçülmesi bitirilmiştir. Yerleşimin Geç Arkaik/Klasik Dönem'de bir Likya hanedanlığı, Hellenistik ve Roma dönemlerinde ise Kyaneai'nin teritoryumunda bir *kome* olarak varlığını sürdürdüğü ve Bizans Çağı'nda büyük bir Hristiyan basilika ve manastırına sahip olan önemli bir merkez olduğu anlaşılmıştır.

1997'de özellikle doğu yamaçta klasik yerleşim surunun doğrultusu ve akropolün kuzeydeki bir kapısı ile bağlantısı saptanabilmiştir. Bu surun kalıntıları güney yamaçta da teras duvarı görünümünde takip edilebilmektedir. Klasik yerleşimin güneybatı kısmında bu duvar Klasik Dönem'e tarihlendirilebilecek heybetli bir yapıya ulaşmaktadır. Doğü yamaçta, büyük polygonal taşlar ile inşa edilmiş klasik surun dışında ve aşağısında Hellenistik Dönem'e ait olan bosajlı ve düzgün dörtgen bloklar ile inşa edilmiş evler bulunmuştur. Böylece hem klasik yerleşimin genişliği, hem de Hellenistik ve Roma yerleşiminin yayılımı belirlenmiştir.

Kayda değer olan diğer bir nokta da tepenin güney eteğinde kayaya oyulmuş bir lahitte tespit ettiğimiz bir Likya yazıtıdır. Bunun yorumlanması ve yayını Likya dili uzmanı Günter Neumann tarafından yapılacaktır.

d) *Avşar Tepesi'nde* (Plan : 4) yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. Tepenin batı yamacında kısmen kötü korunagelmış olan evler, mezarlar ve yollar tespit edilmiştir. Önceki kampanyada saptadığımız 'Bastion' ve 'Zanaatkarlar Mahallesi' nin yakınlarında yapılaşmanın dağınık olduğu göze çarpmaktadır (Plan : 5). Bundan dolayı bu alanda gerçekten yerleşimin kuzeybatı sınırına varıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, agoradan güneybatıya doğru uzanan kalıntılar ve tepenin eteğinde bulunan su deposu incelenmiştir (Plan : 6).

Yerleşim surlarının araştırılması sırasında Klasik Likya yerleşimlerinin niteliklerine ilişkin önemli ve ilginç bilgiler elde edilmiştir. Bir taraftan yerleşimin güney yamacındaki ev ve teras duvarları sırası gerçek bir savunma suru işlevini görmekteyken, diğer taraftan kuzey ve batı yamaçlarda izlenebilen sur duvarlarına hemen ilk yapı evresinde, düzgün aralıklarla çok dayanıklı bir şekilde inşa edilmiş ev yapıları eklenmiştir. Bu evlerin kule işlevi gördükleri sanılmaktadır. Demek ki, surun belirli bölümlerinin savunmasının bu evlerde oturan ailelerin sorumluluğu altına girdiği tahmin edilebilir. Likya mimarlığının genel olarak çok fonksiyonlu yapıları tercih etmesi bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Bahsedilen evlerin dışında, surun sadece savunmaya en elverişsiz noktalarında bastiyonlar saptanmıştır.

Avşar Tepesi'nden yaklaşık 160 m. uzaklıktaki büyük bir su deposunun yanında bulunan 419 nolu bina kompleksi dikkat çekicidir (Plan : 7). 13 m. uzunluğunda ve 10 m. genişliğinde olan binanın önüne 28 x 25 m. boyutlarında, temenos biçiminde bir teras eklenmiştir. Yapı yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda yan yana sıralanmış, yaklaşık 4 m. uzunluğunda olan üç bölüm ve bunları enine kesen 29 m² lik bir koridordan ibarettir. Odaların üçünün de girişleri tek tek bu koridora açılmaktadır. Ortadaki oda diğerlerinden biraz daha küçüktür. Yapı iyi kalitede yapılmış duvar tekniği bakımından Klasik Dönem'e tarihlenebilir.

Yan yana dizilmiş üç bölümden oluşan yapılar hem Avşar Tepesi yerleşiminin içinde (Plan : 8) hem de bu çevrede önceki kampanyalarda tespit edilmiştir. Ancak bunlarda bir koridor olmaması ve girişin yanda olması dolayısıyla 419 nolu kompleksten farklıdır. Birkaç klasik kule çiftliğinde ise, sadece yan yana iki odadan oluşan ana bölümü enine kesen koridorda yalnızca bir giriş bulunmaktadır (Plan : 9). Böylece, Kyaneai bölgesindeki başka komplekslerle 419 nolu yapı arasında bazı ortak noktalar saptanabilirken, bu ortak hususların 419 nolu mekanın konstrüksiyonunda bileşmesi benzeri olmayan bir durumdur.

Xanthos Akropolü'nde tespit edilmiş olan, ikisi yan yana olmak üzere üç odadan oluşan Erken Klasik Dönem'e ait C Tapınağı ve M.Ö. 530' a tarihlenen saray yapısının kısmen tahrip olması, kısmen kapıların konumunun belli olmaması nedeniyle 419 nolu yapı ile ne dereceye kadar benzer oldukları belirlenememektedir.

419 nolu binaya en benzer yapı Girit Adası'ndaki Onythe'de bulunmaktadır. M.Ö. 7./6. yüzyıla tarihlenebilecek pastas tipindeki bu ev 419 nolu kompleksten biraz daha büyük, ancak oranlar ve temel planı açısından çok benzerdir. Oysa ki, pastas ev tipi Anadolu'da şimdiye dek tespit edilmemiştir. Bunun için 419 nolu yapının daha ziyade Kyaneai bölgesinde saptadığımız benzer bina tiplerinden türediğini düşünmekteyiz. Biraz önce sözünü ettiğim gibi 419 nolu yapının nitelikleri ayrı ayrı binalarda tek tek göz önüne çıkmaktadır. Bu niteliklerin tek bir binada bileşimine 419 nolu kompleksin farklı fonksiyonu neden olmuş olabilir.

Bu yapıyla bağlantılı ne bir avlu, ne yağ/şarap işliği, ne ağıl, ne de başka bir müştemilatın bulunmaması nedeniyle, bu mekan kesinlikle bir çiftlik yapısı olarak yorumlanamaz. Ayrıca 9 veya 11 m² lik bölümler, Avşar Tepesi evlerinin odalarından nisbeten çok küçüktür. Dolayısıyla normal bir ev yapısına da uygun görünmemektedir.

Daha ziyade Likyalı bir tanrı üçlüsüne adanmış bir kutsal alan, bir tapınak olarak yorumlanabilir. Bir dereceye kadar Letoon ile karşılaştırılabilir. Orada da yan yana, kuzey-güney doğrultulu üç bölüm bulunmaktadır ve ortadaki bölüm diğerlerinden daha küçük boyuttadır. Her iki yerde de Yunan tipi sunaklar görülmekte iken, kutsal alanlar su ile ilişkilidir.

1995 ve 1996 yıllarındaki gibi Avşar Tepesi kazısı 1997 kampanyasında da Antalya Müzesi'nden Arkeolog Akan Atila ve ekibimizden Andreas Thomssen'in başkanlığı altında verimli bir işbirliği çerçevesinde yürütülmüştür.

Bu kampanya sırasında sadece 2995 nolu evin kazısı gerçekleştirilmiştir (Plan: 10).

Söz konusu olan evin kazılmasının amaçları şunlardı:

1) Önceden sadece yüzeyden topladığımız keramik ve duvar teknikleri vasıtasıyla tarihlediğimiz 'Verandalı Ev' tipinin karakteristik bir örneğinin incelenmesi;

2) Genel Likya ev mimarisi ve özellikle adı geçen 'Verandalı Ev' tipinin hem temel planı, hem ön cephe planı, hem de ev içi düzenlenmesi hakkında yeni bilgilerin elde edilmesi.

Evin temel duvarlarının yüzeyde belli olması (Plan: 11) dolayısıyla kazı evin içi ile sınırlandırılmıştır. Çalışmalar sırasında binanın ön kısmı (Bölüm

b) tamamen kazılmıştır. Arkasında olan c bölümünde ise herşeyden önce 2 m.ye kadar yüksek olan yıkıntı boşaltılmıştır. Ancak, sadece doğu kısımda, yıkıntının altındaki tabakaların kazılmasına başlanabilmektedir.

Evin olasılıkla yalnız bir yapı devresine sahip olması, sonraki devirlerde üstünde geç yapılaşmanın olmaması sayesinde, en azından anakayaya kadar kazılmış olan b bölümünde stratigrafi açıkça anlaşılabilmiştir.

5 nolu orijinal dolgu tabakası kompleksin tarihlenmesine yarayacak en önemli sonuçları vermiştir. Bu tabakada dikkate değer bir miktarda tespit ettiğimiz keramik parçaları en geç M.Ö. 5. yüzyılın ortasına tarihlenebilmektedir. Demek ki 2995 nolu ev 5. yüzyılın ortasından hemen sonra inşa edilmiştir.

Mimari bakımdan b bölümünde 'Verandalı Ev' tipine tamamen uygun olan birkaç buluntu sürpriz sonuçlar vermiştir (Plan : 12): Bölümün güneyinde bulunan, genişliği 2 m. den az olan bir (temel) duvarı önde ve kuzeyde bitişen bir ana odayı oluşturmaktadır.

Batı-doğu doğrultusunda olan c bölümünün düşünülüşünden çok daha fazla uzatıldığı ve içte 7x8 m. genişliğinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, evin doğu yarısında iki tane daha bölüm (f,g) ortaya çıkarılmıştır; bunların birbirlerine olan oranlarının b bölümünün ön ve ana odalarının birbirleriyle oranına benzediği anlaşılmıştır.

Bölümleri ve odaları bağlayan kapıların durumlarının bazen belirsiz olması yanında, olasılıkla b bölümünden daha aşağı bir seviyede olan c bölümüne hiç bir geçiş olmadığı belirlenmiştir.

Bu mekanların böyle belirli bir biçimde birbirinden ayrılması onların fonksiyonlarının farklılığını göstermektedir. Oldukça konforlu olan b odası önündeki a verandası ile birlikte ziyafetler ve başka amaçlar için kullanılmış, gösterişli bir bölüm olarak yorumlanabilir. Bunun aksine c, g ve f bölümleri olasılıkla oturma ve depo odaları olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak b bölümünün altında tespit ettiğimiz bir duvar dikkat çekicidir. B bölümü ile aynı doğrultuda olmasına rağmen, daha erken bir moloz tabakası ile örtülü olması, bu duvarın daha önceki bir yapı evresine ait olduğunu, 2995 nolu evin inşa edilmesinden önce kesin terkedildiğini ve olasılıkla M.Ö. 6. yüzyılda yapıldığını göstermektedir.

Kazı sırasında elde ettiğimiz küçük buluntular gösterişli olmamasına rağmen, yerleşimin yaşam tarzını oldukça iyi yansıtmaktadır: 5 nolu tabakada dikkate değer sayıda öğütme taşları çıkmıştır. Keramik parçaları arasında çok sayıdaki yerli günlük kullanım kaplarının yanı sıra ithal malı keramik, özellikle de Attika malzemesi saptanmıştır. Kayda değer olarak, büyük sayıda tespit ettiğimiz Geç Arkaik ve Erken Klasik dönemlerine tarihlenebilecek bant bezekli parçalar görülebilir. Bu tür malzeme Xanthos ve Limyra'da da bulunmuştur.

Ayrıca, Avşar Tepesi yerleşiminin tarihsel gelişmesi hakkında büyük bir önem taşıyan Prehistorik keramik parçaları bu sene yeniden ele geçmiştir. Machtheld Mellink'e göre bunlar Kalkolitik Çağ'a, en geç Erken Bronz Çağı'na tarihlenebilirler. Bu sonuç 1996 kampanyasından sonra ortaya çıkardığımız savı onaylar görünmektedir. Böylece Avşar Tepesi'nde M.Ö. 4./3. binyılda bir yerleşim olduğu kesin bilgi olarak kabul edilebilmektedir.

e) *Yüzey Taraması* (Harita : 1)

1997 kampanyasında kuzeydoğudaki dağlık Karakuyu bölgesinde 3,5 km² lik, güneybatıdaki engebeli Çeştepe bölgesinde 2,5 km² lik bir arazi sistematik bir şekilde araştırılmıştır. Bu çalışmalar sırasında aşağı yukarı 260 buluntu tespit edilmiştir.

Bununla şimdiye değin taradığımız yaklaşık 80 km² lik alanda hemen hemen 2400 mimari buluntu saptanmıştır. Yani km² ye ortalama 30 buluntu düşmektedir. 1997'de taranan alanda Karakuyu bölgesinde km² ye düşen 40, Çeştepe bölgesinde 46 buluntu ortalamasının elde edilmesi bugüne kadar sadece 1992/93 yıllarında Avşar Tepesi bölgesinde elde ettiğimiz sonuçla karşılaştırılabilir.

Oysaki Karakuyu bölgesine göre bu istatistik hatalı bir izlenim bırakmaktadır. Buradaki 140 buluntu arasında meskun yerleşim yerlerinin sayısı en fazla 15'tir ve bu da km² ye 4,5 buluntu ortalamasını vermektedir (Harita: 2). Diğer buluntular öncelikle çeşitli mezarlar (yaklaşık 50) ve teras kompleksleridir (yaklaşık 40). Böylece gerçekte Kyaneai teritoryumunun başka alanlarına nispeten dağlık Karakuyu bölgesinin daha cansız bir bölge olduğu görülmektedir.

Buna karşın Çeştepe bölgesinde 40 kadar meskun edilmiş yapı ile km² ye düşen buluntu sayısı 16 olarak kaydedilmiştir (Harita: 3). Dikkati çeken bu durum muhtemelen ilgili bölgelerdeki tarıma elverişli arazilerin farklı büyüklüğünden kaynaklanmamış, daha ziyade coğrafi ve ulaşım şartlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kuzeydoğudaki dağlık alanın önemli yollardan ve denizden oldukça uzak bulunmasına karşın Çeştepe bölgesi denize bakmakta, ayrıca Apollonia kentine ve deniz kenarına giden önemli bir yolun kenarında bulunmaktadır.

Dolayısıyla tarım ürünleri fazlasının satışına elverecek ulaşım ağının önemi anlaşılmaktadır. Bu gibi bir üretim fazlasına 1997 kampanyasında tespit ettiğimiz yine çok sayıdaki (toplam 73) teras kompleksi ve yaklaşık bir düzine kadar pres tesisi de işaret etmektedir.

1997 kampanyasında taradığımız arazilerin birbirinden farklılığı kronolojik açıdan da belirlenmiştir. Karakuyu bölgesinde 4, Çeştepe alanında yalnız 1 çiftlik yapısı Klasik Dönem'e tarihlenebilmektedir. Buna göre de Karakuyu bölgesinde tümülüs mezarların sayısının fazla olması (30:4) ve bu bölgenin dışında sadece Avşar Tepesi'nin çevresinde tespit edilmiş olan podyum mezarlardan 3 örneğin burada da bulunması dikkate değerdir.

Çeştepe bölgesinin Klasik Dönem'de az iskan edilmiş olduğu, hemen kuzeyinde bitişik olan Kırandağı/Kızılalan arazileri ile karşılaştırıldığında göze çarpmaktadır. Adı geçen bölgelerde 1995 ve 1996 kampanyalarında büyük sayıda klasik kule çiftlikleri bulunmuştur. Komşu bölgelerde birbirinden bu kadar farklı bir yerleşim sisteminin olması hem topografik hem de fonksiyon açısından bilinçli ve temel bölgesel özelliklere göre oluşturulmuş bir yerleşirme stratejisi belirlemektedir.

Bundan başka Çeştepe bölgesinde Klasik Dönem'e ait bir çiftliğin hemen yanında bir kaya mezarı tespit edilmiştir. Mezar kapısının önünde bir çan kraterin parçaları bulunmuştur. Kesin mezar armağanlarından olan ve en geç 5. yüzyılın 2. yarısına ait olan krater hem çiftliği hem de mezarı tarihlemektedir. Çiftliğin içinde bulduğumuz Hellenistik ve Roma çağlarına tarihlenebile-

cek keramik parçaları bu kompleksin yüzyıllarca kullanıldığını göstermektedir. Ne amaca hizmet ettiğini anlamamıza, yaklaşık 50 m. uzaklıktaki Hellenistik bir kule çiftliği yardım etmektedir. Böyle bir kuleye genellikle ekli olan yan yapıların burada olmaması nedeniyle bu kompleksin Hellenistik kule çiftliğine ait kullanım mekanları olduğunu düşünmek akla yakındır.

Karakuyu Mevkii'nde sadece 1, Çeştepe bölgesinde ise 7 Hellenistik kule çiftliği bulunmasından dolayı Kyaneai'nin Hellenistik Çağ teritoryumunda Çeştepe bölgesinin tarım faaliyetleri bakımından daha aktif olduğu anlaşılmıştır.

Ayrıca 1997 kampanyasında tespit ettiğimiz çiftliklerin hemen hemen tümü yüzyıllarca kullanılmıştır. Taradığımız her iki bölgenin de Roma Dönemi'nde yoğun nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde iskan edilmiş köy yerleşimlerinin hepsi bu çağda ortaya çıkmıştır ve Çeştepe bölgesindeki hemen hemen bütün çiftlikler işletilmiştir.

Karakuyu bölgesinde iki, Çeştepe Mevkii'nde üç kilise ve sırlı Bizans keramikleri bulunması, her iki bölgenin de Bizans Dönemi'nde seyrek bir nüfus yoğunluğuna sahip olsa da iskan edilmiş olduğunu göstermektedir. Adı geçen kiliselerin yerleşimlere bağlı olmadığı, aksine izole konumlandığı ve Çeştepe bölgesinde 3 kilisenin tek bir yerde toplu olarak yan yana yapıldığı göze çarpmaktadır. Kyaneai teritoryumundaki diğer Bizans yerleşimlerinde tespit ettiğimiz durumla bağdaşmayan bu görünüm birçok yerleşim yerine bir ya da birkaç kilisenin merkezi bir konumda ortaklaşa olarak yapıldığını belirlemektedir.

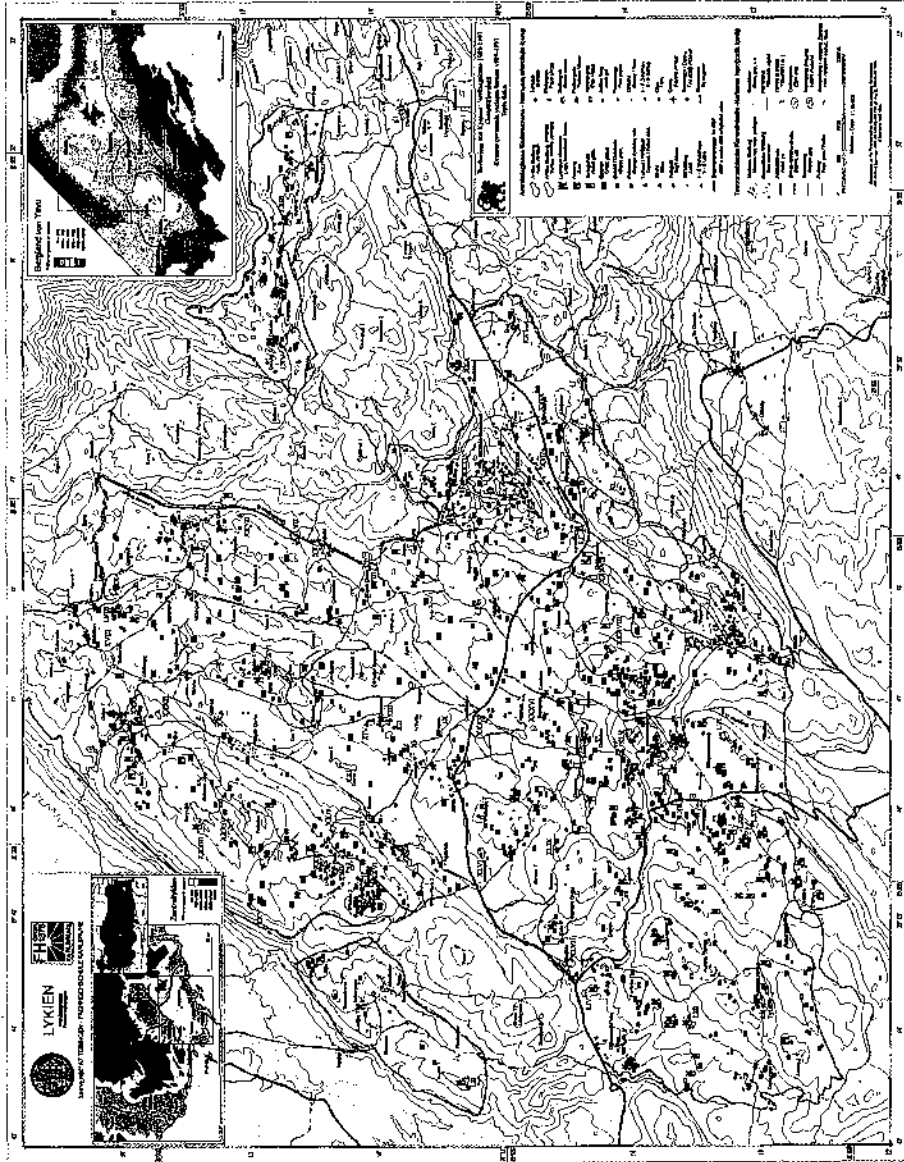
Böylece 1997 kampanyasında yeniden, Kyaneai teritoryumu içindeki küçük arazilerin yerleşim niteliklerinin birbirlerinden şaşılacak ölçüde farklı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı mevkilerin birbirlerine göre beklenmedik derecede değişik özellikler göstermesi tüm teritoryumun eksiksiz araştırılmasının nasıl verimli olabileceğini bir kez daha ispatlamaktadır.

Son olarak Kyaneai'nin iki sınır kalesinin saptanması kayda değerdir. Bunlardan birisi Kale Tepesi'nde bulunup kuzeydoğu sınırında Demre Vadi-si'nden gelen yolları kontrol etmiş olduğu düşünülmektedir. Diğeri ise güney sınırda, Çeştepe Mevkii'nde Apollonia'nın teritoryumunu gözetlemeye yardımcıdır (Plan : 13). Her iki kalenin tarihlenmesinde duvarların oldukça düzensiz yapılması ve kötü korunagelmiş olmasından dolayı zorluk çekilmektedir. Topladığımız keramiğin incelenmesi belki bu sorunun aydınlatılmasına yardımcı olacaktır. Muhtemelen bu kaleler ne Prehistorik ne de Bizans Dönemi'ne aittir. Genellikle çok daha gösterişli olan Arkaik/Klasik hanedan konutları olarak da yorumlanamazlar. Oysa ki, topografik konumlarına göre önce Trysa ve Avşar Tepesi, sonra Kyaneai kenti sınır kalelerinin işlev görmüş oldukları sanılmaktadır.

Böyle olduğunda Kyaneai kenti sınır savunma sisteminin rekonstrüksiyonu büyük ölçüde yapılabilir. Batıda klasik Tüse Kalesi'nden devamlı yararlanılması, güneybatıda Kırandağı Kalesi, güneyde Çeştepe Kalesi, güneydoğuda Klasik Hoyran Kalesi'nin kullanılması ve kuzeydoğuda Kale Tepesi'nde bulunan yapının tahkimat fonksiyonu, bir savunma sistemini oluşturmaktadır. Doğuda belki Trysa Kalesi bu gibi bir işlevi görmüş iken kuzeydeki Korba Kalesi sınırdan biraz uzakta bulunmaktadır.

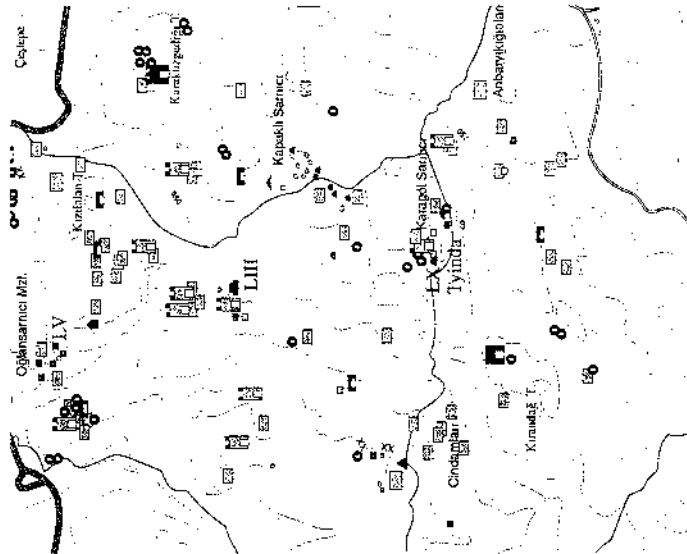

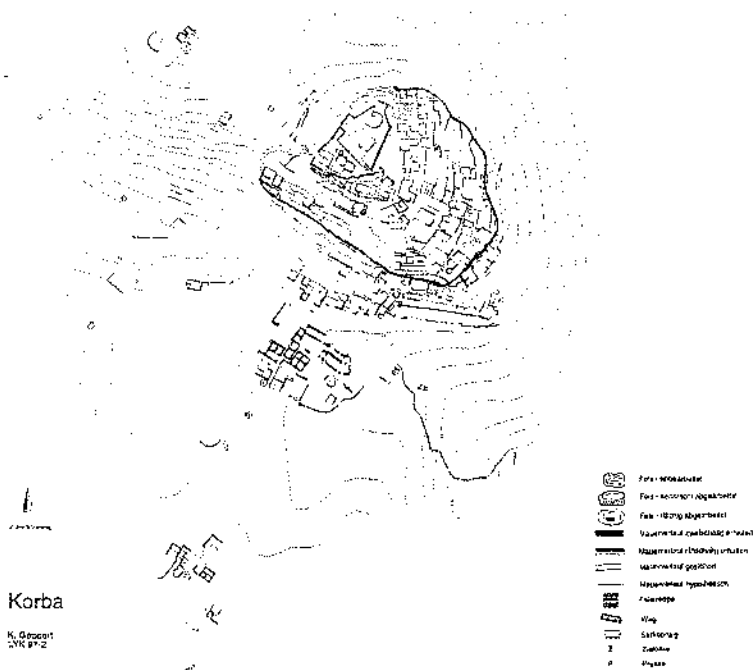
1996 yılında Karagöl'de bulduğumuz, 1997'de yoğun bitki örtüsünü biraz temizleyip, belgelediğimiz oldukça geniş alana yayılan yerleşimin topografik konumu (Plan :14), burasının Kyaneai teritoryumunun güneybatı sınırında bulunan (Harita : 4), Peripolion Tyinda adlı bir bölgenin merkezi yerleşimi olabileceğine işaret eden yeni düşünceler edinmemize neden olmaktadır. 1995 yılında saptadığımız Peripolion Tyinda'yı şimdiye kadar, bu ifadenin geçtiği yazıta sahip olan lahitten yaklaşık 330 m. uzaklıktaki, 35 ev yapısına sahip, Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenebilecek bir yerleşim ile özdeşleştirmekteydik (Plan : 15). Halbuki, Karagöl yerleşiminin karakteri bu sorunun bir kez daha gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Peripolion adının genel olarak (örneğin Xanthos ve Termessos'un teritoryumlarında) Hellenistik kentlerin sınırlarında bulunan savunmaya elverişli yerleşim merkezlerine sahip bölgeleri nitelemesi göz önüne alınca, Karagöl yerleşiminin Kırandağı Tepesi'nde saptadığımız sınır kalesine daha yakın olması ve sözü edilen yazıtlı lahitten de sadece 500 m. uzaklıkta bulunmasından dolayı burası daha büyük olasılıkla Peripolion Tyinda ile özdeşleştirilebilmektedir.

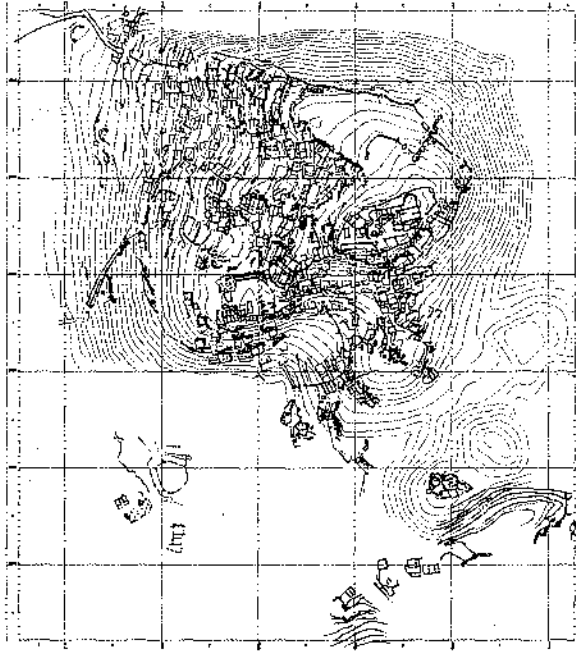

Harita 1 : 1989 - 1997 yılı survey buluntuları

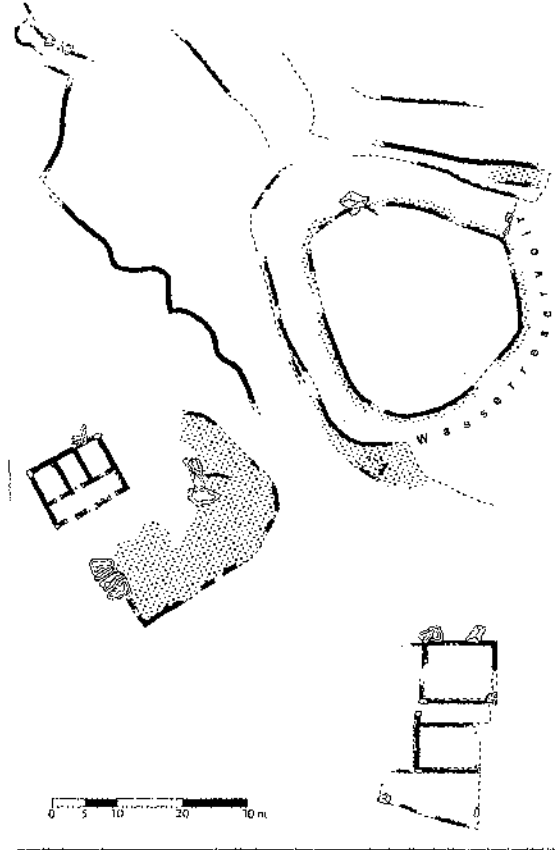

Plan 4 : Avşar Tepesi, 1997 yılı planı

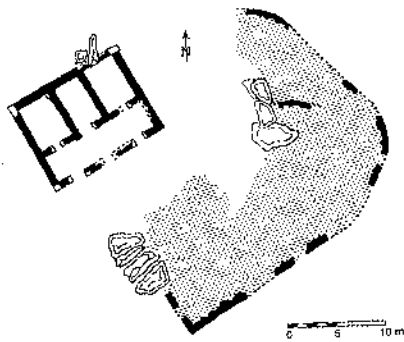
'Handwerkerviertel' und Umgebung

Plan 5 : Zanaatkarlar Mahallesi ve çevresi

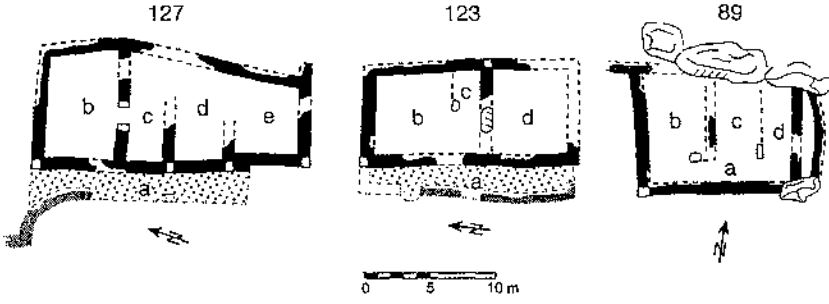
Wasserreservoir und Umgebung

Plan 6 : Su deposu ve çevresi

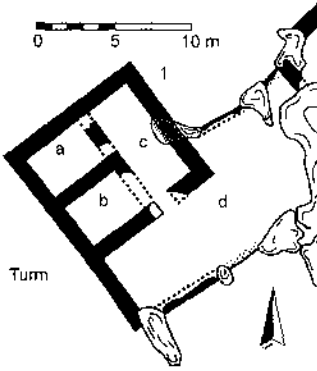
Dreizelliges Heiligtum mit Vorplatz

Plan 7 : 419 nolu yapı kompleksi

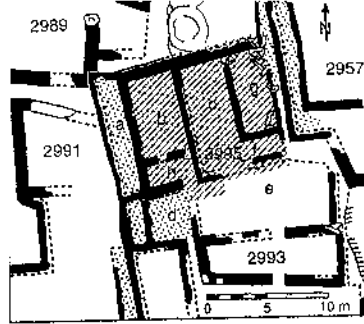

Häuser mit 3 bis 4 nebeneinanderliegenden Räumen

Plan 8 : Yan yana 3-4 odadan oluşan ev tipleri

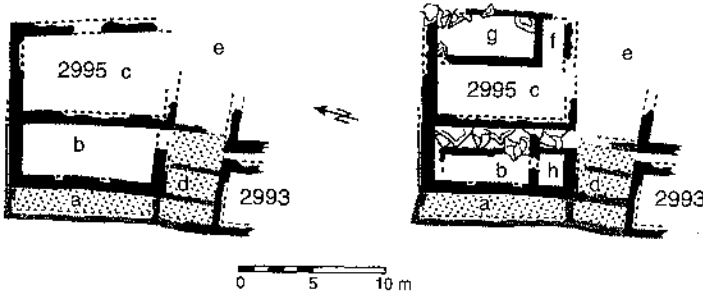

Plan 9 : Oğlansarmıcı Mevkii'ndeki klasik kule çiftliği

Grabungsareal 1997

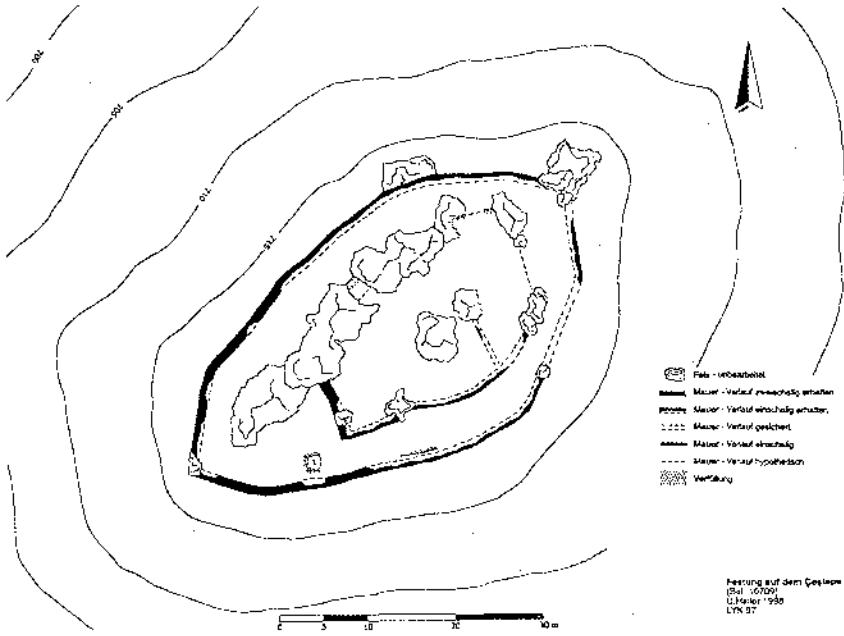
Plan 10 : 1997 yılı kazı alanı

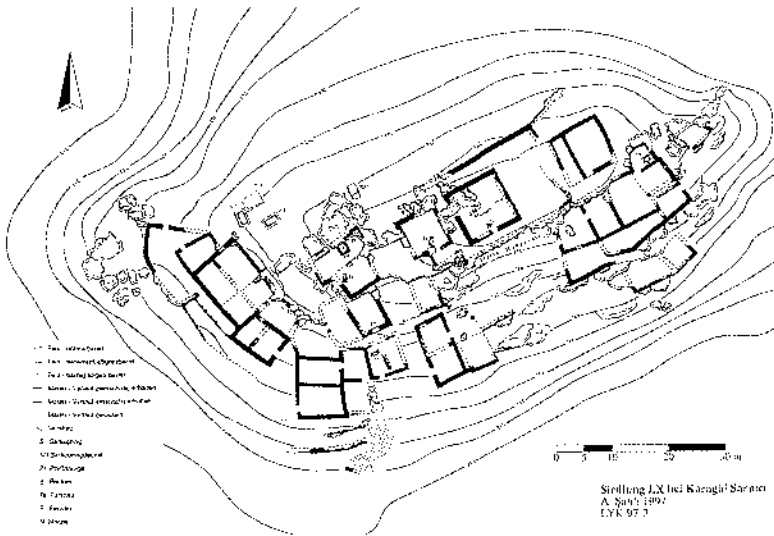
Haus 2995: Zustand vor und nach der Grabung 1997

Plan 11-12 : 2995 nolu ev, 1997 yılı kazısından önceki ve sonraki durumu

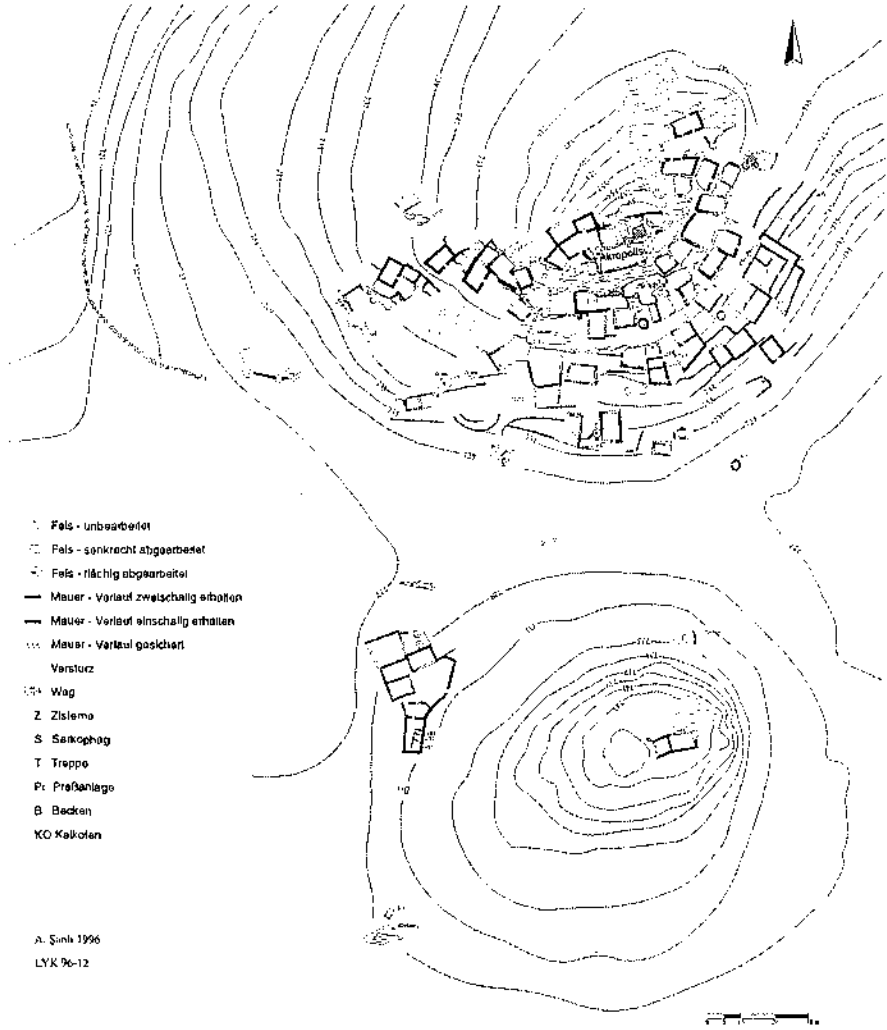

Plan 13 : Çeştepe Mevkii'ndeki sınır kalesi

Plan 14 : Karağal Sarnıcı Mevkii'ndeki yerleşim

Plan 15 : Hellenistik ve Roma Dönemi yerleşimi

1997 YILI TREBENNA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Nevzat ÇEVİK*

İsa KIZGUT

Şevket AKTAŞ

1997 yılının kasım ve aralık ayları içinde gerçekleştirilen çalışmaya Bakanlık Temsilcisi olarak Antalya Müzesi'nden Mehmet Erdem katılmıştır. Araştırmaları Arkeoloji Bölümü ve Likya Araştırma Merkezi elemanları ile öğrencilerinden oluşan değişken bir ekip gerçekleştirmiştir. Trebenna ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları, önceki yıllardan, başkanlığında sürdürülegelen "Kent Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi"nin bir devamı niteliğindedir. Programın 4. ve en büyük ayağını oluşturmaktadır. Öngörülen süre 3 yıldır. Bu bölümün alan sınırları, güneydeki Sivritepe ile kuzeydeki Keltepe (Göltepe) arasında kalan çanaktır: Başka bir deyişle Trebenna, Neapolis ve Kelbessos üçgenidir.

Projenin amacı, çok zengin büyük antik kentlerin doldurduğu Antalya'da, bugüne dek bilim dünyasında çoğunlukla adı bile bilinmeyen, yerleşim, garnizon ya da çiftlik gibi küçük birimleri belirlemek, onların büyük yerleşimlerle ilişkilerini ve sanatsal bağlantılarını saptamak ve böylelikle tüm yönleriyle Antalya çevresi antik resmini tamamlamaktır. Koruma amacı, hızla büyüyen ve önüne çıkan tarihsel ve doğal ne varsa tahrip eden kent baskınından kalanları korumaya yönelik olarak önceliklidir. Üniversitemiz Araştırma Fonu Başkanlığı ilk yılda projeyi 150.000.000.- TL. ile desteklemeye başlamıştır.

İlk yılda amaç, tüm bu çanak ve onu çevreleyen tepelerdeki kalıntıları tespit etmek, genel olarak yerlerini ve birbirleriyle ilişkilerini belirleyip, içerdikleri bütün kalıntıları, çizim ve fotoğraflarıyla envanterlemeye başlamaktır. Keşfe yönelik bu ön araştırmalar aynı zamanda sonraki yıllarda yapılacak çalışmaların sağlıklı bir programını yapabilmeye de yöneliktir. Literatür çalışmaları

* Doç. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-ANTALYA
Araş.Gör. İsa KIZGUT, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-ANTALYA
Şevket AKTAŞ, Akdeniz Üniversitesi, Likya Araştırma Merkezi, Kampüs-ANTALYA

(1) Araştırmaların ilk yılında Arapsuyu (N.Çevik, "The Localization of Olbia at the Gulf of Pamphylia", *Lykia I*, 1994, 89 vdd.), ikinci yılında Hurma ve Çakırlar (N.Çevik, "Antalya Hurma'da bir Çiftlik Yerleşimi", *Lykia II*, 1995, 39 vdd.) ve üçüncü yılında da Varsak'tan Lara'ya kadar olan bölge (N.Çevik, "Pamfilya'da bir Zeytinyağı Üretim Merkezi: Lyrboton Kome", *Lykia IV*, 1998 (Baskıda) ele alınmıştır.

rında, bölgede bulduğumuz pek çok yerleşimin yeni olduğu, Trebenna gibi daha önce bilinenlere ilişkin ise ayrıntılı bilimsel yayınların olmadığı belirlenmiştir. Kültürel kalıntılar yanında, özellikle epigrafik bulgular da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, aynı bölgede yazıt araştırmalarını sürdüren İplikçioğlu-Çelgin ekibiyle² de iletişim içerisinde yeni yazıtlar değerlendirilmektedir.

Sivritepe ve Keltepe arasındaki çanakta Trebenna ve Neapolis gibi kentler yanında, Doyran'daki gibi daha küçük boyutlu yerleşimler ve pek çok çiftlik tüm kalıntılarıyla belirlenmiştir. Önümüzdeki yıllarda bu yerleşimlerin haritaları tamamlanmaya çalışılacaktır. Yeni ve önemli pek çok verinin derlendiği 1997 çalışmaları aşağıdaki gibi özetlenir:

TREBANNA

Antalya'ya 32 km. mesafededir. Geyikbayırı ve Çağlarca köylerinden geçilerek orman yoluyla ulaşılır. Aynı yönden gelen sıkıştırılmış moloz taşlardan yapılı antik yolun uzunca bir parçası Elmin Nekropolü boyunca saptanmıştır. Kent, Çandır Vadisi arkasında yükselen, tüm Antalya'ya ve denize egemen, 700 m. rakımlı yüksek bir kayalık akropol ile Sivritepe arasındaki Dereçözü sırtı üzerinde kuruludur (Resim: 1). Antalya'dan kolaylıkla görülen akropolün, sarp kuzey ve kuzeybatı yönü dışında tüm çevresi kalıntılarla doludur. Erken yerleşim beklenmekle birlikte, kalıntılar Roma ve Bizans çağlarına aittir. Nekropoller her yandadır. Önceki yıllarda yoğun orman ve çalılık arasından kolay izlenemeyen kalıntılar, özellikle de Güney Nekropolü, Orman Müdürlüğü'nün Aktepe Devlet Ormanlığı'nda yaptığı gençleştirme çalışmaları sonucunda çok açık görülebilir hale gelmiştir.

Lanckoronski'nin bulduğu bir yazıtla ilk kez öğrendiğimiz kentin adı, daha sonraki yıllarda başka yazıtlarda ve özellikle sikkelerde açıkça okunmuştur³. İlk Çağ yazarlarında adı anılmayan kentle ilgili tarihsel bilgileri, I. Dünya Savaşı'ndan önce araştırmaya gelip, 13 yazıtın kopyasını alan P. Romanelli verir⁴. W. Ruge, G. Bean ve W.M. Calder'in anmasına karşın, kentle ilgili arkeolojik bir çalışma yapılmamıştır. Yapılanlar yazıtlara ve, F. Hill ve H. von Aulock'da olduğu gibi tamamen sikkelere yöneliktir⁵. 1975 yılında sanat tarihi araştırmaları yapmak üzere kente gelip Bizans Şapeli'nin rölövesini çıkaran S. Eyice'den⁶ sonra kente ilişkin yapılan son çalışmalar B. İplikçioğlu ve V. Çelgin'in hala süren yazıt araştırmalarından oluşmaktadır⁷. Kapsamlı arkeolojik çalışmalar ise ilk kez yapılmaya başlanmıştır.

Pamphylia ve Lykia'nın sınırında yer alan kente ilişkin tarihsel bilgiler Likya Birliği üyesi olduktan sonra başlar. Roma Çağı'nda Roma Kolonisi ünva-

- (2) B.İplikçioğlu-V.Çelgin G.- Çelgin tarafından her yıl düzenli olarak yürütülmekte olan, "Termessos ve Çevresi Epigrafi Araştırmaları" kapsamında bu bölge de vardır.
- (3) G.G.Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens II* (1892) 13, 223 vd., yazıt no: 183-187.
- (4) R.Paribenni-P.Romanelli, *MonAnt XXIII*, 1914, 204 vdd., Yazıt No: 149-162.
- (5) G.F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia* (1964) LXVIII vd., Lev.XVIII. H. von Aulock, *The Münzprägung des Gordian III und der Tranquillina in Lykien* (1974) 53, 83, 89.
- (6) S. Eyice, *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Bülteni* 58 Mart/Nisan 1977, 337 vdd.
- (7) B.İplikçioğlu-G.-V. Çelgin, "Termessos ve Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafya Yüzey Araştırmaları", *AST XIX*, 1997 (Baskıda).

nı verilmiştir. Tüm Trebenna sikkelerinde portrelerini izlediğimiz Gordianus III (238-244) ve karısı Sabina Tranquilina Dönemi'nde Roma Kolonisi statüsü verilir. Bizans Çağı'nda ise bir piskoposluk merkezidir. Tebennorum Piskoposluğu. Yerleşimdeki kalıntılar da bu iki dönemdeki önemine koşut olarak Roma ve Bizans dönemlerinde yoğunlaşmaktadır.

Akropol: Güney-kuzey yönünde uzayan bir tepe üzerindedir. Her yönden sarp kayalık olan tepenin doğal korunaklı yapısı surlarla da güçlendirilmiştir. Pekçok yerde sur parçaları izlenirken, duvarların olmadığı kesimlerde anakaya ya açılmış sur duvar yatakları görülebilmektedir. Özellikle kuzey ve kuzeybatı kesimde kalan birkaç parça erken sur duvarı dışında, ayaktaki duvarlar Bizans Çağı'ndan kalmaz. Ancak bu geç duvarlar tamamen erkenlerin kaya yuvalarına ya da üstlerine oturduğundan, erken dönem surlarına ilişkin de bilgi vermektedirler. Özellikle kaya mezarları ve odaları geç dönemde duvarlarla çevrelenerek akropole dahil edilmiş ve değişik amaçlarla kullanılmışlardır.

Kale kapısı doğu uzun yüzün ortasında açılmıştır. Tepeye çıkan doğal bir kaya açıklığı kesilip örülerek islah edilmiş ve güvenli bir giriş yaratılmıştır. Bugün ayakta olan geç dönem kapısı tamamen devşirmedir. Bu kesim geç dönem örgüsüyle tamamen ayaktadır. Başlangıçta girişin daha önde olduğu kaya izlerinden anlaşılmaktadır. Erken girişe ait yapı malzemelerinin çoğu tekrar kullanılmıştır. Girişin üstünde yapı taşı olarak kullanılmış bir yazıt bloğu ters durmaktadır. Kapıyı oluşturan tüm elemanlar orijinaldir. Bunlar kanatların nasıl çalıştığını anlatırken, izler çok uzun süre kullanıldığını göstermektedir. Akropolün güneydoğu eteğinde yoğunlaşan kent merkezinden gelen yol kapıya yönelmekte ve girişten sonra aynı doğrultuda tepeye tırmanmaktadır. İç kesimde kapı önünde kalan genişçe alanı çevreleyen kayalıkta kaya mezarları ve ata stellerinin dikildiği nişler dizilidir. Yanyana altı dikdörtgen zıvana, altı stelden iz vermektedir. Bu kayalığın organizasyonu sekilerle tamamlanmış ve kente girişte ilk karşılaşılan bir saygı köşesi oluşturulmuştur (Resim: 2). Bu alandan sonra rampalı bir çıkışla ulaşılan akropolde karşılaşılan ilk düzlükte oldukça nitelikli bir yapının üç basamaklı podyumu görülür. Tam ortasında kare ağızlı ve derince bir sarnıç yer almaktadır. Akropolün kuzeydoğu köşesinde tüm kayalık işlenmiş ve kaya odaları yaratılmıştır. İlk katların hemen tamamı anakaya ya oyulmuştur. Birbirleriyle bağlantılı düzenlenmiş odaların içlerinde ocak ve nişler izlenir. Anakaya ya açılan basamaklarla üst katlara ulaşılmaktadır. Kayanın yetmediği üst birimler, izlerden belli ki, taşlarla örülerek tamamlanmıştır (Resim: 3). Akropolün her yanında yoğun yapı kalıntıları izlenir. Bunlar, özellikle orta ve kuzey kesimlerde kuru duvar örgüsüyle yapılan erken bey yerleşimine ve Bizans konutlarına ilişkindir. Akropolün doğu eteklerinde pek çok yapı kalıntısı vardır. Aralarında bir de zeytinyağı ışığının bir parçası -mortarium- bulunmuştur. Akropol güney kayalıklarının yüzünde, toplantı salonunun yukarısında çoğunlukla kayaya oyulmuş bir Bizans Şapeli vardır. Doğu-batı yönünde üç ana bölümde uzayan yapı, duvarlarıyla ayaktadır. Tonoz başlangıçlarından itibaren yıkılmıştır. Kayadan oyulmuş kuzey yan duvarlarının tamamını kaplayan freskoların çoğu tahrip edilmiştir. Batı duvarda "Atlı Hagios", başındaki tacıyla bir Bizans İmparatoru gibi, adıyla birlikte işlenmiştir. Doğu devamında ise üç aziz daha işlidir ⁸.

(8) Bilgiler 23 yıl önceki daha sağlam halini gören S. Eyice'den alınmıştır (age., 339vd.). Bugün çoğunlukla tahrip edildiğinden resimler belirsizdir.

Kent Merkezi: Akropolün güney eteğinde yoğunlaşır. Burada birkaç önemli yapı tüm duvarlarıyla ayakta. Üç kapıyla girilen iki bölümlü büyük bina, nitelikli kesme taş duvar örgüsüyle en önemli kamu yapısıdır (Resim: 4). Kuzeydoğusunda uzayan agorayla bağlantılı düzenlenmiştir. İki kapılı büyük salon apsidal biçimde bitmektedir. Arka kesimde anakaya düzleştirilmeden bırakılmış, duvar onun üzerine örülmüştür. Yapı arkasındaki anakayanın, teatral oturma planına uygun yapısı, ahşap oturma sıralarını taşımak için zaten gerekli olduğundan kesilmemiştir. Güneydeki kapının yanında bulunan yazıt bloğunun ilk 5 satırı silinmesine karşın bir Ekklesiesterion olduğu okunmaktadır⁹. Toplantı salonunun doğusuna bitişik yapı ise kareye yakın planı ve önünün açıklığıyla imparator kültü salonudur (Resim: 5). Arka duvarı ortasındaki büyük niş ve yanlarındaki küçük nişler, özellikle Anadolu Roma hamamlarında pek çok örneğini bildiğimiz bu tür salonların görüntüsündedir¹⁰. Bu yapıların önünden akropole geçen yol aksı geçer.

Güneydoğuya, vadiye doğru uzanan yapı kalıntıları ise agoradır. Karşılıklı düzenlenmiş dükkanların en az beşi, girişlerinden sayılabilmektedir. Agoranın doğusunda, Dereözü sırtının başlangıcında çoğu bölümüyle ayakta olan Roma yapısı, bir hamam planı göstermektedir: Doğu-batı istikametinde uzanan yanyana dikdörtgen odalar beşik tonozla örtülüdür. Kemer ve köşe gibi taşıyıcı elemanlar kesme taştan, ara duvarlar ise moloz taştan örülmüştür. Hemen yukarıdaki Tekneci Çeşmesi'nin kaynağı, hamamın su sıkıntısının da olmadığını göstermektedir.

Nekropoller: Trebenna çok geniş alana yayılı ve oldukça zengin nekropollerle dikkati çekmektedir. Bu zenginlik yüksek oranda defineci tahribatını da beraberinde getirmiş ve dağın koynunda gizli, sahipsiz kentte pek çok mezar kırılıp dökülmüştür. Nekropol alanları, akropolün doğu ve güney yanlarında yoğunlaşmakla birlikte, örneğin kuzeyden inen vadi içinde olduğu gibi başka alanlarda da mezarlara raslanmaktadır. Çeşit olarak saptanan mezar türleri şunlardır: Kaya mezarları, anıt mezarlar, lahitler, hamosorionlar, kayaya oyulu ve bağımsız ostothekler, aedícula mezarlar ve arcosol mezarlar. Bazı türlerin birarada bulunabilmelerine karşın, çoğunlukla tür mezarlıklarının olduğu da gözlemlenmektedir. Biz yine de Dereözü ve Eimin Nekropolü olarak alansal başlıkta inceledik.

Dereözü Nekropolü : Akropolün güneyindeki Dereözü sırtının akropole bakan yüzünde yoğunlaşır. Genellikle kayaya oyulmuş ve bağımsız lahitlerin yoğunlaştığı mezarlıkta, iki anıt mezar ve beş de kayaya oyulmuş ostothek vardır.

Anıt mezarların ilki ve önemlisi sırtın tam ortasında akropole bakar. Terasla çoğaltılmış düzlük, bir temenos duvarıyla çevrilmiştir (Resim: 6). İki kapıyla temenosa girilir. Alanın güneyine çekilmiş mezarın güney yarısı ayakta. Çoğunlukla nitelikli kesme taş duvarla örülmüştür. Ara duvarlar harçla tutturulmuş molozdur. Aynı nitelik çevre-teraz duvarında da vardır. Ötünden mezarlık duvarı geçer. Anıt mezar alanı geç dönemde yeni duvarlarla desteklenip

(9) K.G. Lanckoronski, *Stadte Pamphyliens und Pisidiens II* (1892) 13, 223 vd., yazıt no: 183-187.

(10) Trebenna Ekklesiesterionu ve İmparator Salonu tarafından yazına hazırlanmaktadır.

pek çok yerden onarılarak korunaklı bir alan yaratılmış ve farklı bir amaçla yeniden kullanılmıştır. Geç dönem düzenlemesi, alanın kuzeydoğusunda uzanan apsisli yapıya yöneliktir. Alanı güneydoğusundan çeviren yüksek duvar Roma Nekropolü'nün üstünde yükselmektedir: Lahitler duvarda yapı taşı olarak kullanılmıştır (Resim: 7) .

İkinci anıt mezar, Dereözü sırtının kuzey eteğinde yer alır. Tamamına yakını ayakta olan yüksek ve genişçe bir temenos duvarı içindedir. Temenosun girişi güney dar yüzedir. Alanın arka yarısına kurulu mezarın sadece üç basamaklı alçak podyumu ayakta kalmıştır. Mezar Dereözü Nekropolü'nün bu yönde sonudur. Doğuya yönelen orman yolu boyunca yer alan kaya lahitleri yanında, pres teknesi ve havuzuyla anakayaya oyulmuş bir de şarap işliği bulunmaktadır. Bu kesimdeki kayalıkların aynı zamanda taş ocağı olarak kullanıldıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Dereözü Nekropolü'nün en yoğun mezar kümesini hamosorionlar oluşturur. Sivritepe'den kopup gelen kaya kütlelerinin herbiri bağımsız bir aile mezarlığı görüntüsünde üçlü-beşli lahit kümeleri içerirler. Düzenleme kaya kütlelerinin yapısına paralel bir oluşum gösterir. Çoğunlukla kapakları kırılıp düşürülmüştür. Yalındırlar. Dereözü Nekropolü'ndeki en özgün tür, ilk kez burada 15 örnekle ve tüm elemanlarıyla belgelenen yuvarlak kaya ostothekleridir. Lahitlerle birlikte ya da yalnız olabilen bu tür, anakayaya oyulmuş silindirik tekne ve kapaktan oluşur. Ağız profilleri bir kapaktan yana izverirken, çan formu taş kapaklardan da 5 adet bulunmuştur (Resim: 8; Çizim: 1). Nekropolün değişik yerlerinde bulunan kapakların çukurlara ait oldukları profil ve ölçülerinden belliyse de geç dönem koruma duvarı altında kalan altıncı örnek bunda kuşku bırakmamaktadır: (Resim: 8; Çizim: 1). Çukurun üstüne örülen geç dönem duvarı, kapağın kopyasını almıştır. Bu kapak yıkılan duvarla birlikte kaybolmuştur, ama içinde kalan iz kapağın çukur üstünde olduğunun en önemli kanıtıdır. Definecilerin parçaladığı kapaklardan son kalan yazıtlı örnek Antalya Müzesi'ne taşınmıştır (Resim: 9). Her kayalıkta birer adet olmalarının bir kural olmadığı bir kayalıkta tek başına duran örnekten bellidir. Bu bulgular, kayaya oyulu yuvarlak döşemelerin işlevleri konusunda süregelen tartışmalarda yol gösterici olacaktırlı.

Dereözü Nekropolü'nde hamosorionlar yanında bağımsız lahitler de vardır. Lahitlerin ön yüzleri ortasında tabula ansata, iki yanda girland ve dar yüzlerinde kalkan olması ortak özellikleridir. Sadece kline ya da üstünde uzanmış insan figürüyle kline resimlemesinin de sevildiği örneklerden anlaşılmaktadır: Geç dönem duvarının 20 m. batısındaki lahtın uzun yüzünde bir kline sahnesi işlenmiştir. Klinenin altında bir sehpa ve üzerinde girland vardır. Dar yüzde yine mızraklı kalkan işlidir. Definecilerin tahrip edip karıştırdığı alanda görülen bir lahtın dar yüzünde bir klinenin alt pervazı ve ayakları izlenir. Akropolün kuzeydoğusuna doğru inen ormanlık dere içinde tespit edilen mezarlar, nekropol sınırlarının daha geniş olduğunu göstermektedir. Dere inişinde ilk rastlanan ostothekin uzun yüzünde, bir podyum üstünde duran kadın ve erkek figürleri vardır. Yüzleri parçalanmıştır. Aynı dere yamacında lahit parçaları bulunmuştur.

(11) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. N. Çevik, "Yuvarlak Kaya Ostothekleri: Trebenna'da Bulunan Yeni Bir Mezar Türü ve İşığında Benzeri Örneklerin Yeniden İrdelenmesi", *Adalya II*, 1998 (Baskıda).

Dere içinde bir aedicula mezar, kemeri ve lahtinin sağlam kalmışlığıyla dikkati çeker.

Akropol kayalıklarının doğu yüzüne açılmış kaya mezarları, biri dışında tamamen yalındır. Montaj cephe uygulamasına iyi örnekler vardır. Bezemeli tek kaya mezarı, akropolün anıtsal giriş kapısının içinde oluşan alandadır. Kapıdan girişte tam karşıdan görülür. Üçgen çatılı alnacın ortasında bir kalkan işlidir. Altında ata kültürüne ilişkin kaya düzenlemeleri yer alır. Aynı kayalığın sol yanında arkosol tipinde ölü nişleri vardır.

Elmin Nekropolü akropolün güneybatısında güneye uzanan kayalığın doğu yüzü boyunca yayılır. Elmin özellikle anıt mezarlarıyla dikkati çekmektedir. Bir soylular mezarlığıdır. Anıt mezarlar çoğunlukla anakayadan yararlanılarak yapılmış, kalan kısımları özellikle cepheleri nitelikli kesme taşlarla tamamlanmıştır. Anıtsal montaj cephelere sahiptirler. Akropole en yakın ilk mezar tonozlu ayakta. Cephesi yıkılan mezarın büyük oranda örüldüğü, alt kesimlerin ise kayaya oyulduğu görülür. Onun güneyindeki ikinci örnek ön odalı ve genişçe bir ana odaya sahipken ikinci katıyla şaşırtır. İkinci katın da kendine ait anıtsal bir girişi vardır. Define kazısıyla tahrip edilen üst katta ölçüleri ve bezemesiyle olağandışı bir lahit vardır. Neredeyse bir oda boyutlarındaki lahtin moloz dolgu ve topraklar altında definecilerin açtığı dar yüzü, alnaçlı ve sütunlu bir tapınak cephesi gibi bezenmiştir. Alnacında çelenk işlidir. Bunun biraz batısında tonozlu oda kısmı tamamen anakayaya oyulmuş bir anıt mezar daha vardır. Montaj cephe, kaya işçiliği ve bulunan bazı bloklardan anlaşılır. Çağlarca köylüleri mezarı önden yarı yüksekliğe kadar betonla örüp sulama havuzuna dönüştürmüşlerdir. Batıdaki son anıt mezar diğer mezarların bulunduğu kayalık ile antik yol arasındaki düz boğazın sonunda ötekiler gibi doğuya, yola yönelik düzenlenmiş görülür. Mezar çoğunlukla ayakta. Podyumu içine yerleştirilmiş iki mezar odasının girişleri güney uzun yüzdedir. Roma Çağı tapınak mezarların ayakta kalmış iyi bir örneğidir. Anıt mezarların arasında ön yüzleri bezeli ve tabula ansatalı lahitler yer alırken, 8 lahitten oluşan ayrı bir küme de, akropolün güneybatısında Elmin Nekropolü'nün kuzeydoğu sınırındadır. İki basamaklı podyum üzerinde yanyana özenle dizili lahitlerin ön yüzlerinde, iki kalkan arasında duran tabula ansata ve yan yüzlerde genellikle kalkan vardır.

Trebenna'ya ait bir gözetleme kulesine ilişkin kalıntılar Çağlarca Köyü'nde bulunmuştur. Arazisine "yazevi" yapan parsel sahibi tüm araziye egemen kayalık burundaki bahçesini dozerle düzeltmiş ve askeri amaçlı yapıyı dağıtmıştır. Kayadaki izlerden ve kalan bazı yapı taşlarından bir Roma Çağı koruma yapısı olduğu belirlenebilmektedir.

Trebenna'da belirlenen tüm yapıların planları ve kesitleri çizilmeye başlanmış. 30 lahit ve meclis binasının çizimi yanında, ilk fotoğraflama çalışmasında dia ve siyah-beyaz çekimler de tamamlanmıştır. 1998 çalışmalarında öncelikle Trebenna, haritasıyla birlikte bitirilmeye çalışılacaktır.

Doyran Köyü Kalıntıları

Antalya'nın batısında, Keltepe (Asartepe)'nin doğu eteğindeki köyün batısında, Keltepe yönündeki ormanlık yamaçlarda yerleşimler saptadık.

Güney çiftlik: Bunlardan ilki, iki ayrı yapı topluluğundan oluşur. İkişer dikdörtgen birimin duvar kalınlıkları 1m'dir. Nitelikli bloklarla örülmüştür. Herbiri 35-40 m²'den büyük olmayan yapılar, kule çiftlik formundadırlar. İki yapı grubunu ortalarından inen su yatağının ayırmasına karşın, birbirleriyle ve tek odalı diğer bir odayla bağlantılı oldukları anlaşılmaktadır. Evlerin 25 m. batısında lahit parçaları belirlendi. Çiftliğin arkasında yükselen Keltepe'nin bu yönden ilk sırt düzlüğünde, çiftlikle ilişkili, bir kulenin kalıntıları yer alır.

Kuzey çiftlik: Güney çiftlikten batıya, orman içinden ilerlendiğinde Sülüklü Su'ya ulaşılır. Burası bugünkü su gereksiniminin de karşılandığı Kartın Pınarı'dır. Kartın Pınarı ile Kisle antik yerleşimi arasındaki tepe düzlüğünde küçük boyutlu bir köy yerleşimi vardır. Asıl yerleşim olan Kisle'yle bağlantı içindedir. Tüm tepe, yoğun yapı kalıntısı ile doludur. Dikkati çeken ilk şey evlerle mezarların içiçe olduğudur. Pekçok konut arasında göze çarpan özel yapılardan ilki, sırtın hemen başlangıcında yer alan 9x9 m. ölçülerindeki kare yapıdır. Doğu girişli yapının arka duvarında da profilli taşlarla örülmüş bir açıklık vardır. Köşeler ve açıklıklar düzgün bloklarla, ara duvarlar ise moloz duvarla örülmüştür. Yapının blok taşları aşağıya doğru inen su yatağını yönlendiren bir set için yanyana dizilidir. Yapının 20-35 m. arkasında "U" biçimli bir podyum bulundu. Orta blok üstünde üç yuvarlak oyuk ve ortasındaki başka bir oyukla düzenlenmiş. Hemen yakınında yuvarlak bir başlık vardır. Yapı, bir sunak-mezar olmalı.

Yoğun konut kalıntısı arasında duran en önemli buluntu bir aedicula mezardır. Üç basamaklı bir podyuma oturan kemerin tamamı yıkılmıştır. Çevreye dağılan parçaları kemere ilişkin bilgi vermektedir. Lahitin oturduğu taban çöktürülmüş, lahit içine düşürülmüştür. Lanckoronski'nin 1890'da çektiği resimde kapağıyla birlikte sağlam podyumu üzerinde duran lahtin durumu bugün içler acısıdır¹². Oldukça anıtsal mezarın lahti de olağanüstü bezemelidir. Ön yüz, bölgede yaygınca kullanılan geleneksel bezeme düzenindedir: İçlerinde portreleri olan mızraklı kalkanların arasında içi yazıtlı tabula ansata yer alır (Resim: 10). Tabulayı iki yandan yunuslar çerçeveler. Ön yüzün iki yanından vazo içinden yükselen üzümlü asmalar lahti yanlardan çerçevelerken, alt ve üst bordürleri de figürlü bezeme frizleri döner. Üst frizin iki yanında, ortasında gorgo başı olan, Erosların taşıdığı birer girland motifi arasında iki kez tekrarlanan bir "çift sürme" sahnesi yer alır. Alt frizde ise vahşi hayvan mücadeleleri ve av sahneleri işlenmiştir. Av frizinde sırasıyla soldan, bir domuz, geyiği kovalayan bir tazi, bir dağ aslanına saldıran kalkanlı ve mızraklı bir avcı vardır. Dar yüzlerde mızraklı kalkanlar yer alırken kapakta başları kopmuş iki figürlü kline sahnesi yer alır. Kapak köşe akroterleri de figürlü bezemeye sahiptir.

Tüm tepeyi kapsayan konut kalıntılarının çoğunlukla planları ve girişleri anlaşılabilir. Evlerin arasında görülen kuyumsu yuvarlak çukurlar tahıl depolama amacına yönelik yapılmış olmalıdır.

KISLE

"Sülüklü Suyun Kislesi" olarak adlandırılan tepe bir önceki yerleşimin kuzeyindeki alçak kayalık tepede yer alır. Doyran Köyü yakın çevresindeki en

(12) K.G. Lanckoronski, ...Lahit resmi..

büyük yerleşim budur. Bu bölgede geçen yaz çıkan orman yangını nedeniyle yerleşimdeki tüm ağaçlar yanmıştır. Şimdilerde yangın temizliği yapılmaktadır. Kayalık yerleşimin tepesi arkadan derin bir yarla kesildiğinden oldukça korunaklı bir yapı kazanmıştır. Yerleşim, akropol, nekropol ve konutlar olarak üç bölümde ele alınır.

Akropol: Birçok yerden parçalanıp düşmüş akropol kayalığında yerleşim planı, yapıların tamamen kayaya oyulmuş alt yapılarından kolaylıkla anlaşılabilir. Yoğun ve olabildiğince kaya kullanımı akropol girişinin anakayaya oyulmasıyla başlar. Girişin oyulduğu doğu kesimde pek çok yapının kayaya oyulmuş duvarları izlenmektedir. Akropolün kayalık doğu kesimi boyunca düzenli bir plan çerçevesinde tabanı anakayaya oyulmuş yapılar izlenir. Dışardan başlayarak gelen çok katlı yapılarla bağlantılı bu yapılar bey konağına aittir. Kayalık akropolün kuzey dar ucu egemen ailenin ölülerine ayrılmıştır (Resim: 11). Kesme taşlarla örülmüş üçgen alınlıklı bir aedicula mezar, ahnacında rozetle bezenmiştir. Kuzey önünde dört hamosorion vardır. Akropolün, kütleler halinde tepeden ayrılmış güney ucunda ise anakayaya bir kült alanı oyulmuştur. Basamaklarla inilen dar alanın ortasında bir sunak vardır.

Konutlar: Akropolün arka tarafında kalan, çiftlik yerleşimine bakan yamacında kuzey-güney doğrultusunda inen bir yol etrafında dizili evler vardır. Beş ana teras üstünde düzenli bir biçimde sıralanan moloz taş örgülü evler akropole bağımlı ikincil konutlardır. Ve tamamı girişleriyle izlenebilmektedir.

Nekropol: Akropolün çevresi ve üstünde de mezarlar olmakla birlikte, özellikle doğu önündeki düzlük nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Bu alanda 10 civarında lahit, akropole paralel dizilmiştir. Oldukça yalın lahitlerin çoğu parçalanmıştır. Lahit dizisinin sonunda, anakayaya yuvarlak kaya ostotheklerinden 5 örnek ve ölü kültürüyle ilgili bir bölüm açılmıştır.

PALAMUT DÜZÜ

Kisle'nin kuzeybatısında uzayan fay kırığı üstünde konumlanır. Tüm Antalya'yı gören tepede genişçe bir alanda yayılıdır. Kuzeydoğudan da Güver Vadisi'ne bakar. Orman yangını nedeniyle tüm kalıntılar kolayca görülebilirken, yapı taşları yangının etkisiyle çoğunlukla patlayıp dağılmıştır. Yerleşimde yalnızca Bizans kalıntıları vardır.

Yerleşim: Birbirine yakın planlarda oluşturulmuş çok odalı evler, düzenli cadde ve sokaklar etrafında dizilidir. Bir ana cadde kentin ortasından batı-doğu yönünde ilerlerken, ikincil sokaklar da yol ağını tamamlar. Evler moloz taş örgüyle yapılmıştır. Ve çoğunun önünde dibek taşı vardır. Ana sokaklarda ise ortak kullanıma açık büyük işlikler yer alır. İki büyük mortarium bulundu. Kentte dikkati çeken başka bir unsur sarnıçlardır. Çok sayıda sarnıç, yerleşimde herbir yana dağılmıştır.

Kilise ve Şapel: Yerleşimin, Pamfilya Körfezi'ne bakan doğu ucu dinsel yapılara ayrılmıştır. Bir kilise ve onun kuzey yanındaki agora yanında doğu tarafta geç dönemde bir şapel inşa edilmiştir. (Resim: 12).

Üst yapısına kadar ayakta olan kilise üç neflidir. Antalya'ya bakan güney yanında başka bir yapı yoktur. Giriş yönünde ise ön kesimde büyükçe bir mey-

dan yer alır. Agora kuzey uzun yüzün karşısında uzanır. Birbirine eşit yedi bölüm sayılmaktadır. Girişleri kiliseye yöneliktir. Özellikle zeytinyağı gibi önemli malların ticaretini elinde bulunduran kilise organizasyonunun iyi bir mimari yansımasıdır.

NEAPOLİS

Doyran Köyü'nden Saklıkent'e giderken 3 km. sonra sağa sapılan orman yolundan 4 km. ilerlendiğinde Keltepe'nin (Göltepe) dibine varılır. Tepeye gelmeden 800 m. önce sağa ayrılan yol üstünde vadiye egemen bir garnizon vardır.

Bugüne dek arkeoloji literatüründe bilinmeyen yerleşim Termessos territoriumundaki en büyük kenttir. B.İplikçioğlu-V.Çelgin ekibinin bölgede sürdürdüğü epigrafi araştırmalarında kentin adı ilk kez Neapolis olarak okunmuştur. Başka bir yazıtta da Termessos'un sınır kenti (peribolion) olduğu yazmaktadır. Tam bir peribolion olarak tüm Antalya Körfezi'ne egemen, oldukça sarp Keltepe'nin batı ve kuzeybatı yamacına kurulmuştur. Tepeye, vadinin sonunda izlenmeye başlayan antik yolla ulaşılır. Az bir eğimle, kolaylıkla izlenen yol büyük oranda sağlam kalmıştır. Kayalığın oyulmasından çok, örülen duvarlarla yol terası oluşturulmuş. Bu bir yaya yoludur. Nekropol bitiminde, ilk yapıyla birlikte yol kaybolur. Kent, uçurumla zirve arasındaki sarp kayalıkta oluşturulan yapı teraslarına oturtulmuştur. Çoğunlukla ayaktaadır. Görünürdeki kalıntılar Hellenistik, Roma ve Bizans Çağı'ndan kalmaz. Termessos'tan sonra bu yöredeki en büyük kenttir. Oldukça nitelikli malzeme ve işçilikte pek çok yapı olduğu gibi, pek çok özel yanı olan lahitlerin doldurduğu zengin bir nekropol de söz konusudur.

Nekropol: Tepenin kuzeyinde, antik yolun başladığı vadide sayılabildiği kadarıyla 13 lahit kalıntısı var. Bunlar genellikle ortada bir tabula ansata ve yanlarda kalkanlarla Pisidya gelenekli bezenmiştir (Resim: 13). Bunların devamında asıl nekropol, kente gelinceye dek yol boyunca, kayalık yamaçta dizilidir. Zaman zaman yol kodunun üstüne çıkıp kayalıklarda dağılır. Yolun başlangıcından itibaren sırayla anlatılırsa: İlk lahit hamosorion tipidir. Yuvarlak podyumu ve teknesi anakayaya oyulmuştur. Önyüzde yazıtlı tabula ansata ve kalkanlar vardır; yolun karşısında bir lahit ve podyumundan parçalar; kayalıklar arasında, yolun daraldığı yerde kayalıklar üstünde karşılıklı dikdörtgen ve kare stel yuvaları açılmıştır. Kayalığın yukarısında dar yüzde kadın portresi, uzun yüzde tabula ve kalkanları olan bir hamosorion; hemen yanında başka bir kaya lahtinin teknesi vardır. Bunun en dikkat çekici yanı lahtin arkasında anakayaya açılmış tepeden akan suları yönlendirici kanaldır. Yol üstünde yazıtlı tabula ve lahit parçaları vardır. Parçalardan biri üzerinde kentin adı okunur: Neapolis; kayalığın daha yukarısında, dar yüzünde Medusa başı, uzun yüzünde kalkan olan kayaya oyulu bir lahit teknesi; Yol üstünde yazıtlı tabula ve yanlarda mızraklı kalkanları olan bağımsız bir lahit, ön yüz yanları boyunca ikişer applike deliğiyle dikkati çeker; hemen yanında yan düşmüş bir osthoteke durur. Ön yüzde kapı, yan yüzlerde gülbezekler vardır. Osthoteke arkasında kayalık yüzüne açılı, zıvana delikleri olan yanyana dizili nişler yer alır. Bu kesimde çok düzgün bloklarla

örülü, 2.5 m. çapında yuvarlak bir podyum vardır. Yolun, yuvarlanan kayalarla kaplı 15 m.lik kesiminde yine ön yüzü yazıtlı tabula ansata ve kalkanlı lahitler yer alır. Yolun lahitsiz devam eden 25 m. kadarlık kısmı örülerek teraslanmış-
tır. İlk rastlanan parçalanmış iki lahit yine aynı özelliklerdedir. 10 m. sonra beş-
li bir lahit kümesi gelir. Hepsi yazıtlı tabula ansatalı ve içinde gülbezekler olan
kalkanlara sahiptir. Bunlardan birinin yazıtında kırmızı boya kalıntısı hala
görülebilmektedir. Bunların yanında, uzun yüzünde libasyon taşı, sunak ve
krater kabartması olan bir lahit sanki ölü kültünü özetlemektedir. Yandaki lahit-
te yine applike delikleri izlenir. Bundan sonra kente yaklaşırken son dört lahit
daha vardır. Tamamı yazıtlı ve kalkanlıdır. Kent içinde sadece bir lahit vardır.
Anakayaya oyulmuş tekne sağlamdır. Ön yüzünde, nekropolde örneği olmayan
figürlü bir bezeme vardır: Ayı avı sahnesi (Resim: 14). Kent içinde anıt mezar-
lara da raslanır.

Kent Merkezi: Nekropolün hemen bitiminde yol kente girer, ancak artık
kolay izlenebilir değildir. Bu kesimden tepenin güney ucunda başlayan, Antal-
ya'ya dönük sarp uçuruma kadarki alanda kent yayılıdır. İlk karşılaşılan yolun
altındaki yapı üst yapısı dışında tamamen ayaktadır. Blok taşlarla örülmüştür.
Üç bölümden oluşur. Araziye bağlı olarak enine uzanmaktadır. Bu kesimde
yoğunlaşan benzer başka yapılardan sonra merkezi yerde kentin en geniş düz-
lüğüne gelinir. Bu alanda bir agora ve büyükçe apsisli bir kilise vardır. Kilisede
kullanılan sütun, başlık ve kesme taş gibi malzemenin tamamı daha önceki
dönemde aynı yerde kurulu tapınaktan devşirilmiştir. Ana giriş kapısı üzerinde
bir yazıt yer alır. Yazıt, yerleşimin Termessos'a ait bir peribolion olduğu gibi
önemli bilgiler içerir¹³. Bu grubun hemen kuzey yukarısında, oldukça nitelikli
blok taşlarla örülmüş biri sağlam, ikisi yıkık yarım yuvarlak üç eksedra vardır
(Resim: 15). Çevredeki, çoğu duvarlarıyla ayakta pek çok yapı kalıntısının en
önemlilerinden biri kilisenin güney yukarısında yer alır. Oldukça nitelikli yapı
Hellenistik Çağ duvarlarına sahiptir. Bunun altındaki terasta konumlanan yapı
ise olasılıkla hamamdır. Bu çevrede de aşağıda uzanan burna kadar pek çok
konut kalıntısı vardır. Keltepe'nin tüm Pamfilya Körfezi'ne ve Antalya'ya bakan
en yüksek noktasında güneye, eteklerinde Trebenna'nın olduğu Sivritepe'ye
dönük, tek odalı ve tonozla örtülü küçük yapı bir tapınaktır. Kapı lentosundaki
yazıt okunamayacak kadar siliktir. Tapınağın 10 m. güneyinde yerde duran
yuvarlak bir kaidede kentin adı tekrar okunur.

Neapolis'te yapılan çalışmada ilk etapta tüm dia ve siyah-beyaz çekimleri
tamamlanmış ve 1998 çalışmalarında rölövesi çıkarılacak en önemli yapılar
belirlenmiştir. Kentin haritası ise Trebenna haritasından sonra, 1999'da çıkarıl-
maya başlanacaktır.

KELBESSOS

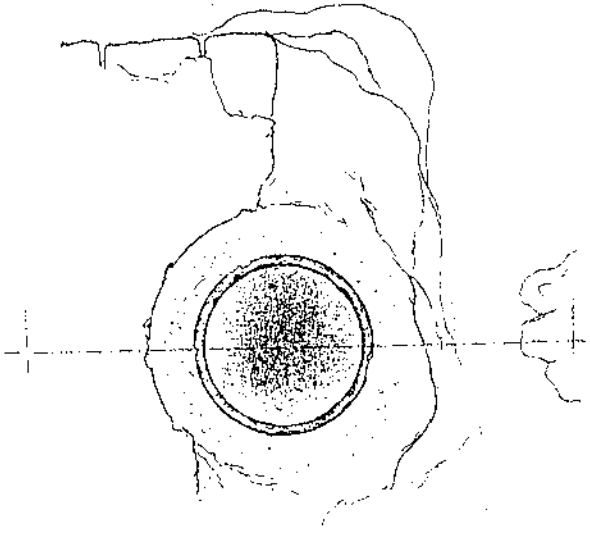
Trebenna ve Neapolis'le birlikte tüm körfezi gören konumdadır. Çevresin-
de küçük çiftlikler ve nekropolleridir. Bunların en önemlisi kentin kuzey-
doğusundakidir. Saklıkent'e çıkarken yolun iki yanına saçılmış lahit ve anıt-

(13) Bu bilgileri sözlü olarak bana ileten V.Çelgin'e teşekkür ederim

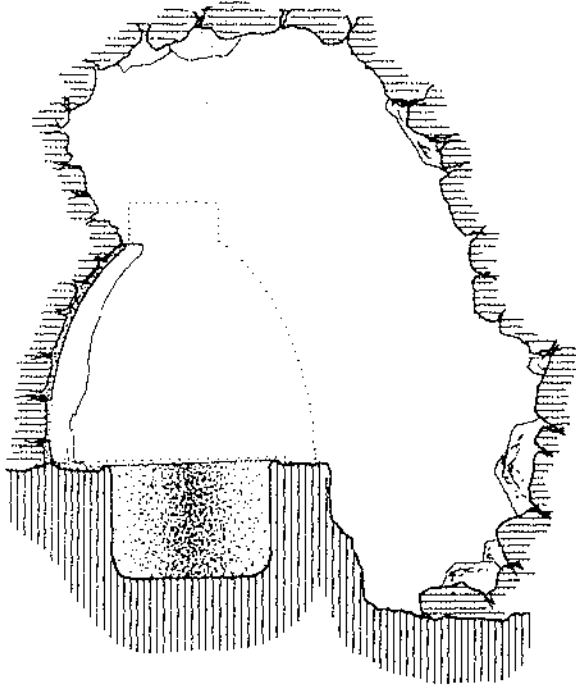
mezar parçaları görülmektedir. Yolun sağında, dinamitle parçalanmış bir aedicula mezar ve 8 lahit belirlendi. Anıt mezara ait tek parça alınlığın ortasında bir Medusa, sağında ve solunda uçarak ona çelenk getiren Nike betimlemeleri, sağlam olan sağ yanda ise Helios başı yer almaktadır. Alt silme ise boydan boya iki satır yazıtlı kaplıdır. Çevreye yayılmış ve parçalanmış lahitlerin dar yüzlerinde mızraklı kalkan, uzun yüzde ise her iki yanında içi gülbezekli kalkanlar olan yazısız tabula ansata yer alır. Yolun solunda yine parçalanmış 6.20x6.00 m. ölçülerinde bir başka anıt-mezarın kalıntıları vardır. Parçalar içinde kabartmalı bir lahte ait olanlar dikkati çeker. Lahtın kapağı çatı taklididir. Anıt mezarın hemen güneydoğusunda günümüz yaylacılarının mezarlığı ve bir kaya kütesine oyulmuş iki basamakla podyumlandırılmış bir hamosorion ve yanında ışık kalıntıları yer alır.

Mezarlığın hemen batısında yükselen tepede Kelbessos yer alır. Kent yine, akropole çıkan yol boyunca dizili lahit ve anıt mezarlarla başlar (Resim: 16). Bu dizin ve lahitlerin bezeme özellikleri Trebenna ve Neapolis gibi tüm çevredekilerle aynı gelenektedir. 28'i sayılabilen lahitlerden sonra akropolü çevreleyen surla kente girilir. Kent doğu-batı yönünde uzayan kayalık tepeler grubunun son üçü üzerinde kuruludur. Yerleşim daha çok tepeler arasındaki vadi ve tepelerin güney yamaçlarındadır. Çoğunlukla planları çıkarılabilen yapılar yanında, işçilik ve bezemede nitelikli pek çok mimari parça da çok sayıda başka önemli yapılardan iz verir (Resim: 17). En dikkat çekicileri yine dinsel yapılardır. Biri kentin girişinde ayakta. Cephesinde bezeli fallosuyla ilginç bir kült yapısıdır (Resim: 18). Diğeri de kentin, Antalya'ya bakan en uç kayalığında açılmıştır. Kelbessos'daki tüm yapılar korkunç biçimde tahribata uğramışlardır. Bu zenginlik yüksek oranda defineci tahribatını da beraberinde getirmiş ve dağın koynunda gizli, sahipsiz kentte pek çok mezar acımasızca kırılıp dökülmüş ve ortaya mahşeri andıran bir görüntü çıkmıştır.

İstanbul Üniversitesi'nin epigrafik, bizim de arkeolojik verilerini derlediğimiz bu bölgede üretilecek olan bilgilerin kültür bölgeleri ve yerleşimler arasındaki sanatsal ve siyasi ilişkileri aydınlatacağı daha ilk yıllardan anlaşılmıştır. Bu alanlarda araştırma ve yayın çalışmalarımız sürmektedir.

0 1m
FRE '98 Çevik - Kızan

Çizim 1: Trebanna, ostotheke ve kapağı

Resim 1: Trebenna, akropol

Resim 2: Trebenna, kale kapısı

Resim 3: Trebenna, akropol, güney uç

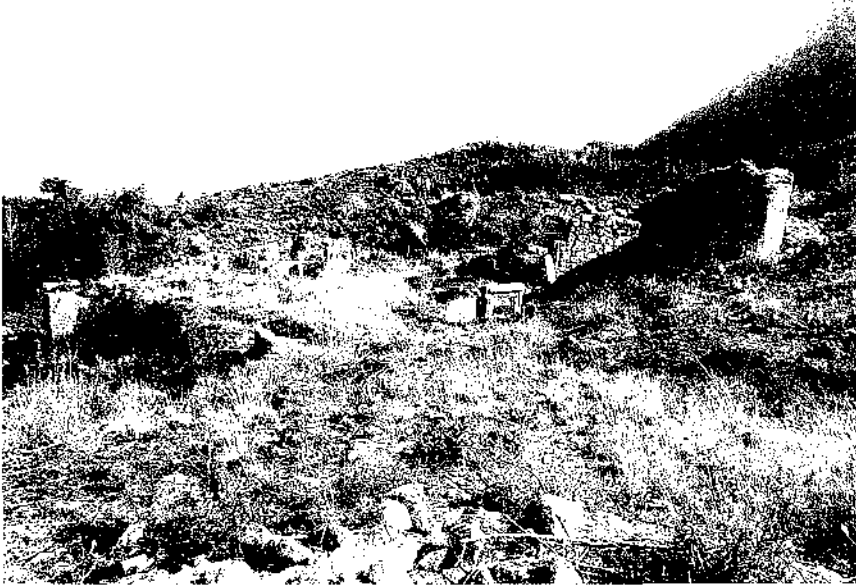

Resim 4: Trebenna ekklesiasterion

Resim 5: Trebenna, toplantı salonu ve bitişigindeki
imparator salonu

Resim 6: Trebenna, toplantı salonu ve bitişigindeki imparator salonu

Resim 7: Trebenna, Roma Nekropolü'ndeki Bizans suru

Resim 8: Trebenna kaya ostothegi kapagi

Resim 9: Trebenna, kaya ostothegi

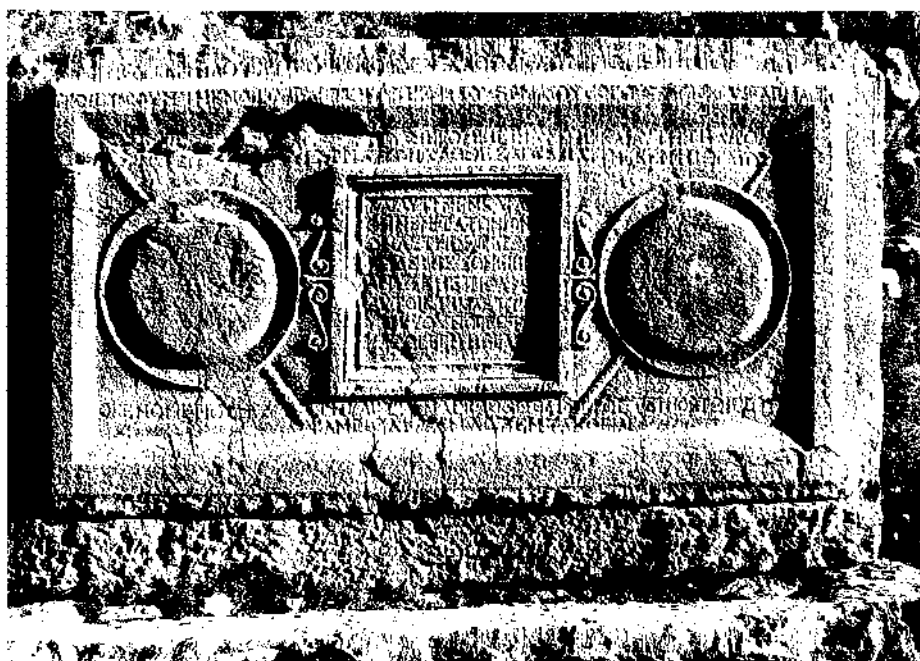
Resim 10: Doyran, Kuzey Çiftlik, lahit

Resim 11: Doyran, Kisle, aedicula mezar

Resim 12: Doyran, Palamutdüzü, kilise

Resim 13: Neapolis, lahit

Resim 14: Neapolis, lahit

Resim 15: Neapolis, exedra

Resim 16: Kelbessos, nekropol

Resim 17: Kelbessos, toplantı salonu

Resim 18: Kelbessos, kült yapısı

TLOS 1997

Havva İŞKAN*

Nevzat ÇEVİK

Tlos ve territoriumu yüzey araştırmalarının 97 sezonundaki çalışmaları yayına yönelik programlanmıştır. Ören (Araxa) kaya mezarlarını da içerecek olan "Tlos Kaya Mezarları" monografisi için üretilen tüm veriler elden geçirilip tamamlanmıştır. Yaptığımız bu çalışma aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Tlos, Limyra ve Myra'yla birlikte tüm Likya'nın en kapsamlı kaya mezarlarına sahiptir. Bu zenginlik yalnızca çeşit ve niteliğe yansımakla kalmaz; iç ve dış mimari ayrıntılarda da kendini gösterirken Likya'nın mezar mimarisi ve ölü gömme geleneklerine önemli, yeni açıklamalar getirir.

Görkemli nekropolün yamacında zaman ve insanın yol açtığı erezyon sonucu oluşan yanıltıcı günümüz topografyasının çizdiği sınırlarla 3 alana bölümlendirdiğimiz kaya mezarlığı, başlangıçtaki arazi yapısında düşünüldüğünde tüm resim değişmekte ve çok daha etkileyici ve zengin bir nekropol canlanmaktadır (Resim: 1). Kayalığı tam ortadan bölen geç sur duvarı, erkende mezarların yer aldığı doğal kaya terasının üstünde yükselmekte ve mezarlığı iki ana alanda sınırlamaktadır. Erken surların güney-kuzey uzun yüz boyunca yine mezarların yer aldığı kayalıkların üstünde yükselmesi nedeniyle ölüler iç sur dışına gömülmüşlerdir. Akropolden ve yamaçlardan inen moloz dolgu aşağıya indikçe artan bir yükseklikte mezarları örtmüştür. Toprak altında sadece tepe akroterleri ya da çatılarıyla saptadığımız mezarlar sayının çok daha yüksek olduğunu gösterirken, özellikle bugün boş gibi görünen kuzey yamaçta da pek çok kaya mezarı olduğunu düşündürmektedir. Zaten sur altında kalan çatılarına kadar gömülü mezarlar da bunu kanıtlar. Bu kadar yüksek kaya mezarı sayısına diğer mezar türleri de eklendiğinde, 4. yüzyıldan başlayarak oldukça yüksek nüfuslu bir yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır. Kayalığın asıl görüntüsüne ulaşabilmenin tek yolu bu yamacın kazılmasıdır. Böyle bir çalışma nekropollerin doğru yorumuna ışık tutacağı gibi, "yüzeyde 3. bin seramiği" bulunan Tlos akropolünün erken yerleşimine veri de sunacak ve varlığı umulan Likçe yazıtlı mezarların bulunmasıyla zihinlerde bekleyen sorular yanıt bulacaktır.

* Doç. Dr. Havva İŞKAN, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Kampüs ANTALYA
Doç. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Kampüs ANTALYA

Görünürde sayılabilen 80'e yakın kaya mezarı çoğunlukla akropol kayalıklarının kente dönük yüzüne açılmışlardır (Resim: 2). Tüm yönleri mezar açmaya uygun akropolde kente bakan yüzün seçilişi anlamlıdır. Yaşayanlarla ölüler birbirlerinden ayrılmamaktadır; hem onları korumak ve hem de ilişkilerini sürdürebilmek için. Unutulmaması gereken bir neden de, hareketli cepheleriyle akropolün düz kayalıklarını bezeyen ve dolayısıyla bakıştığı kente de mimari zenginlik katan görsel kaygıdır. Kaya mezarlarının kendi içindeki yer seçiminde kayalığın verimli kullanımının hedeflendiği hemen görülmektedir. Bu kaygı mezarlar arasında gereksiz boşluk bırakılmamış olmasından ve ortak kullanım unsurlarının düzenlenişinden anlaşılmaktadır. Verimlilik, kendi içinde bölümlendirilme ile sağlanmış ve anakayaya açılan mezarlık yollarıyla en üst düzeye çıkarılmıştır. Bunun yanında tüm mezar kümelerinin birbirleriyle ilişkili ve bağlantılı oldukları da görülmektedir. Yollar ve ön alanlar ortak kullanımdadır. Basamak ve rampalarla sürekli ulaşımın sağlandığı düzenle, kayaların yüzünde ölümler için bir kent organize edilmiş gibidir. Ölümler dünyasının bu birlikte organizasyonu inşaat aşamasında da bir ekonomi getirmektedir. Bu denli iç içe yapılmış aile mezarlıklarında yer seçimi ve kullanım gibi pek çok konuda oldukça gelişmiş bir mezarlık örgütü ve kurallarının oluştuğunu "Minti" gibi mezarlık örgütlerinden bahseden Likçe yazıtlar açıklıkla kanıtlamaktadır.

Kayalıkta yer seçiminde, kentle bakışmanın sağlanmış olması yanında, mezar odası için bir yön kaygısı olmadığı, kayalar döndükçe mezar cephelerinin ve odalarının da döndüğü izlenmektedir.

Tlos kaya mezarları 4 ana alanda incelenmiştir:

1. A Bölümü: Kanlı Ali Ağa Sarayı'nın oturduğu Dynast yerleşiminin hemen dibindeki kayalıkta yer alan 24 mezarın bulunduğu bölüm ve güney devamındaki 7 mezar (Resim: 1, 3);
2. B Bölümü: Akropol kayalığını ikiye bölen surun altında kalan kuzey cepheli kayalık ve kayalığın kuzeye uzayan devamında doğuya bakan ilk grup. En üstte 19 nolu mezarla biter (Resim: 1, 4);
3. C Bölümü: Kuzeye uzayan kayalığın burnunda doğuya ve devamında dönerek kuzeye bakan, en altta 43 numarayla biten mezarlar (Resim: 1, 5);
4. D Bölümü: Akropol kayalıkları dışında kalan, akropolün kuzeyinden inen vadide ve karşı yamacında bulunan, dağınık durumda 10'a yakını görülebilen mezarlar (Resim: 1).

D bölümü dışında mezar alanlarının birbirleriyle topografya olarak ilişkileri kopuk değildir. Ancak yukarıdaki gruplaşma da açıkça izlenmektedir. Farklı olan D bölümüdür. Bunların çoğu bağımsız kaya kütlelerinde ayrı durmaktadır. Asıl önemli olan soru, inceleme kolaylığı sağlamak üzere bölümlendirilmiş bu alanların antik çağ için de bir anlamı olup olmadığıdır. Bu amaçla karşılaştırıldıklarında ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin A kayalığında, işçilik ve görünüşte birbirine benzer, genellikle ayrıntılı ahşap yapı öykünmesi cepheli mezarlar yoğunken, B kayalığında çok bölümlü cephelerin azaldığı, daha küçük boyutlu ve az bölümlülerin yoğunlaştığı gözlemlenir. C kayalığında ise Bellerephon istisnası dışında, genellikle yalın bir kapıyla girilen, cephe işçiliğinin en aza indirgendiği mezarlar çoğalır. Bu kez odalar büyümüş ve to-

nozlanmıştır. Cephede sadece küçük bir kapısı olan, çok yazıtlı, yalın grubun tamamı C kayalığı kuzey yüzünün en alt kotunda biraradadır. Bu tip mezarlara A ve B kayalıklarında hiç raslanmazken, A ve B kayalıklarındaki mezar tipi de bu kayalıkta yoktur. Akropolden aşağıya inip uzaklaştıkça mezarlar kronolojik olarak daha geçe gitmekte, bu uzaklaşmayla birlikte ikincil kayalıklarda bir fakirleşme de dikkati çekmektedir. Fakirleşme sadece boyut ve nitelikte değil mezar sayısında da kendini gösterir. Artık A kayalığının yoğun yerleşimli mezarlık görüntüsü yoktur. Uzayıp giden kayalığın altı boyunca geniş aralıklarla mezarlar açılmıştır. Ancak bu önerileri bozan ayrıllara da raslanır.

Mezarlar kendi içlerinde çok yalın biçimde kümelenirler. Kümelemede etken cephelerdir. Yoğunluklu olan ahşap yapı taklidi cepheye sahip tipik Likya mezarlarıdır. Bunlar, kare kesilmiş yatay ve dikey ahşap kirişlerin oluşturduğu kasetlenmiş yüzleriyle belirlenir ve düz damlı ya da üçgen çatılı oluşlarıyla birbirlerinden farklılaşırken, kaset sayısının artışıyla kendi içlerinde de çeşitlenirler. Ön yüzde sütunlarıyla tapınak cepheli mezar ise sadece Bellerephon'dur (Resim: 6). Bunun gibi tekil olan başka biri ise (28 no) kemerli cepheye sahiptir (Resim: 7), ancak bu bir kaya mezarı değildir, yalnızca tabanı kayaya açılmıştır.

Montaj tekniği: Tlos kaya mezarlarının en önemli teknik özelliğidir. Dönemsel ve kümesel ayırım gözetmeksizin pekçok örnekte raslanır. Varlık nedeni sadece ana kaya yapısının düzgün cephe yapmaya elverişli olmamasıdır. Özellikle anıtsal mezar cephelerini üretmek için kullanılan bu yöntemde, Tlos akropolünde bulunmayan, ancak kaynağını henüz bilemediğimiz sağlam yapıları bir kayadan giriş blokları üretilmiş ve anakayaya açılan mezar odaları önüne monte edilmiştir. Bu teknikte tüm cephenin üretildiği örnekler olduğu gibi bir kısmı ek blokla tamamlanan mezarlar da vardır (Resim: 8). Montaj tekniğindeki ustalık şaşırtıcıdır: Çok ince bir işçilikle anakayaya bağlanan bloklar birbirlerine geçme yöntemiyle tutturulup araları sıvanmaktaydı. Başlangıçta eklenecek bloktan daha büyük açılan anakayadaki yuvanın, blok yerleştirildikten sonra kalan boşluğu moloz taş ve harç karışımıyla doldurulup sıkıştırılmaktaydı (Resim: 9). Tüm Likya'da pekçok örnekle bilinen montaj cephe inşaatının uygulanmasındaki bütün çeşitlilik Tlos nekropolünde örneklenebilmektedir. Ait oldukları mezarlardan kopup yamaçlara düşmüş montaj bloklarının hangi mezara ait olduğu kolaylıkla anlaşılmakta ve mezar cepheleri tamamlanabilmektedir.

Cephenin erken örneklerde en az dört, geç örneklerde üç ana bloktan oluşturulduğu izlenmektedir. Cephedeki kaset sayısı arttıkça blok sayısı da buna bağlı olarak artmaktadır: Alt blok (uçları kıvrık taban hatılı), üst blok (yuvarlak giriş uçlu arşitrav), yan direkler ve aralarında kalan kaset blokları mükemmel bir biçimde birbirlerine bağlanarak cepheyi oluşturmuşlardır. Ek cepheye sahip mezarlar birarada incelendiğinde iki farklı uygulama karşımıza çıkar: Üst kesimde yer alan, ahşap taklidi cepheli erken mezarlarda montaj blokları mezar odası dışında yer alır ve dışardan bağlanırken (Resim: 10), C kayalığındaki geç mezarlarda bloklar anakayanın içine tamamen gömülerek içten bağlanmışlardır (Resim: 11). Bu ayırım mezarların tip farklılığından da gelmektedir: C kayalığı mezarlarında zaten dışa çıkıntı yoktur. Yerel atelyelerde yerel ustalar tarafından gerçekleştirilmiş bu işlemde Tlos'un diğer kentlerden farklı uygulamalarını be-

lirleyip, yapı tekniğinde kendine özgü geleneği de çıkarabilecek durumdayız. Montaj cephelerdeki işçilik, tasar ve teknikte aynılık ve bazen şablondan çıkmışçasına benzer silmelere sahip giriş blokları, bu tür atelyelerin varlığında kuşku bırakmamaktadır.

Mezarı montaj bloklarla tamamlamanın getirdiği yüksek maliyete rağmen, Tloslular'ın nekropolün bu çürük dokusunda kaya mezarı açmakta ısrarlı olmaları geleneğe ne derece bağlı olduğunu ve ailenin kente bakan yamaçta bir kaya mezarına sahip olmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Giriş ve kapılar: Girişlerde iki ana plan görülür: 1. Ön girişliler ve 2. Doğrudan girilenler. Nitelikli mezarların çoğunda ön giriş uygulaması vardır. Bunlarda cephe genellikle içerde yinelenir (Çizim: 2, 4). Daha küçük ve niteliksiz mezarlarda ise, yarı yarıya ekonomik olan doğrudan giriş seçilmiştir (Çizim: 3, 5). Ancak tümünün giriş trafiğini sağlayan dar yada geniş bir ön alana sahip oldukları izlenir. 12 ya da 13 numaralı mezarlar gibi bazı örneklerde ara duvarlarla oluşturulan ön alanların, herbir mezara özel oldukları düşünülebilir (Resim: 12).

Kapı açıklıkları ön yüzü oluşturan dikdörtgen çerçevelerden birindedir. Giriş çerçevesinin seçiminin bile bir kurala oturmuş olması dikkat çekicidir. Doğrudan girilen mezarlarda cephe eğer iki dikdörtgen panelden oluşuyorsa sağdaki (Çizim: 3, 4, 5), ön odalı ise çoğunlukla soldaki seçilir. Eğer üç çerçevesi ise bu kez de ortadakinden giriş sağlanır (Çizim: 2). 80'i aşkın mezardan sadece bir-iki istisna vardır. Kuralın bozulma nedeni, 22 numaralı mezarda olduğu gibi sağ yanda kayalığın son bulmasıdır. Bellerephon Mezarı'nda ise bozulma nedeni mezarının iki odalı oluşudur (Çizim: 1).

Kapıların tamamı sürgü sisteminde çalışan düzgün blok taşlarla kapatılmıştır. Ele geçen birkaç kapı taşı ve giriş bölümündeki izlerden ne tür kapı taşlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 13; Çizim: 1-5). Ortak özellikleri, kapıtaşının sürüldüğü yanda ona uygun bir yer açılmış olmasıdır. Değişken olmakla birlikte bu genellikle sağdadır. Bellerephon Mezarı'nda tüm Likya'nın kayaya yansıtılmış en anıtsal kapısı, cephelerde olduğu gibi kapılarda da taklidin varlığını gösterirken, metallere tutturulmuş ahşap bir kapının aynen aktarıldığı bir kapıtaşı bu konuda yeterli bir resim çizmektedir.

Odalar ve ölü yerleri: Genel özellikleri böyle özetlenebilecek olan nekropolde mezar odaları da önemli ipuçları verir. Cephelerine bunca özen gösterilen mezarların iç kesimleri işçilik ve planlamada çoğunlukla niteliksizlikleriyle şaşırtırlar. Bellerephon Mezarı dışında tamamı tek odalıdır. Cepheler boyutlarda, anıtsallıklarına bağlı olarak değişkenlik gösterirken, odalar boyut ve mimari elemanlarıyla tamamen ihtiyaca göre biçimlendirilmişlerdir. En görkemli iki mezar olan Bellerephon ve B18 nolu mezarlarda bile odalar sadece içlerinde yürünebilecek yükseklikte ve ölü yatırılacak uzunluklardadır. Oda boyutlarını değiştiren tek etken ölü yataklarının sayısıdır. Giriş duvarı hariç, üç ya da iki duvar boyunca yatak açılabilirdiği gibi yataksız, yalın odalar da vardır. Ölü yatağı sayısının arttığı örneklerde çözüm standart değildir. Ölü yataklarını arkalı ön-lü ya da altlı üstlü açmak gibi değişik yollar denenmiştir (Resim: 14; Çizim: 1-5). İçerde ölü varken kaya inşaatı yapmanın güçlüğüne karşın, ölü yataklarının, en azından duvarlar dışında kalan ikincillerinin ihtiyaca göre sonradan açılmış olabilecekleri de sözkonusudur. Bellerephon Mezarı'ndaki yarım kalmış ya da sa-

dece çerçevesi belirlenmiş ölü yerleri bunu göstermektedir. Bazı mezar odalarının duvarlarında iki ölü yeri olması belki de üçüncüye gerek kalmadan gereksinimin bitmesiyle açıklanabilir. Mezar odalarının düzensizliklerinde de ölü yerlerinin bir kerede saptanmamış olmasının payı vardır. Örneğin B2 nolu mezar da arka duvara ölü yatağı sığdırabilmek için mezar sola doğru uzatılmıştır. Aynı mezar, oda inşaatlarının kayalığın açıldıkça raslanılan doğal sürprizlerine bağlı yönlendirildiğini göstermektedir. Bu mezarda inşaata sağdan başlandığı ve kösedeki büyük çatlak nedeniyle odanın sola kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Pek çok mezarda raslanılan doğal kaya çatlak ve yarıklarının örülüp sıvanarak kapatıldığını gösteren kalıntılar vardır. Cephedeki montaj bloklarının anakaya ya bağlanmasında kullanılan tekniğin ve malzemenin aynısı kullanılmıştır. Ölü yerlerinin üst yapıları yarım tonoz biçiminde ya da düz olabildiği gibi yastıklı ya da yastıksız da olabilmektedirler. Ölü yerleri sadece duvarlarda değildir. Yerde örülüp sıvanmış yükseltilerle sınırlanan ölü yatakları da vardır. Böyle örnekler daha çok C kayalığındaki tonozlu, duvarları sıvanarak düzleştirilmiş mezarlardadır. Bu çeşitliliğin, Patara'da açtığımız yeraltı oygu mezarlarında, özellikle de yeraltı kaya mezarlarında da olması bu iki türün aslında iç mimaride birbirlerinden ayrılmadığını göstermektedir. Bu benzerlik Patara'da dolu bulunan mezarlarda elde ettiğimiz verilerin kaya mezarlarına aktarılabilceğinde kuşku bırakmamaktadır. Ölü mimarisinde malzeme ve ekonomiye bağlı çeşitlilik aslında gömme geleneğinde yoktur.

Tlos mezarlarında saptadığımız bazı özel ayrıntılar, bugün çok yalın görünen iç mimarinin, başlangıçta ne denli farklı olduğunu göstermektedir. En iyi biçimde A8 ve B3'de örneklenen bu olgu içerde ahşap konstrüksiyon kullanımıyla ilgilidir (Çizim: 5). Öncelikle, ölü yerlerinin ön duvarları boyunca engel yükseltisine sahip oldukları kaya duvarlardaki karşılıklı yuvalardan anlaşılmaktadır. Bunlar 10'luk ve kare kesilmiş ahşap yuvalarıdır ve ölü yerlerine paralel, en üstte, ortada ve en altta oda boyunca karşıdan karşıya atılmıştır. Bazı örneklerde her ölü yeri sadece kendine ait bir tahta perdeye sahiptir. Böyle düzenlenmelerin ahşap yuvaları oda içinde değil ölü rafları içindedir. İki uygulamada da, önleri açık gözükken ölü yerleri belli ki ahşap bir konstrüksiyonla, güvenli bir ölü yeri, bir tekne yaratmak amacıyla perdelenmiştir. Aynı sistem hiç ölü yeri olmayan odalarda da kullanılmış ve ölü yerleri tamamen ahşaptan imal edilip mezara monte edilmiştir. Bu izlerin olmadığı boş odaların en azından bir kısmında aynı çözümün duvara bağlanmayanları düşünülmelidir.

Ölü kültürüne ilişkin unsurlar: Bu kadar zengin bir mezarlıkta ölü kültürüne ilişkin unsurların "yok" a yakınlığı şaşırtıcıdır. Külte yönelik olabilecek 5 örnekten ancak birinin kesinlikle ölü kültürüyle ilişkili olduğu belirlenebilmektedir. Bu da A kayalığındaki 23 nolu mezarın üstünde açılan sunu çanağıdır. Bu tüm Anadolu'dan yaygınlığını bildiğimiz libasyon çukurudur. Diğer 3'ü niştir. Ancak, A kayalığında 17 numaralı mezarın üst yanında açılan, yanları içbükey, dikdörtgen bir yuva alt ve üstündeki birer dübel deliğiyle bir mezar steli sokulup tutturulduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu bir kült nişi değildir; daha çok mezar sahiplerini kabartmayla hatırlatan bir anı nişi görüntüsündedir (Resim: 15). Üstünde alınlık gibi görünen üçgen işçilik nişin mezar steli görüntüsünü tamamlamıştır. A ve B kayalığındaki diğer iki niş mezarların üstlerinde açılmışlardır. Bunlardan ilki 15 numaralı mezarın sağındadır (Resim: 16). Kabartma düz-

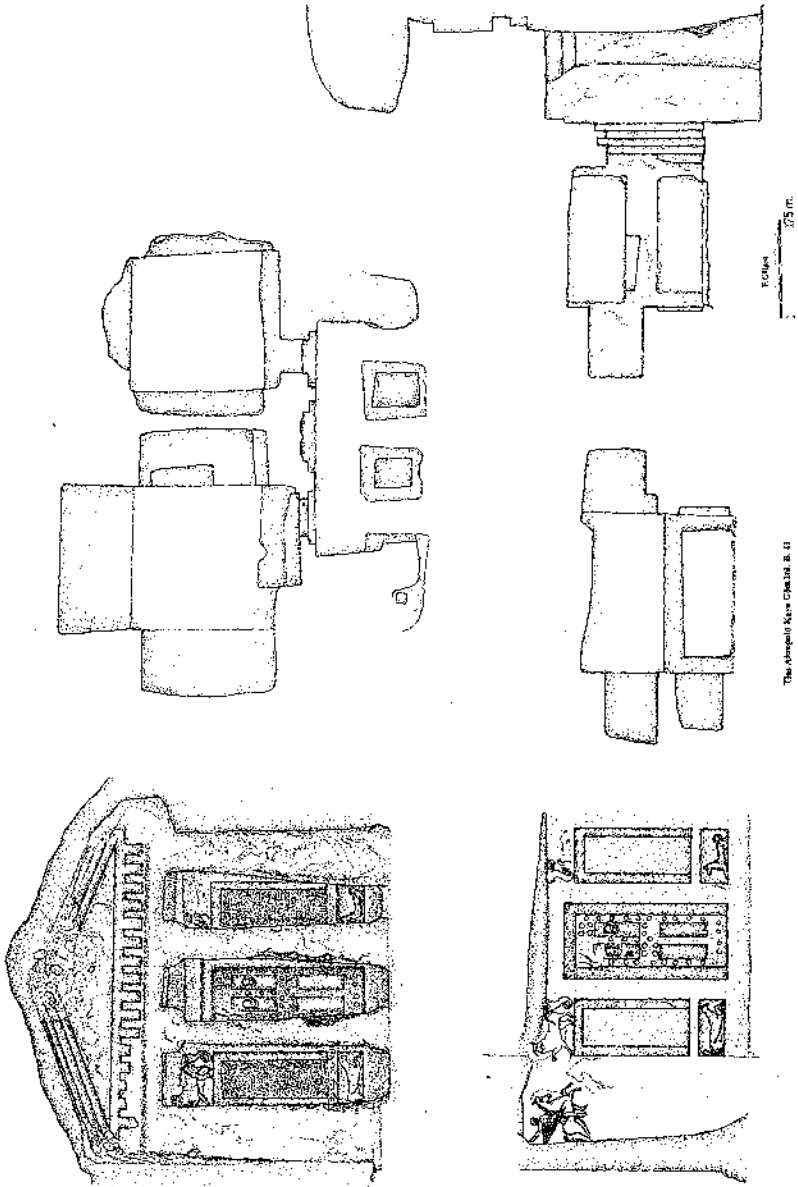
leminin hemen sağına açılmış dikdörtgen bir niştir. Diğeri ise A kayalığındaki 17 numaralı mezarın üst kesimindedir. Sonuncu örnek ise Bellerephon Mezarı'nın ilk odasının sağ ölü yatağı önünde açılmıştır. Yayınlarda kült nişi olarak geçmekteyse de konumu ve formu bunu doğrulamamaktadır (Resim: 17).

Patara'da bu yıl açtığımız oygu mezarlardan birinde rastladığımız "kafatası rafı"nın, Tlos kaya mezarlarının bazılarında mevcut olduğu inancındayız. Bulgu henüz çok yeni olduğu için bu tür tüm döşemelerde kontrol edilememiştir; ancak, eğer ahşap kullanımına dair herhangi bir iz yoksa ve raf genel anlamda oldukça küçükse, bu olasılık üzerinde durmak gerekmektedir.

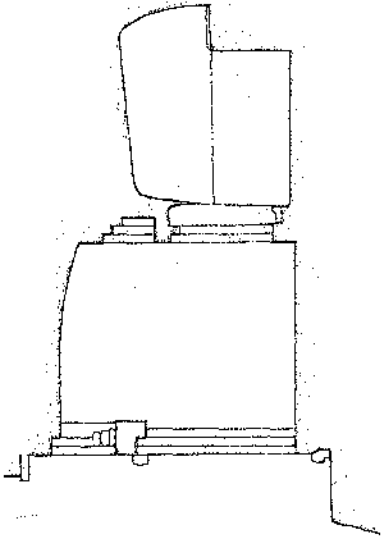
Kabartmalar: Tlos nekropolünün sayısal ve nitelikteki zenginliği kabartmalara yansımamıştır. Sadece iki mezar kabartmalarla bezenmiştir. Biri B kayalığındaki 15 numara, diğeri de Bellerephon Mezarı'dır. 15 numarada salt silahlı savaşçılar resmedilmişken (Resim: 16), Bellerephon Mezarı'nda değişik panellerde farklı figürler işlenmiştir: Giriş ön alanının sol yanında Bellerephon, önyüzde kapı alt ve üstlerinde yer alan 4 panoda da birer hayvan betimlenmiştir (Resim: 18, Çizim: 1).

15 numaralı mezarın ilk kez tarafımızdan gözlemlenen çok önemli bir özelliği vardır: Üstüste iki sıra halinde konumlanan savaşçıların bugünkü sayısı 5'tir. Kabartmanın her iki kattaki kuzey ucunda yaklaşık kare formunda, kayadan oyulmuş iki girinti bulunmaktadır. İşte bu açıklıklara, aynı cephelerdeki montaj tekniğinde olduğu gibi, kabartma panoları sokulmuş ve tüm kabartmadaki savaşçı sayısı 7'ye çıkartılmıştır. Bununla ortaya ilginç bir durum çıkmaktadır. Zira Likya kabartmalarının ikonografisinde 7 kişiyle savaşma ve bunları yenip 7 kalkana zafer simgesi olarak el koyma, önemli ve sıkça yorumlanan bir ana temadır; örneğin Xanthos Yazıtlı Dikme Anıtı'nda ve Pajava Lahdi'ndeki gibi. Bu konu da, ana yayında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

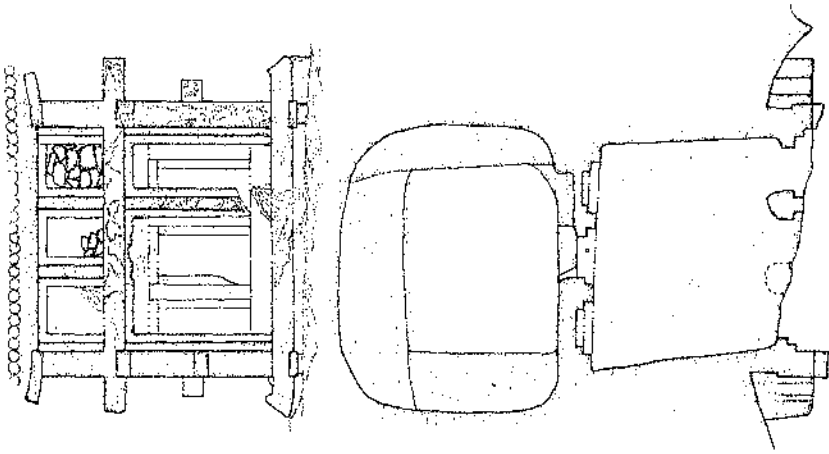
Tarihleme: A kayalığında yoğunlaşan ahşap taklidi geleneksel Likya cephesine sahip mezarlar kesinlikle İ.Ö. 4.yüzyıla hatta onun erken evrelerine tarihlenebilirken, C kayalığındaki yalın ve ahşap taklidi olmayan taş işçilikli cepheye sahip tonozlu mezarlar Roma içlerine kadar gitmektedir. Mezarların kendi içlerinde bir kronolojiye dizilmeleri şimdilik zor görünmekteyse de bunun olabileceğine işaret eden veriler de vardır. Tlos'taki Roma Çağı mezarlarının sayısının yaygın Roma yerleşimiyle örtüşmemesi, iki yönlü bir açıklamayı gerekli kılmaktadır. Öncelikle Klasik Çağ mezarlarının geç dönemlerde de kullanılmış olduğunu gösteren pek çok iz vardır. Ancak bunun dışında genel olarak Hellenistik ve Roma Çağı'na işaret eden topraküstü mezar sayısının azlığı, bizce Tlos'da da aynı Patara'da olduğu gibi başka mezar formlarını, örneğin oygu mezarları bekletmelidir. İleride yapılacak kazı çalışmaları, bu konuya açıklık getirecektir.

Çizim: 1

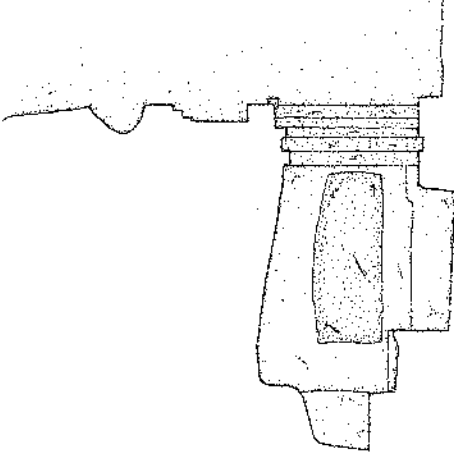

Tim. Alaygöl Kuyu Çizim: 1. 6
 0 1/2 m

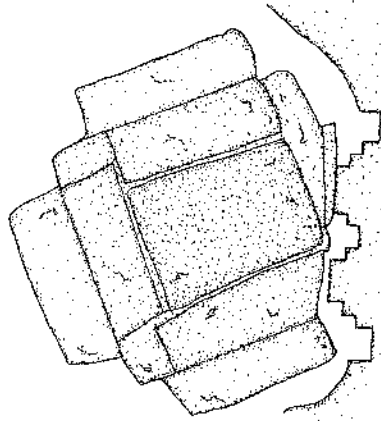
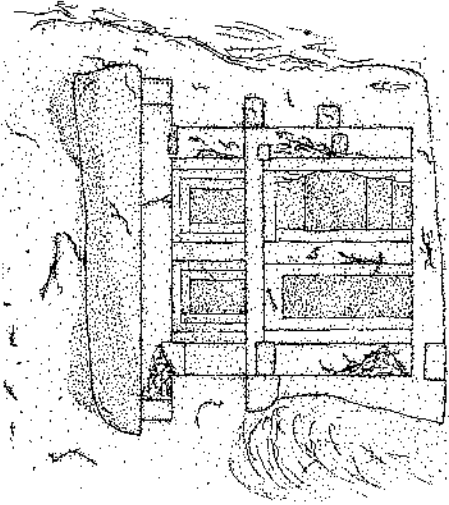
Çizim: 2

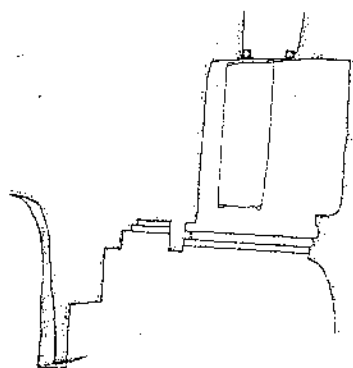

Türkiye Anıtları Kaya Gözetim, B. 17

0 175 m

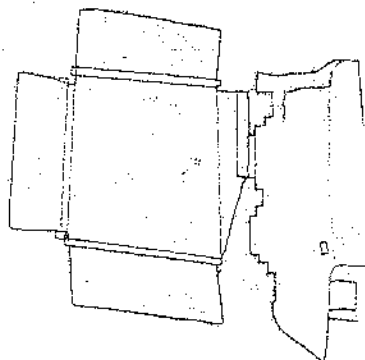
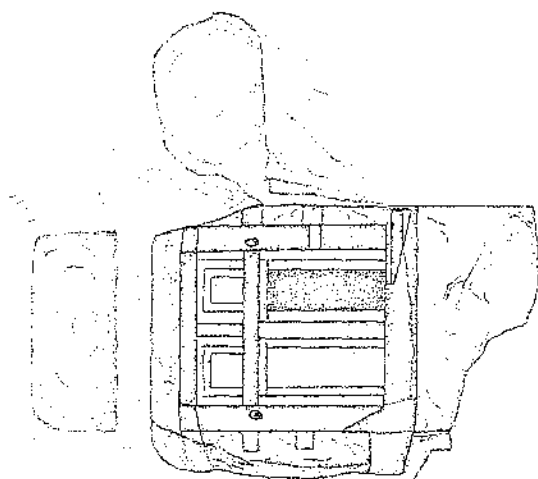

Çizim: 3

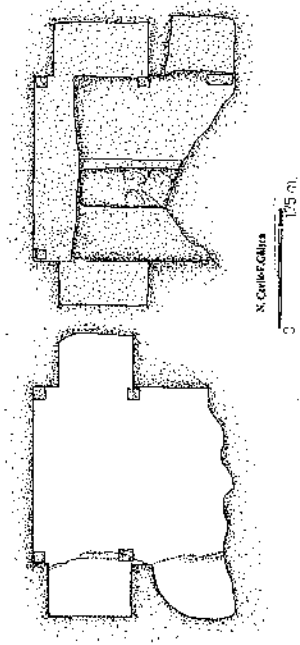
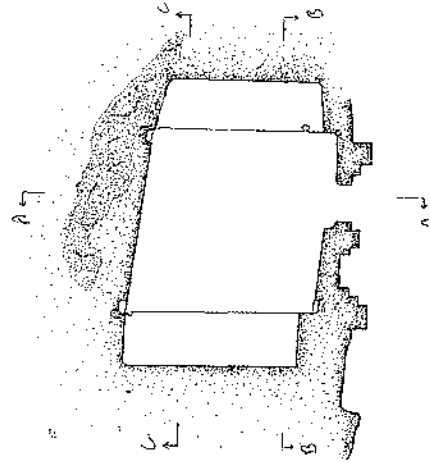
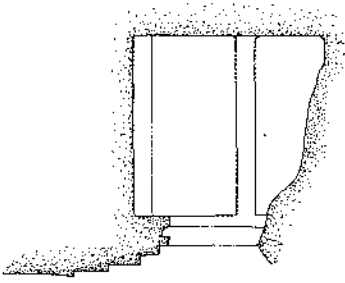
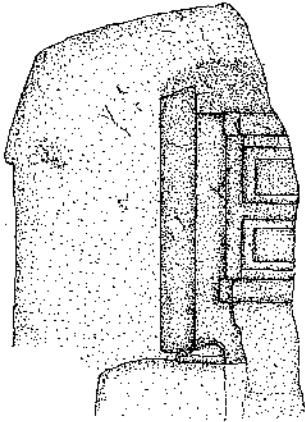

The Aliphan Show Circuit A.11.11

Scale
0 12.5 m

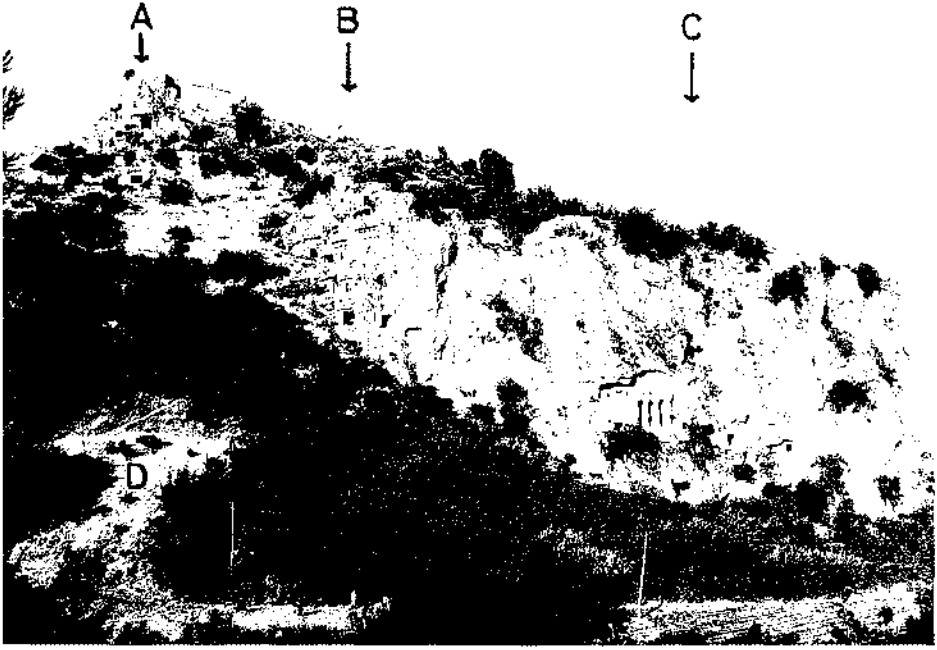
Çizim: 4

0 1 2 3 4 5 m
N Çukür Çukür

The Almond Room (Çukür Çukür) B 1

Çizim: 5

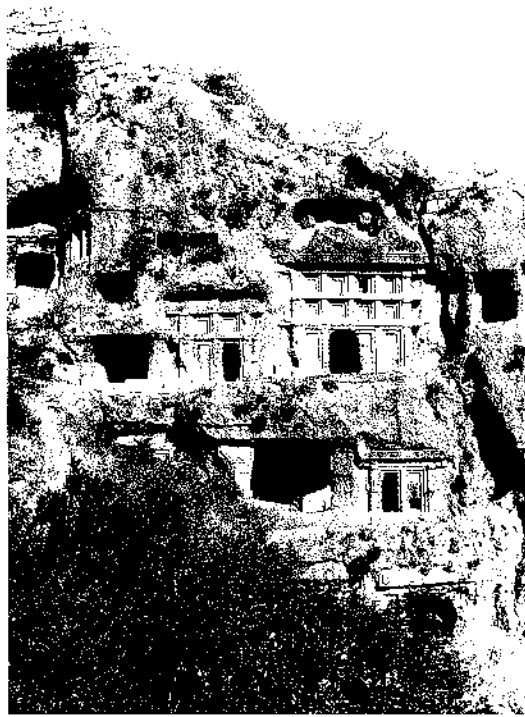
Resim 1: Kaya mezarları. Genel

Resim 2: Kaya mezarları A kayalığı

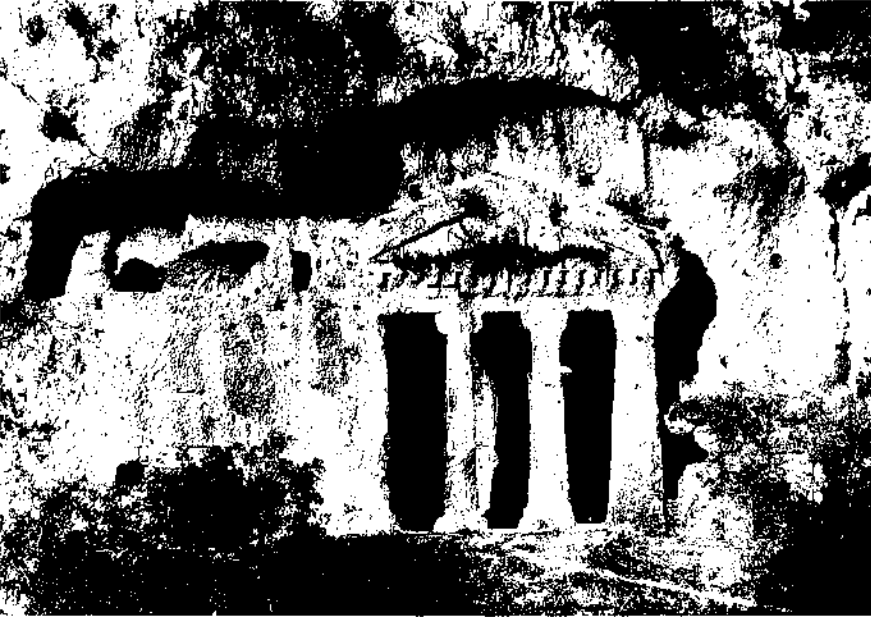
Resim 3: Kaya mezarları. A kayalığı

Resim 4: Kaya mezarları. B kayalığı

Resim 5: Kaya mezarları. C kayalığı

Resim 6: Bellerephon mezarı (B 41) ve Likçe yazıtlı mezar

Resim 7: Akropolün güney ucundaki mezarlar

Resim 8:A kayalığı, 3 ve 5 nolu mezarlar

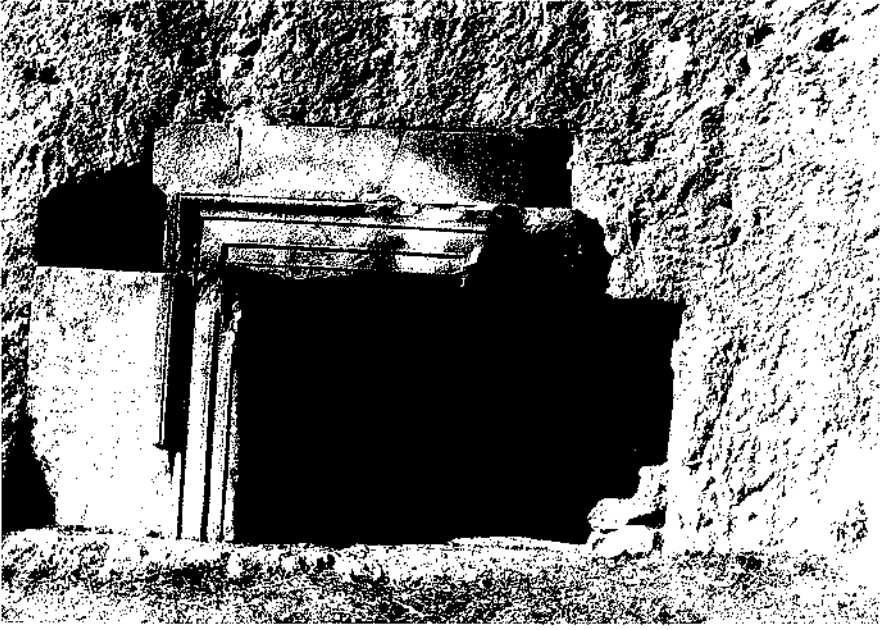

Resim 9: B kayahđı 16 numaralı mezar

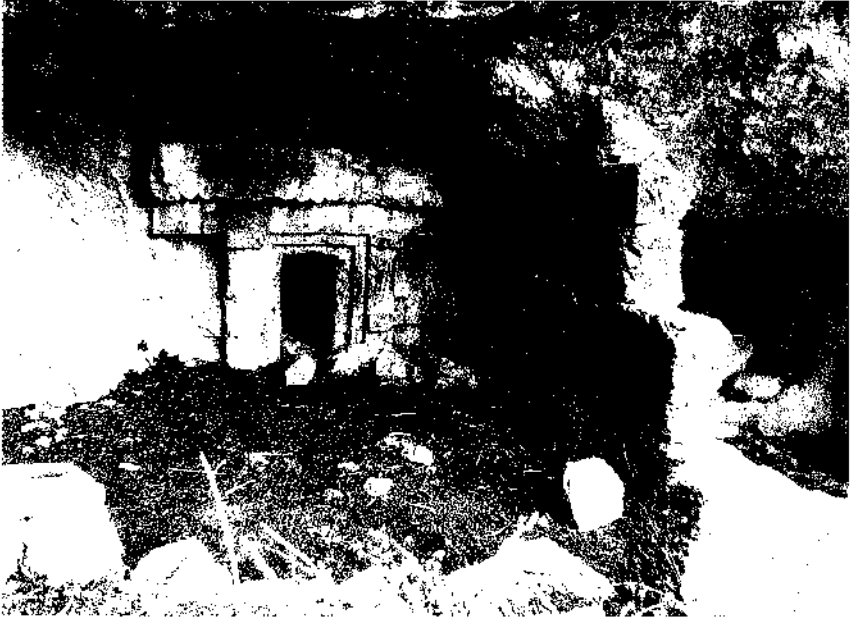

Resim 10: B kayahđı 23 numaralı mezar

Resim 11: C kayalığı 43 numaralı mezar

Resim 12: B kayalığı 4 numaralı mezar

Resim 13: C kayalığı. Kapıtaşı

Resim 14: C kayalığı Bellerephon iç

Resim 15: A kayalığı , stel yuvası

**Resim 16: B kayalığı, savaşçı kabartmalı mezar
(15) kayalığı**

Resim 17: Bellerephon mezarı, iç

Resim 18: Bellerephon mezarı, kabartmalar

SURVEY OF ANCIENT HARBORS IN TURKEY: 1997 SEASON AT APERLAE IN LYCIA

Robert L. VANN*
Robert L. HOHLFELDER

1997 was the fifth season of a systematic survey of ancient harbors in Turkey by the University of Maryland and the second at the site of Aperlae in Lycia in partnership with a team from the University of Colorado. Previous reports have been provided by Professor Vann for work at Pompeiopolis and Korykos, both in Rough Cilicia, as well as a preliminary season at Aperlae. This second season of the archaeological survey at Aperlae took place from 2-19 June with the permission of the Turkish Ministry of Culture and under the auspices of the American Research Institute in Turkey. We would like to thank Akif Işık, Director General of the Department of Museums and Sites, Metin Pehlivaner, director of the Antalya Museum, and Professor Kenneth Sams, president of ARIT for their approvals of the research proposal. We also extend a special thanks to our commissioner, Mustafa Demirel of Archaeological Museum in Antalya, for his support and assistance in all aspects of the fieldwork. Two individuals, Halil Üreğen and Ali Taşpınar, continue to solve many of the day to day problems we face and make our task both easier as well as more enjoyable. We Appreciate their work and their friendship. For the second year the project was generously supported by Bob and Cynthia Carter of Medina, Washington with contributions from the two universities. Loans of equipment were provided by Teltronics of Rockville, Maryland (field radios) and Trimble Navigation (GPS). Without the donation of this equipment we would not have been able to complete our task of surveying such a complicated site in the short time we had available.

Among the objectives for the second season of survey were the continuations of several projects from the first season including studies of (1) the fortification walls, including major gates, postern gates and towers, as well as nearby isolated signal towers, (2) the two Roman baths, (3) the hydraulic features of

---

* Dr. Robert L. VANN, University of Maryland at College Park School of Architecture, Maryland, 20742-1411, ABD.

the site, and (4) inundated structures along the ancient waterfront of the city (Fig. 1). Among the new projects were the studies of (5) the several churches on the site, (6) the numerous funerary monuments, and (7) miscellaneous buildings of late date both inside and outside the fortification walls. Other projects for the season were (8) the investigation of large middens of *murex* shells found at the site, (9) the preliminary study of ceramics from the site, and (10) new surveying techniques including the use of a total station theodolite, GPS units, and a digital camera.

1. FORTIFICATION WALLS

Robert L.VANN

A comprehensive survey of the city walls begun in 1996 by Michael Schuster from the University of Maryland was completed in 1997. Work carried out this season included careful analysis of different styles of masonry and construction techniques in an attempt to date the various phases of the walls (Fig. 2). Our general notion of a first set of walls dating to the Hellenistic period and a later one being added in the Late Roman period still remains. But evidence on the site suggests two possible scenarios. First, that the original Hellenistic ashlar circuit might not have been completed and that the later rubble construction could have been added above when military needs reappeared centuries later. The second possibility is that the completed Hellenistic walls might have been badly damaged and then repaired at a later date. In addition to the fortification walls, we measured and drew several other isolated signal towers, one immediately west of the city (Fig. 3). We looked at several other towers in the immediate vicinity including one on the top of the peninsula of Sıcakyarımadası to the south, on the island of İc Adası to the south west, another several miles west on what we think might have been an approach to the sister-city of Appolonia, and another in the village of Üçagız (ancient Teimussa) where the team lived. The full region is in need of a survey of such towers to properly understand the system of communications among the various ancient towns and villages.

2. ROMAN BATHS

Robert L.VANN

There are two Roman baths one the site, both standing along the present shoreline, one within the city walls (West Baths) and one outside the walls (East Baths). A team recorded the plan of the East Baths (Fig. 4, 7) during the 1996 season and finished that work as well as the plan of the West Baths (Fig. 8) in 1997. Peter Miller (University of Maryland) was responsible for the field recording. Each bath has a plan common to the Lycian type, a row of rooms through which the bather circulated¹. Although both structures now stand near the water's edge, their ancient positions would have been 25-30 m. inland. The East Baths consists of eight rooms, one of which is a cistern set in the southeastern corner (Fig. 5). The major rooms of the complex are at the west end there

---

(1) For the most complete study of local baths see Andrew Farrington, *The Roman Baths of Lycia* (Ankara, 1995)

the largest room (A) is entered by two doorways leading through a western wall. Both doors have substantial parts of their molded frames intact (Fig. 6). A detail of the west elevation of the south door was one of the experiments of our digital-camera recording project described in greater detail in the last section of this report. The final drawings were prepared at the University of Maryland by Joshua. O. Hill, an undergraduate in the School of Architecture (Fig. 7). The plan of the west baths is much less precise due the dense brush which obliterated the interior of rooms B and C as well as the north and east limits of the building (Fig. 8). Once again, the principal room appears to be the westernmost entered from the west by means of a major doorway, this time without preserved molding (Fig. 9, 10).

3. HYDRAULIC FEATURES

Robert L.VANN

Last year's survey of the hydraulic features of the city was not a major priority of this season, yet we did identify four more cisterns within the city walls. Special concern for the water supply in this region continues to be major problem and there is no reason to believe that was any different in antiquity. After visiting numerous towns in the region it is clear that aqueducts were never built for most of these settlements and that residents depended upon either cisterns filled with the runoff of winter rains or from occasional springs or wells. Our survey of the inundated structures along the coastline has revealed numerous areas where fresh water springs enter the sea in areas above the ancient sea level. There seems to be reason to believe that such fresh water springs might have served the needs of the residents of ancient Aperlae.

4. INUNDATED STRUCTURES

Robert L.HAHLFELDER

The 1997 underwater survey of the submerged ruins of Aperlae concentrated on a structure discovered immediately south of Room A (Fig.1, Feature G). This building is distinguished by numerous building phases apparently spanning the town's long history. Its area is now a jumble of intersecting walls confused by overburden that obscures the structural outlines.

The primary focus of investigations was several components of what appears to have been the same period of construction. A small apse stands along the eastern side of this building. In association with it are two bases in the interior north aisle. The foundation of a third support was found in line to the west of the second one (three altogether). There is also an entryway with pavers in the western wall and an atrium or forecourt to the south of the building's main entrance. No bases define the south aisle from the nave but two column drums were found in approximately the location where one such base would have been located. The north-south dimension of the buildings is 10 m, while the east-west walls extend for some 19.5 m.

There is no doubt that this building served as a church, the third one now definitely identified at Aperlae during our survey (see also the Lower and Upper Churches discovered on land). It appears to have had at least two phases of use as an ecclesiastical building. The present apse seems to be some crude vari-

ant of the triconchos some 3.5 m. at its diameter. It seems for too small for the scale of the remainder of the edifice. It is ringed, however, with fragments of a richly colored mosaic pavement of geometric designs that may have served as the floor of a larger apse in an earlier structure. One can assume that the earlier church of the mosaic floor probably was the victim of an earthquake sometime after its construction (anytime from the fourth century A.D. on). Rebuilding occurred, but the new church featured a smaller apse constructed within the confines of the ruins of the larger one. A support system for this feature included a north-south wall that juts from a rectangular wall built to contain the apse. This north-south wall stands on top of the earlier mosaic until it reaches the secondary, smaller apse. Its purpose was to bolster the small apse and perhaps and a support a wooden roof that covered this part of the sanctuary.

This church itself was reused itself at some point later in Aperlae's history. A large rubble wall cuts the aisles and have on an approximate north-south axis at about 11 m. west of the apse. In the southwest corner of the space defined by this later wall, a portion of a column is used in the wall itself. Perhaps it was simply picked up within the ruins of the church and inserted into the later rubble wall during its construction.

No adjacent room that might have served as a baptistery was discovered during the 1997 season although the ruins of several structures, perhaps associated with the church, were found to the north of the building. Their walls run north for a few meters and then disappear beneath the massive rubble mounds along the shoreline at that point.

Evidence of earlier use of the church area was found as well. Foundations for earlier walls were found in and associated with the ecclesiastical edifice. There is, of course, nothing surprising about this discovery. A continuous occupation of this section of Aperlae's waterfront throughout the settlement's long history was likely for this location was too central to the town's core to have been abandoned for any extended periods.

Although the survey of this church did not reveal any dateable material in a meaningful context, one can safely say the original structure is unlikely to have predated the reign of Constantine (A.D.306-37). It may, of course, have been first constructed much later in Aperlae's Christian epoch. But it appears not to have survived to the last days of the town's existence. The late wall that dissects the building and renders its continued use for ecclesiastical purposes unlikely suggests that before Aperlae's end in the 7th century A.D. the building was in use in some other way.

Several other feature points were noted as well. Three drains, all in proximity to and probably associated with the West Bath were discovered. A long wall, extending some 8 m. approximately in a east-west direction was also discovered and traced along its course. Its function is not certain, although it may have been a wall to defend or delineate the waterfront area. Its average width, c.080-1.15 m. is not inconsistent with the wirth of the later fortification walls that run down to the sea. If the long wall, with its gates and at least one tower, had a defensive mission on Aperlae's seafont, it was either part of a more extensive series of installations that included fortifications erected on the seawalls themselves or an earlier or later version that stood independently between the two land walls, guarding the town's most vulnerable approach.

Finally, numerous other submerged features were added to our master sketch of the harbor area, and several other detailed drawings of buildings were completed, including what appears to be a small seaside chapel. Work also began on the study of a complex of building that may include another seaside church in a section of the harbor area due south of the East Baths. If this early assessment turns out to be accurate, it would be the fourth church uncovered at this small town.

5. CHURCHES

Robert L. HOHLFELDER
Mary WILAND

A detailed examination of the Upper Church of Aperlae was begun in 1997. This structure, approximately 23 x 16 m., featured a central apse, and two rows of central supports dividing the plan into a traditional three-aisled basilica (Fig. 11, 12)².

At some point in its history, it was transformed into a component of a redoubt or bastion constructed in the northwest corner of Aperlae in the town's most inaccessible quadrant. The building itself became part of the fortifications of this fortress. Windows and doors were in-filled with stones piled on top of one another without mortar bonding, while the building was connected to a refurbished city wall by newly constructed rubble walls rather crudely and hastily built. No diagnostic material was found embedded *in situ* in the walls themselves to date the metamorphosis of the church from a religious building to defensive installations. Nor can the remains themselves explain why such changes were necessary or when they occurred.

At a later period, perhaps immediately following the crisis that compelled such extreme modifications of the church or after the passage of many centuries, it seems the edifice was reused. Crudely rendered rubble walls divide the interior space of the building into a series of small cells (Fig. 13). Several similar rooms appear outside of the main structure as well. While these small spaces might have been constructed by shepherds as animal pens, they seem more likely to have been monks' quarters. The church may have been reinhabited and reused, not in its original capacity as a place of worship for the Christian community of Aperlae, but as a communal center for a small band of monks. No dateable material was found in any archaeological context to suggest when this last incarnation of the building might have occurred, but historically, sometime in the 10 or 11th centuries seems most likely. At that time, Byzantium's power once again embraced the Lycian coast in a meaningful way. After Manzikert in 1071, however, Byzantine fortunes in this region ebbed. The presence of even a tiny community of monks precariously existing in the ruins of Aperlae after the 11th century is unlikely.

6. FUNERARY MONUMENTS

Robert L. VANN

One of the major projects of the season was the survey of ancient funerary monuments. More than sixty were catalogued within the immediate vicinity

(2) See R.M. Harrison, *Anatolian Studies* 13 (1963) for comparative material.

nity of the city and several others in the territory traveled by our team (daily walks across the isthmus between Asar Bay and Kekova, up the trail on the peninsula of Sicakyarimadası to the south, and up the rise of hills to the north in the direction of the neighboring town of Apollonia).

All the tombs studied this season were sarcophagi which, with a single exception (T-1) were rather modest compared to tombs of other towns in the general vicinity. Both Teimussa and Simena have larger and more elaborately carved sarcophagi. Visits to nearby towns of Apollonia and Kyanaea present the same picture. Likewise, there are none of the rock-cut facades of the Lycian house-type tomb that are so well known at the more distant city of Myra but that are also found in Teimussa and Simena. Adequate vertical surfaces are to be found at Aperlae along the line of the south city wall that would have been ideal for such tombs.

Most of the stone sarcophagi are found in two major areas identified as the East Necropolis and the South Necropolis. The former is situated east of the city, outside the line of the East City Wall and the Lower East Wall while the latter extends across the site between the shore and the line of the original South City Wall and between the Lower East Wall and the Lower West Wall. The East Necropolis is the more extensive of the two with several clusters of tombs located along easily identifiable ancient paths up the hillside. Another group is clustered around the East City Gate and another along what might be an ancient street running up the hill along the east side of the East Baths. Several tombs now stand in the water but none appear to have been within 20 m of the original sea level (Fig. 14). The South Necropolis is located within the walls of the late city but presumably developed during the centuries before the construction of the Lower East Wall and the Lower West Wall when placement of tombs must have ceased and any further burials would have been made outside the city walls. There were no burials identified outside the West City Wall and Lower West City Wall nor were there any found on the south side of Asar Bay. Only two sarcophagi were found north of the city. Likewise no burials appeared within the oldest Hellenistic circuit of walls.

All tombs appear to be of late Hellenistic and Roman date. None can be of Christian derivation. The Aperlites sarcophagi were, for the most part, very modest with little sculptural decoration and only a third of the total number exhibiting inscriptions. Most inscriptions were cut into traditional rectangular frames but many others were apparently painted onto simple recessed panels. The majority of decorated sarcophagi resembled small structures with pilasters decorating the cornices and antefixes at the four corners and at the apexes of the pedimented ends such as Tomb 6 (Fig. 15). Only a small number were decorated with any additional motifs. Tomb 1 had wreaths in raised relief on the short ends while the protruding bosses on the lid of Tomb 51 were carved with the figure of a male torso (Fig. 16) and those of Tomb 52 with a cow's head. One of the most characteristic features of the Lycian sarcophagi are their curved lids. These varied from the simple, blocked-out shapes with a lower pitched curve like that on Tomb 14 (Fig. 17) just outside the Upper East City Gate, to the more sharply pitched shape exhibited by Tomb 62 (Fig. 18), now standing in the water just southeast of the East Baths, and the triangular pediment shape of Tomb 6.

7. MISCELLANEOUS BUILDINGS

Robert L. VANN

Architects surveyed ten buildings to add to the Master Urban Plan which last year included only the city walls, Building 1 and the East Baths. This season, in addition to the West Baths and the Upper and Lower Churches (discussed elsewhere in this report) we made substantial improvements to the overall plan although many more buildings and partial buildings have yet to be recorded. The nature of the survey and the lack of excavated evidence means we are lacking the criteria to identify or date these buildings although general observations of building materials and techniques of construction point to a later phase in the history of Aperlai. With the absence of easily identifiable classical building types, we are left with impressive remains of standing walls yet little understanding of the functions of individual buildings. Many of the buildings are of domestic scale and we assume are houses.

8. MUREX MIDDENS

Robert HOHLFELDER
Jason PRESCOTT

Last year's survey confirmed the existence of accumulations of murex shells on both sides of a small ravine to the west of the town's fortifications. Robert Carter first reported these deposits in the 1970s. An extensive examination of these concentrations was undertaken this season, as well as a search throughout other areas of the town for other middens or shell deposits. Although the extent of the murex concentrations was not determined last year, the investigators thought that the production of Tyrian purple from the murex snails might have been a large part of the commercial life of Aperlai and perhaps the key to understanding its long existence in a geographical setting that was lacking favorable natural features.

The two concentrations on the both sides of the ravine were surveyed carefully, as was the mouth of the ravine itself (beneath the sea). Shell fragments were also literally discovered everywhere in the town itself and in the mortar that bound rubble in buildings and walls. At least one large pile near the Lower Church appears to have been material transported to that site specifically for recycling in the mortar. The ubiquity of the shells throughout the site is easily explained by their use in a pulverized state in the later mortar constructions. When these building or walls collapsed in the centuries following Aperlai's abandonment, the rubble fill and facing weathered and fell apart, leaving the rocks, pottery sherds, and shell fragments scattered everywhere.

The two concentrations to the west of the town, however, cannot be accounted for in a similar fashion. The total area of these accumulations appears to cover at least 1,800 square meters, with evidence uncovered to suggest that the ravine itself was the primary dumping site for the residue of shells. It is not likely that the Aperlites went to the trouble of harvesting tons of snails simply to use their shells in mortar. Other possibilities were available for such purposes (gravel or ground pottery sherds). Nor did they gather them for food. The type of shell discovered at Aperlai was *murex trunculus*, the species used for the production of purple dye and not as a food source. Although our survey license did not permit the opening of any test pits to check the depth of the concentrations at any location, the huge area of surface finds of itself suggests a thriving dye industry at Aperlai for much if not all of its history.

The only evidence we have as to the extent of shell deposits beneath the surface comes from the midden on the western side of the ravine. There a small robber's pit has been dug to a depth of some 0.40 m. Broken shells, and a few small whole one, extend to the bottom of the whole.

Several structures found last season (see ROOMS A,B,C, and D) may have been related in some way to the storage of these marine mollusks at an early state of the production process. It appears that there may not have been sufficient fresh water at the site to permit the actual dyeing of fabric, but there was an adequate supply to make the dye itself for shipment elsewhere in Asia Minor or beyond to textile production centers like Ephesus.

9. SURVEYING TECHNIQUES

The 1997 season at Aperlae continued and enhanced the use of the same surveying and data collection techniques that were begun during the 1996 season. We returned to the field with a laser theodolite, two GPS units (one a portable rover for use in the field and the other a base station that was stationed at the hotel in Üçagız, a digital camera and five portable computers (PC). The laser theodolite was utilized to complete a closed traverse of the site to further establish control points around the site and to provide line of site locations for specific building data collection.

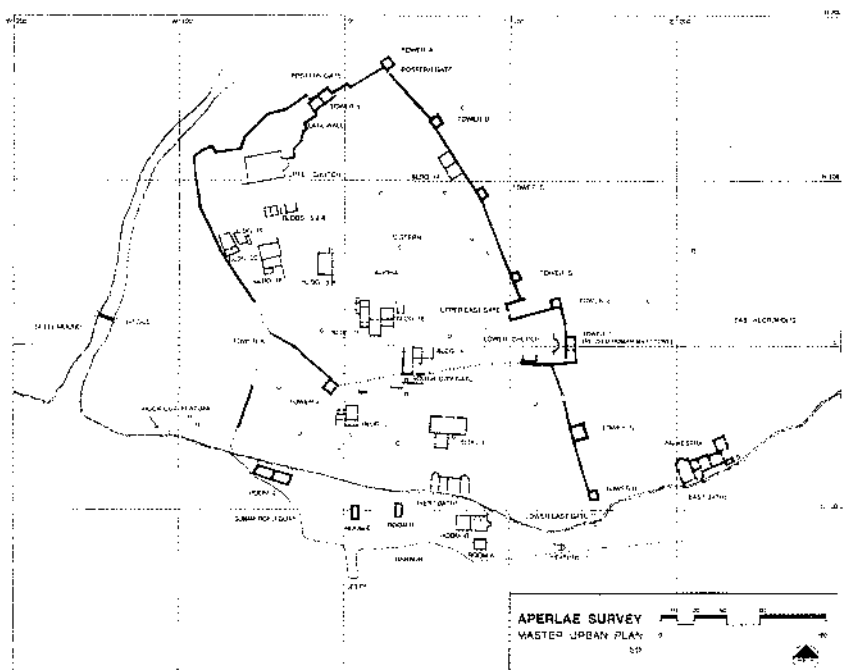
Through the generous support of Trimble Navigation, the Survey was able to continue the use of GPS technology at the site and in the region. A twelve station base receiver was located on the roof of the hotel in Üçagız. This receiver had the capacity to track 12 satellites, four of which were used for navigation. These would be the same four satellites that the portable rover unit would track at the site. An additional feature available to the survey team in 1997 was the use of phase carrier measurement which provided additional accuracy by taking precise measurement over a period of ten minutes at a given location and then averaging the position to help assure sub-meter accuracy once the differential correction between the base station and the rover unit was completed.

The GPS was used primarily for the location of approximately 75 tombs and other features on the site that would be extremely difficult and time consuming to locate with the laser theodolite. Additionally the location of features in the region such as watch towers, alignment of ancient roads and coastal features were easily located and recorded through the use of the GPS.

The survey was able to utilize digital photography for the first time at the site in 1997. The camera was an Olympus D-300 L that had the capacity to take 30 high resolution (1120 x 780 pixel) or 120 low-resolution (640x480 pixel) images. On most days 120 low resolution images were taken and then downloaded to a PC that was at the hotel in Üçagız. These images were of assistance to the architects and other members of the survey to reference as they prepared their summary sheets and drawings. The second use of the digital camera was used to create stone by stone elevation drawings. This was achieved by placing marks (painted water jug caps) on the wall surface at 1 m intervals both horizontally and vertically to serve as control points. An attempt was made to photograph the wall surface from the same distance but was not always achievable

due to large amounts of obstructions. In some cases the obstructions could be cleared. Once the photographs were taken and downloaded to the PC, they were digitally corrected for parallax and scaled using the control markers. These base digital photos will serve as an underlay to be traced after we have returned from the field. The final application of the digital camera was used to photograph inscription and assist in their translation and interpretation. An overall photograph of the inscription was taken as well as close up images. All of these were done at the high-resolution setting. The close up or detail photo of the inscription will be used to create an underlay so that each letter of the inscription can be traced. This will produce a drawing of only the inscription-an electronic squeeze.

Two more seasons are anticipated, one in 1998, followed by a study season, then terminated by a final year of fieldwork in 2000.

Fig. 1 : Site Plan

Fig. 2 : Detail of wall construction (Boulger)

WATCHTOWER 1

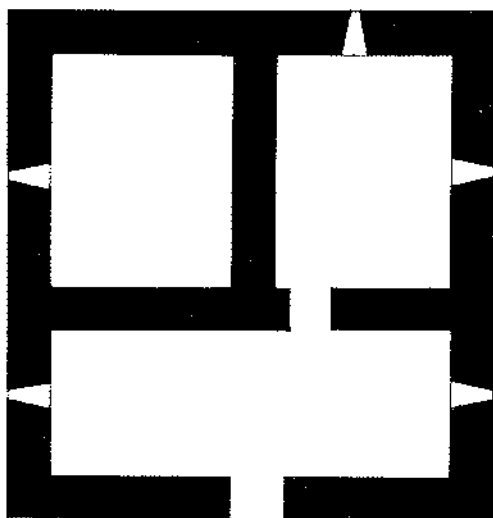
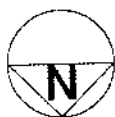
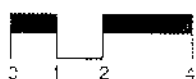

Fig. 3 : Plan of watchtower

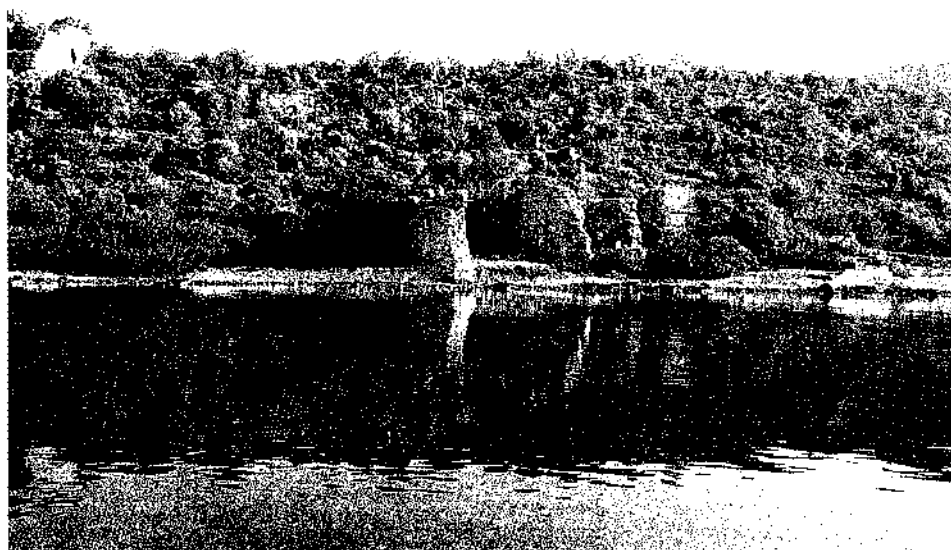
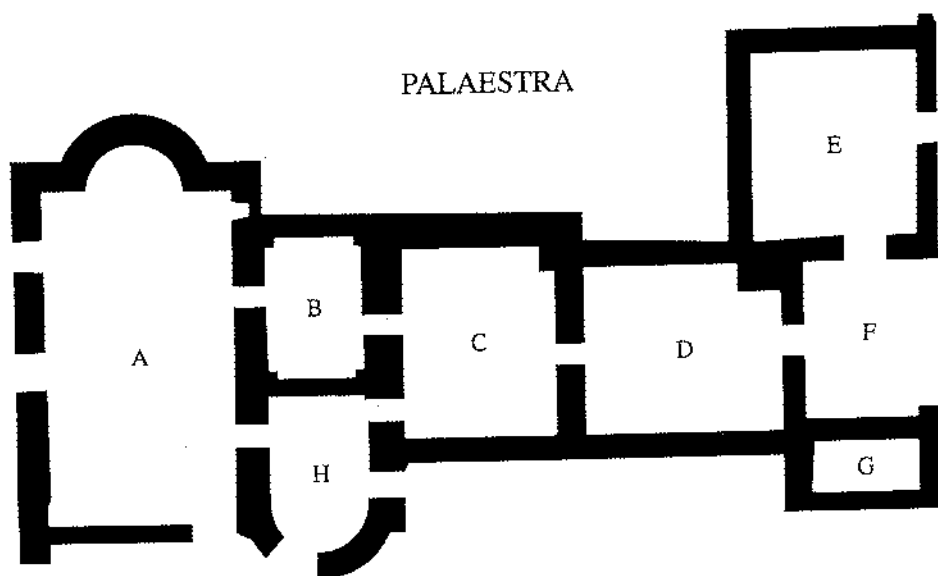
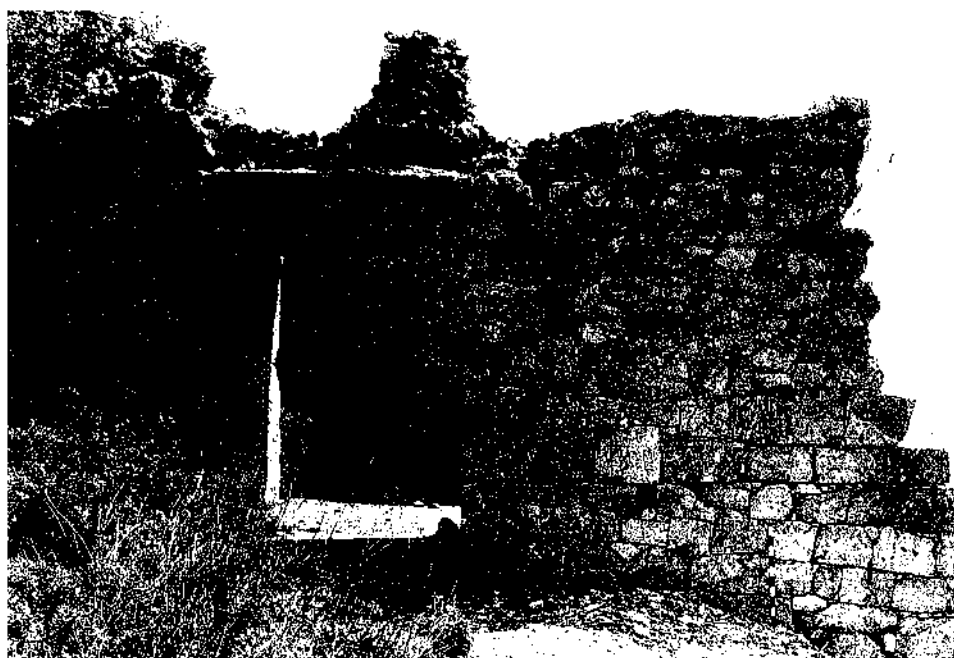

Fig. 4 : View of East Baths (Boulger)

East Baths

Fig. 5 : Plan of East Baths (Barth and Darcey)

Fig. 6 : View of south door in west wall of East Baths (Boulger)

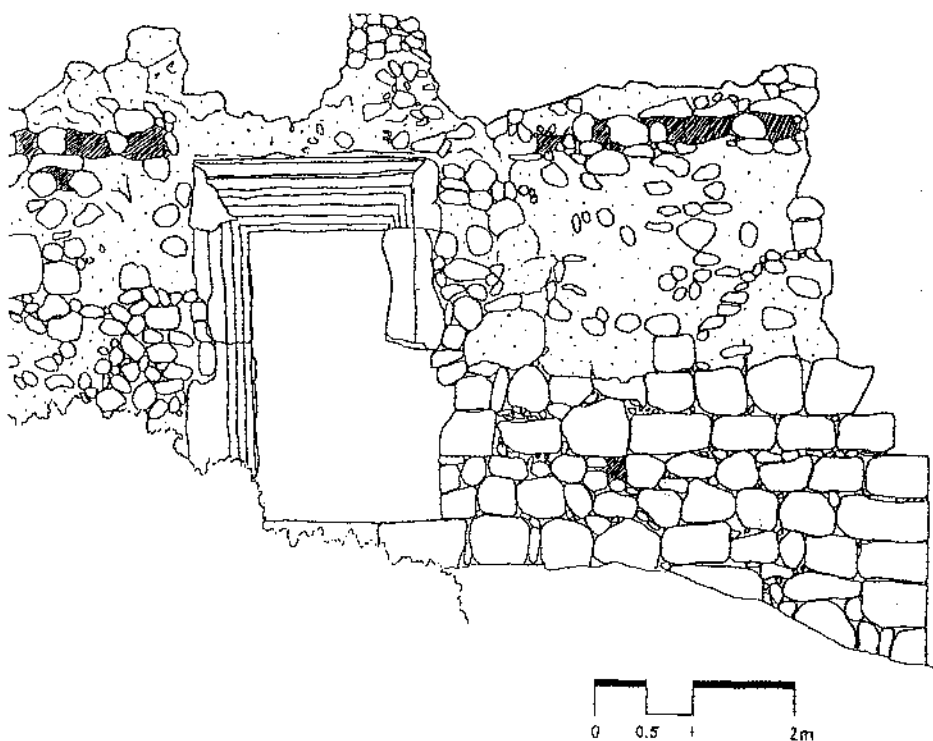

Fig. 7 : Elevational drawing of same section of west wall (Hill)

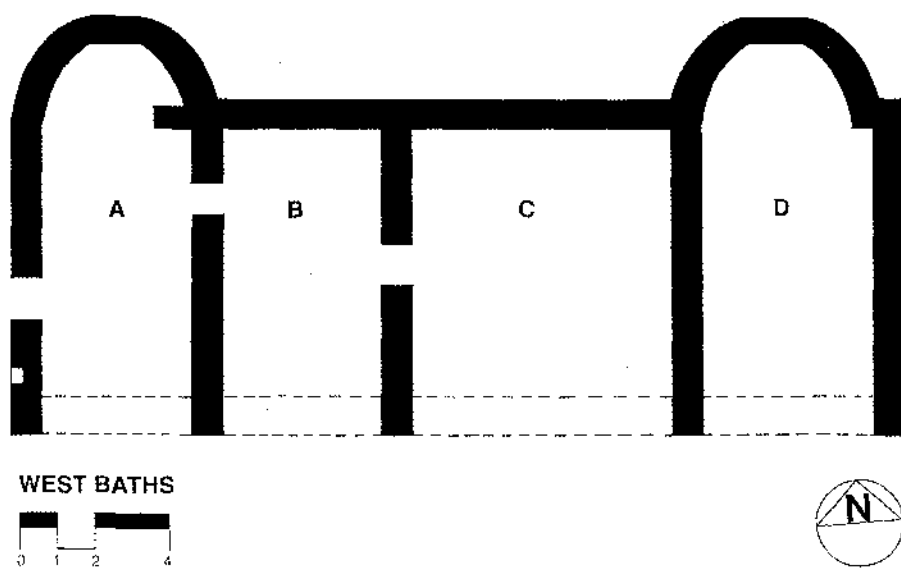

Fig. 8 : Plan of West Baths (Darcey)

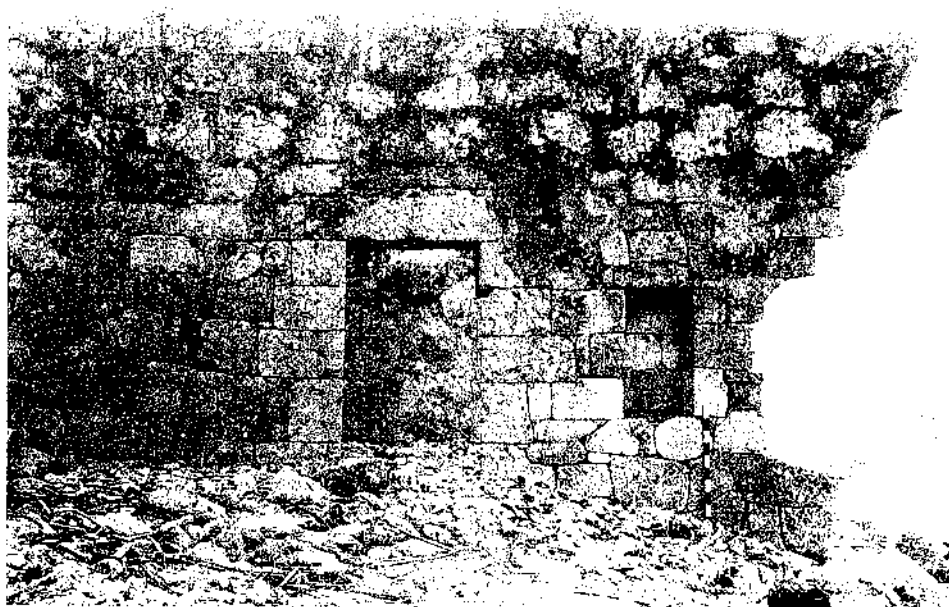

Fig. 9 : View of door in west wall of West Baths (Boulger)

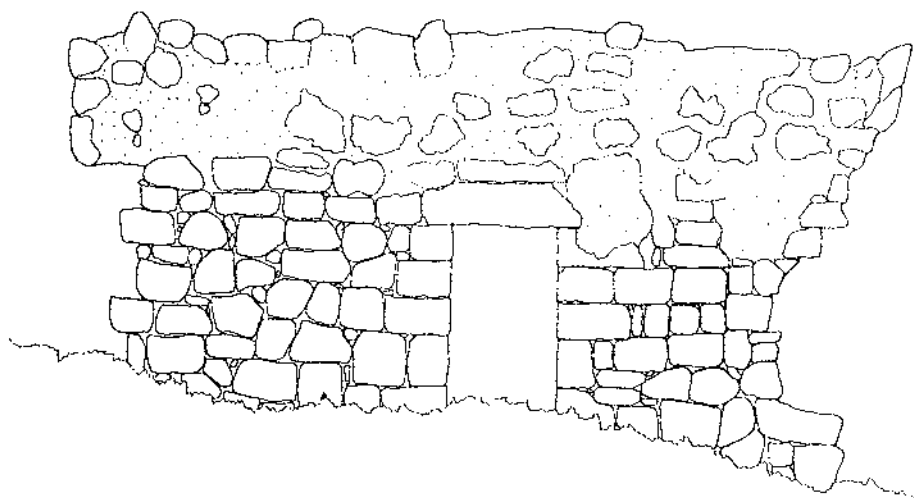
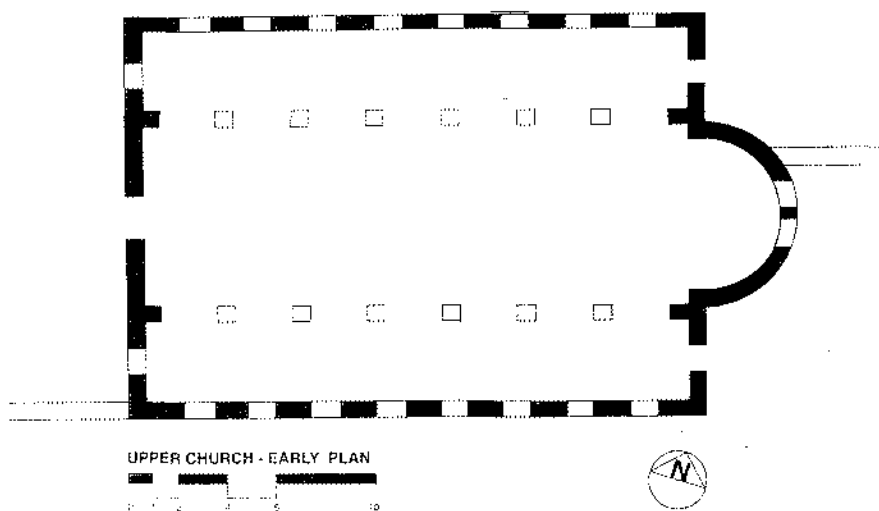
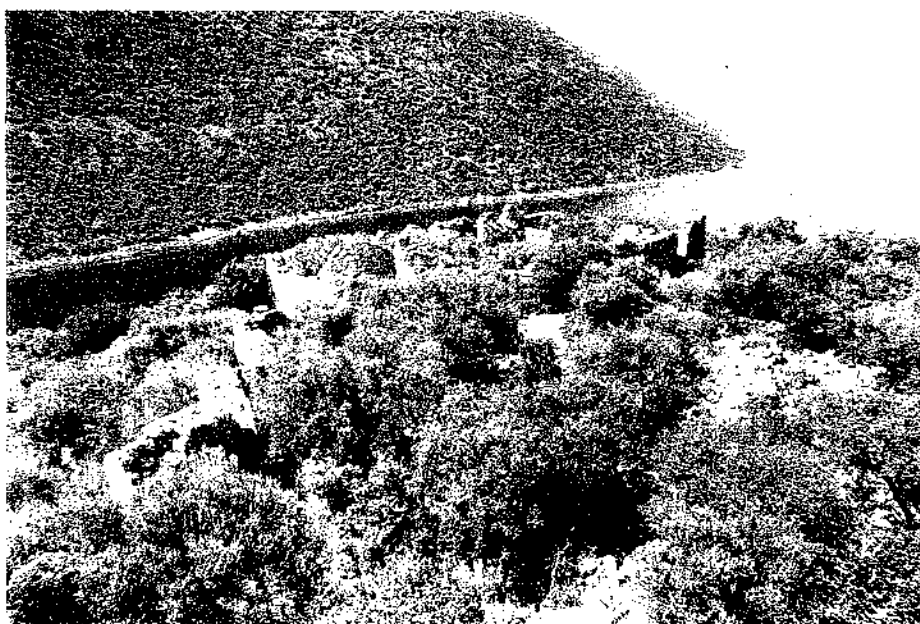

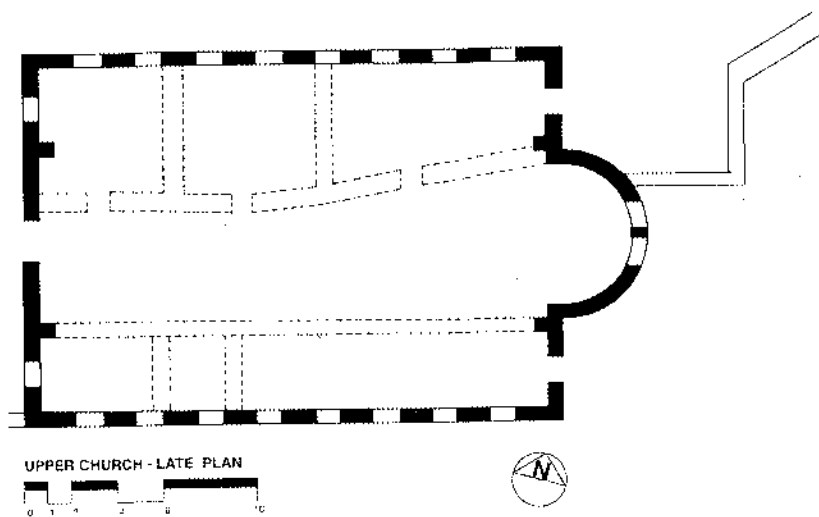
Fig. 10 : Elevational drawing of same section of west wall (Hill)

Fig. 11 : Plan of Upper Church during Early Phase (Lyon)

Fig. 12 : View of Upper Church seen from Tower 0000 (Boulger)

Fig. 13 : Plan of Upper Church during Late Phase (Lyon)

Fig. 14 : View looking west of Tomb 62 with Tombs 67 and 57 and East Baths beyond (Boulger)

Fig. : 15

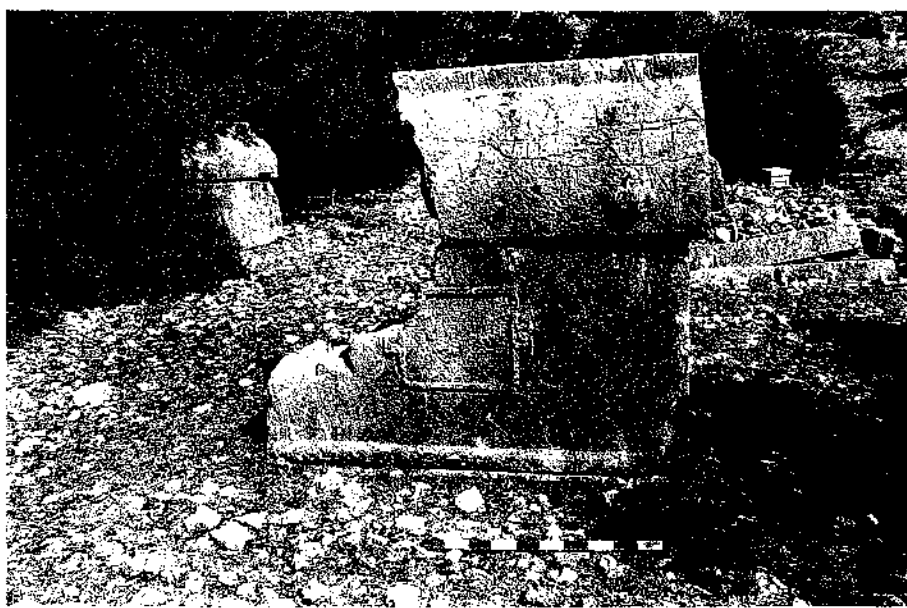

Fig. : 16

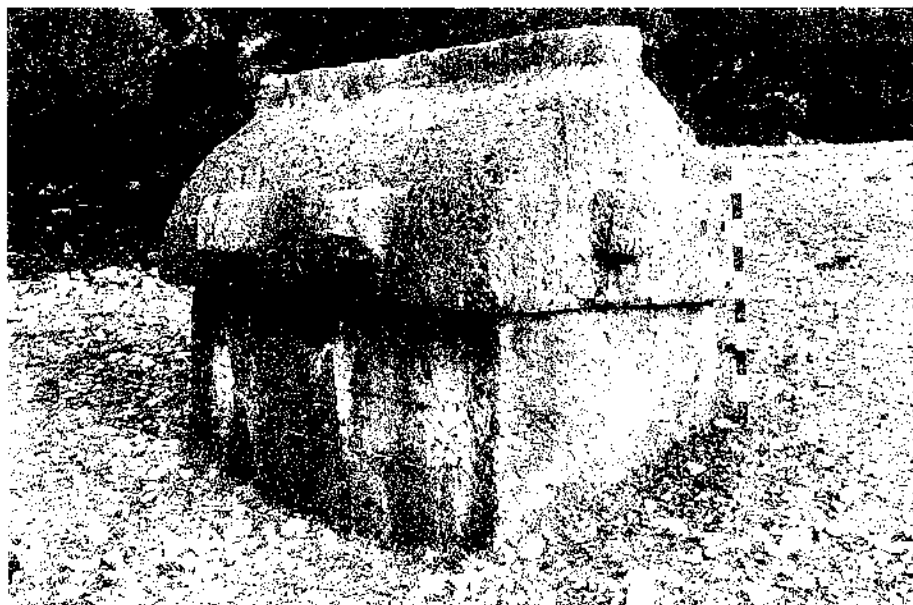

Fig. : 17

Fig. : 18

DIE ARBEITEN DES JAHRES 1997 IN HERAKLEIA AM LATMOS UND UMGEBUNG

Anneliese PESCHLOW*

Die Kampagne des Jahres 1997 dauerte vom 5. September bis 28. Oktober¹. Der Schwerpunkt der Arbeiten lag auf drei Projekten: 1. dem Stadtplan von Herakleia, 2. dem antiken Straßennetz des Latmos und 3. den prähistorischen Felsbildern des Latmos.

1. Der Stadtplan von Herakleia

Die Vermessung des Stadtgebietes von Herakleia konzentrierte sich auf die nördliche Stadthälfte einschließlich des modernen Dorfes und das unmittelbare Vorgelände mit der Nekropole. Bis auf die Innenbebauung der inneren Zitadelle, die noch aussteht, sind diese Arbeiten abgeschlossen. Die Suche nach der antiken Wasserleitung, von der im Brief Antiochos III. an Rat und Volk von Herakleia die Rede ist, war ohne Ergebnis. Außerhalb der Stadt wurden keine Hinweise für die Existenz einer Wasserleitung gefunden. Vorläufig sieht es so aus, als wäre die Wasserversorgung der Stadt nur mit Hilfe von Brunnen und Zisternen erfolgt, von denen insgesamt elf nachgewiesen werden konnten.

2. Das Straßennetz des Latmos

Die Untersuchung des antiken Straßennetzes des Latmos beschränkte sich vorwiegend auf das Gelände östlich bzw. südöstlich von Herakleia bis zu dem Dorf Sakarkaya auf der Ostseite der Hauptgebirgskette (Abb. 1). In diesem Gebiet fanden sich vier Paßstraßen, zwei führen von Westen über die

* Dr. Anneliese PESCHLOW, DAI-Zentrale, Podbielskiallee 69, D-14195 Berlin, ALMANYA
(1) Teilnehmer an der Unternehmung waren: T. Brede (Vermessung), H. Fahlbusch (Wasserbau), M. Gülyaz (Kopieren der Felsbilder), V. Höhfeld (Kartographie), B. und M. Ritter (Vermessung), S. Szaktilla (Architekt), A. K. Volk (Vermessung) und G. Traina (Epigraphik). Als Regierungsvertreter war Orhan Köse vom Museum Fethiye entsandt, dem für seine Hilfe vielfach gedankt sei. Mein besonderer Dank gilt der Generaldirektion der Denkmäler und Museen Ankara für die mir auch im Jahre 1997 erteilte Arbeitsgenehmigung. Den Hinweis verdanke ich H. Hauptmann, Dr. Anneliese Peschlow, DAI - Zentrale, Podbielskiallee 69, D-14195 Berlin

Gebirgskette nach Osten, der dritte Paßweg kommt von Norden und der vierte von Osten. Sie treffen sich oberhalb des Talschlusses des Akardere an der Stelle, wo das heutige Dorf Sakarkaya liegt.

Die Atnalı-Paßstraße

Die erste Paßstraße kommt vom westlichen Vorgelände der Hauptgebirgskette. Sie führt über den 830 m. hohen Yürükenpaß wieder auf die Westseite des Gebirges, wo sie in südlicher Richtung längs des Hangs abwärts läuft und kurz nach dem Kloster Jediler bei 230 m. Höhe nach Osten zum Dorf Karahayıt umbiegt. Von dort führt sie hinauf zum 800 m. hohen nach Osten zum Dorf Karahayıt umbiegt. Von dort führt sie hinauf zum 800 m. hohen Atnalı Geçiti. In dem - in Luftlinie - 7 km. langen Abschnitt zwischen den beiden Pässen ist die Straße 2 - 2,60 m. breit und weist mehrere Lücken auf. An ihrem Rand und in ihrer Nähe fanden sich wieder die bekannten Quelhäuschen und wegen des Wasserreichtums an dieser Gebirgsseite auch zahlreiche antike und byzantinische Siedlungsspuren.

Am Atnalıgeçidi verzweigt sich die Straße. Der eine Abzweig führt mit einer Breite von 2,10 m. in südöstlicher Richtung zu dem 490 m. hoch gelegenen Dorf Sakarkaya und mündet hier in die vom Norden, vom Anadolugeçidi kommende antike Straße. Der zweite, maximal 2,70 m. breite Abzweig hingegen führt in nordöstlicher Richtung am Hang entlang auf etwa gleichbleibender Höhe von 800 m. und mündet in der Nähe des Kayabaşı ebenfalls in die vom Anadolu Geçiti kommende antike Pflasterstraße.

2. Die Paßstraße über den Büyük Belen

Von dem südöstlich von Karahayıt auf 380 m. Höhe gelegenen Dorf Akcalı führt ein antiker Weg zu dem 715 m. hohen Büyük Belen und von dort wieder hinab nach Sakarkaya. Bisher wurde nur das Wegstück zwischen Akcalı und dem Büyük Belen untersucht, wo die Straße 2,30 - 3,10 m. breit; bei Annäherung zum Paß ist sie jedoch kaum mehr zu erkennen.

3. Die Anadolu Geçiti - Sakarkaya - Euromosebene - Straße

Von dem 870 m. hohen Anadolu Geçiti, dem Hauptpaß in Richtung Süden für das Gelände östlich der Hauptgebirgskette des Latmos, führt ein antiker Pflasterweg in Richtung Süden, in den die bei dem Dorf Sakarkaya von Westen kommenden Paßstraßen münden. In dem Abschnitt zwischen dem Anadolugeçidi und dem Dorf Sakarkaya ist die Straße streckenweise sehr gut erhalten und erreicht an einer Stelle sogar eine Breite von 3,90 m. Damit ist diese Straße die breiteste, die wir bisher aus dem Latmos kennen. Nach Sakarkaya führt sie hinab in das Tal des Akardere, wobei sie kurz nach dem Dorf 3,80 m breit ist (Abb. 2). Im weiteren Verlauf verschmälert sie sich auf 2,50 m. Sie läßt sich bis zu dem auf 220 m. hoch gelegenen Dorf Günece verfolgen, der Rest bis in die Ebene von Euromos dürfte dem Bau der modernen Straße zum Opfer gefallen sein. Die antike Straße stellte vermutlich eine Verbindung zwischen Tralles und der Euromosebene her und war damit eine der Hauptverkehrsachsen des Latmos.

4. Die Sakarkaya - Çukurköy - Straße

Östlich von Sakarkaya führt oberhalb des auf 690 m. Höhe gelegenen modernen Wasserdepots des Dorfes eine antike Pflasterstraße in Richtung Osten über den 1175 m. hohen Yaylacakki Belen nach Çukurköy. Ihr genaues Ziel kennen wir noch nicht. Wir haben sie bisher nur bis zu der 800 - 850 m. hoch gelegenen wasserreichen Yayla von Sakarkaya verfolgt, wo sie maximal 2,80 m. breit ist.

Als vorläufiges Ergebnis ist festzuhalten, daß die Stelle des heutigen Dorfes Sakarkaya, ähnlich wie die Hochebene von Bozalan und Kovanalan, einen wichtigen Knotenpunkt innerhalb des Straßennetzes des Gebirges darstellte. Hier laufen die von den verschiedenen Richtungen, von Westen, Norden und Osten kommenden Paßstraßen zusammen und führen hinunter in die Ebene von Euromos. Bemerkenswert ist ferner, daß sich in der Nähe und im Umfeld der neuen Straßen zahlreiche kleine Eisenverhüttungsstellen fanden, die noch genauer zu untersuchen sind. Eisengewinnung spielte offensichtlich bereits in der Antike eine große Rolle.

3. Die prähistorischen Felsbilder des Latmos

Die Zahl der in den vergangenen drei Jahren gefundenen Felsbildern konnte im Berichtszeitraum um 14 weitere Beispiele vermehrt werden, so daß sich ihre Zahl insgesamt auf 25 erhöht hat (Abb. 1).

Die bisher bekannten elf Felsbilder verteilen sich auf das westliche Vorgelände des Gebirges und zwar auf das Dreieck zwischen Söğütözü, dem Karadere und dem Balıkkaya, wo in diesem Jahr ein weiteres gefunden wurde. Dieses Dreieck muß ein Stück nach Süden bis nach Kovanalan erweitert werden, wo fünf neue Felsbilder entdeckt wurden.

Zu diesem Schwerpunkt kommt ein zweiter östlich bzw. nordöstlich des Dorfes Karahayit, wo an zwei nicht weit voneinander entfernten Stellen, am Balıktaş und am Hang des Kavaklıdere insgesamt sieben Felsbilder entdeckt wurden. Auch ganz in der Nähe der alten Siedlung Latmos fand sich auf 150 m. Höhe ein, wenn auch sehr schlecht erhaltenes Felsbild.

Der Erhaltungszustand der neuen Bilder ist unterschiedlich. Bei einigen - es sind acht - erkennt man noch Reste von Figuren oder nur noch von Farbe. Bei den übrigen ist jedoch eine Aussage über den Inhalt der Darstellung möglich ist.

Die neugefundenen Malereien gehören bis auf eine Ausnahme der Gruppe der schematischen Felsbilder an. Sie sind wie die bereits bekannten in Rot ausgeführt, nur in einem Beispiel, dem Überhang des Balıktaş wurde neben Rot auch Gelb als Farbe verwendet, auch dies ein Eisenoxyd, das im Latmos vorkommt.

In der Überzahl liegen die meisten Höhlen bzw. Überhänge mit Felsbilder in unmittelbarer Nähe eines Baches oder einer Quelle, in einem Beispiel fließt der Bach sogar durch die Höhle. Bezeichnenderweise finden sich hier auch häufig antike und byzantinische Siedlungsspuren.

Das neue Höhlenbild innerhalb des bereits bekannten Verbreitungsgebietes liegt im Tal nördlich von Bozalan direkt über einem Bachbett. Es ist keine Höhle im üblichen Sinne, sondern eine gewaltige Felsplatte, die irgendwann einmal herabgestürzt ist, über dem Bachbett zum Aufliegen kam und in der Folgezeit an der Unterseite teilweise durch Verwitterung ausgehöhlt wurde. Die Malereien haben sich nur an der glatten Unterseite gut erhalten, wo mehrere männliche Gestalten in Vorderansicht zu sehen sind (Abb. 3. 4).

Die Bilder von Kovanalan

Ca. 3 km. südlich von Bozalan liegt auf 490 m. Höhe die Yayla von Kovanalan. In geringer Entfernung südlich der Yayla fanden sich fünf Felsbilder. Zwei davon sind gut erhalten, das eine ein Deckenbild einer winzigen Höhle zeigt nur eine männliche Gestalt in Vorderansicht, das andere fünf menschliche Figuren in symmetrischer Anordnung: in der Mitte ein Mann in Vorderansicht, auf seinem Armen zwei kleine Frauen im Profil von ihm abgewandt und dann rechts und links zwei größere, der Mitte zugekehrte Frauen mit verziertem Gesäß (Abb. 5). Auf den heutigen Betrachter macht das Bild den Eindruck einer Familienszene: in der Mitte der Vater mit seinen beiden Töchtern auf den Armen, gerahmt von seiner Frau und seiner Mutter oder seinen beiden Frauen.

Die Bilder östlich von Karahayıt

1. Die Bilder am Balıktaş

Zu Füßen des Balıktaş, am Rande eines Baches fanden sich fünf Felsbilder, von denen sich zwei wiederum durch ihre gute Erhaltung auszeichnen. Bei dem einen handelt es sich um einen Überhang, bei dem zweiten um eine Höhle. Der Überhang ist nicht mehr als eine von oben herabgestürzte Felsplatte, die auf einem Felsen zum Stillstand kam. Diese Platte ist insgesamt 5,50 m. lang und 3 - 3,50 m. hoch. Entsprechend ihrem Auflagepunkt ist sie in zwei Hauptbilder geteilt, in ein östliches und ein westliches. Das 1 m. lange und 65 cm. hohe Hauptbild der östlichen Hälfte zeigt eine größere Zahl von menschlichen Figuren, Männer und Frauen in verschiedenen Gruppierungen, ferner einige Ornamente, jedoch keine Tiere (Abb. 6).

Von den Malereien der westlichen Plattenhälfte verdient der obere 1,60 m. lange und 60 cm. hohe Streifen, auf dem wiederum nur menschliche Figuren dargestellt sind, aus drei Gründen besondere Aufmerksamkeit (Abb. 7):

1. Auf dem Bild kommen die beiden Hauptstilrichtungen, die wir bisher kennen, die naturalistische mit den runden Körperformen und die schematische abstrakte nebeneinander vor.

2. Auf dem Bild lassen sich drei Malphasen in Rot beobachten, die wegen der unterschiedlichen Farbintensität nicht gleichzeitig sein können. Das zeigt sich an der großen männlichen Figur der linken Bildhälfte. Sie wurde

über eine weibliche, fast ganz verblaßte Figur gemalt. Über den linken Arm des Mannes wurde dann noch eine kleine männliche Figur gemalt, deren Farbe sehr kräftig ist.

3. Zu dem bisher bekannten Rot kommt als neue Farbe Gelb. Die Figuren, die in Abb. 7 weiß gelassen sind, sind in Wirklichkeit gelb. Die gelben Figuren gehören jedoch keiner vierten Malphase an, wie an der weiblichen Gestalt am rechten Bildrand zu sehen ist, deren Kopf und Arme in Rot, der Körper jedoch in Gelb ausgeführt sind.

Die Höhle von Bahktas

Nur wenige Meter von dem Überhang entfernt liegt eine kleine Höhle. Sie ist 4,40 m. lang, maximal 3,65 m. tief und maximal 2,35 m. hoch. Auch sie ist nicht mehr als ein verrutschter Felsblock, der im Lauf der Zeit an der Unterseite, d. h. an der Höhlendecke, in mehrere kleine Nischen verwittert ist. Diese Nischen, die jeweils als Bildfeld dienten, waren mit menschlichen Figuren, darunter Paaren von Mann und Frau bzw. zwei Frauen (Abb. 8) und Ornamenten ausgemalt (Abb. 9)

Die Bilder des Kavaklıdere

Etwa eine halbe Stunde vom Bahktas entfernt finden sich an einer Felswand an der Südseite des Kavaklıdere auf 520 m. Höhe zwei Bilder mit Darstellung von menschlichen Figuren. Das größere Bild ist in drei Zonen eingeteilt. Auf der obersten ist ein Paar dargestellt, der Mann in der typischen Vorderansicht, die Frau ihm zugekehrt mit ausladendem verzierten Gesäß. Das zweite Bild befindet sich 7,40 m. westlich davon. Neben verschiedenen Zickzacklinien und zwei Fußabdrücken sind hier zwei Gruppen von einem Mann mit drei Frauen und weitere menschliche Figuren dargestellt (Abb. 11).

Hauptthema aller bisher bekannten Bilder ist der Mensch als Einzelperson oder als Mitglied einer Gruppe. Daneben kommen verschiedene dekorative Motive vor. Tierdarstellungen hingegen sind äußerst selten. Eigenartigerweise gibt es keine einzige Jagdszene, die man in der Gebirgsregion des Latmos eigentlich erwartet hätte. Der Latmos ist ein ideales Jagd- und Weidegebiet, als Lebensraum für eine ackerbautreibende Bevölkerung jedoch wenig geeignet.

Inhaltlich und typologisch bilden die Felsmalereien des Latmos eine homogene Gruppe. Dabei läßt sich trotz aller Typengebundenheit eine erstaunliche Vielfalt beobachten: Der Mann ist immer frontal dargestellt, meist mit angewinkelt erhobenen, manchmal mit gesenkten Armen, selten mit einem erhobenen und einem gesenkten Arm (Abb. 3 - 7). In einigen Beispielen zeigt er dabei auch die gespreizte dreifingrige (Abb. 3. 4) oder fünffingrige Hand. Die Beine sind meist gespreizt und kräftig, das Geschlecht ist nie angegeben. Die männliche Gestalt ist dabei wohl als nackt zu verstehen bis auf einige Ausnahmen, in denen sie vermutlich langgewandet ist. Abgesehen von den Figuren im Stil der Göktepe - Höhle, bei denen auch der Kopf eine runde Form hat (Abb. 7), hat der Kopf die Form eines Flügelpaares oder eines großen T. Attribute kommen nicht vor, weder Waffen noch andere Gegenstände.

Die Variationsbreite in der Darstellung der weiblichen Gestalt ist größer als bei der männlichen. Für sie gibt es ebenfalls ein bestimmtes Schema: sie ist mit dem Körper immer im Profil wiedergegeben (Abb. 5 - 8. 10. 11). Bei den Figuren im Stil der Göktepe - Höhle ist der Kopf rund (Abb. 7), bei den übrigen endet er in einem "Flügelpaar", was vermutlich als Frisur aufzufassen ist. Der Oberkörper ist gelegentlich extrem lang und leicht zurückgebogen, die Arme sind meist kurz und unterschiedlich angesetzt, mal sind sie gesenkt, mal leicht erhoben, aber immer ohne Angabe der Hände. Das Gesäß ist weitausladend, die Beine kurz oder lang, gelegentlich geknickt bzw. eingeknickt, sie können auch ganz fehlen. Die Brust hingegen ist nie gekennzeichnet. Der wichtigste Körperteil war eindeutig das Gesäß, das unterschiedliche Formen aufweist: abgerundete, quadratische, rechteckige, dreieckige und das darüberhinaus auch noch verschieden dekoriert sein kann, mit horizontalen oder geschwungenen Linien, mit Zickzackmotiven, Kreuz- und Gittermustern oder eckigen Feldern (Abb. 12). Handelt es sich dabei um Körperbemalung, also Tätowierung oder vielleicht um Bekleidung, damit um ein Webmuster?

Unter den zwischenmenschlichen Beziehungen kommt dem zwischen Mann und Frau die größte Bedeutung zu. Entweder stehen beide Partner nebeneinander (Abb. 6. 7. 9), wobei die Frau dem Mann im Profil zugekehrt ist, nur einmal wendet sie sich ab, oder der Mann legt seinen Arm um seine Gefährtin (Abb. 8). Daneben gibt es die Trias von einem Mann in der Mitte und zwei Frauen an seinen Seiten in symmetrischer Anordnung (Abb. 6), auch dies in der Geste der Umarmung, es gibt auch den Mann mit drei (Abb. 11), ja sogar mit vier Frauen (Abb. 5). Doch gibt es auch Paare von zwei Männern (Abb. 6) oder von zwei gleich- oder unterschiedlich großen Frauen (Abb. 8) wie auch die Gruppe von drei Frauen (Abb. 7). Dabei fällt auf, daß bei größeren Gruppenbildungen der Mann immer im Zentrum steht. Bemerkenswert ist ferner, daß es zwar Gruppen von einem Mann mit zwei, drei ja sogar vier Frauen gibt, jedoch nie Gruppen von einer Frau mit mehr als einem Mann.

Hauptthema ist demnach die Beziehung zwischen Mann und Frau, damit die Liebe oder, allgemeiner ausgedrückt, die Familie. Einige der Bilder könnte man als Familienszenen deuten. Unter diesem Aspekt versteht man auch die Lage der Höhlen und Überhänge. Es sind die wasserreichen grünen Regionen in dem rauen Gebirge, an denen Leben möglich war, wo man das Vieh weiden ließ und im begrenzten Rahmen auch Ackerbau betreiben konnte. Das Wasser als lebensspendendes Element war von vitaler Bedeutung. Die Höhlen und Überhänge sind vermutlich als Kultstätten zu verstehen, an denen man das Leben feierte. Die Jagd spielte in diesem Zusammenhang keine Rolle mehr. Das Fehlen von Jagddarstellungen und die Beschränkung auf diese "familiären" Szenen können damit auch als ein Indiz für eine Datierung bewertet werden. Wir befinden uns nicht mehr in der Zeit der Jäger und Sammler, sondern wohl eher bereits im fortgeschrittenen Neolithikum. Auch das dekorative Beiwerk, vor allem die Verzierung des Gesäßes der Frauen (Abb. 12), weisen in die gleiche Richtung. Sie zeigen erstaunliche Übereinstimmungen mit Motiven der Hacilarkerkamik². Eine Datierung der

(2) Den Hinweis verdanke ich H. Hauptmann

latmischen Felsbilder in das 6. Jahrtausend v. Chr. wird dadurch immer wahrscheinlicher.

Obwohl die Datierung und die Deutung der Bilder im einzelnen noch viele Fragen aufwerfen, läßt sich einiges nach den Neufunden des vergangenen Jahres dennoch schon sagen: Der Latmos hat eine eigene Bilderwelt hervorgebracht, zu der es bisher keine direkten Parallelen gibt. Das bereichert nicht nur unsere Kenntnis der prähistorischen Felskunst Kleinasiens und des ägäischen Raumes, sondern des gesamten Mittelmeerraumes.

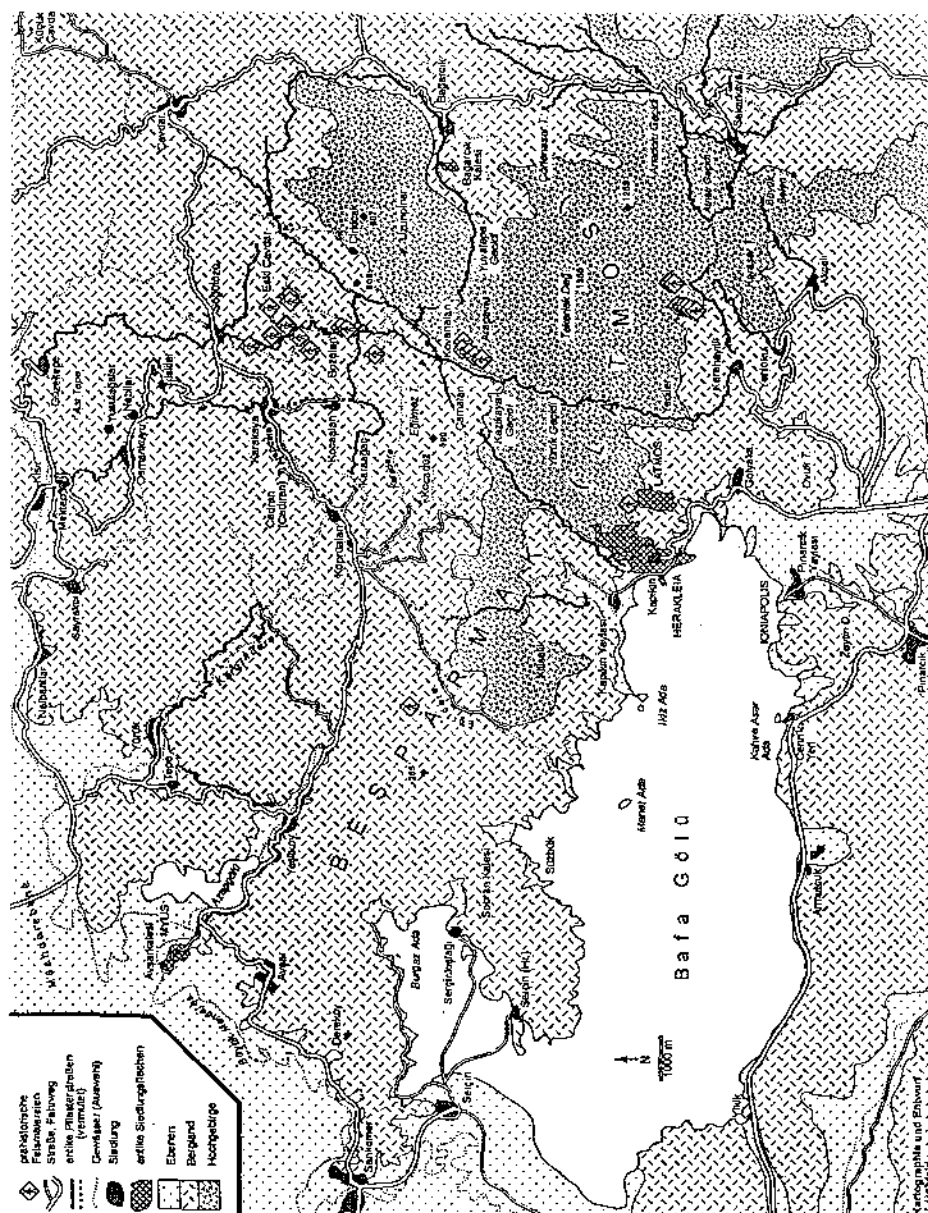

Abb. 2 : Antike Pflasterstufe unterhalb Sakarkaya

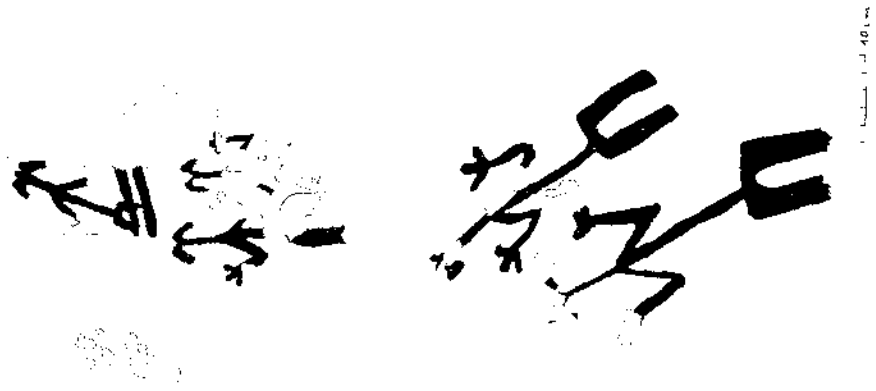

Abb. 3 : Höhlenbild im Tal nördlich Bozalan (Kopie)

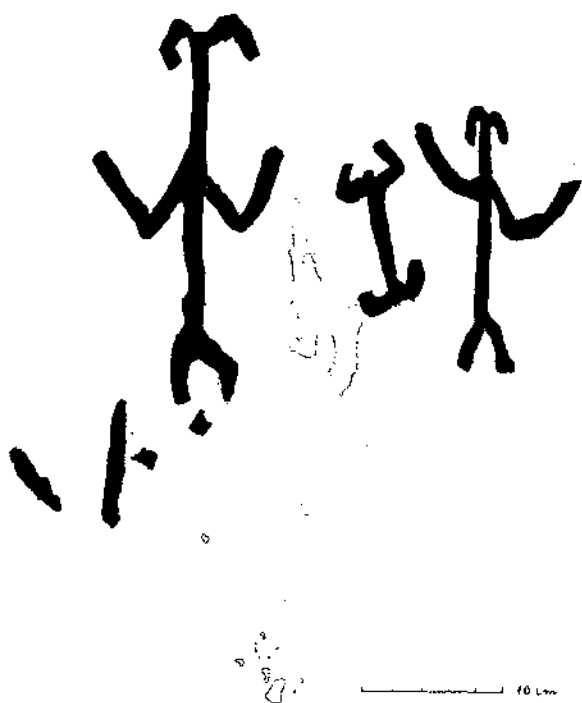

Abb. 4 : Höhlenbild im Tal nördlich von Bozalan (Kopie)

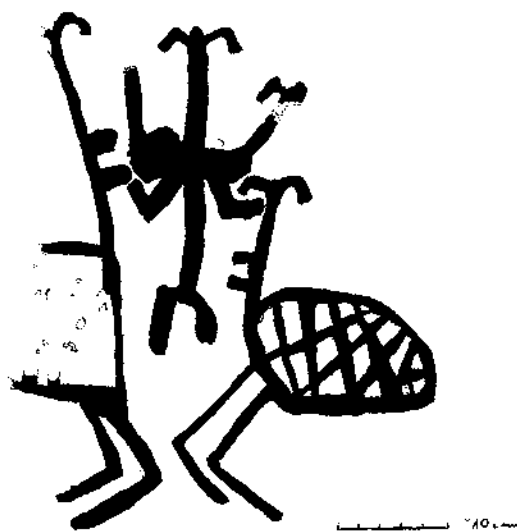

Abb. 5 : Koyanalan, Höhlenbild (Kopie)

Abb. 6 : Bahıktas, Überhang : ösliche Bildhälfte (Kopie)

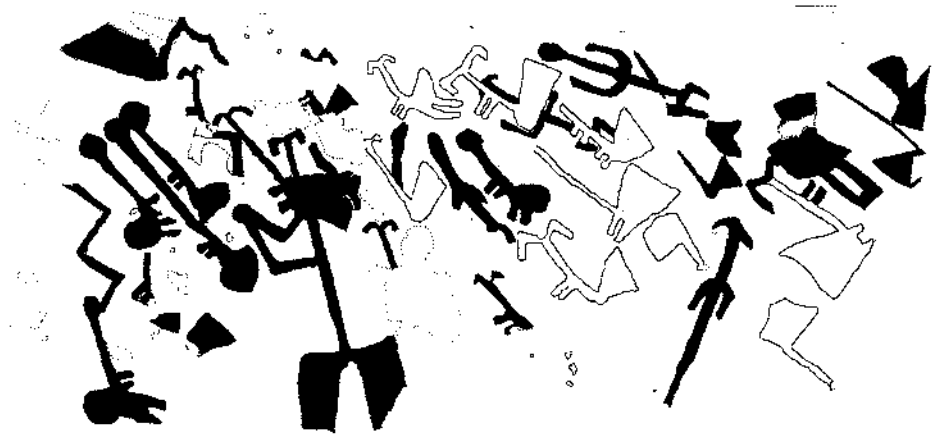

Abb. 7 : Bahıktas, Überhang : westliche Bildhälfte (Kopie)

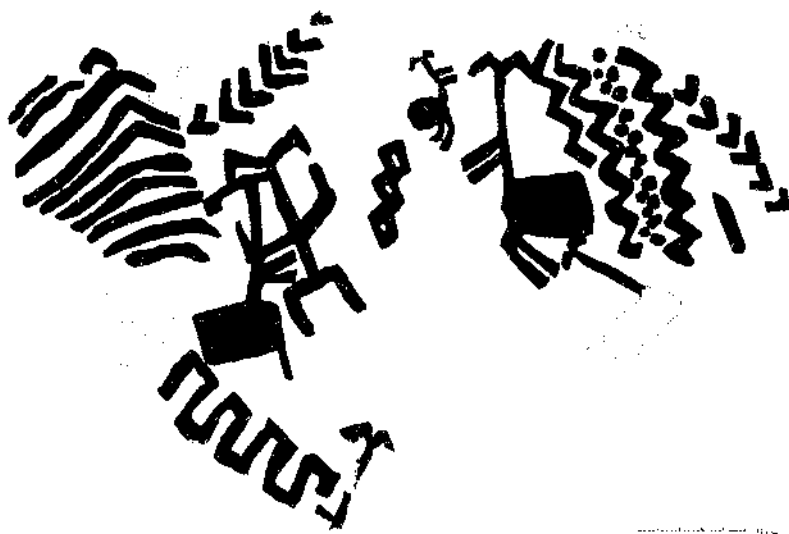

Abb. 8 : Balıktaş, Höhle : Detail des Deckenbildes (kopie)

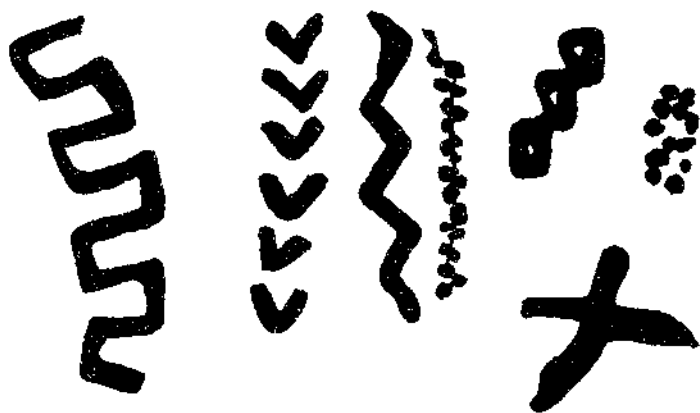

Abb. 9 : Balıktaş, Höhle : Dekorationsmotive des Deckenbildes

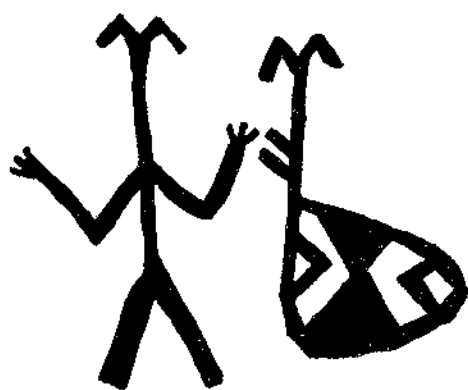

Abb. 10 : Kavaklıdere, Felsbild (Kopie)

Abb. 11 : Kavaklıdere, Felsbild (Kopie)

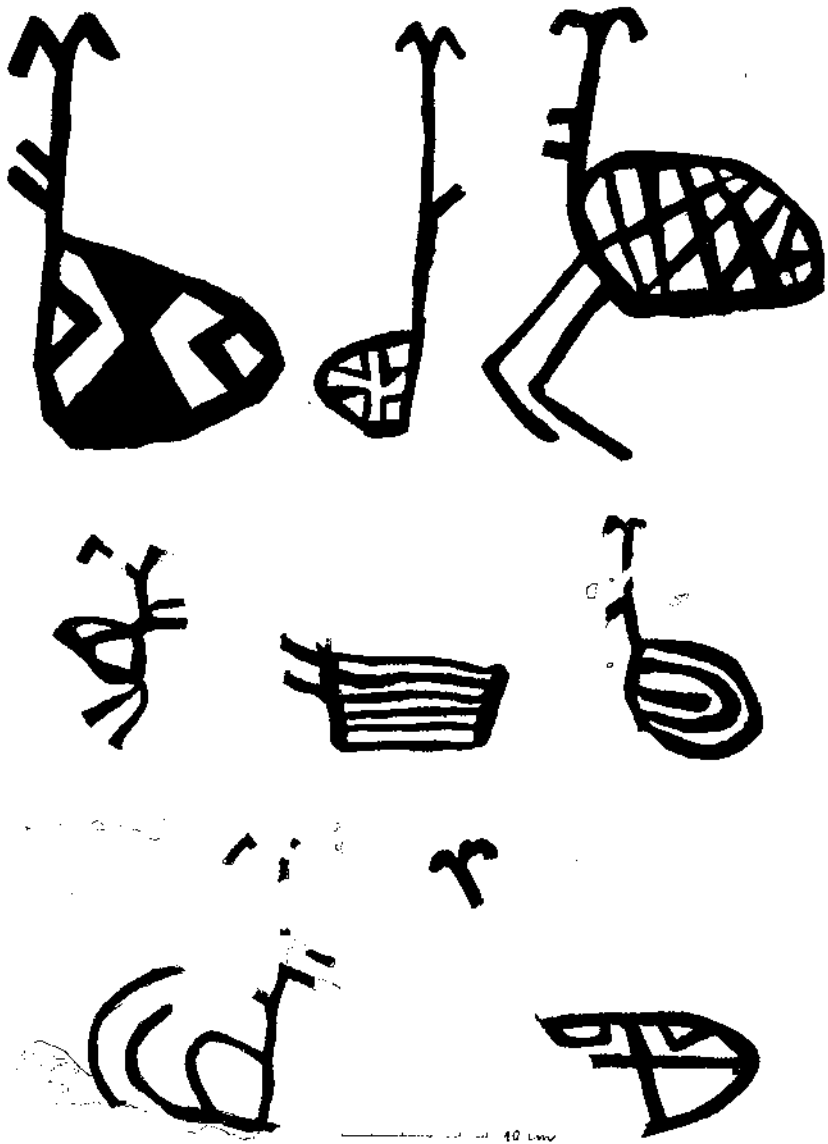

Abb. 12 : Frauentypen der lauschaer Felsbilder mit verziertem Gesäß (kopiert)

SILLYON, BERICHT ÜBER DIE ARBEITEN 1996

Michael KÜPPER*

Die Arbeiten in Sillyon 1996 dauerten vom 19.08. bis zum 12.10.1996¹. Sie knüpften wie vorgesehen an die Arbeiten des Vorjahres an und verfolgten demgemäß wie im letzten Jahr mehrere Ziele:

1. Die Weiterführung der Vermessung zur Erstellung eines neuen Gesamtplanes und erste Begehung der Hänge

2. Die Fortführung der Reinigungsmaßnahmen in den gefährdeten Siedlungsbereichen auf dem Plateau des Berges und ihre detaillierte Dokumentation.

3. Ausdehnung des Surveys im Umland Sillyons vor allem auf die Grenzbereiche des vermuteten Polisgebietes.

Es wurden diesbezüglich folgende Arbeiten geleistet:

1. Fortführung der Gesamtvermessung und Begehung der West- und Südwesthänge

Um die Arbeiten am Gesamtplan weiterführen zu können, mußte in diesem Jahr zunächst das 1995 auf dem Plateau begonnene Festpunktnetz kontrolliert, erweitert und an den Fuß des Berges hinabgeführt werden.

Nach Abschluß der Steinplanaufnahme im Nordwestviertel konnte auf dieser Basis mit der Vermessung der Hinterlassenschaften am West- und Südwesthang begonnen werden (Abb. 1). Ich mache auf Teile der Befestigung und des Thermenkomplexes im Südwesten aufmerksam. Die topographische Aufnahme war für 1996 nicht geplant, konnte aber trotz des äußerst schwierigen Geländes bereits begonnen werden und soll 1997 fortgesetzt werden.

Parallel dazu wurde eine erste systematische Begehung dieser Hangareale durchgeführt, die vor allem der Erfassung der praktisch vollkommen unbekann-

---

* Dr. Michael KÜPPER, Seminar für Alte Geschichte, Philipps-Universität Marburg, Wilhelm-Röpke-Str. 6c, D-35032 Marburg, ALMANYA

(1) Ich danke dem Kultusministerium für die Erteilung der Arbeitsgenehmigung danken. Zu besonderem Dank bin ich auch dem Museum Antalya und vor allem unserer Kommissarin İlham Öztürk verpflichtet, die die Forschungen mit großem persönlichen Engagement begleitet hat. Danken möchte ich auch dem gesamten Team, insbesondere Dr. A. Küpper-Böhm, die die Arbeiten auf dem Plateau leiten half, und G. Lüdorf, die für die Aufbereitung der Keramik verantwortlich war.

ten Nekropole galten. Über 70 Grabkomplexe wurden bisher erfaßt und teilweise bereits eingemessen, um ihre Wiederauffindung und sichere Identifizierung in diesem unüberschaubaren und schwierigen Gelände zu ermöglichen. Bei den Gräbern handelt es sich meist um rechteckige Felsausarbeitungen mit einem Auflager zur Aufnahme eines Deckels. Sicher vorrömische Grabanlagen wurden bisher noch nicht gefunden. Die Lage einer älteren Nekropole bleibt deshalb weiterhin unklar, obwohl ihre Existenz durch den Fund eines späthellenistischen Sarkophages im Dorf Yanköy nachgewiesen ist.

Hervorgehoben sei noch eine Beobachtung, die im Südwesten, wenig östlich des hellenistischen Haupttores gemacht werden konnte. Hier findet sich ein großer Felsblock, der einen mannshoch aus dem Gestein herausgearbeiteten Hausgrundriß trägt. Der Block ist abgerutscht, wie die Schiefelage des Hauses nachweist, das nach diesem Ereignis nicht mehr genutzt worden sein kann. An diesen Felsblock nun führt die an das Haupttor östlich anschließende und mit diesem im Verbund stehende Befestigungsmauer heran. Das Haupttor bildet somit einen terminus ante quem für den Absturz des Felsens mit dem auf ihm befindlichen Raum. In Gestalt und Werktechnik gleicht der Raum bis ins letzte Detail den Häusern des Nordwestviertels, so daß auf diesem Wege ein zusätzlicher chronologischer Anhaltspunkt gewonnen ist, der die Datierung der Hausgrundrisse spätestens in frühhellenistische Zeit bestätigt.

2. Fortführung der Reinigungsmaßnahmen in den gefährdeten Siedlungsbereichen auf dem Plateau des Berges

Im Nordwestviertel auf dem Plateau des Tafelberges konnte die Reinigung der antiken Reste von Bewuchs fortgesetzt werden. Die obertägig sichtbaren Strukturen wurden wie 1995 im Steinplan im Maßstab 1:50 vermessen und gezeichnet, so daß in dem von Felsabstürzen gefährdeten Gelände nun insgesamt eine zusammenhängende Fläche von ca. 8.000 m² sorgfältig dokumentiert ist.

Bereits 1995 zeichnete sich die Regel ab, daß jedes Haus mindestens eine Zisterne in einem offenen Hof besitzt, um den herum sich rechtwinklig Räume gruppieren. Diese Grundregel konnte in diesem Jahr bestätigt werden und demonstriert nachdrücklich die einheitliche Planung der Wohngebäude. Dies ist schon deshalb interessant, weil durch Oberflächenfunde sowohl die Verarbeitung landwirtschaftlicher Rohmaterialien wie auch handwerkliche Produktionsprozesse im Wohnviertel belegt sind. Für die Verarbeitung landwirtschaftlicher Güter sprechen etwa Ölmühlen, die handwerkliche Produktion ist durch Reste von Eisen- und Glasschlacken nachgewiesen. Die Gebäude wurden demnach bei der Planung offenbar nicht speziellen Bedürfnissen ihrer jeweiligen Bewohner angepaßt. Vielmehr mußten diese sich mit den vorhandenen Räumlichkeiten arrangieren. Dies gilt natürlich erst recht für die sekundäre Nutzung der Gebäude in römischer und byzantinischer Zeit.

Schon 1995 wurde beobachtet, daß viele Häuser gemeinsame Außenwände besitzen und ineinander verschachtelt sind, während Freiräume zwischen den einzelnen Raumgruppen vollkommen fehlen. Diese Beobachtung

bestätigte sich auch in den 1996 erforschten Bereichen des Nordwestviertels und zeigt, daß die Ergebnisse des Vorjahres nicht zufällig waren. Die Tatsache, daß offenbar jeder Quadratmeter des Siedlungsplateaus genutzt wurde, weist auf eine hohe Bevölkerungsdichte und einen hohen Raumbedarf in Sillyon bei der Anlage der Gebäude hin.

Während 1995 ausschließlich eine Wegführung entlang der Plateaukante beobachtet wurde, konnten 1996 erstmals auch kleine Straßen festgestellt werden, die vom Randbereich des Plateaus zu dessen Mitte führen. Damit ist die Anbindung des Nordwestviertels an den zentralen Stadtbereich jetzt gesichert.

Neben den Forschungen im Nordwestviertel wurden außerdem Teile des starken Pflanzenbewuchses im Westen und Süden des Plateaus beseitigt, so daß die Strukturen des Westviertels und des Südviertels ebenfalls teilweise vermessen werden konnten. Die erfaßte Gesamtfläche beträgt nun etwa 20.000m² und ermöglicht erste übergreifende Aussagen zur Siedlungsstruktur Sillyons.

Dies gilt vor allem für das Straßensystem: Die einzelnen Wohnparzellen sind durch schmale, gassenartige, kurze Wege getrennt, die möglichst gerade und weitgehend parallel auf die Plateaumitte hin angelegt wurden. Die Anpassung der Wegführung an den Außenkontur des Berges erfolgte im wesentlichen über länger fortlaufende Querstraßen, während zur Plateaumitte hin offenbar ein annähernd rechtwinkliges System angestrebt war. In den bisher erfaßten Arealen des Siedlungsplateaus wurde die endgültige, zentrale Ausrichtung dieses Parzellenrasters noch nicht zweifelsfrei verifiziert. Alle Anzeichen sprechen aber für ein um 45° aus der Nord-Süd-Achse nach Osten verschwenktes Straßenraster. Die schon jetzt erkennbare Einheitlichkeit gerade in den besonders diffizilen Randbereichen weist deutlich auf ein übergreifendes, einheitliches Konzept für die Stadtplanung auch in Gebieten nicht öffentlicher Nutzung und auf eine einheitliche und zügige Umsetzung dieses Konzeptes hin.

Eine kurze Bemerkung zu den Funden:

In Sillyon findet keinerlei Verschwemmung der Ruinen mit losem Erdreich statt; ebensowenig ist eine artifizielle Einbringung sterilen Erdmaterials im Verlaufe der Besiedlung konstatierbar. Demzufolge herrscht überall an der Oberfläche eine besonders hohe und für andere Fundplätze völlig untypische Funddichte.

Im Spektrum der Keramik ließ sich ein bemerkenswert hoher Anteil archaischer, klassischer und hellenistischer Ware konstatieren. Dies ist wohl darauf zurückzuführen, daß jüngere Keramik von dem hier nach Norden und Nordwesten ansteigenden Gelände durch Regenfälle hangabwärts getragen wurde und somit im Laufe der Zeit älteres Material zutage trat. Die diesjährigen Funde bestätigen aber die Hinweise aus dem Jahr 1995, daß ab der archaischen Zeit eine nicht unbedeutende Siedlungstätigkeit in Sillyon einsetzte. Geometrische oder spätbronzezeitliche Keramik konnte jedoch bisher noch nicht erkannt werden. Auffällig bleibt auch weiterhin das Fehlen jeglicher Funde, die auf ein Heiligtum oder sakrale Handlungen schließen lassen könnten.

3. Survey im Umland Sillyons

Als dritter Schwerpunkt wurde der Survey im Umland Sillyons fortgesetzt. Ziel der Forschungen war, die Nord- und Südgrenze des Polisgebietes zu erfassen.

Im Norden reichte das Gebiet Sillyons sicher bis an das Taurus-Gebirge heran. Nicht völlig zu klären war, wie weit sich das Territorium der Stadt in den Gebirgszug hineinzog und an welchem Punkt bereits das Gebiet pisidischer Poleis begann. Vereinzelt auftretende Fundplätze wohl vor allem von isoliert liegenden Gehöften konnten deshalb nicht zweifelsfrei einer Polis zugewiesen werden. Die Entfernung zu Sillyon und die Lage in extrem unwegsamem Gelände läßt aber den Schluß zu, daß die Einbindung der Einzelgehöfte in die Wirtschaftsstruktur der Stadt wohl nicht besonders straff war. Man wird hier weitgehend an Selbstversorger denken dürfen.

Im Süden Sillyons konnte die Grenze hingegen vorläufig definiert werden. Wenig nördlich des Touristenortes Kadriye ließen sich etwa 4 km. landeinwärts vom heutigen Meeresufer und ca 6 km. Luftlinie südöstlich von Sillyon auf flachen Hügelrücken außerdem zwei antike Dörfer anhand intensiver Keramikvorkommen entdecken. Leider fanden wir die Hügelrücken durch rezente Bauarbeiten stark zerstört vor, so daß sich unglücklicherweise keinerlei Gebäudereste erhalten haben.

Weiter südlich konnten bislang keine Spuren antiker Siedlungstätigkeit gefunden werden.

Die topographische Lage der meisten Fundstellen entspricht der gerade gezeigten: Sie liegen auf flach, nur wenig über dem Fruchtländchen gelegenen Hügeln oder in der Ebene am Rande des Fruchtländchens. Ich greife deshalb zwei Fundstellen heraus, die dieses topographische Schema verlassen:

Mit der Nummer SU 26 wurde 1996 vielleicht erstmals der Platz eines extramuralen Heiligtums entdeckt. Es handelt sich um einen steil geklüfteten Felsen, der in isolierter Lage das ihn umgebende Fruchtländchen beherrscht. Auf seinem Plateau finden sich wenige Spuren von Steinbruchtätigkeit und begrenzter Bauaktivität, ohne daß sich ein Grundriß hätte ermitteln lassen. Als Standort eines Gehöftes wäre der Felsen für Sillyon völlig einzigartig. Die Steilwände mit ihren schroffen Abbrüchen lassen nur einen beschwerlichen Aufstieg an einer Seite zu. Schon deshalb kann ein Gehöft mit ziemlicher Sicherheit ausgeschlossen werden.

Für eine Interpretation als Standort eines bescheidenen Sakralbaus spricht auch der Umstand, daß der Fels einen besonderen optischen Fixpunkt vor allem vom Theater und damit vom öffentlichen Bereich Sillyons aus bildet. Die Einbindung des Ausblicks über Täler oder auf landschaftliche Fixpunkte ist hinlänglich bekannt. Erinnert sei nur an die Agora von Arykanda, die sich zum Tal hin öffnet und einen weiten Blick gewährt oder als Beispiel für die landschaftliche Einbindung von herausgehobenen Einzelmonumenten an die Gräber des Archokrates und des Ajos Milianos mit ihrer Beziehung zum Athenaheiligtum von Lindos auf Rhodos.

Oberflächenfunde, die eine genauere Interpretation der Fundstelle ermöglichen könnten, fehlen leider aber auch hier.

Die Fundstelle SU 21 befindet sich in der Nähe der modernen Ortschaft Gebiz. Es handelt sich um eine isolierte Kuppe, die sich etwa 40m über das Fruchtländ erhebt. Der Aufstieg erfolgte von Südosten und erreicht eine Rampe, deren Nordostmauer gleichzeitig die Stützmauer für das Plateau des darüber liegenden Gebäudekomplexes bildet. Am Ende der Rampe führt der Weg in einer Kehre zu einer Schwelle, die den Zugang zu einem rechteckigen Hof gewährt, in dem sich eine Zisterne befindet.

Das auffälligste Gebäude des Ensembles ist eine turmartige Struktur im Nordwesten. Der Eingang liegt im Südosten. Die sauber gearbeitete Schwelle und Blöcke der Parastaden liegen heute verstürzt in unmittelbarer Nähe.

Das zweischalige, aus großen Blöcken sorgfältig gesetzte Mauerwerk entspricht genau demjenigen der Stützmauer entlang der Rampe. Gebäude und Stützmauer sind dadurch als zusammengehörig ausgewiesen und im Plan schwarz dargestellt. Reste einer Stützmauer im Nordosten müssen wegen identischer Mauertechnik ebenfalls zu dieser Baueinheit gehören. Binnenstrukturen im Hof, die dieser Phase zuweisbar wären, fehlen.

Die im Plan weiß belassenen Mauerzüge zeigen kleinsteiniges, sorglos errichtetes Mauerwerk. Hierbei lassen sich wiederum verhältnismäßig gerade gesetzte Mauern von solchen mit unregelmäßiger Führung trennen, wobei die unregelmäßigen Mauern an die regelmäßigen anlaufen. Nach Aussagen des heutigen Besitzers wurden zumindest einige erst in diesem Jahrhundert errichtet.

Das Fundmaterial ist dürftig: Drei Dachziegelfragmente wurden gefunden: eines ist klassisch bis hellenistisch und der ursprünglichen Anlage zuzuweisen, die beiden anderen sind byzantinisch bis mittelalterlich, ohne daß dabei eine weitere Spezifizierung möglich wäre. Die bisher gesammelte Keramik ist stark verrundet und bietet keine zusätzlichen Informationen.

Sowohl die Zisterne im Hof wie auch Teile einer Ölmühle verweisen auf eine Interpretation der Fundstelle als Gehöft. Es handelt sich demnach um ein deutlich aus dem Umland herausgehobenes Turmgehöft, das gute Parallelen in Lykien findet², und dessen Typus in Sillyon bislang unbekannt war.

Die Fortsetzung der Untersuchungen und Vermessungen in und um Sillyon soll 1997 weitere Aussagen zur Entwicklung der Stadt, ihrer wirtschaftlichen und sozialen Struktur im Umland und ihrer historischen Bedeutung an der türkischen Südküste zwischen den beiden großen Nachbarn Perge und Aspendos ermöglichen.

---

(2) Topographische Parallele etwa das Gehöft bei Yavu. M. Miller, Gehöfte auf dem Gebiet von Kyaneai. in: *Asia Minor Studien* 18 (1995) 84 Abb. 25.

SILLYON 1997

Die Arbeiten in Sillyon 1997 dauerten vom 25.08. bis zum 15.10.1997³. Sie knüpften wie vorgesehen an die Arbeiten des Vorjahres an und verfolgten demgemäß wie im letzten Jahr mehrere Ziele, die sich wie folgt auflisten lassen:

1. Fortführung der Vermessungsarbeiten und Erfassung der obertägig sichtbaren baulichen Überreste auf dem Siedlungsplateau.

2. Erfassung und Aufnahme der Nekropole sowie die Vermessung der Berghänge.

3. Bauaufnahme der sogenannten 'Palaestra'.

4. Weiterführung des Surveys im Umland Sillyons.

Es wurden diesbezüglich folgende Arbeiten geleistet:

1-Fortführung der Vermessungsarbeiten und Erfassung der obertägig sichtbaren baulichen Überreste auf dem Siedlungsplateau

Während sich die Arbeiten 1995 und 1996 vor allem auf die Erforschung und Dokumentation der besonders gefährdeten Randgebiete konzentrierten, stand 1997 erstmalig die innere Plateaufläche im Vordergrund (Abb. 1).

Die Arbeiten wurden von dichtem Bewuchs stark behindert der nicht flächendeckend beseitigt werden konnte. Nur an ausgewählten Stellen ließ sich das Buschwerk so zurückschneiden, daß fehlerfreie Vermessungen möglich waren. Trotz dieser Schwierigkeiten wurden weite Bereiche der Plateaufläche untersucht und im Plan erfaßt. Die Aufnahme der Topographie konnte vollständig abgeschlossen werden, während bezüglich der baulichen Reste noch einige wenige Areale besonders in der Nordhälfte des Plateaus unbearbeitet bleiben mußten. Der Plan im Dia rechts zeigt alle baulichen Reste und topographischen Merkmale, soweit sie bis heute ausgezeichnet werden konnten. Wegen des außerordentlich hohen Umfangs der durchgeführten Vermessungsarbeiten mit mehr als 20.000 gemessenen Punkten konnten noch immer nicht alle verfügbaren Informationen in den Plan Eingang finden. Die Auswertung wird allerdings in Kürze abgeschlossen sein.

Nach den Arbeiten zeichnet sich nun erstmals das Bild einer sehr dichten Besiedlung auch im Mittelbereich des Plateaus ab.

Der Plan zeigt eine Konzentration südlich einer gedachten Mittelachse. Zwischen dieser Bebauung und derjenigen am Südrand des Plateaus ist eine Bebauungslücke erkennbar. Diese Lücke ist auf Erosions- und Verschüttungsvorgänge zurückzuführen, die den Befund verunklären. Eine intentionelle Bebauungslücke ist hingegen nicht zu konstatieren.

---

(3) Ich möchte an dieser Stelle dem Kultusministerium für die Erteilung der Genehmigung danken. Besonderen Dank schulde ich aber nicht nur meinen Mitarbeitern Dr. A. Küpper-Böhm, Dipl. Arch. P. Becker, P. Göhl, M. Tombrägel und vor allem P. Ziegeler, sondern auch unserer Kommissarin Aliye Yamanci, die uns mit besonderem persönlichen Einsatz unterstützte. Wie schon 1995 war auch in diesem Jahr die Benennung der Kommissarin ein wesentlicher Faktor für den Erfolg der Unternehmung!

Allerdings sind die im Plan erkennbaren Gebäude nicht gleichzeitig. Dadurch unterscheidet sich der Zentralbereich wesentlich von den Randbereichen im Norden und Süden, die sich durch einheitliche Entstehung auszeichnen. Trotz der unterschiedlichen Entstehungszeit zeichnet sich bezüglich des Stadtplanes aber die Ausrichtung aller Baureste entlang einer Ideallinie ab, wie sie durch die Vermessung zutage kam und die jetzt im Plan zu erkennen ist. Dies liegt zum einen natürlich in der Topographie begründet, die eine Ausrichtung nach einer idealisierten Ost-West-Linie begünstigt. Für die späteren Gebäude gilt aber sicher auch, daß sie sich der Ausrichtung ihrer Vorgänger anpaßten. Eine weitgehende Übernahme von Ausrichtung und Grundriß war in den vergangenen Jahren auch bei den Häusern im Süd- und Nordwestviertel beobachtet worden.

Um eine Unterscheidung der Gebäude zu ermöglichen, wurde zur Ansprache ein grobes chronologisches Schema eingeführt. Es ist unterteilt in eine klassisch/hellenistische, römische, byzantinische und neuzeitliche Epoche. Der überwiegende Teil der architektonischen Reste im Zentralbereich läßt sich, im Gegensatz zu den Randgebieten, recht sicher der byzantinischen und neuzeitlichen Epoche zuweisen. Die Zuordnung mußte anhand der Mauertechnik erfolgen, da andere Datierungskriterien nicht zur Verfügung standen. Für das angesprochene chronologische Raster sind Mauerstil und Konstruktionsmerkmale als Entscheidungsgrundlage jedoch völlig hinreichend.

Herausgehoben sei ein Haustyp, der in Sillyon in diesem Jahr erstmalig beobachtet werden konnte (Abb. 2, 3)

Der Grundriss aller Gebäude ist rechteckig bis annähernd quadratisch. Die Größe der Gebäude schwankt, beträgt im Durchschnitt aber etwa 8 x 6 m. Auffällig ist vor allem das in vielen Fällen erhaltene Untergeschoß, während der Aufbau häufig der Zerstörung anheimfiel. Es ist immer in massiver Bauweise unter Verwendung von Mörtel ausgeführt und in der Regel etwa zur Hälfte in das gegenwärtige Bodenniveau eingelassen, zur anderen Hälfte ragt es über das gegenwärtige Niveau hinaus. Allen gemeinsam ist darüberhinaus ein massiver Eingang, der zu diesem Untergeschoß Zugang gewährt. Das ehemals darüber befindliche Geschoß, von dem heute meist nur noch geringe Reste zeugen, war in jedem Fall von außen über eine Treppe erreichbar, deren Reste heute meist gut zu erkennen sind. Die Treppen sind rechtwinklig vor die Außenmauern gelegt.

Mauertechnik und verwendeter Mörtel stimmen mit dem zinnenbekrönten, großen Bauwerk überein, das in Ost-West-Richtung den Westteil des Plateaus trennt. Es ist als Kommandantur in die Literatur eingegangen und wird ohne genauere Angaben seldschukisch datiert. Die beschriebenen Häuser sind aus diesen Erwägungen als gleichzeitig mit dem späten Monumentalgebäude oder vielleicht sogar jünger als das selbe zu betrachten. Die Gebäude müssen demnach vorläufig am ehesten als seldschukisch oder allgemeiner als frühneuzeitlich angesprochen werden, ohne daß eine präzisere Datierung derzeit möglich wäre.

Im Zuge der Vermessungsarbeiten konnten außerdem zwei antike öffentliche Gebäude gefunden werden, die zuvor von dichtem Buschwerk

verdeckt waren. Es handelt sich um eine byzantinische Basilika auf einem römischen Vorgängerbau sowie um einen dorischen Tempel.

a) Basilika

Im Gelände feststellbar waren zunächst zwei in Ost-West-Richtung liegende, parallele Mauerzüge im Abstand von etwas mehr als 23 m., die durch ihre Bossenquadern als römisch ausgewiesen sind (Abb. 4). An die Nordmauer schloß etwa auf halber Strecke ein nur von außen erkennbarer Mauerkörper aus opus caementitium an, der in typisch byzantinischer Weise errichtet ist (Abb. 5). Nach der Beseitigung des Buschwerkes stellte sich der Mauerkörper als Apsis heraus, deren Halbkreis sich nach Süden öffnet. Die Apsis ist innen aus Spolien errichtet, die Inschriften tragen. Die meisten Inschriften sind leider nicht lesbar, da die Schrift vielfach im Mauerwerk verborgen und nicht oder nur zum geringen Teil zu erkennen ist. Lanckoronski publizierte die lesbaren dieser Inschriften, gab aber keine Lokalisierung an, so daß die Inschriften bislang als verschollen galten. Sie sind hiermit wiedergewonnen. Das gleiche gilt für die Menodora-Inschrift mit Lanckoronskis Nr. 59, die im Verlauf der Reinigungsarbeiten im Südosten der Basilika unter Büschen wiedergefunden werden konnte.

Nach großräumiger Entfernung des Bewuchses zeigten sich dann noch weitere Mauerzüge, die den Grundriss des Gebäudes nun erkennen lassen (Abb. 6). Es handelt sich um einen dreischiffigen Bau, dessen Fassade im Westen drei Eingänge mit Ziegelbögen aufweist. Die Schiffe waren durch monolithische Säulen getrennt, die in nachbyzantinischer Zeit wohl schon nach dem Verfall des Gebäudes liegend wiederverwendet wurden. Unklar ist, ob es eine symmetrische Nebenapsis im Süden gab und die genaue Gestalt des östlichen Abschlusses des Gebäudes. Zu ergänzen ist aber in jedem Falle eine Hauptapsis im Osten, die zwischen den beiden kurzen Mauerstücken zu liegen käme, die sich weiter östlich in der Flucht des Stylobates befinden. Die feststellbare Gesamtlänge des Gebäudes beträgt dann mindestens 67,61 m.

Der römische Vorgängerbau dürfte ohne Apsiden ebenfalls als Basilika zu ergänzen sein.

b) Dorischer Tempel

(Abb. 7) Unweit nordwestlich der Basilika fanden wir die Reste eines dorischen Tempels. Er entspricht in der Bautechnik exakt dem Haupttor, dem Nordtor, der sogenannten Palaestra und weiteren Baukörpern und ist somit in hellenistische Zeit zu datieren. Die teilkannelierten Säulen der Front sprechen ebenfalls für den Datierungsansatz, wenngleich diese Kunstform natürlich nicht auf den Hellenismus beschränkt ist.

Es handelt sich um einen einfachen Antentempel, der in byzantinischer Zeit mit geringen Veränderungen im Bereich des Naos weiter genutzt wurde (Abb. 8). Die Säulentrommeln befinden sich in Sturzlage und weisen Versatzmarken in griechischen Buchstaben auf. Von allen Baugliedern bis zum Gebälk hin sind einzelne Exemplare erhalten, wodurch der Tempel in Zukunft zeichnerisch vollständig rekonstruierbar sein sollte.

Es sei noch auf eine bautechnische Besonderheit hingewiesen, die recht selten ist: Das sorgfältig ausgeführte Quadermauerwerk besitzt vertikale Scheinfugen, die einen isodomen Quaderaufbau suggerierten (Abb. 9).

Bei der Rückwand konnte ein kleiner Rest einer Weihinschrift beobachtet werden. Das Fragment ist sicher später als der Baukörper und befand sich auch nicht im Bauverband. Die Zugehörigkeit dieser späten Weihung zum Tempel ist gleichwohl nicht anzuzweifeln. Nach diesem Inschriftenfragment war der Tempel Zeus Soter geweiht.

2. Vermessung der Berghänge und der Erfassung und Aufnahme der Nekropole

Die topographische Vermessung der Hänge und der näheren Umgebung des Berges konnte praktisch abgeschlossen werden. So ist etwa das Stadion nach den Arbeiten 1997 nun ebenso Bestandteil des Gesamtplanes wie ein byzantinischer Aquädukt, der weit nach Süden bis in die modernen Felder führt und von Lanckoronski ehemals fälschlich als Teil der Stadtbefestigung angesehen wurde (Abb. 1).

Alle Einzelergebnisse zu schildern, würde den Rahmen dieses Beitrages sicherlich sprengen. Hergehoben sei deshalb exemplarisch die neu entdeckte Unterstadt (Abb. 10), die ein eigenes Tor hinter dem hellenistischen Haupttor besitzt (Abb. 11). Das Areal dieser Unterstadt wurde nach Norden und Osten hin durch Terrassenmauern gegen den Hang gestützt (Abb. 12).

Sie ermöglichten gleichzeitig die Wegführung über den Südhang hin zum kürzlich neu entdeckten Südtor, das den Zugang zum obersten Plateau kontrollierte. Die Anlage der Unterstadt muß in klassisch/hellenistische Zeit gesetzt werden.

Im Zuge der Arbeiten wurde auch das von Lanckoronski beschriebene, aber nur schwer zu lokalisierbare hellenistische Quellhaus wiedergefunden und kartiert.

Es zeigt sich nun, daß nach drei Kampagnen der Neuvermessung der ursprüngliche Plan Lanckoronskis sowohl bezüglich der Ausdehnung wie auch bezüglich der Inhalte deutlich erweitert und verbessert wurde (Abb. 1). Dies war nur mit dem Einsatz computergestützter Vermessungsmethoden möglich. Der Plan impliziert gegenwärtig mehr als 70.000 Zeichnungselemente, die ohne die Nutzung eines leistungsfähigen Zeichenprogramms nicht mehr verwaltet und ausgewertet werden könnten.

Neben der Topographie stand im Zuge der Gesamtvermessung auch die Erforschung und Kartierung der bislang praktisch unbekannten Nekropole im Umfeld Silyons im Vordergrund (Abb. 1). Die Nekropole zieht sich nach den neuen Untersuchungen fast um den ganzen Berg herum, wobei auch schwierigstes Gelände genutzt wurde. Die Bestattungen konzentrieren sich vor allem im Westen, Südwesten und im Osten. Der Freiraum im Süden ist vor allem auf den Absturz der Gebäude und der Geländeformationen zurückzuführen, die sicher alle vorhandenen Grablagen überdecken und das Bild des Befundes mit an Sicherheit grenzender Wahrscheinlichkeit nachhaltig stören.

Die Form der Grablagen ist im allgemeinen recht einfach (Abb. 13). In den Fels wurden rechteckige Vertiefungen eingebracht, die an den Rändern über einen Falz zur Aufnahme eines Deckels verfügen. In einigen seltenen Fällen

konnten Deckelfragmente im Gelände identifiziert werden. Die Deckel sind - soweit erkennbar - im Querschnitt dreieckig und zeigen die typische Dachform. Möglicherweise flache Abdeckplatten können im Gelände als solche nicht identifiziert werden, sofern sie nicht vollständig erhalten sind. Dafür gibt es bislang kein Beispiel. Solche Deckplatten dürften weitgehend auch modernem Steinraub zum Opfer gefallen sein. Ein mit Gorgonenhaupt verzierter Sarkophagdeckel fand sich im Dorf Yanköy, das die größte Konzentration verschleppter Bauglieder unter den umliegenden Ortschaften aufweist.

Neben diesen einfachen Grabformen finden sich aber auch einige aufwendiger gestaltete Gräber. Exemplarisch sei hier Grab Nr. 13 vorgestellt (Abb. 14).

Es handelt sich dabei um ein sogenanntes Podiumgrab mit einer repräsentativen Freitreppe, die auch Einrichtungen für Libationen aufweist. Die eigentlichen Grablegen, befinden sich in einem von Wänden eingefassten Grabbau, der wahrscheinlich von einem Tonnengewölbe überdeckt war. Grabanlagen dieser Art sind etwa aus Arykanda, aber auch sonst nicht nur an der türkischen Südküste bekannt. Die Nekropole Sillyons ist teilweise römisch und aus Gründen der Stadtentwicklung und der daraus resultierenden relativen Chronologie weitgehend byzantinisch zu datieren. Vorrömische Grablegen konnten auch in diesem Jahr nicht entdeckt werden. Sie sind offenbar oberflächlich nicht erkennbar und / oder durch spätere Baumaßnahmen zerstört worden.

3. Bauaufnahme der sogenannten 'Palaestra'

Die Bauaufnahme wurde vom Architekten Peter Becker durchgeführt. Grundlage dafür war eine oberflächliche Reinigung, so daß die Fassade des prominentesten Gebäude Sillyons nun ungestört von Bewuchs zu sehen ist (Abb. 15). Auch der Innenraum wurde soweit von Bewuchs befreit, daß Vermessungsarbeiten möglich waren. Die anschließend durchgeführte Bauaufnahme umfaßt Steinpläne, vor allem aber alle Aufrisse der zugehörigen Gebäudeteile. Damit ist erstmalig ein Monumentalgebäude Sillyons nach modernem wissenschaftlichen Standard weitgehend dokumentiert. 1998 sind nur noch wenige Nacharbeiten notwendig. Die detaillierten Zeichnungen geben Aufschluß über die Bautechnik und den Baustil des Gebäudes, die besondere Bedeutung für die relative Chronologie Sillyons besitzen. Wichtig sind darüberhinaus Beobachtungen, die im 'Gebäudeinneren' getätigt werden konnten. So ist jetzt sicher, daß der Innenraum gepflastert war - ein Umstand, der zu einer Interpretation des Gebäudes als Palaestra sicher nicht paßt. Darüber hinaus konnte und kann in einer zukünftigen weiteren Bearbeitung die Stellung des Gebäudes im Stadtgefüge weiter geklärt werden. Wichtig ist diesbezüglich vor allem die Feststellung eines Straßenpflasters entlang der Südseite des Gebäudes, die die Einbindung öffentlicher Bauten in das allgemeine Straßenraster indiziert. Die weitere Erforschung und die Publikation der Ergebnisse soll im Rahmen einer Dissertation durch den bereits genannten Architekten Peter Becker erfolgen.

4. Weiterführung des Surveys im Umland Sillyons

Der Survey im Umland Sillyons konnte 1997 nur eingeschränkt fortgeführt werden, da sich die Arbeiten in der beschriebenen Weise und mit dem angegebenen Umfang vorrangig auf Vermessungsaktivitäten konzentrieren mußten. Gleichwohl konnten den bereits bekannten einige neue Fundstellen hinzugefügt werden, die das Spektrum der Monumente deutlich erweitern.

Herausgehoben sei eine befestigte Siedlung auf einem Höhenrücken nordöstlich der Hauptstraße nach Gebiz, nur wenige Kilometer östlich dieser Ortschaft. Die Siedlung hat Sichtverbindung zu Sillyon und dürfte schon deshalb wohl dem Polisterritorium Sillyon zuzuordnen sein. Ein antiker Name ist nicht bezeugt. Die Siedlung liegt in dicht bewaldetem Gebiet und erstreckt sich mit einer Größe von ca 300x150 m. nur auf den höchsten Teil des langgestreckten Hügelrückens. Die dichte Bewaldung verhinderte eine effiziente und genaue Vermessung, die deshalb auch in Zukunft nicht angestrebt wird. Die Befestigung nutzt schroffe Felshänge und ist ansonsten aus Quadern errichtet. Trotz der durch den starken Bewuchs beeinträchtigten Beobachtungsmöglichkeiten lassen Architekturreste im befestigten Gebiet auf dauerhafte Siedlungstätigkeit schließen. Am deutlichsten erkennbar war eine große Zisterne mit birnenförmigem Querschnitt (Abb. 16), die identisch mit denen in Sillyon und Umgebung ist. Nach Bauweise und Lage sollte die Siedlung am ehesten in spätklassische oder frühhellenistische Zeit zu datieren sein.

Am Südhang fanden sich zudem noch Reste mehrerer Gebäude, die in einigen Fällen mit fest installierten Pressenanlagen verbunden sind (Abb. 18). Man kann ein großes Becken für Flüssigkeiten erkennen, das mittels eines Durchflusses mit einem kleineren Auffangbecken verbunden ist.

Hinzu kommen Steinbrüche am Fuß des Südhanges, die sicher auch das Umland der kleinen Siedlung versorgten. Schließlich findet sich unweit der Steinbrüche eine Höhle im Fels, deren Decke als Tonnengewölbe gestaltet ist und die Anten und ein Kämpfergesims aufweist. Lage und Form führen zu einer Interpretation als Grabanlage. Sie dürfte am ehesten in römische Zeit zu setzen sein, wenngleich eine präzisere Datierung derzeit noch nicht möglich ist.

Die überaus erfolgreiche Kampagne in Sillyon 1997 brachte uns dem ersten Ziel der Arbeiten deutlich näher. Es existiert nun nicht nur ein zuverlässiger Gesamtplan Sillyons im Umfange des alten Lanckoronski-Planes, der neue Plan umfaßt vielmehr darüber hinaus weite Gebiete und bislang nicht bekannte Monumente, die im Lanckoronski-Plan nicht enthalten sind. Die intensiven Begehungen, Reinigungen und Dokumentationen erbrachten außerdem wesentliche Erkenntnisse gleichermaßen zur privaten wie öffentlichen Siedlungsstruktur.

Es sei in diesem Zusammenhang der generelle und mit jedem Jahr der Forschung deutlicher werdende Konflikt kurz dargestellt: Bekanntermaßen ist die historische Überlieferung zu Sillyon äußerst spärlich. Dies führte in der historischen und archäologischen Forschung natürlicherweise zu einer

Unterbewertung der Stadt und ihrer Stellung in der antiken Siedlungsstruktur des westlichen Pamphylien. Mit den neuen Forschungen zeigt sich aber nun, daß Sillyon nach den materiellen Hinterlassenschaften zu urteilen eine blühende und nicht nur wirtschaftlich Stadt prosperierende Stadt war, die ihre schon topographisch natürliche Vorrangstellung auch oder gerade gegenüber ihren Nachbarstädten Perge und Aspendos zu behaupten und auszubauen wußte. Die blasse historische Überlieferung steht jedenfalls in deutlichem Kontrast zu den reichen Befunden, die die Forschungen in Sillyon kennzeichnen.

Sillyon konnte somit durch die Untersuchungen als ein besonders wichtiges und bedeutendes Zentrum im westlichen Pamphylien wiedergewonnen werden.

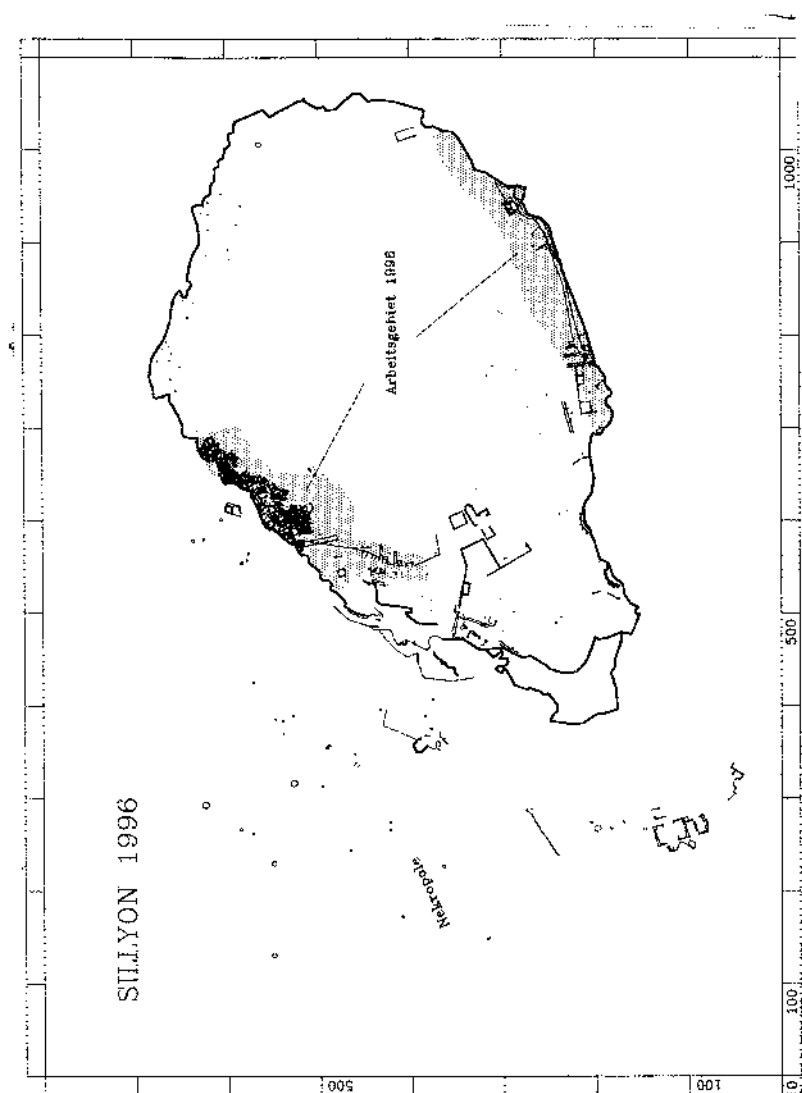

Abb. 1: Sullyon, Gesamtplan 1996

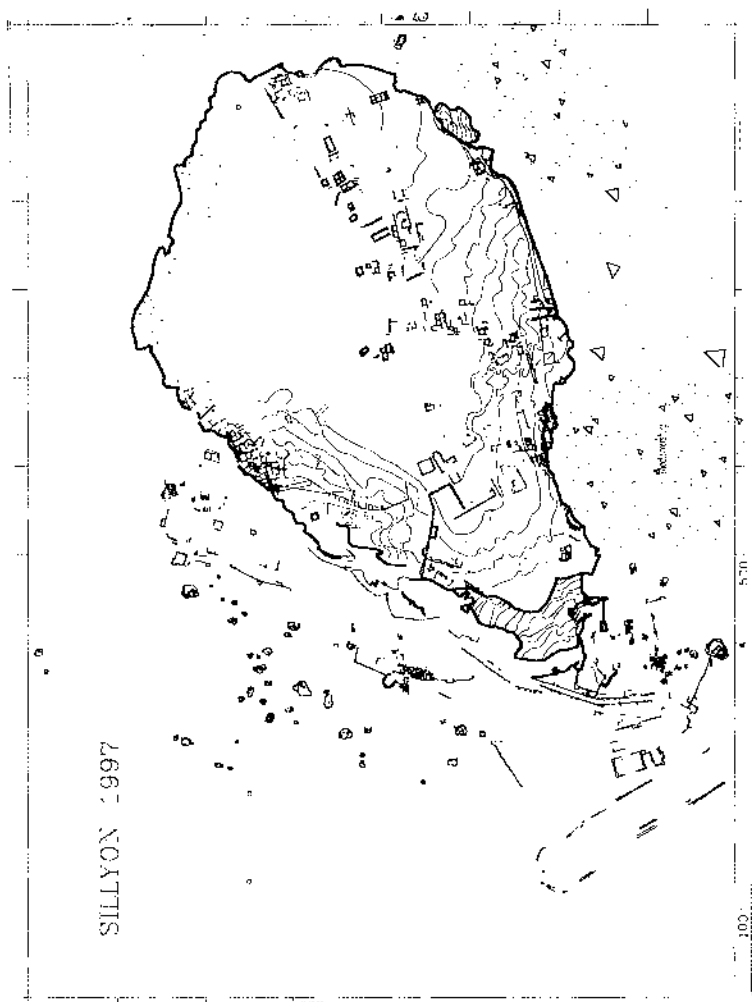
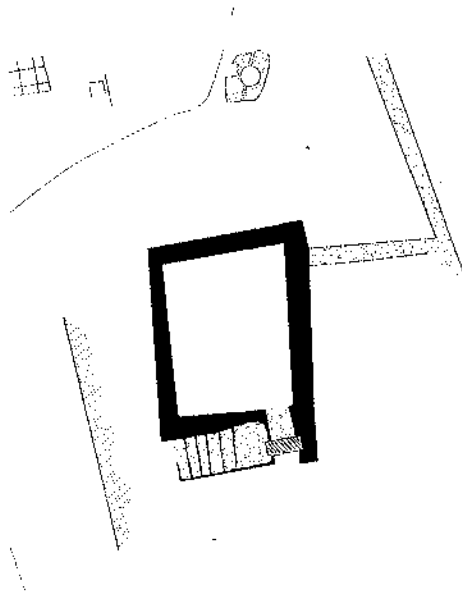

Abb. 1: Plan 1997

Abb. 2: seldschukisches Haus I, Plan

Abb. 3: seldschukisches Haus I, v.s.

Abb. 4: Basilika vor der Reinigung

Abb. 5: Basilika, apsis

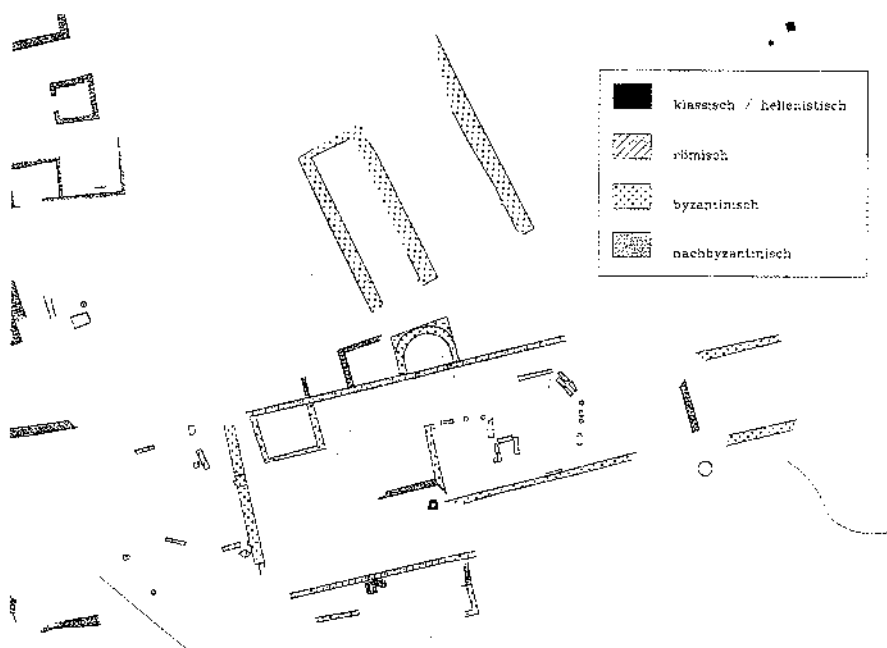

Abb. 6: Basilika, Grundriß

Abb. 7: Zeustempel, Ansicht v.O.

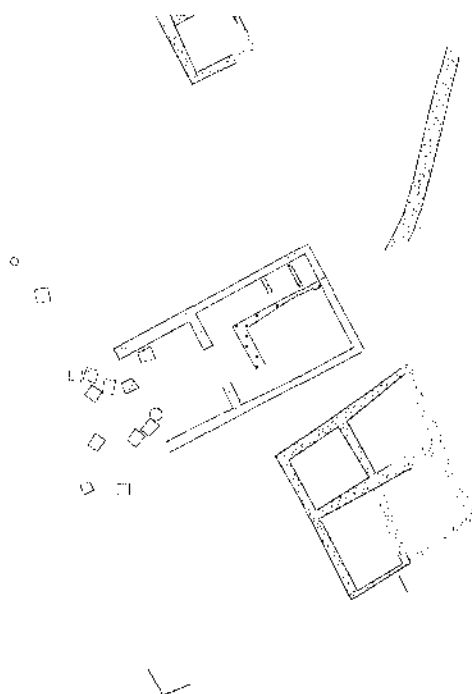

Abb. 8: Zeustempel, plan

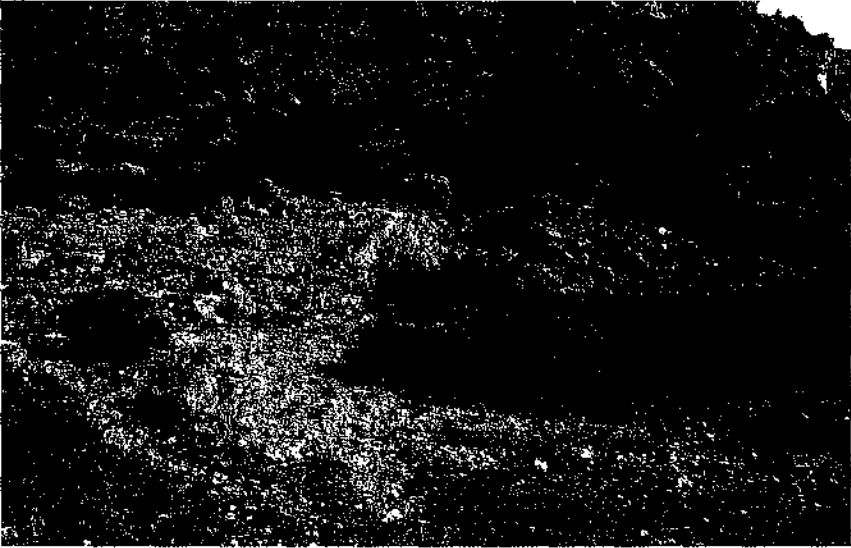
Abb. 9: Zeustempel, Mauer mit Scheinfuge

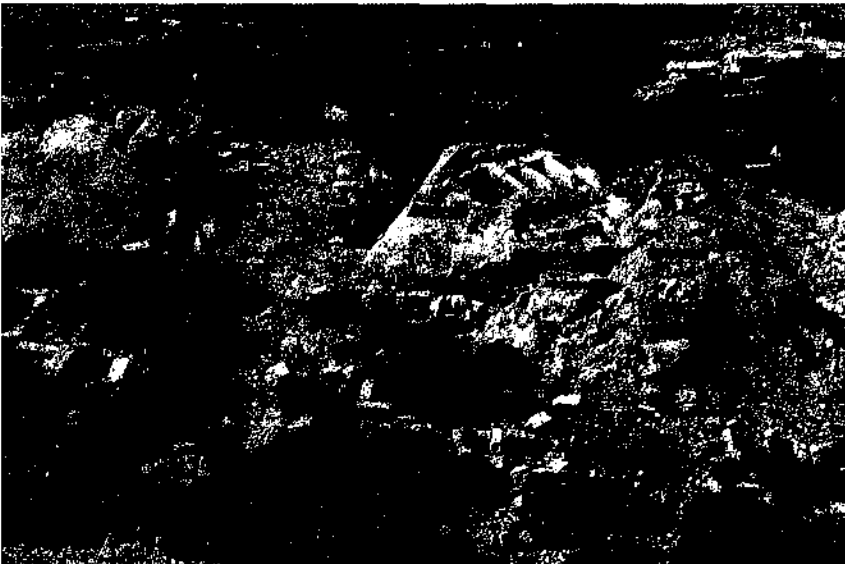
Abb. 10: Unterstadt, plan

Abb. 11: Unterstadt, tor

Abb. 12: Unterstadt, terrassenmauer mit Straßenführung

Abb. 13: Grabkomplex SN 22

SN 13

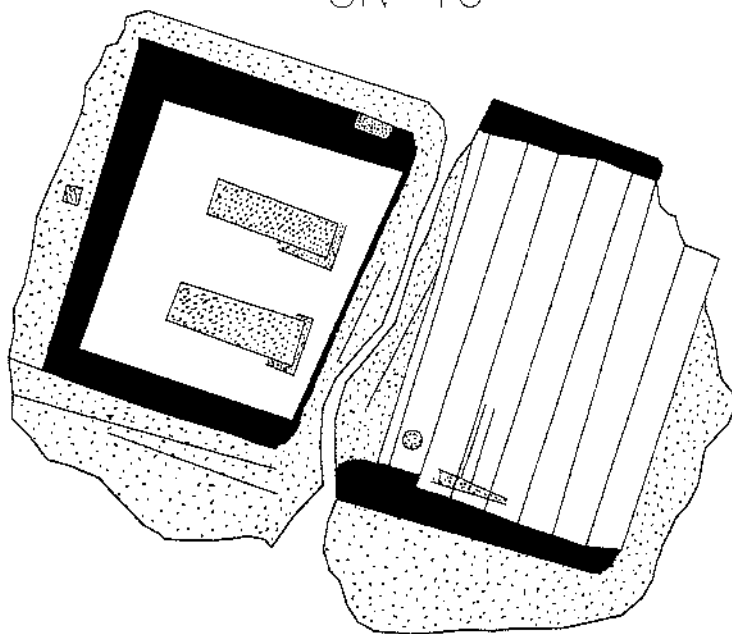

Abb. 14: SN 13, Plan

Abb. 15: Palaestra, gereinigte Fassade

Abb. 16: SU 45, Zisterne

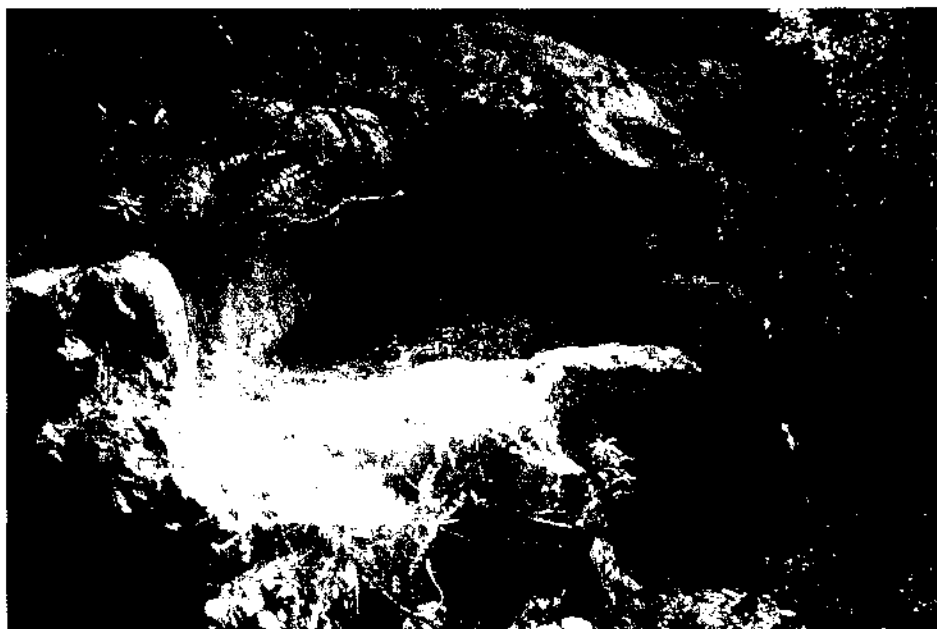

Abb. 17: SU 45, Pressenanlage

SURVEY AUF DER HALBINSEL VON MİLET 1997

Hans LOHMANN*

Mit freundlicher Genehmigung der Türkischen Generaldirektion der Museen und Altertümer wurde die 1992 begonnene Erforschung des Hinterlandes von Milet auf der gesamten Halbinsel fortgesetzt¹. Die Zahl der registrierten Befunde wurde 1997 um 75 auf insgesamt 511 vermehrt, von denen seit 1992 insgesamt 89 in Abstimmung mit dem jeweiligen Vertreter der türkischen Regierung als besonders schützenswert eingestuft und der Generaldirektion der Museen und Altertümer auf den vorgeschriebenen Denkmalblättern (Fiş) gemeldet wurden. Damit hat sich die Zahl der Fundstellen gegenüber denen in der ältesten archäologischen "Karte der Milesischen Halbinsel" von P. Włski im Maßstab 1:50 000 aus dem Jahre 1906 nahezu verdreifacht². Diese Karte, die wir dem Weitblick und der Initiative Theodor Wiegands verdanken, erfuhr nie eine wissenschaftliche Auswertung³, so daß die Landschaft um Milet, die Μιλησίη χώρα (Herodot 5,29), archäologisch weithin eine terra incognita blieb: Neuere Forschungen beschränken sich auf die Region um Akbuk und die Heilige Straße von Milet nach Didyma⁴. Seither forderte die moderne Entwicklung einen hohen Tribut:

- * Doç.Dr.Hans LOHMANN, Ruhr-Universität Bochum Institut für Archäologie Universitäts Strasse 150 D-44780 Bochum-ALMANYA
- (1) H. Lohmann, Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 293-333; ders., Zur Siedlungsarchäologie der griechischen Polis. *Geographische Rundschau* 10, 1996, 562-567; ders., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 285-311; ders., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1999 (im Druck).
  - (2) P. Włski, *Milet I. Karte der Milesischen Halbinsel* (1906) Kartenheil.
  - (3) Die kleine Schrift von Th. Wiegand, *Milet II/2. Die milesische Landschaft* (1929) 1-18, ersetzt einen wissenschaftlichen Kommentar nicht.
  - (4) W. Voigtländer, Umriss eines vor- und frühgeschichtlichen Zentrums an der karisch-ionischen Küste. Erster Vorbericht. Survey 1984, *Archäologischer Anzeiger* 1986, 613-667; ders., Akbuk-Teichoussa. Zweiter Vorbericht. Survey 1985-86. *Archäologischer Anzeiger* 1988, 567-625; ders., Survey bei Akbuk, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1985 (1986) 251-255; ders., Survey bei Akbuk Teichoussa 1986, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1986 (1987) 151-156; ders., Survey bei Akbuk Teichoussa 1986, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1987 (1988) 157-161.
  - (5) K. Gödecken, Beobachtungen und Funde an der Heiligen Straße zwischen Milet und Didyma, 1984, *ZPE* 66, 1986, 217-253 Taf. 8-11; P. Schneider, Zur Topographie der Heiligen Straße von Milet nach Didyma, *Archäologischer Anzeiger* 1987, 101-129; ders., Aus einem archaischen Bezirk an der Heiligen Straße von Milet nach Didyma. Das Tonziegeldach des Ostbaues, in: Bericht über die 34. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung (Koldewey Gesellschaft 1988) 16-19; ders., Ein Temenos an der Heiligen Straße von Milet nach Didyma, *Archäologischer Anzeiger* 1989, 147-180; K. Tuchelt, Branchidai - Didyma. Geschichte, Ausgrabung und Wiederentdeckung eines antiken Heiligtums 1765 bis 1990, *Sonderh. AW* 22 (1991) 38-50 Abb. 54-79, 83.

Weite Teile der Halbinsel, insbesondere die Küstenzone, sind heute verbaut, in anderen hat die Mechanisierung der Landwirtschaft zu einem beträchtlichen Verlust an Bodendenkmälern geführt.

Nach Abschluß der nunmehr 6. Kampagne im Jahre 1997 seien hier überblicksartig die Ergebnisse meiner Forschungen zur Siedlungsgeschichte und Siedlungsstruktur der Milesia vom Neolithikum bis in die osmanische Zeit vorgestellt, die seit 1992 von der Deutschen Forschungsgemeinschaft gefördert werden. Sie betreffen das Polisterritorium der ionischen Metropole Milet, soweit es mit der Milesischen Halbinsel identisch ist, ohne die auswärtigen Besitzungen Milets. Das Arbeitsgebiet umfaßt mithin rund 500 qkm, weshalb es *a priori* ausgeschlossen erschien, eine vollständige 'Landesaufnahme' in Form eines intensiven Survey durchzuführen. Vor der Alternative, ein kleineres Areal vollständig oder die gesamte Halbinsel etwas grobmaschiger zu erforschen, war auf Grund des Forschungsstandes, der spezifischen naturräumlichen Gegebenheiten und der rasch fortschreitenden Zerstörung für einen extensiven Survey zu optieren, der mit intensiven Rastersurveys, Sondagen und -zumindest zeitweise- mit naturwissenschaftlichen Begleituntersuchungen zur Paläogeographie und zum Paläoenvironment der Milesia verbunden wurde.

Wenn die historische Landschaft allmählich ihr Gesicht verliert, werden antike Toponyme zu leeren Worthülsen, denen sich keine Örtlichkeit mehr zuordnen läßt. Um so erfreulicher sind die hinsichtlich der historischen Topographie der Milesia erzielten Fortschritte. Nachdem W. Voigtländer 1984 das antike Teichioussa überzeugend auf Saplı Adası am Golf von Akbuk lokalisiert hatte⁶, konnten wir 1992 die Identifizierung von Assesos auf dem Mengereb Dağ durch Funde sichern⁷. Ungeklärt bleibt hingegen die Lage von Pyrrha, das Wilski nach den Angaben von Strabon, nicht jedoch nach Funden, am Südufer des ehemaligen Latmisch-Milesischen Golfes unmittelbar unterhalb von Assesos ansetzte⁸. Da er versäumte, ein Fragezeichen hinzuzufügen, meinte man später stets, die Lage von Pyrrha sei gesichert.

Nun beschränkt sich der Survey keineswegs nicht auf die traditionellen Gegenstände von Landeskunde und historischer Topographie, sondern untersucht mit modernen wissenschaftlichen Methoden die Siedlungsgeschichte und Siedlungsstruktur der Milesischen Halbinsel vom Neolithikum bis in die osmanische Zeit. Da Landschafts- und Siedlungsgeschichte einander bedingen, gilt es auch, die Veränderungen der natürlichen Umwelt zu beschreiben, die der Mensch seit seinem ersten Auftreten ausgelöst hat. Gerade die Verlandung des Milesisch-Latmischen Golfes in historischer Zeit bildet hierfür ein Paradebeispiel. Hatte man die Stadien des Deltavorbaus des Mäanders bisher ausschließlich nach der historischen Überlieferung und mit höchst unterschiedlichem Resultat rekonstruiert, so zielt ein neues Forschungsprojekt des Marburger Geowissenschaftlers H. Brückner nunmehr darauf ab, diese auf

(6) W. Voigtländer, *Archäologischer Anzeiger* 1986, 616; ders., *Archäologischer Anzeiger* 1988, 567 ff. Dazu Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 321 Anm. 247; ders., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 290, 305.

(7) Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 311-322.

(8) P. Wilski, Milet I 1. Karte der Milesischen Halbinsel (1906) Kartenbeil. Planquadrat F5. - Näheres Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 321 Anm. 245.

naturwissenschaftlicher Grundlage zu ermitteln⁹. Auf das Ergebnis, das ja auch historisch von größtem Interesse ist, darf man gespannt sein!

In den verschiedenen Bereichen der Milesischen Halbinsel herrschen auf Grund spezifischer naturräumlicher Gegebenheiten höchst unterschiedliche Erhaltungsbedingungen für Bodendenkmäler und damit unterschiedliche Chancen für siedlungsarchäologische Fragestellungen. So fällt beispielsweise die alluviale Grabenebene des Mäander für den Survey aus, ist aber für geomorphologische und vegetationsgeschichtliche Untersuchungen von größter Bedeutung. Im Hügelland am ehemaligen Südrand des Milesisch-Latmischen Golfes, das wegen seiner günstigen edaphischen Verhältnisse einstmals dicht besiedelt war, sind infolge von Erosionsprozessen und moderner Siedlungstätigkeit die Voraussetzungen für die Erhaltung von Bodenaltertümern ungünstig. Die ältesten noch erhaltenen Gebäuderuinen datieren in mittelbyzantinische Zeit, Siedlungsplätze aus früheren Epochen haben nur Scherbenstreuungen in den heute intensiv genutzten Äckern hinterlassen. Umgekehrt bietet die verkarstete Milesische Hochebene, das sog. Stefaniaplateau, zwar die günstigsten Erhaltungsbedingungen, wurde jedoch wegen ausgeprägter Trockenheit nur in Phasen großen Bevölkerungsdruckes besiedelt. Die Befunde, die meist aus dem Hellenismus und der frühbyzantinischen Zeit stammen, sind also nicht repräsentativ für die Siedlungsgeschichte der Milesia insgesamt. Als Zone mit eigener Charakteristik -auch hinsichtlich der Fundsituation- wären mit einer gewissen Berechtigung die ehemaligen Inseln und Halbinseln im Golf von Akbuk und an der Westküste der Halbinsel nennen wie beispielsweise Sapli Adasi, Kömür Adasi, Tavāan Adasi oder der Gurtepe, sowie der heute zunehmend verbaute Küstensaum im Westen und Süden der Milesischen Halbinsel. Denn hier konzentrieren sich auffällig die prähistorischen Fundstellen¹⁰. Das karisch besiedelte Bergland im Osten schließlich, der Grion bzw. die *Μιλησίη ὑπεράκρια* (Hdt. VI 20), konnte bisher nur ausschnitthaft einbezogen werden. Es verspricht durch seine höchst eigentümlichen Bauten (Ringwälle, Compounds, Gräber) bedeutsame neue Einsichten und Erkenntnisse. Eine systematische Erforschung des Grion würde jedoch ein eigenes Projekt erfordern.

Eine dichtere Besiedlung Milets¹¹ und der Milesia zeichnet sich erstmals für das Endneolithikum oder Chalkolithikum ab. Bereits zu dieser Zeit, nämlich ab ca. 3500 v. Chr., war ausweislich der Pollenanalysen die Landschaft von Trockenheit geprägt und mit einem lichten, laubwerfenden Eichenwald bedeckt, der noch in dem 510/390 v. Chr. datierten Abschnitt eines Bohrkerns aus dem Löwenhafen von Milet nachweisbar ist¹². Dies deckt sich vorzüglich

(9) Dazu vorläufig: H. Brückner, Geoarchäologie an der türkischen Ägäisküste, *Geographische Rundschau* 10, 1996, 568 Abb. 1 (Stadien des Deltavorbaus nach den historischen Quellen).

(10) Kömür Adası: W. Voigtländer, *Archäologischer Anzeiger* 1986, 613 ff. bes. 617 ff. Abb. 4-6 S. 621 ff. Abb. 17-27; ders., Survey bei Akbuk, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1985 (1986) 251 f.; ders., *Archäologischer Anzeiger* 1988, 607 f. Abb. 39. - Altinkum: H. Gebel, Notiz zur Obsidianindustrie von Altinkum Plajı bei Didyma, *Istanbul Mitteilungen* 34, 1984, 5-25. - Tavşan Adası: E. Akedeniz, Güneybatı Anadolu Sahillerinde Prehistorik Bir Yerleşim: Tavşan Adası, *Türk Arkeoloji Dergisi* 5, 1997, 1-13.

(11) W. Voigtländer, Funde aus der Insula westlich des Boulcuterion in Milet, *Istanbul Mitteilungen* 32, 1982, 30ff.; ders., Frühe Funde vom Kilikitepe bei Milet, *IstMitt* 33, 1983, 5-39.

(12) H. Brückner, Geoarchäologie an der türkischen Ägäisküste, *Geographische Rundschau* 10, 1996, 571 Abb. 3b.

mit den paläozoologischen Untersuchungen, denn Knochenfunde aus dem archaischen Stadtviertel Milets am Kalabaktepe bezeugen eine Rasse langbeiniger Laufscheine, die einen lichten Eichenmischwald als Winterweide benötigen¹³. Da im Laufe der Zeit die Waldbaumpollen deutlich zugunsten der Pollen von *Olea* abnehmen, sind letztere als Indiz für Eingriffe des Menschen in die natürliche Umwelt durch Rodung und Kultivierung des Ölbaums zu werten¹⁴.

Eine neue archäologische Fundstellenkarte der Milesia als Ersatz für die Wilski-Karte von 1906 ist wegen der Ausdehnung des Arbeitsgebietes nur mit Hilfe moderner Technik zu realisieren, nämlich mittels Satellitenvermessung (GPS - Global Positioning System). Für die Aufnahme topographischer Pläne werden differentielles GPS und geodätische GPS-Empfänger höchster Genauigkeit eingesetzt. Zur Kartierung der Fundstellen genügt indes ein GPS-Navigationsempfänger, mit dem sich ihre geographischen Koordinaten auf ca. ± 10 m genau ermitteln lassen, was für den anvisierten Maßstab der Karte von 1:25 000 völlig ausreicht¹⁵.

Der Survey des Jahres 1997 konzentrierte sich vor allem auf den Süden und Südwesten der Milesischen Halbinsel. Er wurde bis an die Bebauungsgrenzen von Yenihissar - Altinkum herangeführt, im Osten Anschluß an die bereits untersuchten Flächen bei Akbuk hergestellt. Damit ist eine überblicksartige Erfassung der gesamten Milesischen Halbinsel im wesentlichen erreicht. Allerdings wurden nicht alle Bereiche mit der gleichen Intensität erforscht. Die Fundstellenkarte zeigt gewisse Lücken, die es in einer letzten Kampagne im Jahr 1999 zu schließen gilt.

Dennoch erlaubt die große Zahl von Fundstellen schon auf dem jetzigen Stand der Auswertung und mit dem Vorbehalt, daß die Keramikchronologie noch eine Reihe ungelöster Probleme birgt, zuverlässige Aussagen zur Siedlungsgeschichte und Siedlungsstruktur der Halbinsel vom Neolithikum bis zur Neuzeit. Denn an einer einzelnen Fundstelle könnte uns bei einer Begehung eine Epoche entgehen, in einer Fundstatistik auf der Basis von 511 Fundstellen zeichnen sich Siedlungsmaxima und minima jedoch zuverlässig ab, auch wenn der Survey überwiegend extensiv durchgeführt wurde. Dabei sei vorweg betont, daß die frühbyzantinische Epoche die einzige ist, für die sich ein geschlossenes und differenziertes Siedlungsbild allein aus Bodenfunden gewinnen läßt. Hingegen ist die Zahl prähistorischer Siedlungsplätze außerordentlich gering, einer der bedeutendsten befindet sich auf der Halbinsel Kömür Adası (Abb. 1), die in den Golf von Akbuk vorspringt und heute infolge eines Anstiegs des Meeresspiegels und einer tektonisch bedingten Küstensenkung schon fast im Meer versunken ist¹⁶. Ursprünglich besaß die Halbinsel eine deutlich größere Ausdehnung und darf neben Tavşan Adası¹⁷ als einer der bedeutendsten früh- und mittelbronzezeitlichen Siedlungsplätze im Bereich der Milesia gelten. Auch das Binnenland blieb in der Frühen Bronzezeit keineswegs unbesiedelt,

(13) J. Peters - A. von den Driesch, *Istanbuler Mitteilungen* 42, 1992, 117.

(14) M. Wille, Pollenanalysen aus dem Löwenhafen von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 333.

(15) Näheres Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 306ff. Abb. 26.

(16) Zu Kömür Adası s.o. Anm. 10.

(17) Zu Tavşan Adası: s.o. Anm. 10.

wie die große frühbronzezeitliche Pithosnekropole von Derenkuyu lehrt¹⁸. Aber binnenländische Siedlungsplätze unterlagen in besonderem Maße Abtragungs- und Verschüttungsprozessen und sind daher selten, während an den Küsten durch Abrasion die prähistorischen Straten freiliegen.

Für Milet selbst, dessen Vorgeschichte noch unzureichend erforscht ist¹⁹, erbrachten jetzt die Grabungen von B. und W.D. Niemeier Belege für enge Kulturkontakte mit Kreta schon im 17. Jh. v. Chr. und für eine mykenische Kolonie²⁰, während sich auf der Milesischen Halbinsel bisher nur an zwei Stellen mykenische Scherben fanden. Der Eindruck, daß in prähistorischer Zeit größere geschlossene Siedlungen vorherrschten, dürfte indes täuschen, da man in Analogie zu anderen Landschaften auch in der Milesia mit einer Vielzahl von Einzelsiedlungen und ephemären Stationen zu rechnen hat, die sich hier infolge der ungünstigen Landschaftsentwicklung aber nicht erhielten.

Für die Eisenzeit ergibt sich aus der Kombination von literarischen Nachrichten und archäologischen Befunden das Bild einer relativ stark gestuften Siedlungshierarchie, die somit zugleich den hohen zivilisatorischen und ökonomischen Entwicklungsstand des archaischen Milet reflektiert. Sie umfaßte neben der Metropole Milet urbane Subzentren wie Assesos, Pyrrha und Teichioussa, ferner Dörfer unterschiedlicher Größe sowie zahlreiche weithin verstreute Einzelgehöfte, jene οἰκήματα τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν, die Herodot (1,17) bezeugt und die sich heute nur noch in Scherbenstreuungen manifestieren. Didyma war in der Frühzeit anscheinend nur ein Heiligtum ohne zugehörige Siedlung, was sich jedoch kaum mit seiner von K. Tuchelt behaupteten Selbständigkeit und Unabhängigkeit vereinbart²¹. Das Heiligtum der Athena Assesia wurde, so überliefert Herodot 1,17-19, anläßlich eines Feldzuges des Lyderkönigs Alyattes gegen die Milesier im 6. Jahr seiner Regierung ein Raub der Flammen. Je nachdem, welcher Chronologie der Mermnadendynastie man folgt, hätte sich dies zwischen 606 und 594 v. Chr. zugetragen. 1993 gelang es nicht nur, in einer Sondage den Zerstörungshorizont des Alyattes zu fassen, sondern damit zugleich einen neuen Fixpunkt für die Datierung der milesischen Keramik zu gewinnen, die hier in großen Mengen angetroffen wurde²².

Auf einer Anhöhe westlich des Athena-Heiligtums liegen die Ruinen der zugehörigen Siedlung, jener 'Polis' Assesos, die Nikolaos von Damaskus²³ und Stephanos von Byzanz²⁴ erwähnen. Wie Teichioussa war auch Assesos spätestens seit klassischer Zeit befestigt. Daneben suchte man offenbar die Chora Milets nur punktuell zu sichern. 9 km. südwestlich von Milet entdeckten wir auf der isolierten Kuppe des Turlas eine kleine klassische Festung (Abb. 2),

(18) Derenkuyu: Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 306.

(19) W. Voigtländer, Funde aus der Insula westlich des Bouleuterion in Milet, *Istanbuler Mitteilungen* 32, 1982, 30ff. Taf. 15-34; ders., Frühe Funde vom Killiktepe bei Milet, *IstMitt* 33, 1983, 5-39 Taf. 1-5.

(20) B. Niemeier - W.D. Niemeier, Milet 1994-1995, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 189-248ff.

(21) Tuchelt a.O. (Anm. 5) 10.

(22) H. Lohmann, Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 311-322; ders., Der Neue Pauly 2 (1997) 111 s.v. Assesos.

(23) Jacoby, FGH 90.

(24) Steph. Byz. s.v. Assesos.

deren Ringmauer ganz auf Türme oder Bastionen verzichtet und die mit 1,6 m. relativ schwach ist. Einen großen Rundturm von 6 m. Durchmesser im Zentrum hatten Raubgräber säuberlich freigelegt (Abb. 3)²⁵. Nach einer Notiz bei Wiegand befand sich auf der Höhe 104 ca. 2 km. nordwestlich vis-à-vis ein weiterer Turm, der heute zerstört ist. Die beiden Kastelle auf Turles und H. Andonios hatten offenbar die Aufgabe, den Zugang nach Milet von diesem Küstenabschnitt her zu kontrollieren — sichern konnten sie ihn nicht. Doch fanden sich keine weiteren Anlagen dieser Art.

Über dörfliche Siedlungen in der Milesia aus archaischer und klassischer Zeit sind wir auch nach sechs Surveykampagnen immer noch ganz unzureichend informiert. Die einzige bisher entdeckte Dorfwüstung klassischer Zeit manifestiert sich nur noch in einer ausgedehnten Scherbenstreuung in der Uferzone einer kleinen Halbinsel am Golf von Akbuk (Abb. 4)²⁶. Auf einer Anhöhe in Sichtweite dieses Dorfes wurde im 4. Jh. v. Chr. ein Temenos unbekannter Bestimmung ausgemerkt. Der Stein trägt über Eck auf zwei Seiten (Abb. 5) in Buchstabenformen des 4. Jhs. v. Chr. die Inschrift: ὄρος τεμένους Ἀργασέων Grenze des Temenos der Argaseis und gehört zu einer Serie von Horoi, von denen vier weitere, nur auf der Front beschriftete, schon länger bekannt sind²⁷. -Diese 'Argaseis' leiten sich von einem karischen Ortsnamen 'Argasa' her, wobei jedoch ungewiß bleibt, ob wir in der vis-à-vis des Temenos gelegenen Küstensiedlung jenes Argasa bzw. den auch anderweitig mehrmals bezeugten milesischen Demos Argaseis vor uns haben.

Nach den Kleinstädten und den Dörfern wären auf der vorletzten Stufe der Siedlungshierarchie die Einzelgehöfte zu behandeln. In der archaischen Zeit, für die sie literarisch durch Herodot (1,17) bezeugt und archäologisch durch Scherbenstreuungen nachgewiesen sind, beschränken sie sich allerdings noch ganz auf die Bereiche mit guten Böden, während der Wassermangel zweifellos lange eine Besiedlung der milesischen Hochebene verhinderte. Als dann mit wachsendem Bevölkerungsdruck seit hellenistischer Zeit auch Marginalland genutzt wurde, bildete in dieser wasserlosen Einöde die Wasserversorgung mittels großer Zisternen eine elementare Voraussetzung jeglicher Siedlungstätigkeit. Daher überrascht es kaum, daß die frühbyzantinische Nach- oder Neubesiedlung nach einem deutlichen Hiat in der Kaiserzeit hier wieder anknüpft. Der Befund des zweiphasigen hellenistisch/frühbyzantinischen Gehöftes S 175 (Abb. 6. 7) erweist sich somit als geradezu idealtypisch²⁸. Der Befund lehrt überdies, daß es wegen der erforderlichen Investitionen eben gerade nicht verarmte Kleinbauern waren, die als erste solches Marginalland kultivierten.

Zwischen der archaischen und klassischen Zeit einerseits und der hellenistischen andererseits zeichnet sich zwar kein Wandel der Siedlungsstruktur ab, aber eine soziale und demographische Verschiebung: Kleinstädte wie Assesos und Teichioussa werden offenbar aufgegeben und veröden, stattdessen

(25) ebda. 319-320 Abb. 108. 109.

(26) Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 302 Abb. 22.

(27) Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 299-302 Abb. 18-21.

(28) Zu diesem: Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 306-309 Abb. 91-93.

blüht Milet erneut auf und um Didyma bildet sich eine größere Siedlungsagglomeration. Das Land, auf dem zuvor eine große Zahl kleinerer und mittlerer Bauern gesiedelt hatte, befindet sich nun in der Hand einiger reicher Großbauern. Darauf deuten jedenfalls große hellenistisch-römische Monumentalgräber hin, deren Reste an 14 Stellen der Halbinsel registriert wurden (Abb. 8). Ihre nähere Untersuchung scheint nicht nur wegen der allenthalben grassierenden Raubgräberei dringend geboten, sondern auch, weil sie nähere Aufschlüsse zur Besiedlung der Milesia in hellenistischer Zeit versprechen. Denn die zugehörigen Landgüter wurden praktisch ausnahmslos in frühbyzantinischer Zeit überbaut. Festzuhalten bleibt jedenfalls, daß sich jene vieldiskutierte Konzentration des Grundbesitzes in hellenistischer Zeit in der Milesia archäologisch ganz eindeutig fassen läßt.

Neben den Zisternen bei den Gehöften gibt es auf der wasserlosen Hochebene vereinzelt auch große isoliert gelegene Zisternen (Abb. 9). Sie dienten ähnlich wie eine Reihe schlichter Mauergevierte (Abb. 10) der Weidewirtschaft in hellenistischer und frühbyzantinischer Zeit. Es ist überliefert, daß milesische Wolle neben der tarentinischen und der attischen schon in archaischer Zeit berühmt war. Von diesen festen und wohl nicht nur saisonal genutzten Hirtenstationen in der griechisch besiedelten Milesia sind jene im karisch besiedelten Bergland östlich und südöstlich von Milet abzuheben, auf die erstmals W. Voigtländer aufmerksam machte²⁹ und zu denen die sog. lelegischen Compounds auf der Bodrum-Halbinsel gewisse Parallelen bieten³⁰. Hier wie dort handelt es sich um die ständigen Wohnsitze von Hirtensippen und hier wie dort stand die karische Hirtenbevölkerung offenbar in einem engen wirtschaftlichen Austausch mit der griechischen Bevölkerung, denn die Keramik in den Gräbern und Compounds ist beiden Regionen rein griechisch.

Im 1.Jh.v.Chr. erlebte Milet einen Niedergang, der sich auch in der Münzprägung spiegelt, wie überhaupt die römische Kaiserzeit keine besondere Blütezeit Milets war. Immerhin entsteht in der Kaiserzeit eine ausgedehnte und dendritisch verzweigte Wasserleitung, die alle Quellaustritte unterhalb des Stefaniaplateaus bündelte und ihr Wasser nach Milet führte. An den Kopfenden der einzelnen Stränge nahmen Brunnenkammern (Abb. 11) das Wasser des sie umgebenden Aquifers auf. -Siedlungsplätze der Kaiserzeit sind indes rar: Vereinzelt fanden sich im Küstenbereich römische Meeresvillen des 3./4. Jhs.n.Chr.³¹.

Nach dem langen Hiatt in der Besiedlung des Landes während der römischen Kaiserzeit, kommt es zu einer Renaissance des Landes erst in frühbyzantinischer Zeit (5./7. Jh. N. Chr.), der über 30% aller Fundstellen zuzuweisen sind und die damit als Phase dichtester Besiedlung erscheint. Die Siedlungsformen umfassen neben der Metropole Milet zahlreiche Einzelgehöfte vom bescheidenen kleinbäuerlichen Anwesen bis zum großen Landgut, Klöster und Klostergüter sowie dörfliche Siedlungen unterschiedlich-

(29) s.o. Anm. 4.

(30) Zu diesen: W. Radt, Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos, 3. Beiheft *Istanbuler Mitteilungen* (1970).

(31) s.o. Anm. 4.

er Größe bis hin zu kleinstädtischen Anlagen. Am Golf von Akbuk entdeckten wir eine frühbyzantinische Stadtwüstung mit dreischiffiger Kirche, ausgedehntem Nekropolengelände und zahlreichen überraschend gut erhaltenen Bauten, bei der es sich um jenes Justinianopolis handeln könnte, das erstmals in einer noch unveröffentlichten Inschrift justinianischer Zeit erwähnt wird, die K. Tuchelt vor mehreren Jahren in Didyma entdeckte³².

Die Zahl der frühbyzantinischen Gehöfte überschreitet mittlerweile das volle Hundert (Abb. 12). Da die milesische Hochebene Getreideanbau nur in sehr beschränktem Maße erlaubt, lassen die beträchtliche Ausdehnung der Gutshöfe und die zahlreichen Ölpressteile (Abb. 13) an eine intensive, exportorientierte Ölproduktion denken. Ein etwaiges Getreidedefizit könnten Ägyptens Getreideüberschüsse gedeckt haben. Für die dramatische Entsidlung Mitte des 7. Jhs., die diese letzte antike Nachblüte abrupt beendet, dürften der Arabereinfall von 650 n. Chr. und die Eroberung Ägyptens durch die Araber verantwortlich zeichnen, weil damit u.a. Getreidelieferungen aus Ägypten ausgeblieben sein müßten.

Charakteristisch für die mittelbyzantinische Zeit, in der sich ein deutlicher Rückgang der Siedlungstätigkeit mit einer spürbaren Abkehr von der Küste verbindet, sind überwiegend im Binnenland gelegene Turmburgen (Abb. 14) eines auf Grundbesitz gestützten Adels, die man früher für Glieder einer Stützpunktkette zum Schutz der Straßen hielt³³. Doch handelt es sich vielmehr um einfache Turm- oder Donjonburgen, wie man sie beispielsweise auch aus Deutschland, Frankreich, Griechenland und Italien kennt. Die Entstehung der Emirate von Menteşe und Aydın um 1300, die ihrerseits 1425 bzw. 1426 im osmanischen Reich aufgehen, bedeutet offenbar das Ende dieser Siedlungsphase. Jedenfalls ist die Milesische Halbinsel ab 1300 fest in türkischer Hand, doch läßt sich diese Landnahme archäologisch bisher nicht greifen. Die Sedentarisierungspolitik des osmanischen Reiches führt zur Gründung von Döfern wie beispielsweise Akköy, das schon in türkischen Urkunden des 16. Jhs. bezeugt ist. Seit dem frühen 18. Jh. lassen sich Griechen vom Festland und den Inseln auf der offenbar weitgehend menschenleeren Halbinsel nieder, die bereits 1924 im Zuge des Bevölkerungsaustauschs wieder verschwinden.

Die neuen Fundstellen des Jahres 1997 haben das hier in großen Zügen skizzierte Bild der Siedlungsgeschichte und des sie begleitenden Wandels der Siedlungsstrukturen in allen wesentlichen Zügen bestätigt. Weder tauchten neue, bisher unbekannte Kategorien von Bodendenkmälern auf, noch zeigten sich verstärkt bisher nicht bezeugte Siedlungsphasen – auch dies ein deutlicher Hinweis, daß die Halbinsel im Wesentlichen 'abgeforscht' sein dürfte. Wirklich Neues ist jetzt nur noch von dem östlich angrenzenden Gebirgsraum zu erwarten, der von Karern besiedelt war. Seine Erforschung wäre jedoch nur im Rahmen eines eigenen Projektes zu leisten.

(32) Verf., Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1997, 305f.; ders., Der Neue Pauly 4 (1997) s.v. Justinianopolis.

(33) W. Müller-Wiener, Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Ionien, *Istanbuler Mitteilungen* 11, 1961, 8 Anm. 6 (S. 53, A. Antonios; S. 50, Fenere); 18 f.; 22 f. (2 Türme westl. Kadikalesi); 23 mit Anm. 36, 37 (3 Türme bei Yeniköy, S. 66; S. 98; S. 222); 38; 56 f. (Türme an der Straße zwischen Priene und Gümeleköy).

Abb. 1: S 268 Kömür Adası am Golf von Akbuk von Norden

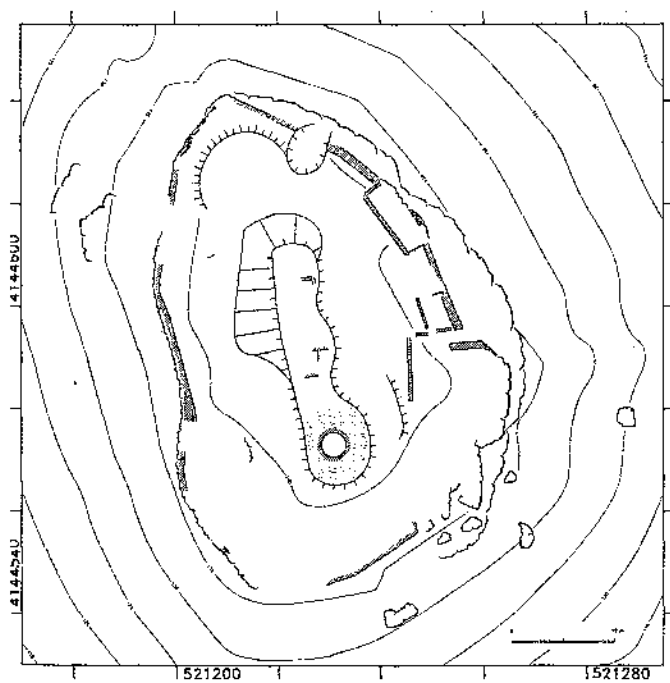

Abb. 2: S 118 Festung auf dem Turles, Plan

Abb. 3: S 118 Festung auf dem Turles, Turm

Abb. 4: S 333 Dorfwüstung klassischer Zeit am Golf von Akbük (Argasa?)

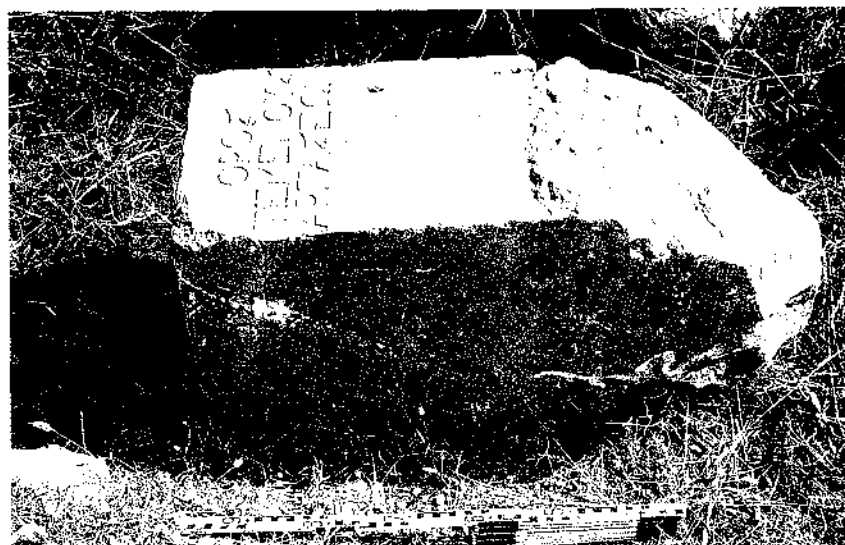

Abb. 5: S 328 Zonguldaklılar Sitesi: Horos des Temenos der Argasais

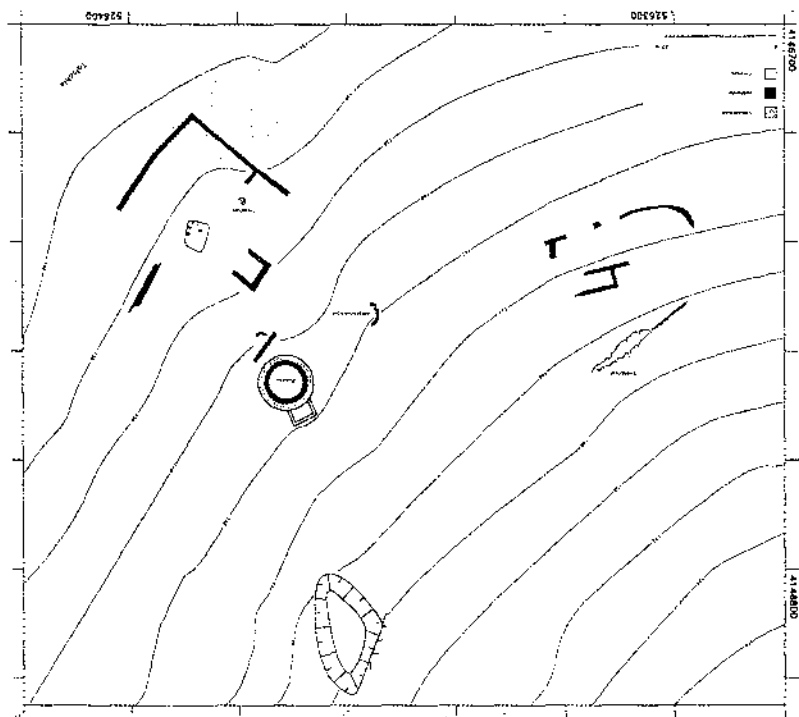

Abb. 6: S 175 Stefaniaplateau: spätclassisch hellenistisches und frühbyzantinische Gehöft, Plan

Abb. 7: S 175 Stefaniaplateau: spätklassisch hellenistisches und frühbyzantinische Gehöft, Zisterne mit zwei Bauphasen

Abb. 8: S 483 Didim, Akdeniz Tatil Köy: Hellenistisches Grab

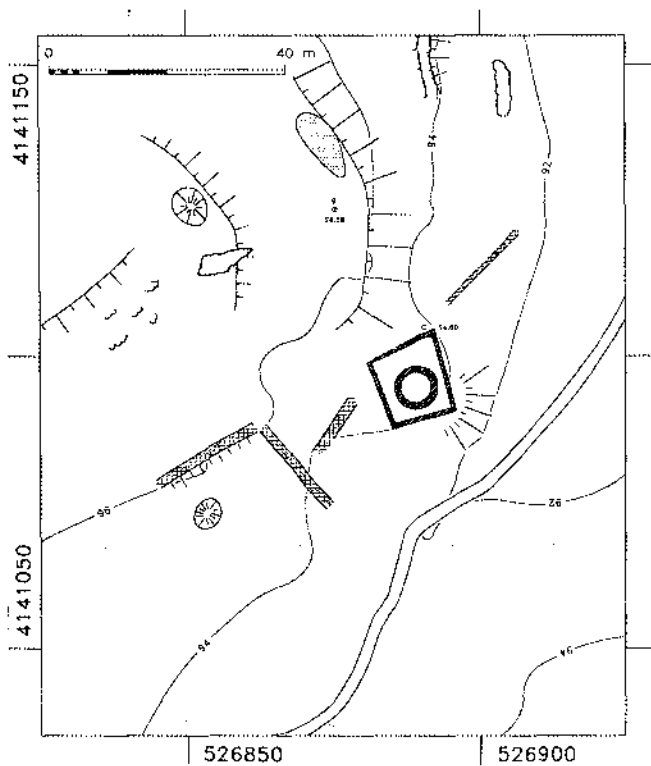

Abb. 9: S 241 Steaniaplateau: Frühbyzantinische Zisterne, Plan

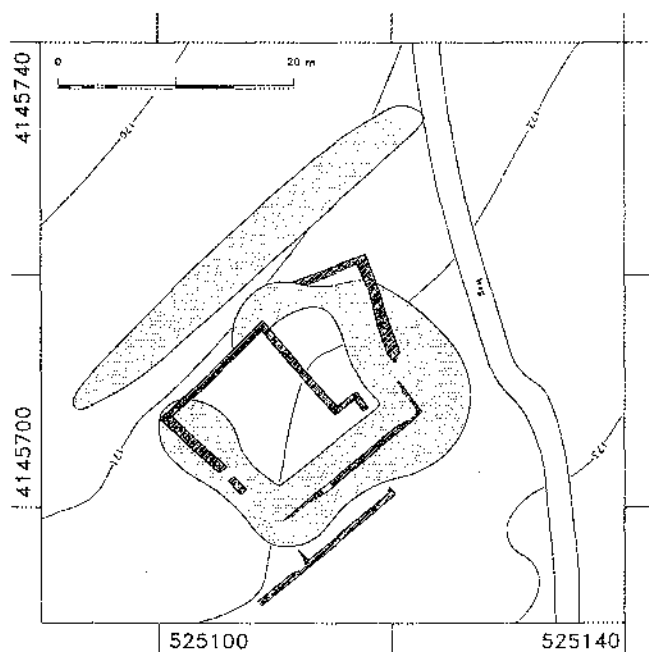

Abb. 10: S 113 Steaniaplateau: Hirtenstation klassisch-hellenistischer Zeit in Form eines einfachen Mauergevierts

Abb. 11: S 392 Yeniköy, neue Schule: Römische Brunnenkammer

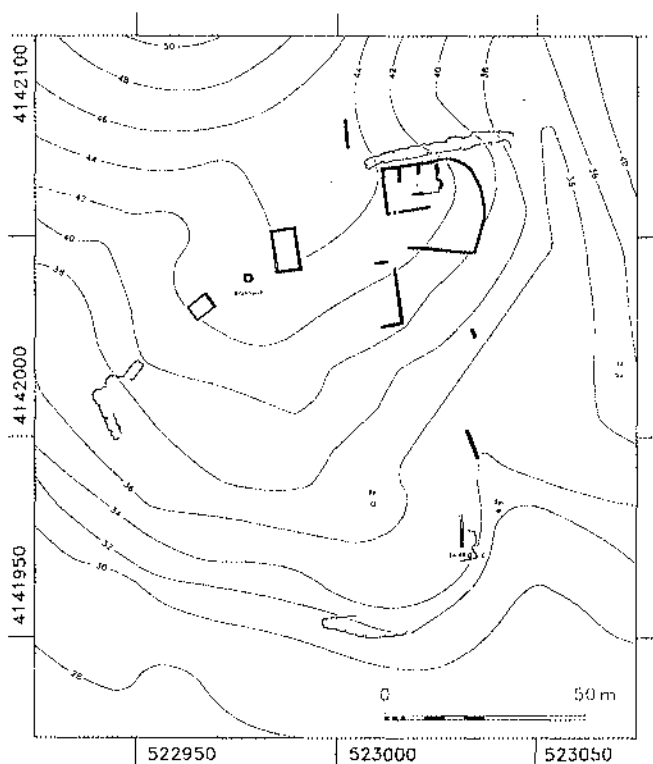

Abb. 12: S 266 Didim, İslamyoran: Frühbyzantinisches Gehöft, Plan

Abb. 13: S 343 Straße Akbük/Yenihisar: Frühbyzantinisches Gehöft, Ölpreise (trapezum)

Abb. 14: S 98 Yeniköy: Mittelbyzantinische Turmburg

SİNOP-SAMSUN-AMASYA İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 1997

Şevket DÖNMEZ*

Hazırlamakta bulunduğumuz doktora tezi ile ilgili olarak İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'nin maddi desteği¹ ile 2 aşamalı olarak planladığımız yüzey araştırmasının 1. aşaması 15-25 Eylül 1997 tarihleri arasında Sinop, Samsun ve Amasya Müze Müdürlükleri denetiminde, Sinop'un Merkez ve Erfelek, Samsun'un Merkez, Bafra, 19 Mayıs, Alaçam, Kavak ve Ladik ile Amasya'nın Merkez, Taşova, Suluova, Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinde gerçekleştirildi. Araştırmamızın bu ilk senesinde, Orta Karadeniz Bölgesi'nde daha önce arkeoloji dünyasına tanıtılmış bulunan eski yerleşme yerleri gezilerek bunların hangi dönemlerde iskan edildiği konusu test edilmeye çalışılmış ve bu yerleşmelerin son durumları belgelenmiştir.

SAMSUN

Bafra İlçesi

Bafra ilçesinde yaptığımız araştırmalarda Şirlektepe, Kel(e)beştepe, Elmacıktepe, Tepetarla, Azaytepe, Bakırdere Tepesi ve Tedigüntepe eski yerleşimleri ile İkizpınar Tümülüsü incelenmiştir;

Şirlektepe (Cirlektepe, Kuşçular Tepesi, Hoşkadem Tepesi): Bafra ilçesinin 5 km. kuzeybatısında yer alan (Harita yer.no.1) Kuşçular Köyü yakınlarında bulunan Şirlektepe (Resim: 1) yaklaşık 80 x 50 m. boyutunda ve 20 m. yüksekliğindedir. Şirlektepe arkeoloji dünyasına Samsun bölgesinde 1940 ve 1941 yıllarında Dündartepe, Tekeköy ve Kavak-Kaledoruğu kazıları ile birlikte Bafra-Alaçam bölgeleri yüzey araştırmasını da gerçekleştiren İ.K. Kökten, N. Öz-

* Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

(1) Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonunca desteklenmiştir. Proje No: T-369/190397

güç ve T. Özgüç tarafından tanınmıştır². 1950'li yılların başında dönemin Kastamonu Müzesi Müdürü A. Gökoğlu Batı ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmasında Hoşkadem Tepesi olarak andığı Şirlektepe'ye uğramıştır³. 1955 yılında Samsun ve Sinop bölgesini dolaşan C. Burney de Şirlektepe'yi incelemiştir⁴. U.B. Alkım başkanlığındaki bir ekip tarafından 1971-1977 yılları arasında Samsun ili sınırları içinde yapılan geniş kapsamlı yüzey araştırmasında Şirlektepe bir kez daha gezilmiştir⁵. Yaptığımız inceleme sonucunda Şirlektepe'de Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Demir Çağı ve Hellenistik Çağ yerleşimlerine ait çanak-çömlek ele geçti (Resim: 2).

Kel(e)beştepe: Bafra'nın 4 km. kadar güneydoğusundaki Dededağ Köyünün batısında bulunan (Harita yer.no.2) Kel(e)beştepe (Resim: 3) U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır . Yaklaşık olarak 100 x 60 m. boyutunda ve 8-10 m. yüksekliğindeki Kel(e)beştepe'nin konisi yakınındaki yükseltinin bir tümülüs olduğunu düşünmekteyiz. Ele geçen çanak-çömlek parçalarından Kel(e)beştepe'de Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı (Resim:4).

Elmacıktepe: Bafra'nın 15 km güneybatısındaki Türk Köyü'nün İslamdere Mahallesi'nde yer alan (Harita yer. no.3) Elmacıktepe U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır⁷. Doğal bir tepe üzerinde yer alan, yaklaşık olarak 50 x 30 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğindeki Elmacıktepe'de yaptığımız inceleme sonucunda İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

Tepetarla: Bafra'nın kuş uçuşu 12 km. güneybatısında, Eldavut Köyü yakınlarında yer alan (Harita yer. no.4) Tepetarla (Resim: 5) U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır⁸. Yaklaşık olarak 60 x 40 m. boyutunda ve 8-10 m. yüksekliğindedir. Burada yaptığımız inceleme sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı çanak-çömlek parçaları toplandı (Resim: 6).

Azaytepe: Bafra'nın 12 km. güneybatısındaki, Azay Köyü yakınında yer alan (Harita yer.no.5) Azaytepe U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır⁹. Yaklaşık olarak 50 x 40 m. boyutunda ve 5 m. yüksekliğindedir. Ele geçen çanak-çömlek parçalarından Azaytepe'de İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ile Roma ve Geç Roma Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

(2) Kökten/Özgüç/Özgüç 1945, s.394 vd

(3) Gökoğlu 1952, s.40-41

(4) Burney 1956, s.179-203

(5) Kızıltan 1992, s.219

(6) Alkım 1974a, s.8

(7) Alkım 1973, s.436; Kızıltan 1992, s.219

(8) Alkım 1973, s.436; Alkım 1974b, s.24; Kızıltan 1992, s.219

(9) Alkım 1973, s.436; Alkım 1974b, s.24; Kızıltan 1992, s.219

Tediguntepe (Tödüguntepe): Bafra'nın 15 km. güneybatısındaki, Gökçe-
ğaç Köyü'nün yakınlarında yer alan (Harita yer. no.6) Tediguntepe (Resim: 7)
U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır¹⁰. Yaklaşık olarak 100 x
50 m. boyutunda ve 20 m. yüksekliğindeki Tediguntepe'de yaptığımız incele-
me sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşim-
leri olduğu anlaşıldı (Resim: 8).

Bakırdere Tepesi: Bafra'nın 8 km. güneydoğusundaki, İkizpınar Kö-
yü'nün Bakırdere Mahallesi'nde yer alan (Harita Yer.No.7) ve U.B. Alkım'ın
araştırmaları sırasında saptanmış¹¹ olan Bakırdere Tepesi, yaklaşık olarak 40
x 30 m. boyutunda ve 5 m. yüksekliğindedir. Yüzeyinde yoğun olarak Roma
Çağı'na ait kiremit ve çanak-çömlek parçaları görülen höyüğün derin bir vadi-
ye bakan batı yamacında İlk Tunç Çağı I dönemi çanak-çömlek parçalarına
rastlandı.

İkizpınar Tümülüsü: Bafra'nın 8 km. güneydoğusundaki, İkizpınar Kö-
yü'nün yakınlarında yer alan (Harita yer. no.8) İkizpınar Tümülüsü U.B. Al-
kım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır¹² ve yaklaşık olarak 80 x 40 m.
boyutunda ve 15 m. yüksekliğindedir.

Alaçam İlçesi

Alaçam ilçesinde yaptığımız araştırmalarda Dedetepe, Gökçeboğaztepe
ve Sivritepe eski yerleşimleri incelenmiştir;

Dedetepe: Bafra-Alaçam yolunun 20 km. sinde, yolun güneyinde ve Ye-
nice Köyü yakınlarında bulunan (Harita yer.no.9) Dedetepe U.B. Alkım'ın
araştırmaları sırasında saptanmıştır¹³. Doğal bir tepe üzerinde yer alan ve
yaklaşık olarak 60 x 35 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğindedir. Burada yap-
tığımız inceleme sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Ça-
ğı ve Geç Demir Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları toplandı.

Gökçeboğaztepe (Ali Osman Tepe): Bafra-Alaçam yolunun 25 km. sinde,
yolun 500 m. güneyinde ve Gökçeboğaz Köyü yakınlarında bulunan (Harita-
Yer.No.10) Gökçeboğaztepe C. Burney tarafından saptanmış¹⁴, U.B. Alkım'ın
tarafından da incelenmiştir¹⁵. Doğal bir tepe üzerinde yer alan ve yaklaşık ola-
rak 90 x 50 m. boyutunda ve 15 m. yüksekliğindedir. Ele geçen çanak-çömlek
parçalarından Gökçeboğaztepe'de, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşim-
leri olduğu anlaşıldı.

Sivritepe: Alaçam'ın güneybatısındaki doğal bir tepe üzerinde yer alan
(Harita yer.no.11) Sivritepe yaklaşık 70 x 50 m. boyutunda ve 10 m. yüksekli-

(10) Alkım 1973, s.436; Alkım 1974a, s.8; Alkım 1974b, s.24; Kızıltan 1992, s.219

(11) Alkım 1974c, s.553

(12) Kızıltan 1992, s.220

(13) Alkım 1972, s.426; Alkım 1974 a, s.8; Kızıltan 1992, s. 217

(14) Burney 1956, s.182

(15) Alkım 1974a, s.8; Kızıltan 1992, s.217

ğindedir. Sivritepe arkeoloji dünyasına İ.K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç tarafından tanıtılmış¹⁶, C. Burney tarafından da incelenmiştir. 1970 yılında Samsun ili sınırları içinde yaptığı yüzey araştırması sırasında J.A. Dengage, Sivritepe'yi ziyaret etmiştir¹⁸. Daha sonra Ü.B. Alkım başkanlığındaki bir ekip tarafından bir kez daha gezilen¹⁹. Sivritepe'de yaptığımız inceleme sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Demir Çağı ve Hellenistik Çağ yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

19 Mayıs İlçesi

19 Mayıs ilçesindeki araştırmalarımızda yalnızca Yörükler Tepesi incelenmiştir;

Yörükler Tepesi: 19 Mayıs'ın yaklaşık 4 km. kuzeybatısında yer alan (Harita yer.no.12) ve U.B. Alkım tarafından arkeoloji dünyasına bir tümülüs olarak tanıtılan²⁰ yaklaşık 150 x 70 m. boyutunda ve 20 m. yüksekliğindeki Yörükler Tepesi'nde yaptığımız inceleme sonucu burasının Hellenistik ve Roma çağlarında yerleşim görmüş antik bir yerleşim olduğu anlaşıldı.

Merkez İlçe

Merkez ilçede yaptığımız araştırmalarda Dündartepe, Bağtepe ve Akalan Kalesi incelenmiştir;

Dündartepe: Bugün Samsun şehrinin içinde kalan (Harita yer.no.13) Dündartepe (Resim:9), Mert Irmağı'nın batı kenarındadır ve Öksürük Tepe olarak da bilinir²¹. İ.K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç tarafından 1940 ve 1941 yıllarında kazılmış ve Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı'na ait 3 kültür katı tespit edilmiştir. U.B. Alkım başkanlığındaki bir ekip tarafından da ziyaret edilmiş olan²² Dündartepe'de yaptığımız inceleme sonucunda kazılara koşut olarak Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı (Resim: 10).

Bağtepe: Samsun'un 5 km. güneydoğusunda yer alan Uzgur Köyü yakınında bulunan (Harita yer.no.14) Bağtepe U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır²³. Yaklaşık olarak 70 x 30 m. boyutunda ve 15 m. yüksekliğindeki Bağtepe'de yapılan yüzey toplaması sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Geç Demir Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları toplandı.

(16) Kökten/Özgüç/Özgüç 1945, s.394 vd

(17) Burney 1956, s.179-203

(18) Dengage 1978, s.248

(19) Alkım 1974a, s.8; Kızıltan 1992, s. 217

(20) Alkım 1972, s.426; Kızıltan 1992, s.220

(21) Kökten/Özgüç 1940, s.413; Kökten 1944a, s.469; Kökten/Özgüç/Özgüç 1945, s.365; Orthmann 1963, s.45-47

(22) Kızıltan 1992, s.226

(23) Alkım 1974c, s.556; Kızıltan 1992, s.226

Akalan Kalesi: Samsun'un 18 km. güneybatısında, Çatmaoluk ile Kulacadağ köyleri arasında yer alan (Harita yer. no.15) ve güney, kuzey ile batısı Karadere Çayı ve kollarının aktığı vadilerle sınırlanmış olan Akalan Kalesi, Müze-i Hümayun adına Makridy Bey tarafından 1907 yılında kazılmıştır²⁴. Karadeniz Bölgesi'nin ilk arkeolojik kazısı olan ve Akalan'ın önemli bir Geç Demir Çağı kalesi olduğunu ortaya çıkaran bu çalışmadan sonra, 1920'li yıllarda von der Osten Samsun bölgesindeki araştırmaları sırasında Akalan Kalesi'nde bir inceleme çalışması gerçekleştirmiştir²⁵. Akalan Kalesi, U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında bir kez daha ziyaret edilmiş ve kale civarında Geç Demir Çağı'na ek olarak, İlk Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı çanak-çömleğine de rastlandığı bildirilmiştir²⁶. M. Özsaıt tarafından yapılan bir araştırmada da kale civarında İlk Tunç Çağı çanak-çömlek parçaları görüldüğü belirtilmiştir²⁷. Yaklaşık olarak 350 m. uzunluğa ve 50-70 m. genişliğe sahip kaleyi 1 km. ye yaklaşan uzunluktaki topoğrafyaya uydurulmuş bir savunma sisteminin çevirdiği görülmektedir. Yaptığımız inceleme çalışmaları sonucunda Akalan Kalesi'nde Geç Demir Çağı ile Hellenistik Çağ yerleşimleri olduğu bir kez daha anlaşıldı.

Kavak İlçesi

Kavak ilçesinde yaptığımız araştırmalarda Kaletepe ve Kaledoruğu eski yerleşimleri incelenmiştir;

Kaletepe: Kavak'ın yaklaşık 20 km. kuzeydoğusunda, Karaaslan Köyü yakınlarında ve Samsun yolunun batısında yer alan (Harita yer.no.16) Kaletepe U.B. Alkım'ın araştırmaları sırasında saptanmıştır²⁸. Vadiye egemen doğal bir tepe üzerinde yer alan ve yaklaşık olarak 60 x 35 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğindeki Kaletepe'de gerçekleştirilen inceleme sonucunda İlk Tunç Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

Kaledoruğu: Bugün Kavak'ın içinde kalmış bulunan (Harita yer.no.17) Kaledoruğu, von der Osten tarafından arkeoloji dünyasına tanıtılmıştır²⁹. İ.K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç tarafından 1940 ve 1941 yıllarında kazılmış ve İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Hellenistik Çağ, Roma Çağı ve Orta Çağ'a ait 4 kültür katı tespit edilmiştir³⁰. U.B. Alkım başkanlığındaki bir ekip tarafından da incelenmiş olan³¹, Kaledoruğu'nda yaptığımız yüzey toplamaları sonucunda kazılarla belirlenmiş dönemlere ek olarak Geç Demir Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları da ele geçti.

Ladik İlçesi

Ladik ilçesinde yaptığımız araştırmalarda yalnızca Ağcîtepe incelenmiştir;

(24) Macridy 1908, s.279 vd

(25) von der Osten 1929, s.31-32

(26) Alkım 1974b, s.25; Kızıltan 1992, s.226

(27) Özsaıt 1990b, s.124

(28) Alkım 1974c, s.555; Kızıltan 1992, s.223

(29) von der Osten 1926, s.28-29

(30) Kökten/Özgüç/Özgüç 1945, s.389 vd; Orthmann 1963, s.

(31) Kızıltan 1992, s.233

Ağcıtpe: Hasırcı Köyü'nün 1.5 km. güneydoğusunda yer alan (Harita-
yer.no.18) Ağcıtpe (Resim: 11) M. Özsait'in araştırmaları sırasında saptan-
mıştır³². Yaklaşık olarak 200 x 70 m. boyutunda ve 5 m. yüksekliğindeki Ağ-
cıtpe'de yaptığımız incelemede Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleş-
imleri olduğu anlaşıldı (Resim: 12).

SİNOP

Merkez İlçe

Merkez ilçede yaptığımız araştırmalarda Kabalı Höyük, Kıran Höyük,
Çimbektepe, İlya'nın Yeri, Kocagöz Höyük ve Hacıoğlu-Maltepe eski yerleş-
imleri incelenmiştir;

Kabalı Höyük: Kabalı Çayı Vadisi'nin doğu yamacında bulunan (Harita-
yer.no.19) ve Kabalı Beldesi'nin yaklaşık 2.5 km. kuzeybatısında yer alan Ka-
balı Höyük, M.A. Işın'ın bölgede yaptığı araştırmalar sırasında saptanmış-
tır³³. Yaklaşık olarak 75 x 50 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğindeki Kabalı
Höyük'te gerçekleştirdiğimiz inceleme sonucunda İlk Tunç Çağı'na ait çanak-
çömlek parçaları görüldü.

Kıran Höyük: Kabalı Çayı Vadisi'nin batı yamacında bulunan (Harita-
yer.no.20) ve Kabalı Beldesi'nin yaklaşık 1.5 km. kuzeybatısında yer alan Kı-
ran Höyük, M.A. Işın tarafından saptanmıştır³⁴. Yaklaşık olarak 75 x 40 m.
boyutunda ve 7-8 m. yüksekliğindeki Kıran Höyük'te yaptığımız inceleme so-
nucunda İlk Tunç Çağı yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

Çimbektepe: Kabalı Çayı Vadisi'nin batı yamacında bulunan ve Sinop-
Gerze karayolu Boyabat sapağının 200 m. kuzeyinde, karayolunun kenarında
yer alan (Harita yer.no.21) Çimbektepe M.A. Işın tarafından saptanmıştır³⁵.
Batısında tümülüs olabilecek küçük bir yükselti bulunan, yaklaşık olarak 75 x
50 m. boyutunda ve 15 m. yüksekliğindeki Çimbektepe'de gerçekleştirdiğimiz
incelemeler sonucunda Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşimlerini
işaret eden çanak-çömlek parçaları toplandı.

İlya'nın Yeri: Kabalı Çayı Vadisi'nin batı yamacında bulunan ve Sinop-
Gerze karayolunun Altınoğlu Köyü sapağından 3 km. uzaklıkta Karadeniz'e
egemen bir tepe üzerinde yer alan (Harita yer.no.22) İlya'nın Yeri M.A. Işın ta-
rafından saptanmıştır³⁶. İki tepeden oluşan yerleşmenin, yaklaşık 70 x 40 m.
boyutunda ve 3 m. yüksekliğindeki güney tepesinin daha çok Hellenistik ve
Roma çağlarında, 100 x 50 m. boyutunda ve 5 m. yüksekliğindeki kuzey tepe-
sinin ise Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı dönemlerinde yerleşim gördüğü
anlaşıldı.

(32) Özsait 1988, s.243

(33) Işın/Tatlıcan/Işın 1992, s.4'deki harita

(34) Işın/Tatlıcan/Işın 1992, s.4'deki harita

(35) Işın 1990, s.254

(36) Işın 1990, s.253-254

Kocagöz Höyük: Sinop'un yaklaşık olarak 16 km. güneybatısında yer alan (Harita yer.no.23) Demirci Köyü'ndeki Kocagöz Höyük'te 1953 yılında A. Erzen tarafından bir kazı çalışması gerçekleştirilmiştir³⁷. Yaklaşık 100 x 70 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğindeki Kocagöz Höyük'te 4 kültür katından oluşan kuvvetli bir İlk Tunç Çağı yerleşmesinin³⁸ yanı sıra, Geç Kalkolitik Çağ yerleşmesinin varlığı da bilinmektedir³⁹. Kocagöz Höyük'te gerçekleştirdiğimiz inceleme sonucunda kazıda saptanmış tabakalaşmaya koşut olarak Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı dönemlerine ait çanak-çömlek parçaları ele geçti.

Hacıoğlu-Maltepe: Sinop-Erfelek karayoluna 3 km. Sinop-Gerze (Çiftlik sapağı) karayoluna 5 km. uzaklıktaki (Harita yer.no.24) Maltepe, Hacıoğlu Köyü'nün kuzeyindeki bir vadinin içindedir. C. Burney'in bölgede yaptığı araştırmalar sırasında saptanmış olan Hacıoğlu-Maltepe'de⁴⁰, A. Erzen⁴¹ ve M.A. Işın⁴² da incelemelerde bulunmuştur. Yaklaşık olarak 100 x 50 m. boyutunda olan Hacıoğlu-Maltepe'deki incelemelerimizde Geç Kalkolitik Çağ ile İlk Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları toplandı.

Erfelek İlçesi

Erfelek ilçesindeki araştırmalarımızda yalnızca Halil Usta Tepesi incelenmiştir;

Halil Usta Tepesi: Hasandere Köyü, Halil Usta Mahallesi'nde yer alan (Harita yer.no.25) Halil Usta Tepesi M.A. Işın tarafından bölgede yapılan araştırmalar sırasında saptanmıştır⁴³. İki tepe halindeki yerleşimden büyük olanı yaklaşık 70 x 40 m. boyutunda ve 10 m. yüksekliğinde, küçük olanı ise 50 x 30 m. boyutunda ve yine 10 m. yüksekliğindedir. Halil Usta Tepesi'nde yaptığımız inceleme sonucunda Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları ele geçti.

AMASYA

Merkez İlçe

Merkez ilçede yaptığımız araştırmalarda Sarımeşe Tepesi, Dökmetepe, Gökhöyük ve Doğanstepe eski yerleşimleri incelenmiştir;

Sarımeşe Tepesi: Amasya-Aydınca yolunun kuzeyinde, Sarımeşe Köyü yakınlarında bulunan (Harita Yer.No.26) yaklaşık 10 m. yüksekliğinde 100 x 80 m. boyutundaki Sarımeşe Tepesi (Resim:13) M. Özsait tarafından saptanmıştır⁴⁴. Sarımeşe Tepesi'nde yaptığımız araştırmalarda Geç Kalkolitik Çağ,

(37) Erzen 1956, s.1 vd.

(38) Erzen 1956, s.5

(39) Burney 1956, s.184; Özsait 1990b, s.4

(40) Burney 1956, s.

(41) Erzen 1956, s.5

(42) Işın 1990, s.248

(43) Işın 1990, s.250-251

(44) Özsait 1988, s.240

İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Demir Çağı ve Hellenistik Çağ'a yerleşimler olduğu anlaşıldı (Resim:16). Ayrıca, tepenin en yüksek yeri olan orta kısmında kesme taşlardan inşa edilmiş ve üstü tonozla kapatılmış olan dik-dörtgen planlı bir yapı saptandı (Resim:14-15). Defineciler tarafından büyük bir tahribata uğratılmış olduğu görülen ve çevresinde yeşil, mavi ve siyah renkte sırlı tuğla parçaları ele geçen bu yapının Selçuklu Dönemi'ne ait eyvanlı bir türbe olduğu düşünüldü.

Dökmetepe: Amasya-Çorum karayolunun yaklaşık 10. km. sinde, yolun 100 m. güneyinde yer alan (Harita yer.no.27), yaklaşık 10-12 m. yüksekliğinde ve 100 x 70 m. boyutundaki Dökmetepe (Resim:17), M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁴⁵. Dökmetepe'de yaptığımız incelemeler sonucunda İlk Tunç Çağı dönemlerine ait yerleşimler olduğu anlaşıldı (Resim: 18).

Gökhöyük: Amasya-Çorum karayolunun 12. km. sinde, yolun 200-250 m. kuzeyinde, Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu ve Devlet Üretim Çiftliği arazisi içinde yer alan yer alan (Harita yer.no.28) Gökhöyük eski yerleşmesi yaklaşık 25-30 m. yükseklikte doğal bir tepe üzerinde yer almaktadır. Yerleşimin çok daha büyük olduğu, ancak çimento üretimi için toprak alınması sonucunda güneyinde çok büyük bir tahribat yapıldığı gözlemlendi. Yaklaşık 2-3 m. kalınlığında bir dolguya sahip olan yerleşim 250 x 150 m. boyutundadır. M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında da incelenmiş olan Gökhöyük'te⁴⁶ yaptığımız araştırmalarda İlk Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı yerleşimlerini işaret eden çanak-çömlek parçaları ele geçti.

Doğantepe: Amasya'nın yaklaşık 25 km. güneybatısında, Amasya-Çorum karayolunun 7 km. kuzeybatısında yer alan (Harita yer.no.29) Doğantepe Beldesi'nin yerleşim alanı içinde yer alan Doğantepe (Resim: 19) yaklaşık 40 m. yüksekliğinde ve 300 x 200 m. boyutunda büyük bir yerleşmedir. Zirvesi, büyük kısmı eski yerleşimler sırasında kullanılmış olduğu görülen büyük bir kaya kütesine sahip Doğantepe, arkeoloji dünyasına bir raslantı sonucu bulunmuş olan ünlü Amasya-Doğantepe Hitit heykelciği⁴⁷ ile tanıtılmıştır. Yaptığımız araştırmalarda Doğantepe'nin büyük bir tahribat görmüş olan kuzey kesimindeki kesitlerden İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Demir Çağı ile Hellenistik Çağ'a ait çanak-çömlek parçaları toplandı (Resim: 20).

Taşova İlçesi

Taşova ilçesinde yaptığımız araştırmalarda yalnızca Yukarı Baraklı Tepesi incelenmiştir;

Yukarı Baraklı Tepesi: Taşova'nın yaklaşık 30 km. güneybatısında bulunan Baraklı Beldesi'nin 2 km. güneyinde yer alan (Harita yer.no.30), yakla-

(45) Özsait 1988, s.241

(46) Özsait 1988, s.241

(47) Darga 1992, s.101.102, Res.99-100

şık 3-4 m. yüksekliğinde ve 50 x 30 m. boyutundaki Yukarı Baraklı Tepesi M. Özsait'in araştırmaları sırasında saptanmıştır⁴⁸. Burada büyük olasılıkla eski bir manastıra ait olan çok gözlü bir yapı kalıntısı görüldü. Moloz taşlardan inşa edilmiş olduğu gözlemlenen yapı defineciler tarafından büyük bir tahribata uğratılmıştır. Vadiye egemen bir tepe üzerinde kurulmuş olan yapının inşa edilmiş olduğu zemininin yaklaşık 3-4 m. yüksekliğinde ve 50 x 30 m. boyutunda bir höyük olduğu, tepenin yamaçlarında bulduğumuz Hellenistik Çağ çanak-çömleğinden anlaşıldı.

Suluova İlçesi

Suluova ilçesinde yaptığımız araştırmalarda Dereağıl Tepesi, Kanatpınar (Devret) Tepesi ve Yoğurtçubaba Tepesi eski yerleşimleri incelenmiştir;

Dereağıl Tepesi: Suluova'nın güneyindeki Yüzbeyi Köyü'nün Dereağıl Mahallesi içinde yer alan (Harita yer.no.31), yaklaşık 15-20 m. yüksekliğinde ve 150 x 100 m. boyutundaki Dereağıl Tepesi (Resim: 21), M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁴⁹. Dereağıl Tepesi'nde İlk Tunç Çağı yerleşimleri olduğu toplanan çanak-çömlekten anlaşıldı (Resim: 22).

Kanatpınar (Devret) Tepesi: Kanatpınar Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda yer alan (Harita yer.no.32), yaklaşık 10-12 m. yüksekliğinde ve 100 x 80 m. boyutundaki Kanatpınar (Devret) Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵⁰. Büyük bir defineci tahribatına uğramış olan Kanatpınar (Devret) Tepesi'nde yaptığımız incelemede İlk Tunç Çağı dönemlerine ait yerleşimler olduğu görüldü.

Yoğurtçubaba Tepesi: Kulu Köyü'nün 2 km. güneyinde yer alan (Harita yer.no.33), yaklaşık 20-25 m. yüksekliğinde ve 150 x 100 m. boyutundaki Yoğurtçubaba Tepesi (Resim: 23), M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵¹. Gerçekleştirdiğimiz incelemelerde Yoğurtçubaba Tepesi'nde İlk Tunç Çağı dönemlerine ait yerleşimler olduğu anlaşıldı (Resim: 24).

Merzifon İlçesi

Merzifon ilçesinde yaptığımız araştırmalarda yalnızca Onhoroz Tepe incelenmiştir;

Onhoroztepe: Yolüstü Köyü'nün 1.5 km. kuzeydoğusunda yer alan (Harita yer.no.34), yaklaşık 20 m. yüksekliğinde ve 120 x 80 m. boyutundaki Onhoroztepe, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵². Yaptığımız araştırmalarda Onhoroztepe'de İlk Tunç Ça-

(48) Henüz yayını yapılmadı.

(49) Özsait 1989, s.289-290

(50) Özsait 1989, s.288

(51) Özsait 1989, s.289

(52) Özsait 1998, s.149

ğı, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Demir Çağı ve Hellenistik Çağ yerleşimleri olduğu yüzeyden toplanan çanak-çömlek parçalarından anlaşıldı.

Gümüşhacıköy İlçesi

Gümüşhacıköy ilçesinde yaptığımız araştırmalarda Hacıpınarı Tepesi, Karacaören Tepesi, Çaltepe ve Niyazbaba Tepesi eski yerleşimleri incelenmiştir;

Hacıpınarı Tepesi: Karacaören Köyü'nün 250 m. güneydoğusunda, Gümüşhacıköy-Merzifon karayolunun yaklaşık 1 km. kuzeyinde yer alan (Harita yer.no.35), yaklaşık 2 m. yüksekliğinde ve 150 x 100 m. boyutundaki Hacıpınarı Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵³. Gerçekleştirilen incelemelerde Hacıpınarı Tepesi'nde İlk Tunç Çağı dönemlerine ait çanak-çömlek parçaları toplandı.

Karacaören Tepesi: Karacaören Köyü'nün 1 km. doğusunda, Gümüşhacıköy-Merzifon karayolunun yaklaşık 1.5 km. kuzeyinde yer alan (Harita yer.no.36), Karacaören Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵⁴. Tarla sahibi tarafından iş makinesi ile tamamen ortadan kaldırılmış olan Hacıpınarı Tepesi'nin hangi dönemlerde yerleşim gördüğü sorusuna yanıt verecek hiçbir bulgu saptanamadı.

Çaltepe: Gümüş Beldesi'nin yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda yer alan (Harita yer.no.37), yaklaşık 15-20 m. yüksekliğinde ve 150 x 90 m. boyutundaki Çaltepe, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵⁵. Yaptığımız araştırmalarda Çaltepe'de İlk Tunç Çağı dönemlerine ait yerleşimler olduğu anlaşıldı.

Niyazbaba Tepesi: Gümüş Beldesi'nin 20 km. kuzeybatısında yer alan ve Büyük Alan Köyü ile Sallar Köyü arasındaki Niyazbaba Türbesi'nden adını alan, türbenin 100 m. kadar batısında yer alan (Harita yer.no.38) yaklaşık 4-5 m. yüksekliğinde ve 80 x 40 m. boyutundaki Niyazbaba Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁵⁶. Yaptığımız araştırmalarda Niyazbaba Tepe'de İlk Tunç Çağı dönemlerine ait yerleşimleri olduğu anlaşıldı.

Sonuç

Yüzey araştırmasında, daha önce arkeoloji dünyasına tanıtılmış bulunan 37 eski yerleşme yeri ile 1 tümülüs gezilerek (Harita) yüzey toplaması yapılmış ve bunların son durumları belgelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda incelenen bölgede en erken yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ'da başladığı, bunu izleyen İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı (Amasya

(53) Özsait 1990a, s.368

(54) Özsait 1990a, s.368

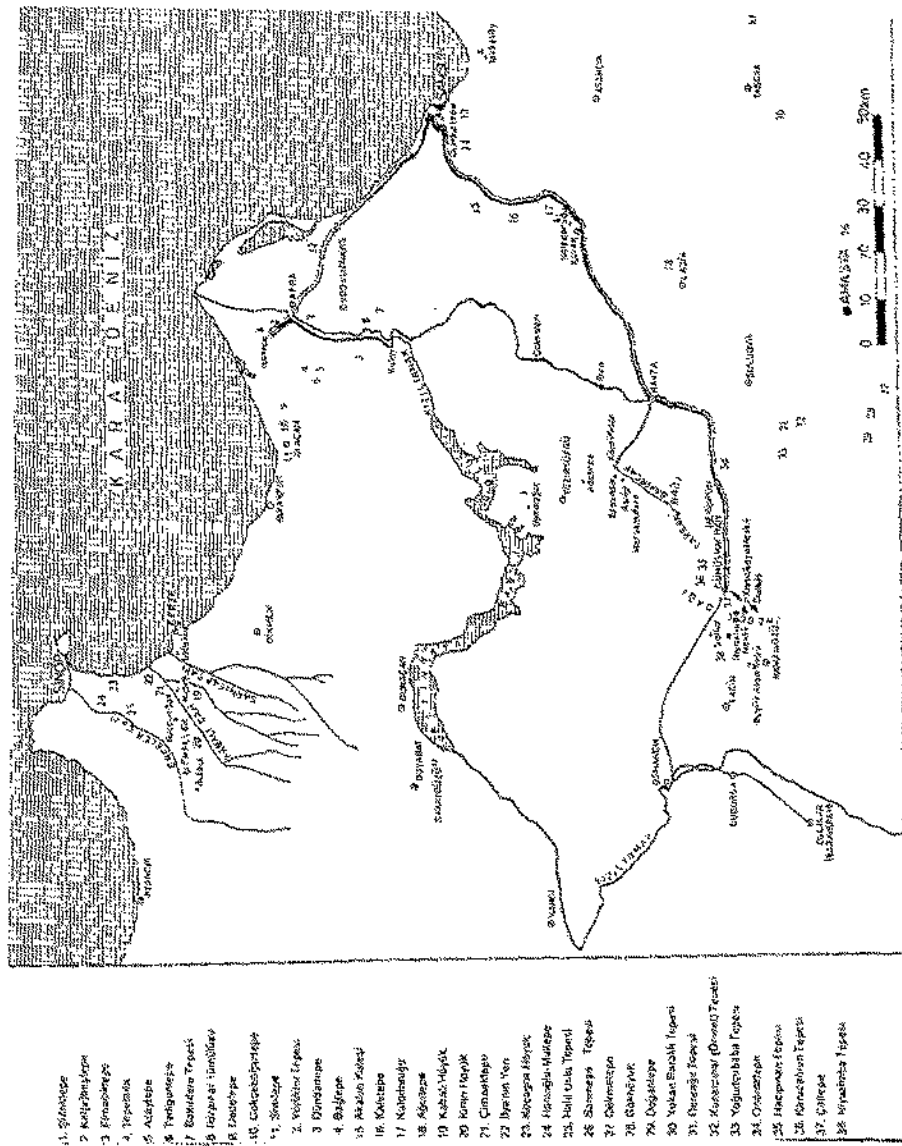
(55) Özsait 1990a, s.369-370

(56) Özsait 1990a, s.369

bölgesinde) Geç Demir Çağı, Hellenistik Çağ ve sonrasındaki dönemlerde yoğun bir iskanın gerçekleşmiş olduğu saptanmıştır.

KAYNAKLAR

- ALKIM U.B., 1972 "İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları", *Belleten* XXXVI/143, Ankara, s.422-426
1973 "İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları", *Belleten* XXXVI / 147, Ankara, s. 435-438
1974a "Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları (1971)", *Türk Arkeoloji Dergisi* XX-2, Ankara, s.5-16
1974b, "Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları (1972)", *Türk arkeoloji Dergisi* XXI-2, Ankara, s.23-28
1974c, "Samsun Bölgesinde 1973 Çalışmaları", *Belleten* XXXVII/151, Ankara, s.553-556
BURNEY, C.A., 1956, "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolia Studies* VI, s.179-203
DARGA, M., 1992, *Hitit Sanatı*. İstanbul
DENGETE, J.A., 1978 "A Site Survey along the South Shore of Balck Sea", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, vol I, Ankara; 245-258
ERZEN, A., 1956, "Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* VII-I, Ankara, s. 1-25
GÖKOĞLU, A., 1951, *Paphlagonia. Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, cilt I. Kastamonu
IŞIN, M.A 1990 "Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* II-1; Samsun, s. 241-276
IŞIN / TATLICAN / IŞIN 1992 M.A Işın, İ. Tatlıcan ve M. Işın. *Sinop*, ANKARA
KIZILTAN, 1992 Z. Kızıltan. "Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları", *Belleten* LVI/215, Ankara, s. 213-241
KÖKTEN İ.K, 1944 "Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* III/5, Ankara, s.465-484
KÖKTEN İ.K/ÖZGÜÇ T. 1940 "Samsun'da Prehistorik Araştırmalar (1)", *Ülkü* XV/89, 413-419
KÖKTEN/ÖZGÜÇ 1945 İ.K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç. "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Hakkında İlk Kısa Rapor". *Belleten* IX. Ankara, s.361-400
MAKRİDYTH, 1907 Th. Makridy. "Une Citadelle archaïque du Pont", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 12, Berlin, s. 167-175
ORTHMANN W, 1963 W. Orthmann. *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Berlin
ÖZSAİT M, 1988 M.Özsait. "1986 Yılı Amasya-Ladik Çevresi Tarih öncesi Araştırmaları ", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s.239-256 1989, M. ÖZSAİT. 1987 Yılı Amasya-Suluova Tarihöncesi, Araştırmaları", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.287-300 1990a M.Özsait. "1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.367-380, 1990b M.Özsait. "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşimler", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildiriler* II/1, Samsun, s.124-131 1998 M. Özsait. " 1995 ve 1996 Yıllarında Amasya Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüzey Araştırmaları", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II* Ankara, s.143-162
VON DER OSTEN H.H 1929 von der Osten. *Explorations in Central Anatolia Season of 1926*, (OIP V) Chicago

Harita : 1997 yılında inçlenen eki yerleşmeler

Resim 1 : Şirlektepe

ŞİRLEKTEPE

Resim 2 : Şirlektepe buluntuları

Resim 3 : Kel(e) beştepe

KEL(E)BEŞTEPE

Resim 4 : Kel(e) beştepe buluntuları

Resim 5 : Tepetarla

TEPETARLA

Resim 6 : Tepetarla buluntuları

Resim 7 : Tedigüntepe

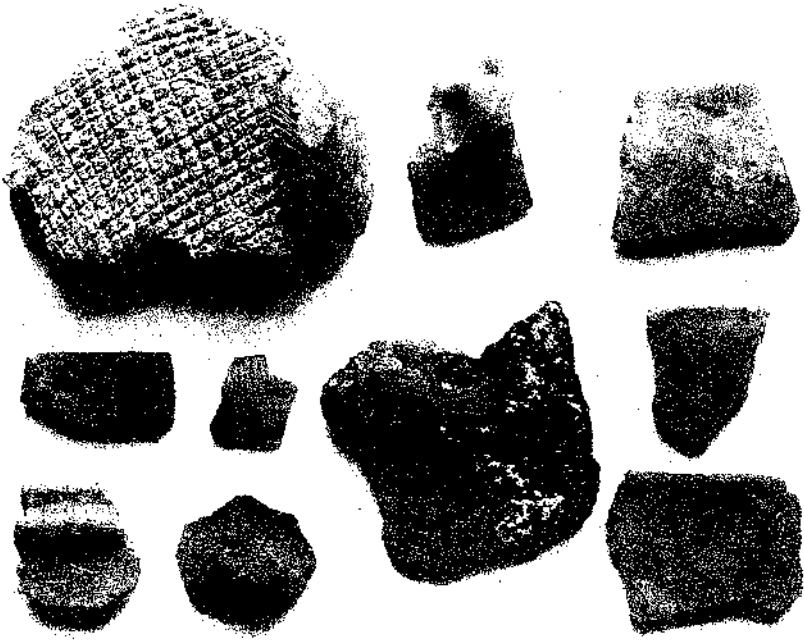

TEDİGÜNTEPE

Resim 8 : Tedigüntepe buluntuları

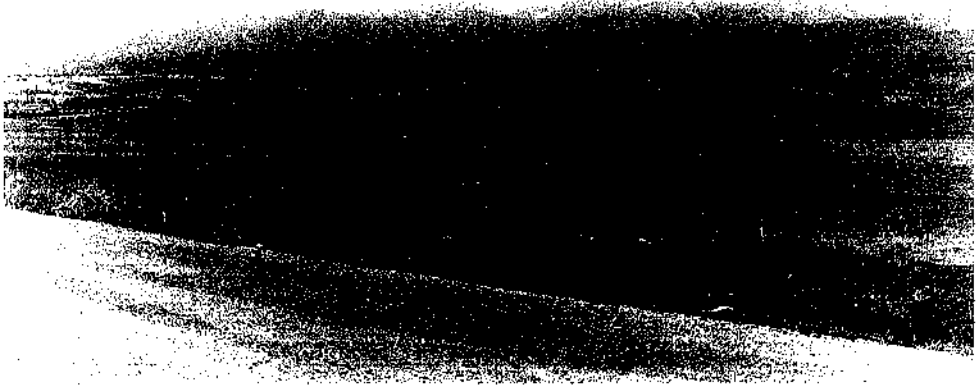

Resim 9 : Dündartepe

DÜNDARTEPE

Resim 10 : Dündartepe buluntuları

Resim 11 : Ağcetepe

AĞCİTEPE

Resim 12 : Ağcetepe buluntuları

Resim 13 : Sarımeşe Tepesi

Resim 14 : Sarımeşe Tepesi eyvanlı türbe kalıntısı

Resim 15 : Sarımeşe Tepesi eyvanlı türbe kalıntısı

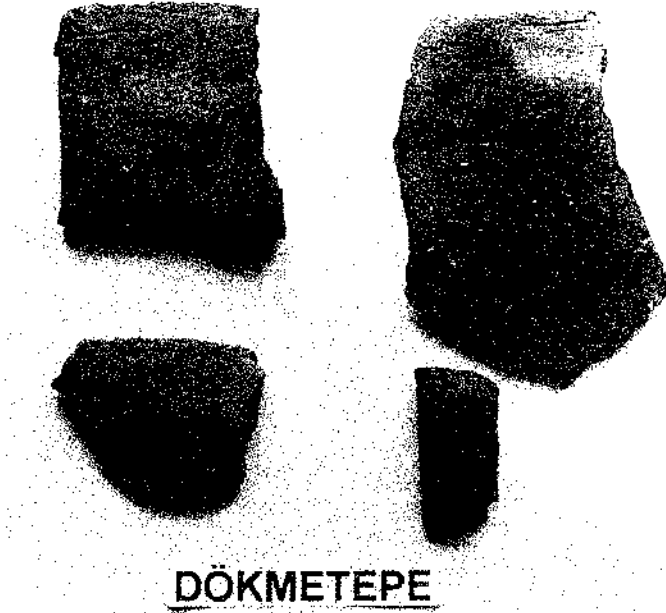

SARIMEŞE TEPESİ

Resim 16 : Sarımeşe Tepesi buluntuları

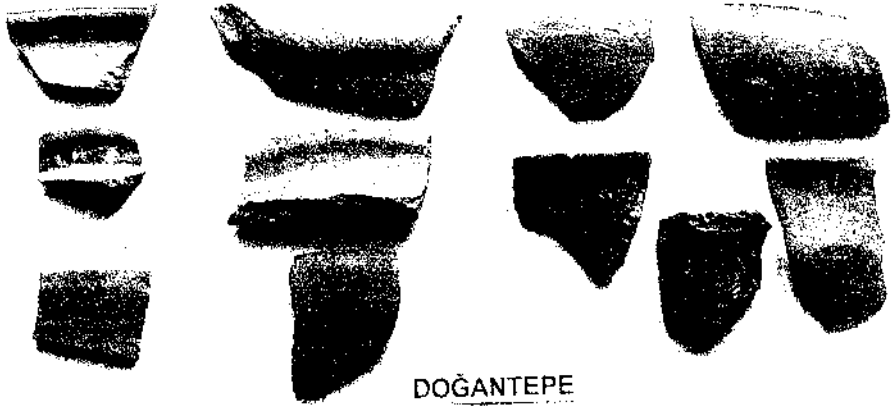
Resim 17 : Dökmetepe

Resim 18 : Dökmetepe buluntuları

Resim 19 : Doğantepe

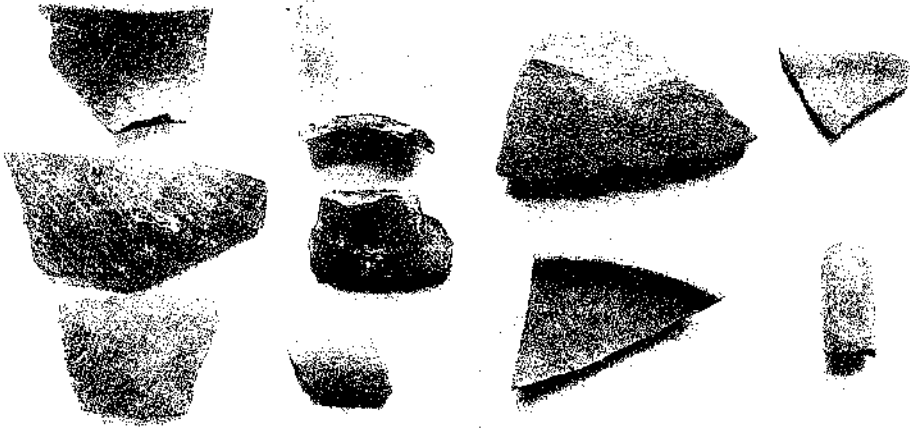

Resim 20 : Doğantepe buluntuları

Resim 21 : Dereag l Tepesi

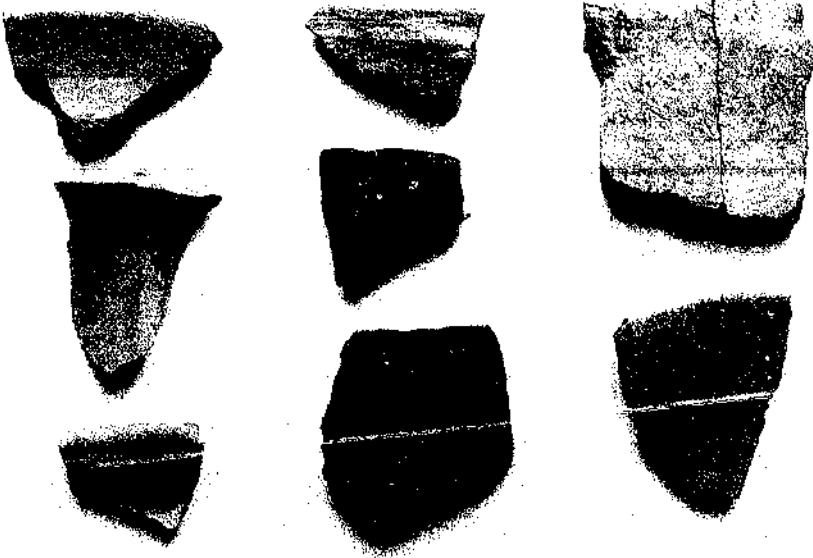

DEREAG L TEPES 

Resim 22 : Dereag l Tepesi buluntuları

Resim 23 : Yoğurtçubaba Tepesi

YOĞURTÇUBABA TEPESİ

Resim 24 : Yoğurtçubaba Tepesi buluntuları

ARCHITEKTUR UND FUNKTION DER ARKADIOS SÜTUNU IN İSTANBUL

Christoph B. KONRAD*

1. Die Lage

Im Istanbuler Stadtteil Haseki finden sich noch heute an der Kreuzung der Cerrahpaşa Caddesi und Haseki Kadın Sokağı die Baureste der Arkadios Sütunu oder Avrat Taşı. Diese Ehrensäule, deren Überbleibsel heute fast vollständig von der neuzeitlichen Bebauung verdeckt sind, war in der Antike Teil einer Platzanlage, die an der Mese (Cerrahpaşa Cad.) auf dem Hügel Xerolophos lag, der den zwölften Stadtbezirk Konstantinopels bildete¹. Obwohl diese Gegend von den großen Stadtbränden in den Jahren 1660 und 1718 betroffen war, konnte sie ihr im 16. Jh. geprägtes Erscheinungsbild mit den großen Anlagen der Haseki Hürrem Külliyesi und Cerrah Paşa Camii bis heute bewahren.

In der jüngsten Vergangenheit beschäftigte die Forschung in erster Linie eine im Jahre 1574, also rund 150 Jahre vor dem Abriß des Säulenschaftes angefertigte Zeichnung², welche die Reliefdarstellungen auf der Arkadiossäule detailgetreu wiederzugeben scheint³. Die Baureste in Haseki selbst wurden jedoch nur selten von Wissenschaftlern aufgesucht⁴. Bis heute standen drei, aus archäologischer Sicht allerdings unbefriedigende Bauaufnahmen der Säulenreste zur Verfügung: eine beschreibende des in der Mitte des 16. Jh. in Istanbul weilenden Petrus Gyllius⁵, eine rekonstruierende und wenig detailfreudige von Cornelius Gurlitt⁶ und eine flüchtige von Mimar A. Öztürk⁷. Ein im Oktober 1996 unter Mitarbeit von Güneş Tokcan und mit organisatorischer Hilfe

* Christoph B. KONRAD, Christlich Archäologisches Seminar im Kunsthistorischen Institut Regina-Pacis-Weg 1, 53113 Bonn, ALMANYA

(1) Dazu zuletzt: Bauer, F.A., *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike* (1996) 203 ff.

(2) Cambridge (GB), Trinity M.S.O.17.2.p.23,25,27 (Freshfield Album)-Stichel, R.H.W., *IstMitt* 44, 1994, 323 Anm.52.

(3) Unger, F.W., *Report. f. Kunstwiss* 2, 1879, 121 ff.-Kollwitz, J., *Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit* (1941) 17 ff.-Giglioli, G.O., *La colonna di Arcadio a Costantinopoli* (1952), Becatti, G., *La colonna coclide istoriata* (1960) 151 ff.

(4) Sirzygowski, J., *Jdl* 8, 1893, 230 ff. lieferte Zeichnungen von einigen Relieffresten.

(5) Gyllius, P., *De topographia Constantinopoleos* (1561) 207 ff.

(6) Gurlitt, C., *Der Baumeister* 7, 1909, 16 Abb.41

(7) Öztürk, M.A., *Arkadius Sütununun Restorasyonu ve Çevresinin Düzenlenmesi* (1992), unpublizierte Diplomarbeit an der Technischen Universität Istanbul.

des Seminars für Christliche Archäologie an der Universität Bonn und dem Deutschen Archäologischen Institut, Abt. Istanbul durchgeführtes Survey sollte diese Lücke schließen.

2. Der Bau

Von der Ehrensäule des Arkadios ist der gesamte Unterbau sowie die unterste Schafttrommel mit Fußplatte und Torus erhalten (Abb.1 und 2). Sie bestehen aus Marmor. Die relative Höhe der Baureste über dem Boden beträgt 10,825 m. Die sieben Schichten des Unterbaus sind, im Gegensatz zu dem 1,490 m. hohen Monolith der untersten Schafttrommel, je aus zwei Blöcken zusammengesetzt. Die Schichten sind unterschiedlich zwischen 0,970 und 1,665 m. hoch. Jeder der Blöcke mißt heute noch rund 3x6, doch sind an den Außenseiten sicherlich 0,1 -0,2 m der ursprünglichen Außenhaut abgeplatzt. In den unteren zwei Schichten laden sie auf 3,4 x 6,8 bzw. 3,6 x 7,2 m aus. Die Blöcke sind durch Erdbebeneinwirkung vor allem in der sechsten Schicht verschoben.

Das Innere des Säulenunterbaus ist durch einen Türdurchgang in Höhe der zweiten und dritten Schicht von Norden her begehbar. Wie die eingearbeiteten Türangeln beweisen, war er durch eine zweiflügelige Tür verschließbar.

Zunächst betritt der Besucher die Eingangskammer von 1,42 m Breite und 1,80 m Tiefe. Ihre Decke ist mit einem in Relief gearbeiteten gemmenbesetzten Christogramm verziert⁸. Durch die Westwand dieser Kammer führt ein Türdurchgang in ein Treppenhaus, in dem einen fünf mal rechtwinklig geknickter Aufgang zunächst bis auf eine Höhe von 7,925 m bzw. die sechste Schicht führt. Jeder Treppenlauf ist durch mindestens ein Schlitzfenster erleuchtet. Der erste Lauf besteht aus drei, der zweite und dritte Lauf aus je neun Stufen. Der vierte Lauf ist um eine auf acht Stufen verkürzt, der fünfte um weitere zwei auf sechs Stufen. Damit wird der Umgriff der rechtwinkligen Treppe verkleinert, wodurch der Übergang zu der Spindeltreppe des Säulenschaftes vorbereitet wird. Da das Treppenhaus eine möglichst gleiche Höhe behalten sollte, beginnt diese Spindeltreppe bereits mit der siebenten Schicht des Säulenunterbaus auf der Hälfte des sechsten Treppenlaufs.

Die Spindeltreppe verliert gegenüber der rechtwinkligen Treppe an Steigung. Daher ist die Decke des Treppenhauses am Übergang leicht geknickt.

Der Durchmesser des monolithen untersten Schaftblocks beträgt am Torus rund 5,40 m, am Schaft ohne Relief rund 3,95 m. Der Block ist mehrmals gebrochen, die Spindel nach Westen gekippt.

Der Durchgang von der Eingangskammer zum Treppenhaus war durch einen Vorhang verdeckt, wie zwei Dübellocher links und rechts oberhalb der Tür vermuten lassen (Abb.2). Die Funktion einer kleinen rechteckigen Nische, welche sich links neben der Tür befindet, konnte nicht geklärt werden.

Durch die Ostwand der Eingangskammer führt ein weiterer, stark ausgebrochener Türdurchgang in eine 2,06 x 1,28 m messende Zwischenkammer. Diese Kammer besitzt kein Fenster, in die sehr sorgfältig mit dem Zahneisen geglättete Decke sind jedoch fünf Dübellocher gebohrt, die wohl als Lampenaufhängungen dienten.

(8) Strzygowski (s.Anm.4).

Ein Durchgang an der Südseite der Zwischenkammer führt in eine weitere 1,78 m breite und 2,22 m tiefe Kammer, die bereits durch ihre leicht gewölbte und unregelmäßige Decke einen von den anderen Kammern abweichenden Charakter erhält. Sie ist von einem durch die dritte Schicht Richtung Osten gearbeitetes Schliffzfenster beleuchtet, weist wedoch im südlichen Teil ebenfalls ein Dübelloch in der Decke auf, das wohl auch als Lampenaufhängung diente. In ihre Westwand ist eine rechteckige, an der Decke gleichwohl leicht gebogene Nische von 1,12 x 0,56 x 0,40 m gearbeitet (Abb.4).

Die von dieser Kammer am Boden durch die Zwischen- und Eingangskammer geführten Wasserabläufe sind vermutlich rezent.

3. Das Vorbild

Die historischen Vorbilder der Arkadiossäule werden beim ersten Blick auf die überlieferten Zeichnungen der frühen Neuzeit deutlich⁹. Ihre tuskische Ordnung, vorallem jedoch der um den Säulenschaft gewickelte Historienfries verweisen auf die stadtrömischen Ehrensäulen der Kaiser Trajan und Marc Aurel¹⁰. Bereits die Bauaufnahme Cornelius Gurlitts¹¹ verdeutliche darüber hinaus eine engere Verwandtschaft der Arkadiossäule mit der Tranjanssäule de sich der Innenaufbau des Unterbaus dieser beiden Säulen mit ihrem Dreikammersystem unten und der bis knapp unter den Säulenschaft führenden rechtwinkligen Treppe von dem der Marc-Aurels-Säule, welche auf die Kammen verzichtet und die Spindeltreppe bis zum Eingangsbereich durchführt, unterscheidet.

Anhand der nun vorliegenden Neuaufnahme der Baureste der Arkadiossäule, kann der Vorbildcharakter der Trajanssäule auf das Istanbul Bauwerk konkretisiert werden.

Die der Tranjanssäule zugrunde liegenden antiken Maßvorgaben konnten mittlerweile entschlüsselt werden¹². Legt man diesem Bau ein übliches antikes stadtrömisches Fußmaß von 0,296 m zugrunde, ergeben sich u.a.folgende Bauabmessungen:

1. Höhe des Säulenschafts von der Abakusoberkante bis zur Plinthenunterkante= 100 Fuß.
  2. Höhe des Unterbaus von der Plinthenunterkante bis zum Boden= 21 Fuß.
  3. Durchmesser des Säulenschafts oberhalb der Basis= 12,5 Fuß.
  4. Breite der Treppenhausschächte im Unterbau= 2, 5 Fuß.
- etc.

Vergleicht man diese Werte mit den Abmessungen der Arkadiossäule, kommt man zu einem identischen Ergebnis, allerdings liegt jenem Bau ein anderes Fußmaß zugrunde:

(9) Siehe oben Anm.2.

(10) Siehe dazu die oben in Anm.3 angegebenen Arbeiten.

(11) Siehe oben Anm.6.

(12) Siehe dazu zuletzt: Jones, M.W., *JRA* 6, 1993, 23 ff.

1. Höhe des Säulenschafts von der Abakusoberkante bis zur Plinthenunterkante=32,21 m¹³.

2. Höhe des Unterbaus von der Plinthenunterkante bis zum Boden= 8,85 m.

3. Durchmesser des Säulenschafts oberhalb der Basis = 3,95 m.

4. Breite der Treppenhausschächte im Unterbau = 0,80 m.

etc.

Dividiert man nun diese Maße durch die an den gleichen Stellen der Tranjanssäule festgestellten Fußmaße, kommt man auf Werte von 0,316 - 0,332 m für einen Konstantinopler Fuß, wobei die Höhe des Unterbaus von 3 x 7 Fuß auf 4x7 Fuß (Arkadiossäule) vergrößert worden ist.

Ein Fußmaß von 0,316 - 0,322 m läßt sich darüber hinaus auf alle anderen bekannten Istanbuler Bauten theodosianischer Zeit gut anwenden ¹⁴ und liegt innerhalb der Schwankungsbreite der von Erich Schilbach für die von der Mitte des 5.- Mitte des 6. Jh. errechneten oströmischen Maßeinheit ¹⁵.

Daraus ist zu schließen, daß die Bauleute der Arkadiossäule eine maßgetreue Kopie der Tranjanssäule anstrebten, jedoch nur ein von römischen Kollegen angefertigtes Bauaufmaß ihres Vorbildes zur Verfügung hatten, welches sie in einem Konstantinopler Fuß umsetzten ¹⁶. Der Unterbau der Arkadiossäule wurde, ähnlich wie bei der Marc-Aurels-Säule, gegenüber dem der Tranjanssäule erhöht, was wohl mit einer anderen Situierung auf einem größeren Platz zu tun hat.

4. Die Funktion

Bei der Errichtung der Arkadiossäule kam es den Initiatoren jedoch nicht nur auf die bloße Architekturkopie zur Vervollständigung der Nea Roma an, auch in funktioneller Hinsicht diente die Tranjanssäule als Vorbild.

---

(13) Die ehemalige Höhe des Säulenschafts läßt sich anhand der von Petrus Gyllius von dem Abriß der Säule durchgeführten Bauaufnahme (s.o. Anm. 5) recht genau berechnen:

Die Höhe des Unterbaus bis zur Plinthenoberkante betrug nach Gyllius 31 Fuß und 4 Zoll. Multipliziert man diese mit dem Faktor 0,2979 m, einem in der Bildungssicht zur Renaissancezeit gebräuchlichen duodezimalen Fußmaß, erhält man eine Höhe von 9,334 m, die mit dem realen Höhenmaß der Unterbasis von 9,330 m praktisch identisch ist.

Die Höhe der untersten Schafttrommel der Arkadiossäule beträgt 1,490 m. Die restliche Höhe des Schaftes ist nicht mehr direkt nachvollziehbar, betrug nach Gyllius jedoch 101,5 Fuß. Multipliziert diese wiederum mit dem Faktor 0,2979 m erhält man 30,237 m. Um die Höhe des Säulenschafts von der Abakusoberkante bis zur Plinthenunterkante zu erhalten, muß zu diesem Maß die reale Höhe der untersten Säulentrommel (1,490 m) und der Plinthe (0,480 m) addiert werden: 30,237 m + 1,490 m + 0,480 m = 32,207 m.

(14) Theodosiosobelisk: Seitenlängen der Unterbasis: 12 x 12 Fuß, Höhe: 6 1/8 Fuß. Seitenlängen der Oberbasis: 9 x 10 Fuß, Höhe (inkl. der Bronzewürfel): 9 Fuß. Gesamthöhe des Monuments: 81 Fuß (= 9² Fuß).

Theodosiosbogen: Säulendurchmesser: 5 Fuß. Plinthenseiten: 6 Fuß. Jochmaße: 10 bzw. 13,5 Fuß. Breite der mittleren Durchfahrt: 22 Fuß etc.

Vorhalle der theodosianischen Hagia Sophia: Hallentiefe: 16 Fuß. Tiefe der erhaltenen Rückwand: 3,5 Fuß. Länge: 55 Fuß. Breite der nördlichen Tür: 10 Fuß, der südlichen Tür: 14 Fuß. Jochmaße: 11 Fuß. Interkolumnien: 7,5 Fuß etc.

(15) Schilbach, E., Byzantinische Metrologie (1979) 13 ff. errechnet anhand von Baumaßen einen Fuß zwischen 0,312 und 0,320 m.

(16) Die Arkadiossäule übertraf die römischen Säulen also keineswegs beträchtlich an Höhe, wie etwa Kollwitz noch meinte (s.o. Anm. 3,25).

Auf den ersten Blick sind die Trajans-, Marc-Aurels- und Arkadiossäule in ihren Funktionen Träger gigantischer Historienfriese, welche die Verdienste des jeweiligen Kaisers an der Gemeinschaft selbiger verdeutlichen sollten. Der Unterbau der Arkadiossäule wurde darüber hinaus noch intensiv für die Darstellung der kaiserlichen Herrschaftsauffassung genutzt¹⁷. Wäre es jedoch darum gegangen ein beliebiges römisches Manument zu kopieren, das gleichzeitig als großflächiger Reliefträger dient, hätte es vollkommen genügt das reduzierte Bauprogramm der Marc-Aurels-Säule, der die Arkadiossäule mit ihrem überhöhten Unterbau äußerlich mehr ähnelt als der Trajanssäule, nach Konstantinopel zu transferieren. Man konnte und wollte aber offensichtlich nicht auf die drei Kammern im Inneren des Säulenunterbaus verzichten.

Die hintere Kammer der Trajanssäule diente nach der *communis opinio* der Forscher als Grabkammer in der die Asche des 117 n.Chr. in Seleucia verbrannten Herrschers vom Senat beigesetzt wurde¹⁸. Der katakombenhafte Charakter der an dieser Stelle in der Arkadiossäule situierten Kammer wurde bereits weiter oben erwähnt. Die beschriebene Nische hätte durchaus eine Ostothek mit den Gebeinen des Kaisers Arkadios aufnehmen können. Die Arkadiossäule erscheint damit in einem neuen Lichte: Sie ist die Kopie eines in der römischen Geschichte einmaligen Grabmals.

Cedrenus berichtet, daß Arkadios nach seinem Tode 408 n.Chr. in der Apostelkirche bestattet worden sei¹⁹. Ob nun eher Tradition oder praktische Gründe die Beisetzung des Kaisers in seiner Ehrensäule verhindert haben, die Arkadiossäule war beim Tode des Herrschers sicherlich noch im Rohbau und ist wahrscheinlich aufgrund dringlicherer Bauvorhaben erst 421 n.Chr. eingeweiht worden, kann nicht geklärt werden. Die aus dem Neuaufmaß gewonnenen Erkenntnisse genügen jedoch, um der Arkadiossäule einen zusätzlichen Aussagewert abzugewinnen: Mit der detailgetreuen architektonischen und inhaltlichen Kopie der Ehrensäule und des Grabmals des Kaisers Trajan, in Teilen modifiziert und an die aktuellen Zeitumstände angepaßt, sollte der breiten Bevölkerung die genealogische Verbundenheit der theodosianischen Dynastie zu diesem Kaiser, welche seit dem Regierungsantritt Theodosios I. von den Hofschriststellern propagiert wurde²⁰, verdeutlicht werden. Die Arkadiossäule war damit ein wesentliches Instrument zur Rechtfertigung des theodosianischen Herrschaftsanspruchs, welches der paganen römischen Reaktion eines ihrer populistischsten Argumente nehmen²¹ und den Idealkaiser Trajan durch das gewaltige Monument ganz für die christlich-theodosianischen Kaiser vereinnahmen sollte.

(17) siehe dazu: Kollwitz (s.o. Anm. 3) 33 ff. sowie Beilage 5 ff.

(18) siehe dazu zuletzt: Claridge, A., *JAR* 6 (1993) 21 f.

(19) Cedren 334.

(20) *RE* Suppl. XIII 839 s.v. Theodosios I-RE 2 V A2 1937 f.s.v. 9) Theodosios.

(21) Die Propaganda der "heidnischen Aristokratie" Roms bediente sich gerade zwischen 395 und 410 n.Chr. einiger idealer Herrscherpersönlichkeiten aus der Vergangenheit, an deren Spitze Trajan stand. Siehe dazu: Alföldi, A., *Die Kontorniaten* (1954) 57 f.

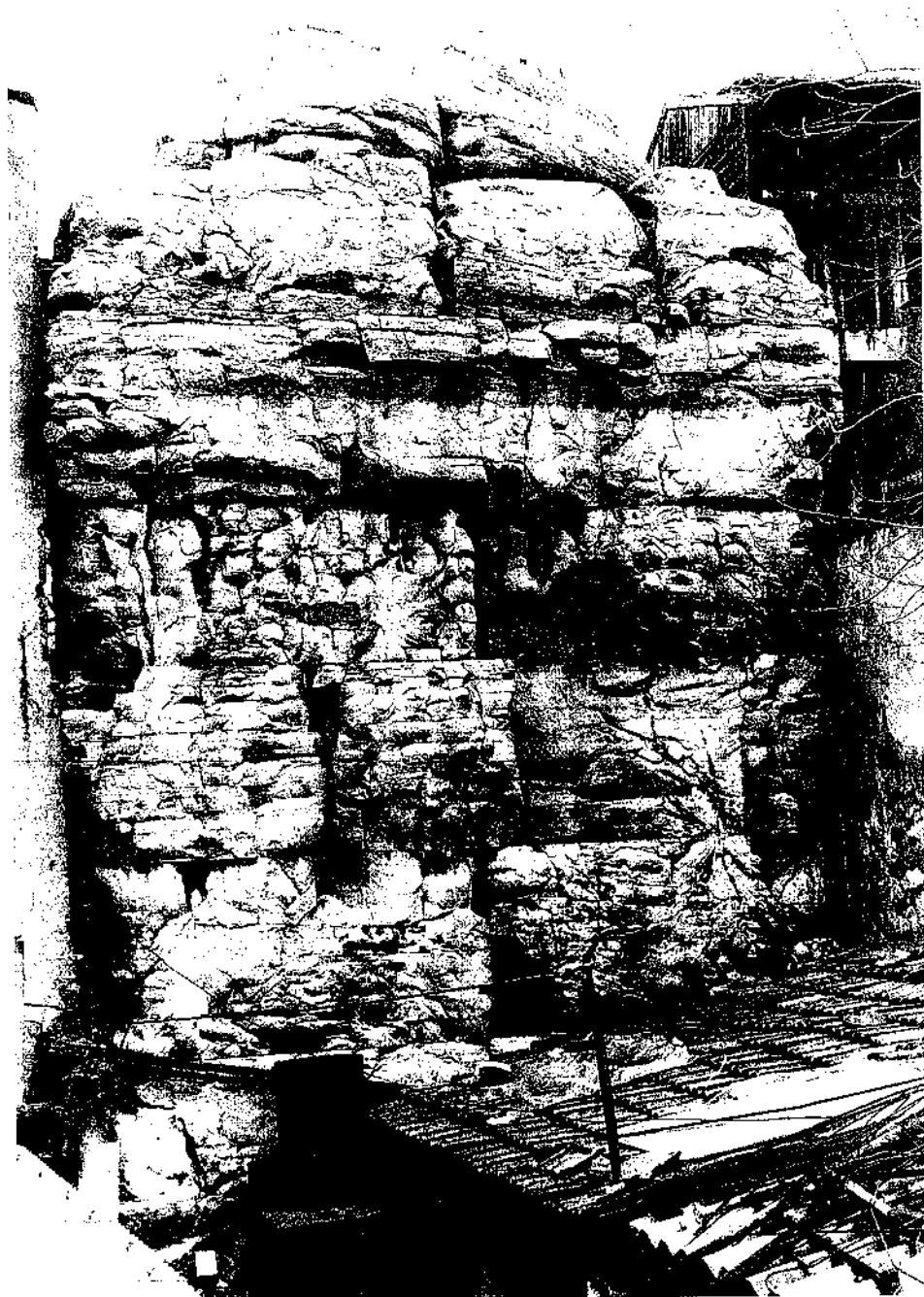

Abb. 1 : Arkadios Sütunu, Ostansicht, Oktober 1996

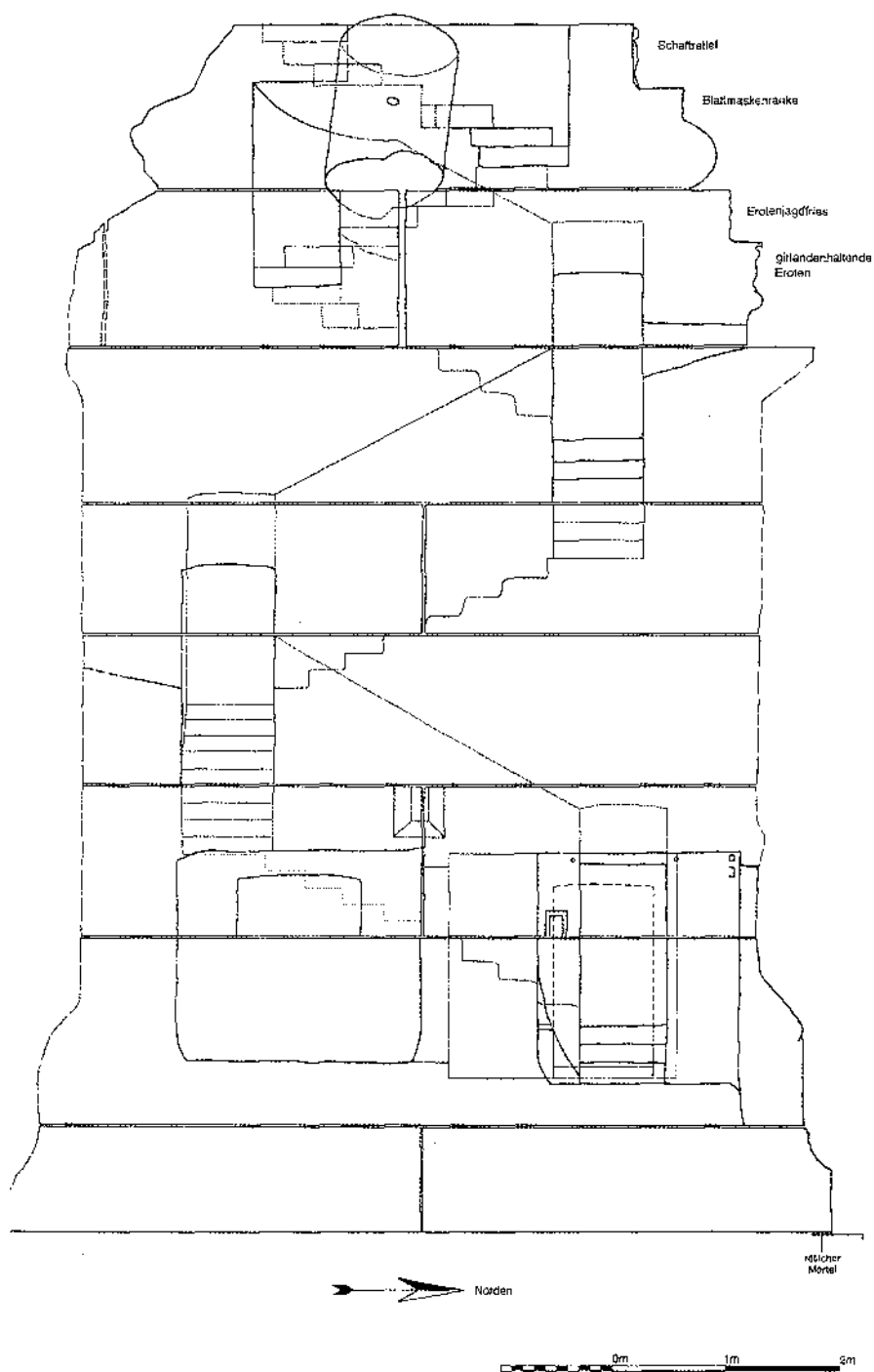

Abb. 2 : Arkadios Sütunu, Nord-Südschnitt durch den Säulenunterbau, Oktober 1996

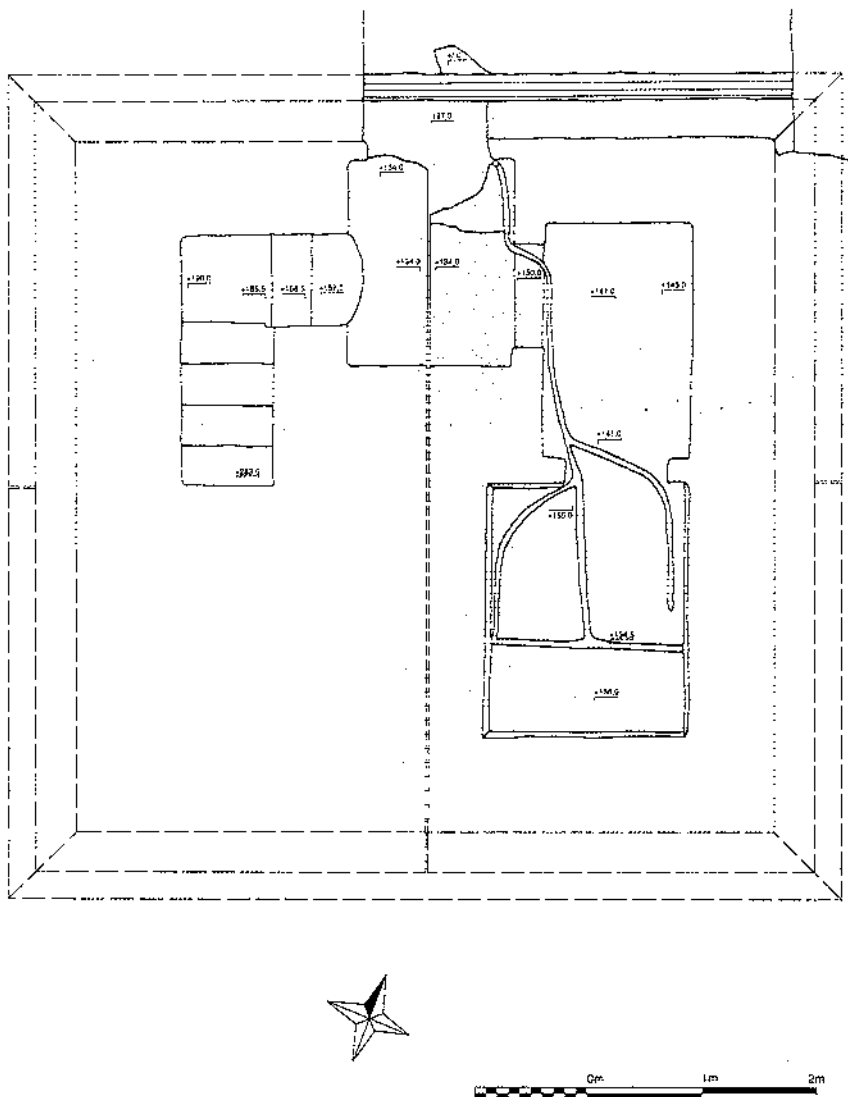

Abb. 3 : Arkadios Sütunu, Draufsicht auf die Schichten 2 und 1, Oktober 1996

Abb. 4 : Arkadios Sütünü, Nische in der Westwand der hinteren Kammer, Oktober
1996

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE TERRITORY OF THE GULF OF MANDALYA: RESULTS OF THE 1993-1997 CAMPAIGNS¹

Eugenio LA ROCCA*

The excavation of the sanctuary of the Magna Mater on Çanacık Tepe in the territory of Iasos² was completed under the direction of Daniela Baldoni and

* Prof. Eugenio LA ROCCA, Dipartimento di Scienze Archeologiche, Università degli Studi di Pisa, via Galvani 1, 56100 Pisa (ITALY).

(1) This work, made possible thanks to the Turkish Authorities, whom we take this opportunity to thank once again, is the product of a collaboration among a number of Italian universities, co-ordinated by Prof. Eugenio La Rocca, University of Pisa. Under his direction the architectural and topographical survey campaigns on the sites of Alagün and Bargyllia were carried out and the restoration of the Çanacık Tepe cult group was completed. This sanctuary, near Iasos, was excavated in collaboration with the Italian Archaeological Mission of Iasos, directed by Dr Fede Berti. The survey of the Iasos hinterland was conducted by Prof. Raffaella Pierobon Benoit, of the University of Naples, while the coastal zone north of Iasos, as well as part of that of Alagün, was investigated by Prof. Giuseppe Pucci, University of Siena. Finally the Early Christian and Byzantine facies throughout the Gulf of Mandalya area was studied by Prof. Grazia Marina Falla Castelfranchi, University of Chieti.

The sixth Gulf of Mandalya survey, directed by Prof. La Rocca, 1 July–7 August 1993, included Prof. La Rocca, professors Pierobon and Pucci, and Drs Marina Falla Castelfranchi, Giuseppe Ragone, Claudia Cecamore, Cynthia Mascione, Gabriele Mietke, Beatrice Pinna Caboni, Gianluca Soricelli; Nicolò Masturzo and Alessandro Viscogliosi, architects; Stefania Giudice and Antonella Sechi, restorers; and Giuseppina Stelo, draughtsman. Dr Nuray Burgaz, of the Milas Museum, represented the Turkish Government.

The 1994 campaign, directed by Prof. La Rocca, 18 July–14 August 1994, included, in addition to Prof. La Rocca: Drs Claudia Cecamore and Beatrice Pinna Caboni; Romeo Giammarini and Alessandro Viscogliosi, architects; Valeria Brunori, Sante Guido, Valentina Lini and Carlo Serino, restorers. Koray Olşen, General Directorate of Monuments and Museums, government representative.

The excavation of Çanacık Tepe, financed by our Mission and executed in collaboration with the Italian Archaeological Mission of Iasos, directed by Dr Fede Berti, was supervised by Dr Daniela Baldoni and the architect Alessandro Viscogliosi, with the consultancy of Dr Nuray Damlacık of the Milas Museum.

The 1995 campaign took place under the direction of Prof. La Rocca, 3–24 August 1995. Participants were: Dr Beatrice Pinna Caboni; Matilde Cante, Romeo Giammarini and Alessandro Viscogliosi, architects; Sante Guido, restorer. Dr Zühal Ekren, of the Bodrum Museum, represented the Government. I am happy also to thank Dr Nurhan Turan, who worked with us on the Çanacık Tepe excavation, which was financed by us and conducted jointly by Daniela Baldoni and Alessandro Viscogliosi, under the auspices of the Italian Archaeological Mission of Iasos, directed by Fede Berti. The 1996 campaign, directed by Prof. La Rocca, assisted by Prof. Raffaella Pierobon Benoit and the architect Alessandro Viscogliosi, took place 12 August–14 September 1996. Participants were Drs M. Falla Castelfranchi, Francesca Carboni, Francesca Longobardo, Beatrice Pinna Caboni and Giuseppe Ragone; architect s Enrico Benedetti and George Marchand. Dr Nilgün Sinan, of the Ankara Anadolu Medeniyetleri Müze Müdürlüğü Arkeoloğu, represented the Turkish government.

The 1997 campaign, directed by Prof. La Rocca, assisted by Alessandro Viscogliosi, took place from 28 July to 28 August 1997. Participants were Drs M. Falla Castelfranchi, Fulvia Bianchi, M. Letizia Casale, Andrea Coletta, Massimo D'Antonio, Marina Milella, Beatrice Pinna Caboni, and Bernardo Bartolomucci, engineer. Dr Nilgün Sinan, of the Ankara Anadolu Medeniyetleri Müze Müdürlüğü Arkeoloğu, represented the Turkish government.

(2) In the context of the 1993 and 1996 campaigns, under R. Pierobon Benoit, the NW section of the hin-

Alessandro Viscogliosi. A series of sondages has established that, despite differences in orientation, building technique and decoration, the two buildings that form the sanctuary—the cult building, with supposed altar, and the accessory building—are coeval, datable to between 180 and 160 B.C. on the basis of pottery and coin finds at their respective foundation levels.

The position of the cult building depends very much on the rocky bank on which it was built (Pl.1). It is doubtful whether this was due only to construction convenience or to the presence of a fissure—which seems to have been carefully regularised, and which we already considered a *bothros*—in the area where the cult group was later positioned. As already mentioned³, the excavation of the fissure, to the maximum depth reachable, confirmed that it was filled at the time the marble base for the cult statues was created, but it has not yielded votive material.

In the sanctuary was venerated a statuary group of which at least the statue of the goddess, standing between two rams, was some hundred years older than the building built to house it. Not having information on its previous location, we can only state that its placement in the sanctuary of Çanacık Tepe required some adaptations: the examination of the group's base (Photos: 1, 2), in fact, suggests that a socket was made for the statue in the geometric centre between the two rams, without taking account of its unbalanced spatial development to the viewer's left. The right arm of the goddess, in fact, was extended outwards, probably leaning on a spear (this in a small cut a short distance from the cavity that held the base of the statue). In this stance, if the statue had been centred on its feet, it would have appeared unbalanced to the left. To obviate this defect the cavity was enlarged towards the right, the empty space on the left evidently filled with stucco, with a marble insert on the right of the block that held the goddess, the only asymmetry in the mirror-image arrangement of the blocks that formed the base.

Outside the cult building, on axis with it, a masonry nucleus has been identified which could have supported, if not actually been, the altar (Photos: 3). A large number of pottery fragments, vases and statuettes, collected in the area, would suggest that votive gifts had been arranged within the structure or around it.

The service building (Photo: 4), which occupies the SW corner of the terrace, also establishing the principal access to the cult area, has revealed two building phases, probably interpretable as a plan revised for reasons of statics. Better preserved at the lower level, which consisted of a storage room, paved and plastered, reached from the upper storey by a wooden ladder or, perhaps, a trapdoor. Of the upper storey are preserved the thresholds between the courtyard and at least two rooms, and a third threshold belonging to an internal communicating door.

---

terland of Iasos was surveyed in detail, which led to the identification of numerous suburban settlements, linked essentially to the agro-pastoral exploitation of the territory. The results will be the subject of a future report.

(3) See A. Viscogliosi, 'The sanctuary on the Çanacık Tepe', in E. La Rocca, ed., 'Sinus Iasius I. Il territorio di Iasos: ricognizioni archeologiche 1988-1989', in *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere and Filosofia*, serie III, vol. XXIII, 3-4, 920-927, Pisa 1993.

Outside the building it was possible to identify a pile of large-crystal sand, probably the residue of the sifting of sea sand for making plaster. It is likely that the large quantity of seashells collected in the course of the excavation is attributable to the supplying of the sand rather than to other ritual or food need.

Nestled in the Gam Limani, the inhabited area of Alagün, whose ancient name we do not know, was identified and investigated in the course of the 1993 and 1994 campaigns. The entire settlement has been object of the topographic survey, elaborated on computer, of the visible masonry structures. It has thus been possible to reconstruct the main lines of an inhabited area that seems to have been formed in the Hellenistic period and been enlarged and organised in the late Empire. It enjoyed a monumental blossoming in the Byzantine period, followed by a modest Ottoman phase until its abandonment, not yet dated, but characterised by the presence of enormous lime kilns. A single unified plan cannot be read. The possible perpendicular traces are arranged independently of one another, preferring to follow the contours of the hills and the coast line (Pl. 2).

The inhabited area is laid out around the innermost part of the bay. A Hellenistic nucleus has been identified at approximately the foot of the hilly elevation that closes the east side of the main valley of Alagün, characterised by robust walls made of stone blocks. Slightly apart from these structures was also recovered an interesting (unfortunately sporadic) fragment of a Hellenistic relief depicting a seated goddess in *anakalypsis* with a stag and, on the background, a pier (or pillar?) supporting the cult statue of the same goddess. The strong similarities between the depiction of the cult statue and the Çanacık Tepe statue suggest a close relationship between the two, and might prove that the inhabited area of Alagün worshipped the same goddess as Iasos did, with all that that implies.

The work thus addressed what seemed the most important complex from the point of view of chronology and typology. This was a central nucleus of approximately rectangular plan which, as mentioned earlier, was made with blocks of a type known throughout the area, datable to the late Classical or high Hellenistic period (Pl. 3).

The oldest nucleus, which is preserved to a considerable height and had at least one upper storey, is identifiable by the building technique and the thickness of the walls. These are made, on the outer side, of large, approximately rectangular local-limestone blocks of varying size (Photo: 5), with chips wedged into the spaces created by the irregularity of the blocks. The inside is executed with smaller blocks superimposed irregularly and chips. As for the internal articulation of the building, two rooms can be recognised, a larger one to the SW, the other, smaller, to the NE. A ledge may have held the wooden floor of an upper storey. This nucleus is surrounded by a series of rooms in succession, built of stone occasionally bound with a small amount of lime mortar. Traces of a grainy, reddish grey mortar are preserved, the coloration caused by the presence of numerous ceramic inclusions.

The complex, situated at the extreme north of the inhabited area, seems to have been used in all the phases of life of the inhabited area, at least from the late classical or early Hellenistic period until the Roman period. At the present

state of the investigations, limited to a superficial cleaning of the visible structures, and while the function is still in doubt, the most appealing hypothesis is that the building is the earliest extant on the site. In this case it probably represents the origin of the settlement, perhaps first as "manor" with warehouses⁴ (fortified or, more likely, solidly built), in connection with the agricultural production of the Alagün valley and later developed into a sort of farm and eventually into an inhabited nucleus.

Only under the Roman Empire, following the construction and development of the port structures, did this coastal suburb take on a more defined town plan. In fact traces have been recognised of an outer breakwater that linked the east shore of the bay with the island. A flat zone surrounded by structures and located where the valley meets the sea, has, moreover, been interpreted as an artificial, or artificially redefined, basin within the inhabited coastal area (which would explain the relative proximity to one another of the two known baths⁵, which at the time were separated by an arm of the sea).

A second building (Photo: 6), imperial, and perhaps for public use, has been cleared of bushes, catalogued, drawn and photographed. It consists of a single room with arches leading into it and is typologically comparable to a nymphaeum or an exedra.

The number and grandiosity of the early Christian churches is impressive (Photo: 7). Some immense lime kilns (Photo: 8) remain as mute witnesses of their original wealth.

The research on the urban site of Bargylia, co-ordinated by Beatrice Pinna Caboni, archaeologist, and Alessandro Viscogliosi, architect, continued the programme started in the previous campaigns, which had already supplied much important information from both the town-planning and the architectural points of view through the topographic survey of the site with computerised electronic instrumentation. The aim has been to create a topographic grid that will permit defining the area of the ancient city and its urban spaces as well as plotting the principal identifiable monuments (Pl. 4).

Only glimpsed by travellers of the second half of the 19th century, the surrounding wall turns out to enclose both the plateau on which stood the inhabited area, following the contours at a rather low height, whence large amount of earth concealing it. From the examination of the best-preserved stretches, it has been possible to distinguish two different megalithic techniques. One, as can be easily observed in the bastion situated in the zone of the port basilicas (Photo: 9), uses fairly regular rows of coarsely squared blocks of varying sizes but generally quite large. The second, as is still quite visible in a stretch below the theatre (Photo: 10), uses instead a rare mixed composition consisting of a structure of smaller blocks in which are inserted large blocks that interrupt the continuity of the rows. Striking, in all the sections observed, is a certain roughness in

(4) See W. Hoepfner, 'L'architettura di Pergamo', in *L'Altare di Pergamo: Il fregio di Telefo* (exhibition catalogue) (Roma 1996), pp. 42, 44 fig. 2.

(5) See G. Pucci, 'Prospezioni sul sito di Alagün', in E. La Rocca, ed., "Sinus Iasius I. Il territorio di Iasos: ricognizioni archeologiche 1988-1989", in *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Classe di Lettere and Filosofia*, serie III, vol. XXIII, 3-4, 944, Pisa 1993.

the squaring of the stones, even more evident in the scant attention to the joins. It has not yet been possible to ascertain whether that is due to the particular nature of the stone, which tends more to chip than to split, or to hasty construction, which, however, lasted until the late Empire or even the Late Antique period. Only in certain points has it been possible to observe stretches of wall with double curtain and central *emplecton*, while other sections (the more numerous and massive) seem to be constructed directly against the earth. It is necessary, however, to observe that, both for the considerable quantity of earth already mentioned, and for the predominant Byzantine *facies*, it is not yet possible to draw precise indications on the ratio of walls to inhabited area at the time of the synoecism, whether the walls, that is, served as enclosing walls (having the same wall height as the buildings) or as terracing beneath the two hills on which the city developed. It also seems possible to recognise, emerging from the ground, the outline of some towers, which perhaps reinforced the longest straight stretches. The gates have not yet been identified, although a hypothesis of their positions has been elaborated.

Already in previous years the existence of a Late Antique system of fortification was detected. This consisted of a stretch of wall that linked the bastion of the Hellenistic wall in the in the port zone (then of the Christian basilica) with the so-called fortress, more probably a *palatium*, in the area of the classical agora, thus excluding the entire NW half of the city from the fortified enclosure. This wall, constructed in a first phase with a fine face in opus quadratum (almost certainly reused blocks), may have been restored with smaller-module masonry and later reinforced (or filled in) with a spectacular accumulation of column drums, altars, entablature blocks and fragments of statues (Photo: 11).

Inside the urban area, however, all the most important public buildings have been plotted—the theatre with temple *in summa cavea*, the *bouleuterion* and the *agora*.

During the 1990 mission numerous architectural pieces were identified that can be assigned to a monumental facade. Many of these lay *in situ* (Photo: 12), while others were recognised reused in some early Christian monuments, such as the port basilica. The documentation of the individual pieces has both confirmed that they belong together with respect to size and style, and has permitted reconstructing the plan of the facade (Pl. 5).

The facade must have been tetrastyle, with two pillars and two columns, all with the lower part of the flutes filled in, with simplified Attic bases and Corinthian capitals (which can be connected back exactly to those of the Iasos *bouleuterion*, dated with precision to the Antonine period, an important reference point). The architrave has been reconstructed as rectilinear and monolithic over the lateral spans, while over the central intercolumniation it is arched and formed of quoins (Photo: 13). The lower face had an architrave soffit with a mirror-image leaf-shaped motif; the front was divided into three fasciae: between the lowest and the second is an astragal; between the second and the topmost runs a *torchon*, which—we do not know whether out of haste in execution or for a calculated effect—is not always finished. Perfectly executed, on

the other hand, is the triple motif (palmette with alternating upturned and down-turned points, ovoli and astragal) that must have marked the transition to the frieze. The frieze, in turn, was a convex block on both sides of which were cut acanthus scrolls (badly damaged); a simple *kymation* of ovoli marked the transition to the cornice. The cornice blocks were decorated with dentils and a Lesbian *kymation* (of rather mechanical execution); there followed a *sima*, decorated with an *anthemion*; then a waterspout. This element too is represented only by straight pieces, and we must therefore suppose that it was closed at the corners of the facade and of the central intercolumniation. This last, delimited by columns and one-fourth wider than the lateral intercolumniations, was covered by an arch consisting of nine quoins over the inner extremities of the cornice of the entablature, repeating, except in the soffit (which had oak festoons), the architrave motif.

The arch was inserted in the point of a tympanum in which, under the raking *geison* decorated with an *anthemion* in imaginary continuation of the horizontal *sima*, presents a double bead motif, concave and convex, which conceals the waterspout.

This facade must have been attached to a wall behind it not only by means of the masonry *anta* that abutted the lateral pillars, but also by means of beams that supported up the roof; the cavity in which they were fitted is preserved in the cornice blocks.

In the absence of proper excavations, the facade could not be assigned an exact position. The emergence of a staircase in the same place where almost all the pieces lay suggests that the facade should be placed at the top of the stairs. The staircase, in turn, on the basis of the considerations made so far on the town plan of Bargylia, belonged to a building that closed an internal peristyle equipped with a capacious cistern. The building was located on the highest point of the hill where the inhabited area of Bargylia stood, and formed the backdrop of the principal road axis that connected the *agora* with the square onto which the temple-theatre complex and, perhaps, the colonnade *in summa cavea* of the *bouleuterion* faced. Thus the building comes to assume particular importance. The affinities with what is so far known of the so-called Great Propylaeum of Cremna have already been noted. Today, in the light of the new reconstruction proposed for it by Mustafa Büyükkolancı, we cannot help but note how it was larger and more complex than the Bargylia building. Likewise the gate of Hadrian at Ephesus, published by Hilke Thhr, has, at different levels, the same peculiarity found at Bargylia. Architrave, frieze and cornice constitute a completed stretch of entablature, from which the arch springs *ex novo*, while in the example of the Temple of Divus Hadrianus at Ephesus the arch is composed of the entire entablature which curves inward, with the maximum structural consistency.

The remains of a Byzantine church were then further investigated⁶. Pieces of its fittings had, in previous years, already been placed in safekeeping in the Milas Museum. A careful cleaning has permitted us to outline the plan of the building, with the plotting of the collapse of the architectural elements. This has permitted the elaboration of a hypothesis for reconstruction of the building. The

church had been constructed with various materials scavenged from the earlier one (Photo: 14). These included a Doric stoa, datable between the end of the Hellenistic period and the beginning of the Empire, whose columns were fluted in the Ionic manner (flat, not pointed), a feature also found in sporadic fragments from the Iasos agora. The architrave blocks originally bore a first inscription. Under the Empire, the uninscribed spaces must have been cut with a second, smaller-scale, inscription. Both the inscriptions were obliterated (but not completely destroyed) by the Byzantine decoration (Photo: 15). An Ionic building of considerable size also contributed to the construction of the church, in the form of some reused capitals, datable at least to the beginning of the third century B.C., and various pieces of the architrave, originally composed from two paired blocks. The building is presumed to have been a small temple *in antis*, if not the Ionic cella of a larger peripteral temple, because some of the architrave blocks, instead of the usual soffit, have an *anathyrosis*, they must therefore have been mounted on a solid wall. Thus important epigraphical and architectural clues regarding the earliest phases of the urbanisation of the city have been recovered.

It is interesting to note that in all the buildings destined for the Christian cult identified with certainty in Bargylia, as in numerous coeval cult places in the same region, the percentage of reuse of ancient material reaches 100/100: sometimes the reuse is not systematic (as, for example, in the basilica of Myndos with "Syriac type" pastophories), or is "hierarchical", as in the basilica of Saint Peter at Bargylia (where imperial material was reused in the quadriporticus, while in the body of the basilica Hellenistic material predominates).

It is also possible to observe influxes of Constantinopolitan and southern Illyrian uses on the positioning of the liturgical accoutrements, in particular the ambones, while the typology and the decoration are of local taste. The large number of ambones found at Bargylia and the comparisons found in all of Caria, but also at Cos and Smyrna, suggest an industrial production of these objects.

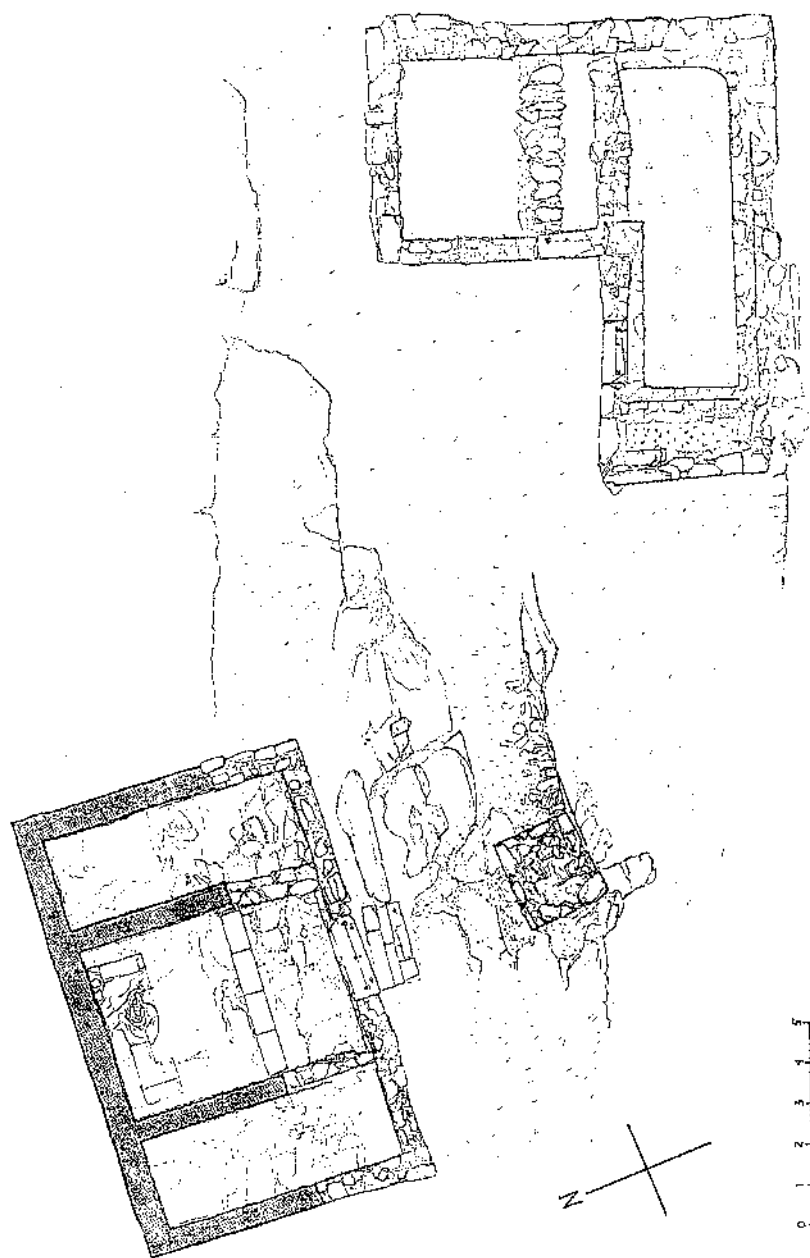
Still, despite the distance—not merely geographic—of Caria from the capital, the dedication of two of the three churches of the Bargylia port complex, one "to Saint Peter and to all the Saints", and another to "Christ and the Saints" (which suggests that the third was dedicated to Saint Paul), reflects Constantinopolitan habits. In the New Rome, in fact, the cult of Saint Peter is associated with that of Saint Paul. In the area lying between the walls and the coastline, the study of the various buildings identified is still in a preliminary phase, but some important complexes have been identified and plotted: the areas of the necropolis, with a zone with masonry tombs and another with prevalence of sarcophagi (Photo: 16), three basilicas as well as a later monumental building, which can be traced to the Byzantine palace type (Photo: 17).

In the course of the survey new inscriptions have been identified, among them an architectural block with the dedication '*Metri Sebasté*', the base of a statue set up in a sanctuary of Isis and Serapis and of the dedications to Artemis

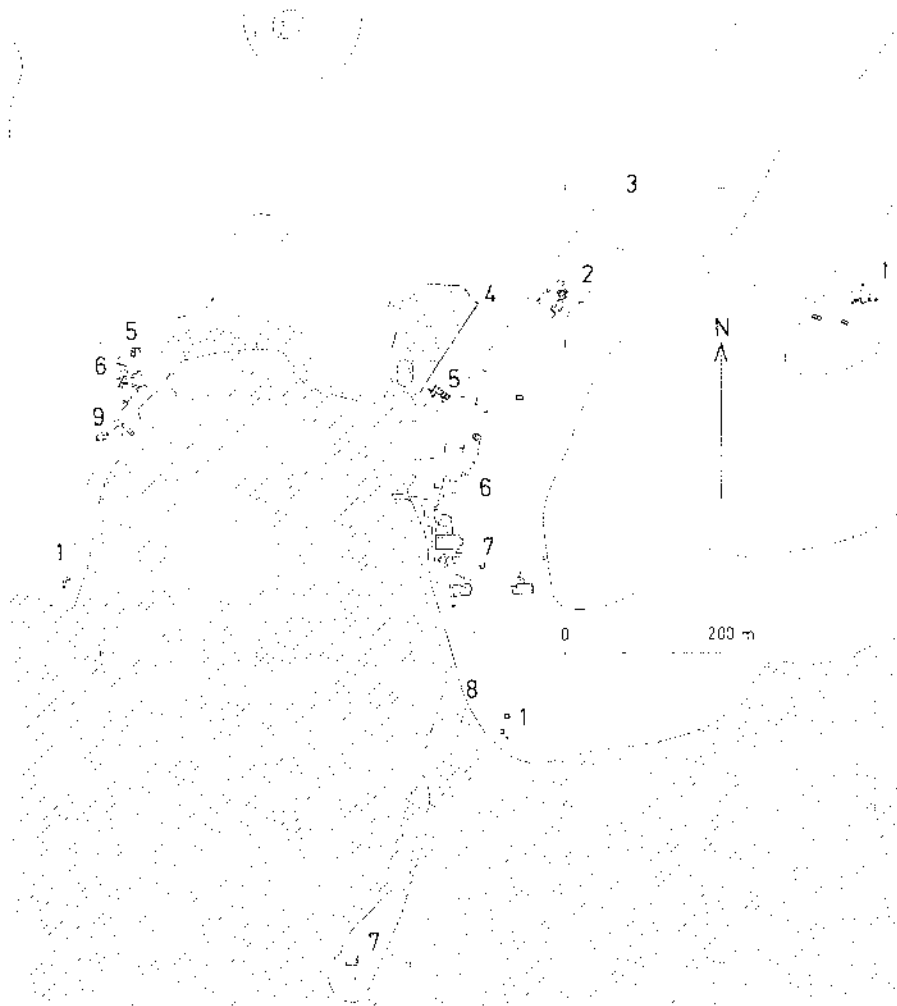
(6) For the complex of the Byzantine churches at the port, see E. La Rocca, "Archaeological Survey in the Gulf of Mandalya, 1990", in *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, IX, Ankara 1991, pp. 73–4, 80–1.

and Apollo. Such finds permit conjecturing the presence of sacred buildings dedicated these divinities on the site.

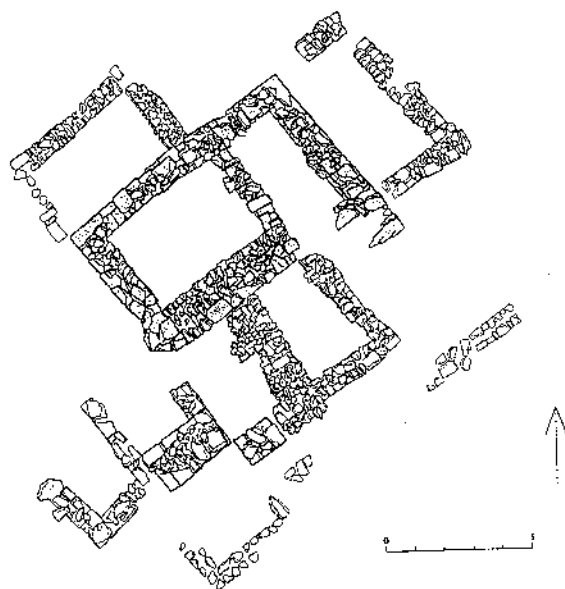
The Mission transferred to the Milas Museum, at its own expense, various pieces of decoration of early Christian churches (essentially marble ambones, sporadic finds), which represents the start of an early Christian and Byzantine section. Restoration continued of the marble cult group of Çanacık Tepe: the restoration of the standing statue of Artemis, recomposed from some fifty fragments, all cleaned and consolidated, is considered complete (Photo: 18). The appropriate plastering and glazing were also carried out, to recover as much as possible of the ancient modelling. True arbitrary reconstruction of the drapery was not, however, carried out; there are clues that it must have been quite rich and variegated. Restoration of the two rams that flank the goddess is under way: the first, of which is preserved the body (without limbs and head), has been restored to our satisfaction, but the other (of which only the limbs and parts of the body are preserved) will need a support chassis on which to mount the fragments. The restoration will be carried out in accordance with every possible scientific criterion in order to also create a model for local restorers. In addition, an temporary display of the group was set up, until it can be mounted definitively, on a cast of the original base, perhaps in a room modeled on the cella of the sanctuary of Çanacık Tepe.

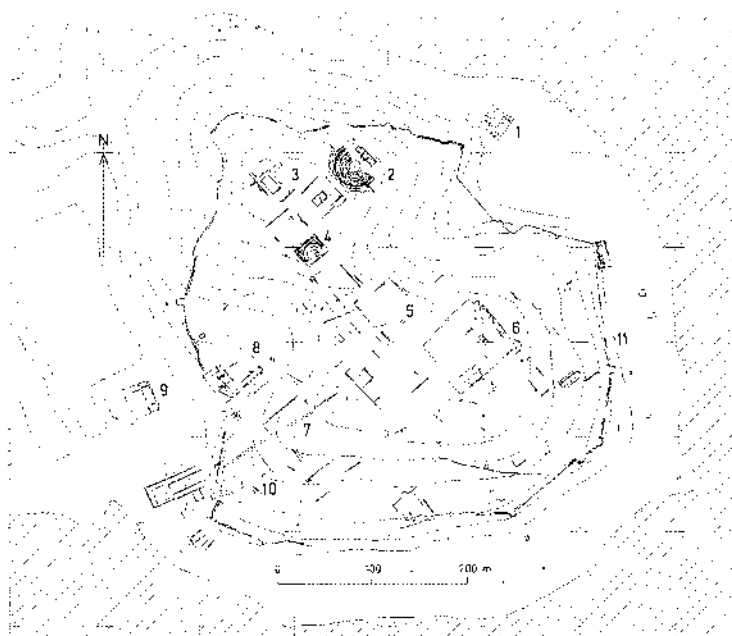
Pl. 1. The Sanctuary on the Çanakk Tepe: general plan

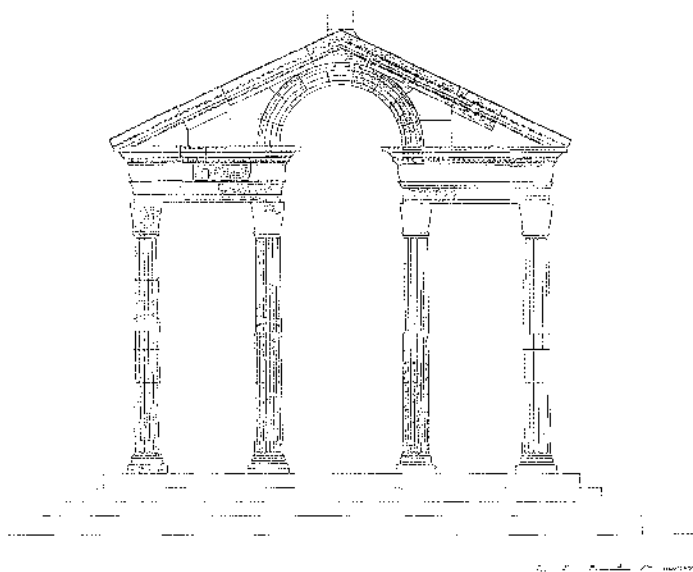
Pl. 2. Alagün: general plan. 1 necropolis; 2 latehellenistic building complex; 3 hypothetical streets; 4 dockyard?; 5 roman baths; 6 wall-traces; 7 church complex; 8 underwater remains of the pier and of the wharfs; 9 modern houses

Pl. 3. Alagün: late-hellenistic building complex: in grey, the so called "first building"

Pl. 4. Bargylia: general plan. 1. byzantine building; 2 theater with temple in summa cavea; 3 tetrapylon and water supply complex; 4 bouleuterion; 5 agora; 6 byzantine fortress; 7 late antique city wall; 8 byzantine buildings; 9 roman baths; 10 churches of the "port complex"; 11 city wall

Pl. 5. Bargylia: the tetrastyle facade, in grey the existing architectural pieces

Ph. 1. Iasos: the sanctuary on the Çanaçık Tepe, the cella

Ph. 2. Iasos: the sanctuary on the Çanacık Tepe, the remains of the group's base restored in the cella.

Ph. 3. Iasos: the sanctuary on the Çanacık Tepe, the altar

Ph. 4. Iasos: the sanctuary on the Çanacık Tepe, the service building

Ph. 5. Alagün: late-Hellenistic complex, the building technique

Ph. 6. Alagün: public building?

Ph. 7. Alagün: a church

Ph. 8. Alagün: a lime kiln

Ph. 9. Bargylia: the bastion of the city wall in the port area

Ph. 10. Bargylia: the city wall near the theater

Ph. 11. Bargylia: the late-antique city wall

Ph. 12 Bargylia: architectural pieces in situ, belonging the so-called tetrapylon

Ph. 13. Bargylia: The so-called *tetrapylon*, arched architrave

Ph. 14. Bargylia: the Christ and All Saints church, scavenged materials

Ph. 15. Bargylia: the Christ and All Saints church, late-hellenistic doric architrave, detail

Ph. 16. Bargylia: sarcophagi.

Ph. 17. Bargylia: byzantine building

Ph. 18. Milas Museum: the goddess statue from the Çanack Tepe sanctuary

THE KAHRAMANMARAŞ ARCHAEOLOGICAL PROJECT SURVEYS--1997

Elisabeth CARTER*
Çiğdem EISSENSTAT
Christopher HILL
Lynn SWARTZ

The Kahramanmaraş Survey took place from June 10 to July 10, 1997. No new areas were covered in the survey, but specific problems and areas were targeted within the extensive areas covered in 1993-5 (Map: 1). The work included: 1. site catchment studies around Domuztepe itself and on the eastern side of the Kahramanmaraş plains (Çiğdem Eissenstat); 2. geoarchaeological work (Dr. Christopher Hill); and 3. An intensive survey of the corridor between the open cultivated plain (once partly a swamp) between Çoçelli (KM88) and Karahöyük (KM95) and the corridor-like valley running east-west from Karahöyük to Minehöyük (KM17) (Lynn Swartz).

1. Site Catchment Studies

During the course of surveys conducted in the 1997 season, we had the following goals in mind: 1) to gather information on the physical setting of the site of Domuztepe in the 5th millennium B.C.E. and 2) to identify resource localities in relation to Domuztepe and other sites of the late Neolithic and early Chalcolithic time range in the Kahramanmaraş region, and 3) to survey the hills, river courses and deep canal cuts around Domuztepe to identify the sources of the raw materials used in pottery manufacture (clays, tempering agents, dyes, etc.), stone bowls, seals and jewelry and lithic artifacts commonly found on the site. These surveys were complementary to the off-site work completed in 1995-6 (Carter et al. 1997).

Survey work was concentrated particularly on the hills west of Domuztepe including the Tut Mountain complex, extending from Aksu-river to the north, to the pass to Sakçagözü to the south. Each hill transect started around the edges of Domuztepe and extended to the top of each hill to the west (Maps: 2, 3). The surveys utilized the hydrogeology map prepared by the Wa-

---

* Prof. Dr. Elisabeth CARTER, Department of Eastern Languages and Cultures, 376 Kinsey Hall, UCLA, Los Angeles, CA 90036, ABD.

ter Department (DSİ) intensively in the selection of survey routes. Areas likely to be rich in serpentine, basalt and chert (found in limestone) have been given primacy. Areas of likely habitation on hills such as look-outs and low spot extending into valleys were also visited during these surveys.

During these surveys, the sites KM 241, KM 246, KM 247, KM 248, KM 249 and KM 250 were recorded. Flints and chert collected during these surveys were sorted according to their color and packed for further analysis. These collections will be compared to the material coming out of excavations at Domuztepe in the following seasons.

Obsidian is also an important aspect of the Halaf assemblage. As is well known, the closest sources are to the northwest in Central Anatolia and to the northeast around Lake Van. The distribution of obsidian in the Kahramanmaraş valley is thus an important element in the site-catchment studies since it provides clues to long-term changes in intra-regional interaction spheres in the context of local responses. Isolated finds of obsidian were also plotted in these walking surveys around the site.

In the second part of the raw materials survey collections of local clay were made at several locations in both the east and west basin. Clay sourcing will continue further in the following season in accordance with the geomorphological surveys. Former lake beds and river course changes are the places where good deposits of clay are found. Eventually the analysis of these clay samples combined with the analysis of ceramics from Domuztepe should yield information local and imported wares discovered in the excavations.

In addition to the geomorphological information, several river course transects provided a collection of possible raw materials in form of river gravels. The gravels proved to be an interesting research pursuit from the point of view of serpentine extraction and local Halaf stone bowl or seal production technologies. Serpentine river gravel were observed to be as chunky as 25-30 cm. in diameter with smooth, naturally polished surfaces in that a stone bowl maker doesn't need to deal with extra work of extracting the naturally occurring serpentine and consume time with polishing the surface.

Furthermore, once serpentine has been water-logged it provides a more easily workable consistency and hardness which make the river serpentine more attractive for a manufacturer. The fact that stone bowls in local Halaf assemblage are usually small objects (maximum about 25 cm. in diameter) also supports this view. However, the final word will have to wait for a half-worked artifact from the excavation that will give us a better understanding of the situation. Extending this view, one can also speculate about the use of river gravel in stamp-seal making following the same reasoning. River gravel are also observed to be a good source for flints and some comparisons and analysis are being conducted by E. Healy on the cortex of excavated lithic materials from Domuztepe.

2. Geomorphological Research

Geomorphological research in the Kahramanmaraş valley suggests that buried gravels indicate that the Aksu River, has moved northward during the

late Quaternary. The present channel of the Aksu is characterized by well-sorted gravels, although various other sedimentary facies existed. These channels can be partly traced on the SPOT satellite image. In 1997 a preliminary study of a canal cut just east of Domuztepe (KM 97) also confirmed the presence of similar deposits on the ground about 1 km. south of the present-day course of the river (Map: 2). Further study of the sections of this canal and the collection and eventual dating of samples of carbon and mollusks from the section will lead to a better understanding of the Halaf (5th millennium BCE) landscape and help us to estimate the amount of alluviation that has taken place around Domuztepe since the Halaf period.

To the west of Domuztepe (KM 97) and south of the present Aksu, a site (KM 43) containing Acheulian handaxes and other related lithic artifacts provides evidence of potential hominid presence in the region during the Middle Pleistocene. This site, first identified in 1993 (Carter 1994), needs further investigation in 1998. Re-examination of the locale in 1997 suggests that KM 43 is essentially intact. The Acheulian artifacts on its surface can be presumed to be Middle Pleistocene in age (older than 130,000 years ago, and possibly greater than 300,000 years ago) and may well occur essentially in the same sedimentologic-taphonomic context as they did when abandoned by Middle Pleistocene hominids. The site thus represents a remnant of the Middle Pleistocene paleo-landscape. Such a remnant can serve as a starting point for modeling both tectonic and climatic change in the region during the late Pleistocene.

The site of Domuztepe lies in the northeast part of the east structural basin. Late Mesozoic and Cenozoic bedrock surrounds the basin. The oldest rocks in the immediate vicinity are serpentine (Upper Cretaceous?), while the Cenozoic sequence consists of a series of limestones, conglomerates, and igneous intrusions. North of Domuztepe the Aksu River flows generally north-westward through a small valley between bedrock hills before flowing northward towards Kahramanmaraş.

The western basin is surrounded principally by metamorphosed limestones, serpentine, and conglomerates. In 1997 a preliminary study of basin stratigraphy identified a series of lacustrine transgressions and regressions. These old shore lines can be interpreted as reflecting primarily Quaternary climate change. Mammoth fossils, however, have been recovered from the western basin (Gavur Göl) indicating the potential presence of Pleistocene stratigraphic contexts and the possibility of extending the chronological framework available from the geoarchaeological record of the Holocene archaeological sites back into the Pleistocene and the earliest prehistory of the region.

The work in 1997 suggests that two geologic forces have interacted to form the geoarchaeological record within the Kahramanmaraş valley. 1. Tectonic forces have resulted in bedrock displacement and the formation of structural depressions. These movements appear to be the cause of some of the changes in fluvial drainage patterns, the location of natural springs, and apparent transgressive-regressive sediment sequences visible around the Gavur Göl. 2. Climate change also probably played a key role in forming the present-day geomorphic landscape. Both factors are especially relevant to interpreting fluctuations in ground water levels and spring activity through time, erosion of

the surrounding bedrock uplands and redeposition within tributaries to the east basin and the lakes on the western side of the valley.

Geomorphological research in the Kahramanmaraş valley suggests that buried gravels indicate that the Aksu River has moved northward during the late Quaternary. The present channel of the Aksu is characterized by well-sorted gravels, although various other sedimentary facies were observed. Both the present-day and buried paleo-channels can be partly traced on the SPOT satellite image. In 1997 a preliminary study of a canal cut just east of Domuztepe (KM 97) confirmed the presence of similar fluvial deposits overlain by silts about 1 km south of the present-day course of the river (Map: 2). Further study of the stratigraphic sequences exposed in this canal as well as the collection and eventual dating of samples of carbon and molluscs from the section will lead to a better understanding of the Halaf (5th millennium BCE) landscape and help us to estimate the amount of alluviation that has taken place around Domuztepe since the Halaf period.

The site of Domuztepe lies in the northeast part of the east structural basin. Late Mesozoic and Cenozoic bedrock surrounds the basin. The oldest rocks in the immediate vicinity are serpentine (Upper Cretaceous?), while the Cenozoic sequence consists of a series of limestones, conglomerates, and igneous intrusions. North of Domuztepe the Aksu River flows generally northward through a small valley between bedrock hills before flowing northward towards Kahramanmaraş. The western basin is surrounded principally by metamorphosed limestones, serpentine, and conglomerates. In 1997 a preliminary study of basin stratigraphy identified a series of lacustrine transgressions and regressions. These old basin margin deposits can be interpreted as reflecting primarily Quaternary climate change. Mammoth fossils have been recovered from the western basin (Gavur Göl) indicating the potential presence of Pleistocene stratigraphic contexts and the possibility of extending the chronological framework available from the geoarchaeological record of the Holocene archaeological sites back into the Pleistocene and the earliest (human) prehistory of the region.

The work in 1997 suggests that two geologic forces have interacted to form the geoarchaeological record within the Kahramanmaraş valley. 1. tectonic forces have resulted in bedrock displacement and the formation of structural depressions. These movements appear to be the cause of some of the changes in fluvial drainage patterns, the location of natural springs, and may have contributed to the record of transgressive-regressive sediment sequences visible around the Gavur Göl. 2. Climate change also probably played a key role in forming the present-day geomorphic landscape and would appear also to be another explanation for the presence of transgressive-regressive sequences in the west basin. Both tectonic forces and climate change are especially relevant to interpreting fluctuations in ground water levels and spring activity through time, erosion of the surrounding bedrock uplands and redeposition within tributaries to the east basin and the lakes on the western side of the valley, (as well as sedimentary events within the basins).

3. Emirler valley survey

The valley between Karahöyük and Minehöyük was the target of an intensive survey this year. It covers an area of approximately 35 km² and, of this total area, approximately 5% was intensively explored within twenty transects (see map). The conditions of the fields and access roads militated against a random sample collection. Survey transects were established in both fields and on the foothill margins along the east-west axis of the valley in areas where conditions for walking and visibility were reasonably good. Areas were chosen opportunistically based on current crop coverage conditions but were selected in such a way that, across the valley, all geomorphological areas would be surveyed and all major sections of the valley corridor were sampled. Three to four trained surveyors walked transects across the fields, picking up all visible artifacts, including ceramics, lithic material, glass and shell. Modern artifacts were also noted. Artifacts were counted, recorded, marked as counted by this survey, and left in the survey area.

This survey was initiated with several research questions in mind:

(1) Could an intensive survey identify additional sites, or types of archaeological sites, if a survey were systematically directed at the gaps between known, visible mounds? This question was formulated partially in order to investigate whether the Late Bronze-Early Iron Age proclivity for mounded sites, indicated by the 1992-6 extensive surveys of the entire Kahramanmaraş Valley, would be confirmed in an intensive survey.

(2) Was it possible to determine the density of artifacts found on a site versus a non-site (so to a certain extent, was it possible to quantify the variability of background noise off-site across this valley)?

(3) Because the Emirler Valley is already known to host two major Iron Age sites (KM 17, Minehöyük and KM 40, Emirler) we expected the corridor had been used intensively during the late second and early first millennia B.C.E. Could the intensive survey identify evidence of use for this avenue of communication during the Late Bronze and Early Iron Ages?

The survey yielded the following results:

(1) The ratio of site to non-site artifact densities is between 41 and 62 to 1 per km².

(2) Two previously unknown sites were definitely identified. One of these may represent field leveling carried out by villagers using material from KM40 (Emirler)¹. Two additional concentrations (primarily lithic) were noted in the Valley. The density of these is considerably less than the two sites just mentioned. The new sites may represent plowed out sites which once had con-

---

(1) Although local residents do not recall the removal of earth from the mounded archaeological site within view of the field, we did observe a substantial pile of manure accumulating adjacent to a house and stables. This pile sits directly atop archaeological deposit which might easily be mixed with manure when it is removed from that location.

siderable vertical height (site leveling is a common phenomenon occurring today across the entire Kahramanmaraş Valley). If we were to extrapolate the results of this survey from the 35 km² area of the Emirler valley to the area of the entire Kahramanmaraş Valley survey, the discovery of two sites in the smaller Emirler valley might imply that, were an intensive survey carried out across the entire survey area, twenty additional sites could be located in the larger Kahramanmaraş Valley. (Over 250 sites have already been found). However, this was not a random sample survey, so this is a tenuous conclusion.

(3) Across the Emirler valley, the predominant type of ceramic material discovered in all transects was Roman and later. Very scant quantities of earlier ceramic material were noted. The material on the two newly discovered sites was predominantly Roman and later; one site contained Early Bronze material. Very few second millennium and no fourth millennium sherds were noted.

(4) A significant percentage of the ceramics found were small and worn, indicating that manure spreading may be one mechanism moving ceramics into the cultivable valley floor from any of the several sites located in the valley.

(5) Lithic materials were collected and submitted to Elizabeth Healey, project lithic specialist, for analysis. Although this brief report does not consider lithic material in a detailed chronological fashion, it is worth noting that only one area was found in which pre-Neolithic lithics possibly occurred. Otherwise, all lithic material was from the Neolithic or later. In all but one area where lithics were found, some ceramic material was also located. The occurrence of lithic and ceramic material varied independently from .25 ceramics per lithics/km² to 39 ceramics/lithics/km². However, in general, where a higher quantity of ceramics was found, a higher quantity of lithic material was also found. One lithic reduction site was also located off -transect in the hills behind Balıkan. The average number of ceramics per lithic found in the survey transects was 4.7 and the mean was 2.6 ceramics/lithic.

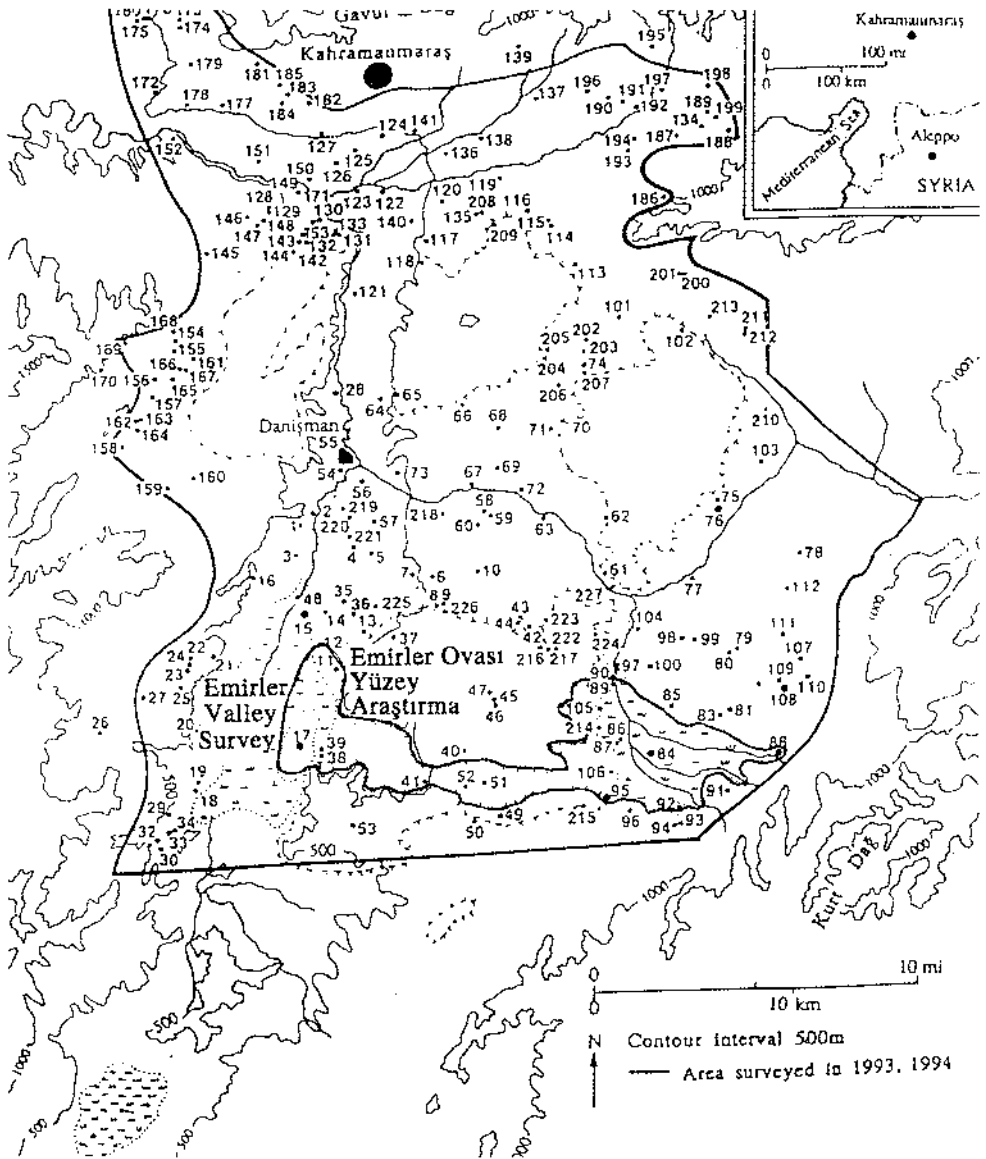
The results derived from the 1997 Emirler Valley Survey point to numerous variables affecting the entire survey region. Of these, modern human activity is damaging known archaeological sites of all sizes. New construction, land leveling for agricultural use, and excavations for earth are all taking their toll on the cultural heritage of the region.

The wealth of material from the mid first millennium BCE and later coincides with the results for the larger Kahramanmaraş Survey, which found a large increase in the number of sites from the Roman period, implying utilization of both mound sites and *de novo* valley floor and foothill sites in that period. The survey also suggests that fourth to second millennium sites were largely established in areas which are still visible to us as mounds or as plowed out mounds, and that the survey methodology employed in the larger Kahramanmaraş Survey from 1993-6 had a high chance of finding over ninety percent of the settlement sites across the survey region for these periods².

---

(2) Again, note that this survey was not a random sample survey and thus, extrapolations from its results should be read in light of this fact.

Fig. 1 : Map of the Kahramanmaraş survey area showing the region of intensive foot surveys in 1997 in the Emirler Valley.
Resim 1: 1997'de Emirler Ovası'nda adım adım yapılan araştırmaların yer aldığı bölgeyi gösteren Kahramanmaraş araştırma alanı haritası.

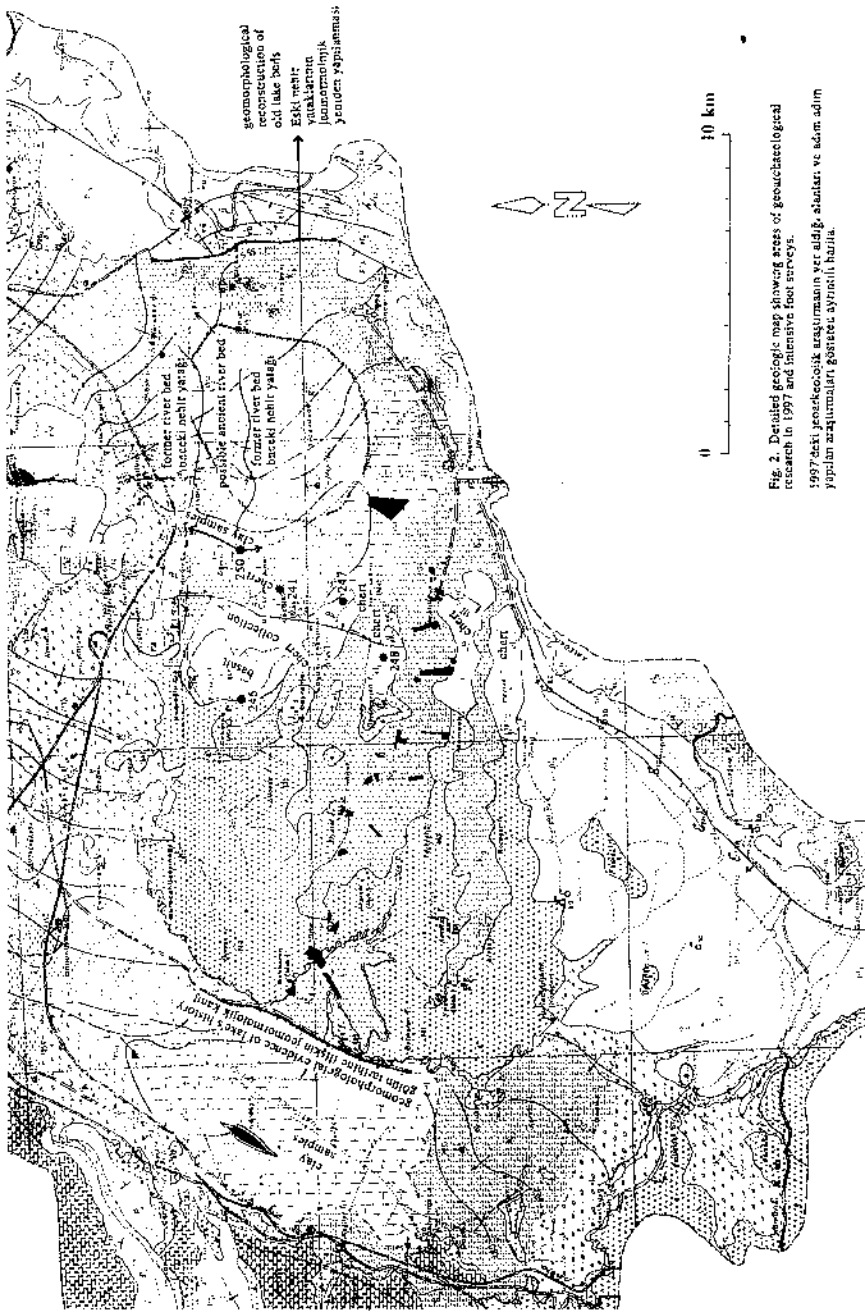

Fig. 2 : Detailed geologic map showing areas of georachaeological research in 1997 and intensive foot survey. Resim 2 : 1997 'deki jeoarkeolojik araştırmanın yer aldığı alanları ve adım adım yapılan araştırmaları gösteren ayrıntılı harita

